

गुरुदेव-पुष्पाञ्जलिः ।

(१)

काश्यां पुण्यां श्रममतितरां सर्वविद्याप्रदेशे
कृत्वा विद्यालयमनुपमं स्थापयामासिषान् यः ।
इदं हि सामयकदणतां काशिराजस्य योगं
लब्ध्वा शालां पशुद्वितकरीमप्युदप्रस्तापः ॥

(२)

समुत्पाद्य प्राज्ञान् विशदमुपनीय प्रकटतां
पुराणां सद्ग्रन्थावलिमकृत विद्याप्रसरणम् ।
निराकृत्याऽऽरेका विविधविषयाः प्राच्यविदुषां
तथा पाश्चात्यानां जिनपथविकास व्यधित यः ॥

(३)

गत्वाऽङ्ग-वङ्ग-मगधादिषु दूरदूरं
देशेषु संविहितानभिभाषणानि ।
द्विस्तानिषेधविषयं च सद्ग्रन्थसंख्यान्
मांसाशिनोऽनयत यः पदवीं कृपायाः ॥

प्रामुख्ये काशिराजः प्रवरकृतधियां मण्डलैः सदकुलायां
 धर्माचार्यैर्महद्भिर्मुनिभिरपि परैर्भूषितायां सभायाम् ।
 नैकट्ये जैनधर्मानुचर-बहुमत-श्रेष्ठिचूडामणीना-
 माचार्याख्यप्रतिष्ठा-पद्भितरणतः सत्कृतो यो बभूवान् ॥

(५)

“भाद्र”-तीर्थजिनालयेषु बहुशोऽगच्छन्नुपानद्युताः
 पाश्चात्या निरचीकरत् तदिदं दुःखाकृदाशातनम् ।
 श्रीमज्जोधपुरे पुरे व्यररचत् “साहित्य-सम्मेलनं”
 प्रज्ञालैरधिकारिभिश्च बहुभिः सम्पूजितो योऽभवत् ॥

(६)

अनेके भूपालाः प्रथितयशसो भारतभुवो
 न्यपुर्यद्व्याख्यानामृतरसमनल्पादरतया ।
 तथा “धोम्बे”-नेता निजनिःकटमाहूय महता
 प्रमोदेनार्चद् यच्चरण-कमले उत्सुकमनाः ॥

(७)

ईष्टधर्मधुरन्धराय भुवनप्रख्यातनाम्ने पुनः
 श्रीजैनेश्वर-शासनाग्रपथाभोगप्रभामालिने ।
 सूरिन्प्राय युगप्रधान-यशसे भट्टारक-स्वामिने
 श्रीश्रीश्रीशुतधर्मसूरि-गुरुवे भूयान्नमः कोटिशः ॥

[९]

(८)

तव प्रसादात् गुरु-देवते ! मया
काश्यां त्यद्वृत्ति-दुतले प्रभाषिणि ।
स्थित्या सुग्य ज्ञानलवः समर्जितः
शाब्दादिशास्त्रेष्वपि मूढबुद्धिना ॥

(९)

तयोपकारोऽयमनल्परूप
क्षणे क्षणे मे स्मरणं संमति ।
स्मृति-क्षणेऽश्रणि पतन्ति द्रुम्यां
त्वद्विप्रयोगार्तिनिपीडितस्य ॥

(१०)

शल्यं पुनर्यं हृदयस्थमेतद्
विशेषतो मां भगवन् ! दुनोति ।
यथोचितं कर्तुमपारयं न
सेवां त्वदीय-प्रमयामलस्य ॥

(११)

इदं शृणु व्याकरणाख्यपुष्प—
निर्वापधार्थ्यं हि पुरस्तत्र स्नात् ।
आश्वासकं मे मनसोऽधमर्णं—
शिरोमणेर्द्दिन-विहीनशक्तेः ॥

धर्मदीपिकामां आर्थिक सहायक सद्गृहस्थोनी शुभ नामावली.

नकलो

- १२५ आदरिनिवासी शेट छीलाघर लक्ष्मीचन्द-मुंबई.
- ८५ पोग्गन्दरनिवासी मास्तर हरचन्द कपूरचन्द-मुंबई.
- ५० मांगरोळनिवासी शेट प्रेमचन्द नागरदासनां मातुश्री बाई रलीभात-मुंबई.
- ५० आगरानिवासी सद्गन शेट चान्दमलनी नाहतानां धर्मपत्नी श्रीमनी वसन्तकुंवरी-आगरा.
- २५ नागपुरनिवासी श्रीमान् शेट केशरीमठनी मानमलनी जोहरी.
- २५ अमलनेरनिवासी शेट मवरीलालनी हीरालालनी.
- २५ अमलनेरनिवासी शेट वस्तूरचंदनां तेजवाळनी.
- १३ आगरानिवासी शेट अमरचन्दनी वैठना सौभाग्यवन्नी धर्मपत्नी बाई उदयकुमारी-आगरा.
- १३ धीणोजनिवासी शेट रवचंद कट्टुचंद.

प्रस्तावना ।

उपयोगि खलु भाषासौष्ठवाय सद्व्यवहारसिद्धये च
व्याकरणम् । संस्कृत-भाषायाः पुनर्मुरतया, मनोरञ्जनया,
चित्ताकर्षकतया, सन्तोषानन्दावहृतया च गीर्वाणवाणीतयैव
प्रसिद्धाया अनुपमसिद्धायाश्च सन्धिगमो निःश्रेयसायापि तत्प्रति-
पादकशास्त्रानुप्रवेशकारितया वर्यते ।

संस्कृतव्याकरणानि जैन-जैनतराभिरूपप्रणीतानि सन्ति
सम्प्रत्यपि बहूनि । तत्र च जैनव्याकरणानामप्रसिद्धावस्थायां
पतितत्वेन पाणिनीयादिव्याकरणानि पठन-पाठनगोचरतया
सुव्यापन-प्रचारमशक्तवन्ति । सुप्रसिद्धनामधेय-मगधतराद-
श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचित “सिद्धहेम” नामशब्दानुशासनस्य
विंशतितो वर्षतो यदाध्ययनं चाध्यापनं च समारब्धं समभवत्
जगत्पूज्य-गुरुदेव-शास्त्रविशाद-जैनाचार्यश्री १००८ श्री
विजयधर्मसूरिस्थापित-संस्कृतविद्यालये काश्या, तदा काशीन्ध-
वेयाकरणचूडामणिविबुधानामन्तःकरणानि तस्य सरलशैली-
सुचितपद्धतिं सुगमामयं च साक्षोपाङ्गां प्रतिपादनमरणीं च प्रति
नम्रीभूतानि, लब्धवच्च तेषां चेत्सु तत् सुयोग्यप्रतिष्ठापनम्,
समारब्धवच्च तस्य महिमयशःमन्मारेण प्रसरता सह पठन-
पाठनप्रवृत्तेरपि प्रचारः ।

तस्य चातिविस्तृतया सगविक-प्रज्ञा-समयव्यवसाध्यत्वेन,
कथ्या वृत्तेरपि बृहद्वृत्तिवद् अष्टाध्यायीक्रममहिततया चन्द्रप्रभा-
हैमलघुप्रक्रियाभ्यामपि च सरलरीतिप्रकारेण सस्कृत-व्युत्पादन
समभिधायकेण निर्मिने मयेदमल्पं व्याकरणम् ।

अत्र च पूर्वार्धे पञ्च सन्धयः, षड्लिङ्गानि, युष्मदस्मत्प्र-
क्रिया, अव्ययप्रकरणम्, स्त्रीप्रत्ययः, कारकाणि, समास-तद्धित-
प्रकरणे च समावेशितानि ।

उत्तरार्धे पुनः — दश गणाः, यत्र च १७०० घातवः प्रायो
निर्दिष्टा वर्तन्ते, दश प्रक्रियाः, कृत्यप्रक्रिया, पूर्वकृदन्तानि,
उणादयः, उत्तरकृदन्तानि, अन्येऽपि चोपयोगिनो विषया निवेशिताः
सन्ति । घातुपाठ-न्याय-द्रव्य-गुण-जात्यादिलक्षणादयोऽपि
विषयाः समुपन्यस्ताः सन्ति ।

प्रायः २४० श्लोकेषु पूर्वार्धम्, १०० श्लोकेषु चोत्तरार्धं
समाप्तिमाप्नुतः । भाषायाः सरलतायामप्यादितोऽवमानपर्यन्तं
यावदुपयोगोदय विहित प्रयत्नः । प्रकाशमधिगच्छति चाद्येतिहास-
तत्त्वमहोदधिनाचार्यश्रीविजयेन्द्रसूरि-सुसान्निध्यतः ।

कार्ये चास्मिन् न्यायविशारद-न्यायतीर्थपदालङ्कृतेनास्मत्स-
तीर्थ्येन निर्ग्रन्थेनापि विहितानेकमध्यमहृद्यग्रन्थेन श्रीमन्न्याय-
विजयेन विदुषा शान्तमूर्तिमुनिराजश्रीजयन्तविजयादिना च
प्रसङ्गोचिता सहायता प्रदायाहं प्रोत्साहितस्तथा च प्रफुल्लशोधनादौ

विशेषतः परिश्रमवता भगवान् दासश्रेष्ठितुनेन पण्डितलालचन्द्रेण
विशदीकृत्यैतद् व्याकरणं विभूषां प्राविशम्; अतोऽर्थान् प्रति
कृतज्ञताऽऽविष्कृत्यतेऽन्तःकरणतो धन्यवादपूरस्सरम् ।

सर्वाङ्गशुद्धं कार्यं विरलं सुदुर्लभं चेति तु सर्वप्रतीतम् ।
अत एव सम्भवन्त्यनुद्योऽयं संशोधयिष्यन्ते विद्वद्भिः, उद्दिश्य
न ता मयि प्रेषयितुमपि कृपा करिष्यते, इत्यभ्यर्था कुर्वाणो
विरमति—

—मङ्गलविजयः ।

विषय-सूची

पूर्वार्ध—

विषयनाम	पृष्ठमङ्ख्या
मङ्गलचरणम्	१
संज्ञाप्रकरणम्	१-६
स्वरसन्धिः	६-१२
प्रकृतिभावः	१२-१३
व्यञ्जनसन्धिः	१४-१९
विसर्गसन्धिः	२०-२४
पङ्क्तिप्रकरणम्	२४-८७
मुष्मदस्मत्प्रक्रिया	८८-९६
अव्ययप्रकरणम्	९७-९९
स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम्	१००-११०
कारकप्रकरणम्	१११-१२८
समासप्रकरणम्	१२९-१६१
तद्धितप्रकरणम्	१६२-२४०
पूर्वार्ध-सूत्रानुक्रमणिका	१-४३

उत्तरार्धे—

भ्रादिगणः	१-८४
अदादिगणः	८४-१०७
ह्रादिगणः	१०७-११४
दिवादिगणः	११४-१२०
स्वादिगणः	१२०-१२७
तुदादिगणः	१२७-१४९
रुधादिगणः	१५०-१५५
तनादिगणः	१५६-१५८
क्र्यादिगणः	१५९-१६९
चुगदिगणः	१६९-१८३
दशप्रक्रियाः	१८४-२६८
कृत्यप्रक्रिया	२६९-२७४
कृत्प्रत्ययप्रक्रिया	२७५-३१५
उणादिगणः	३१५-३६६
उत्तरकृत्प्रत्ययप्रकरणम्	३६७-४०३
ग्रन्थकृत्प्रशस्तिः	४०४-४११

परिशिष्टे—

परिभाषाप्रकरणम्	४१२-४१५
सङ्ग्रहश्लोकाः	४१६-४१८

अनुबन्धकलनिरूपणम् ४१८-४१९
युत्-गणकलनिरूपणम्.... ४२०
घातुगठमूची ४२१-४२७
उत्तारधूम्रानुक्रमणिका ४२९-४३२
शुद्धिपत्रकम् ४३३-४३५

श्रीविश्वनाथः शरणम् ।

इह खलु नानाविधभारतीप्रभाभास्वरे भारतेऽश्रवधि परम-
करुणाप्रान्तस्वान्तैः परोक्षापरोक्षज्ञानगौरवाधरीकृतान्यप्रान्त-
जातविपश्चिज्जातैर्महामहिमशालिभिर्वाचस्पतिप्रतियोगिकमादृशानु-
योगिभिर्विद्वद्वरिष्ठैः प्रणीता भूयासो ज्यायांसो लघीयामश्च
शब्दशास्त्रारण्यविहरणमानममनीषिकेमरिजनानन्दसन्दोहमम्बादकाः
शब्दाधुशासनग्रन्था अध्ययनाध्यापनविषयनाम्नपलभमानाः सर्वत्रैव
प्रत्यक्षीक्रियन्ते । तेषु निखिलशास्त्रीयविषयान् करकमलामलकवद्
वीक्षमाणैः सुप्रतीतनामधेयैरार्हतपतावतंसमूनेः श्रीमद्धेमचन्द्राचार्य-
भूरिवर्यैः सम्पादितः स्वोपज्ञवृहद्वृत्तिसमेतः सिद्धहेमनामको
ग्रन्थः प्रायः सर्वान् नूतनानतिशेते । तस्य च तीक्ष्णबुद्धिवैभवैरवि-
द्वुरवगाहतया तत्प्रणीतलघुवृत्तेश्च सूत्रकर्मण निर्मिततया समकृते
प्रविविक्षूणां बालानां सुगमतया अशक्यबोधविषयत्वात् परमका-
रुणिकैः सकलशास्त्रनिष्णातम्बान्तैः श्रीमन्मुनिप्रवरमङ्गलविजयैः
सकृत्तूहलं सम्पादितः सद्यः शब्दशाधुत्वसम्पादकोऽस्वीयसा प्रयत्नेन
हृदयप्राप्तः सिद्धहेमपयोनिविदुग्धसारभूतोऽयं धर्मदीपिकापिबो
ग्रन्थोऽवश्यं संस्कृतमाहित्यसुमेरुशिखरास्तक्षून् बालान् स्वास्वा-
देनातितरां सन्तोषयेदित्याशास्ते—

सं. १९७९ } काशीन्यबिरलाविद्यालय—व्याकरण—
साहित्य—न्यायप्रधानाध्यापकः,
व्याकरणोपाध्यायः सभापतिशर्मोपाध्यायः

ઉપાધ્યાય શ્રીમંગલવિજયજી કૃત અન્યાન્ય ગ્રન્થો.

૧ જૈન સાહિત્યમાં પદાર્થની વ્યવસ્થા.

હિન્દી ભાષામાં

૨ જૈન તત્ત્વપ્રદીપ

સંસ્કૃત ભાષામાં

જૈન દર્શનમાં પ્રતિપાદિત પદાર્થોને જાણવા માટે ન્યાય શૈલીમાં મુખ્ય સાધનરૂપ છે. આ ગ્રંથમાં દરેક પદાર્થનું લક્ષણ પ્રદર્શિત કરવા પૂર્વક સ્વરૂપ સમજાવવામાં આવેલ છે, તેમાં સાત અધિકાર રાખવામાં આવ્યા છે.

મૂલ્ય રૂ. ૧

૩ સત્તભંગીપ્રદીપ

ગુજરાતી ભાષામાં

શ્વાબ્દ—સત્તભંગીના સ્વરૂપના ઘોષ સિવાય જૈનદર્શનમાં પ્રવેશ થવા અશક્યપ્રાય હોવાથી તેનો દરેક લોકો લાભ છે, તે જ્ઞાતર નધીન શૈલીથી ગુજરાતી ભાષામાં આ ગ્રંથ રચવામાં આવ્યા છે. ગ્રંથના પ્રમાણમાં કિંમત ઘણી ઓછી રાખવામાં આવી છે. પૃષ્ઠ ૧૫૦.

મૂલ્ય રૂ. ૦.૨૦

૪ તત્ત્વાખ્યાન (પૂર્વાર્ધ)

ગુજરાતીમાં

ઘોષ, નૈયાયિક, સાહ્ય અને વૈશેષિક આ ચાર દર્શનોનો સાચાર, પદાર્થોની વ્યવસ્થા વિગેરે જાણવા માટે આ પદ્ય

અર્થ સાધન છે. દરેક દર્શનની સમાલોચના પણ ઘણી સગ્ગત યુક્તિપૂર્વક કરવામા આવેલી હોવાથી દરેક વિદ્વાનનુ મન તે જોગા ઠરકઠિત થાય છે તેની ઉપર ઘણા વિદ્વાનોના ડગ અધિપ્રાયો પણ આગી ગયા છે. નકલો થોડી છે અને માગણી ઘણી છે. દહેલો તે પહેલો. પૃષ્ઠ ૨૧૫ પ્રથમ જોતા કિંમત ઘણી જ યાદી છે.

મૂલ્ય રૂ. ૧૭

૫ દ્રવ્યપ્રદીપ

ગુજરાતીમા

પદ્મ દ્રવ્યનુ સ્વરૂપ ન્યાયશૈલીથી યુક્તિપૂર્વક જાણવા માટે જૈનોમા આ પદ્ય અર્થ માધનરૂપ છે પ્રથમ નાનો હોવા છતાં પણ વિષયો ગંભીર હોવાથી ઘણી સરલ ભાષામા નિરૂપણ કરવામા આવ્યું છે પૃ ૬૪ મૂલ્ય રૂ. ૦૧

૬ ધર્મપ્રદીપ

ગુજરાતીમા

મિશ્ર વિષયો પર દ્રવ્યાનુયોગને લક્ષ્યમા રાખી પદ્યમા ધોધીશ તીર્થંકરીના સ્તવનો આપવામા આવ્યા છે. તેમા જ્ઞાત પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયધર્મેશ્વરિજીકૃત સ્તવનોનો પણ સમાવેશ છે સાથ સાથ તેઓશ્રીની અટવકારી પૂજા પણ આપવામા આગી છે. પૃષ્ઠ ૧૬ મૂલ્ય રૂ. ૦૧

૭ તત્ત્વાન્યાન (ઉત્તરાર્ધ)

ગુજરાતીમા

આમા વેદાન્ત, મીમાંસા અને જૈનદર્શન આ ત્રણનુ ઘણા વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન છે. સાદાછસો પૃષ્ઠ મૂ. રૂ. ૪

૮ ધર્મપ્રદીપિકા (વ્યાકરણ)

સંસ્કૃતમા

નવીન પદ્ધતિથી લખાયેલ વ્યાકરણશાસ્ત્રનો આ પદ્ય

અપૂર્વ ગ્રંથ છે. શ્લોકપ્રમાણ લગભગ સાત હજાર જેટલું છે.
મુલ્ય રૂ. ૪-૦-૦

છપાવવાના ગ્રંથો.

૯ સમ્યક્ત્વ પ્રદીપ

૧૦ ધર્મજીવનપ્રદીપ (વિજયધર્મસૂરિરાસ)

૧૧ પ્રદીપપ્રકાશ. ગુજરાતી

આ " જૈનતથ્ય પ્રદીપ "નું ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર થયેલું વિવેચન છે. લગભગ એક હજાર પૃષ્ઠ જેટલો આ ગ્રંથ, થશે.

૧૨ વ્યુત્પત્તિવાદવ્યાખ્યા સંસ્કૃતમાં

૯ નામની ન્યાયના ગ્રંથની ટીકા નવ્યન્યાયમાં લગભગ એક હજાર શ્લોક જેટલી થશે.

૧૩ શક્તિવાદટિપ્પન સંસ્કૃતમાં

નવ્ય ન્યાય શૈલીમાં લગભગ પાંચસો શ્લોક જેટલું.

પ્રાસિસ્થાન—

શ્રી યશોવિજય જૈનગ્રંથમાલા.

હેરાસરોડ, ભાવનગર.

(કાઠિયાવાડ)

ॐ अहम् ॥

ॐ नमः श्रीप्रभुधर्मसूरये ।

❀ धर्मदीपिका । ❀

नत्वा वीरं जगद्वन्द्यं धर्मसूरिं गुरुं तथा ।

सिद्धहेमप्रवेशाय क्रियते धर्मदीपिका ॥ १ ॥

अहं । १ । १ । १ । १ ।

‘अहं’ इत्येतदक्षरं परमेश्वरस्य परमेशिनो वाचकं शास्त्रस्थादौ
प्रणिधेयम् ।

सिद्धिः स्याद्वादात् । १ । १ । २ ।

‘कथंचिन् सर्वदर्शनसंमतसद्गतित्यानिन्यादिवस्त्वंशानां मियः
सापेक्षतया वदने स्याद्वादः । अपवा नित्यानित्याद्यनेकवर्गशब्दै-
कवस्त्वभ्युपगमः स्याद्वादः । तस्मान् प्रकृतानां शब्दानां सिद्धि-
निष्पत्तिर्ज्ञातव्या ।

ओन्ताः स्वराः । १ । १ । ४ ।

अकाराद्या औकारान्ता वर्णाः स्वरसंज्ञकाः स्युः । ते च
अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ ।

लृदन्ताः समानाः । १ । १ । ७ ।

लृकारान्ता वर्णा अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ लृ इत्येते
समानसंज्ञका स्युः ।

अनवर्णा नामी । १ । १ । ६ ।

अवर्णरहिता स्वरा नामिसंज्ञका स्युः । इ ई उ ऊ ऋ ॠ
लृ ए ऐ ओ औ ।

ए ऐ ओ औ सन्ध्यक्षरम् । १ । १ । ८ ।

ए ऐ ओ औ इत्येते वर्णा सन्ध्यक्षरसंज्ञका स्युः ।

अ अः अनुस्वारविसर्गौ । १ । १ । ९ ।

अकारावुच्चारणार्थौ । अ इति नासिक्य, अ इति च
कण्ठ्य तौ क्रमेणानुस्वारविसर्गसंज्ञकौ स्याताम् ।

एकद्वित्रिमात्रा ह्रस्वदीर्घप्लुताः । १ । १ । ५ ।

मात्रा कालविशेषः । एक-द्वि-त्रि-युच्चारणमात्रा औदन्ता
वर्णाः क्रमेण ह्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञका स्युः । अ इ उ ऋ लृ ह्रस्वा,
आ ई ऊ ॠ ए ऐ ओ औ दीर्घाः, आ_३ई_३ऊ_३इत्यादयः प्लुताः ।
अर्धमात्रिक च व्यञ्जनम् प्रतिपादितमन्यत्रापि—

“एकमात्रो भवेद् ह्रस्वो द्विमात्रो दीर्घ उच्यते ।

त्रिमात्रस्तु प्लुतो ज्ञेयो व्यञ्जनं चार्धमात्रकम्” ॥१॥

“चापस्त्वेकां वदेन्मात्रां द्विमात्रां वायसो वदेत् ।

त्रिमात्रां तु शिखी ध्रुवाद् नकुलश्चार्धमात्रकम्” ॥२॥

तथा उच्चस्वरेणोपठ्यमानो वर्ण उदात्तः, नीचैः स्वरेणोपठ्यमानो वर्णोऽनुदात्तः, समवृत्त्या चोपठ्यमानो वर्णः स्वरितः । तदुक्तम्—उच्चैः उदात्तः, नीचैः अनुदात्तः, समाहारः स्वरितः इति ।

कादिव्यञ्जनम् । १ । १ । १० ।

कादयो हपर्यन्ता वर्णा व्यञ्जनमञ्जका भवन्ति । क ख ग घ ङ, च छ ज झ ञ, ट ठ ड ढ ण, त थ द ध न, प फ ब भ म, य र ल व, श ष म ह इति ।

पञ्चको वर्गः । १ । १ । १२ ।

कादिवर्णेषु यो यः पञ्चमं व्यापारिमाणः प्रसिद्धः, स वर्गमञ्जः स्यात् । क ख ग घ ङ, च छ ज झ ञ, ट ठ ड ढ ण, त थ द ध न, प फ ब भ म ।

अपञ्चमान्तस्या धुट । १ । १ । ११ ।

वर्गपञ्चमान्तस्यावर्गः कादिवर्णो धुटमञ्जः स्यात् । क ख ग घ, च छ ज झ, ट ठ ड ढ, त थ द ध, प फ ब भ, श ष म ह ।

आद्यद्वितीयशपसा अघोषाः । १ । १ । १३ ।

वर्गाणामाद्यद्वितीयवर्णान्तया शपसाश्चात्रोपसंज्ञाः स्युः । क ख च छ ट ठ त थ प फ श ष स ।

अन्यो घोषवान् । १ । १ । १४ ।

अधोपादन्ये वर्णा धोषवत्सज्ञका स्युः । ग घ ङ न प्र ञ
ड ढ ण द ध न ब भ म य र ल व ह इति ।

अं अः (क) (पशपसाः शिष्ट । १ । १ । १६ ।

अकषा उच्चारणार्था, अनुस्वारविसर्गौ वज्रगजकुम्भाकृती
शपसाश्च वर्णा शिष्टसज्ञका स्युः ।

य-र-ल-वा अन्तस्थाः । १ । १ । १५ ।

निरनुनासिक-सानुनासिकभेदभिन्ना य-र-ल-वा अन्तस्था
सज्ञका स्युः ।

तुल्यस्थानास्यप्रयत्नः स्वः । १ । १ । १७ ।

भाषावर्गणाष्टद्वलस्वन्धस्य यत्र वर्णभावापत्तिस्तत् स्थानम् ।
आस्ये मुखे प्रयत्न आस्यप्रयत्न, आन्तरिकव्यापारविशेष ।
तुल्यौ वर्णान्तरेण सहशौ स्थानास्यप्रयत्नौ यस्य स वर्णस्त प्रति
स्वसज्ञक स्यात् । तत्र वर्णाना स्थानानि—

“अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा ।

जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च” ॥१॥

अवर्णं ववर्णं ह-विसर्गा कण्ठस्थाना, इवर्णं चवर्णं-य शास्ता-
लव्या, उवर्णं पवर्गापञ्चमानीया ओष्ठस्थाना, ऋवर्णं टवर्गं र पा
मूर्धन्या, लृवर्णं तवर्गं-ल सा दन्त्या, ए ऐ तालव्यौ, ओ औ
ओष्ठ्यौ, वकारो दन्त्यौष्ठ्य, जिह्वामूलीयो जिह्व, नासिक्योऽ
नुस्वार, डण्णनमा म्वस्वस्थाना नासिकास्थानाश्च । वर्गणा
पञ्चमेयुक्तोऽन्तस्यैश्च युक्तो हकार उर स्थानीय, तदुक्तम्—

“इकारं पञ्चमैर्युक्तमन्तस्यैश्च संयुतम् ।

उरःसंस्थं विजानीयात् कण्ठ्यमाहुरसंयुतम्” ॥१॥

अथास्यप्रयत्नः—स्पृष्टकरणं स्पर्शानाम्, ईप्स्वस्पृष्टकरणमन्त-
स्यानाम्, ईपद्विद्वृतकरणमूष्मणाम्, विद्वृतकरणं म्वराणाम् । तत्र
क ख ग घ ङ च छ ज झ ण ट ठ ड ढ ण त थ द ध न प फ
बं भ म एते स्पर्शाः । य र ल वा ईप्स्वस्पृष्टाः । श ष स हा एत
ऊष्माणः । स्वरा विद्वताः, तत्राकःरस्तावन् त्रिविधः, उदात्तानुदात्त-
स्वरितभेदान् ; प्रत्येकं सातुनासिकनिरनुनामिकभेदान् पोदा, एते
ह्रस्वस्य भेदाः । एवं दीर्घप्लुनयोरपि तथा चाष्टादश भेदा अवर्गस्य
ज्ञातव्या । एवमिवर्णादीनामपि तावन्तो भेदा विज्ञेयाः । मन्ध्यक्षराणां
ह्रस्वा न सन्तीति तेषां द्वादश भेदाः सन्ति । वर्ग्याः पञ्च पञ्च परस्परं
म्वमंज्ञकाः । यवयानां सातुनासिक-निरनुनामिकभेदौ मियः स्त्रौ ।

अमयोगीत् । १ । १ । ३७ ।

इह शब्दे उपदिश्यमानो वर्णस्तन्ममुदायो वा कार्यार्थं गृहीतः
सन् लौकिकप्रयोगे न दृश्यते स एनि—अपगच्छतीति इत्संज्ञकः स्यात् ।

गुणोऽरेदोत् । ३ । ३ । २ ।

अर एन् ओत् इत्येते प्रत्येकं गुणमंज्ञकाः स्युः ।

वृद्धिरारदौत् । ३ । ३ । १ ।

आ आर ऐ औ इत्येते प्रत्येकं वृद्धिमंज्ञकाः स्युः ।

एनं म्यादयस्त्यादयश्च विभक्तिसंज्ञकाः, विभक्त्यन्ताः पदमंज्ञकाः,

पूरो वर्णानुच्चारणमवसानं विरामः । स्यमौजसः, प्रुंल्लियोः, नपुंसके
जसृशसादेशः शिश्च वुट्संज्ञकाः, संबोधनार्थं सिं विना वुटः शेषवुट्-
संज्ञकाः । अन्त्याद् वर्णात् पूर्वो वर्ण उपधा । अनुस्वारादिपरो ह्रस्वोऽपि
लघुसंज्ञकः । दीर्घो गुरुसंज्ञकः, अनुस्वार-विसर्ग-संयोगपरो ह्रस्वोऽपि
गुरुः । स्वरानन्तरितव्यञ्जनसमुदायः संयोगः । शत्रुवद् आदेशः ।
मित्रवद् आगमः । लुक् लुप् लोपश्च अदर्शनम् । अन्त्यस्वरात् परस्य
अन्त्यस्वरस्य च टिसंज्ञा, इत्यादयोऽनुक्ता उक्ताश्च संज्ञा
वेदितव्या ।

इति संज्ञापकरणम् ।

अथ स्वरसन्धिः ।

दधि+अत्र इति स्थिते

इवर्णादेरस्वे स्वरे यवरलम् । १ । २ । २१ ।

इवर्णोर्वर्णऋवर्णलृवर्णानामस्वे स्वरे यथासंख्यं यवरला इत्येते,
आदेशाः स्युः, संहिताया विषये । यदुक्तम्—

“संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः ।

नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते ॥ १ ॥”

दध्+अत्र इति जाते

अदीर्घाद् विरामैकव्यञ्जने । १ । ३ । ३२ ।

दीर्घनितात् स्वरान् परम्य रकार-हकार-स्वरवर्जितस्य
वणम्य द्वे रूपे वा स्याता विरामे असंयुक्तव्यञ्जनं च परे । इति
वकारम्य वा द्वित्वं द्ब्व्यु+अत्र इति जाते

तृतीयस्वृतीयचतुर्थे । १ । ३ । ४२ ।

धुट स्याने तृतीये चतुर्थे च परे तृतीय म्यात् । इति प्रथम-
वकारस्य दत्वं द्ब्व्यु+अत्र इति जाते स्वरहीन परेण सयोज्य
द्वयत्र इति सिद्धम् । नहि+अत्र इति स्थित ' इवर्णादीनामस्वे
स्वे ' इत्यादिना यत्वे नह्यु+अत्र इति जाते ' अदीर्घाद् ' इत्यादौ
रकार-हकार-स्वरवर्जनाद् नह् इत्यस्य न द्वित्वं किन्तु तत्र—

हार्दहस्वरस्यानु नवा । १ । ३ । ३१ ।

स्वरान् पराम्या रेफ हकाराम्या परम्य रेफ-हकार-स्वर-
वर्जितम्य वर्णम्य ङ रूपे वा स्याताम् । इति यकारस्य द्वित्वे
नह्यत्र इति सिद्धम् । एव गौरी+अत्र-गौर्यत्र जलाशयान्यायेन
रेफम्योर्ध्वगमनम्, उक्तं च शास्त्रान्तरेऽपि

“तुम्बिका-तृण-काष्ठं च तैलं जलमपागमे ।

ऊर्ध्वस्यान समायान्ति रेफाणामीदृशी गतिः” ॥१॥

पक्षे दत्र्यत्र नह्यत्र गौर्यत्र । एव मधु+अत्र-मद्व्यत्र, मत्रत्र ।

पितृ+अर्थ-पित्रय । लृ+अनुबन्ध-लुबन्ध । लृ+आकृति-
आकृति इत्यादीनामपि ययासूत्रप्राप्ति सिद्धिर्ज्ञातव्या ।

एदैतोऽयाय् । १ । २ । २३ ।

एरुर्कारयो स्थाने स्वरे परे ययामख्यमयाय् इत्येतौ स्याताम् ।

नै+अनम्-नयनम्, ए+अनम्-अयनम्, नै+अरू-नायकः,
रै+अरू-रायकः ।

ओर्दौतोऽवाव । १ । २ । २४ ।

ओकारौकारयो स्थाने यथासंग्यमवावौ स्याता स्वरे परे ।

लो+अनम्-लवनम्, पो+अनम्-पवनम्, लो+अक-लावकः,
पौ+अक-पावकः । गोशब्दस्य यूतिशब्दे परेऽञ्चपरिमाणे चौका-
रस्यावादेशः, गञ्युति त्रौशद्वयम् ।

स्वरे वा । १ । ३ । २४ ।

अवर्णान् परयो पदान्तम्ययोर्यकारवकारयो स्वरे परे वालुक्
स्याद् न च सन्धिः । ते आगता इति स्थिते 'एदैतोऽयाय्' इति
अवादेशे तय आगता, अनेन वा लुकि त आगता, तथागता ।
पटो इह इति स्थिते 'ओर्दौतो' इत्यादिना अवादेशे पटव्+इह
इति ज्ञाने वा लुकि पट इह पटविह । एन तस्मै इडम्-तस्मा
इडं तस्मायिडम्, तौ इह-ता इह-ताविह ।

गोर्नाम्ययोऽक्षे । १ । २ । २८ ।

पदान्तम्यस्य गोरोरारस्याक्षशब्दे परे संज्ञायामव इत्य-
कारान्त आदेशः स्यात् । गो+अक्ष अनेनावादेशे कृते 'समाना-
नाम्' इत्यादिना दीर्घे कृते गगत् वातायन ।

स्वरे वाऽनक्षे । १ । २ । २९ ।

अक्षशब्दवर्जिते स्वरे परे गोरोकारस्यावादेशो वा स्यात् ।
गो+अग्निम्-गवाग्निम्, गो+अग्रम्-गवाग्रम्, 'वाऽत्यसन्धिः'
इत्यनेन वा प्रकृतिभावे च गोअग्रम्, पक्षे 'एदोत पदान्तेऽप्य
लुक्' इति लुकि गोऽग्रम् । गो+दङ्गितम्-गवेङ्गितम् ।

इन्द्रे च । १ । २ । ३० ।

इन्द्रशब्दे परे पदान्तप्यस्य गोरोकारस्य नित्यमवादेशः
स्यात् । गवेन्द्रः ।

अवर्णस्वेवर्णादिनैदोदरल् । १ । २ । ३१ ।

अवर्णस्य इवर्ण-उवर्ण-ऋवर्ण-लृवर्ण- सह ययासंख्यमेद्
ओत् अर् अल् इत्येते आदेशाः स्युः । तव+इदम्-तवेदम्, मम
+उदम्-ममोदम्, गङ्गा+उदयः-गङ्गोदयः, तव+ऋद्धिः-तवर्द्धिः,
मम+ऋद्धिः-ममर्द्धिः, तव+लृकारः-तवलृकारः, मम+लृकारः-
ममलृकारः ।

समानानां तेन दीर्घः । १ । २ । ३२ ।

समानानां तेन परेण समानेन सह दीर्घः स्यात् । दण्ड+
अग्रम्-दण्डाग्रम्, दधि+इदम्-दधीदम्, मधु+उदम्-मधुदम्,
पितृ+ऋकारः-पितृऋकारः ।

ऐदौतो सन्ध्यक्षरैः । १ । २ । ३३ ।

अवर्णम्य एकारैकाराम्या तयौकारौकाराम्यां सह यथासंख्यं
 ऐ औ इत्येतौ स्याताम् । तव+एषा-तवैषा, तव+ऐश्वर्यम्-तवैश्वर्यम्,
 तव+ओदन-तवौदन, रमा+ओदन-रमौदन, तव+औन्नत्यम्-
 तवौन्नत्यम्, खट्वा+औन्नत्यम्-खट्वौन्नत्यम् ।

स्वरैस्वैर्यक्षौहिण्याम् । १ । २ । १९ ।

स्वैर स्वैरिन् अक्षौहिणी इत्येतेषु अवर्णस्य परेण स्वरेण सह
 ऐ औ इत्येतौ स्याताम् । स्व+ईर-स्वैर, स्व+ईरिणी-स्वैरिणी
 अक्ष+ऊहिणी-अक्षौहिणी सेना ।

एदोतः पदान्तेऽस्य छुरु । १ । २ । २७ ।

पदान्ते णिषताम्यामेकारौकाराम्या परस्याकारस्य छुरु स्यात् ।
 ते+अत्र-तेऽत्र, पटो+अत्र-पटोऽत्र । 'शरून्ध्वादिषु टेल्लोपो वाच्यः'
 शक+अन्धु शरून्धु, कर्क+अन्धु-कर्कन्धु, कुल+अट्टा-कुलट्टा,
 हल+ईषा-हल्लीषा, मनस्+ईषा-मनीषा, सीमन्+अन्त-सीमन्त,
 आकृतिगणोऽयमिति एतादृशा प्रयोगा अन्येऽपि मार्तण्ड इत्या-
 दय शरून्ध्वादिगणे ज्ञातव्याः ।

ओमादि । १ । २ । १८ ।

अवर्णस्य लोपः म्यादोमि आडादेदो च परे । अद्य+ओम्-
 अद्योम्, आ+उदा-ओदा-अद्योदा ।

अह्यारूपसर्गस्य । १ । २ । ९ ।

ऋकारादौ धातौ परे ऋना सहोपसर्गस्यप्यवर्णप्यार स्यात् ।
 प्र+ऋच्छति-प्रार्च्छति, उप+ऋच्छति-उपार्च्छति । नामावयवे
 ऋकारादौ धातौ परे वाऽऽर ज्ञेयः । प्र+ऋपभीयति-प्रार्पभीयति,
 प्रर्पभीयति ।

ऋते तृतीयासमासे । १ । २ । ८ ।

अवर्णस्य ऋते परे तृतीयासमासे ऋकारेण सहार स्यात् ।
 शितेन+ऋतः-शीतार्तः । तृतीयासमासे इति किम् ? परमश्चासौ
 ऋतश्च परमर्तः ।

लृतः रृलृ ऋलृभ्यां वा । १ । २ । २ ।

लृतः ऋलृभ्यां सह ययामंख्यं रृलृ इत्येतावादेशौ वा
 स्याताम् । लृ+ऋकारः-रृकारः, लृ+लृकारः-लृकारः ।

ऋतो वा तौ च । १ । २ । ४ ।

ऋतः ऋलृभ्यां सह ययामंख्यं रृलृ इत्येतौ विलक्षणावादेशौ
 वा स्याताम् । पितृ+ऋपभः-पितृपभः । होतृ+लृकारः-होतृलृकारः ।
 तौ च ऋतः ऋलृभ्यां मह ऋकारलृकारावपि होतृ+ऋकारः-
 होतृकारः, होतृ+लृकारः-होतृलृकारः, पक्षे पूर्वम् पितृऋपभ
 इत्यादयः ।

ऋस्तयोः । १ । २ । ५ ।

तयोः लृकारऋकारयोः ऋकार-लृकाराभ्यां सह ऋ इति
 दीर्घादेशः स्यात् । लृ+ऋपभः-ऋपभः । होतृ+लृकारः-होतृकारः ।
 ऋकारे लृकारे च परे समानस्य ह्रस्वोऽपि वा भवति ।

चौष्टौत्वोः समाप्ते । १ । २ । १७ ।

ओष्टौत्वोः परयोः समाप्तेऽवर्णस्य लुग् वा स्यात् । बिम्ब+
ओष्ट-बिम्बोष्ट, पक्षे बिम्बौष्ट । स्थूल+ओत्तु-स्थूलोत्तु., पक्षे
स्थूलौत्तुः ।

इति सन्धिप्रकरणम् ।

अथ प्रकृतिभावः ।

अदोमुणी । १ । २ । ३५ ।

अदसशब्दभन्वन्विधनौ मुनी इत्येतावन्धी स्य ता स्वरे परे ।
अमुमुईचा, अमी अद्या । अदस इति किम् ? अमी+अत्र-अम्पत्र,
अत्र अमिशब्दो रोगिप्रतिपदक ।

ईदूदेदद्विवचनम् । १ । २ । ३४ ।

ईत् ऊत् एत् इत्येवमन्त द्विवचनान्त स्वरे परंऽसन्धि स्यात् ।
मुनी अत्र, भानू एतौ, पचेते इमौ । मणी वेत्यादौ तु द्वार्यरु-
स्य वक्ष्य प्रयोग, न इवशब्दम् ।

चाटिः स्वरोंऽनाङ् । १ । २ । ३६ ।

आङ्कर्जनादिर्व्यय स्वर. स्वरे परेऽमन्धि स्यात् । अ

अपेहि, इ इन्द्रं पश्य, उ उत्तिष्ठ, आ एव किल मन्यसे, आ एवं
 तु ततु । अनाडिति किम् ? आ ईपद् उष्णम्-ओष्णम्, आ
 आगच्छ-आगच्छ, आ उदकान्ताद्-ओदकान्तात् । ईपदर्थे
 क्रियायोगे मर्यादायामभिविधौ आ इत्यव्ययं द्वित कथ्यते, अन्यत्र
 तु अडित् बोध्यम् ।

ओदन्तः । १ । २ । ३७ ।

ओकारान्तश्चाडि-स्वरे परेऽपन्धि स्यात् । अहो अत्र,
 उताहो अत्र ।

प्लुतोऽनितौ । १ । २ । ३८ ।

यत्र स्वाभाविकोच्चारणापेक्षयाऽधिकोच्चारण तद् दूरं
 आमन्त्रणमभिमुखीकरणम् दूरादामन्त्रणार्थे वर्तमानस्य वाक्यस्य
 हेः प्लुतपञ्चा ज्ञेया । इतिवर्गे स्वरे परे प्लुतोऽपन्धि स्यात् ।
 मो देवदत्त ३ एहि, देवदत्त ३ अत्र न्वसि । अनिताविति किम् ।
 सुश्लोक ३ इति-सुश्लोकेति ।

इति प्रकृतिभावः समाप्तः ।

मभ्य शपो । १ । ३ । ६१ ।

सकारम्य म्याने शकारेण चवर्गेण च योगे शकारः स्यात् ।
तथा पकारेण टवर्गेण च योगे शकारः स्यात् । कमु+शेते-कश्शेते,
कमु+चरनि-कश्चरति, सर्पिषु+मु-सर्पिषु, कमु+शीकने-कशीकने ।

न शान् । १ । ३ । ६२ ।

शकारान् परम्य त्वर्गम्य चवर्गो न स्यात् । प्रक्षः, अक्षाणि,
विष्णः ।

पि त्वर्गस्य । १ । ३ । ६४ ।

पदान्ते वर्तमानम्य त्वर्गम्य म्याने टवर्गो न स्यात् पकारे
परे । भवान् पष्ठ ।

लि लौ । १ । ३ । ६५ ।

पदान्ते वर्तमानम्य त्वर्गम्य म्याने आसन्नो लकारः स्यात् ।
तद्+लुनाति-तल्लुनाति, भवान्+लिवनि-भवान्निवति ।

पदान्ताट्ठवर्गादिनाम्नगरीनवतेः । १ । ३ । ६६ ।

पदान्ते वर्तमानात् ट्वर्गान् परस्य नाम्नगरीनवतिवर्जितस्य
त्वर्गस्य सकारस्य च स्याने ट्वर्ग-पकारौ न म्याताम् । पहनयनम्,
पट् सन्ति । पदान्तादिति किम् ? ईदृष्टे । अनाम्नगरीनवतेरिति किम् ?
पण्णाम्, पण्णगरी, पण्णवतिः ।

न शि ङ् । १ । ३ । १९ ।

अथ व्यञ्जनसन्धिः ।

धुटस्तृतीयः । २ । १ । ७६ ।

पदान्ते वर्तमानस्य धुट स्थाने तृतीय स्यात् । वाक्+ईश
वागीश , पट्+भञ्ज-पडञ्ज ।

तृतीयस्य पञ्चमे । १ । ३ । १ ।

पदान्ते वर्तमानस्य तृतीयस्य स्थाने पञ्चमे परे आसन्नो वाऽनु-
नासिकः स्यात् । पट्+मम पणमम । प्रत्यये पञ्चमे नित्य पण्णाम्,
वाङ्मयम् ।

प्रथमाद्धुटि शञ्छः । १ । ३ । ४ ।

पदान्ते वर्तमानात् प्रथमात् परस्य शकारस्याधुटि परे छो वा
स्यात् । वाङ्+शूर-वाङ्शूर , तत्+श्लोकेन-तच्छ्लोकेन ।

ततो हृथतुर्थ । १ । ३ । ३ ।

पदान्ते वर्तमानात् तृतीयात् परस्य हकारस्य स्थाने पूर्ववर्णसवग-
श्चतुर्थो वा स्यात् । वाग्धीन , वाग्हीन । तद् हित, तदधितम् ।
तत्त्वर्गस्य च त्वर्गवर्गाभ्यां योगे चट्त्वर्गो । १ । ३ । ६० ।

तत्त्वर्गस्य स्थाने शकारेण चवर्गेण च योगे चवर्ग स्यात्,
तथा पञ्जरेण ट्वर्गेण च योगे ट्वर्गः स्यात् । तत्+शेते-तच्छेते,
मवान्+शेते-मवान्शेते, तत्+चित्रम्-तच्चित्रम्, पेप्+ता-पेटा,
तत्+टीकते-तटीकते ।

सस्य शर्पो । १ । ३ । ६१ ।

सकारस्य म्याने शकारेण चर्कोण च योगे शकारः म्यात् ।
तथा पकारेण ट्वर्कोण च योगे शकारः स्यात् । कम्+शेवे-कश्शेते,
कम्+चरति-कश्चरति, सर्पिण्+मु-मर्षिषु, कम्+टीकने-कटीकने ।

न थात् । १ । ३ । ६२ ।

शकारान् परस्य तवर्गस्य चर्को न म्यात् । प्रश्नः, अश्नाति,
विष्णः ।

पि तवर्गस्य । १ । ३ । ६४ ।

पदान्ते वर्तमानस्य तवर्गस्य स्थाने ट्वर्को न स्यात् पकारे
परे । भवान् पठ ।

छि लो । १ । ३ । ६५ ।

पदान्ते वर्तमानस्य तवर्गस्य स्थाने आसन्नो छकारः स्यात् ।
तद्+लुनाति-तल्लुनाति, भवान्+ल्लिखति-भवाल्लिखति ।

पदान्ताद्वर्गाद्विनामनगरीनवतेः । १ । ३ । ६६ ।

पदान्ते वर्तमानात् ट्वर्गान् परस्य नामनगरीनवतिवर्जितस्य
तवर्गस्य सकारस्य च स्थाने ट्वर्ग-पकारौ न म्याताम् । पढनयनम्,
पट् सन्ति । पदान्तादिति किम् ? इदं । अनामनगरीनवतेरिति किम् ?
पण्णाम्, पण्णगरी, पण्णवतिः ।

न शि ङ् । १ । २ । १९ ।

पदान्ते वतमानस्य नकारस्य , शकारे परे ञ्च् इत्यादेशो वा स्यात् । भवान्+शूर - भवाञ्च्शूर इति जाते ' प्रथमादधुटि' इत्यादिना छत्वे भवाञ्च्छूर इति सिद्धम् ।

इनः सः त्सोऽथ । १ । ३ । १८ ।

पदान्ते वतमानाद् डकाराद् नकाराच्च परस्य सकारस्य स्थाने त्स इत्यादेश स्यात् । श्वाक्यवञ्चेत् सकारो न स्यात् । पङ्+सीदन्ति-पङ्त्सीदन्ति, भवान्+साधु - भवान्त्साधु । अञ्चेति किम् ? पृ-ञ्चोतन्ति ।

नोऽप्रशानोऽनुस्वारानुनामिकौ च
पूर्वस्याधुटपरे । १ । ३ । ८ ।

पदान्तस्यस्य प्रशान्वर्नशब्दसम्बन्धिनो नस्य चतसु सद्धि-
तीयेषु अधुटपरेषु शपमा यथासंख्य स्यु , अनुस्वारानुनामिकौ च
पूर्वरप । भवान्+चारु - भवाश्चारु , भवाश्चारु । भवान्+छेद -
भवाश्छेद , भवाश्छेद । भवान्+एक - भवाएक , भवाएक । भवान्+
ठकार - भवाष्टकार , भवाँष्टकार । भवान्+तनु - भवास्तनु , भवाँ-
स्तनुः । भवान्+स्थुडति - भवास्थुडति , भवाँस्थुडति । प्रशान्वर्न-
किम् । प्रशान्+चर - प्रशाच्चरः । अधुडिति किम् ' भवान्-
त्सरुः ।

पुमाऽशित्यघोपेऽख्यागि रः । १ । ३ । ९ ।

पुंस्शब्दस्य संयोगलुक्प्रत्ययानुस्मरणं पुम् इति । पुमो यस्य अधुद् परो यस्मात् तादृशो यः शिद्ध्यामवर्जितोऽघोषः तस्मिन् परे रादेशः स्याद् । पूर्वस्य चानुस्वारानुनासिकौ क्रमेण ।

पुंसः । २ । ३ । ३

पुमो रकागस्य कस्ते पङ्क च परे सू स्याद् । पुम्+कोकिलः—
कोकिलः पुंकोकिलः ।

नूनः पेषु वा । १ । ३ । १० ।

नूनो नकारस्य पे परे रकाटः स्याद् । पूर्वस्य चातुस्वारानु-
नासिकौ क्रमेण । नृन्+पाहि—नृन्(पाहि नृन्)(पाहि नृन्) पाहि नृन्ः
पाहि नृन्पाहि ।

ह्रस्वाद् गणनो द्वे । १ । ३ । २७ ।

ह्रस्वात् परेषां पदान्ते वर्तमानानां गणनां स्वरे परे द्वे रूपे
स्याताम् । कुड्+आस्ते—कुड्ढास्ते, सुगण्+इह—सुगणिह,
पचन्+आस्ते—पचन्नास्ते ।

स्वरेभ्यः । १ । ३ । २५ ।

स्वरात् परस्य पदान्तेऽपदान्ते च वर्तमानस्य छकारस्य द्वे
रूपे स्याताम् । तव+छत्रम्—तवच्छत्रमिति जाते ।

अघोषे प्रथमोऽशितः । १ । ३ । ५० ।

अधोपे परे शिङ्बर्जस्य धुटः प्रथमः स्याद् । अनेन प्रथम-
छकारस्य चत्वे कृते तवच्छत्रमिति सिद्धम्, एवं इच्छति गच्छती
स्यादयो ज्ञेयाः ।

अनाह्माङो दीर्घाद् वा च्छः । १ । ३ । २८ ।

आह्माङ्बर्जदीर्घात् परस्य छकारस्य द्वे रूपे वा स्याताम् ।
कन्या+छत्रम्—कन्याच्छत्रम्, पक्षे एवम् । अनाह्माङिति किम् ।
आच्छाया, माच्छिदत् इत्यादौ नित्यमेव ।

तौ मुमो व्यञ्जने स्वौ । १ । ३ । १४ ।

मोर्मु इत्यागमस्य मकारस्य पदान्तस्थस्य च मकारस्य व्य-
ञ्जने परे परव्यञ्जनस्यैव स्वसंज्ञावनुस्वारानुनासिकौ क्रमेण स्या-
ताम् । चक्रम्यने, चङ्क्रम्यते; त्वं करोषि, त्वद् करोषि, त्वं
पचसि, त्वम्पचसि; संयन्ता, मय्यन्ता; संवत्सरः, सव्यत्सरः; त्वं
छासि, त्वछासि ।

म्नां धुट्पूर्गेऽन्त्योऽपदान्ते । १ । ३ । ३९ ।

अपदान्ते वर्तमानानां मकारनकाराणां धुट्पूर्वक्षके वर्गे परे
तस्यैव स्वोऽन्त्यः स्याद् । गम्+ता—गन्ता; शन्+किता—शंकिता ।

शिङ्हेऽनुस्वारः । १ । ३ । ४ ।

अपदान्तस्थानां मकारनकाराणां शिटि हे च परेऽनुस्वारः
स्याद् कम्+मः—कंसः; यशान्+सि—यशांसि ।

(१९)

मनयबलपरे हे । १ । ३ । १५ ।

मनयबलपरे हकारे पदान्तस्यस्य मकारस्यानुस्वारानुनासिकौ
स्वौ क्रमेण स्याताम् । किंश्चल्यति, किंश्चल्यति; किंश्चुते,
किंश्चुते; किंश्चल्यति, किंश्चल्यति; किंश्चादयति, किंश्चा-
दयति ।

स्सटि समः । १ । ३ । १२ ।

समित्येतस्य स्सटि परे सकारोऽन्तादेगः स्याद्, अनुस्वारा-
नुनासिकौ च पूर्वस्य । सम्+स्कर्ता-संस्कर्ता, संस्कर्ता ।

लृक् । १ । ३ । १३ ।

समित्येतस्य मकारस्य लृक् स्याद्, पृथग्योगाद् नानुस्वानु-
नासिकौ स्तः । सत्कर्ता ।

ङ्णोः कटावन्तौ शिटि नवा । १ । ३ । १७ ।

ङ्कारणकारयोः शिटि परे कटावन्तौ वा स्याताम् । प्राङ्-
शेते-प्राङ्क्षेते, प्राङ्क्षेते; सुगण् पष्ठः, सुगण्पष्ठः ।

इति व्यञ्जनसन्धिः

अथ विसर्गसन्धिः

चटते सद्वितीये । १ । ३ । ७ ।

पदान्ते वर्तमानस्य रकारस्य सद्वितीयेषु चटनेषु परेषु यथा-
संख्यं शपसा इत्येते आदेशा स्युः । कर्+चरति—कश्चरति,
कर्+टीकते—कष्टीकते, कर्+तरति—क्तरति ।

शिष्यघोषात् । १ । ३ । ५५ ।

अघोषात् परे शिटि परे पदान्ते वर्तमानस्य रेफस्य विसर्ग
एव भवति । कर्+त्सरुक—क्त्सरुक, वासर+शौमम्—वासः
शौमम्, सर्पिर्+प्साति—मर्षि प्साति ।

व्यत्पये लुग् वा । १ । ३ । ५६ ।

शिट परोऽघोष इति व्यत्ययस्तस्मिन् परे पदान्ते वर्तमा-
नस्य रेफस्य लुग् वा स्याद् । कर्+ष्ठीवति—कण्ठीवति, पक्षे
कण्ठवीवति, क. ष्ठीवति ।

शपसे शपसं वा । १ । ३ । ६ ।

पदान्ते वर्तमानस्य रेफस्य शपसेषु परेषु यथासंख्यं शपसा
वा स्युः । कर्+शेते—क्शेते, क शेते; कर्+ण्ड—कण्ण्डः, कः
ण्डः; कर्+साधुः—क्साधुः, कः साधुः पक्षे ' रः पदान्ते विसर्ग-
स्तायोः ' इत्यनेन विमर्गः ।

रः कृत्वपफयोःXकृXपौ । १ । ३ । ५ ।

पदान्ते रेफस्यXकृXपौ यथासंख्यं वा स्याता कृत्व-पफयोः
प्रायो । कर्+करोति-X(करोति, पक्षे विसर्ग क करोति;
एव कर्+खनति-X(खनति, क खनति, कर्+पचति-X
पचति, क पचति, कर्+कृति-X(कृति, क कृति ।
कसू+साधु अत्र 'सोरु' इत्येनेन रुत्वे कर्+साधुरिति जाने

रः पदान्ते विसर्गस्तयोः । १ । ३ । ५३ ।

पदान्ते वर्तमानस्य रेफस्य विसर्ग स्याद्, विरामेऽगोषे च
परे । क साधु । वाचस्पत्यादयः सज्ञाशब्दा निपातनात् सिद्धा
भवन्ति वाचस्पति, बृहस्पति दिवस्वर, तत् शब्दस्य वरे परे
चौरार्थे वाच्ये तस्वर इत्यादयः ।

अह्नः । २ । १ । ७४ ।

अहन्शब्दस्य पदान्ते रुरित्ययमादेश म्याद् । स च परे
सर्वत्रासन्-पूर्वत्र च म्यादिविधौ । दीर्घाणि अहानि यस्मिन् स
दीर्घाहो निदाय ।

रो लुप्यरि । २ । १ । ७५ ।

अहन् शब्दस्य लुपि मन्यामारफे परे पदान्ते र् इत्यन्तादेशः
स्याद् । अहर्गण, अहरधीते । ञीति विम । अहोन्वपम्, अहो-
रात्रम्, अहोन्वन्तरमियादौ रफादेशाभावात् रुने उत्वे च कृते
'अवर्' इति, इत्यादिनौत्वे कृते रूपाणि मित्यन्ति ।

अतोऽति रो रुः । १ । ३ । २० ।

पदान्ते वर्तमानादकारात् परस्य रोस्कारे परे उ इत्ययमादेशः स्याद् । कर्+अर्थः इति स्थिते कउ अर्थ इति जाते ' अवर्णस्ये-
त्पादिनौत्वे कृने को अर्थः इति जाते ' एदोतः पदान्तेऽस्य लुक् ' इत्यनेनाकारस्य लुकि कोऽर्थः इति सिद्धमेवं देवोऽर्च्यः इत्यादयः ।

रो रे लुक् दीर्घश्चादिदुतः । १ । ३ । ४१ ।

रेफस्य रेफे परेऽनु लुक् स्याद् । पूर्वस्य चाकारस्येकारस्यो-
कारस्य च दीर्घः स्याद् । पुनर्+रमते—पुना रमते; अग्निर्+रथेन—
अग्नीरथेन; पटुर्+राजा पटूराजा ।

ढस्तद्धे । १ । ३ । २४ ।

ढकारस्य तन्निमित्ते ढकारे परेऽनु लुक् स्याद्, पूर्वस्य च दीर्घः ।
लिरू+ढम्—लीढम् ।

घोषवति । १ । ३ । २१ ।

पदान्ते वर्तमानस्याकारात् परस्य रो घोषवति परे उ इत्या-
देशः स्याद् । कर्+गन—को गनः, देवर्+याति—देवो यान्ति ।

अवर्णभोभगोऽयो लुगसन्धिः । १ । ३ । २२ ।

अवर्णाट् भोभगोऽघोभ्यश्च परस्य रोर्लुक् स्याद् घोषवति परे ।
देवार्+यान्ति—देवा यान्ति, भोर्+याहि—भोय हि, भगोर्+याहि—
भगोयाहि । अघोर्+हमसि—अघोहससि ।

सोर्यः । १ । ३ । २६ ।

अवर्णाङ् मोभगोऽगोम्यश्च परम्य पदान्ते वर्तमानस्य रो स्वरे परे य इत्यादेशः स्याद् । तस्य च ' स्वरे वा ' इत्यनेन वा लुक् । देवार्+अत्र-देवायत्र, देवा अत्र । कर्+इह-कयिह, क इह । मोर्+अत्र-मोयत्र, मो अत्र । औरोर्+अत्र-अरोयत्र, अधोअत्र । मगोर्+अत्र-मगोयत्र, मगोअत्र । अत्र लुकि सत्या सन्धिर्न भवतीति ।

वाहर्षत्यादयः । १ । ३ । ५८ ।

अहर्षत्यादयः शब्दा निपातनात् साधवो भवन्ति वा । अह-र्षति, अह पति, अह+पति, गीर्षति, गी पति, गी+पति, घूर्षति, घूर् पति, घूर्+पति इत्यादयः ।

एतदश्च व्यञ्जनेऽनञ्जसमासे । १ । ३ । ४६ ।

एतदस्तदश्च परस्य मेहुक स्याद व्यञ्जने परे । अकि प्रत्यये नञ्जमासे च न न्याद् । स+चरति-स चरति, एष+गच्छति-एष गच्छति । अनगिति किम् । एषको याति । अनञ्जमासे किम् । अनङो याति ।

तदः सेः स्वरे पाठार्था । १ । ३ । ४५ ।

तद परम्य सेङ्क् स्यात् सेः पर । सा चेत् पाठार्था-पाठपूरणी स्यात् । सैष दागरथी राम सैष राजा युविष्ठिर ।

सैष कर्णो महात्यागी सैष भीमो महानलः । १ । बाहुलकादपि
किञ्चिन्ज्ञातव्यम्, तदुक्तम्—

कचित् प्रवृत्तिः कचिदप्रवृत्तिः कचिद् विभाषा कचिदन्यदेवं
विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुल्यकं वदन्ति ॥१॥

अनुक्तं सिद्धहेमव्याकरणादवसंयम् ।

इति विसर्गसन्धिः

अथ विभक्तिर्निगद्यते

स्त्यादिर्विभक्तिः । १ । १ । १९ ।

अत्र सू इति त्यक्तानुबन्धस्य सेर्गहणम्, तीति त्यक्तानुब-
न्धस्य तिवृ इत्यस्य ग्रहणम्, स्यादयः सुपूर्वर्यन्तास्तिवादयः स्या-
महिपर्यन्ताश्च विभक्तिसंज्ञाः स्युः ।

तदन्तं पदम् । १ । १ । २० ।

स्याद्यन्तं त्याद्यन्तं च नाम पदमन्तं म्याद् ।

अथातुविभक्तिवाक्यमर्थवन्नाम ।

नाम्नोऽर्थो द्विविव.—वाच्यो द्योत्यश्च । तत्र वाच्योऽर्थः
स्वार्थद्रव्यलिङ्गसंख्याशक्तिभेदात् पञ्चमकारः यमाभिः य शब्दोऽर्थः

कयने प्रवर्तते । स्वार्थस्त्वतलाद्यभिव्यङ्ग्यः जात्यादिरूपः । द्रव्यं-
तदाश्रयीभूतं घटादिरूपम् । लिङ्गं पुंस्त्वादि । संख्या एक-
त्वादिका । शक्तिः कर्तृत्वादिरूपा । द्योत्योऽर्थः समुच्चयादिरूपः ।
तद्वच्छब्दरूपं घातुविमक्तिवाक्यवर्णितं नामसंज्ञं स्याद् । नाम्नः
पराः स्यादयः सप्त विभक्तयो भवन्ति—

एकवचनम्,	द्विवचनम्,	बहुवचनम्,	
सि	औ	जम्	प्रथमा
अम्	औ	शम्	द्वितीया
टा	भ्याम्	मिस	तृतीया
हे	भ्याम्	भ्यस्	चतुर्थी ।
इति	"	"	पञ्चमी
उस्	ओम्	आम्	षष्ठी
दि	ओस्	सुप्	सप्तमी
सि	औ	जम्	संज्ञोपनिषद्

तत्राकारान्तपुंलिङ्गो जिनशब्द । जिन सि । इति स्थिते इ
इत्यस्य इत्संज्ञायां सत्याम् ।

सो रुः । २ । १ । ७२ ।

पदान्ते वर्तमानस्य सकारस्य रुर्निष्ठादेशः स्याद् । उकारः
'रोर्यः' इत्यत्र विशेषणार्थः । तत्र 'रः' पदं ने विसर्गस्तथोः ।

इत्यनेन विसर्गे सति जिनः इति सिद्धम् । द्वित्वविवक्षायां जिन औ—जिनौ । बहुत्वविवक्षायां जिन जम् इति स्थिते, जकारो जसीति विशेषणार्थः । जिन अम्

लुगस्यादेत्यपटे । २ । १ । ११३ ।

अपदाटावकारे एकारे च परेऽकारस्य लुक् स्याद् । इति अकारस्य लुचः प्राप्तौ ।

अत आः स्यादौ जस्भ्याम्ये । १ । ४ । १ ।

स्यादौ जसि भ्यामि थकारे च परेऽकारस्याकार स्यात् । इत्यनेन बाधनाटकारस्य आकारे कृते दीर्घविमर्गौ जिना । द्वितीयैकवचने जिन अम् इति स्थिते—

समानादमोऽतः । १ । ४ । ४६ ।

समानात् परस्यामोऽकारस्य लुक् स्याद् । जिाम्, जिनौ । बहुत्वविवक्षायां जिन जम् इति स्थिते—

शसोऽता सश्च नः पुंसि । १ । ४ । ४९ ।

शस्-न्वन्जिनोऽकारेण सह पूर्वसमानस्यासन्नो दीर्घदेशः स्याद्, तत्संनियोगे च पुंलिङ्गविषये शस- मकारस्य नकारादेशः स्याद् । जिन न् । तृतीयैकवचने जिन टा इति स्थिते—

टाटसोरिनस्यौ । १ । ४ । ५ ।

अकारात् परयोः म्याद्यो टाटसोर्ययामरुग्रमिनस्यौ स्याताम् ।

‘ अवर्णस्येवर्णादिनेतिसूत्रेण एत्वे कृते जिनेन । जिन म्याम् इति स्थिते । अन आः स्यादौ ’ इत्यादिना दीर्घकृते जिनाम्याम् । बहुत्वविवक्षायां जिन भिम् इति स्थिते ।

भिस ऐस् । १ । ४ । २ ।

अकारात् परस्य भिस ऐसादेशः स्याद् । ‘ ऐदौत् सन्ध्य-
सैः ’ इति जिनैः । चतुर्थ्येकवचने जिन डे इति स्थितं—

डेहस्योर्यातौ । १ । ४ । ६ ।

अकारात् परयोः स्यादिमं वन्विनोऽडेहस्योः स्थाने ययासंख्यं
त आत् इत्यादेशौ स्तः । ‘ अन आ ’ इत्यादिसूत्रेण दीर्घे जि-
नाय । जिनाम्याम् । बहुत्वविवक्षायां जिन म्यस इति स्थिते—

एद् बहुस्मोसि । १ । ४ । ४ ।

बह्वर्षविषये सकारादौ मकारादौ ओसि च परेऽकारस्यैकारः
स्याद् । जिनेभ्यः । पञ्चम्येकवचने जिन डसि इति स्थिते
‘ डेहस्योर्यातौ ’ इत्यनेन आति कृते दीर्घे च जिनात् । जिनाम्याम् ।
जिनेभ्यः । षष्ठ्येकवचने जिन डम इति स्थिते ‘ टाडस्योरिनस्यौ ’
इत्यनेन म्यादेशे जिनस्य । जिन ओस् इति स्थिते ‘ एद् बहुस्मोसि ’
इत्यनेन एकारे ‘ ऐदौतोऽयाय् ’ इत्यादेशे जिनयोः । षष्ठीचटुव-
चने जिन आम् इति स्थिते ।

इस्वापथ । १ । ४ । ३२ ।

इस्वान्तादाबन्तात् स्त्रीद्वन्ताच्च परस्यामः स्थाने नामादेशः
स्याद् । जिन नाम् इति जाते—

दीर्घो नाम्यतिसृचतसृपूः । १ । ४ । ४७ ।

तिसृचतसृपकारान्तरेफान्तवर्जितस्य शब्दसंबन्धिनः समा-
नस्य दीर्घादेशः स्याद् नामि परे । जिनानाम् । सप्तम्येकवचने
जिन ङि इति स्थिते ' अवर्णस्येवर्णादिनेति ' सूत्रेण एत्वे जिने ।
जिनयोः । बहुत्वविवक्षायां जिन सु इति स्थिते ' एद् बहुत्भोसि '
इत्यनेनैत्वे कृते ।

नाम्यन्तस्थाकवर्गात् पदान्तः कृतस्य-
सः शिङ्गान्तरेऽपि । २ । ३ । १५ ।

नाम्यन्तादन्तस्थात् कवर्गाच्च परस्य पदमध्ये स्थितस्य विहि-
तस्य कृतसंबन्धिनो वा सकारस्य पकारादेशः स्याद्, शिङ्ग नका-
रेण च व्यवधानेऽपि । जिनंपु । संबोधनविवक्षायामेकवचने जिन
सि इति स्थिते ।

अदेतः स्यमोर्लुक् । १ । ४ । ४४ ।

आमंत्रणार्थे वर्तमानादकारान्तादेकारान्ताच्च परयोः स्यमोः
लुक् स्याद् । हे जिन । हे जिनौ । हे जिनाः । एवम् अजि ।
संभवादीनामपि रूपाणि वेदितव्यानि । अकारान्तसर्गादीनां तु
विशेषः—पर्वः । पर्वौ । सर्वं जम् इति स्थिते

जस इ । १ । ४ । ९ ।

सर्वादेरकारान्तसम्बन्धिनो जस इः स्याद् । ' प्रत्ययस्य ' इति सर्वादेशो सर्वे । सर्व सर्वो सर्वान् । सर्व टा इति स्थिते टाप्रत्ययस्ये-
नादेशो कृते अवर्णस्येत्यादिना एत्वे कृते ।

रपृवणाद् नो णः एकपदेऽनन्त्यस्या-

लचटतवर्गशसान्तरे । २ । ३ । ६३ ।

रेफपकारत्रवर्णभ्यः परस्य रपृवर्णैः सहैकपदे स्थितस्यानन्त्यस्य
नकारस्य णकारादेशः स्याद् । न चेद् निमित्तनिमित्तिनोरन्तरे
लकारचटतवर्गाः शसौ च सन्ति । सर्वेण । सर्वाम्याम् । सर्वैः ।
सर्व डे इति स्थिते—

सर्वादेः स्मैस्मातौ । १ । ४ । ७ ।

अकारान्तसर्वादेः सम्बन्धिनोऽङ्स्योः स्थाने यथासंख्यं
स्मैस्मातौ । ततः सर्वस्मै सर्वाभ्यां सर्वेभ्यः । सर्वस्मात् सर्वाभ्यां
सर्वेभ्यः । सर्वस्य सर्वयोः । सर्व आम् इति स्थिते ।

अवर्णस्यामः साम् । १ । ४ । १५ ।

अवर्णान्तस्य सर्वादेराभः स्थाने सामादेशः स्याद् । शेषं
पूर्ववत् सर्वेषाम् । सर्व ङि इति स्थिते ।

ङेः स्मिन् । १ । ४ । ८ ।

सर्वादेरकारान्तसम्बन्धिनो ङेः स्थाने स्मिन् इत्यादेशः । स्यात् ।

सर्वस्मिन् सर्वयो सर्वेषु । हे सर्व हे सर्वौ हे सर्वे । सर्व विश्व उभ
उभयद् अन्य अन्यतर इतर डतर डतमत्वद् नेम, समस्मिन् सर्वार्यौ,
पूर्वपरापरदक्षिणोत्तरावराधरा एते सप्त व्यवहार्या, स्वशब्द
आत्मात्मीयार्थ, अन्तर अपूर्वहियोगार्थ उपसंन्यानार्थश्च,
न्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् एक द्वि शुष्मद् अस्मद् भवतु
किम् एते सर्वादयोऽसब्दाया सर्वादिकार्यभाजो भवन्ति । उभ-
शब्दो नित्य द्विवचनार्थ उभौ उभौ उभाभ्या उभाभ्या उभा
भ्या उभयो उभयो । नास्य सर्वादिनिमित्तक विभक्तिकार्य
गणपाठस्तु हेत्वर्थप्रयोगे सर्वविभक्त्यर्थ, उभौ हेतु, उभाभ्या
हेतुभ्याम्, उभयो हेत्वो । उभयद् इत्यन टकारो डोप्रत्यार्थ
उभयीदृष्टि । उभयद्शब्दस्य द्विवचन नास्ति, केषाचिद्मते द्विवचन
मपि तन्मते सर्वशब्दबद् रूपाणि । उभय उभये । उभयम् उभ-
यान् । उभयेन उभयै । उभयस्मै उभयेभ्य, उभयस्माद् उभयभ्य ।
उभयेषाम् । उभयस्मिन् उभयेषु । अन्य अन्यौ अन्ये । अन्यम्
अन्यौ अन्यान् इत्यादय । तरोत्तरपदोऽन्यतरशब्दोऽव्युत्पन्न,
अन्यतर अन्यतरौ अन्यतरे इत्यादय । डतरडतमौ प्रत्ययौ ततस्तद्
न्ता कतरकतमादय शब्दग्राह्या एतौ च स्वार्थिसौ प्रत्ययाविति
प्रकृतिग्रहणेनैव तद्ग्रहणसिद्धे तयोरस्मिन् प्रकरणे ग्रहणमन्येषा
स्वार्थिसप्रत्ययान्तानाम् निषेधार्थ पृथक्त्वेन कृतम् । कतर कतरौ
कतरे । कतरम् कतरौ कतरान् कतरेण, कतरस्मै कतरस्माट् कत
रेषाम् कतरस्मिन् । एव कतम् । पूर्व पूर्वौ ।

नवभ्यः पूर्वभ्य इस्मान्स्मिन् वा । १ । ४ । १६ ।

पूर्वादिभ्यो नवभ्यः परे ये ड स्मात् स्मिन् आदेशा उक्ता-
स्ते वा स्युः । पूर्वं पूर्वाः । पूर्वस्मात् पूर्वात् । पूर्वस्मिन् पूर्वे ।
एवं परादीनाम् । शेषं सर्ववत्

तीयं द्वित्कार्ये वा । १ । ४ । १४ ।

तीयप्रत्ययान्तं द्वित्कार्ये सर्वादिर्वा स्याद् । द्वितीयस्मै
द्वितीयाय । द्वितीयस्माद् द्वितीयाद् । द्वितीयस्मिन् द्वितीये ।
शेषं रामवत् ।

नेमार्धप्रथमचरमतयायाल्पकतिपयस्य वा । १ । ४ । १० ।

नेमादीनि नामानि तयायौ प्रत्ययौ तेषां जस इर्वा स्याद् ।
नेमे नेमाः शेषं सर्ववत् । अर्धे अर्धाः । प्रथमे प्रथमाः । चरमे चरमाः ।
द्वितये द्वितयाः । द्वये द्वधाः । अल्पे अल्पाः । कतिपये कति-
पयाः । शेषं जिनवत् । अकारान्तपुंलिङ्गौ मासशब्दः । मासः
मासौ मासाः । मासं मासौ ।

- मासनिशासनस्य शसादौ लुग् वा । २ । १ । १०० ।

एषां शसादौ म्यादौ परे लुगन्तादेशो वा स्याद् । मायः
यासान् । मासा मासेन । माभ्यां मासाभ्याम् । माभिः मासैः । मासे
मासाय । माभ्यां मासाभ्याम् । माभ्यः मासेभ्यः । मासः मासात् ।
माभ्यां मासाभ्याम् । माभ्यः मासेभ्यः । मासः मासस्य । मासोः

मासयोः । मासां मासानाम् । मासि मासे । मासोः मासयोः ।
 मासु मासेषु । आसूना आसूनेन । आहारान्तपुंलिङ्गः सोमपा-
 शब्दः—सोमपा सोमपौ सोमपाः । सोमनाम् सोमपौ ।

लुगातोऽनापः । २ । १ । १०७ । -

आवर्जिनस्याकारस्य ङीस्याद्यलुट्स्वरे परे लुट्स्याद् । सोमपः ।
 सोमपा सोमपाभ्याम् सोमपाभिः । सोमपे सोमपाभ्यां सोमपाभ्यः ।
 सोमपः सोमपाभ्यां सोमपाभ्यः सोमपः सोमपोः सोमपाम् सोमपि
 सोमपोः सोमपासु हे सोमपाः हे सोमपौ हे सोमपा । एवं विश्वपा
 शंखमा हाहा इत्यादयः । इकारान्तपुंलिङ्गो मुनिशब्दः—मुनिः
 मुनि औ इति स्थिते

इदुतोऽस्त्रेरीदूत् । १ । ४ । २१ ।

स्त्रीवर्जिनस्येदन्तस्योदन्तस्य च औता सह यथासंख्यमीदृता-
 वादेशौ स्याताम् । मुनी । मुनि जस् इति स्थिते ।

जस्येदोत् । १ । ४ । २२ ।

इदन्तस्योदन्तस्य च जसि परे यथासंख्यमेदोतौ स्याताम् ।
 अयादेशे मुनयः । मुनिम् । मुनी । मुनीन् । मुनि टा इति स्थिते—

टः पुंसि ना १ । ४ । २४ ।

इदन्तादुदन्ताच्च परस्य टप्रत्ययस्य स्थाने ना इत्यादेशः
 स्याद् मुनिना । मुनिभ्याम् मुनिभिः । मुनि के इति स्थिते ।

दित्यदिति । १ । ४ । २३ ।

अदिति ङिति स्यादौ परे इदन्तस्योदन्तस्य च यथासंख्यमेदोतौ
स्याताम् । मुनये । मुनिभ्याम् । मुनिभ्यः ।

एदोद्भवां ङसिङ्सो २ः । १ । ४ । ३५ ।

एदोद्भवां परयोर्ङसिङ्सोः स्थाने र इत्यादेशः स्यात् ।
मुनेः । मुनिभ्याम् । मुनिभ्यः । मुनेः । मुन्योः । मुनीनाम् ।
मुनि+ङि इति स्थिते ।

ङिङौ । १ । ४ । २५ ।

इदुदन्तात् परस्य ङिप्रत्ययस्य ङौ इत्यादेशः स्यात् ।

ङित्यन्त्यस्वरादेः । २ । १ । ११४ ।

ङिति परेऽन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् । मुनौ । मुन्योः । मुनिभ्यः ।
सम्बोधने मुनि+सि इति स्थिते ।

इस्यस्य गुणः । १ । ४ । ४१ ।

हे कुन्यो । हे कुन्धू । हे कुन्धव । सखिशब्दस्य विशेष.—
सखि+सि इति स्थिते ।

ऋदुशनस्फुरदंशोऽनेहसश्च सेर्डा । १ । ४ । ८४ ।

ऋकारान्तादुशनसः फुस्दश्च इकारान्तसखिशब्दाच्च पर-
स्य शेषस्य सेर्डादेशः स्यात् । डित्त्वादन्यत्स्वरादेर्लोपि सखा । शै-
पस्येति विशेषणाद् हे सखे । सखि+औ इति स्थिते ।

सरयुरितोऽगावैत् । १ । ४ । ८३ ।

इदन्तस्य सखिशब्दस्य तत्सम्बन्धिनि वाऽन्यसम्बन्धिनि शि-
वर्जिते शेषे णुटि परे एकारान्तादेशः स्यात् । आयादेशे सखायौ ।
सखाय । सखायम् । सखायौ । सम्बीन् । सखि+टा इति स्थिते ।

न नाडिदेत् । १ । ४ । २७ ।

केवलसखिपतिभ्या परस्य टाप्रत्ययस्य नादेशः, डिति परे
एकारश्चोक्तः स न स्यात् । सखा । सखिभ्याम् । सखिभिः ।
सरये । सखिभ्याम् । सखिभ्यः । सखि+डसि इति स्थिते ङका-
रस्येतसङ्गाया मत्याम् ' इवर्णादे ' इत्यादिना यत्वे सस्य्+अस्
इति जाते ।

खितिखीतीय उर । १ । ४ । ३६ ।

खितिखीतीसम्बन्धिन इवर्णस्य स्थाने यो यकारस्तस्मात्
परयो रसिङ्सो स्थाने उरादेशः स्यात् । सरयु । मखिभ्याम् ।

सखिम्यः । सख्युः । सख्योः । सखीनाम् । सखि+ङि इति स्थिते ।

केवलसग्विपतेरौ । १ । ४ । २६ ।

इदुदन्ताभ्यां केवलमग्विपतिभ्यां परस्य डेरौ इत्यादेशः स्यात् । सख्यौ । सख्यो । सखिषु । हे सखे । हे सखायौ । हे सखायः । एवं पतिः पती पतयः । पतिम् पती पतीन् । पत्या पतिभ्याम् पतिभिः । पत्ये पतिभ्याम् पतिभ्यः । पत्युः पतिभ्याम् पतिभ्यः । पत्युः पत्योः पतीनाम् । पत्यौ पत्योः पतिषु । केवडेति विशेषणात् समासे तु मुनिवद्-मूपतिः मूपती मूपतयः । मूपतिम् मूपती मूपतीन् । मूपतिना मूपतिभ्याम् मूपतिभिः । मूपतये मूपतिभ्याम् मूपतिभ्यः । मूपतेः मूपतिभ्याम् मूपतिभ्यः । मूपतेः मूपत्योः मूपतीनाम् । मूपतौ मूपत्योः मूपतिषु । एवं सुसखा सुसखायौ सुमखायः । सुमखायम् सुसखायौ सुसखीन् । सुमखिना सुसखिभ्याम् सुमग्विभिः इत्यादयः । निन्यद्विवचनान्नो द्विशब्द-द्वि+औ इति स्थिते ।

आ द्वेः । २ । १ । ४१ ।

द्विशब्दमग्विपत्याप्य त्यदादीनामन्त्यस्य तत्समन्विनि स्यादौ परे तप्तादौ च तद्धिने परेऽकारादेशः स्यात् । द्व+औ द्वौ । द्वौ । द्वाभ्याम् । द्वाभ्याम् । द्वाभ्याम् । द्वयोः । द्वयो । विशब्दो नित्यं चदुवचनान्तः । त्रयः । त्रीन् । त्रिभिः । त्रिभ्यः । त्रिभ्यः । त्रि+आम् इति स्थिते ।

त्रेस्त्रयः । १ । ४ । ३४ ।

आम्सम्बन्धिनः त्रिशब्दस्य त्रयादेशः स्यात् । त्रयाणाम् ।
त्रिषु । कतिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः त्रिषु लिङ्गेषु सदृशश्च ।
कति+जस् इति स्थिते ।

इत्यतु संख्यावत् । १ । १ । ३९ ।

इतिप्रत्ययान्तमत्वन्तं च नाम संख्यावत् स्यात् ।

इतिष्णः संख्याया लुप् । १ । ४ । ५४ ।

इतिप्रत्ययान्तात् पकारान्ताद् नकारान्ताच्च संख्यावाचिनः
परस्य जस्सोर्लुप् स्यात् । कति । कति । कतिभि । कतिभ्यः ।
कतिभ्यः । कतीनाम् । कतिषु । लुक् इत्यनेन सिद्धे लुङ्निधानं
स्यानिवद्धाववावर्णार्थम् । ईकारान्तपुंलिङ्गं सुथ्रीशब्दः । सुथ्रीः
सुथ्री+औ इति स्थिते ।

घातोरिवणोवर्णस्येयुब् स्वरे प्रत्यये । २ । १ । ५० ।

घातोरिवर्णोवर्णयोः स्वरादौ प्रत्यये परे यथासंख्यमियुवौ
स्याताम् । सुथ्रियौ । सुथ्रियः । सुथ्रियम् । सुथ्रियौ । सुथ्रियः ।
सुथ्रिया । सुथ्रीम्याम् । सुथ्रीभि ' वेयुवोऽस्त्रिया ' इत्यनेन
सुथ्रियै सुथ्रिये । सुथ्रीम्याम् । सुथ्रीभ्यः । सुथ्रिया. सुथ्रियः ।
सुथ्रीभ्याम् । सुथ्रीभ्यः । सुथ्रियाः सुथ्रियः । सुथ्रियो. सुथ्रियाम्
सुथ्रीणाम् । सुथ्रियां सुथ्रियि । सुथ्रियोः । सुथ्रीषु । हे सुथ्रीः

सुश्रियो सुश्रियः । क्रीडित्वादीनां नित्यस्त्रीत्वाभावाद् दे दास्
दास् दाम् इत्यादय आदेशा ङिताम्प्रत्ययस्थाने न भवन्तीति
यवक्रिये । यवक्रियः । यवक्रियः । यवक्रियाम् । यवक्रियि । शेषं
सुश्रीवत् । एवं स्वयम्भूः स्वयंभुवौ स्वयंभुवः । स्वयंभुवम् स्वयं-
भुवौ स्वयंभुवः । स्वयंभुवा स्वयंभूम्यां स्वयंभूमिः । स्वयंभुवे स्वयं-
भूम्यां स्वयंभूम्यः । स्वयंभुवः स्वयंभूम्यां स्वयंभूम्यः । स्वयंभुवः
स्वयंभुवोः स्वयंभुवाम् । स्वयंभुवि स्वयंभुवोः स्वयंभुवु ।

आमो नाम् वा । १ । ४ । ३१ ।

इयुःसम्बन्धिनौ यौ नित्यस्त्रीदृता ताभ्यां परस्य दत्तसम्बन्धिनो
वाऽन्यसम्बन्धिन आमो नाम् वा स्यात् । सुश्रीणां सुश्रियाम् ।
सेनानीशब्दस्य विशेषः—सेनानीः ।

विवन्तृत्तेरसुधियस्तौ । २ । १ । ५८ ।

विवप्रत्ययान्तेनैव या समासवृत्तिस्तस्याः सुधीशब्दादन्यस्याः
सम्बन्धिनोः धातोरिवर्णोर्वर्णयोः स्वरादौ स्यादौ परे यथासंख्यं यू
व् इत्येतौ आदेशौ स्याताम् । सेनान्यौ सेनान्यः । सेनान्यम्
सेनान्यौ सेनान्यः । सेनान्या सेनानीभ्याम् सेनानीभिः । सेनान्ये
सेनानीभ्याम् सेनानीभ्यः । सेनान्यः सेनानीभ्यां सेनानीभ्यः ।
सेनान्यः सेनान्योः सेनान्याम् । सेनानीभ्य इति स्थिते ।

निय आम् । १ । ४ । ५१ ।

नियः सम्बन्धिनो ङेराम् स्यात् । सेनान्याम् सेनान्योः सेना-

नीषु । हे सेनानी सेनान्यौ सेनान्य । एव ग्रामणी । यवल्
 यवल्वौ यवल्व । यवल्बम् यवल्बौ यवल्ब । यवल्बा यवल्ब्यां
 यवल्बभिः । यवल्बे यवल्ब्या यवल्ब्य । यवल्ब यवल्ब्याम्
 यवल्ब्य । यवल्ब यवल्बो यवल्बाम् । यवल्बि यवल्बो यव-
 ल्बु । हे यवल् यवल्बौ यवल्ब ।

हन्पुनर्वर्पाकारैर्भुव । २ । १ । ५९ ।

हनादिभि सह या विश्वृत्ति तत्सम्बन्धिन एव भुवो धातोरु-
 वर्णस्य स्वरादौ स्यादौ परे ष् आदेश स्यात् । हन्म् हन्म्बौ
 हन्म्ब । हन्म्बम् हन्म्बौ हन्म्ब । हन्म्बा हन्म्ब्याम् हन्म्बि ।
 हन्म्बे हन्म्ब्यम् हन्म्ब्य । हन्म्ब हन्म्ब्याम् हन्म्ब्य । हन्म्ब-
 हन्म्बोः हन्म्बाम् । हन्म्बि हन्म्बो हन्म्बु । हे हन्म् हन्म्बौ
 हन्म्बः । 'विश्वृत्ते —' इत्यादिना सिद्धे पृथग्योगारम्भ भुव एभि-
 रेवेति नियमार्थस्तेन सप्तमुगावित्यादावुवादेश एव । ईकारान्तो
 वातमीशब्द — वातप्रमीः वातप्रम्यौ वातप्रम्य । वातप्रमीम्
 वातप्रम्यौ वातप्रमीन् । वातप्रम्या वातप्रमीभ्यम् वातप्रमीभि ।
 वातप्रम्ये वातप्रमीम्या वातप्रमीम् । वातप्रम्य वातप्रमीम्या
 वातप्रमीम्य । वातप्रम्य वातप्रम्यो वातप्रम्याम् । वातप्रमी
 वातप्रम्यो वातप्रमीषु । हे वातप्रमी वातप्रम्यौ वातप्रम्य ।
 ऊकारान्तो हृद्शब्द । हृद् हृद्वौ हृद्व । हृद्म् हृद्वौ
 हृद्वन् । हृद्व हृद्व्या हृद्वि । हृद्वे हृद्व्या हृद्व्य । हृद्व

(३९)

दूहृम्यां दूहृम्यः । दूह्वः दूह्वोः दूह्वाम् । दूह्वि दूह्वोः दूह्वु ।
हे दूह्वः दूह्वो दूह्वः । ऋकारान्तः पितृशब्दः । पितृ+सि इति
स्थिते 'ऋदुनशास्फुरदंशो-' इत्यादिना सेडा, द्वित्वादन्त्यस्वरादिलोपे
पिता । पितृ+औ इति स्थिते ।

अर्द्धं च । १ । ४ । ३९ ।

ऋकारान्तस्य ङौ घुटि च परे अर् आदेशः स्यात् । पितरौ
पितरः । पितरम् पितरौ पितृन् । पित्रा पितृभ्यां पितृभिः । पित्रे
पितृभ्यां पितृभ्यः । पितृ+इति स्थिते ।

ऋतो डुर । १ । ४ । ३७ ।

ऋकारात् परयोऽसिङ्सोः स्थाने डुरित्यादेशः स्यात् । पितुः
पितृभ्यां पितृभ्यः । पितुः पित्रोः पितृणाम् । पितरि पित्रोः
पितृषु । आमन्त्रणे ' ह्रस्वस्य गुण ' इति गुणे हे पितः पितरौ
पितरः । एवं जामातृ-भ्रातृ-प्रभृतयः । ना नरौ नरः । नरम् नरौ
नृन् । त्रा नृभ्यां नृभिः । त्रे नृभ्यां नृभ्यः । सु नृभ्यां नृभ्यः ।
नुः त्र्योः । नृ+आम् इति स्थिते नामादेशे ।

नृवा । १ । ४ । ४८ ।

नृशब्दस्य नामि परे दीर्घो वा स्यात् । नृणां नृणाम् । नरि
त्र्योः नृषु । हे नः नरौ नरः । कर्तृ+सि कर्ता । कर्तृ+औ इति
स्थिते ।

तृ-स्वसृ-नप्तृ-नेष्टृ-क्षत्तृ-होतृ-पोतृ-प्रशास्तृ
घुह्याः । १ । ४ । ३८ ।

तृ इति तृच्-तृनोर्ग्रहणम्, तदन्तस्य स्वत्वादेश्च ऋतः स्याने
घुटि परे आर् आदेशः स्यात् । कर्तारौ कर्तारः । कर्तारम् कर्तारौ
कर्तृन् । कर्त्रा कर्तृभ्यां कर्तभिः । कर्त्रे कर्तृभ्यां कर्तृभ्यः । कर्तुः
कर्तृभ्यां कर्तृभ्यः । कर्तुः कर्त्रोः कर्तृणाम् । कर्तरि कर्त्रोः कर्तृषु । हे
कर्तः कर्तारौ कर्तारः । एवं नसा नसारौ नसारः । नेष्टा नेष्टारौ नेष्टारः ।
क्षत्ता क्षत्तारौ क्षत्तारः । होता होतारौ होतारः । पोता पोतारौ
पोतारः । प्रशास्ता प्रशास्तारौ प्रशास्तारः । इत्यादयः । क्रोष्टु+सि
इति स्थिते ।

क्रुशस्तुनस्तृच् पुंसि । १ । ४ । ९१ ।

क्रुशः सम्बन्धिनस्तुनः शेषे घुटि परे तृचादेशः स्यात् । क्रोष्टा
क्रोष्टारौ क्रोष्टारः । क्रोष्टारं क्रोष्टारौ क्रोष्टून् । क्रोष्टु+टा इति
स्थिते ।

टादौ स्वरे वा । १ । ४ । ९२ ।

टादौ स्वरादौ परे क्रुशस्तुनस्तृच् वा स्यात् । क्रोष्टा क्रोष्टुना ।
क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभिः । क्रोष्ट्रे क्रोष्टवे । क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः । क्रोष्टुः
क्रोष्टोः । क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः । क्रोष्टुः क्रोष्टोः । क्रोष्ट्वोः । क्रोष्टु+
आम् इति स्थिते नित्यानित्ययोर्नित्यविधेर्वलीयस्त्वात् प्रथममेवामो
नामि वृत्ते क्रोष्टूनाम् । क्रोष्टरि क्रोष्टौ क्रोष्ट्वोः क्रोष्टृषु । सम्बोध-

नेसौ शेषगुटोऽभावात् तचोऽभावाद् हे कोष्ठो कोष्ठारौ कोष्ठारः ।
 एकारान्तः अतिहेशब्दः—अतिहेः अतिहयौ अतिहयः । अतिहयम्
 अतिहयौ अतिहय । अतिहया अतिहेम्याम् अतिहेभिः । अति-
 हये अतिहेम्याम् अतिहेम्यः । अतिहेः अतिहेम्याम् अतिहेम्यः ।
 अतिहेः अतिहयोः अतिहयाम् । अतिहयि अतिहयोः अतिहेषु ।
 सम्बोधने अतिहे+सि इति स्थिते । 'अदेतः' इत्यादिनां संश्लेषि-
 हे अतिहे अतिहयौ अतिहयः । ऐकारान्तः सुरैशब्दः । सुरै+सि
 इति स्थिते ।

आ रायो व्यञ्जने । २ । १ । ५ ।

रैशब्दस्य तत्सम्बन्धिनि व्यञ्जनादौ स्यादौ परे आकारः
 स्यात् । सुराः सुरायौ सुरायः । सुरायम् सुरायौ सुरायः । सुराया-
 सुराम्याम् सुराभिः । सुराये सुराम्याम् सुराम्यः । सुरायः सुरा-
 म्याम् सुराम्यः । सुरायः सुरायोः सुरायाम् । सुरायि सुरायोः
 सुरासु । हे सुराः सुरायौ सुरायः । एवम् अतिरै—प्रभृतयः । ओ-
 कारान्तपुंलिङ्गो गोशब्दः । गो+सि इति स्थिते ।

ओत औः । १ । ४ । ७४ ।

ओकारस्य गुटि परे औकारादेशः स्यात् । गौः गावौ गावः ।
 गो+अम् इति स्थिते ।

आ अम्शसोऽता । १ । ४ । ७५ ।

ओकारस्य अमः शप्शब्दाकारेण सह आः स्यात् । गाम् गावौ

गाः । गवा गोभ्यां गोभिः । गवे गोभ्यां गोभ्यः । गोः गोभ्यां
 गोभ्यः । गोः गवोः गवाम् । गवि गवोः गोषु । हे गौः गावौ
 गावः । एवं सुद्यो—प्रभृतयः । औकारान्तो ग्लौशब्दः । ग्लौः ग्लावौ
 ग्लावः । ग्लावं ग्लावौ ग्लावः । ग्लावा ग्लौभ्यां ग्लौभिः । ग्लावे
 ग्लौभ्यां ग्लौभ्यः । ग्लावः ग्लौभ्यां ग्लौभ्यः । ग्लावः ग्लावोः
 ग्लावाम् । ग्लावि ग्लावोः ग्लौषु । हे ग्लौः हे ग्लावौ हे ग्लावः ।

इति स्वरान्तपुंलिङ्गप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ स्वरान्ताः स्त्रीलिङ्गाः

आवन्तः सुमद्राशब्दः—सुमद्रा+सि इति स्थिते ।

दीर्घइयाव्यञ्जनात् सेः । १ । ४ । ४५ ।

दीर्घाभ्यां इयाव्याभ्यां व्यञ्जनाच्च परस्य सेर्हुक् स्यात् ।

सुमद्रा । सुमद्रा+औ इति स्थिते ।

औता । १ । ४ । २० ।

आवन्तस्य सम्बन्धिना औकारेण सह आपः स्थाने एकारादेशः
 स्यात् । सुमद्रे । सुमद्राः । सुमद्राम् सुमद्रे सुमद्राः । सुमद्रा+
 टा इति स्थिते ।

टौस्पेत् । १ । ४ । १९ ।

आवन्तस्य एकारः स्यात्, टा ओस् इत्येतयोः परयोः । सुम-
द्रया सुमद्राम्यां सुमद्रामि । सुमद्रा+हे इति स्थिते ।

आपो द्वितां यं यास् यास् याम् । १ । ४ । १७ ।

आवन्तस्य द्वितां हेडसिडसूदीनां स्थाने यथासंख्यं यै यास्
यास् याम् इत्येते आदेशा भवन्ति । सुमद्रायै सुमद्राम्यां सुमद्राम्यः ।
सुमद्रायाः सुमद्राम्यां सुमद्राम्यः । सुमद्रायाः सुमद्रयोः सुमद्रा-
णाम् । सुमद्रायां सुमद्रयोः सुमद्रासु । सम्बोधने सुमद्रा+सि
इति स्थिते ।

एदापः । १ । ४ । ४२ ।

आमन्त्रणार्थे वर्तमानस्यावन्तस्य सिता सहैकारादेशः स्यात् ।
हे सुमद्रे हे सुमद्रे हे सुमद्राः । एवं चन्दना-रमा-मुद्रया-यज्ञा-
शाला-माला-हेला-दोलाऽऽदीनां रूपाणि ज्ञेयानि ।

नित्यदिद्विस्वराम्बार्थस्य ह्रस्वः । १ । ४ । ४३ ।

येभ्यः गज्जेभ्यः परेषां द्वितां स्थाने दै-दासादय आदेशा
नित्यं स्पृष्टे नित्यदिन, तेषां द्विस्वराणाम्बार्थानामावन्तानां
चामन्त्रणार्थे सिता सह ह्रस्वः स्यात् । हे अम्ब । हे ३ क । हे
अल्ल । शेषं सुमद्रावत् । अम्बाडा-अम्बाला-अम्बिकादीनां द्विस्व-
राभावाद् ह्रस्वामबनेन सुमद्रावत् सर्वाणि रूपाणि । आमन्तानां
सर्वादीनां द्वित्प्रत्यये विशेषः । सर्वा+हे इति स्थिते । यै इयादेशो
कृते ।

सर्वादिर्दृष्टपूर्वाः । १ । ४ । १८ ।

सर्वादिराकृतस्य परेषां द्वितां स्थाने ये यै-यास्-यास्-याम्
आदेशाः कथितास्ते दृष्टपूर्वाः स्युः । द्वित्वादन्यस्वरादिलोपे सर्वस्यै ।
सर्वस्याः । सर्वस्याः । सर्वासाम् । सर्वस्याम् । शेषं सुमद्रावत् । एवं
विधादीनामपि स्त्रियां रूपाणि बोध्यानि । उभयशब्दस्य द्वित्वाद्
ङीप्रत्यये एकवचने, बहुवचने च नदीवद् रूपाणि । तीयप्रत्ययान्तानां
द्वितीयादीनां द्वित्कार्थे सर्वादिबद् विकल्पेन भवनाद् द्वितीयस्यै
द्वितीयायै । द्वितीयस्याः द्वितीयायाः । द्वितीयस्याः द्वितीयायाः ।
द्वितीयस्याम् द्वितीयायाम् । शेषं सुमद्रावद् ।

आकारान्तो जराशब्दः । जरा । जरा+ञौ इति स्थिते ।

जराया जरस् वा । २ । १ । ३ ।

स्वरादौ स्यादौ परे जराया जरादेशो वा स्यात् । जरसौ
जर । जरसः जराः । जरसे जराम् जरसौ जरे जरसः जराः । जरसा
जरया जराभ्यां जराभिः । जरसे जरायै जराम्भ्यां जराभ्यः । जरसः
जरायाः जराम्भ्यां जराभ्यः । जरसः जरायाः जरसोः जरयोः
जरसां जराणाम् । जरसि जरायां जरसोः जरयोः जरामु । हे जरे
हे जरसौ जरे हे जरसः जराः । जरामतिक्रान्तः अतिजरः ।
अत्रापि 'एकदेशविहृतमनन्यवद्' इति न्यायाद् जर इत्यस्य जरसा-
देशो भवति । अतिजरः अतिजरसौ अतिजरौ अतिजरसः अति-
जराः । अतिजरसम् अतिजरम् अतिजरसौ अतिजरौ अतिजरसः

अतिजरान् । अतिजरसा अतिजरेण अतिजराभ्याम् अतिजरसैः
 अतिजरीः । अतिजरसे अनिजराय अतिजराभ्याम् अतिजरेभ्यः ।
 अतिजरसः अतिजराद् अतिजराभ्याम् अतिजरेभ्यः । अति-
 जरसः अतिजरस्य अतिजरसोः अतिजरयोः अतिजरसाम्
 अतिजराणाम् । अतिजरसि अतिजरे अतिजरसोः अतिजरयोः
 अतिजरेषु । हे अतिजर हे अतिजरसौ अतिजरौ हे अतिजरसः
 अतिजराः । केचित्तु टाप्रत्ययस्य इनादेशे ङसेश्वादादेशे सति
 पश्चाद् जरसादेशमिच्छन्ति; तन्मते अतिजरसिना । अतिजरसाद् ।
 इति विशेषः । अतिजरशब्दस्य स्त्रियापि अतिजरा । तस्य न
 जरसादेश इति सुभद्रावद् रूपाणि । इकारान्तस्त्रीलिङ्गो बुद्धिशब्दः ।
 बुद्धिं परे मुनिवद्-बुद्धिः बुद्धी बुद्धयः । बुद्धिं बुद्धी बुद्धीः ।
 बुद्ध्या बुद्धिभ्यां बुद्धिभिः । बुद्धि+ङे इति स्थिते ।

स्त्रिया द्वितां वा दै दास् दास् दाम् । १ । ४ । २८ ।

स्त्रीलिङ्गे वर्तमानादिवृद्धन्तात् परेषां द्वितां स्यानेदै दाम् दाम्
 दाम् इत्येते आदेशा वा स्युः । दकारो नित्यदिदिति विशेषणार्थः ।
 बुद्ध्यै बुद्धये बुद्धिभ्यां बुद्धिभ्यः । बुद्ध्याः बुद्धेः बुद्धिभ्यां बुद्धिभ्यः ।
 बुद्ध्याः बुद्धेः बुद्धयोः बुद्धीनाम् । बुद्ध्यां बुद्धौ बुद्धयोः बुद्धिषु ।
 हे बुद्धे हे बुद्धी हे बुद्धयः । एवं घति-मति-कीर्ति-शान्ति-प्रभृती-
 नामपि रूपाणि । घेनु-तनु-रज्जु-प्रभृतीनामपि तैस्तैरेवं सूत्रैः
 बुद्धिवद्गूपाणि सिद्धयन्ति । घेनुः घेनू घेनवः । घेनुं घेनू घेनूः । घेन्ना

धेनुभ्यां धेनुभिः । धेनै धेनवे धेनुभ्यां धेनुभ्यः । धेन्वाः धेनोः
 धेनुभ्यां धेनुभ्यः । धेन्वाः धेनोः धेन्वोः धेनूनाम् । धेन्वां धेनौ धेन्वोः
 धेनुषु । हे धेनो धेनू धेनवः । ङीप्रत्ययान्त ईकारान्तो नदीशब्दः ।
 नदी+सि इति स्थिते ' दीर्घञ्यावू-' इत्यादिना सेर्लुङि नदी नद्यौ
 नद्यः । नदीं नद्यौ नदीः । नद्या नदीभ्यां नदीभिः । नदी+ङे
 इति स्थिते ।

स्त्रीदूतः । १ । ४ । २९ ।

नित्यस्त्रीलिङ्गे वर्तमानादीकारान्तादृकारान्ताच्च परेषां ङित्तां
 स्थाने यथासंख्यं दै दास् दास् दाम् इत्येत आदेशा निन्यं स्युः ।
 नद्यै नदीभ्यां नदीभ्यः । नद्याः नदीभ्यां नदीभ्यः । नद्याः नद्योः
 नदीनाम् । नद्यां नद्योः नदीषु । हे नदि हे नद्यौ हे नद्यः । एवं
 ब्राह्मी-कुमारी-मुन्दरी-उभयी-गौर्यादीनामपि ।

स्त्रियाम् । १ । ४ । ९३ ।

क्रुशः परस्य तुनः स्त्रियां तृनादेशः स्यात् । निर्निमित्त
 'एव । तत ऋकारान्तत्वाद् ङीप्रत्यये कोष्ठी । तस्य नदीवद्रूपाणि ।
 ईकारान्तो लक्ष्मीशब्दः । तस्य ङीप्रत्ययान्तत्वाभावाच्च सेर्लुक् ।
 लक्ष्मीः लक्ष्म्यौ लक्ष्म्यः । हे लक्ष्मीः हे लक्ष्म्यौ हे लक्ष्म्यः ।
 एवम् अवी-तरी-तन्त्री-ह्री-घी-श्रीणां सेर्लुग् न भवति । अवीः ।
 तरीः । तन्त्रीः । ह्रीः । घीः । श्रीः । शेषं नदीवत् । ह्री-घी-

श्रीणां तु विशेषोऽप्ये वक्ष्यते । ईकारान्तो ङीप्रत्ययान्तः स्त्रीशब्दः
स्त्री । स्त्री+औ इति स्थिते ।

स्त्रियाः । २ । १ । ५४ ।

स्त्रीशब्दस्य स्वरादौ स्यादौ परे इयादेशः स्यात् । स्त्रियौ ।
स्त्रियः ।

वाऽम्भासि । २ । १ । ५५ ।

स्त्रीशब्दस्यामि शसि च परे इयादेशो वा स्यात् । स्त्रियं
स्त्रीम् । स्त्रियौ । स्त्रियः स्त्रीः । स्त्रिया स्त्रीभ्यां स्त्रीभिः । द्वितां
दे-दासाद्यादेशे सति इयादेशे च स्त्रियै स्त्रीभ्यां स्त्रीभ्यः । स्त्रियाः
स्त्रीभ्यां स्त्रीभ्यः । स्त्रियाः स्त्रियोः स्त्रीणाम् । स्त्रियां स्त्रियोः स्त्रीषु ।
हे स्त्रि हे स्त्रियौ हे स्त्रियः । ईकारान्तश्रीशब्दः । जनो यां श्रयने
सा श्रीः । स्वरादौ परे 'वातोस्विर्णो-' इत्यादिना इयादेशे श्रियौ
श्रियः । श्रियं श्रियौ श्रियः । श्रिया श्रीभ्यां श्रीभिः । श्री+ङे
इति स्थिते ।

वेयुनोऽस्त्रियाः । १ । ४ । ३० ।

इयुभ्यानिनौ यौ नित्यस्त्रीलिङ्गे वर्तमानावीकारोकारौ
तदन्तात् परेषां द्वितां स्थाने दे दास् दाम् दाम् इत्यादेशा वा
स्युः । स्त्रीशब्दं वगधित्वा । श्रिय श्रिये श्रीभ्यां श्रीभ्यः । श्रियाः
श्रियः श्रीभ्यां श्रीभ्यः । श्रियाः श्रियः श्रियोः श्रीणां श्रियाम् ।

श्रियां श्रियि श्रियोः श्रीषु । हे श्रीः हे श्रियौ हे श्रियः । एवं
ह्री-धीप्रभृतय । ऊकारान्तो भ्रूशब्दः । भ्रूः । भ्रू+औ इति स्थिते
भ्रू-भ्रोः । २ । १ । ५३ ।

भ्रू-भ्रोर्लृणम्य स्वरादौ स्यादौ परे उवादेशः स्यात् । भ्रुवौ
भ्रवः । भ्रुवं भ्रुवौ भ्रुवः । भ्रुवा भ्रूम्या भ्रुभिः । भ्रुवै भ्रुवे भ्रूम्यां
भ्रुम्यः । भ्रुवाः भ्रुवः भ्रूम्यां भ्रूम्यः । भ्रुवाः भ्रुवः भ्रुवोः भ्रुवां भ्रूणाम्
भ्रुवां भ्रुवि भ्रुवोः भ्रूषु । हे भ्रूः भ्रुवौ भ्रुवः । एवं सुभ्रूः । हे सुभ्रु
इति तूहन्तस्य । ऊहन्तो वधूशब्दः । वधूः वध्वौ वध्वः । वधू
वध्वौ वधूः । वध्वा वधूम्यां वधूभिः । वध्वै वधूम्यां वधूम्यः ।
वध्वाः वधूम्यां वधूम्यः । वध्वाः वध्वोः वधूनाम् । वध्वां वध्वोः वधूषु ।
हे वधु हे वध्वौ हे वध्वः । एवं करभोरू-जम्बूप्रभृतीनां रूपाणि
ज्ञेयानि । ऋकारान्तः स्वसृशब्दः । स्वसा स्वसारौ स्वसारः ।
स्वसारं स्वसारौ स्वसृः स्त्रीत्वाद् नत्वाभावः । स्वसा स्वसृभ्यां स्वसृभिः ।
स्वस्ते स्वसृभ्यां स्वसृम्यः । स्वसुः स्वसृभ्यां स्वसृम्यः । स्वसुः स्वस्रोः
स्वसृणाम् । स्वसरि स्वस्रोः स्वसृषु । हे स्वसः हे स्वसारौ हे स्वसारः ।
मातृशब्दः-माता-मातरौ मातरः । मातरं मातरौ मातृः । शेषं
पितृवत् । एवं ननान्द । रैशब्दम्य सुरैशब्दवद्रूपाणि । नौशब्द-
स्य ग्लौशब्दवद्-नौः नावौ नावः । नावं नावौ नावः । नावा
नौभ्यां नौभिः । इत्यादयः ।

इति स्वरान्तस्त्रीलिङ्गप्रकरणम् ।

अथ स्वरान्तनपुंसकलिङ्गाः ।

अकारान्तो नपुंसकलिङ्गः कुलशब्दः—कुल+सि इति स्थिते ।

अतः स्यमोष् । १ । ४ । ५७ ।

अकारान्तनपुंसकमन्बन्विनोः स्यमोष्पादेनः स्यात् । कुलम् ।
'कुल+औ इति स्थिते

औरीः । १ । ४ । ५६ ।

नपुंसकमन्बन्विन औप्तयस्य स्थानं इंकारः स्यात् । कुले ।
कुल+नम् इति स्थिते

नपुंसकस्य शिः । १ । ४ । ५५ ।

नपुंसकमन्बन्विनोर्नम्—शतोः शिः स्यात् । शकारः 'शिवुश्' इत्यत्र विशेषणार्थः । कुल+इ इति स्थिते ।

स्वराच्छौ । १ । ४ । ६५ ।

नम्—शसादेशे शौ परे स्वरान्ताद् नपुंसकात् परो नोऽन्तादेशः स्यात् ।

नि दीर्घः । १ । ४ । ८५ ।

शोपे वुटि परे यो नकारस्तस्मिन् परे पूर्वस्य स्वस्य दीर्घः स्यात् । कुलानि । कुलं कुले कुलानि । शोपं देववत् । एवं घन-वन-मूल-फल-सर्व-विधादयः ॥ अन्य+सि इति स्थिते

पञ्चतोऽन्यादेरनेकतरस्य ह्रः । १ । ४ । ५८ ।

नपुंसकानामन्यान्यतरेतर-इतर-इतमानां पञ्चानां सम्बन्धिनोः
 स्यमोः स्थाने ट् स्याद्, एकतरं वर्जयित्वा । अन्यद् अन्ये अन्यानि ।
 अन्यद् अन्ये अन्यानि । अन्यतरद् अन्यतरे अन्यतराणि । अन्य-
 तरद् अन्यतरे अन्यतराणि । इतरद् इतरे इतराणि । इतरद् इतरे
 इतराणि । कतरद् कतरे कतराणि । कतरद् कतरे कतराणि ।
 कतमद् कतमे कतमानि । कतमद् कतमे कतमानि । सम्बोधनेऽपि
 हे कतमद् इत्यादयः । अत्र सिस्थानीयस्यामो लुग्बिधानात् 'अदेतः
 स्यमोर्लुक्' इति द्रुग्न न भवति । शेषं सर्ववत् ॥ प्रथमं प्रथमे
 प्रथमानि । द्वितीयं द्वितीये द्वितीयानि । द्वयं द्वये द्वयानि । चरमं
 चरमे चरमाणि । एकतरम् एकतरे एकतराणि इत्यादयः ॥

इकारान्तो नपुंसकलिङ्गोऽस्थिराब्दः—अस्थि+सि इति स्थिते

अनतो लुप् । १ । ४ । ५९ ।

अकारान्तमित्रस्य नपुंसकस्य सम्बन्धिनोः स्यमोर्लुप् स्यात् ।
 अस्थि । अस्थि+औ अत्र औ इत्यस्य 'औरीः' इत्यनेन ईकारादेशे ।

अनाम्सरे नोऽन्तः । १ । ४ । ६४ ।

नाम्यन्तस्य नपुंसकस्य आम्बर्जस्वरादौ स्यादौ परे नोऽन्तः
 स्यात् । अस्थिनी । अस्थि+जस् इति स्थिते 'जशसोः शि.'
 'स्वराब्धौ' 'नि दीर्घः' इत्येतैः अस्थीनि । पुनरपि अस्थि
 अस्थिनी अस्थीनि । अस्थि+टा इति स्थिते

दध्यस्थि-सकथ्यङ्गोऽन्तस्यान् । १ । ४ । ६३ ।

एषां नष्टमकनाम्यन्तानां तदन्तस्त्वन्विनि टादौ स्वरादौ परेऽ
न्तस्य अन् स्यात् । इत्यन्तस्यानादेशो

अनोऽस्य । २ । १ । १०८ ।

अनोऽकारस्य ङीप्रत्यये स्याद्यनुस्वरादौ च परे लुक् स्यात् ।

अस्या अस्थिम्याम् अस्थिमिः । अस्ने अस्थिम्याम् अस्थिम्यः ।

अस्यः अस्थिम्याम् अस्थिम्यः । अस्यः अस्नोः अस्न्याम् ।

अस्यन्+ङि इति स्थिते

ईदौ वा । २ । १ । १०९ ।

अनोऽकारस्य औप्रत्ययादेशे ईकारे ङी च परे लुग वा स्यात् ।

अस्थिज् अस्थनि अस्नोः अस्थिषु । सम्बोधने

नामिनो लुग् वा । १ । ४ । ६१ ।

नाम्यन्तस्य नष्टसकस्य स्यमोर्लुग् वा स्यात् । लुक् स्यादि-

वद्भावेन । इत्थस्य गुणः । हे अस्थे । लुगभावश्चे दृक्त्वनात्

तस्य च स्थानिवद्भावाभावनाद् हे अस्थि अस्थिनी अस्थिनि ॥

एवं दधि दधिनी दधीनि । दधि दधिनी दधीनि । दध्ना दधिभ्यां

दधिभिः । दध्ने दधिभ्यां दधिभ्यः । दध्ने दधिभ्यां दधिभ्यः ।

दध्ने दध्नेः दध्नाम् । दधि दधनि दध्नेः दधितु । हे दधे हे

दधि हे दधिनी हे दधीनि । एवं अस्थिनां गतिः ॥

ईकारान्तो नष्टमकस्योऽन्तस्यान्—

क्लीवे वा । २ । ४ । ९७ ।

स्वरान्तस्य नपुंसकस्य ह्रस्वः स्यात् । ग्रामणि+सि । सेर्लुपि-
ग्रामणि ग्रामणिनी ग्रामणीनि । ग्रामणि ग्रामणिनी ग्रामणीनि ।
ग्रामणी+टा इति स्थिते

वाऽन्यतः पुमांश्चदौ स्वरे । १ । ४ । ६२ ।

यो नाम्यन्तशब्दोऽन्यतो विशेषवशाद् नपुंसको जातः स
टादौ स्योः परे पुंवद् वा स्यात् । अन्यतो नपुंसकस्य 'उक्तपुंस्क'
इति पारिभाषिकं नाम तत्स्वरूपम्—एक एव हि यः शब्दः, त्रिषु
लिङ्गेषु वर्तते । एकमेवार्थमाख्याति, उक्तपुंस्कं तदुच्यते ॥ १ ॥
ग्रामणीशब्दो यथा पुंलिङ्गे वर्तमानो ग्रामकर्मकनीधात्वर्थं क्रियारूपं
स्वार्थमभिधत्ते तमेव स्वार्थरूपमर्थं नपुंसके वर्तमानोऽपीति स
उक्तपुंस्कः । न च पीलुशब्दः, पुंस्त्वे धृक्त्वजातिरूपस्वार्थाभि-
धानात् क्लीवे फलत्वजातिरूपस्वार्थाभिधानाच्च । पुंवद्भावपक्षे
यत्त्वमन्यत्र नोऽन्तत्वम् । ग्रामण्या ग्रामणिना ग्रामणिभ्यां ग्राम-
णिभिः । ग्रामण्ये ग्रामणिने ग्रामणिभ्यां ग्रामणिभ्यः । ग्रामण्यः
ग्रामणिनः ग्रामणिभ्यां ग्रामणिभ्यः । ग्रामण्यःग्रामणिनः ग्रामण्योः
ग्रामणिनोः ग्रामण्यां ग्रामणीनाम् । 'निय आम्' ग्रामण्यां ग्रामणिनि
ग्रामण्योःग्रामणिनोःग्रामणिषु । हे ग्रामणि हे ग्रामणे हे ग्रामणिनी हे
ग्रामणीनि ॥ यवत्रीशब्दः—यवक्रियवक्रिणी यवत्रीणि । पृतरपि तदेव ।
यवक्रिया यवक्रिणा पुंवत्पक्षे 'संयोगाद्' इतीयादेशः । यवक्रिभ्यां

यवक्रिभिः । यवक्रिये यवक्रिणे यवक्रिम्यां यवक्रिम्यः । यवक्रियः
 यवक्रिणः यवक्रिम्यां यवक्रिम्यः । यवक्रियः यवक्रिणः यवक्रियोः
 यवक्रिणोः यवक्रियां यवक्रोणाम् । यवक्रियि यवक्रिणि यवक्रियोः
 यवक्रिणोः यवक्रिषु । हे यवक्रे यवक्रि यवक्रिणी यवक्रोणि ॥ प्रधि-
 शब्दः—प्रधि प्रधिनी प्रधीनि । पुनरपि तदेव । प्रध्या प्रधिना पुंव-
 द्भावे ' क्विञ्ङृत्तेः—' इत्यादिना यत्त्वं ङ्यादिपरे च दै—दासादयः ।
 प्रधिभ्यां प्रधिभिः । प्रध्वै प्रधिने प्रधिभ्यां प्रधिभ्यः । प्रध्याः प्रधिनः
 प्रधिभ्यां प्रधिभ्यः । प्रध्याः प्रधिनः प्रध्वोः प्रधिनोः प्रधीनामि-
 त्येकमेव । प्रध्यां प्रधिनि प्रध्वोः प्रधिनोः प्रधिषु ॥ सुधीशब्दस्य
 तु ' क्विञ्ङृत्तेः—' इत्यादौ वर्जनाद् यत्त्वामावेन इयादेशे ' वेयुवोऽ-
 ख्रियाः' इत्यनेन विकल्पेन दै—दासादिमवनेन प्रधीशब्दाद् विशेषः ।
 सुधियै सुधिये सुधिने । सुधियाः सुधियः सुधिनः । सुधियाः
 सुधियः सुधिनः । ' आमो नाम् वा ' सुधियां सुधीनाम् । सु-
 धियां सुधियि सुधिनि । शेषं प्रविशब्दवत् ॥ आकारान्तः सोमपा-
 शब्दः, तस्यापि ' कठीवे ' इति ह्रस्वे सोमपं सोमपे सोमपानि ।
 सोमपं सोमपे सोमपानि । शेषं कुलवत् । वारिशब्दः—वारि वारिणी
 वारीणि । वारि वारिणी वारीणि । वारिणा वारिभ्यां वारिभिः ।
 वारिणे वारिभ्यां वारिभ्यः । वारिणः वारिभ्यां वारिभ्यः । वारिणः
 वारिणोः वारीणाम् । वारिणि वारिणोः वारिषु । हे वारे वारि वा-
 रिणी वारीणि ॥ उकारान्तः पीलुशब्दः—पीलु पीलुनी पीलुनि । पुन-
 रपि तदेव । पीलुता पीलुभ्यां पीलुभिः । पीलुने पीलुभ्यां पीलुभ्यः

पीलुनः पीलुभ्यां पीलुभ्यः । पीलुनः पीलुनोः पीलुनाम् । पीलुनि पीलुनोः
 पीलुषु । हे पीलो पीलु पीलुनी पीलूनि ॥ उकारान्तः सुलुशब्दः—
 सुलु सुलुनी सुलूनि । सुलु सुलुनी सुलूनि । विकल्पेन पुंवद्भवनाद्—
 सुल्वा सुलुना सुलुभ्यां सुलुभिः । सुल्वे सुलुने सुलुभ्यां सुलुभ्यः ।
 सुल्वः सुलुनः सुलुभ्यां सुलुभ्यः । सुल्वः सुलुनः सुल्वोः सुलुनोः
 सुल्वां सुलुनाम् । सुल्वि सुलुनि सुल्वोः सुलुनोः सुलुषु । सम्बोधने
 पीलुवत् । एवं यवपु—वृक्षपु—प्रभृतीनाम् । मधुशब्दस्य तु पीलुवत् ॥
 शोमना रा यस्य तत् सुरि । सुरैशब्दस्य ह्रस्वत्वे सुरि सुरिणी
 सुरीणि । पुनरपि तदेव । विकल्पेन पुंवद्भावे सुराया सुरिणा । सुराये
 सुरिणे । सुरायः सुरिणः । सुरायः सुरिणः । सुरायां सुरीणाम् ।
 सुरायि सुरिणि । सुरायोः सुरिणोः । शेषं वारिवत् ॥ ऋकारान्तो
 नपुंसकलिङ्गः कर्तृशब्दः—कर्तृ कर्तृणी कर्तृणि । कर्तृ कर्तृणी
 कर्तृणि । कर्त्रा कर्तृणा कर्तृभ्यां कर्तृभिः । कर्त्रे कर्तृणे कर्तृभ्यां
 कर्तृभ्यः । कर्तुः कर्तृणः कर्तृभ्यां कर्तृभ्यः । कर्तुः कर्तृणः कर्त्रोः
 कर्तृणोः कर्तृणाम् । कर्नरि कर्तृणि कर्त्रोः कर्तृणोः कर्तृषु । हे कर्तः
 हे कर्तृ हे कर्तृणी हे कर्तृणि ॥ शोमना द्यौर्धस्मिन् तदिति वलीये
 ह्रस्वत्वे सुद्यु सुद्युनी सुद्यूनि । पुनरप्येवम् । पुंवद्भावे सुद्यवा सुद्युना ।
 सुद्यवे सुद्युने । सुद्योः सुद्युनः । सुद्योः सुद्युनः सुद्यवोः सुद्युनोः सुद्यवां
 सुद्युनाम् । सुद्यवि सुद्युनि सुद्यवोः सुद्युनोः । शेषं पीलुवत् ।

इति नपुंसकलिङ्गप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ व्यञ्जनान्ताः पुंलिङ्गाः ।

हकारान्तोऽनडुहशब्दः—अनडुह्+सि इति स्थिते

वाः शेषे । १ । ४ । ८२ ।

आमन्त्र्यविहितात् सेरन्यः शेषः । शेषे घुटि परेऽनडुह उकार-
स्य चतुर उकारस्य च वाः आदेशः स्यात् । अनड्वाह्+सि इति
स्थिते

अनडुहः सौ । १ । ४ । ७२ ।

धुढन्तस्यानडुहो धुटः प्राक् सौ परे नोऽन्तः स्यात् । अनड्-
वान्+सि इति जाते

पदस्य । २ । १ । ८९ ।

पदान्ते वर्तमानस्य संयोगस्य लुगन्तादेशः स्यात् । ' दीर्घ-
श्चान्—' इत्यादिना सेलुकि च अनड्वान् । अनड्वाहौ अनड्वाहः ।
अनड्वाहम् अनड्वाहौ अनडुहः । अनडुहा । अनडुह्+भ्याम् इति
स्थिते

संस-ध्वंस-क्वस्सनडुहो दः । २ । १ । ६८ ।

संस-ध्वंसोः सन्तस्य क्वस्प्रत्ययान्तस्यानडुहश्च पदान्ते वर्त-
मानस्य दः स्यात् । अनडुद्भ्याम् अनडुद्भिः । अनडुहे अनडुद्भ्याम्

अनडुद्भयः । अनडुहः अनडुद्भयाम् अनडुद्भयः । अनडुहः अन-
डुहोः अनडुहाम् । अनडुहि अनडुहोः अनडुत्सु । सम्बोधने

उतोऽनडुच्चतुरो वः । १ । ४ । ८१ ।

आमन्त्र्यार्थे वर्तमानयोऽनडुच्चतुरोस्तो वः स्यात् । हे
अनडुवन् । हे अनडुवाहौ हे अनडुवाहः ॥ हकारान्तो गोदुहशब्दः—
गोदुह+सि इति स्थिते । सेलुकि पदान्तत्वाद्

भ्वादेर्दादेर्यः । २ । १ । ८३ ।

भ्वादेर्धातोर्पो दादिरवयवस्तस्य हकारस्य वृटि प्रत्यये परे
पदान्ते च घादेशः स्यात् । गोदुह्+इति जाते

गडदवादेशतुर्थान्तस्यैकस्वरस्यादे—

चतुर्थः स्त्वोश्च प्रत्यये । २ । १ । ७७ ।

गडदवादेशतुर्थान्तस्यैकस्वरस्य घातुरूपशब्दावयवस्यादेः स्थाने
चतुर्थः स्यात् सादौ ध्वादौ प्रत्यये पदान्ते च । गोदुह् इति जाते

धुटस्तृतीयः । २ । १ । ७६ ।

पदान्त धुटस्तृतीयः स्यात् । गोदुह् । अत्र

विरामे वा । १ । ३ । ५१ ।

विशेषात्प्राशस्त्ये धुटः प्रथमो वा स्यात् । गोदुह् गोदुह्
गोदुहौ । ६ । गोदुहं गोदुहौ गोदुह । गोदुहा गोदुह्यां गोदु-
ह्मिः । १० । हे गोदुह्यां गोदुह्यः । गोदुहः गोदुह्यां गोदु-

गम्यः । गोदुहः गोदुहोः गोदुहाम् । गोदुहि गोदुहोः गोदु २३, स्वप् ।
हे गोधुक् गोधुग् गोधुहौ गोदुहः ॥ हकारान्तो मधुलिहंशब्दः—

हो, धुद-पदान्ते । २ । १ । ८२ ।

धुटि प्रत्यये पदान्ते च हकारस्य दादेशः स्यात् । मधुलिह्
मधुलिह् मधुलिहौ मधुलिहः । मधुलिहं मधुलिहौ मधुलिहः ।
मधुलिहा मधुलिह्म्यां मधुलिहमिः । मधुलिहे मधुलिह्म्यां मधुलि-
ह्म्यः । मधुलिहः मधुलिह्म्यां मधुलिह्म्यः । मधुलिहः मधुलिहोः
मधुलिहाम् । मधुलिहि मधुलिहोः मधुलिह्म्यु मधुलिह्म्यु । हे
मधुलिह् मधुलिह् हे मधुलिहौ हे मधुलिहः ॥ तत्त्वमुद्गशब्दः—
तत्त्वमुद्ग+सि इति स्थिते

मुद्ग-दुद्ग-गुद्ग-णिहो वा । २ । १ । ८४ ।

एनां हकारस्य धुटि प्रत्यये पदान्ते च घादेशो वा स्यात् । पक्षे
द्वयम् । तत्त्वमुक्, तत्त्वमुग्, तत्त्वमुद्, तत्त्वमुद् तत्त्वमुहौ तत्त्वमुहः ।
तत्त्वमुहं तत्त्वमुहौ तत्त्वमुहः । तत्त्वमुहा तत्त्वमुग्म्यां, तत्त्वमुद्म्यां
तत्त्वमुग्मिः, तत्त्वमुद्मिः । तत्त्वमुहे तत्त्वमुग्म्यां तत्त्वमुद्म्यां तत्त्व-
मुग्म्यः तत्त्वमुद्म्यः । तत्त्वमुहः तत्त्वमुग्म्यां, तत्त्वमुद्म्यां तत्त्वमुग्म्यः
तत्त्वमुद्म्यः । तत्त्वमुहः तत्त्वमुहोः तत्त्वमुहाम् । तत्त्वमुहि तत्त्वमुहोः
तत्त्वमुह्म्यु, मुह्म्यु, मुह्म्यु, मुह्म्यु । हे तत्त्वमुक्, मुग्, मुद्, मुद् तत्त्वमुहौ
तत्त्वमुहः ॥ मित्रद्वहशब्दस्य तु मित्रधुक् मित्रधुग् मित्रधुद् मित्रधुद्

मित्रदुहौ मित्रदुह । मित्रदुह मित्रदुहौ मित्रदुह । मित्रदुहा
 मित्रधुग्या, मित्रधुङ्भ्या मित्रधुग्भि, मित्रधुङ्भिः । मित्रदुहे
 मित्रधुग्भ्या, मित्रधुङ्ग्या मित्रधुग्य, मित्रधुङ्ग्य । मित्रदुह
 मित्रधुग्या, मित्रधुङ्ग्या मित्रधुग्य, मित्रधुङ्ग्य । मित्रदुह
 मित्रदुहो मित्रदुहाम् । मित्रदुहि मित्रदुहो मित्रधुषु, धुष्षु
 धुस्सु, धुस्सु । हे मित्रधुक, धुग, धुद, धुङ् मित्रदुहौ मित्रदुह । एव
 तत्त्वस्तुह—चेलस्निहादीना यथायोगरूपाणि वक्तव्यानि ॥ रेफान्तश्च-
 चुरशब्दो नित्य बहुवचनान्त—चतुर्+जस् इति स्थिते ' वा
 शेषे ' इति वाऽऽदेशे रुत्वे विसर्गे च चत्वार । चतुर । चतुर्भिः ।
 चतुर्भ्य । चतुर्भ्य । चतुर्णाम् । चतुर्षु । अत्र रो विसर्गे प्राप्ते

अरो सुपि रः । १ । ३ । ५७ ।

रोरन्यस्य रकारस्य सुपि परे र एव स्याद् । इति न विसर्ग ॥
 प्रियाश्चत्वारो यस्येति विग्रहे प्रियचतुरशब्दस्य सौ परे
 वादेशे सेर्लुकि विसर्गे च प्रियचत्वा प्रियचत्वारौ प्रियचत्वार ।
 प्रियचत्वार प्रियचत्वारौ प्रियचतुर । अत्र शेषबुटोऽभावाद्
 न वाऽऽदेश । प्रियचतुरा प्रियचतुर्भ्या प्रियचतुर्भि । प्रियचतुरे
 प्रियचतुर्भ्या प्रियचतुर्भ्य । प्रियचतुर प्रियचतुर्भ्या प्रिय-
 चतुर्भ्य । प्रियचतुर प्रियचतुरो. प्रियचतुराम् । अत्र चतुरो गौण-
 त्वात् तत्सम्बन्धिन आमोऽभावाद् न नामादेश । प्रियाणा च तेषा
 चतुर्णां चेति कर्मधारये तत्पुरुषे वा चतुर प्राधान्यात् प्रियचतुर्णा-

मिति भवत्येव । प्रियचतुरि प्रियचतुरोः प्रियचतुर्थु । सम्बोधने
सौ परे ' उतोऽनदुच्चतुरो वः ' इति वादेशे हे प्रियचत्वः प्रियच-
त्वारौ हे प्रियचत्वारः ॥ नकारान्तो राजन्शब्दः—राजन्+सि इति
स्थिते । ' नि दीर्घः ' इति दीर्घे सेलुकि

नाम्नो नोऽनङ्गः । २ । १ । ९१ ।

पदान्ते वर्तमानस्य नाम्नो नकारस्य लुक् स्यात्, स चेदङ्गः
शब्दस्य न स्यात् । राजा राजानौ राजानः । राजानं राजानौ । राजन्
+शस् इति स्थिते अनोऽकारस्य लुकि ' तर्कास्य—'इत्यादिना नो
व्यये ज्ञोः संयोगे कृते राज्ञ । राज्ञा राजभ्यां राजभिः । राज्ञे
राजभ्यां राजभ्यः । राज्ञः राजभ्यां राजभ्यः । राज्ञः राज्ञोः
राज्ञाम् । ' ईदौ वा ' राज्ञि राजनि राज्ञोः राजसु ।

नामन्व्ये । २ । १ । ९२ ।

आमन्व्याये वर्तमानस्य नाम्नो नस्य लुक् न स्यात् । हे
राजन् हे राजानौ हे राजानः ॥ नकारान्तो यज्वन्शब्दः—यज्वा
यज्वानौ यज्वानः । यज्वानं यज्वानौ ।

न वमन्तसंयोगात् । २ । १ । १११ ।

वकारान्ताद् मकारान्ताच्च संयोगात् परस्यानोऽय लुक् न
स्यात् । यज्वनः । यज्वना यज्वभ्यां यज्वभिः । यज्वने यज्वभ्यां

यज्वभ्यः । यज्वनः यज्वभ्यां यज्वभ्यः । यज्वनः यज्वनोः यज्वनाम् ।
 यज्वनि यज्वनोः यज्वसु । हे यज्वन् हे यज्वानौ हे यज्वानः ॥
 एवम् आत्मा आत्मानौ आत्मानः । आत्मानम् आत्मानौ आत्मनः ।
 आत्मना आत्मभ्याम् आत्मभिः । आत्मने आत्मभ्याम् आत्मभ्यः ।
 आत्मनः आत्मभ्याम् आत्मभ्यः । आत्मनः आत्मनोः आत्मनाम् ।
 आत्मनि आत्मनोः आत्मसु । हे आत्मन् आत्मानौ आत्मानः ॥
 एवं सुधर्मा सुधर्माणौ सुधर्माणः । सुधर्माणं सुधर्माणौ सुधर्मणः ।
 इत्यादयः ॥ श्वन्-युवन्-मघवन्-शब्दानां वृटि राजन्वत् । श्वा श्वानौ
 श्वानः । श्वानं श्वानौ । एवं युवा युवानौ इत्यादयः । श्वन्+शस्

श्वन्-युवन्-मघोनो ङीप्स्याद्यष्टस्वरे व उः । २।१।१०६ ।

एपां सस्वरस्य वकारस्य ङीप्रत्ययेऽष्टस्वरादौ च स्यादौ परे
 उः स्यात् । शुनः । शुना श्वभ्यां श्वभिः । शुने श्वभ्यां श्वभ्यः ।
 शुनः श्वभ्यां श्वभ्यः । शुनः शुनोः शुनाम् । शुनि शुनोः श्वसु ।
 हे श्वन् श्वानौ हे श्वानः । एवं यूनः । यूना युवभ्यां युवभिः ।
 मघोनः । मघोना मघभ्यां मघवभिरित्यादयः । मघवच्छब्दस्य तु
 मघवच्छब्दवद्गुणाणि मघवान् मघवन्तौ मघवन्तः । मघवन्तं मघवन्तौ
 मघवन्तः । मघवता मघवद्भ्यां मघवद्भिः । मघवते मघवद्भ्यां मघ-
 वद्भ्यः । मघवतः मघवद्भ्यां मघवद्भ्यः । मघवतः मघवतोः मघव-
 त्सु । मघवति मघवतोः मघवत्सु । हे मघवन् हे मघवन्तौ हे
 मघवन्तः । वैदिकस्य अर्वन्शब्दस्य तु नन्वहितस्य तु इत्यन्तादेशः

स्यात्, सिमित्रविभक्तौ परायाम् । अर्वा अर्कन्तौ अर्वन्त । अर्व
न्तम् अर्वन्तौ अर्वन् । अर्वता अर्वद्भ्याम् अर्वद्भि । अर्वते अर्व-
द्भ्याम् अर्वद्भ्य । अर्वन् अर्वद्भ्याम् अर्वद्भ्य । अर्वन् अर्वतो
अर्वनाम् । अर्वति अर्वनो अर्वत्सु । अनजिति किम् । अनर्वा
अनर्वाणौ अनर्वाण. इत्यादय ॥ नकारान्त पयिन्गञ् — पयिन्
+सि इति स्थिते

पयिन्पयिन्मृशः सौ । १ । ४ । ७६ ।

पयादीना नान्ताना सौ परेऽनस्य आहार स्यात् । पयि
+आ+सि ।

एः । १ । ४ । ७७ ।

पयादीना नान्तानामिकारस्य सौ परे आकार स्यात् । पया
+आ+सिअत्र ' समानानाम् ' इत्यादिना दीर्घे ।

यो न्य् । १ । ४ । ७८ ।

पयिन्—पयिन यकारस्य उटि परे न्य् इत्यादेश स्यात् । सेर्वि
सर्गे पन्या । पन्यानौ पन्यान् । पन्यान् पन्यानौ । पयिन्+शम्
इति स्थिते

इन् दी-स्वरे लुक् । १ । ४ । ७९ ।

नान्ताना पयादीनामिनो दीप्रत्ययेऽगुरुस्वरादौ स्यादौ च
परे लुक् स्यान् । पय । पया पयिम्या पयिमि । पये पयिम्या

पथिभ्यः । पथः पथिभ्यां पथिभ्यः । पथः पथोः पथाम् । पथि
 पथोः पथिषु । हे पन्थाः हे पन्थानौ हे पन्थानः ॥ एवं मन्था मन्थानौ
 मन्थानः । मन्थानं मन्थानौ मथः । ऋमुक्षाः ऋमुक्षाणौ ऋमु-
 क्षाणः । ऋमुक्षाणम् ऋमुक्षाणौ ऋमुक्षः । ऋमुक्षा ऋमुक्षिभ्याम्
 ऋमुक्षिभिः । ऋमुक्षे ऋमुक्षिभ्याम् ऋमुक्षिभ्यः इत्यादयः ॥
 इञ्जन्तो दण्डिन्शब्दः— दण्डिन्+सि

इन्हन्पूषार्यम्णः शि—स्योः । १ । ४ । ८७ ।

इञ्जन्तस्य हनादीनां च स्वरस्य शौ शेपे सौ च परे दीर्घः
 स्यात् । ' नि दीर्घः ' इति सिद्धे नियमार्थोऽयं योगः, तेनैषामन्य-
 स्मिन् स्यादौ परे दीर्घो न भवति । दण्डी दण्डिनौ दण्डिनः ।
 दण्डिनं दण्डिनौ दण्डिनः । दण्डिना दण्डिभ्यां दण्डिभिः । दण्डिने
 दण्डिभ्यां दण्डिभ्यः । दण्डिनः दण्डिभ्यां दण्डिभ्यः । दण्डिनः
 दण्डिनोः दण्डिनाम् । दण्डिनि दण्डिनोः दण्डिन् । हे दण्डिन् हे
 दण्डिनौ हे दण्डिनः । एवं ब्रह्महा ब्रह्महणौ ब्रह्महणः । ब्रह्महणं
 ब्रह्महणौ ।

हनो ह्यो घ्नः । २ । १ । ११२ ।

हन्तेर्हन् इति रूपस्य घ्रादेशः स्यात् । ब्रह्मघ्नः । ब्रह्मघ्ना
 ब्रह्महभ्यां ब्रह्महभिः । ब्रह्मघ्ने ब्रह्महभ्यां ब्रह्महभ्यः । ब्रह्मघ्नः ब्रह्म-
 हभ्यां ब्रह्महभ्यः । ब्रह्मघ्नः ब्रह्मघ्नोः ब्रह्मघ्नाम् । सप्तम्येकवचने

‘ईदौ वा’ इति अकारस्य वा लोपमवनाद् ब्रह्मन्नि ब्रह्महणि ब्रह्मन्तो-
 ब्रह्महम् । हे ब्रह्महन् हे ब्रह्महणौ हे ब्रह्महणः । एवं वृत्रहन्-
 कर्महनादीनामपि ॥ पृषा पृषणौ पृषणः । पृषणं पृषणौ
 ‘अनोऽम्य’ इत्यकारलोपे पृष्णः । पृष्णा पृष्म्यां पृष्मिः । पृष्णे
 पृष्म्यां पृष्म्यः । पृष्णः पृष्म्यां पृष्म्यः । पृष्णः पृष्णोः पृष्णाम् ।
 पृषणि पृष्णि पृष्णोः पृषम् । हे पृषन् हे पृषणौ हे पृषणः ॥ एवम्
 अर्थमा अयमणौ अर्यमणः । अर्यमणम् अर्यमणौ अर्यमणः इत्यादयः ॥
 संस्त्यावाची नकारान्तः पञ्चन्शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः—‘इतिष्णः’
 इत्यादिना जस्शसोर्लुकि पञ्च । पञ्च । पञ्चमिः । पञ्चम्यः ।
 पञ्चम्यः । पञ्चन्+आम्

संस्त्यानां णाम् । १ । ४ । ३३ ।

रकार—यकार—नकारान्तानां संस्त्यावाचिनां सम्बन्धिन आम्-
 स्थाने नामादेशः स्यात् । ‘दीर्घो नाम्ब—’ इत्यादिना दीर्घे ‘नाम्नो’
 इत्यादिना नो लुकि पञ्चानाम् । पञ्चम् । एवं सप्तन्-नवन्-दशन्
 इत्यादयः । अष्टन्शब्दस्य भेदः— अष्टन्+जम्

वाऽष्टन आः स्यादौ । १ । ४ । ५२ ।

अष्टन्शब्दस्य तदतत्सम्बन्धिनि स्थात्रौ परे आकारोऽन्तादेशो
 वा स्यात् ।

अष्ट और्जस्-शसोः । १ । ४ । ५३ ।

अष्ट इत्यष्टशब्दस्य कृतात्वस्य रूपम् । अष्टाशब्दस्य जस्-शसो- स्थाने औकारादेश- स्यात् । अष्टौ । आत्वाभावपक्षे जस्शसोर्लुकि अष्ट । अष्टौ, अष्ट । अष्टाभि, अष्टभि । अष्टाभ्य, अष्टम्यः । अष्टाभ्य, अष्टम्य । अष्टानाम् । अष्टासु, अष्टसु । प्रिया अष्ट यस्येति विग्रहे तु प्रियाष्टा, प्रियाष्टा प्रियाष्टौ, प्रियाष्टानौ प्रियाष्टः, प्रियाष्टणः । अष्टन आत्वेऽपि अष्टाशब्दसम्बन्धिनो- र्जस्शसोरभावेन न औकारादेश, इति जसि दीर्घविभक्तौ । शसि 'लुगातोऽनापः' इत्याकारलोप । आत्वाभावपक्षे राजनवत्कार्यम् । प्रियाष्टा प्रियाष्टणा, प्रियाष्टाभ्यां प्रियाष्टम्याम्, प्रियाष्टाभि प्रियाष्ट-भिः । प्रियाष्टे प्रियाष्टणे, प्रियाष्टाम्या प्रियाष्टम्याम्, प्रियाष्टाभ्यः प्रियाष्टभ्य । प्रियाष्ट प्रियाष्टण, प्रियाष्टाम्या प्रियाष्टम्याम्, प्रियाष्टाभ्यः प्रियाष्टभ्य । प्रियाष्ट प्रियाष्टणः, प्रियाष्टौः प्रिया-ष्टणोः प्रियाष्टा प्रियाष्टणाम्, अत्राष्टनो गौणत्वात् संख्यावाचिनः सम्बन्धिन आमोऽभावाद् न नामादेशः । प्रियाष्टि प्रियाष्टणि, प्रियाष्टोः प्रियाष्टणोः प्रियाष्टासु प्रियाष्टसु । हे प्रियाष्टन् हे प्रियाष्टा, हे प्रियाष्टौ हे प्रियाष्टानौ, हे प्रियाष्टा हे प्रियाष्टानः ॥ मकारान्त सर्वादि इदमशब्द - इदम्+सि इति स्थिते

अयमियं पुंस्रियोः सौ । २ । १ । ३८ ।

त्यदादिसम्बन्धिनि सौ परे इदमः स्थाने पुंसि स्त्रियां च क्रमेणायमियमौ स्याताम् । अयं पुमान् । इदम्+औ इति स्थिते

‘ आ द्वेः ’ इत्यन्त्यस्यात्त्वे ‘ लुगस्या— इत्यादिना पूर्वस्याका-
रस्य लुङि

दो मः स्यादौ । २ । १ । ३९ ।

त्यदादिमम्बन्धिनि स्यादौ परे इदमो ढकारस्य मकार, स्यात् ।
‘ ऐदौत् मन्व्यसौः ’ इमौ । ‘ जस इः ’ इमे । तमं इमौ इमान् ।
इदम्+ञ इति स्थिते

दौस्यनः । २ । १ । ३७ ।

त्यदादिमम्बन्धिनि टायामोसि च परेऽक्वर्जिनस्येदमः स्थानं
अनादेशः स्यात् । अनेन ।

अनक् । २ । १ । ३६ ।

त्यदादिमम्बन्धिनि व्यञ्जनादौ स्यादौ परेऽक्वर्जिनस्येदमो
अः स्यात् । अमेद्वनिर्देशः सर्वादेशार्थः । ‘ आद्यन्तवदेकस्मिन् ’
इति न्यायेन ‘ अन आ— इत्यादिना आकारे आप्याम् । एभिः
इत्यत्र

इदमदसोऽक्येव । १ । ४ । ३ ।

एतयोरक्येव सति भिम ऐः स्याद् नान्यथा इति नियमाद्
नसादेशः । इदम्+च्चे इति स्थिते अन्त्यस्यात्त्वे सर्वादित्वात् स्म
आदेशे इदमोऽकारादेशे च अम्भे आप्याम् एभ्यः । अप्पाद्
आभ्याम् एभ्यः । अस्य अनयोः एयाम् । अस्मिन् अनयोः

एषु । त्यदादीना सम्बोधनं नेच्छन्ति । अन्वादेशे तु द्वितीयायां
 टायामोसि चेदम एनादेशो वक्तव्यः । एनम् एनौ एनान् ।
 एनेन । एनयो । मकारान्त किम्शब्दः—

किम् कस्तसादौ च । २ । १ । ४० ।

त्यदादिसम्बन्धिनि स्यादौ तसादौ च परे किम् स्थाने क
 इत्यादेशः स्यात् । कः कौ के । कः कौ कान् । केन काम्या कैः ।
 कस्मै काम्या केभ्य । कस्मात् काम्या केभ्यः । कस्य कयोः
 केषाम् । कस्मिन् कयोः केषु । मकारान्तः प्रशाम्शब्दः—

मो नो म्वोश्च । २ । १ । ६७ ।

धातोर्मकारस्य नकारादेशः स्यात् पदान्ते म्वोश्च परयोः ।
 प्रशान् प्रशामौ प्रशाम । प्रशामं प्रशामौ प्रशाम । प्रशामा
 प्रशान्म्याम् प्रशान्मि असत्त्वात् नलोपः । प्रशामे प्रशान्म्यां
 प्रशान्म्यः । प्रशाम प्रेशान्म्या प्रशान्म्यः । प्रशाम प्रशामोः
 प्रशामाम् । प्रशामि प्रशामोः प्रशान्सु । मकारान्तः तत्त्वबुधशब्दः—
 'गडदवादेश्चतुर्थान्तस्यैकस्वरस्यादेश्चतुर्थः स्त्वोश्च प्रत्यये' । 'धुट-
 स्तृतीयः' । 'विरामे वा' । तत्त्वमुट् तत्त्वमुत् तत्त्वबुधौ तत्त्वबुधः ।
 तत्त्वबुधः तत्त्वबुधौ तत्त्वबुधः । तत्त्वबुधा तत्त्वबुध्या तत्त्वबुद्भिः ।
 तत्त्वबुधे तत्त्वबुद्भ्या तत्त्वबुद्भ्यः । तत्त्वबुधः तत्त्वबुद्भ्या तत्त्व-
 बुद्भ्यः । तत्त्वबुधः तत्त्वबुधोः तत्त्वबुधाम् । तत्त्वबुधि तत्त्वबुधोः
 तत्त्वबुधसु । हे तत्त्वमुट् हे तत्त्वमुत् हे तत्त्वबुधौ हे तत्त्वबुधः ।

नकारान्तः सत्रान्शब्दः—क्विबन्ते राजतौ परे सभो मकारस्य
मकार एव नानुस्वारो भवति । सत्रान्+सि इति स्थिते सेर्लुकि

यजसृजमृजराजभ्राजभ्रस्जत्रथपरित्राजः शः षः । २ । १ । ८७ ।

यजादीनां वातुर्नां चयोः शकारस्य च घुट्टि प्रत्यये परे
पदान्ते च यः स्यात् । ' घुट्टस्तृतीयः ' ' विरामे वा ' सत्राद्
सत्राद् सत्रानौ सत्राजः । सत्राजं सत्रानौ सत्राजः । सत्राजा
सत्राद्भ्यां सत्राद्भिः । सत्राजे सत्राद्भ्यां सत्राद्भ्यः । सत्राजः
सत्राद्भ्यां सत्राद्भ्यः । सत्राजः सत्रानोः सत्रानाम् । सत्राजः
सत्रानोः सत्राद्भ्यः । एवं मूळवृश्चशब्दस्य मूळवृद् मूळ-
वृद् मूळवृश्चौ मूळवृश्चः । मूळवृद्भ्यामित्यादयः । नकारान्तो
युज्शब्दः— युज्+सि इति स्थिते

युजोऽसमासे । १ । ४ । ७१ ।

' युजृम्पी योगे ' इत्यस्यासमासे घुट्टन्तस्य घुट्टः प्राग् घुट्टि
परे नोन्तः स्यात् । युज्+सि इति स्थिते सेर्लुकि नञ् लुकि

युजञ्च—कुञ्चो नो ङः । २ । १ । ७१ ।

युजन्च—कुञ्चां नकारस्य पदान्ते ङकारः स्यात् । युद् युज्जौ
युज्जः । युज्जं युज्जौ युजः । युजा ।

चजः कजम् । २ । १ । ८६ ।

चकारनकारयोघुट्टि प्रत्यये पदान्ते च कजौ स्याताम् ।
युग्भ्यां युग्भिः । युजे युग्भ्यां युग्भ्यः । युजः युग्भ्यां युग्भ्यः ।

युजः युजोः युनाम् । युजि युजोः युञ्जु । समासे तु युञ्जशब्दस्य
धर्मयुक् धर्मयुजौ धर्मयुजः इत्यादयः । दकारान्तो द्विपादशब्दः—
द्विपाद् द्विपात् द्विपादौ द्विपादः । द्विपादं द्विपादौ ।

यस्यरे पादः पदणिक्पुटि । २ । १ । १०२ ।

णि-क्-य-घुट्-वर्जे यकारादौ स्वरादौ च परे पादः पदादेशः
स्यात् । द्विपदः । द्विपदा द्विपाद्भ्यां द्विपाद्भिः । द्विपदे द्विपाद्भ्यां
द्विपाद्भ्यः । द्विपदः द्विपाद्भ्यां द्विपाद्भ्यः । द्विपदः द्विपदोः द्विप-
दाम् । द्विपदि द्विपदोः द्विपात्सु । एवं सुपाद्-त्रिपाद् । दका-
रान्तः सर्वादिस्तद्शब्दः । सौ परेऽन्त्यस्य ' आ द्वेः ' इत्यकारे

तः सौ सः । २ । १ । ४२ ।

आ द्वेस्त्यदादीनां शब्दानां तत्सम्बन्धिनि सौ परे तकारस्य
सकारः स्यात् । सः तौ ते । तं तौ तान् । तेन ताभ्यां तैः ।
तस्मै ताभ्यां तेभ्यः । तस्मात् ताभ्यां तेभ्यः । तस्य तयोः
तेषाम् । तस्मिन् तयोः तेषु । एवं त्यद्शब्दस्य स्यः त्यौ त्ये ।
त्यम् त्यौ त्यान् । त्येन त्याभ्यां त्यैः । त्यस्म त्याभ्यां त्येभ्यः ।
त्यस्माद् त्याभ्यां त्येभ्यः । त्यस्य त्ययोः त्येषाम् । त्यस्मिन्
त्ययोः त्येषु । यद्शब्दस्य— यः यौ ये । यं यौ यान् । येन
याभ्यां यैः । यस्मै याभ्यां येभ्यः । यस्माद् याभ्यां येभ्यः ।
यस्य ययोः येषाम् । यस्मिन् ययोः येषु । दकारान्तस्य एतद्शब्द-
स्याप्येवम् एषः एतौ एते । एतम् एतौ एतान् । एतेन एताभ्यां

एतैः । एतस्मै एताम्याम् एतेभ्यः । एतस्माद् एताम्याम् एतेभ्यः ।
 एतस्य एतयोः एतेषाम् । एतस्मिन् एतयोः एतेषु । अन्वादेशे तु
 त्यदामेनदेतदो द्वितीया-टोस्यवृत्त्यन्ते । २ । १ । ३३ ।

किञ्चित् कार्यं कर्तुमुपात्तस्य कार्यान्तरं कर्तुं पुनरुपादान-
 मन्वादेशः । त्यदादिमम्ब्रन्विन एतदोऽन्वादेशे वाच्यं द्वितीयायां
 टायामोसि च परे एनदित्यादेशः स्यात् । एनम् एनौ एनान् ।
 एनेन । एनयोः । एनयोः । लङ्दिष्टमेतदध्ययनमपो एनदनुना-
 नीत । मुशीछावेतौ एनौ गुरवो मानयन्ति । छकारान्तस्तत्त्वप्रा-
 च्छशब्दः—‘अनुनासिके च्छ्नोः शुट्’ इति च्छः शकारे ‘यनवृत्त-
 इत्यादिना शस्य पत्वे ‘बुट्स्तृतीयः’ इति तृतीये ‘विरामे वा’
 इति वा प्रथमे तत्त्वप्राट् तत्त्वप्राङ् तत्त्वप्राच्छौ तत्त्वप्राच्छः ।
 तत्त्वप्राच्छं तत्त्वप्राच्छौ तत्त्वप्राच्छः । तत्त्वप्राच्छा तत्त्वप्राङ्म्यां
 तत्त्वप्राङ्भिः । तत्त्वप्राच्छे तत्त्वप्राङ्म्यां तत्त्वप्राङ्म्य । तत्त्वप्राच्छः
 तत्त्वप्राङ्म्यां तत्त्वप्राङ्म्यः । तत्त्वप्राच्छः तत्त्वप्राच्छो. तत्त्वप्राच्छाम्
 तत्त्वप्राच्छि तत्त्वप्राच्छोः तत्त्वप्राङ्त्सु तत्त्वप्राट्सु । हे तत्त्वप्राङ्
 तत्त्वप्राच्छौ हे तत्त्वप्राच्छः । यकारान्तोऽग्निमथ्शब्दः—‘बुट्स्तृतीयः’
 ‘विरामे वा’ अग्निमद् अग्निमत् अग्निमथौ अग्निमथः । अग्नि-
 मथम् अग्निमथौ अग्निमथ । अग्निमथा अग्निमद्म्याम् अग्नि-
 मद्भिः । अग्निमथे अग्निमद्म्याम् अग्निमद्म्यः । अग्निमथः
 अग्निमद्म्याम् अग्निमद्म्यः । अग्निमथः अग्निमथोः

अग्निमथि अग्निमथोः अग्निमत्सु । हे अग्निमद् अग्निमथौ
अग्निमथ । एव वारिमथादय । चकारान्त प्रत्यञ्चशब्द—

अञ्चोऽनर्चायाम् । ४ । २ । ४६ ।

अनर्चायामञ्चतेर्नो लुक् स्यात् । प्रत्यच्+सि इति स्थिते

अचः । १ । ४ । ६९ ।

अञ्चतेर्धातोर्बुडन्तस्य तदतत्सम्बन्धिनि घुटि परे धुट प्राग्
नोऽन्त स्यात् । शेष कुञ्चत् । प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्च ।
प्रत्यञ्च प्रत्यञ्चौ ।

अच्च् प्राग् दीर्घश्च । ७ । १ । १०४ ।

लुप्तनकारस्याञ्चते णिक्क्यधुवर्जिते यकारादौ स्वरादौ प्रत्यये
परेऽच च् स्यात् । पूर्वस्य च स्वरस्य दीर्घ । प्रतीच । प्रतीचा
प्रत्यगम्या प्रत्यग्भि । प्रतीचे प्रत्यगम्या प्रत्यग्भ्य । प्रतीच प्रत्य-
ग्भ्या प्रत्यगम्य । प्रतीच प्रतीचो प्रतीचाम् । प्रतीचि प्रतीचो
प्रत्यक्षु । हे प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्च । पूनाथे तु प्रत्यङ् प्रत्य-
ञ्चौ प्रत्यञ्च । प्रत्यञ्च प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्च । प्रत्यञ्चा प्रत्यङ्भ्या
प्रत्यङ्भि । प्रत्यञ्चे प्रत्यङ्भ्या प्रत्यङ्भ्य । प्रत्यञ्च प्रत्यङ्भ्या
प्रत्यङ्भ्य । प्रत्यञ्चः प्रत्यञ्चो प्रत्यञ्चाम् । प्रत्यञ्चि प्रत्यञ्चो.
प्रत्यङ्पु प्रत्यङ्क्षु 'ङ्णो कटावन्तौ शिटि नवा' इति विक-
ल्पेन कन्ते कृते रूपद्वयम् । हे प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्च । तिरम्पूर्व-
पदस्याञ्चतेस्तु—

तिरसस्तिर्यति । ३ । २ । १२४ ।

अकारादौ क्लीबन्तेऽञ्चनौ परे तिरसृशब्दस्य तिरि इत्यादेशः
स्यात् । तिर्यङ् तिर्यञ्चौ तिर्यञ्चः । तिर्यञ्चं तिर्यञ्चौ । शप्तादौ
स्वरे तु अचश्चत्वे अकारादेरञ्चतेरमावेन तिर्यादेशामावाद् तिरश्चः ।
तिरश्चा तिर्यग्म्यां तिर्यग्मिः । तिरश्चे तिर्यग्म्यां तिर्यग्म्यः ।
तिरश्चः तिर्यग्म्यां तिर्यग्म्यः । तिरश्चः तिरश्चोः तिरश्चाम् ।
तिरश्चि तिरश्चोः तिर्यक्षु । सम्बोवनं प्रयमावन् । अस्यापि अर्चायां
तु सर्वत्र तिर्यादेशेन प्रत्यञ्चवद्ग्राणि । अमुम् अञ्चतीति विग्रहे
अदसु+अच् इति स्थिते

सर्वादिविष्वग्देवाङ् डद्भिः क्यञ्चौ । ३ । २ । १२२ ।

सर्वादिविष्वग्देशज्जम्भ्यः परो डद्भिः स्यात् विवचन्तेऽञ्चनावु-
सारपदे परे । डित्त्वादन्यस्त्रादेर्लोपे अदद्भि+अच् इति स्थिते यत्त्वे
अदद्भ्यच्+सि इति स्थिते

वाञ्चौ । २ । १ । ४६ ।

अदमोऽद्रावन्ते सति दकारस्य मकारो वा स्यात् । अत्र द्वौ
दकाराविति रूपचतुष्टयम् ।

मादुवर्णोऽनु । २ । १ । ४७ ।

अदमः सम्बन्धिनो मकारात् परस्य वर्णमात्रस्यासन्न उवर्णः
स्यात् । अनु कार्यान्तरात् पश्चाद् । शेषं प्रत्यञ्चत् साधनीयम् ।

अमुमुयङ् अदमुयङ् अमुद्यङ् अदद्यङ् । अत्र—‘ परतः केचिदि-
च्छन्ति केचिदिच्छन्ति पूर्वतः । उभयोः केचिदिच्छन्ति केचिदि-
च्छन्ति नोभयोः ’ ॥ १ ॥ अमुमुयञ्चौ अमुमुयञ्चः । अमुमु-
यञ्चम् अमुमुयञ्चौ ‘अच् प्राग् दीर्घश्च’ इति अमुमुईचा अमुमु-
यग्याम् अमुमुयगिः । अमुमुईचे अमुमुयग्याम् अमुमुयग्यः ।
अमुमुईचः ‘अमुमुयग्याम् अमुमुयग्यः । अमुमुईचः अमुमुईचोः
अमुमुईचाम् । अमुमुईचि अमुमुईचोः अमुमुयक्षु । अदमुयञ्चौ
अदमुयञ्चः । अदमुयञ्चम् अदमुयञ्चौ अदमुईचः । अदमुईचा
अदमुयग्याम् अदमुयगिः । अमुद्यञ्चौ अमुद्यञ्चः । अमुद्यञ्चम्
अमुद्यञ्चौ अमुद्रीचः । अमुद्रीचा अमुद्यग्याम् अमुद्यगिः ।
अदद्यञ्चौ अदद्यञ्चः । अदद्यञ्चम् अदद्यञ्चौ अदद्रीचः ।
अदद्रीचा अदद्यग्याम् अदद्यगिः । अदद्यक्षु इत्यादीनि ।
उदच्चाब्दस्य तु उदङ् उदञ्चौ उदञ्चः । उदञ्चम् उदञ्चौ ।

उदचः उदीच् । २ । १ । १०३ ।

उत्पूर्वादिञ्चतेः णिक्वचुद्वर्जिते यकारादौ स्वरादौ च
प्रत्यये परे उदीच् इत्यादेशः स्यात् । उदीचः उदीचा उदग्याम्
उदगिः । उदक्षु इत्यादीनि ।

सह-समः सधि-समि । ३ । २ । १२३ ।

क्विप्तेऽधतौ परे सहस्य सधि समः समि इत्यादेशौ
स्याताम् । सध्यङ् सध्यञ्चौ सध्यञ्चः । सध्यञ्च सध्यञ्चौ सधीचः ।

सध्रीचा सध्याभ्यां सध्याग्भिः । सध्रीचै सध्याभ्यां सध्याग्न्यः ।
 सध्रीचः सध्रीचोः सध्रीचाम् । सध्रीचि सध्रीचोः सध्याष्टु । एवं
 सम्यद् सम्यब्बौ सम्यज्जः । सम्यज्जं सम्यब्बौ समीचः । समीचा
 सम्यग्भ्यां सम्यग्भिरित्यादयः । तकारान्तो मरुच्छब्दः— मस्तु मरुद्
 मरुतौ मरुतः । मरुतं मरुतौ मरुतः । मरुता मरुद्भ्यां मरुद्भिः ।
 मरुते मरुद्भ्यां मरुद्भ्यः । मरुतः मरुद्भ्यां मरुद्भ्यः । मरुतः
 मरुतोः मरुताम् । मरुति मरुतोः मरुत्सु । हे मरु मरुतौ मरुतः ।
 एवं काष्ठचिन् । तकारान्तो महच्छब्दः—

ऋदुदितः । १ । ४ । ७० ।

ऋदित उदितश्च धुटन्तस्य धुटः प्राग् घुटि परे नोऽन्तः
 स्यात् ।

न्स्पहतोः । १ । ४ । ८६ ।

न् इत्यन्तस्य महच्छब्दस्य च सम्बन्धिनः स्वरस्य शेषे घुटि
 शौ च परे दीर्घः स्यात् । पदस्येति लुकि महान् महान्तौ महान्तः ।
 महान्तं महान्तौ महतः । हे महन् महान्तौ महान्तः । शेषं मरुद्भ्यः ।
 तकारान्तः कंसशब्दः— कन् कंसौ कंसः । कंसं कंसौ कंसः । कंसा
 कन्भ्यां कन्भिः । कंसे कन्भ्यां कन्भ्यः । कंसः कन्भ्यां कन्भ्यः ।
 कंसः कंसोः कंसाम् । कंसि कंसोः कन्त्सु कन्त्सु । हे कन् कंसौ
 कंसः । उदित् भवच्छब्दः—

अम्वादेरत्तसः सौ । १ । ४ । ९० ।

अत्वन्तस्यासन्तस्य च भ्वादिवर्जितस्य स्वरस्य शेषे सौ परे दीर्घः स्यात् । भवान् भवन्तौ भवन्तः । भवन्तं भवन्तौ भवतः । भवता भवद्भ्यां भवद्भिः । भवते भवद्भ्यां भवद्भ्यः । भवतः भवद्भ्यां भवद्भ्यः । भवतः भवतोः भवताम् । भवति भवतोः भवत्सु । हे भवन् भवन्तौ भवन्तः । अम्बादेरिति किम् । पिण्डं ग्रमतीति पिण्डग्रः इत्यत्र न दीर्घः । पिण्डग्रसं पिण्डग्रसौ पिण्डग्रसः । पिण्डग्रसा पिण्डग्रोभ्यां पिण्डग्रोभिरित्यादीनि । शतृप्रत्ययान्तस्य भवच्छब्दस्य तु अत्वन्तत्वाभावाद् न दीर्घः । ' ऋदुदितः ' इति नोऽन्ते ' पदस्य ' इति संयोगान्तलोपे भवन् भवन्तौ भवन्तः । भवन्तं भवन्तौ भवतः इत्यादीनि रूपाणि । एवं पठन् पठन्तौ पठन्तः । पठन्तं पठन्तौ पठतः । पठता पठद्भ्यां पठद्भिः । पठते पठद्भ्यां पठद्भ्यः । पठतः पठद्भ्यां पठद्भ्यः । पठतः पठनोः पठनाम् । पठति पठतोः पठत्सु । हे पठन् पठन्तौ पठन्तः । एवं कुर्वत्—रचत्—गदत्—हरदादयः । दददित्यादौ तु द्विस्ततानां जक्षादीनां पञ्चानां च मित्यं नोऽन्तस्य प्रतिषेधाद् णुलिङ्गे नोऽन्तो न भवति । ददत् ददतौ ददतः । जक्षद् जक्षतौ जक्षतः । जाग्रत् जाग्रतौ जाग्रतः । द्रिद्रित् द्रिद्रितौ द्रिद्रितः । नष्टंके तु शौ वा भवतीति ददति, ददन्ति इत्यादीनि भवन्ति । शकारान्तो विश्वशब्दः—' यजसृज—' इत्यादिना पत्वे ' धुस्त्वृतीयः ' इति तृतीये विद् विट् विशौ विशः । विट्भ्यां विट्सु विट्सु । पञ्चरान्तो नित्यमद्भुजन्तान्तः संख्यायाची पप्शब्दः—पद् । पद् । पदभिः । पद्भ्यः । पद्भ्यः ।

षण्णाम् । पदसु । पदसु । पकारान्तो दोषशब्दः—

णपमसत् परे स्यादिविर्वौ च । २ । १ । ६० ।

इतः परकार्ये कर्तव्ये पूर्वस्मिन् च 'स्यादिविर्वौ च विवातव्ये
णकारपकारावसदिव स्याताम् । अत्र पत्वस्य स्वरूपे परकार्येऽ-
सत्त्वात् ' सो रुः ' इति स्वरं विसर्गे च दोः दोषौ दोषः । दोषं
दोषौ दोषः । दोप्+टा इति स्थिते

दन्तपादनासिकाहृदयासृग्धूपोदकदोषकृच्छकृतो—

दत्पन्नसहृदसन्धूपन्नुदन्दोपन्यकनशकन् वा । २ । १ । १०१ ।

दन्तादीनां शसादौ स्यादौ परे दत् इत्यादय आदेशा वा
स्युः । दोप्+टा अनोऽकारस्य लुकि णत्वे च दोष्णा पक्षे दोषा,
दोषभ्यां दोर्म्याम्, दोषभिः दोर्भिः । दोष्णे दोषे, दोषभ्यां
दोर्म्याम्, दोषभ्यः दोर्भ्यः । दोष्णाः दोषः, दोषभ्यां दोर्म्याम्,
दोषभ्यः दोर्भ्यः । दोष्णः दोषः, दोष्णोः दोषोः, दोष्णां दोषाम् ।
दोष्णि दोषणि दोषि, दोष्णोः दोषोः, दोषसु दोषु दोष्यु । अत्र
नाम्यन्तस्येभ्योऽदिना सुपः पत्वम्, ' शपसे शपसं वा ' इति रो
विकल्पेन पत्वे पक्षे विभर्गे रूपद्वयम् । आदेशाभावे एकमिति
रूपत्रयम् । सनुपशब्दः—

सनुपः । २ । १ । ७३ ।

सनुपः पदान्ते रुः स्यात् । पत्वस्य वृत्त्याभावेन ' रो रुः ' इत्यप्राप्तौ योगारम्भः ।

पदान्ते । २ । १ । ६४ ।

पदान्ते वर्तमानयोर्भादि रकारवकारयोः परयोस्तस्यैव
भादेर्नामिनो दीर्घः स्यात् । सजूः सजुषौ सजुषः । सजुषं सजुषौ
सजुषः । सजुषा सजूष्या सजूषिः । सजुषे सजूष्या सजूष्यः ।
सजुषः सजुषोः सजुषाम् । सजुषि सजुषोः सजुःपु सजुष्यु ।
सकारान्तः पुंसशब्दः—

पुंसोः पुमन् । १ । ४ । ७३ ।

पुंस् इत्थुदितस्तदतस्तस्मन्धिनि छुटि परे पुमन् इत्यादेशः
स्यात् । 'न्स्महतो' इति दीर्घे पुमान् पुमांसौ पुमांसः । पुमांसं
पुमांसौ पुंसः । पुंसा पुम्यां पुम्यिः । पुंसे पुम्यां पुम्यः । पुंसः पुम्यां
पुम्यः । पुंसः पुंसोः पुंसाम् । पुंसि पुंसोः पुंसु । हे पुमन् पुमांसौ
पुमांसः । सकारान्तो विद्वस्शब्दः—उदित्वाद् नोन्ते विद्वान् विद्वांसौ
विद्वांसः । विद्वांसं विद्वांसौ । विद्वस्+शस् इति स्थिते

क्वसुप् मतौ च । २ । १ । १०५ ।

णिक्यबुद्धिर्जिते यकारादौ स्वरदौ मतौ च प्रत्यये परे
क्वसोः उप् स्यात् । विदुषः । विदुषा 'खंस्+ध्वंस्' इत्यादिना दत्त्वे
विद्वद्म्यां विद्वद्म्यिः । विदुषे विद्वद्म्यां विद्वद्म्यः । विदुषः
विद्वद्म्यां विद्वद्म्यः । विदुषः विदुषोः विदुषाम् । विदुषि विदुषोः
विद्वत्सु । हे विद्वन् विद्वांसौ विद्वांसः । एवं तस्थिवान् तस्थि-
वांसौ तस्थिवांसः । तस्थिवांसं तस्थिवांसौ तस्थुषः अत्र निमि-

त्तामात्रे नैमित्तिकस्याप्यभावः । इति न्यायाद् अवसन्निवृत्तौ तन्निमित्त-
 त्तस्येत्येवोऽपि निवृत्तिः । तत्स्थुपा तत्स्थिवद्भ्यां तत्स्थिवद्भिरित्या-
 दीनि । शुश्रुवस्शब्दस्य शसादौ स्वरे उपादेशे सति 'घातोऽरिवर्णो'—
 इत्यादिना उवादेश इति विशेषः । शुश्रुवान् शुश्रुवांसौ शुश्रुवांसः ।
 शुश्रुवांसं शुश्रुवांसौ शुश्रुवः । शुश्रुवः शुश्रुवद्भ्यां शुश्रुवद्भिः
 शुश्रुवेषु शुश्रुवद्भ्यां शुश्रुवद्भ्यः । शुश्रुवः शुश्रुवद्भ्यां शुश्रु-
 वद्भ्यः । शुश्रुवः शुश्रुवोः शुश्रुवाम् । शुश्रुवः शुश्रुवोः शुश्रुवोः
 शुश्रुवः । एवं पेचिवान् पेचिवांसौ पेचिवांसः । पेचिवांसं पेचि-
 वांसौ पेचुपः । पेचुपा पेचिवद्भ्यां पेचिवद्भिः । पेचुपे पेचिवद्भ्यां
 पेचिवद्भ्यः । पेचुपः पेचिवद्भ्यां पेचिवद्भ्यः । पेचुपः पेचुपोः
 पेचुपाम् । पेचुपि पेचुपोः पेचिवत्सु । जग्मिवान् जग्मिवांसौ
 जग्मिवांसः । जग्मिवांसं जग्मिवांसौ जग्मुपः । जग्मुपा जग्मि-
 वद्भ्यां जग्मिवद्भिः । जग्मुपे जग्मिवद्भ्यां जग्मिवद्भ्यः ।
 जग्मुपः जग्मिवद्भ्यां जग्मिवद्भ्यः । जग्मुपः जग्मुपोः जग्मु-
 पाम् । जग्मुपि जग्मुपोः जग्मिवत्सु । हे जग्मिवन् जग्मिवांसौ
 जग्मिवांसः । सकारान्तश्चन्द्रमसशब्दः—अभ्यादेरिति दीर्घं
 चन्द्रमाः चन्द्रमसौ चन्द्रमसः । चन्द्रमसं चन्द्रमसौ चन्द्रमसः ।
 चन्द्रमसा चन्द्रमोभ्यां चन्द्रमोभिः । चन्द्रमसे चन्द्रमोभ्यां चन्द्र-
 मोभ्यः । चन्द्रमसः चन्द्रमोभ्यां चन्द्रमोभ्यः । चन्द्रमसः चन्द्रमसोः
 चन्द्रमसाम् । चन्द्रमसि चन्द्रमसोः चन्द्रमसु चन्द्रमःसु । हे
 चन्द्रमः चन्द्रमसौ चन्द्रमसः । एवं सुवचस्-दुर्वचस्-सुवयसादयः ।

उशनस सौ विशेष 'ऋदुशन —' इत्यादिना सेर्डा द्वित्वादन्यस्व-
रादर्लोपे उशना उशनसौ उशनसः । सम्बोधने

वोशनसो नश्चामन्ये सौ । १ । ४ । ८० ।

आमन्यार्थे वर्तमानस्योशनस सौ परे नऋरो वा स्यात्,
लुक् च वा स्यात् । हे उशनन् लुकि हे उशन उभयाभावे हे
उशन उशनसौ उशनस । शेष चन्द्रमसृवद् । पुरुदशस्—अने-
हसृशब्दयो उशनसृशब्दवत् । सम्बोधनैकवचने चन्द्रमसृशब्दवत् ।
पुरुदशा पुरुदशसौ पुरुदशस । हे पुरुदश हे पुरुदशसौ हे पुरु-
दशस । अनेहा अनेहसौ अनेहस । हे अनेहः हे अनेहसौ हे
अनेहस इत्यादीनि । सन्तोऽदसृशब्द —अदसृ+सि इति स्थिते

अदसो दः सेस्तु डौ । २ । १ । ४३ ।

त्यदादिसम्बन्धिनि सौ परेऽदसो ढकारस्य सकार स्यात्,
सेस्तु डौ स्यात् । असौ । सर्वत्र स्यादावत्त्वे कृते अद+औ
इति स्थिते

मोऽवर्णस्य । २ । १ । ४५ ।

अवर्णान्तस्य त्यदादेरदसो ढकारस्य मकार स्यात् ।
'मादुवर्णोऽनु' इति एस्मात्रिकस्य स्याने आसन्न एकमात्रिको
द्विमात्रिकस्य स्याने च द्विमात्रिक उकार । अमू । अट+जस्
इति स्थिते जस इत्वे एकारादेशे च

बहुष्वेरीः । २ । १ । ४९ ।

यदुप्यर्थेषु वर्तमानाददसो मकारात् परस्यैकारस्य ईकारः स्यात् ।
अमी । अमुम् अमू अमून् । अदन्त्य इति स्थिते इनादेशो प्राप्ते
प्रागिनात् । २ । १ । ४८ ।

अदसो मकारात् परस्य वर्णमात्रस्य स्याने इनादेशात् प्राग्
उ इत्यादेशः स्यात् । पश्चाद् ' टः पुंसि ना ' इति नादेशो अमुना
अमूभ्याम् अमीभिः । अमुन्मै अमूभ्याम् अमीभ्यः । अमुन्मात्
अमूभ्याम् अमीभ्यः । अमुप्य अमुयोः अमीषाम् । अमुप्मिन्
अमुयोः अमीषु । अकृप्रत्ययान्तस्य तु सौ

अमुको वाजकि । २ । १ । ४४ ।

त्यदादीनामदसः सौ परे अमुक इति वा निपात्यते ।
अमुकः अत्तकौ अमुकौ अमुके । अमुकम् अमुकौ अमुकान् ।
अमुकेन अमुकाभ्याम् अमुकैरित्यादीनि सर्ववद्भाणि ।

इति व्यञ्जनान्तपुंलिङ्गप्रकरणं समाप्तम् ।

अथ व्यञ्जनान्तस्त्रीलिङ्गप्रकरणम् ।

हकारान्तः स्त्रीलिङ्ग उपानच्छब्दः—

नहाहोर्धतौ । २ । १ । ८५ ।

नहेर्ब्रूम्यानीयस्याहरूपादेशस्य च धातोः सम्बन्धिनो हकारस्य
बुटि प्रत्यये पदान्ते च यथासंख्यं घकार-तकारादेशौ स्याताम् ।
उपानद् उपानत् उपानहौ उपानहः । उपानहम् उपानहौ उपानहः ।
उपानहा उपानद्भ्याम् उपानद्भिः । उपानहे उपानद्भ्याम् उपा-
नद्भ्यः । उपानहः उपानद्भ्याम् उपानद्भ्यः । उपानहः उपानहोः
उपानहाम् । उपानहि उपानहोः उपानत्सु । सम्बोधनं प्रथमावत् ।
वकारान्तो दिव्शब्दः—

दिव औः सौ । २ । १ । ११७ ।

दिवोऽन्तस्य स्थानं सौ परे औरित्यादेशः स्यात् । यत्ने
द्योः दिवौ दिवः । दिवं दिवौ दिवः । दिवा ।

उः पदान्तेऽनूत् । २ । १ । ११८ ।

पदान्ते वर्तमानस्य दिवोऽन्त्यस्य उ इत्यादेशः स्यात्, स
चोकारो दीर्घो न स्यात् । द्युम्यां द्युभिः । दिवे द्युम्यां द्युभ्यः ।
दिवः द्युम्यां द्युभ्यः । दिवः दिवोः दिवाम् । दिवि दिवोः द्युषु ।
हे द्यौः दिवौ दिवः । एवं मुदिव्-प्रियदिव्-प्रभृतयः । रेफान्तो
नित्यं बहुवचनान्तः स्त्रीलिङ्गश्चनुरशब्दः—

त्रि-चतुरस्तिष्ठ-चतष्ट स्यादौ । २ । १ । १ ।

स्त्रियां वर्तमानयोः त्रि-चतुरोः स्थाने तिष्ठ चतष्ट इत्यादेशो
 म्याताम् । तत्रस्थः ऋकारः ऋद्वद् भवतीति न अरादेशः । चनलः ।
 चनलः । चतस्तृभिः । चतस्तृभ्यः । चनस्तृभ्यः । चतस्तृणाम् । चत-
 स्तृ । एवं त्रिशब्दस्यापि तित्वः । तित्वः । तित्स्तृभिः । तित्स्तृभ्यः ।
 तित्स्तृणाम् । तित्स्तृ । स्त्रियाभिति त्रिचतुरोर्विशेषगत्वेन प्रिया-
 स्त्रयोः यस्या इत्यत्र समुदायस्य स्त्रीत्वेऽपि त्रिशब्दस्य पुंस्त्वाद्
 नादेशः, तत्र प्रियत्रिः प्रियत्री प्रियत्रयः । प्रियत्रि प्रियत्री
 प्रियत्रीः । प्रियत्र्या प्रियत्रिभ्यां प्रियत्रिभिः । प्रियत्र्यै
 प्रियत्रये प्रियत्रिभ्यां प्रियत्रिभ्यः । प्रियत्र्याः प्रियत्र्येः
 प्रियत्रिभ्यां प्रियत्रिभ्यः । प्रियत्र्याः प्रियत्रेः प्रियत्र्योः प्रियत्री-
 णाम् । प्रियत्र्यां प्रियत्रौ प्रियत्र्योः प्रियत्रिषु इति भतिवद्भाणि ।
 यदा च प्रियास्तिष्ठो यस्येति विग्रहावस्थायां समुदायस्य पुंस्त्वेऽपि
 त्रिशब्दस्य स्त्रीत्वाद्भवत्येवादेशः । प्रियतिसा प्रियतिस्रौ प्रियतिस्रः ।
 प्रियतित्वं प्रियतिस्रौ प्रियतिस्रः । प्रियतित्वा प्रियतिसृभ्यां प्रिय-
 तित्स्तृभिः । प्रियतिस्रे प्रियतिसृभ्यां प्रियतिसृभ्यः । प्रियतिस्रः
 प्रियतिसृभ्यां प्रियतिसृभ्यः । प्रियतित्वः प्रियतित्वोः प्रियतिसृणाम् ।
 प्रियतिस्रि प्रियतित्वोः प्रियतिसृषु । प्रियास्तिष्ठो यस्य त, दिति
 क्लीबे तु-प्रियतिसृ प्रियत्रि, प्रियतिसृणी प्रियतिसृणि । द्वितीया-
 यामप्येवम् । सम्बोधने प्रियतिसः प्रियत्रि, प्रियतिसृणी प्रियतिसृणि ।

टादौ स्वरे विकल्पेन पुंवद्भावमवनाद् प्रियतिसृणा उभयत्रापि सदृशम् ।
 प्रियतिसृभ्यां प्रियतिसृभिः । प्रियतिस्रे प्रियतिसृणे प्रियतिसृभ्यां
 प्रियतिसृभ्यः । प्रियतिस्रः प्रियतिसृणः प्रियतिसृभ्यां प्रियतिसृभ्यः ।
 प्रियतिस्रः प्रियतिसृणः प्रियतिस्रोः प्रियतिसृणोः प्रियतिसृणाम् ।
 प्रियतिस्रि प्रियतिसृणि प्रियतिस्रोः प्रियतिसृणोः प्रियतिसृषु ।
 एवं प्रियचतुरशब्दस्यापि । गृ कृ ष्टृ इत्यादीनां धातूनां विविधि
 इर् उरादेशे गिर् किर् पृर् इत्यादिशब्दानां भ्वादिधातुत्वात्
 ' पदान्ते ' इति दीर्घे गीः गिरौ गिरः । गिरं गिरौ गिरः । गिरा
 गीर्भ्यो गीर्भिः । गिरे गीर्भ्यो गीर्भ्यः । गिरः गीर्भ्यो गीर्भ्यः ।
 गिरः गिरोः गिराम् । गिरि गिरोः गीर्षु । एवं कीः किरौ किरः ।
 पूः पुरौ पुरः । धूः धुरौ धुरः इत्यादीनि । घकारान्तः समिध
 शब्दः— तृतीये वा प्रथमे च समित् समिद्, समिधौ समिधः ।
 समिधं समिधौ समिधः । समिधा समिद्ध्यां समिद्धिः । समिधे
 समिद्ध्यां समिद्धयः । समिधः समिद्ध्यां समिद्धयः । समिधः
 समिधोः समिधाम् । समिधि समिधोः समित्सु । हे समित् समिधौ
 समिधः । भकारान्तः ककुम्शब्दः— ककुप् ककुब् ककुभौ ककुमः ।
 ककुमं ककुभौ ककुमः । ककुमा ककुब्भ्यां ककुब्भिः । ककुभे
 ककुब्भ्यां ककुब्भ्यः । ककुमः ककुब्भ्यां ककुब्भ्यः । ककुमः
 ककुभोः ककुमाम् । ककुभि ककुभोः ककुप्सु । हे ककुप् ककुब्
 ककुभौ ककुमः । दकारान्ताः त्यद्-न्तद्-यद्-एतद्शब्दाः, तेषाम्
 ' आ द्वेः ' इत्यत्त्वे ' लुगस्येत्यादिना अकारलोपे । ' आत् '
 इति ध्रियामावि

‘दीर्घव्यावृ’ इति सेर्लुकि स्या त्ये स्याः । त्वां त्ये त्याः ।
 त्यया त्याभ्यां त्याभिः । त्वात्यै त्याभ्यां त्याभ्यः । त्वस्याः
 त्याभ्यां त्याभ्यः । त्वस्याः त्वयोः त्यासाम् । त्वस्यां त्वयोः
 त्यासु । एवं सा ते ताः । या ये याः । एषा एते एताः ।
 एताम् एते एताः । अन्वादेशो एनाम् एने एनाः । एनया । एन-
 योः । एतया एताभ्यां एताभिः । शेषं त्वद्वत् । किमृशब्द-
 स्य तु कादेशो का के काः । कां के काः । शेषं सर्वावत् । मका-
 रान्त इदमृशब्दः— ‘अयमिदं पुंस्त्रियोः सौ’ इति इयमादेशो इयं
 इमे इमाः । इमाम् इमे इमाः । अन्वादेशो एनाम् एने एनाः ।
 अनया एनया आभ्याम् आभिः । अस्यै आभ्याम् आभ्यः ।
 अस्याः आभ्याम् आभ्यः । अस्याः अनयोः एनयोः आसाम् ।
 अस्याम् अनयोः एनयोः आसु । चकारान्तस्त्वच्शब्दः— ‘चजः
 क्ताम्’ इति क्त्वे त्वच् त्वग् त्वचौ त्वचः । त्वचं त्वचौ त्वचः ।
 त्वचा त्वग्भ्यां त्वग्भिः । त्वचे त्वग्भ्यां त्वग्भ्यः । इत्यादीनि ।
 एवं ऋच् । सृज्शब्दस्य सृज् सृज् सृजौ सृजः । सृजं सृजौ सृजः ।
 सृजा सृज्भ्यां सृज्भिरित्यादीनि । पकारान्तो नित्यं बहुवचनान्तः
 अपृशब्दः—

अपः । १ । ४ । ८८ ।

अपृशब्दस्य स्वस्य दीर्घः स्यात् शेषे वृटि परे । आपः ।
 अपः । अद्भिः । अद्भ्यः । अद्भ्यः । अपाम् । अप्सु । शोमना

आपो यस्यासौ स्वाप् स्वापौ स्वापः । स्वापं स्वापौ स्वपः ।
स्वपा स्वप्नयाम् । अत्र

अपोऽद् मे । २ । १ । ४ ।

अप्शब्दस्य तदतत्सम्बन्धिनि भादौ स्यादौ परे अद् इत्या-
देशः स्यात् । स्वद्भिः । स्वपे स्वद्भ्यां स्वद्भ्यः । स्वपः स्वद्भ्यां
स्वद्भ्यः । स्वपः स्वपोः स्वपाम् । स्वपि स्वपोः स्वप्सु । हे
स्वप् स्वापौ स्वापः । शकारान्तो दिशशब्दः— दिश+सि इति
स्थिते

ऋत्विज् दिशश्शस्पृशस्त्रजदधृपुण्हो गः । ३ । १ । ६९ ।

एषामन्तस्य षदान्ते गः स्यात् । सेर्लुकि दिक् दिग् दिशौ
दिशः । दिशं दिशौ दिशः । दिशा दिग्म्या दिग्भिः । दिशे
दिग्म्यां दिग्भ्यः । दिशः दिग्म्यां दिग्भ्यः । दिशः दिशोः
दिशाम् । दिशि दिशोः दिक्षु । हे दिक् दिग् दिशौ दिशः । एवं
दृक् दृग् दृशौ दृशः । ऋत्विक्, गू ऋत्विजौ ऋत्विजः । सृक् सृग्
सृशौ स्पृशः । स्रक् स्रग् स्रजौ स्रजः । दधृक् दधृपौ दधृपः ।
उण्हिक्, गू उण्हिहौ उण्हिहः इत्यादीनि । पकारान्तः त्विपूशब्दः—
तृतीये वा प्रथमे च त्विद् त्विङ् त्विपौ त्विपः । त्विपं त्विपौ
त्विपः । त्विपा त्विङ्म्यां त्विङ्भिः । त्विपे त्विङ्म्यां त्विङ्भ्यः ।
त्विपः त्विङ्म्यां त्विङ्भ्यः । त्विपः त्विपोः त्विपाम् । त्विपि
त्विपोः त्विप्सु त्विङ्सु । हे त्विद् त्विङ् त्विपौ त्विपः । पका-

रान्त आशिपुशब्दः— पत्वस्यासिद्धत्वात् सूत्रे, ' पदान्ते ' इति दीर्घे च आशीः आशिपौ आशिपः । आशिपम् आशिपौ आशिपः । आशिपा आशीर्म्याम् आशीर्भिः । आशिपे आशीर्म्याम् आशीर्म्यः । आशिपः आशीर्म्याम् आशीर्म्यः । आशिपः आशिपोः आशिपाम् । आशिपि आशिपोः आशी.पु आशिप्पु । सकारान्तः स्त्रीलिङ्गः अदसृगन्धः— सौ तु शुद्धिर्गवद् असौ द्विवचनादौ ' आ द्वेः ' ' लुगस्यादेत्यपदे ' ' आत् ' ' समा-नानां तेन दीर्घः ' पश्चाद् विभक्तिकार्यम् अमू अमूः । अमुम् अमू अमूः । अमुया अमूम्याम् अमूमिः । अमुप्यै अमूम्याम् अमूम्यः । अमुप्याः अमूम्याम् अमूम्यः । अमुप्याः अमुयोः अमूपाम् । अमुप्याम् अमुयोः अमूषु ।

इति व्यञ्जनान्तस्त्रीलिङ्गप्रकरणं समाप्तम् ।

अथ व्यञ्जनान्ता नपुंसकलिङ्गाः ।

रकारान्तो वार्शब्दः— वाः वारी वारि 'जस्-शसोः शिः' । पुनरप्येवम् । वारा वार्या वारिभिः । वारे वार्या वार्यः । वारः वार्या वार्यः । वारः वारोः वाराम् । वारि वारोः वार्यु अत्र स्तम्बन्धिनो रेफस्याभावाद् विसर्गभावः । हे वाः वारी वारि । नित्यबहुवचनान्तः चतुर्शब्दः— चत्वारि । चत्वारि । चतुर्भिः । चतुर्भ्यः । चतुर्भ्यः । चतुर्णाम् । चतुर्षु नकारान्तोऽहनृशब्दः— स्यमोर्लुपि 'रो लुप्यरि' इति अन्तस्य रकारादेशे तस्य च विसर्गे अहः । 'ईडौ वा' अहनी अहनी, अहानि । पुनरप्येवम् । 'अनोऽस्य' इत्यकारलोपे अहना अहोम्याम् अहोभिः । अहने अहोम्याम् अहोम्यः । अहनः अहोम्याम् अहोम्यः । अहनः अहनोः अहनाम् । अहनि अहिन अहनोः अहःसु अहस्सु । हे अहः हे अहनी अहनी हे अहानि । नकारान्तो नामन्शब्दः— नाम नामनी, नाम्नी नामानि । नाम नाम्नी, नामनी नामानि । नाम्ना नामभ्यां नामभिः । नाम्ने नामभ्यां नामभ्यः । नाम्नः नामभ्यां नामभ्यः । नाम्नः नाम्नोः नाम्नाम् । नाम्नि, नामनि नाम्नोः नामसु । नाम्नो नकारस्य वलीने सम्बोधने वा लृग् इति हे नामन् हे नाम, हे नाम्नी हे नामनी, हे नामानि । ब्रह्मन्-चर्मन्-कर्मन्-प्रभृतीनां 'न वमन्त-संयोगात्' इति निषेधाद् नानोऽकारस्य लृगिति ब्रह्म ब्रह्मणी ब्रह्माणि ।

ब्रह्म ब्रह्मणी ब्रह्माणि । कर्म कर्मणी कर्माणि । इत्यादीनि ।
 व्योमन्शब्दस्य तु नामनृवत् । त्यदादीनां तु स्यमोर्लुपि सेरमा-
 वाद् ' आ द्वेः ' इत्यत्त्वं न ' विरामे वा ' त्यद् त्यत्, द्विवच-
 नादौ अत्वे स्ये स्यानि पुनरप्येवम् । एवं तत् ते तानि । यद् ये
 यानि । एतद् एते एतानि । किं के कानि । इदम् इमे इमानि ।
 इदम् इमे इमानि । शेषं पुंलिङ्गवत् । चकारान्तः प्रत्यच्शब्दः—
 प्रत्यक् प्रत्यग्, ' अच् प्राग् ' इत्यादिनाऽचश्चत्वे पूर्वस्य च दीर्घे
 प्रतीची । शौ तु ' धुदां प्राग् ' इति नोऽन्तादेशे ' तवर्गस्य ' इत्यादिना
 नकारस्य अकारे प्रत्यञ्चि । प्रत्यग् प्रतीची प्रत्यञ्चि ।
 पूजायां तु प्रत्यङ् प्रत्यञ्ची प्रत्यञ्चि । शेषं पुंवत् । जगद् जगत्
 जगती जगन्ति । पुनरप्येवम् । महत् महद् महती महान्ति । पयः
 पयसी पयांसि ' शिङ्हे ' इत्यादिनाऽनुस्वारः । वचः वचसी
 वचांसि । यशः यशसी यशांसि । तेजः तेजसी तेजांसि । तेजो-
 म्यां तेजोभिरित्यादीनि । सकारान्तोऽदस्शब्दः— अद् । द्विवचनादौ
 ' आ द्वेः ' इत्यत्त्वे ' मोऽवर्णस्य ' इति दो मत्वे ' मादुवर्णोऽनु'
 इत्युवर्णे अमू । ' जस्—शसोः शिः ' इति शौ कृते ' स्वराच्छौ ' इति
 नान्तादेशे ' नि दीर्घः ' इति दीर्घे ' मादुवर्णोऽनु ' इत्युवर्णे
 अमूनि । पुनरप्येवम् । शेषं पुंलिङ्गवत् ।

इति व्यञ्जनान्तनपुंसकलिङ्गप्रकरणं समाप्तम् ।

अथ युष्मदस्मदोः प्रक्रिया ।

युष्मदस्मदोस्त्रिषु लिङ्गेषु समानानि रूपाणि, अलिङ्गत्वात् ।
युष्मद्+सि इति स्थिते

त्वमहं सिना चाक् चाकः । २ । १ । १२ ।

युष्मदस्मदोस्तदतत्सम्बन्धिना सिना सह क्रमेण त्वम् अहम्
इत्यादेशौ स्याताम् । तौ चाकः भसङ्गेऽकः प्रागेव स्याताम् ।
त्वम् अहम् । औप्रत्यये

मन्तस्य युवावौ द्वयोः । २ । १ । १० ।

द्वित्वविशिष्टेष्वेवर्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्मकारावसानस्यावयवस्य
तदतत्सम्बन्धिनि स्वरादौ स्यादौ परे युव् आव् इत्येतावादेशौ
क्रमेण स्याताम् । युव+अद्+औ, आव+अद्+औ 'लुगस्य'
इत्यादिना पूर्वस्याकारस्य लुकि युवद्+औ, आवद्+औ इति स्थिते

अमौ मः । २ । १ । १६ ।

युष्मदस्मद्वर्था परयोः तदतत्सम्बन्धिनोः ऋम् औ इत्येतयोः
स्थाने म् इति व्यञ्जनमात्रादेशः स्यात् ।

युष्मदस्मदोः । २ । १ । ६ ।

युष्मदस्मदोस्तदतत्सम्बन्धिनि व्यञ्जनादौ परे आकारोऽन्तादेशः
स्यात् । दीर्घे युवाम् । आवाम् ।

यूयं वयं जसा । २ । १ । १३ ।

युष्मदस्मदोस्तदतत्सम्बन्धिना जसा सह यूयं वयम् इत्यादेशौ
क्रमेण स्याताम् । यूयम् । वयम् ॥ अग्रप्रत्यये परे

त्व-मौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन् । २ । १ । ११ ।

एकत्वविशिष्टार्थे वर्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्मान्तावयवस्य तदत-
त्सम्बन्धिनि स्यादौ परे प्रत्ययोत्तरपदयोश्च, परयोः क्रमात् त्व म
इत्येतौ सस्वरावादेशौ स्याताम् । त्व+अङ्+अम् । म+अङ्+अम्
इति स्थितेऽकारस्य लुकि अयो मादेशोऽन्तस्य चाऽऽत्वे त्वाम्
माम् । युवाम् । आवाम् ।

शसो नः । २ । १ । १७ ।

युष्मदस्मद्वर्चा परस्य तदतत्सम्बन्धिनः शसः स्थाने न् इत्या-
देशः स्यात् । ' युष्मदस्मदोः ' इत्यात्वे युष्मान् । अस्मान् ।

टाडयोसि यः । २ । १ । ७ ।

युष्मदस्मदोस्तदतत्सम्बन्धिषु टा ढि औस् इत्येतेषु परेषु यका-
रोऽन्तादेशः स्यात् । दकारस्य यकारे शेषं पूर्ववत् त्वया मया ।
म्यामि युवावादेशोऽन्तम्य आत्वे युवाम्याम् । आवाम्याम् । यु-
ष्मामिः । अस्मामिः ।

तुभ्यं मयं वया । २ । १ । १४ । ।

युष्मदस्मदोः स्वान्यसम्बन्धिना चतुर्थ्येकवचनेन द्वेप्रत्ययेन

सह तुभ्यं मह्यम् इत्यादेशौ क्रमेण स्याताम् । तुभ्यम् । मह्यम् ।
युवाम्याम् । आवाम्याम् ।

अभ्यम् भ्यसः । २ । १ । १८ ।

युष्मदस्मदोः परस्य स्वान्यसम्बन्धिनः चतुर्थीबहुवचनस्य भ्य-
सोऽभ्यम् आदेशः स्यात् ।

शेषे लुक् । २ । १ । ८ ।

यस्मिन् प्रत्यये परे युष्मदस्मदोरात्त्वयत्वादिकार्यमुक्तं ततोऽ-
न्यः शेषः । तस्मिन् शेषे परे तयोरन्तस्य लुक् स्यात् । युष्म-
भ्यम् । अस्मभ्यम् ।

ङसेश्चात् । २ । १ । १९ ।

युष्मदस्मद्व्यां परस्य स्वान्यसम्बन्धिनो ङसेस्तत्सहचरितप-
ञ्चमीबहुवचनस्य भ्यसश्च स्थाने अद् इत्यादेशः स्यात् । अकारो
व्यञ्जनादित्वनिवृत्त्यर्थः । त्व—मादेशो अकारलुकि शेषे च लुकि
पुनः अकारलुकि स्वत् । मत् । युवाम्याम् । आवाम्याम् । युष्मत् ।
अस्मत ।

तव मम ङसा । २ । १ । १९ ।

युष्मदस्मदोस्तदतत्सम्बन्धिना ङसा सह क्रमेण तव ममादेशौ
स्याताम् । अकः प्राग् । तव । मम । ओसि युवावादेशोऽन्त्यस्य
च यत्वे युवयोः । आवयोः ।

आम आकम् । २ । १ । २० ।

शुष्मदस्मद्ग्रां परस्य स्वान्यसम्बन्धिन आमः स्याने आकम्
 आदेशः स्यात् । 'शेषे लुक्' इति दलोपे शुष्माकम् । अस्माकम् ।
 त्वयि । मयि । युवयोः । आवयोः । युष्मासु । अस्मासु ।
 अथानयोर्यौगत्वे रूपाणि निरूप्यन्ते— त्वां मां वाऽतिक्रान्तः इति
 विग्रहे शुष्मदस्मदोरेकदोः, वर्तमानत्वेन सर्वत्र स्यादौ त्व-मादेश-
 भवनात् समासे अतिस्वद् अतिमद् इत्येवंरूपौ शब्दौ ज्ञातव्यौ,
 ततोऽप्ये स्यादथः । अतित्वच्छब्दस्य रूपाणि— अतित्वम् अतित्वाम्
 अतियुयम् । अतित्वाम् २ अतिवान् । अतित्वया अतिस्वाभ्याम्
 अतित्वामिः । अतितुम्यम् अतित्वाम्याम् अतित्वम्यम् । अति-
 स्वद् अतित्वाम्याम् अतित्वत् । अतितव अतित्वयोः अतित्वाकम्
 अतित्वयि अतित्वयोः अतित्वासु । अतिमच्छब्दस्य—अत्यहम्
 अतिमाम् अतिवयम् । अतिमाम् अतिमाम् अतिमान् । अतिमया
 अतिमाम्याम् अतिमामिः । अतिमहम् अतिमाम्याम् अतिमम्यम् ।
 अतिमद् अतिमाम्याम् अतिमत् । अतिमम अतिमयोः अतिमा-
 कम् । अतिमयि अतिमयोः अतिमासु । युवामावां वाऽतिक्रान्त
 इति विग्रहे सर्वत्र युवावादेशभवनाद् अतियुवद्—अत्यावद्—शब्दौ
 बोधव्यौ । अतियुवद्शब्दस्य रूपाणि— अतित्वम् अतियुवाम्
 अतियुयम् । अतियुवाम् अतियुवाम् अतियुवान् । अतियुवया
 अतियुवाम्याम् अतियुवामिः । अतितुम्यम् अतियुवाम्याम् अति-
 युवम्यम् । अतियुवद् अतियुवाम्याम् अतियुवद् । अतितव अतियुवयोः

अतियुवाकम् । अतियुवयि अतियुवयोः अतियुवासु । अत्यावच्छ-
 द्भरूपाणि— अत्यहम् अत्यावाम् अतिवयम् । अत्यावाम् अत्यावाम्
 अत्यावान् । अत्यावया अत्यावाम्याम् अत्यावाभिः । अतिमह्यम्
 अत्यावाम्याम् अत्यावभ्यम् । अत्यावद् अत्यावाम्याम् अत्यावत् ।
 अतिमम अत्यावयोः अत्यावाकम् । अत्यावयि अत्यावयोः अत्या-
 वासु । युष्मान्स्मान् वाऽतिक्रान्त इति विग्रहे युष्मदस्मदोर्बहुत्वे
 वर्तमानत्वात् समासे त्व-म-युवावादेशा न भवन्तीति अति-
 युष्मद्-अत्यस्मद्-शब्दौ, ततोऽग्रे विमक्तयः । अतियुष्मच्छब्द-
 रूपाणि— अतित्वम् अतियुष्माम् अतियूयम् । अतियुष्मीम्
 अतियुष्माम् अतियुष्मान् । अतियुष्मया अतियुष्माम्याम् अति-
 युष्माभिः । अतितुभ्यम् अतियुष्माम्याम् अतियुष्मभ्यम् । अति-
 युष्मद् अतियुष्माम्याम् अतियुष्मत् । अतितव अतियुष्मयोः
 अतियुष्माकम् । अतियुष्मयि अतियुष्मयोः अतियुष्मासु । अत्यस्म-
 च्छब्दस्य— अत्यहम् अत्यस्माम् अतिवयम् । अत्यस्माम् अत्यस्माम्
 अत्यस्मान् । अत्यस्मया अत्यस्माम्याम् अत्यस्माभिः । अतिमह्यम्
 अत्यस्माम्याम् अत्यस्मभ्यम् । अत्यस्मद् अत्यस्माम्याम् अत्यस्मत् ।
 अतिमम अत्यस्मयोः अत्यस्माकम् । अत्यस्मयि अत्यस्मयोः अत्य-
 स्मासु । तथा चोक्तं पाणिनीये—

समस्यमाने द्वयेकत्व-वाचिनी युष्मदस्मदी ।

: समासार्थोऽन्यसङ्ख्यश्चेद् युवावौ त्वन्मेदावपि ॥१॥

मु-जम्-हे-हस्सु परान आदेशाः स्युः सदैवैवं ।
 त्वाहौ वृथ-वयौ तुभ्यं मद्यं तव-ममावपि ॥ २' ॥
 एतं पात्वाद् वाचन्ते युवावौ विषये स्वकं ।
 त्वन्मदावपि वाचन्ते पूर्वविप्रतिषेधनः ॥ ३ ॥
 द्व्येकस्यैव समासार्थो बहुषे युष्मदस्मदी ।
 तयोरद्व्येकतार्थत्वाद् न युवावौ त्वमावपि ॥ ४ ॥

अथ तयोरादेशा निरूप्यन्ते—

पदाद्युग्विभक्त्यैकवाक्ये वस्-नसौ बहुत्वे । २ । १ । २१ ।

द्वितीया चतुर्थी पञ्ची च युग्विभक्तिः, तथा साकं पदात्
 परयोर्युष्मदस्मदोः स्थाने कमाद् वस्-नसावादेशौ भ्याताम् ।
 तच्चेन् पदं युष्मदस्मदौ, वैरस्मिन् वाक्ये स्थानात् । धर्मो वः
 पापाद् रक्षतु; धर्मो युष्मान् पापाद् रक्षतु । धर्मो नः सदा सुगतिं
 नयतु । धर्मोऽस्मान् सदा सुगतिं नयतु । धर्मो वो धनं ददातु ।
 धर्मो युष्मभ्यं धनं ददातु । एवं धर्मो नो ज्ञानं ददातु, अस्मभ्यं
 वा । स्वामी वो बलवान् धर्मः, युष्माकं वा । स्वामी नो वीतरागो
 देवः, अस्माकं वा । पदादिति किम् । युष्मान् रक्षतु । एकवाक्ये
 इति किम् । ओदनं पच युष्माकं भविष्यति ।

द्वित्वे वाम्-नौ । २ । १ । २२ ।

युग्विभक्तिद्विवचनैः सह पदात् परयोर्युष्मदस्मदोः स्थाने वाम्

नौ इत्येतावादेशौ वा स्याताम् । जिनोऽयं वां नौ पातु, युवाम्
 आवां वा । अक्षयसौख्यं वां नौ दद्याद्, युवाम्याम् आवाम्याम्
 वा । जिनोदिते धर्मे प्रसन्नं मनो वां नौ सदा भूयाद्, युवयोरा-
 वयोर्वा ।

हे—हसा ते—मे । २ । १ । २३ ।

पदात् परयोर्युष्मदस्मदोर्हे—हसा सह ते मे इत्यादेशौ वा स्या-
 ताम् । धर्मस्ते कल्याणं ददातु, तुभ्यं वा । धर्मो मे चारित्र्यं ददातु,
 मय्यं वा । जिनसेवा ते धनमस्ति, तव वा । शीलं मे धनमस्ति,
 मम वा ।

अमा त्वा—मा । २ । १ । २४ ।

पदात् परयोर्युष्मदस्मदोर्द्वितीयैकवचनेनामा सह त्वा—मा इत्या-
 देशौ स्याताम् । जिनस्त्वा नरकाद् रक्षतात्, त्वां वा, मा पाळेयद्,
 मां वा ।

नित्यमन्वादेशे । २ । १ । ३१ ।

उक्तस्यानुवचनमन्वादेशः, तद्विषये पदात् परयोर्युष्मदस्मदोर्यत्
 काय कथितं तन्नित्यं स्यात् । शूर्यं सुशीलास्तस्माद् गुरवो वो मान-
 यन्ति । वयं विनीता अत उपाध्याया नो मानयन्ति ।

असदिवामन्त्र्यं पूर्वम् । २ । १ । २५ ।

युष्मदस्मद्भ्यां पूर्वमामन्त्र्यं पदमसदिव स्याद्, अतो वस्न-
 सादयो न स्युः । भो आचार्या युष्मान् रक्षतु धर्मः ।

जस् विशेष्यं वाऽऽमन्त्र्ये । २ । १ । २६ ।

युष्मदस्मद्भ्यां पूर्वं विशेष्यं जस्प्रत्ययान्तं सम्बोधनवाचि पदं
तद्विशेषणभूते सम्बोधनवाचिनि पदे परेऽसदिव वा स्यात् । विक्-
ख्यायो योगारम्भः । निनाः शरण्या शुष्मान् शरणं प्रतिपद्यामहे ।
पक्षे निनाः शरण्या वः शरणं प्रतिपद्यामहे ।

नाऽन्यत् । २ । १ । २७ ।

युष्मदस्मद्भ्यां पूर्वं जस्प्रत्ययान्तादन्यद् विशेष्यं सम्बोधनवाचि
पदं तद्विशेषणभूते सम्बोधनवाचिनि पदे परेऽसदिव न स्यात् । आचार्य
मगवन् त्वा शरणं प्रतिपद्ये । आचार्य मगवन् वां शरणं स्वीकृष्वे ।

दृश्यर्थश्चिन्तायाम् । २ । १ । ३० ।

चिन्तायां वर्तमानैर्दृश्यर्थकधातुमियोगे वस्तुतादि न स्यात् ।
मनसा त्वां समीक्षते ध्यायति स्मरति वा । परम्परासम्बन्धेऽपि न
स्यात् । मच्छस्तव रूपं ध्यायति, अत्र ध्यानेन सह सम्बद्धं रूपं
तेन सह सम्बद्धस्य तवेत्यस्य परम्परासम्बद्धत्वाद् न भवति ।

सपूर्वात् प्रथमान्ताद् वा । २ । १ । ३२ ।

पूर्वपदमहितात् प्रथमान्तात् पदात् परयोर्युष्मदस्मदोरन्वादेशो
वस्तुमाद्य आदेशा वा स्युः । यूयं विवेकिनस्तद् गुरवो वः
सम्मानयन्ति, तद् गुरवो युष्मान् सम्मानयन्ति वा ।

चाह-ह-वैव-योगे । २ । १ । २९ ।

च अह ह वा एव इत्येतैर्योगे सम्बन्धे सति पदात् परयोर्मु-
ष्मदस्मदोर्यदुक्तं तन्न स्यात् । आचार्यस्त्वां मां च रक्षतु । अत्र
योगग्रहणेन साक्षात् सम्बन्धे सति निषेधः सूचितः, परम्परासम्बन्धे
तु स्यादेव ।

इति प्रहलिङ्गप्रकरणं समाप्तम् ।

अथ अव्ययप्रकरणम् ।

अव्ययान्यलिङ्गकानि, यदुक्तम्—

सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।

वचनेषु च सर्वेषु यत्र ज्येति तदव्ययम् ॥१॥

चादयोऽसत्त्वे । १ । १ । ३१ ।

तत्त्वं लिङ्गमङ्ख्यावद्, लिङ्ग-सङ्ख्ये न विधेते यस्मिन्
तदसद् अद्वयम् । तस्मिन्नद्वये वर्तमानाश्चादयोऽव्ययसंज्ञकाः स्युः ।
च वा ह अह एव एवं नूनं तृष्णं विना नाना सति अस्ति दोषा
मृषा मिथ्या मियम् अय अयो ह्यस् श्वस् उचैम् नीचैम् इति
चादिः, आकृतिगणोऽयम् ।

स्वरादयोऽव्ययम् । १ । १ । ३० ।

स्वरादयः शब्दा अव्ययसंज्ञकाः स्युः । स्वरः अन्तरं प्रानर्
प्रनर् मूयम् आहोस्वित् सह नमम् ऋते अन्तरेण अन्तरा अष्टम्
आराद् दूराद् भृशमित्यादिः । आकृतिगणोऽयम् । स्वरुद्दीनां
वाच्यरूपोऽर्थश्चादीनां च द्योत्यरूपोऽर्थः ।

अघण्-तस्वाद्याश्रयः । १ । १ । ३२ ।

घण्वर्निनास्तमुप्रमृतयः शस्पर्यन्ता ये प्रत्ययास्तदन्तं नामा-
व्ययं स्यात् । देवा अजुनतोऽमवन्, अजुनपद्मोऽमवन्नित्यर्थः । तनः

तत्र इह क्व कदा एतर्हि अधुना इदानीम् सद्यः परेद्यवि पूर्वद्युः
 उमयेद्युः परत् परसरि ऐयमः कर्हि यथा कथम् पञ्चधा एकधा
 ऐक्यम् द्वेधम् द्विः पञ्चकृत्वः सकृत् बहुधा प्राक् दक्षिणतः पश्चात्
 प्रः प्रस्तात् उपरि उपरिष्ठात् बहुशः । अधणिति किम् । पथि-
 द्वेधानि संशयत्रैधानि । आ शस इति किम् । पचतिरूपम् । ये
 चाद्यन्तर्गणभूताः प्रादयस्तेधातोः प्रागुपसर्गसन्द्वाका भवन्ति । प्र परा
 अप् सम् अनु अव निम् निर् दुस् कुर वि आङ् नि अधि अपि
 अति स्तु उत् अभि प्रति परि उप श्रद् अन्तर् आविस् एते प्रादयो
 धातोः प्राक् प्रयोक्तव्याः ।

वत्तस्याम् । १ । १ । ३४ ।

वत्-तसि-आमित्येतत्प्रत्ययान्तं नामाव्ययं स्यात् । मुनिना
 तुल्यं मुनिवद् वृत्तम् । उरसैका दिग् उरस्तः । आमं तद्धितस्यैव
 ग्राह्यः उच्चैस्तराम् ।

क्त्वा-तुमम् । १ । १ । ३५ ।

क्त्वा-तुम्-अम्-प्रत्ययान्तं नामाव्ययं स्यात् । कृत्वा,
 कर्तुम्, यावज्जीवम् ।

गतिः । १ । १ । ३६ ।

गतिसन्द्वाकं नामाव्ययं स्यात् । अदः कृत्वा, अत्राव्ययत्वाद्
 'अतः कृकमि-'इत्यादिना सकारो न जातोऽतो विसर्ग एव ।

अव्ययस्य । ३ । २ । ७ ।

अव्ययसम्बन्धिनः स्यादेष्टुं स्यात् । तथा अवोपसर्गस्य
तनिक्रीणात्थोः परयोर्विकल्पेन वादेशः, अप्युपसर्गस्य च
घाग्नहोः परयोर्विकल्पेन पि इत्यादेशश्च अवतंसः वतंसः, अव-
क्रयः वक्रयः; अपिधानं पिधानम्, अपिनद्धः पिनद्धः । केचित्तु
सर्वत्रैवेच्छन्ति, तथा चोक्तम्—

षष्टि मागुरिरहोपमवाप्योरुपसर्गयोः ।

आमं चैव हसन्तानां यथा वाचा निशा दिशा ॥१॥

इति अव्ययप्रकरणं समाप्तम् ।

अथ स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम् ।

आत् । २ । ४ । १८ ।

स्त्रियां वर्तमानादकारान्ताद् नाम्नः पर आप् प्रत्ययः स्यात् ।
सुभद्रा । सीता । चन्दना । यक्षा । शाला । माला । माया ।
दोला ।

अजादेः । २ । ४ । १९ ।

अजादिसम्बन्धिण्यां स्त्रियां वर्तमानेभ्योऽनादिभ्यः पर आप् प्रत्ययः स्यात् । जातिलक्षण-वयोलक्षणादिङ्-यादिबाधनार्थं व्यञ्जनान्तानां चाप्राप्तौ विधानार्थं वचनम् । अजा खट्वा एडका अश्वा चटका मुपिका कोकिला इत्यादौ जातिलक्षणो ङीर्न भवति । बाला वत्सा होडा मन्दा विलाता एषु वयोलक्षणो ङीर्न भवति । कुम्भा उष्णिहा देवविशा एषु व्यञ्जनान्तानामपि आब् भवति । ज्येष्ठा कनिष्ठा मध्यमा एषु पुंयोगेऽप्याप् । नन्पूर्वाद् मूलादपि आप् अमूला ।

अस्यायत्तक्षिपकादीनाम् । २ । ४ । २० ।

यत्-तत्-क्षिपकादिवर्जितस्य नाम्नोऽकारस्य स्थाने निङ्-जप्रत्ययावयवे आप्परे ककारे परे इः स्यात् । आप्पर इति आवेदपरो यस्माद् न विभक्तिः स आप्परः, तस्मिन्नाप्परे इत्यर्थः ।

सर्विका षाठिका कारिका हारिका मदिका । अस्तेति किम् ।
गोका । निद्रिक्ककारे परे इत्येव जीवको नन्दका, अन्नाशिषि
कन् प्रत्ययः । आप्पर इत्येव । कारकः ।

इच्चापुंसोऽनित्वयाप्परे । २ । ४ । १०७ ।

अपुंलिङ्गाच्छब्दाद् विहितस्यापः स्याने इकारो ह्रस्वश्च वा
स्यात्, नकारानुबन्धवर्जितप्रत्ययावयवभूते आप्परे ककारे परतः ।
अस्या खट्वा खट्विका खट्वन्ना खट्वाका । गट्टिका गट्टिक्क
गट्टाका । कप्प्रत्यये तरादौ च परे पूर्वस्य ह्रस्वो वा भवति ।
तर-तम-रूप-कल्पादयः तरादयः । तरादौ च पुंवद्वा वेण्येव वेणिका
वेणीका । नदी एव नदिका नदीका । अतिशयेन प्रशस्या श्रेयसी
अतिशयेन श्रेयसी श्रेयसितरा श्रेयसीतरा पुंवद्भावे च श्रेयस्तारा ।
बहुमीहौ चाबन्तानाबन्तानां वा ह्रस्वः बहुमालकः बहुमालकः ।

स्त्रिषां नृतोऽस्वसादेर्दीः । २ । ४ । १ ।

स्त्रिषां वर्तमानाद् नकारान्ताद्वकारान्ताच्च स्वन्नादिवर्जिताद्
नाम्नः परो ङीप्रत्ययः स्यात् । राज्ञी । दण्डिनी । करिणी ।
मालिनी । शूनी । कर्त्री । हर्त्री । अस्वन्नादेरिति किम्

स्वसा तिम्र श्वनश्च ननान्दा दुहिना तथा ।

याता मानेति सप्तैव स्वसादय उदाहृताः ॥ १ ॥

अधानवृत्तिः । २ । ५ । ३ ।

धातुवर्जो य उदित् ऋदिच्च प्रत्ययोऽप्रत्ययो वा तदन्ताद्
नाम्नः स्त्रियां ङीप्रत्ययो भवति । भवन्ती । पचन्ती । पठन्ती ।

वा पादः । २ । ४ । ६ ।

पादिति कृतसमासान्तः, तदन्तात् स्त्रियां ङीर्वा स्यात् ।
द्विपदी द्विपाद् । सुपदी सुपाद् । ऋचि पादः पात्पदेति निपातौ
त्रिपाद् ऋक्, त्रिपदा गायत्री । द्विपदा । एकपदा ।

णस्वराधोपाद् वनो रश्च । २ । ४ । ४ ।

णकारान्तात् स्वरान्तादधोपान्ताच्च विहितो यो वन्प्रत्यय-
स्तदन्ताद् नाम्नः स्त्रियां ङीः स्यात् । तत्संनियोगे च वनोऽन्तस्य
रः स्यात् । वनिति वन्-क्वन्-क्वनिपां सामान्येन ग्रहणम् । उणवन् इति
स्थिते ' वन्याद् पञ्चमस्य ' इति णकारस्यात्त्वे उकारस्य च
गुणेऽवादेशे अवावा नरः, स्त्री चेद् अवावरी ब्राह्मणी । एवं धाधातोः
वीवरी । पाधातोः पीवरी । दृशूवातोः मेरुदृश्वरी इत्यादिः ।

वा बहुव्रीहेः । २ । ४ । ५ ।

बहुव्रीहौ तु वा स्यात् । प्रियावावरी प्रियावावा ।

ताभ्यां वाष् डित् । २ । ४ । १५ ।

मनन्तादनन्ताच्च बहुव्रीहेः स्त्रियामात् वा स्यात्, स च
डित् । सीमा सीमे सीमाः, पक्षे सीमा सीमानौ सीमानः ।
बहुराजा बहुराजे बहुराजाः, पक्षे बहुराजा बहुराजानौ बहुराजानः ।

वा पादः । २ । ४ । ६ ।

पादिति बहुव्रीहिनिमित्तकः कृतसमासान्तः पाच्छब्दः, तद-
न्तात् स्त्रियां ङीर्वा स्यात् । द्विपदी द्विपाद् । त्रिपदी त्रिपाद् ।

यनः । २ । ४ । १४ ।

मनन्तात् स्त्रियां ङीर्न स्यात् । सीमा सीमानौ सीमानः ।

अनो वा । २ । ४ । ११ ।

अनन्ताद् बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीर्वा स्यात् । बहुराज्ञी बहुराज्ञ्यौ
बहुराज्ञयः । पक्षे ङाप् बहुराज्ञा बहुराज्ञे बहुराज्ञाः, तस्याप्यमाके
बहुराज्ञानौ बहुराज्ञानः ।

नोपान्त्यवतः । २ । ४ । १३ ।

यस्योपान्त्यलोपो नास्ति स उपान्त्यवान्, तस्मादनन्ताद्
बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीर्न स्यात् । सुपर्वा सुपर्वाणौ सुपर्वाणि ।

दाम्नः । २ । ४ । १० ।

संख्यादेर्दाम्नशब्दान्ताद् बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः स्यात् । द्विदा-
म्नी । त्रिदाम्नी । पूर्वं सङ्ख्यावाचिनोऽमावे तु लङ्ङमानं पश्य ।

अणभेयेकण् नञ्स्नञ्छिताम् । २ । ४ । २० ।

अण् अन् एय इक्ण् नञ् स्नञ् छित् एषां प्रत्ययान्तानां योऽ-
कारस्तदन्ताद् नाम्नस्तेषामेवाणादिसम्बन्धिन्यां स्त्रियां वाच्यायां ङीः
स्यात् । औषग्वी । वैदी । सौषग्येयी । आसिनी । ऐणी । पौंस्त्री
जानुदघ्नी । पञ्चनयी । उमयी ।

गौरादिभ्यो मुख्याद् ङीः । २ । ४ । १९ ।

गौरादिगणपतिताद् मुख्याद् नाम्नः स्त्रियां ङीप्रत्ययः स्यात् ।
गौरी । शंबली । नदी । कलमापी । सारङ्गी । नर्तकी । अनंङ्गी ।
अनङ्गुही । पीप्पली । आकृतिगणोऽयम् ।

संख्यादेर्हायनाद् वयसि । २ । ४ । १९ ।

संख्यादेर्हायनान्ताद् नाम्नः स्त्रियां ङीप्रत्ययः स्याद्,
वयसि गम्यमाने । द्विहायनी । 'चतुस्त्रेर्हायनाद् वयसि' इति
नस्य णत्वे चतुर्हायणी । त्रिहायणी ।

पुरुषाद् वा । २ । ४ । २५ ।

प्रमाणवाचिंपुरुषान्ताद् द्विगोः स्त्रियां ङीर्वा स्यात् तद्धित-
शुकि । द्विपुरुषी । द्विपुरुषा परिखा ।

वरुणेन्द्ररुद्रभवशर्वमृडादान् चान्तः । २ । ४ । ६२ ।

एभ्यो षववाचिनामभ्यस्तद्योगे स्त्रियां ङीः स्यात्, तत्संनि-
योगे आन् चान्तः । वरुणानी । इन्द्राणी । रुद्राणी । भवानी ।
शर्वाणी । मृडानी । मातुल्यचार्योपाध्यायेभ्योऽङीस्तद्योगेवाऽऽन्
चान्तः । मातुलानी मातुली । आचार्यानी आचार्या । उपाध्यायानी
उपाध्यायी ।

आर्यसत्रियाद् वा । २ । ४ । ६६ ।

आभ्यां ङीर्वा स्यात्, तत्सन्नियोगे आन् चान्तः स्वार्थे ।

आर्याणी आर्या । सत्रियाणी सत्रिया । प्रयोगे तु आर्यस्य स्त्री
आर्या, सत्रिया । हिमाराण्ययोर्महत्त्वेऽयं वाच्ये । ङीत्तत्तनियोगे
चान् । महद् हिमं हिमानी, महदरण्यमरण्यानी । यवनाश्च लिप्यां
यवनस्य लिपिः यवनानी । यवाद् दोषे दुष्टा यवा यवनी ।

द्विगोः समाहारात् । २ । ४ । २२ ।

अकारान्तसमाहारद्विगोः त्रियां ङीः स्यात् । त्रयाणां लो-
कानां समाहारः त्रिलोकी । पञ्चरात्री । पात्राद्यन्तानां ङीर्न पञ्च-
पात्रं त्रिभुवनं चतुष्पथम् । अकारान्तादिति पञ्चाग्नयः समाहृताः
पञ्चाग्निः, समाहारस्य नपुंसकत्वं ब्रह्मत्वं च । त्रिकला इति
स्वनादिपाठात् ।

यवाद् योगादपालकान्तात् । २ । ४ । ५९ ।

यवो मर्ता, तद्वाचिनोऽकारान्ताद् योगात् सम्बन्धात् त्रियां
वर्तमानाद् नाम्नः । परो ङीः स्यात् । गणकस्य स्त्री गणकी । प्रष्टस्य
स्त्री प्रष्टी । शुद्रस्य स्त्री शुद्री । अपालकान्तादिति किम् । गो-
पालकस्य स्त्री गोपालिका । एवम् अध्वपालिका ।

सूर्याद् देवतायां वा । २ । ४ । ६४ ।

यववाचिनः सूर्यशब्दाद् योगात् त्रियां वर्तमानाद् ङीर्न
स्यात्, तद्योगे आन् चान्तः । सूर्यस्य स्त्री देवता सूर्याणी सूर्या
णा । अन्यत्र मानुष्यां सूर्या ।

जातेरयान्तनित्यस्त्रीशूद्रात् । २ । ४ । ५४ ।

जातिवाचिनोऽकारान्ताद् नाम्नः स्त्रियां ङीः स्याद्, न चेत्तद्
यान्तं नित्यस्त्रीजातिवाचि शूद्रशब्दश्च स्यात् । तत्र जातिरनुगत-
संस्थानव्यख्या एका यथा गोत्वादि, सकृदुपदेशग्यद्यत्वे सत्य-
त्रिलिङ्गान्या यथा ब्राह्मणी, गोत्रचरणलक्षणाऽपरा यथा कठी;
तथाचोक्तम्—

आकृतिग्रहणा जातिर्लिङ्गानां न च सर्वमाक् ।

सकृदुपदेशनिर्ग्राह्या गोत्रं च चरणैः सह ॥ १ ॥

कुक्कुटी । तटी । पात्री । वृषली । नाढायनी । बह्वृची ।
जातेरिति किम् मुण्डा, शुक्ला । अयान्तेति किम् इम्या ।
गवय-हय-मुकय-मनुष्य-मत्स्यानां तु गौरादिपाठाद् गवयी हयी
मुकयी मनुषी मत्सी । नित्यस्त्रीति किम् यका खट्वा । शूद्रेति
किम् शूद्रा । महाशूद्री इति त्वाभीरजातिविशेषः, पुंयोगे तु
महाशूद्रस्य स्त्री महाशूद्री ।

वयस्यनन्त्ये । २ । ४ । २१ ।

अन्त्यवयोवर्जिताद् वयोवाचिनोऽदन्ताद् नाम्नः स्त्रियां ङीः
स्यात् । कुमारी । बधूटी । चरटी । तरुणी । अनन्त्य इति किम्
स्थविरा ।

असह-नञ्-विद्यमान-पूर्वपदात्

स्वाङ्गादक्रोडादिभ्यः । २ । ४ । ३८ ।

सह-नञ्-विद्यमान-वर्जितपूर्वपदं यत् क्रोडादिवर्जं स्वाङ्गं तदन्ताद्-

कारान्तात् क्षियां दीर्घा स्यात् । सुमुक्ती अतिकेशी पक्षे सुमुक्ता
अतिकेशा । असहननित्यादि किम् सहकेशा, अकेशा, विद्यमान-
केशा, कल्याणीक्रोडा इत्यादौ न भवति । अत्र स्वाङ्गं पारिमा-
पिकं ग्राह्यं यदुक्तम्—

अविकारोऽद्वयं मूर्तं प्राणित्यं स्वाङ्गमुच्यते ।

च्युतं च प्राणिनस्तत् तन्निमं च प्रतिमादिषु ॥ १ ॥

तेन सुशोफा इति विकारत्वात्, सुस्वेदा इति द्रवत्वान्,
सुज्ञाना इत्यमूर्तत्वाद् दीर्घा न भवन्ति । मुकेशी रथ्या, सुमुक्ती
प्रतिमा इत्यादौ स्वस्याङ्गत्वामावेऽपि पारिमापिकत्वाद् दीः।

नासिकोदरोष्ठजह्वादन्तकर्णशृङ्गाग्रकण्ठात् ॥ २ ॥ ३९ ॥

अमहादिपूर्वपदेभ्य एभ्यो दीर्घा स्यात् । मुनासिकी मुनासिका ।
कृशोदरी कृशोदरा । छम्बोष्ठी छम्बोष्ठा । श्लक्ष्णनद्यौ श्लक्ष्णनद्व्या ।
श्वेनदन्ती श्वेनदन्ता । सुन्दरकर्णी सुन्दरकर्णा । वक्रशृङ्गी वक्र-
शृङ्गा । बलवद्वाग्री बलवद्वाग्रा । शङ्खकण्ठी शङ्खकण्ठा । पूर्वैणैव
सिद्धे बहुस्वरस्य संयोगोपान्त्यस्य च स्वाङ्गस्य यदि दीर्घस्तदा
एषामेव तेनान्त्येषां न भवतीति नियमार्थं सूत्रम् ।

नखमुखादनाम्नि । २ । ४ । ४० ।

आम्भ्यां स्वाह्वाभ्यामसन्दायामेव दीर्घा स्यात् । सूर्यनखी
सूर्यनखा । चन्द्रमुखी चन्द्रमुखा । अयमपि नियमार्थस्तेनैतदन्तयो-
रसन्दायामेवेति । सूर्यगन्ध सन्दायाम् ।

इतोऽवत्यर्थात् । २ । ४ । ३२ ।

क्यर्थप्रत्ययान्तवर्जितादिकारान्ताद् नाम्नः स्त्रियां ङीर्वा स्यात् । रात्री रात्रिः । घृली घूलिः । शकटी शकटिः । भूमी भूमिरित्यादिः । अवत्यर्थादिति किम् कृतिः, अनननिः ।

मनोरौ च वा । २ । ४ । ६१ ।

मनुशब्दाद् धवयोगात् स्त्रियां वर्तमानाद् ङीर्वा स्यात्, तत्संनियोगे च औकार एकारश्चान्तादेशः स्यात् । मनोः स्त्री मनावी मनायी मनुः ।

पूतक्रतुवृषाकप्यग्निकुसितकुसिदादौ च । २ । ४ । ६० ।

धवयोगात् स्त्रियां वर्तमानेभ्य एभ्यो ङीर्वा स्यात्, तत्संनियोगे चैकारोऽन्तादेशः स्यात् । पूतक्रतोः स्त्री पूतक्रतायी । वृषाकपायी । अग्नायी । कुसितायी । कुसिदायी ।

सपत्न्यादौ । २ । ४ । ५० ।

पत्यन्ताद् स्त्रियां नित्यं ङीर्नकारश्चान्तादेशः । समानः पतिर्धस्याः सपत्नी । एकपत्नी । वीरपत्नी इत्यादिः ।

पतिवत्यन्तर्वत्यौ भार्या-गर्भिण्योः । २ । ४ । ५३ ।

भार्या जीवद्भर्तृका, तस्यां वाच्यायां पतिशब्दाद् ङीः, प्रकृतेश्च पतिवत्तादेशः पतिवत्नी । गर्भिण्यां वाच्यायामन्तर्वच्छब्दाद् ङीः, अन्तर्वत्तादेशश्च अन्तर्वत्नी । वीवहितायां स्त्रियां केवलपति-

शब्दादपि होर्नान्तादेशश्च वक्तव्यः । पत्नी । प्राणिगृहीदि
इत्यादिशब्दा निपातनात् सावबो ज्ञेयाः । अशिशुशब्दाद् बहुव्रीहौ
अशिधी । नारी-सखी-पद्गु-अश्रूणामपि निपातनान् सिद्धिवेदितव्या ।

अञ्चः । २ । ४ । ३८ ।

अञ्चन्तात् त्रियां ङीः स्यात् । सक्तिः प्राग् गच्छति
यस्यां सा प्राची दिग् । पश्चाद् गच्छति सा प्रतीची । एवम्
उदीची । समीची । प्रान्ची इत्यादयः ।

स्वरादुतो गुणादखरोः । २ । ४ । ३९ ।

स्वरात् परोऽप्यदिकवर्णमात्रज्यवहितो ॥ उकारस्तदन्तात्
सर्व्वर्णिताद् गुणवचनाद् नाम्नः त्रियां ङीर्वा स्यात् । पृथ्वी
पटुः । मृद्वी मृदुः । तन्वी तनुः । सात्री साधुः । स्वरादिति
किम् पाण्डुरर्मुनिः । उदिति किम् शुचिः । गुणादिति किम् आखुः ।
अखरोरिति किम् खर ।

उतोऽप्राणिनधायु-रज्ज्वादिभ्य ऊर् । २ । ४ । ७३ ।

उकारान्तादप्राणिवाचिनो मनुज्यनातिवाचिनश्च नाम्नः त्रि-
यामूर् प्रत्ययः स्याद्, युशब्दान्तं रज्ज्वादिशब्दं च वर्तयित्वा ।
कुरः । इस्वाकू । अत्रावुः । कर्त्तव्युः । उदिति किम् विद् ।
युरज्ज्वादिवर्त्तनाद् अर्ध्वर्त्तु- रज्जुरित्यादौ ऊर् न । युवशब्दात्

तिर्वाच्यः युवतिः । इयां सर्वत्राकारलोपो वक्तव्यः । भाजादीनां
 पक्वादौ भाजी पक्वा, कवरी केशपाशः । उपमानसहितादि-
 पूर्वादूरोरुङ् कर्मोरुः । सहितोरुः । वामोरुः । स्त्री-आदृदीतां
 के परे ह्रस्वः कचि परे ह्रस्वामावश्च । अनुक्तं सर्वं सिद्धहेमशब्दा-
 नुशासनाद् वेदितव्यम् ।

इति स्त्रीप्रत्ययप्रकरणं समाप्तम् ।

अथ कारकप्रकरणम् ।

क्रियाहेतुः कारकम् । २ । २ । १ ।

क्रियाया हेतुः कारणं कर्तृ-कर्म-करणादि तत् कारकसन्तं
स्यात् । तच्च शक्तिविशेषरूपम्, शक्ति-शक्तिमतोरमेदाद् मैत्रादीनां
कारकत्वम् । करोतीति कारकमित्यन्वर्थमन्दासमाश्रयणेनानाविष्ट-
व्यापाराणां हेत्वादीनां निमित्तपात्रत्वात् कारकसन्ता न भवति ।

स्वतन्त्रः कर्ता । २ । २ । २ ।

क्रियायां हेतुभूतः क्रियासिद्धावपराधीनतया प्रवानीमतः कृ-
तवात्त्वर्थव्यापाराश्रयत्वेन विवक्षितः कारकविशेषः कर्तृमन्दाक-
स्यात् । जिनेन्द्रेणोपदिष्टं प्रवचनम् । आदेन क्रियते निनमन्दिरम् ।

नाम्नः प्रथमैक-द्वि-वहो । २ । २ । ३१ ।

एकत्वद्वित्वबहुत्वविशिष्टेष्वे वर्तमानाद् नाम्नः परात् क्रमेण
सि-भौ-नमूना प्रथमा विभक्तिः स्यात् । कर्मादिकारकेषु अनुक्तेषु
द्वितीयादीनां विधास्यमानत्वेन प्रकृते च विशेषानभिधानेनाविधि-
ष्टार्थमात्रे प्रथमा विज्ञेया । तत्र अर्थो द्विविवः अभिधेयरूपो
घोत्यरूपश्च । तत्राद्यः स्वार्थद्रव्यलिङ्गसङ्ख्याशक्तिउत्तमः
पञ्चकः सम्प्रोऽयमग्रो वा नामार्थः । शब्दस्यार्थे प्रवृत्तौ निमित्त-
मतः स्वरूप-नाति-गुण-क्रिया-सम्बन्धादिरूपः स्वार्थः । यत्तदादि-

शब्दामिधेयं सत्त्वमूतं विशेष्यं द्रव्यम् । स्त्रीत्व-श्रेष्ठत्व-नपुंसकत्वरूपः
 ङी-आप्-ऊङादिप्रत्ययहेतुमूतं लिङ्गम्, तच्च शब्दधर्मोऽर्थधर्मो वा ।
 संख्या एकत्वद्वित्वादिरूपा । शक्तिः त्रियोत्पत्तौ हेतुभूता कारक-
 त्वरूपा । पञ्चको नामार्थः दित्यः, हवित्यः, गौः, शुक्लः, कारकः,
 दण्डी इत्यादौ । इमम्, अहम्, पञ्च, कति इत्यादौ चतुष्कः, अलिङ्ग-
 त्वात् । धवश्च तदिरश्चेत्यादौ धान्यस्य द्योत्यरूपोऽर्थः ।

आमन्त्र्ये । २ । २ । ३२ ।

प्रसिद्धतत्सम्बन्धस्य किमप्यारब्धातुं संमुखीकरणमामन्त्रणम्,
 तद्विषय आमन्त्र्यः । तस्मिन्नर्थे वतमानाद् नाम्न एकद्वित्रिहुत्व-
 विशिष्टार्थे सि-औ-जसृलक्षणा प्रथमा स्यात् । हे देव ।। हे देवौ ।।
 हे देवाः ।।

कर्तव्यार्थं कर्म । २ । २ । ३ ।

कर्त्रा स्वक्रियया यद् व्याप्तुमिष्यते तद् व्याप्यं सत् कारकं
 कर्मसम्भवं स्यात् । तच्च निर्वर्त्य-विकार्य-प्राप्यभेदात् त्रिधा भिद्यते ।
 तद्रूपव्यक्त्याऽसत् यत् संज्ञायते सद्वा जन्मना प्रकाश्यते तद्
 निर्वर्त्यम् कटं करोति, पुत्रं प्रसूते । प्रकृत्युच्छेदेन गुणान्तराधानेन
 वा यद् विकृतिमापद्यते तद् विकार्यम् काष्ठं यस्म करोति, सुवर्णं
 कुण्डलं करोति । यत्र तु दर्शनादनुमानाद् वा क्रियाकृतो विशेषो
 नाप्यते तत् प्राप्यम् आदिष्यं पश्यति, ग्रामं गच्छति । कर्तुः
 किम् मापेप्सुश्च बध्नाति, अत्र कर्मणोऽध्वरूपस्य व्याप्या मापा

नकर्तुः । वीति किम् पयसा ओदनं मुह्यते, अत्र करणस्य मा भूत् ।
 पुनस्तत् कर्म त्रिविधम् इष्टमनिष्टमनुभयं च । यदिच्छाविपयीभूतं
 सदाप्तं क्रियाभारभनं तदिष्टं षटादि । यद् द्विष्टं रत् प्राप्यते
 तदनिष्टं विपादि विषं भक्षयति, अहिं लङ्घयति । यत्र नेच्छा न
 च द्वेषस्तदनुभयं यथा ग्रामं गच्छन् तृणं स्पृशति । पुनस्तद् द्विविधं
 प्रधानेतरभेदात्, तच्च द्विकर्मरूपातूनां ज्ञेयम् । दुहि-भिक्षि-रधि-
 प्रच्छि-चिगू-वृग्-शास्त्रेषु याचि-जयति-प्रमृतिषु च सत्सु यथा गां
 दोग्धि पयः, पुरोहितं गां भिक्षयते, व्रजं गामवरुणाद्धि, छात्रं
 पन्थानं पृच्छति, वृक्षं फलान्यवचिनोति, शिष्यं धर्मं व्रतं शास्ति
 च, कुट्टं शान्तिं याचते, याचिरिहानुनयार्थस्तेन भिक्ष्यार्थाद् भेदः;
 गर्गान् शतं जयति, अमृतमम्बोधिं मथ्नाति, देवदत्तं शतं मुप्यति ।
 तथा नी-ह-बहि-कृपीणां च ग्राममज्ञां नयति हरति बहति कर्पति वा,
 तन्दुलान् ओदनं पचति । 'स्मृत्यर्थदयेषां व्याप्यं वा कर्म' मातरं
 स्मरति, मातुः स्मरति पक्षे पछी ।

कालाध्वभावदेशं वाऽकर्म चाकर्मणाम् । २ । २ । २३ ।

कालः मुहूर्तादिरूपः, अध्वा गन्तव्यं क्षेत्रं क्रोशादिः, भावः
 क्रिया, देशो जनपदः, अकर्मकषातूनां योगे यः कालादिराचारः स
 कर्मसम्बन्धो वा स्याद्, अकर्म च कर्माकर्मसम्बन्धो युगपद् भवतीत्यर्थः ।
 मासमास्ते, मास आस्यते । क्रोशं स्वपिति, क्रोशः मुप्यते । गोदो-
 हमास्ते, गोदोह आस्यते । कुरुन् आस्ते, कुरुव आस्यन्ते । युगपद्-

विधानाद् मासमास्यने । पक्षेऽधिकरणत्वाद् मासे आस्ते इत्यादि ।
 'अविद्वक्षितस्मरणं सकर्मका अप्यकर्मका स्युः' मास पचति, मास
 पच्यते, मासे पचतीत्यादि ।

गतिरोधाहारार्थ-शब्दकर्म-नित्याकर्मणामनीखाद्यदि-
 ह्या-शब्दाय-क्रन्दाम् । २ । २ । ५ ।

गत्याद्यर्णानां, शब्दः क्रिया येषां ते अथवा शब्दरूपं कर्म
 येषां ते शब्दकर्माणस्तेषामकर्मकाणां चाणिगवस्थायां य कर्ता स
 णौ सति कर्मसब्दा स्याद्, न्यादि धातु वर्जयित्वा । गच्छति
 मैत्रो ग्राह, गमयति मैत्रं ग्राहं चैत्र । जानाति शिष्यो धर्म, ज्ञा-
 पयति शिष्य धर्म गुरु । भुङ्क्ते पुन ओदनं, भोजयति पुन-
 मोदन माता । जल्पति जिनदासो द्रव्य, जल्पयति जिनदासं द्रव्य
 जिनदत्त । शृणोति जिनपालः शब्द, श्रावयति जिनपालः शब्दं
 धर्मपाल । नित्याकर्मकः— आस्ते कुमारपाल, आसयति कुमारपाल
 हेमचन्द्र । कालाध्वभावदेशैः सर्वेऽपि धातव सकर्मका एवेत्यन्या-
 पेक्षया नित्याकर्मकत्व ज्ञेयम् । न्यादिधातूनां वर्जनाद् नयति ग्राम-
 मजा मैत्र, नाययति ग्राममजा मैत्रेण चैत्र इत्यादौ कर्तृत्वात्
 तृतीयैव । प्रयोजकन्यापारेण प्रयोज्यकर्तृव्याप्यमानत्वात् कर्ममन्दा
 सिद्धेवेति प्रयोजकन्यापारेण व्याप्यमानत्वेन कर्तुर्यदि कर्मसन्दा
 तदेषामेवेति नियमार्थ आगम्यन्तेन पचत्योदन शिवदत्तः,
 पाचयत्योदन शिवदत्तेन यज्ञदत्त इत्यादौ पूर्वेषां कर्ममन्दाभावात्

कर्नरि तृतीयैव । ह्यकोरणि कर्तुर्णौ वा कर्मत्वम् । बहेरपि क्वचिद्
वहति भारं तुरङ्गमः, बाह्वयति भारं तुरङ्गमेण ब्राह्मणः ।

कर्मणि । २ । २ । ४० ।

गौणाद् नाम्नः कर्मणि कारकं द्वितीया स्यात् । आख्यातपदे-
नासामानाधिकरण्यं गौणत्वम् । घटं करोति । जिनेन्द्रं पश्यति ।
गुरुं प्रणमति । स्यादि-कृत्-तद्धित-समासादिभिस्तु त्वे तु कर्मणि प्रथमैव
'उक्तार्थानां नानुप्रयोगः' इति न्यायात् । घटः क्रियते । जिनेन्द्रो
दृष्टः । स्नानीयं चूर्णम् । दानीयो शुनिः । गोमान् बैत्रः । शक्तेन
क्रीतः शल्यः । नत्ता देवेन्द्रा यं स नतदेवेन्द्र इत्यादि । नो-हरत्या-
दीनामुभयकर्मणां घातूनां कर्मणोः प्रधानेतरता, यस्मै क्रियाऽऽ-
प्यते तद् दुरवादि प्रधानं कर्म, यत्तु तस्मिन् क्रियया व्याप्यते
गवादि तद् गौणम्, गोपालो गां पयो दोग्धि । यदा पयःप्रभृत्यर्था
कर्त्रादिः प्रवृत्तिरविवक्षिता तदा गवादेरेव मुख्यता । तत्र दुह्यादीनां
गौणे कर्मणि कर्मन्प्रत्ययो भवति । गोपालकेन गौः पयो दुह्यते ।
गुरुणा शिष्योऽर्थमुच्यते । 'न्यादीनां घातूनां तु मुख्ये कर्मणि' नीयते
गौर्द्विजैर्गामम् । उह्यते मारो ग्रामं चैत्रेणेत्यादयः ।

सर्वाभ्याभिपरिणा तसा । २ । २ । ३५ ।

तत्प्रत्ययान्तैस्तर्वादिभिर्भुक्ताद् गौणाद् नाम्नो द्वितीया
स्यात् । सर्वतो ग्रामं नदी वहति । अभिनो ग्रामं नदी वहति ।
उपयतो ग्रामं पर्वताः । परितो जिनेन्द्रमिन्द्राः ।

द्वित्वेऽधोऽध्युपरिभिः । २ । २ । ३४ ।

एषा द्वित्वे सति एभिर्युक्ताद् गौणाद् नाम्नो द्वितीया स्यात् ।
अधोऽधो ग्राम वनानि सन्ति । अध्यधि ग्राम क्षेत्राणि । उपर्युपरि
श्राद्धं याचना पतन्ति ।

गौणात् समया-निकषा-हा-धिगन्तराऽन्तरेणाति-येन-
तेनैर्द्वितीया । २ । २ । ३३ ।

एभिर्युक्ताद् गौणाद् नाम्नो द्वितीया स्यात् । समया ग्राम
क्षेत्राणि वर्तन्ते । निकषा ग्राम जिनेन्द्रसमवसरणम् । हा जिना-
भक्त तस्य शोचत इत्यर्थ । धिग् मिथ्यादृष्टिम् । अन्तरा निषधं
नील च मेरु । जिनदर्शनमन्तरेण न सम्यगवाप्ति । अति कुरून्
महद् बल कुर्वतिक्रमेण वृद्धमित्यर्थ । येन पश्चिमा गत । तेन
पश्चिमा नीत ।

लक्षण-वीप्स्येत्यम्भूतेष्वभिना । २ । २ । ३६ ।

लक्षण चिह्ननम्, समुदायस्यावयवश क्रियाभि कृत्स्नेन
प्राप्तुमिच्छा वीप्सा तत्कर्म वीप्स्यम्, केनचिद् विवक्षितविशेषेण
भाव इत्यम्भूतम्, एषु वर्तमानाद् गौणाद् नाम्नोऽभिना युक्ताद्
द्वितीया स्यात् । वृक्षमभि विद्योतते विद्युत् । वृक्ष वृक्षमभि सि-
ञ्चति । साधु जिनदत्तो मातरमभि । लक्षणेत्यादि किम् यदत्र
ममाभिभ्यात् तद् दीयताम् ।

भागिनि च प्रतिपर्यनुभिः । २ । २ । ३७ ।

स्वीकारविषयीमूर्तोऽशो भागस्तत्पतिर्मागी, तस्मिन् लक्षणा-
दिव्येषु च वर्तमानाद् गौणाद् नाम्नः प्रतिपर्यनुमिर्युक्ताद् द्वितीया
स्यात् । यदत्र मां प्रति परि अनु स्यात् योऽत्र मम भागस्तद्
दीयतामित्यर्थः । वृक्षं प्रति परि अनु विद्योतते विद्युत् । वृक्षं वृक्षं
प्रति परि अनु वा सेचनम् । साधु निनरक्षो मातरमनु प्रति परि वा ।

कालाध्वनोर्ध्वाप्तौ । २ । २ । ४२ ।

स्वकीयसम्बन्धिना द्रव्य-गुण-क्रियारूपेण सह सम्बन्धो व्याप्ति-
रत्यन्तसंयोग इत्यर्थः । तस्यां धोत्यायां कालेऽध्वनि च वर्तमानाद्
गौणाद् नाम्नो द्वितीया स्यात् । मासं गुडधानाः । मासं कल्याणी ।
मासमधीते । कोशं पर्वतः । कोशं कुटिला नदी । कोशमधीते ।

हेतु-कर्तृ-करणेत्यम्भृतलक्षणे । २ । २ । ४४ ।

कलसाधनयोग्यः पदार्थो हेतुः, द्रव्यादिमाधारणत्वे सति
निर्व्यापारसव्यापारसाधारणत्वं हेतुत्वम्, क्रियासिद्धौ प्रवृत्त्योपका-
रकं नियतव्यापारोपचर्द्धं करणं क्रियामात्रविषयं व्यापारनियतं
चेत्यर्थः, कञ्चित् प्रकारमात्र इत्यम्भृतः स लक्ष्यते येनेति
इत्यम्भृतलक्षणम्, हेत्वादिषु वर्तमानाद् गौणाद् नाम्नस्तृतीया
स्यात् । घनेन कुट्टम्, त्रेण वा । दण्डेन घटः । पुष्पेन दृष्टो
जिनः । वस्तुपालेन कृतं जिनमन्दिरम् । कुमारपात्रेन कृता अहिमा-
मयी मेदिनी । दात्रेण दृणाति घान्यम् । रजोहरणेन जैनमुनिः रजो-
हरणज्ञाप्यतेतमुनिवविशिष्ट इत्यर्थः ।

यद्भेदैस्तद्वदाख्या । २ । २ । ४६ ।

यस्य भेदिनः प्रकारवतोऽर्थस्य भेदैः प्रकारैर्विशेषैस्तद्वतः
पदार्थस्य निर्देशः स्यात् तद्वाचिनो गौणाद् नाम्नस्तृतीया स्यात् ।
अक्षणा काणः । पादेन खञ्जः । शिरसा खस्वाटः । प्रकृत्या
चारुः । गोत्रेण गार्ग्यः । प्रायेणालसः । प्रायेण नैयायिकः ।

कर्माभिप्रेयः सम्प्रदानम् । २ । २ । २५ ।

कर्मकारकेन क्रियया वा करणभूतेन यमभिप्रेयते श्रद्धानु-
ग्रहादिकाम्यया यमभिसम्बन्धाति स कर्माभिप्रेयः कारकं सम्प्रदान-
सम्बन्धं स्यात् । तच्च त्रिविधम् त्यज्यमानरूपेण कर्मणा प्राप्तं सत्
प्रेरकम्— देहीति यत् प्रेरयति याचकाय गां ददाति । अनुमन्तु-
दायकेन अहमिदं ददामीत्युक्ते 'ओम्' इत्यनुमन्यते तत् श्राद्धो
गुरवे भिक्षां ददाति । यच्च नानुमन्यते न च निराकरोति तदनिरा-
कर्तृ— जिनायार्घ्यं ददाति । गुरवे कार्यं निवेदयति । पत्ये शेते ।
सुध्वाय संनह्यते । यत्र श्रद्धादिना नानुसम्बन्धस्तत्र पृष्ठथेव । राज्ञो
दण्डं, रजकस्य वस्त्रं ददाति ।

चतुर्थी । २ । २ । ५३ ।

सम्प्रदानसञ्ज्ञकाद् गौणाद् नाम्नश्चतुर्थी स्यात् । धर्माय
यतते । घनाय गच्छति । जिनमुवनाय सहस्रं ददाति ।

अपायेऽवधिरपादानम् । २ । २ । २९ ।

अपायो विश्लेषो विभागो वा तत्र योज्यधिश्चलत्वेनाचलत्वेन वा विवक्षितः स अपादानसम्बन्धकः स्याद्, अथवा सावधिकं गमनं तत्र यद्विधिमूतम् अपायेनानधिष्ठितं तत्कारकमपादानं स्यात् । ग्रामादायाति । घावनोऽध्वात् पतति इति कायिकोऽपायः । बुद्धिजन्यापायः—अधर्माद् जुगुप्सते विरमति वा, वर्मात् प्रमार्द्यति, चौरैर्म्यो विमेति, यवैर्म्यो गां रक्षति निवारयति वा, उपाध्यायादन्तर्धत्ते ।

पञ्चम्यपादाने । २ । २ । ६९ ।

अपादाने वर्तमानात् कारकात् पञ्चमी स्यात् । अरण्यादा-
गच्छति । चौरैर्म्यो रक्षति । कुण्डाद् निष्काशयति ।

शेषे । २ । २ । ८१ ।

कर्मादिभ्योऽन्यः स्वभ्रामिमावादिसम्बन्धः शेषः, तस्मिन् वर्तमानाद् गौणाद् नाम्नः षष्ठी स्यात् । राज्ञः पुरयः । पित्रोरेतत् पूजनम् । गुरुणां वचनं पथ्यम् । कर्मादिकारकाणामपि सम्बन्धमात्रविवक्षया षष्ठी भक्त्येव मापाणामक्षीयात्, सुमापितस्य शिक्षते, सर्वा गतमित्यादौ भूतामपि कर्मादीनामविवक्षा ।

क्रियाश्रयस्याधारोऽधिकरणम् । २ । २ । ३० ।

क्रियाश्रयस्य कर्तुः कर्मणो वा य आधारः स अधिकरण-
सम्बन्धकः स्यात् ।

सप्तम्यधिकरणे । २ । २ । ९५ ।

अधिकरणकारकेऽर्थे वर्तमानाद् गौणाद् नाम्नः सप्तमी स्यात् ।
 तच्च पद्धिबध्म— औपश्लेषिकं वैषयिकमभिव्यापकं सामीप्यकं नैमित्ति-
 कमौपचारिकं च । तत्रैकदेशमात्रसंयोग उपश्लेषस्तत्र भवमौपश्ले-
 पिकम्— खट्वायां शेते, कटे आस्ते । अनन्यत्रभावो विषयस्तस्मै
 प्रभवति। वैषयिकम्— भुवि मनुष्याः, दिवि वैमानिकाः सन्ति । य-
 योराधाराधेययोः सर्वावयवसंयोगस्तदभिव्यापकम्— तिलेषु तैलम्,
 दध्नि घृतम् । आधेयसन्निधिमात्रं सामीप्यकम्— गङ्गायां घोषः,
 वटे गावः । निमित्तमेव नैमित्तिकम्— शरदि पुष्प्यन्ति वनानि ।
 उपचारः प्रयोजनं यस्य तदौपचारिकम्— मम मुष्टिमध्ये राजाऽस्ति,
 अङ्गुल्या अग्रे करिणां शतम् ।

यद्भावो भावलक्षणम् । २ । २ । १०६ ।

यस्य क्रिययाऽन्या क्रिया लक्ष्यते ज्ञायते वा ततः सप्तमी
 स्यात् । गोषु दुह्यमानासु जिनदत्तो गतः । देवे वर्षति श्राद्धः
 समागतः ।

सप्तमी चाविभागे निर्धारणे । २ । २ । १०९ ।

जाति-गुण-क्रियादिभिः समुदायादेकदेशस्य बुद्ध्या पृथक्करणं
 निर्धारणम्, तस्मिन् वर्तमानाद् गौणाद् नाम्नः सप्तमी वा स्याद्,
 अविभागे अवयवावयविनोः कथञ्चिदैक्ये शब्दाद् गम्यमाने सति ।
 नृणां नृषु वा क्षत्रियाः शूरा । गवां गोषु वा कृष्णा बहुक्षीराः ।
 गच्छतां गच्छत्सु वा घावनक्रियाकर्ता शीघ्रतरः ।

स्वायीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूपसूतैः । २ । २ । ९८ ।

एभिर्योगे गौणाद् नाम्नः पष्ठी सप्तमी च स्यात् । गर्वा
गोपु वा स्वामी, ईश्वरः, अधिपतिः, दायादः, साक्षी, प्रतिभूः,
प्रसूतः ।

पृथग्-नाना पञ्चमी च । २ । २ । ११३ ।

आम्नां योगे गौणाद् नाम्नः पञ्चमी तृतीया च स्यात् ।
प्रप्थ् जिनदत्ताद् जिनदत्तेन वा । नाना जिनपालाद् जिनपालेन वा ।

विना ते तृतीया च । २ । २ । ११५ ।

विनायोगे ते द्वितीया-पञ्चम्यौ तृतीया च स्यात् । विना
धर्म धर्माद् धर्मेण वा कुनः सुतम् ।

ऋते द्वितीया च । २ । २ । ११४ ।

ऋते वर्जनार्थकमन्ययम्, तद्योगे गौणाद् नाम्नो द्वितीया
पञ्चमी च स्याताम् । ऋते पुण्यं निर्धनम् । ऋते सम्यग्दर्शन-
ज्ञान-चारित्र्येभ्यो न मुक्तिः ।

उपान्वध्याद्-वसः । २ । २ । २१ ।

उप अनु अवि आङ् एभिर्युक्तस्य वसनेराधारः कर्मसन्दाः
स्यात् । उपवसति धर्मपालो ग्रामम् । एवमनुवसति, अधिवसति,
आवसति ।

अधेः शीद्-स्याऽऽस आधारः । २ । २ । २० ।

अधिपूर्वाणां शीङ्-स्थाऽऽसूधातूनामाधारः कर्म वा स्यात् ।
अधिशेते अधितिष्ठति अध्यास्ते वा स्वर्गं स्वर्गे वा देवः ।

वाऽभिनिविशः । २ । २ । २२ ।

अभिनीत्येतत्समुदायपूर्वस्य विश्वातोराधारः कर्म वा स्यात् ।
ग्राममभिनिविशते । 'व्यवस्थितविभाषाश्रयणात् क्वचिन्न' निःश्रे-
यसि अभिनिविशते ।

सहार्थे । २ । २ । ४५ ।

सहार्थः— तुल्ययोगो विद्यमानता च, तत्र गम्यमाने गौणाद्
नाम्नस्तृतीया स्यात् । पुत्रेण सहागतः पिता । शिष्येण सार्धमागतो
गुरुः । नयनाभ्यां साकं श्लक्ष्णा दन्ताः । शिष्यैः सहावश्यकं
करोति गुरुः ।

दामः सम्प्रदानेऽधम्य आत्मने च । २ । २ । ५२ ।

सम्पूर्वाद् दाम्घातोर्धर्म्यरूपे सम्प्रदाने वर्तमानाद् गौणाद्
नाम्नस्तृतीया स्यात्, तत्संनियोगे च दाम आत्मनेपदं स्यात् ।
दास्या सम्प्रयच्छते कामुकः । धर्म्यं तु भार्यायै सम्प्रयच्छति ।

कृताद्यैः । २ । २ । ४७ ।

निषेधार्थककृतादिभिर्योगे गौणाद् नाम्नस्तृतीया स्यात् ।
कृतं तेन । अलं प्रसङ्गेन । किं गतेन ।

शक्तार्थवपदनमः स्वस्तिस्वाहास्वधाभिः । २ । २ । ६८ ।

एमियोगे गौणाद् नाम्नश्चतुर्थी स्यात् । शक्तो जिनदत्तः
 शिवदत्ताय । वषट् इन्द्राय । नमो जिनेन्द्राय । त्वस्तिशब्दः
 क्षेमार्थः स्वस्ति श्रीविजयधर्ममूरये, आशिष्यपि स्वस्ति सद्वाय
 भूयाद् । अग्नये स्वाहा । पितृभ्यः स्वधा ।

रुचिकलृप्यर्थधारिभिः प्रेयविकारोत्तमर्णेषु । २ । २ । ५५ ।

रुच्यर्थकैः कलृप्यर्थकैर्वारिणा च योगे यथासङ्ख्यं प्रेये विकारे
 उत्तमर्णे चार्थे वर्तमानाद् गौणाद् नाम्नश्चतुर्थी स्यात् । देवदत्ताय
 रोचते जैनवर्मः तस्यामिच्छापमुत्पादयतीत्यर्थः । मूत्राय कल्पते
 यवागूः । सहस्रं धारयति चैत्रो मैत्राय, उत्तमर्णो वनत्वामी पूर्वं
 परस्य ऋणदाता, ऋणग्राहकस्त्ववमर्णः ।

प्रमृत्यन्यार्थदिक्शब्दबहिरारादितरैः । २ । २ । ७५ ।

प्रमृत्यर्थेन्यार्थदिक्शब्दैर्बहिर् आराद् इतर इत्येतैर्मुक्ताद्
 गौणाद् नाम्नः पञ्चमी स्यात् । कार्तिक्याः प्रभृति । वपन्तादारम्य ।
 अन्यो विष्णुदत्ताद् जिनदत्तः । मित्रः शिवदत्ताद् विश्वदत्तः ।
 ग्रामात् पश्चिमायां दिशि वमति । पूर्वोऽवन्त्या गोवर्द्धः । बहिर्ग्रामाद्
 वटः । आराद् ग्रामात् क्षेत्रम् । इतरश्चेवात ।

गुणादस्त्रियां नवा । २ । २ । ७७ ।

हेतुमृताद् गुणवाचिनः स्त्रीलिङ्गे वर्तमानाद् गौणाद् नाम्नः
 पञ्चमी वा स्यात् । नाह्याद् नाह्येन वा बद्धः । प्रज्ञायाः प्रज्ञया
 वा मुक्तः ।

कृत्यस्य वा । २ । २ । ८८ ।

कृत्यप्रत्ययान्तस्य कर्तरि षष्ठी वा स्यात् । मया मम वा
भूज्या विजयधर्मसूरयः ।

कर्तरि । २ । २ । ८९ ।

कृत्यप्रत्ययान्तस्य कर्तरि षष्ठी नित्यं स्यात् । भवतः शायिका ।

चैत्रस्य स्वापः । देवदत्तस्य मोजनम् । जिनदत्तस्य पठनम् ।

कर्मणि कृत् । २ । २ । ९० ।

कृदन्तस्य सम्बन्धिनि कर्मणि गौगाद् नाम्नः षष्ठी स्यात् ।

तीर्थस्य कर्ता । ग्रामस्य गमनम् । ओदनस्य पाकः ।

तृश्रुदन्ताव्यय-क्वस्वानातृश्-शतृ-डि-णकच्-खल्वर्थस्य

। २ । २ । ९० ।

तृनन्तस्योदन्तस्याऽव्ययस्य क्वसोरानस्यातृशः शतुर्डेर्णकचः

खल्वर्थस्य च प्रत्ययस्य कर्मकर्त्रोः षष्ठी न स्यात् । वदिता

जनापवादान् । शत्रून् जिष्णुः । देवार्चनं कृत्वा । ओदनं भोक्तुम् ।

पायं पायं पयो गच्छति । तपः तपिवान् । प्रवचनं विद्वान् ।

आनेति कानशानाऽऽनशां ग्रहणम्, पटं चक्राणः । ग्रामं पवमानः ।

ओदनं पवमानः । सूत्रमधीयन् । पटं कुर्वन् । परीपहं सासहि-

र्मुनिः । घटस्य पूरकः । मुकरो घटस्त्वया ।

द्विषो वाऽनृशः । २ । २ । ८४ ।

अतृशन्तस्य द्विषः कर्मणि पष्ठी वा स्यात् । चौरस्य चौरं वा द्विषन् ।

वैकत्र द्वयोः । २ । २ । ८५ ।

द्विकर्मकवातोद्वयोः कर्मणोरकस्मिन् पष्ठी वा स्यात् । अनाया ग्रामं नेता । अनां ग्रामं नेता । ग्रामस्यानां नेता । ग्राममनां नेता ।

वतयोरसदाधारे । २ । २ । ९१ ।

सतो वर्तमानादावाराचान्यत्रायं विहिनीं यौ क-चवन् तयोः कर्मकर्त्रोः पष्ठी न स्यात् । कुडालेन घटः कृतः । कुडालो घटं कृतवान् । अमदाधार इति किम् राज्ञां ज्ञानः, इदमेषां शयित-मित्यादौ पष्ठधेव । 'तृप्तार्थवातूनां करणे वा पष्ठी' कलानां फलैर्वा तृप्तः ।

हेत्वर्थस्तृतीयाद्याः । २ । २ । ११८ ।

हेतुनिमित्तं तदर्थं । शब्दैर्गुक्तात् तैरेव समानाधिकरणाद् गौणाद् नाम्नस्तृतीयाद्या विभक्तयः स्युः । विद्याया हेतुना, विद्यायै हेतवे, विद्याया हेतोः, विद्याया हेतोः, विद्यायां हेतौ वा वसति । एवं निमित्त-कारण-प्रयोजनादयः प्रयोक्तव्याः ।

सर्वादेः सर्वाः । २ । २ । ११९ ।

हेत्वर्थगुक्तात् तैरेव समानाधिकरणाद् गौणात् सर्वादिनाम्नः सर्वा विभक्तयः स्युः । को हेतुः, कं हेतुम्, केन हेतुना, कस्मै

हेतवे, कस्माद् हेतोः, कस्य हेतोः, कस्मिन् हेतौ वा वसति ।
एवं निमित्तादीनां योगेऽपि ।

आढाऽवधौ । २ । २ । ७० ।

आढा मुक्तादवधिवाचिनो गौणाद् नाम्नः पञ्चमी स्यात् ।
आ पाटलिपुत्राद् वृष्टो मेघः पाटलिपुत्रं मर्यादीकृत्य तदभिव्याप्य
वा मेघो वृष्ट इत्यर्थः । आ बालेभ्यो जिनभक्तिः । आ आङ्ग्ल-
भूमेर्विजयधर्मसूरीणां कीर्तिः ।

पर्यपाभ्यां वज्र्ये । २ । २ । ७१ ।

आभ्यां मुक्ताद् वर्जनीयेऽर्थे गौणाद् नाम्नः पञ्चमी स्यात् ।
परि त्रिगतेभ्यो वृष्टो मेघः, अप त्रिगतेभ्यो वृष्टो मेघः त्रिगते
मुक्त्वा वृष्ट इत्यर्थः ।

आख्यातर्पुपयोगे । २ । २ । ७३ ।

आख्याता वक्ता, नियमपूर्वकविद्याध्ययनमुपयोगः, आख्या-
तृवाचिनो गौणाद् नाम्नो नियमपूर्वकविद्याग्रहणविषये पञ्चमी स्यात् ।
उपाध्यायादिन्द्रविजयादधीते निधानविजयः । उपयोग इति किम्
नटस्य गाथां शृणोति ।

तादर्थ्ये । २ । २ । ५४ ।

कञ्चित् पदार्थं निष्पादयितुं यत् प्रवृत्तं तत् तदर्थम्, तस्य
भावस्तादर्थ्यं सम्बन्धविशेष इत्यर्थः, तस्मिन् द्योत्ये गौणाद् नाम्न-

श्वतुर्थी स्यात् । संयमाय धृतं धत्ते । धर्माय 'संयमम्' । धर्मं मो-
साय । धनं दानाय मुक्तये वा ।

क्रुद्ध-दुहेष्याऽसूयार्यैर्यं प्रति कोपः । २ । २ । २७ ।

क्रुधाद्यर्थानां धातूनां योगे यं प्रति कोपः स सम्प्रदानसञ्ज्ञः
स्यात् । चैत्राय कुप्यति । जिनदत्ताय द्रुह्यति । धर्मपालायेर्यति ।
पार्श्वदत्तायासूययति । अत्र सिंहावलोकनन्यायो द्रष्टव्यः ।

नोपसर्गात् क्रुद्ध-दुहा । २ । २ । २८ ।

उपसर्गात् पराम्यां क्रुद्ध-दुहिम्यां योगे यं प्रति कोपस्तत्
सम्प्रदानसञ्ज्ञं न स्यात् । चैत्रमधिकुप्यति । कल्पमदत्तममिदृशते ।

गम्ययपः कर्माधारे । २ । २ । ७४ ।

प्रयोगेऽपठितस्य यवन्तस्य कर्मवाचिन आधारवाचिनश्च गौ-
णाद् नाम्नः पञ्चमी स्यात् । प्रासादात् प्रेक्षते प्रासादमारुह्य
प्रेक्षत इत्यर्थः । श्वशुराद् जिह्रेति श्वशुरं वीक्ष्य जिह्रेतीत्यर्थः ।
आसनात् प्रेक्षते आसने उपविश्य प्रेक्षत इत्यर्थः ।

तद्भद्रायुष्यक्षेमार्थैर्नाशिपि । २ । २ । ६६ ।

हितार्थैश्च सुखार्थैर्मद्राद्यर्थैर्युक्ताद् गौणाद् नाम्न आशिपि
चतुर्थी वा स्यात् । हितं जीवानां जीवेभ्यो वा भूयात् । सुखं प्रजानां
प्रजाम्यो वा भूयात् । भद्रं शासनस्य शासनाय वा । आयुर्देवदत्तस्य
देवदत्ताय वा भूयात् । क्षेमं कल्याणं श्राद्धानां श्राद्धेभ्यो वा भूयात् ।
अर्थश्चैत्रस्य चैत्राय वा भूयाद् ।

तद्युक्ते हेतौ । २ । २ । १०० ।

तेन व्याप्येन युक्ते तद्युक्ते हेतौ वर्तमानाद् गौणाद् नाम्नः
सप्तमी स्यात् ।

चर्मणि द्वीपिनं हन्ति, दन्तयोर्हन्ति कुञ्जम् ।

केशेषु चमरीं हन्ति, सीम्नि पुष्कलको हतः ॥ १ ॥

पष्ठी वाऽनादरे । २ । २ । १०८ ।

अनादरे गम्यमाने यद्भावो यस्य भावस्य लक्षणं तद्वाचिनो
गौणाद् नाम्नः पष्ठी वा स्यात् । राजा बहुष्वसाधुषु वदत्सु प्रात्रा-
जीत् । बहुषु साधुषु वदत्सु स्वयमार्यो भगवान् साधुमार्गेण
गतवान् । एवं बहुषु साधुषु वदत्सु अनार्योऽनार्यमार्गेण गतवान् ।
पक्षे बहूनां साधूनां वदतामिति पष्ठी ।

कर्ता कर्म च करणं सम्प्रदानं तथैव च ।

अपादानाधिकरणमित्याहुः कारकाणि पद ॥१॥

द्वितीया कर्मणि ज्ञेया कर्तरि प्रथमा यदा ।

उक्तकर्तृप्रयोगे तु प्रथमैव प्रयुज्यते ॥२॥

यदा कर्तरि तृतीया कर्मणि प्रथमा तदा ।

उक्तकर्मप्रयोगे तु क्यो न स्याच्च परस्मैपदम् ॥३॥

इति कारकप्रकरणं समाप्तम् ।

१ गुद—मेढ्रान्तरालाङ्गं सीमेति प्रोच्यते बुधैः ।

पुष्कलको गृगभेदः स्याद् वन्योऽसौ गन्धहेतुकः ॥

अथ समासप्रकरणम् ।

समर्थः पदविधिः । ७ । ४ । १२२ ।

यः कश्चिदिह शास्त्रे पदविधिः श्रूयते स समर्थो ज्ञातव्यः, विधीयत इति विधिः पदानां पदयोः पदस्य वा विधिः पदविधिः; स पुनः समासादिः समर्थः शक्तः । विग्रहवाक्यार्थमिवाने यः शक्तः स समर्थो नाम शक्तो बोद्धव्यः । तच्च सामर्थ्यमैकार्थीभावलक्षणम्, एकार्थीभावश्च परस्परान्वयित्वेन मिलितानां पदानामेकक्रियाऽन्वयित्वरूपम् । अथवा समर्थानां सम्बद्धार्थानां परस्परं संसृष्टार्थानां पदानां विधिः समर्थपदविधिर्बोद्धव्यः ।

नाम नाम्नैकार्थ्ये समासो बहुलम् । ३ । १ । १८ ।

नाम नाम्ना सह परस्परान्वयरूपे ऐकार्थ्यरूपसामर्थ्ये सति समाससंज्ञं बहुलं स्यात् । लक्षणमधिकारश्चेदं सूत्रं तेन यत्र विशेष-सन्नाऽभावः तत्रानेनैव समासविधिः । विस्पष्टं पदुः विस्पष्टपदुः इत्यादिः । नामेति किम्, चरन्ति गावो घनमस्य । नाम्नेति किम्, चैत्रः पचति । क्वचिदनामापि, माति अर्को यत्र तद् भात्यर्कं नभः । क्वचिदनाम्नाऽपि अनुव्यचलत् ।

ऐकार्थ्ये । ३ । २ । ८ ।

ऐकार्थ्यमैकपद्यमेकविभक्तिकत्वं च तन्निमित्तस्य स्यादेविमक्ते-

लुक् स्यात् । पूर्वं भूत — भूतपूर्वः । राज्ञ पुरुषः — राजपुरुषः । बहुलाधिकारात् क्वचिदिवेन समासो विभक्तेरलोपश्च जीभूतस्येव इत्यादि । समासश्चतुर्धा — अव्ययीभाव-तत्पुरुष-द्वन्द्व-बहुव्रीहिभेदात् । अयं च प्रायोवादः — भूतपूर्वः, इन्मू, कारभूः, आयतस्तु, विस्पष्टपदु-रित्यादीनां समस्यमानत्वेऽप्यसंग्रहात् । तथाऽपरोऽपि प्रायोवादः — पूर्वपदप्रधानोऽव्ययीभावः, उत्तरपदप्रधानस्तत्पुरुषः, उभयपदप्रधानो द्वन्द्वः, अन्यपदप्रधानो बहुव्रीहश्चेति; उन्मत्तगङ्गमित्यादावव्ययीभावेऽपि पूर्वपदप्राधान्याभावादव्ययीभावलक्षणम्याव्याप्तेरन्यपदप्रधानरूपबहुव्रीहिलक्षणस्यातिव्याप्तेश्च, एवं सूत्रप्रति इत्यत्रोत्तरपदार्थप्राधान्यात् तत्पुरुषलक्षणास्यातिव्याप्तिरव्ययीभावलक्षणस्याव्याप्तिश्च, अर्धपिप्पलीत्यत्र तत्पुरुषे पूर्वपदप्राधान्यादव्ययीभावलक्षणातिव्याप्तिस्तत्पुरुषलक्षणाव्याप्तिश्च, द्वित्रा इत्यादौ बहुव्रीहौ द्वयपदार्थप्राधान्याद् द्वन्द्वलक्षणस्यातिव्याप्तिर्बहुव्रीहिलक्षणस्याव्याप्तिश्च, शशकुश-पलाशम् इत्यत्र समाहारद्वन्द्वे समाहाररूपान्यपदार्थप्राधान्याद् बहुव्रीहिलक्षणातिव्याप्तिर्द्वन्द्वलक्षणस्याव्याप्तिश्च । तस्माद्वैतानि अव्ययीभावादीनां लक्षणानि, किन्तु — अव्ययीभावाधिकारपठितत्वमव्ययीभावत्वं, तत्पुरुषाधिकारपठितत्वं तत्पुरुषत्वं, द्वन्द्वाधिकारपठितत्वं द्वन्द्वत्वं, बहुव्रीह्याधिकारपठितत्वं बहुव्रीहित्वम् ।

विभक्ति-समीप-समृद्धि-व्युद्गद्यर्थाभावात्पयासम्पत्ति-पथात्-
क्रम-रूपाति-युगपत्-सहस्-सम्पत्-साकल्यान्तेऽव्य-
यम् । ३ । १ । ३९ ।

निर्लुम्पकम् । अत्ययो नामातीतत्वं विद्यमानस्यातिक्रमः—अतीतानि
 शीतानि निःशीतं वर्तते । असम्प्रति—वर्तमानकाले उपभोगाभावः—
 कम्बलस्य सम्प्रति उपभोगाभाव इति अतिकम्बलम्—कम्बलमूर्णावस्त्वं
 सत्यायमुपभोगकालो न भवतीत्यर्थः । पश्चात्—रथस्य पश्चादनुरथं
 पदातिर्याति । क्रमः—आनुपूर्वी ज्येष्ठस्य क्रमेणेति अनुज्येष्ठं गच्छ-
 न्तु भवन्तः—ज्येष्ठानुपूर्व्या गच्छन्तु इत्यर्थः । ख्यातिः—प्रया-
 इति हेमचन्द्रम् इति धर्मसूरि हेमचन्द्रस्य धर्मसूरेष्व ख्यातिरित्यर्थः ।
 रौगपद्यमेककालता चक्रेण सहैककालं गदां धेहीति सचक्रम्,
 अत्र 'अकालेऽव्ययीभावे' इति सहशब्दस्य सादेशः । सहग-
 व्रतेन सहशमिति सव्रतम् । सम्पत्—अनुरूप आत्मभावः—साधूनां
 ब्रह्मणः सम्पदिति सव्रद्ध—साधूनां सम्पन्नं ब्रह्मेत्यर्थः । साकल्य-
 मशेषता—सत्तृणमभ्यवहरति न किञ्चित् त्यजतीत्यर्थः । अन्तः—
 समाप्तिः सपिण्डैषणमधीते पिण्डैषणापर्यन्तमधीत इत्यर्थः ।

योग्यता—वीप्सा—ऽर्थानतिवृत्ति—सादृश्ये । ३ । १ । ४० ।

एष्वर्षेषु वर्तमानमव्ययं नाम नाम्ना सह समस्यते, स च
 समासोऽव्ययीभावसङ्गकः स्यात् । योग्यता—रूपस्य योग्यमनु-
 रूपं चेष्टते । वीप्सा अर्थमर्थं प्रति प्रत्यर्थम् । शक्तिमनतिक्रम्य
 पठतीति यपाशक्ति । शीलस्य सादृश्यम्—सशीलग्नयोः समान-
 शीलतेत्यर्थः ।

यथाऽथा

निर्लुम्पकम् । अत्ययो नामातीतत्वं विद्यमानस्यातिक्रमः— अतीतानि
 शीतानि निःशीतं वर्तते । असम्प्रति— वर्तमानकाले उपभोगाभावः—
 कम्बलस्य सम्प्रति उपभोगाभाव इति अतिकम्बलम्—कम्बलमूर्णावस्त्रं
 तस्यायमुपभोगकालो न भवतीत्यर्थः । पश्चात्— रथस्य पश्चादनुरथं
 पदातिर्याति । क्रमः—आनुपूर्वीं ज्येष्ठस्य क्रमेणेति अनुज्येष्ठं गच्छ-
 न्तु भवन्तः—ज्येष्ठानुपूर्व्यां गच्छन्तु इत्यर्थः । ख्यातिः—प्रथा—
 इति हेमचन्द्रम् इति धर्मसूरि हेमचन्द्रस्य धर्मसूत्रे च ख्यातिरित्यर्थः ।
 योगपद्यमेककालता चक्रेण सहैककालं गदां धेहीति सचक्रम्,
 अत्र 'अकालेऽव्ययीभावे' इति सहशब्दस्य सादेशः । सदृग्-
 व्रतेन सदृशमिति सव्रतम् । सम्पत्—अनुरूप आत्मभावः— साधूनां
 ब्रह्मणः सम्पदिति सव्रह्म—साधूनां सम्पन्नं ब्रह्मेत्यर्थः । साकल्य-
 मशेषता—सत्तृणमम्यवहरति न किञ्चित् त्यजतीत्यर्थः । अन्तः—
 समाप्तिः सपिण्डैषणमधीते पिण्डैषणापर्यन्तमधीत इत्यर्थः ।

योग्यता—वीप्सा—ऽर्थानतिवृत्ति—सादृश्ये । ३ । १ । ४० ।

एष्वर्षेषु वर्तमानमव्ययं नाम नाम्ना सह समस्यते, स च
 समासोऽव्ययीभावसंज्ञकः स्यात् । योग्यता— रूपस्य योग्यमनु-
 रूपं चेष्टते । वीप्सा अर्थमर्थं प्रति प्रत्यर्थम् । शक्तिमनतिक्रम्य
 पठतीति यथाशक्ति । शीलस्य सादृश्यम्—सशीलमनयोः समान-
 शीलतेत्यर्थः ।

यथाऽथा । ३ । १ । ४१ ।

निर्लुम्पकम् । अत्यथो नामातीतत्वं विद्यमानस्यातिक्रमः—अतीतानि
 शीतानि निःशीतं वर्तते । असम्प्रति—वर्तमानकाले उपभोगाभावः—
 कम्बलस्य सम्प्रति उपभोगाभाव इति अतिकम्बलम्—कम्बलमूर्णावत्त्वं
 तस्यायमुपभोगकालो न भवतीत्यर्थः । पश्चात्—रथस्य पश्चादनुरथं
 पदातिर्याति । क्रमः—आनुपूर्वी ज्येष्ठस्य क्रमेणेति अनुज्येष्ठं गच्छ-
 न्तु भवन्तः—ज्येष्ठानुपूर्व्या गच्छन्तु इत्यर्थः । ख्यातिः—प्रथा—
 इति हेमचन्द्रम् इति धर्मसुरि हेमचन्द्रस्य धर्मसुरेश्च ख्यातिरित्यर्थः ।
 यौगपद्यमेककालता चक्रेण सहैककालं गदां धेहीति सचक्रम्,
 अत्र 'अकालेऽव्ययीभावे' इति सहशब्दस्य सादेशः । सह—
 ब्रतेन सहशमिति सव्रतम् । सम्पत्—अनुरूप आत्मभावः—साधूनां
 ब्रह्मणः सम्पदिति सव्रह्म—साधूनां सम्पन्नं ब्रह्मेत्यर्थः । साकस्य-
 मशेषता—सत्तृणमभ्यवहरति न किञ्चित् त्यजतीत्यर्थः । अन्तः—
 समाप्तिः सपिण्डैषणमधीते पिण्डैषणापर्यन्तमधीत इत्यर्थः ।

योग्यता—वीप्सा—ऽर्थानतिवृत्ति—सादृश्ये । ३ । १ । ४० ।

एष्वर्षेषु वर्तमानमव्ययं नाम नाम्ना सह समस्यते, स च
 समासोऽव्ययीभावसङ्गकः स्यात् । योग्यता—रूपस्य योग्यमनु-
 रूपं चेष्टते । वीप्सा अर्थमर्थं प्रति प्रत्यर्थम् । शक्तिमनतिक्रम्य
 पठतीति यथाशक्ति । शीलस्य सादृश्यम्—सशीलमनयोः समान-
 शीलतेत्यर्थः ।

यथाऽद्या । ३ । १ । ४१ ।

निर्लुम्पकम् । अत्ययो नामातीतत्वं विद्यमानस्यातिक्रमः— अतीतानि शीतानि निःशीतं वर्तते । असम्प्रति— वर्तमानकाले उपभोगाभावः— कम्बलस्य सम्प्रति उपभोगाभाव इति अतिकम्बलम्—कम्बलमूर्णावस्त्रं तस्यायमुपभोगकालो न भवतीत्यर्थः । पश्चात्— रथस्य पश्चादनुरथं पदातिर्याति । क्रमः—आनुपूर्वी ज्येष्ठस्य क्रमेणेति अनुज्येष्ठं गच्छन्तु भवन्तः—ज्येष्ठानुपूर्व्या गच्छन्तु इत्यर्थः । ख्यातिः—प्रथा— इति हेमचन्द्रम् इति धर्मसूरि हेमचन्द्रस्य धर्मसूरेष्व ख्यातिरित्यर्थः । शौगपद्यमेककालता चक्रेण सहैककालं गदां घेहीति सचक्रम्, अत्र 'अकालेऽव्ययीभावे' इति सहशब्दस्य सादेशः । सदृग्— ज्ञतेन सदृशमिति सन्नतम् । सम्पत्—अनुरूप आत्मभावः— साधूनां ब्रह्मणः सम्पदिति सन्नतम्—साधूनां सम्पन्नं ब्रह्मेत्यर्थः । साकल्य-मशेषता—सतृणमभ्यवहरति न किञ्चित् त्यजतीत्यर्थः । अन्तः— समाप्तिः सविण्डैषणमधीते पिण्डैषणापर्यन्तमधीत इत्यर्थः ।

योग्यता—वीप्सा—ऽर्थानतिवृत्ति—सादृश्ये । ३ । १ । ४० ।

एष्वर्थेषु वर्तमानमव्ययं नाम नाम्ना सह समस्यते, स च समासोऽव्ययीभावसंज्ञकः स्यात् । योग्यता— रूपस्य योग्यमनुरूपं चेष्टते । वीप्सा अर्थमर्थं प्रति प्रत्यर्थम् । शक्तिमनतिक्रम्य पठतीति यथाशक्ति । शीलस्य सादृश्यम्—सशीलमनयोः समान-शीलतेत्यर्थः ।

यथाऽथा । ३ । १ । ४१ ।

याप्रत्ययरहितं ययेत्यनुत्पन्नं नाम नाम्ना सह समस्यते पूर्व-
पदार्थाभिधेये । यथावृद्धं श्राद्धान् आमन्त्रयत्व—ये ये वृद्धास्तान्
इत्यर्थः । अयेति किम्, यथा वैश्वस्तथा मैत्रः । पूर्वैणैव सिद्धे
सादृश्यप्रतिषेधार्थं सूत्रम् ।

यावदियत्त्वे । ३ । १ । ३१ ।

यावदित्यव्ययमवधारणे वर्तमानं नाम्ना सह समस्यते, स च
समाप्तोऽव्ययीभावसङ्गतकः स्यात् । यावदभ्रं श्राद्धान् भोजय—
यावन्त्यमन्त्राणि सम्भवन्ति तावतो भोजयेत्यर्थः ।

नित्यं प्रतिनाऽल्पे । ३ । १ । ३७ ।

अल्पार्थे वर्तमानेन प्रतिना सह नाम समस्यते, स चाव्ययी-
भावः । शाकस्याल्पस्य शाकप्रति । सूत्रप्रति ।

इत्यव्ययीभावसमाप्तप्रकरणम् ।

अथ तत्पुरुषः ।

श्रितादिभिः । ३ । १ । ६२ ।

द्वितीयान्तं नाम श्रितादिभिर्नामभिः सह समस्यते, स च
समासस्तत्पुरुषसंज्ञः स्यात् । जिनं श्रिनः जिनश्रिनः । संसारमतीतः
संसारातीतः । नरकं पतितः नरकपतितः । पाटलिप्तं गमी पाट-
लिसामी । तुहिनमत्यस्तः तुहिनात्यस्तः ।

प्राप्तापन्नौ तथाऽच्च । ३ । १ । ६३ ।

तथा द्वितीयान्तेन नाम्ना प्राप्ताऽऽपन्नौ समस्येते, स च समासस्तत्पुरुषसब्धः स्यात् । तत्सन्नियोगे चानयोरन्तस्याऽकारादेशः स्यात् । जीविका प्राप्तः प्राप्नजीविकः । जीविकामापन्न — आपन्नजीविकः । अद्वचन स्त्रीलिङ्गार्थम् । प्राप्तजीविका । आपन्नजीविका । श्रितादित्वाच्च जीविका प्राप्तः जीविकाप्राप्तः, जीविकामापन्नः जीविकापन्नः ।

द्वितीया खट्वा क्षेपे । ३ । १ । ५९ ।

खट्वेति द्वितीयान्तं नाम नाम्ना सह समस्यते क्षेपे गम्ये । क्षेपो निन्दा स च समासार्थः, तेन विभाषाधिकारेऽपि नित्यसमास एवायम् । खट्वारोहणं च विमार्गप्रस्थानस्योपलक्षणं तेन सर्वाभिनीतशिरोमणिः खट्वारूढशब्देनोच्यते । खट्वामारूढः खट्वारूढो जालम् — अपथप्रस्थित इत्यर्थः ।

कारक कृता । ३ । १ । ६८ ।

कर्तृकरणरूपं कारकं तृतीयान्तं कृदन्तेन नाम्ना सह समस्यते, स च समासस्तत्पुरुषः स्यात् । आत्मना कृतमात्मकृतम् । कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणमिति न्यायेन नखैर्निर्भिन्न — नखनिर्भिन्नः । परशुना च्छिन्न — परशुच्छिन्नः ।

तृतीया तत्कृतैः । ३ । १ । ६९ ।

तृतीयान्तं नाम तत्कृतैर्गुणवचनैर्नामभिः सह समस्यते । तत्कृतैरिति तदर्थकृतैस्तेन तृतीयान्तार्थकृतैर्गुणवचनैरिति ग्राह्यम् ।

शङ्कुलया खण्डः— शङ्कुलखण्डः— शङ्कुलया कृतः खण्ड
इत्यर्थः । किरिणा काणः—किरिकाण । धान्येनार्थ—धान्यार्थः ।
तत्कृतैरिति किम्, अक्षणा काणः ।

चतुर्थी प्रकृत्या । ३ । १ । ७० ।

चतुर्थ्यन्तं विवृतिवाचि नाम प्रकृतिवाचिना नाम्ना सह
समस्यते, स च समासस्तत्पुरुष स्यात् । घटाय मृत्तिका—घटमृ-
त्तिका । कुण्डलाय हिरण्यम्—कुण्डलहिरण्यम् । यूषाय दाह-
यूपदारु ।

हितादिभिः । ३ । १ । ७१ ।

चतुर्थ्यन्तं नाम हितादिभिर्नामि सह समस्यते । साधुष्यो
हितम्—साधुहितम् । श्राद्धाय सुखम्—श्राद्धसुखम् । श्राविकायै
रक्षितम्—श्राविकारक्षितम् । भूताय बलि—भूतबलिरित्यादि ।

तदर्थार्थेन । ३ । १ । ७२ ।

चतुर्थ्यन्तं नाम तदर्थेन चतुर्थ्यर्थेनार्थशब्देन सह नित्यं
समस्यते, स च समासस्तत्पुरुषः । वाच्यलिङ्गता । कुमारपा-
लायेदम्—कुमारपालार्थमिदं राज्यम् । श्राद्धायेयं यवागू—श्राद्धार्था
यवागू । उदकायायम्—उदकार्यो घटः ।

पञ्चमी भयाद्यैः । ३ । १ । ७३ ।

पञ्चम्यन्तं नाम भयाद्यैर्नामि सह समस्यते स च समासः
तत्पुरुष, स्यात् । नरकेभ्यो भयम्—नरकभयम् । धर्मादिपेत —

धमपितः । सुखापेतः । कल्पनाप्रौढः । अधर्माद् जुगुप्सुः—अध-
र्मजुगुप्सुः । सुखपतित इत्यादिः ।

वक्तेनासत्त्वे । ३ । १ । ७४ ।

असत्त्वे वर्तमाना या पञ्चमी तदन्तं नाम क्तप्रत्ययान्तेन
नाम्ना सह समस्यते, स च तत्पुरुषः । स्तोकान्मुक्तः । अन्तिका-
दागतः । अभ्याशादागतः । दुरादागतः । विप्रकृष्टादागतः ।
कृच्छ्रान्मुक्तः । ' असत्त्वे डसेः ' इत्यलुक्समासः । ' परःशताद्या
निपातनाद् ज्ञेयाः ' शतात् परे, सहस्रात् परे, लक्षात् परे; परः
शताः, परस्सहस्राः, परोलक्षा इत्यादयः ।

षष्ठ्ययत्नाच्छेषे । ३ । १ । ७५ ।

शेषे या षष्ठी तदन्तं नाम नाम्ना सह समस्यते, न चेत्
स शेषो यत्नाद् विहितः स्यात् । कर्मसञ्ज्ञायां सिद्धायां पक्षे
च कर्माविवक्षायां सम्बन्धमात्रविवक्षया षष्ठ्यां सिद्धायां सत्यां
या सूत्रैर्व्याप्यस्य कर्मसञ्ज्ञा विकल्पिता पक्षे च षष्ठी कृता
सा सर्वा षष्ठी यत्नषष्ठी, यत्नात् शेषे षष्ठी जातेति यत्नशेषषष्ठी
कथ्यते । ' नाथः ' ' स्मृत्यर्थद्वयेशः ' इत्यादिना यत्नाद् विहितः
शेषः—यत्नशेष इत्यर्थः, तं यत्नशेषं वर्जयित्वा या षष्ठी तदन्तं
नाम समस्यत इत्यर्थः । राज्ञः पुरुषः—राजपुरुषः । गृहस्थानां
गृहम्—गृहस्थगृहम् । गवां क्षीरम्—गोक्षीरम् । अयत्नादिति किम्,
मातुः स्मारकः, सर्पिणो नाथकः अत्र सम्बन्धषष्ठी, न कृदन्तकर्म-
निमित्ता ।

कृति । ३ । १ । ७७ ।

‘कर्मणि कृतः’ ‘कर्तरि’ एतत्सूत्रद्वयेन कृत्प्रत्ययनि-
मिता या पष्ठो उक्ता तदन्तं नाम नाम्ना सह सम्पद्यते । सिद्ध-
सेनस्य कृतिः—सिद्धसेनकृतिः । गणघराणामुक्तिः—गणघरोक्तिः ।
इध्मवृश्चनः । पटाशशातनः ।

सप्तमी शौण्डाद्यैः । ३ । १ । ८८ ।

सप्तम्यन्तं नाम शौण्डादिभिर्नामभिः सह सम्पद्यते, स च
तत्पुरुषसन्दाः स्यात् । अक्षेषु शौण्डः—अक्षशौण्डः, इह शौण्ड-
शब्दो व्यसने वर्तते । अक्षधूर्तः । अक्षकितवः । वृत्तौ प्रसक्ति-
क्रियाया अन्तर्भावाद् अक्षादिष्वधिकरणे सप्तमी । बहुवचनमा-
कृतिगणार्थम् । ‘काकाद्यानां क्षेपे गम्यमाने समासो वाच्यः’ तीर्थे
काक इव—तीर्थकाकः इत्यादि । ‘पात्रेसमितादयो निपातनात्
साधवः’ पात्रे एव समिता न तु कार्ये इति पात्रेसमिताः, पात्रे-
बहुलाः, गेहेशूर इत्यादयः । अग्नावाहितः—आहिताग्निरित्यादौ
पूर्वप्रयोगः क्वचिद् द्रष्टव्यः ।

नञ् । ३ । १ । ८९ ।

नञिति नाम नाम्ना सह सम्पद्यते, स च समासस्तत्पुरुषः
स्यात् । नञ् द्विविधः, यद्वक्तव्यम्—

उभौ नञौ समाख्यातौ पर्युदासप्रसज्यकौ ।

पर्युदासः सदृग्ग्राही प्रसज्यस्तु निषेधस्तु ॥ १ ॥

प्राधान्यं तु विधेयत्र प्रतिषेधेऽप्रधानता ।

पर्युदासः स विज्ञेय उत्तरपदगतो नञ् ॥ २ ॥

अप्राधान्यं विधेयत्र प्रतिषेधे प्रधानता ।

प्रसज्यप्रतिषेधोऽयं क्रियया सह यत्र नञ् ॥ ३ ॥

न मनुष्यः— अमनुष्यः, न सूर्यं पश्यन्तीति—असूर्यम्पश्या
राजदाराः । पुनरपि तत्सदृश-तद्विरुद्ध-तदन्य-तदभावमेदात् स नञ्
चतुर्था । न ब्राह्मणः अब्राह्मणः ब्राह्मणसदृश इत्यर्थः । न धर्मोऽधर्मः
तद्विरुद्ध इत्यर्थः । न वायुः अवायुः वायुमित्रः पदार्थ इत्यर्थः ।
न वचनमवचनं वचनाभाव इत्यर्थः । प्रथमत्रयाणां पर्युदासे चतुर्थस्य
प्रसज्ये चान्तर्भावः ।

• नञ् ॥ ३ । २ । १२५ ।

नञ्शब्दस्य स्थाने अकारादेशः स्यादुत्तरपदे परे । अब्रा-
ह्मणः । अहिंसा । असत्यम् । अस्तेयम् ।

नखादयः । ३ । २ । १२६ ।

नखादयः शब्दा अकृतनञकारादेशा निपात्यन्ते । नास्य खं
विद्यते इति नखः । न भ्राजत इति नभ्राद् । न पातीति नपात् ।
न विदन्तीति नवेदाः । सत्सु साधुः सत्यः, न सत्यः असत्यः,
न असत्यः नासत्यः । न मुञ्चतीति नमुचिः । नास्य कुष्ठमस्तीति
नकुष्ठः । न पुमान् न स्त्रीति नपुंसकः । न क्षरति क्षीयते वेति
नक्षत्रम् । न कामतीति नकः । नास्मिन् अकं दुःखमस्तीति

नाकः । न विद्यन्ते आः श्रियः छन्दांसि वा यस्येति नग्नः । न गच्छतीति नगः । न अगः नागः । एवं नमेरुः, ननान्दा, न-
भागः, नान्तरीयः । नवाद इत्यादयः ।

अन् स्वरे । ३ । २ । १२९ ।

स्वरादावुत्तरपदे परे नजित्यस्य अनित्यादेशः स्यात् । न विद्यते अन्तो यस्येति अनन्तः । न अश्वः—अनश्वः । न अजः—
अनजः ।

इति नञ्समासप्रकरणम् ।

विशेषणं विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयश्च । ३ । १ । ९६ ।

भेदकं विशेषणं, येयं विशेष्यम् । भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तयोः श-
ब्दयोरेकस्मिन्नर्थे वृत्तिरैकार्थ्यं सामानाधिकरण्यम् । विशेषण-
वाचि नाम विशेष्यवाचिना समानाधिकरणेन नाम्ना सह समस्यते,
स च समासस्तत्पुरुषसम्बन्धः सन् कर्मधारयसम्बन्धः स्यात् । नीलं
च तदुत्पलं चेति नीलोत्पलम् । रक्तं च तत् कमलं च रक्तकम-
लम् । कृष्णा चासौ शाटी च कृष्णशाटी । पुमांश्चासौ गौश्च
पृङ्गवः । विशेषणमिति किम्, तक्षकः सर्पः । विशेष्येणेति किम्,
लोहितः तक्षकः । विशेषण-विशेष्ययोः सम्बन्धिशब्दत्वेनैकतरो-
पादानेनैव सिद्धे उभयोरुपादानं परस्परव्यवच्छेदव्यवच्छेदकत्वे
समासो यथा स्यात् ।

उपमानं सामान्यैः । ३ । १ । १०१

उपमीयतेऽनेनेत्युपमानम् ।

वाचिभिरेव नामभि समस्यते, स च तत्पुरुषः
स्यात् । उपमानोपमेयोभयगतसाधारणधर्मः
शस्त्री, शस्त्री चासौ श्यामा च शस्त्रीश्यामा ।
मानमिति किम्, देवदत्तः श्यामा ।
इव बलाहका ।

उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुवर्तौ । ३ । १

उपमेयवाचि नाम

सह समस्यते, स च तत्पुरुषकर्मधारयसङ्घः
नोपमेययोः साधारणधर्मवाची शब्दः प्रयुज्यते ।
पुरुषश्चासौ व्याघ्रश्च पुरुषव्याघ्रः । पुरुषसिंहः ।
किम्, पुरुषो व्याघ्र इव शूरः ।

पुंवत् कर्मधारये । ३ । २ । ६७ ।

उडन्तवर्जा परतः स्त्री कर्मधारये समासे । रुयेकाथ
परे पुंवद् भवति । प्रतिषेधनिवृत्त्यर्थमिदम् ।
च कल्याणप्रिया । मद्विका चासौ भार्या च मद्विकभार्या ।
चन्द्रारिका । चन्द्रमुखभार्या ।

इत्युक्तं कृता । ३ । १ । ४९ ।

कृतप्रत्ययविधायके सूत्रे ङसिना पञ्चम्यन्तेन नाम्ना यदुक्तं
तद् ङस्युक्तम् । ङस्युक्तं नाम कृतप्रत्ययान्तेन नाम्ना सह नित्यं
समास्यते, स च समासस्तत्पुरुषसञ्ज्ञो भवति । कुम्भं करोति—
कुम्भकारः । शरलावः । 'तृतीयोक्तं तु वा समास्यते' मूलकोपदंशं
मुङ्क्ते, मूलकेनोपदंशं मुङ्क्ते वा । प्रादयो मत्याद्यर्थे प्रथमान्तेन,
अत्यादयः क्रान्ताद्यर्था द्वितीयान्तेन, अवादयः कुप्राद्यर्थे तृतीया-
न्तेन, पर्यादयो ग्लानाद्यर्थे चतुर्थ्यन्तेन, निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पञ्च-
म्यन्तेन समास्यन्ते, स च समासस्तत्पुरुषः । प्रगत आचार्यः—प्राचार्यः ।
खट्वामतिक्रान्तः—अतिखट्वः । कोकिल्या अबकुप्टः—अबकोकिलः ।
अध्ययनाय परिग्लानः—पर्यध्ययनः । कौशाम्ब्या निष्क्रान्तः—
निष्कौशाम्बिः ।

सङ्ख्या समाहारे च द्विगुश्चानाम्बयम् । ३ । १ । ९९ ।

अनेकस्य कर्मञ्चिदेकत्वं समाहारः । सङ्ख्यावाचि नाम परेण
नाम्ना सह समास्यते, सञ्ज्ञाविषये तद्वितविषये उत्तरपदे च परे
समाहारेऽभिधेये च, स च तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्याद् । अयमेव
समासोऽसञ्ज्ञायां द्विगुश्च स्यात् । सञ्ज्ञाविषये—पञ्च च,
ते ग्रामाश्च—पञ्चग्रामाः, सप्तर्षयः । तद्वितविषये—द्वयोर्मात्रोरपत्यं
प्रमान् द्वैमातरः, पञ्चनापितिः । उत्तरपदे—पञ्च गावो वनमस्य
पञ्चगवधनः, दशग्रामधनः । समाहारे—पञ्चानां पूजानां समाहारः—
पञ्चपूजा, पञ्चफली । समाहारे चेति किम्, अष्टौ प्रवचनमातरः ।

कोः क्त्वं तत्पुरुषे । ३ । २ । १३० ।

स्वरादावुत्तरपदे परे तत्पुरुषसमासे कुशब्दस्य कदादेशः
स्यात् । कुत्सितमन्त्रम्—कदम्बम् । कदम्बः ।

रथ—वदे । ३ । २ । १३१ ।

कुशब्दस्य रथे वदे चोत्तरपदे कदादेशः स्यात् । कदम्बः ।
कदम्बः ।

काऽक्ष—पथोः । ३ । २ । १३४ ।

कुशब्दस्य कादेशः स्यादनयोः परयोः । काक्ष । कापथः ।
'पुरुषे वा' कापुरुषः, कुपुरुषः । 'अल्पार्थस्यापि कोः काऽऽदेशः'
कामधुरम् अल्पमधुरमित्यर्थः ।

का—कवौ कोष्णे । ३ । २ । १३७ ।

उष्णे उत्तरपदे का—कवौ वाऽऽदेशौ स्याताम् । ईषदुष्णम्—
कोष्णम्, कवोष्णम् । पक्षे यथाप्राप्तमिति तत्पुरुषे कदुष्णम् ।
बहुव्रीहौ कूष्णः ।

परतः स्त्री पुंवत् सूचेकार्येऽनूङ् । ३ । २ । ४९ ।

अन्यतो विशेष्यवशात् स्त्रीलिङ्गः स्त्रियां वर्तमाने तुल्याधि-
करणे उत्तरपदे परे पुंवत् स्यात् । न तूढन्तः । दर्शनीया भार्या
यस्य स दर्शनीयभार्यः । पट्वी भार्या यस्य स पटुभार्यः ।
परतः स्त्रीत्यादि किम्, गङ्गाभार्यः, गृहिणीनेत्रः । अनूङिति किम्,
ब्रह्मबन्धूभार्यः ।

क्यद्-मानि-पित्तद्धिते । ३ । २ । ५० ।

क्यद्प्रत्यये मानिनि चोत्तरपदे परे पित्तद्धिते च परतः स्त्री
 पुंवत् स्याद्, अनूद् । श्येनी इवाचरति-श्येतायते, एनीवाचरति-
 एतायते । दर्शनीयां मन्यते-दर्शनीयमानी अयमस्याः । दर्शनी-
 यकल्पा । अजश्यं यूयम् ।

नाप्प्रियादौ । ३ । २ । ५३ ।

पूरण्यप्रत्ययान्ते ऋयेकार्थे उत्तरपदे प्रियादौ च पुंवद्भावो न
 भवति । कल्याणी पञ्चमी यासु ताः कल्याणीपञ्चमा रात्रयः ।
 कल्याणीप्रिया यस्य स कल्याणीप्रियः । एवं प्रियासुभगः, भव्या-
 प्रियः । प्रिया, भक्ति, मनोज्ञा, सुभगा, दुर्मगा, क्षान्ता, कल्याणी,
 चपला, सचिवा, सर्मा, वामा, कान्ता, गच्छा, तनया, दुहितृ,
 स्वस्र इत्यादिप्रियादयः ।

तद्धिताककोपान्त्यपूरण्याख्याः । ३ । २ । ५४ ।

तद्धितप्रत्ययस्याकप्रत्ययस्य च यः कः स उपान्त्यो यासां
 ताः पूरणप्रत्ययान्ताः सन्ज्ञाश्च परतः स्त्री पुंवद् न भवति ।
 मद्रीका भार्या यस्य स मद्रीकाभार्यः । लासिकाभार्यः । अक-
 कारिका भार्या यस्य स कारिकाभार्यः, हारिकाभार्यः । पूरणी-
 द्वितीया भार्या यस्य स द्वितीयभार्यः, पञ्चमीभार्यः । आख्या-
 दत्ता भार्या यस्य स दत्ताभार्यः । तद्धिताकविशेषणं किम्, पाक
 भार्या यस्य स पाकभार्यः ।

स्वाङ्गाद् ङीर्जातिश्चामानिनि । ३ । २ । ५६ ।

स्वाङ्गाद् विहितो यो ङोस्तदन्तो जातिवाचो च परतः स्त्री
 पुंवद् न भवति, मानिनि परे न । दीर्घकेशी भार्या यस्य स दीर्घ-
 केशीभार्यः । एवं चन्द्रमुखीभार्यः । जातिः— ब्राह्मणी भार्या यस्य
 ॥ ब्राह्मणीभार्यः । अमानिनीति किम्, दीर्घकेशमानिनी । कठ-
 मानिनी इत्यादि ।

तद्धितः स्वरष्टद्धिहेतुररक्तविकारे । ३ । २ । ५५ ।

स्वरस्थानाया वृद्धेर्हेतुभूतो रक्तविकाराच्चान्यत्रार्थे विहितो
 यस्तद्धितस्तदन्तः परतः स्त्री पुंवद् न भवति । मैथिली भार्या
 यस्य स मैथिलीभार्यः । एवं माथुरीभार्यः । वैदर्भीभार्यः । तद्धित
 इति किम्, कुम्भकारी भार्या यस्य स कुम्भकारभार्यः । वृद्धिहेतु-
 रिति किम्, शोभनतरा भार्या यस्य स शोभनतरभार्यः । अन्ये तु
 वृद्धिहेत्वोस्तद्धितप्रत्यययोः ङितोरेव प्रतिषेधमिच्छन्ति, तन्मते
 वैयाकरणीभार्यः इत्यादिर्भवति । अरक्तेति किम्, कषायेण रक्ता
 काषायी, काषायी बृहतिका यस्य स काषायबृहतिकः, लोहस्य
 विकारो लौही, सा ईषा यस्य स लौहेपः ।

इति तत्पुरुषसमासप्रकरणम् ।

बहुव्रीहिसमासप्रकरणम्

एकार्थं चानेकं च । ३ । १ । २२ ।

एकः समानोऽर्थोऽधिकरणं यस्य तदेकार्थसमानाधिकरणमिति यावत् । एकमेकं चैकार्थं नामाख्यं च नाम्ना सह समासं भवति द्वितीयाद्यन्तस्यान्यपदस्यार्थे वाच्ये सति; स च समासो बहुव्रीहिसम्बन्धो भवति । प्राप्तमुदकं यमसौ प्राप्तोदको ग्रामः, उग्रो रथो येन स उग्ररथोऽनृत्वान्, उपहतो बलिर्यस्मै स उपहतबलिर्यश्च, उद्धृत ओदनो यस्याः सा उद्धृतोदना स्यालिः, वीराः पुरया यस्मिन् स वीरपुरयो रणः, चित्रा गावो यस्य स चित्रगुर्देवदत्तः । अनेकं—शोभना सूत्रमा जटा केशा यस्यासौ सुसूक्ष्मजटुकेशः, सुलभमजिनं वासो यस्मिन् तत् सुलभानिवासः क्षेत्रम् । अव्ययम्—उच्चैर्मुखं यस्य स उच्चैर्मुखः, एवं नीचैर्मुखः, कर्तृकामः, अन्तरङ्गम् । व्यधिकरणत्वेनाव्ययस्य प्राप्त्यभावाद् चपदेन तदनुकर्षणम् । बहुव्रीहिर्द्विविधः—तद् गुणसंविज्ञानोऽतद्गुणसंविज्ञानश्च । प्रधानस्यैकदेशो विशेषणतया यत्र ज्ञायते, स तद्गुणसंविज्ञानो यथा लम्बकर्णश्चैत्रः; यत्र न ज्ञायते सोऽतद्गुणसंविज्ञानो यथा पीतसमुद्रः । ‘उष्ट्रमुखादयो बहुव्रीहिसमासान्ता निपातनाद् वेदिक्याः’ उष्ट्रस्य मुखमिव मुखं यस्य स उष्ट्रमुखः, अथ व्यधिकरणसमासो मुखशब्दस्येव शब्दस्य च लोपश्च निपातनात् विधेयः । एवं

हरिणाक्षी, हंसगमनाऽऽदयोऽस्मिन् गेणे द्रष्टव्याः - । प्रादिपूर्वं
धातुजं पदं समस्यते, विकल्पेन उत्तरपदलोपश्च । प्रपतितानि पर्णानि
यस्य स प्रपर्णः, न विद्यमानः पुत्रो यस्य स अपुत्रः, पक्षे
प्रपतितपर्णः, अविद्यमानपुत्र इति ।

सहस्तेन । ३ । १ । २४ ।

तुल्ययोगे विद्यमानार्थे च वर्तमाने सहेति नाम तृतीयान्तैर्न
न्वाम्ना समस्यते, अन्यपदार्थे स च बहुव्रीहिः ॥ तुल्ययोगो द्वय-
गुणैकियं । पुत्रेण सह गोमान् सपुत्रो गोमान्, पुत्रेण सह स्थूलः
सपुत्रः स्थूलः, पुत्रेण सहागतः सपुत्र आगतः । विद्यमानता— सह
कर्मणा वर्तत इति सकर्मा जीवः, सलोमकः पुरुषः । सहेति किम्—
सार्कं पुत्रेण ।

सहस्य सोऽन्यार्थे । ३ । २ । १४३ ।

उत्तरपदे परे बहुव्रीहौ सहस्य स आदेशो वा स्यात् । सपुत्रः,
संचलात्रः ।

विशेषण-सर्वादि-संख्ये बहुव्रीहौ । ३ । १ । १५० ।

विशेषणं सर्वादि-संख्यावाचि च बहुव्रीहौ प्राग् निरतति ।
चित्रगुः, कालकण्ठः, मोक्षबुद्धिः, सर्वशुक्रः, त्रिकृष्णः । प्रियशब्दो
त्वा प्राग् निरतति, शुद्धप्रियः, प्रियगुडः ।

गहवादिभ्यः । ३ । १ । १५६ ।

एभ्यः सप्तम्यन्तं बहुव्रीहौ वा प्राक् निपतति । विशेषणत्वात्
सप्तम्यन्तस्य पूर्वेण पूर्वं निपाते नित्यं प्राप्ते योगो विकल्पार्थः ।
'कण्ठेगदुः' गदुकण्ठः । 'प्रहरणार्थादिन्द्वादिगणाच्च सप्तम्यन्तं प्राक्
'ने निपतति' असिपाणिः, इन्दुमौलिः ।

क्ताः । ३ । १ । १५१ ।

क्तान्तं बहुव्रीहौ सर्वत्र प्राक् प्रयोक्तव्यम् । कृतकटः ।
'आहिताग्न्यादिषु तु क्तान्तं वा प्राक् प्रयोजनीयम् आहिताग्निः,
अग्न्याहितः । एवं 'प्रहरणार्थादिषु क्तान्तं विकल्पेन पूर्वं पातनी-
यम्' उच्यते, अस्युद्यतः । उद्यतमुखः, मुखलोद्यत इत्यादि ।
'जातिवाचि-कालवाचि-सुखादिभ्योऽपि क्तान्तं वा पूर्वं पातनी-
'यम्' खर्जूरजम्बी, मांसमाता, सुखमाता । पक्षे जगध्खर्जूर, जात-
'मांसा, जातसुखा ।

द्विपदाद् धर्मादन् । ७ । ३ । १४१ ।

धर्मशब्दान्ताद् द्विपदाद् बहुव्रीहेरन् भवति । शोभनो धर्मो
यस्य स सुधर्मो जैनः । द्विपदादिति किम्- परम स्वो धर्मो यस्य स
परमत्वधर्मः । जायाशब्दस्य बहुव्रीहौ जानिरादेशो वक्तव्यः ।
सुवतिजानिः ।

सुपूत्युत्सुरभेर्गन्धादिद् गुणे । ७ । ३ । १४४ ।

एभ्यः पराद् गुणार्थे वर्तमानाद् गन्धशब्दाद् बहुव्रीहौ इद्
भवति । सुगेन्वि, पुतिर्गन्वि, उद्गन्वि, सुरभिर्गन्वि वस्तु । गुण

इति किम्— द्रव्येऽप्ये वर्तमानाद् न भवति शोभना गन्धा द्रव्याणि यस्य स सुगन्ध आपणिकः । 'आहार्ये गुणे वा इद् वक्तव्यः' शोभनो गन्धो यस्य तत् सुगन्धि सुगन्धं शरीरम् । 'अल्पाभाद् गन्धशब्दाद् विकल्पेनेद् वाच्यः' सूपगन्धि, घृतगन्धि भोजनम् । 'उपमानार्थात् पराद् गन्धशब्दादपि' उत्पलगन्धि मुखम् । 'सम्पूर्वात् प्रपूर्वाच्च जानुशब्दस्य बहुव्रीहौ, लुञ्जावादेशौ वाच्यौ' संजुः, संज्ञः, प्रजुः, प्रज्ञः । 'मन्दाल्पाभ्यां पराद् मेघाशब्दस्यापि बहुव्रीहौ अस् समासान्तो वाच्यः' मन्दा मेघा यस्यासौ मन्दमेघा एवमल्पमेघाः ।

स्त्रियामूधसो नृ । ७ । ३ । १६९ ।

स्त्रियां वर्तमानस्योधसो बहुव्रीहौ नृ स्यात् । कुण्डमिवोबो यस्याः सा कुण्डोष्णी गौः । स्त्रियामिति किम्— कुण्डोधा गोगणः । 'खर-खुरशब्दात् परस्य नासिकाशब्दस्य सञ्ज्ञायां नसादेशः स्यात्' खरणा, खुरणाः । 'उपसर्गात् परस्य नासिकाया नसादेशो वाच्यो बहुव्रीहौ' प्रणसं मुखम् । 'विल्यसर्गात् नासिकाया खु-ख-आ आदेशा बोध्याः' विगता नासिका यस्यासौ विखुः, विखः, विप्रः । 'धनुः-शब्दस्य बहुव्रीहौ धन्वन् वक्तव्यः' पुष्पधन्वा ।

सक्थ्यक्ष्णः स्वाङ्गे । ७ । ३ । १२६ ।

स्वाङ्गार्यो यौ सक्थ्यक्षी तदन्ताद् बहुव्रीहेष्टो भवति । दीर्घ-सक्थी, विशालाक्षी । स्वाङ्ग इति किम्— दीर्घसक्थि शकटम् ।

प्रमाणीसंख्याद् डः । ७ । ३ । १२८

(१४९)

प्रमाण्यन्तात् संख्यायाश्च बहुव्रीहेर्दो भवति । औप्रमाणा
गृहस्थाः, द्विजाः ।

जातेरीयः सामान्यवति । ७ । ३ । १३९ ।

जात्यन्ताद् बहुव्रीहेरीयो भवति सामान्याश्रयेऽन्यपदार्थे ।
वैश्यजातीयः, क्षत्रियजातीयः । सामान्यवतीति किम्- बहुजाति-
ग्रामः । 'हस्तादिवर्जद्विपमानात् परस्य त्रयोः संख्यायाश्च परस्य
बहुव्रीहौ पादस्य पाद् वक्तव्यः' व्याघ्रपाद् । सुपाद् । द्विपाद् ।

इति बहुव्रीहिसमासपरकरणम् ।

अथ द्वन्द्वसमासप्रकरणम् ।

चार्थे द्वन्द्वः सहोक्तौ । ३ । १ । ११७ ।

चार्थे वर्तमानं नाम नाम्ना सह सहोक्तिविषये समस्यते, स च समासो द्वन्द्वसङ्गो भवति । समुच्चयान्वाचयेतरेतरसमाहारभेदात् चतुर्विधश्चार्थः । अनेकस्य क्रियाकारकादेरेकस्मिन्नर्थे तुल्यबलतया बौकनं समुच्चय । यथा विप्रः पठति पचति च, चैत्रो मैत्रश्च पठति । गुणप्रधानभावमात्रविशेषः समुच्चय एवान्वाचयो यथा हे बटो भिक्षामट, गां चानय । समुच्चयान्वाचयरूपे चार्थेऽन्योन्यापेक्षाभावाद् न भवति समासः । द्वयोस्तु इतरेतरसमाहारयोर्भवति । अन्योन्यसापेक्षाणामेव द्रव्याणामुद्भूतावयवभेदसमूह इतरेतरयोगः । अजयपालश्च विजयपालश्च जीवादिपदार्थं जानीत इति अजयपालविजयपालौ जीवादिपदार्थं जानीत । धवश्च लक्षश्च चक्रलक्षौ, घनश्च खदिरश्च पलाशश्च धवखदिरपलाशा ; अत्रावयवानामुद्भूतत्वात् तन्निबन्धनं द्वित्वं बहुत्वं च भवति । न्यग्भूतावयवभेदः समूहः समाहारः । धवश्च खदिरश्चानयोः समाहारः धवखदिरम्, धवश्च पलाशश्च न्यग्रोधश्चैषां समाहारः धवखदिरन्यग्रोधम् । अत्रावयवानां न्यग्भूतत्वात् समुदायस्य च प्राधान्यात् तस्यैकत्वाच्चैकवचनम् । पदैः प्रत्येकं पदार्थानां युगपदभिधानं सहोक्तिः । चैत्रमैत्रौ

घटं कुर्वतिऽत्र चैत्रशब्दो द्वयर्थो मैत्रशब्दोऽपि द्वयर्थः, चकारेण तु लक्ष्यतेऽयमर्थः ।

समानानामर्थेनैकः शेषः । ३ । १ । ११८ ।

समानार्थानां शब्दानां सहोक्तौ गम्यमानायामेकः शिष्यतेऽर्थान्ये लुप्यन्ते । वक्रश्च कुटिलश्च वक्रौ कुटिलौ वा । अर्थेन समानानामिति किम्— प्लक्षन्त्यग्रौषौ । सहोक्ताविति किम्— वक्रश्च कुटिलश्च दृश्यः ।

स्यादावसंख्येयः । ३ । १ । ११९ ।

सर्वस्यां स्यादौ विभक्तौ तुल्यरूपाणां सहोक्तौ गम्यमानायामेकः शिष्यते, संख्येयवाचि शब्दरूपं वर्जयित्वा । असश्च शकटं, असश्च देवनः, असश्च विभीतक इति अशाः । एवं घटाः पटा देवा इत्यादयः । 'त्यदादिभिर्न्येन सहोक्तौ त्यदादिरेवैक शिष्यते' स च चैत्रश्च तौ । 'आत्रार्थस्य स्वन्नर्थेन सहोक्तौ आत्रार्थ एकः शिष्यते' 'पुत्रापस्य दुहिन्येन सहोक्तौ पुत्रार्थश्चैकः शिष्यते' भ्राता च स्वसा च भ्रातरौ, पुत्रश्च दुहिता च पुत्रौ । 'मातृशब्देन सहोक्तौ पितृशब्दः एको वा शिष्यते' माता च पिता च पितरौ मातापितरौ वा ।

वृद्धो यूना तन्मानभेदे । ३ । १ । १२४ ।

वृद्धप्रत्ययान्तस्य युक्प्रत्ययान्तेन सहोक्तौ वृद्धप्रत्ययान्त एकः शिष्यते, तन्मानभेदे एव न तु प्रकृतिभेदेऽर्थभेदे वाऽन्यस्मिन् भेदे

सति । गार्ग्यश्च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ । तन्मात्रभेद इति किम्—
गार्ग्यवात्स्यायनौ ।

पुरुषः तस्त्रिया । ३ । १ । १२६ ।

पुरुषशब्दः प्राणिनि प्रसिद्धं वर्तते । रूढस्त्रीवाचिना सहोक्तौ
पुरुष एकः शिष्यते, तन्मात्रभेदे । ब्राह्मणश्च ब्राह्मणी च ब्राह्मणौ ।
'स्त्री' नामास्त्रीवेव सहोक्तावेकं शिष्यते तन्मात्रभेदे, तच्च शिष्यमे-
कार्थं वा भवति' शुरुं च शुरुश्च शुरुं वा ।

विरोधिनामद्रव्याणां नवो द्वन्द्वः स्वैः । ३ । १ । १३० ।

द्रव्यं गुणक्रियावत् । विरोधिनाचिनामद्रव्याणां स्वजातीयैरे-
वारब्धो द्वन्द्व एकार्थो वा भवति । सुखं च दुःखं च सुखदुःखे
सुखदुःखं वा ।

प्राणितूर्याङ्गाणाम् । ३ । १ । १३७ ।

प्राणितूर्ययोः ङ्कार्थानां स्वजातीयारब्धो द्वन्द्व एकार्थो नित्यं
भवति । कर्णनासिकम् । मार्दङ्गिकपाणविकम् । सेनाङ्गवाचिनां
क्षुद्रजन्तुवाचिनां च स्वैर्द्वन्द्व एकार्थो नित्यं भवति । रथाध्याश्वाश्च
रथाध्वम्, यूकालिशम् । 'येषामध्येतृणां निकट. पाठस्तेषां स्वैर्द्वन्द्व
एकार्थः स्यात्, पदक्रमम् । 'जातिवैराणामपि' अहिनकुलम् ।
अतिब्राह्मणम् ।

पात्र्यशूद्रस्य । ३ । १ । १४३ ।

यैर्मुक्ते पात्रं संस्कारेण शुष्यति ते शूद्राः, पात्रमर्हन्तीति

पाठ्याः । पात्रार्हशुद्धवाचिनां स्वैर्द्वन्द्व एकार्यो भवति । तस्मात्-
स्कारम् । रजकनन्तुवायम् । एकवद्भावे नपुंसकत्वं यदुक्तम्—
‘ द्वन्द्वैकत्वाऽन्यपीभावौ क्रियाव्ययविशेषणे । . .

कृत्वाः चानाः खलजिनः भावे आ त्वात् समूहनः ” ॥ १ ॥

द्वन्द्वैकत्वम्—सुखदुःखम् । अन्यपीभावः— दण्डादण्डि । क्रियाया
व्ययस्य च यद् विशेषणं तद्वाचि नाम-साधु पचति, प्रागरमणीयम् ।
भावे विहिताः कृत्वाः, कप्रत्ययः, आनेति कान— आनशौ, अनङ्गपि
इत्येते प्रत्ययाः तदन्तं च—चैत्रेण कार्यं कर्तव्यं कृतं वेचनं पच्य-
मानं खननं स्थानं इत्यादयः । खलप्रत्ययान्तम्— दुराद्व्यंभवं मैत्रेण ।
जिन् सांराविणम् । ‘ भावे त्वत्त् ’ इत्यारम्भ ‘ ब्राह्मणस्त्वः ’
इति त्वमभिधाय्य ये प्रत्ययास्तदन्तं च नाम नपुंसकं भवतीत्यर्थः ।

लघ्वक्षरासखीदुत्स्वराद्यदल्पस्वराच्यमेकम् । ३ । १ । १६० ।

लघ्वक्षरं सखिवर्जितमिकारोकारान्तं स्वराद्यकारान्तमल्पस्वरं
पुज्यवाचि चैकं द्वन्द्वे प्राक् प्रयोक्तव्यम् । लघ्वक्षरम्— शरशीर्षम् ।
असखीदुत्— अग्नीपोमौ, पटुगुप्तौ । स्वराद्यत्— अन्नशब्दम्, उष्ट्र-
स्वरम्, उष्ट्रशशकम् । अधरयेन्द्राः, इन्द्रयाश्वाः अत्रैकस्थैव नियमः
‘ स्मर्ये परम् ’ इति न्यायात् । अल्पस्वरम्— छन्नन्यग्रोघौ, घवखदिरप-
लंशाः । अर्च्यम्— श्रद्धामेधे । एकमिति किम्— शङ्खद्वन्द्वभि-
वीणाः, वीणाद्वन्द्वमिश्रहा नाऽत्र वीणाशङ्खयोर्युगपत् पूर्वनिपातः ।

आ द्वन्द्वे । ३ । २ । ३९ ।

विद्यायोनिस्सम्बन्धनिमित्तानामृकारान्तानां यो द्वन्द्वस्तस्मिन्
सत्युत्तरपदे परे, पूर्वपदस्याऽऽद् भवति । होता च पोता च
होतापोतारौ । माता च पिता च मातारपितरौ । याताननान्दरौ ।
पुत्रशब्दे परेऽपि द्वन्द्वे ऋकारस्याकारो भवति पितापुत्रौ ।

वेदसहश्रुतावायुदेवतानाम् । ३ । २ । ४१ ।

एषां द्वन्द्वे पूर्वपदस्य आ भवति उत्तरपदे परे । येषां साह-
चर्यलोके प्रसिद्धं वेदे च सहभावेन निर्देशः कृतस्ते वेदसहश्रुताः ।
इन्द्रासोमौ । इन्द्रावृहस्पती । वायुवर्जनाद् वाय्वग्नी ।

ईः पोमवरुणेऽग्नेः । ३ । २ । ४२ ।

अग्निशब्दस्येकारादेशो भवति पोमे वरुणे च परे, वेदसहश्रु-
तावायुदेवतानां द्वन्द्वे । अग्नीपोमौ । अग्नीवरुणौ ।

दिवो द्यावा । ३ । २ । ४४ ।

देवताद्वन्द्वे उत्तरपदे परे दिवो द्यावादेशो भवति । द्यौश्च
भूमश्च द्यावाभूमी । 'पृथिवीशब्दे उत्तरपदे दिवस्-दिवः इत्येतावादेशौ
वा भवतः' दिवस्पृथिव्यौ, दिवःपृथिव्यौ, द्यावापृथिव्यौ । 'मातृ-
पित्रोर्द्वन्द्वे ऋकारस्यार बोभयोः पदयोर्निपात्य' मातरपितरयोः,
मातापित्रोः ।

परस्परान्योन्येतरेतरस्याम् स्यादेर्वाऽपुंसि । ३ । २ । १ ।

अपुंसि प्रयुज्यमानानां परस्परादीनां सम्बन्धिनः स्यादेः स्याने

वाऽऽमादेशो भवति । एते च परस्परादयः स्वभावादेकत्वपुंस्त्व-
वृत्तयः कर्मव्यतिहारविषयाः । अन्योऽन्यमेकक्रियावर्णनं कर्मव्यति-
हारः । इमे सख्यौ कुले वा परस्परां परस्परं वा भोजयन् । इमे
सख्यौ कुले वाऽन्योऽन्यमन्योऽन्या वा भोजयन् । आभिः सखीभिः
इतरेतरा वा इतरेतरेण भोज्यन्ते इत्यादि ।

अथालुपसमासः—

असत्त्वे कृतेः । ३ । २ । १० ।

असत्त्वे विहितो यो ङसिस्तस्योत्तरपदे परे लुब्ध न भवति ।
स्तोकान्मुक्तः । कृच्छ्रान्मुक्तः ।

ओजोऽञ्जःसहोऽम्भस्तमस्तपसएः । ३ । २ । १२ ।

एभ्य परस्य तृतीयैकवचनस्य ताप्रत्ययस्य लुब्ध न भवति ।
ओजसाकृतम् । अञ्जसाकृतम् । सहसाकृतम् । अम्भसाकृतम् ।
तमसाकृतम् । तपसाकृतम् । 'पुंसोऽनुजे, 'जनुपोऽन्धे, आत्मनश्च
पूरणप्रत्ययान्ते उत्तरपदे ताप्रत्ययस्य लुब्ध न वाच्यः । पुंसाऽनुज-
जनुपाऽन्व । आत्मनाद्वितीयः ।

परात्मभ्या डेः । ३ । २ । १७ ।

आभ्या परस्य चतुर्थ्येकवचनस्योत्तरपदे परे सम्ज्ञाया लुब्ध न
भवति । परस्मैपदम् । आत्मनेपदम् ।

तत्पुरुषे कृतिः । ३ । २ । २० ।

अकारान्ताद् व्यञ्जनान्ताच्च परस्य सप्तम्याः कृदन्त उत्तर-
पदे परे तत्पुरुषे समासे लुब् न भवति । स्तम्बेरमः । कर्णेनपः ।
अस्मनिहुतम् ।

अपो य-योनि-मति-चरे । ३ । २ । २८ ।

अस्मात् परस्य सप्तम्या यप्रत्यये योनि-मति-चरेषु चोत्तर-
पदेषु लुब् न भवति । अप्सु भवः अप्सभ्यः । अप्सुयोनिः । अप्सु-
मतिः । अप्सुचरः । 'मध्यादन्ताच्च सप्तम्या गुरौ परे लुब् न
वाच्यः' मध्येगुरुः । अन्तेगुरुः ।

अमूर्धमस्तकात् स्वाङ्गादकामे । ३ । २ । २२ ।

मूर्ध-मस्तकवर्जितात् स्वाङ्गवाचिनोऽव्यञ्जनात् परस्याः
सप्तम्याः कामवर्जित उत्तरपदे परे लुब् न स्यात् । उरसिलोम ।
शिरसिशिखः । उदरेमणिः । कण्ठेकालः ।

पश्यद्-वाग्-दिशो हर-युक्ति-दण्डे । ३ । २ । ३२ ।

हर-युक्ति-दण्डे उत्तरपदे एभ्यः परस्या पद्यया लुब् न
भवति । पश्यतोहरः । वाचोयुक्तिः । दिशोदण्डः । 'देवानां प्रिय
इत्यलुब् निपात्यः' ।

ऋदुदित्तरतमरूपकल्पघुवचेलङ्गोत्रमतहते वा

ह्रस्वश्च । ३ । २ । ६३ ।

परतः खीलिङ् ऋदुदित् शब्दस्तरादिप्रत्यये लुवादावुत्तरपदे
च परे ह्रस्वान्तः पुंवच वा भवति । पचन्तितरा, पचत्तरा, पचन्ती-

तरा । श्रेयसिन्मा, श्रेयस्तमा, श्रेयसीतमा । विदुषिरूपा, विद्वद्रूपा,
विदुषीरूपा । पचन्तिकल्पा, पचत्कल्पा, पचन्तीकल्पा । पचन्ति-
ब्रुवा, पचद्ब्रुवा, पचन्तीब्रुवा । पचन्तिचेली, पचच्चेली, पचन्तीचेली ।
पचन्तिगोत्रा, पचद्गोत्रा, पचन्तीगोत्रा । पचन्तिमता, पचन्मतां,
पचन्तीमता । पचन्तिहता, पचद्धता, पचन्तीहता । 'गौणस्याविमो
गोशब्दस्य द्याद्यन्तस्य चान्ते वर्णमानस्यापि ह्रस्वो वेदितव्यः'-
पञ्च गावो यस्य स पञ्चगुः, अतिकुमारिः, अतिसूक्ष्म । 'हयन्त-
स्यैकस्वराणां विकल्पेनान्येषां नित्यं ह्रस्वस्वरादिषु परेषु
वेदितव्यः, खितरा, खीतरा । गौरितमा । 'महच्छब्दस्योत्तरपदे
कश्चिद् वा वाच्यः' महावीरः, महाकरः ।

गोस्तत्पुरुषात् । ७ । ३ । १०९ ।

गोशब्दान्तात् तत्पुरुषादद् भवति । राज्ञो गौः राजगवी ।

राजन्सखेः । ७ । ३ । १०६ ।

एतदन्तात् तत्पुरुषादद् भवति । पञ्चानां राज्ञां समाहारः
पञ्चरासी । राज्ञः सखा राजसखः ।

क्रूरपूःपथपोऽत् । ७ । ३ । ७६ ।

क्रूराद्यन्तात् समासादद् भवति । अर्बुबः । त्रिपुरम् । जङ्ग-
पथः । द्वीपम् । 'ध्रुवतादद् वाच्यश्चेद् धूर्नाक्षस्य' राजधुरा ।
'उपसर्गात् परस्याच्चनः समवाच्येभ्यश्च तममोऽद् वक्तव्यः'-
प्राध्यः, सन्तमसम्, अवतमसम्, अन्वतमसम् ।

मति-परोऽनोरव्ययीभावात् । ७ । ३ । ८७ ।

प्रत्यादिपूर्वादिक्ष्यन्तादव्ययीभावादद् भवति । प्रत्यक्षम् ।
परोक्षम् । अन्वक्षम् । 'अनन्तादव्ययीभावादद् वाच्यः' उपतक्षम् ।

गिरि-नदी-पौर्णमास्याग्रहायण्यपञ्चमवर्गयोर्द्वि
धा । ७ । ३ । ९० ।

एतदन्तात् पञ्चमवर्गवर्गान्ताच्चाव्ययीभावादद् वा भवति ।
अन्तर्गिरम्, अन्तर्गिरि । उपनदम्, उपनदि । उपपौर्णमासम्,
उपपौर्णमासि । उपाग्रहायणम्, उपाग्रहायणि । उपप्लुचम्,
उपप्लुक् । 'संख्यायात् पराभ्यां नदी-गोदावरीभ्यां तु नित्यं
वक्तव्यः' । पञ्चनदम्, द्विगोदावरम् ।

जात-महद्-वृद्धादुक्षः कर्मधारयात् । ७ । ३ । ९६ ।

एभ्यः परो ध उक्षशब्दस्तेदन्तात् कर्मधारयादद् भवति ।
जातोक्षः । महोक्षः । वृद्धोक्षः ।

स्त्रियाः पुंसो द्वन्द्वौ । ७ । ३ । ९६ ।

स्त्रीशब्दात् परो यः पुंमान् तदन्ताद् द्वन्द्वौ कर्मधारयाच्चाद्
भवति । स्त्रीपुंसौ । स्त्रीपुंसः । 'कङ्क्षामे, कङ्क्षयजुषम्, धेनव-
कुहौ, वाङ्मनसे, अहोरात्रः, रात्रिदिवम्, मत्तदिवम्, अहदिवम्,
उपेष्टीवम्, पदष्टीवम्, अक्षिभुवम्, दासगवम्' एते अदन्ता-
द्वन्द्वे निपात्याः ।

((५५९))

चवर्गदपहः 'समाहारे ॥ ७ ॥ ३५ ९८ ।

समाहारार्थादितदन्ताद् द्वन्द्वादद् भवति । वाक्त्वचम् । संप-
द्विपदम् । वात्तिवपम् । छत्रोपानहम् ।

द्विगोरनहोऽद् ॥ ७ ॥ ३५ ९९ ॥

अत्रन्तादहन्ताच्च द्विगुसमाहारादद् भवति । यश्चानां
न्तरेणा समाहार षण्वतस्ती । द्वयह । 'स्त्रार्यन्ताद् वा वाच्यम्
द्विखारम्, द्विखारि ।

नावः ॥ ७ ॥ ३५ १०४ ।

अर्थात् परो यो नौशब्दस्तदन्तात् 'समासद् द्विगोश्चाह
भवति । अर्धनापी । पञ्चनावम् ।

प्राणिन उपमानात् ॥ ७ ॥ ३५ १११ ॥

प्राण्यर्थादुपमानात् परो यश्चा तदन्तात् तत्पुरुषादद् भवति ।
व्याघ्रश्च व्याघ्र इव चा इत्यर्थः । 'अहन्तात् तत्पुरुषादद्
वाच्य' परमाह ।

सर्वांशसंख्याऽव्ययात् ॥ ७ ॥ ३५ ११८ ॥

सर्वशब्दादशार्थात् संख्यार्थादव्ययाच्च परो योऽहनशब्दस्तद-
न्तात् तत्पुरुषादद् भवति, अहोऽहनादेशश्च । सर्वाह । पूर्वाहः ।
द्व्येहनः । अत्यह्नी ।

अतोऽहस्य ॥ २ ॥ ३५ ७३ ॥

रेफादिमतोऽकारान्तात् पूर्वपदात् परस्योह्नस्य नो ण
भवति । पराहः ।

अक्षणोऽप्राण्यङ्गे । ७ । ३ । ८५ ।

अप्राण्यङ्गार्थादक्षयन्ताददन्तो भवति । छवणोक्षम् । शकटाक्षम् ।

संख्यातैकपुण्यवर्षादीर्घाच्च रात्रेस्तु । ७ । ३ । ११९ ।

एभ्यः सर्वोशादेश्च परो यो रात्रिशब्दस्तदन्तात् तत्पुरुषाद्
भवति । संख्यातरात्रः । एकरात्रः । पुण्यरात्रः । वर्षारात्रः । दीर्घ-
रात्रः । सर्वरात्रः । पूर्वरात्रः । द्विरात्रः । अतिरात्रः ।

नवव्ययात् संख्याया ङः । ७ । ३ । १२३ ।

आभ्यां परो यः संख्यावाची शब्दस्तदन्तात् तत्पुरुषाद्
ङो भवति । अदशाः । निर्विशः । 'संख्याऽन्ययाभ्यां परो
योऽङ्गुलिस्तदन्तात् तत्पुरुषाद् ङो वाच्यः' । द्व्यङ्गुलम्,
निरङ्गुलम् ।

नञ्-सु-व्युप-त्रेथंतुरः । ७ । ३ । १३१ ।

एभ्यः परो यश्चतुःशब्दस्तदन्ताद् बहुव्रीहेरञ् भवति ।
अचतुरः । सुचतुरः । विचतुरः । उपचतुराः । त्रिचतुराः ।

वयसि दन्तस्य दतुः । ७ । ३ । १५१ ।

सुसंख्यापूर्वस्य दन्तस्य बहुव्रीहौ दतु आदेशो भवति,
वयसि गम्ये । शोमना दन्ता यस्य स सुदन्तु कुमारः । द्विदन्त

वालः । 'सुपूर्वस्य हृदयस्य बहुव्रीहौ मित्रेऽर्थे दुःपूर्वस्य' चाभिने
हृद् निपात्यः । सुहृद् मित्रम् । दुर्हृदमित्रः ।

इनः कच् । ७ । ३ । १७० ।

इजन्ताद् बहुव्रीहेः क्यर्पात् कच् भवति । बहवो दण्डिनो
यस्यां सा बहुदण्डिका सेना । 'ऋकारान्ताद् नित्यदिदन्ताच्च बहु-
व्रीहेः कच् वक्तव्यः' । बहुकर्तृकः । बहुनदीकः ।

शेपाद् वा । ७ । ३ । १७५ ।

उक्तातिरिक्ताद् बहुव्रीहेः कच् वा भवति । बहुखट्वकः,
बहुखट्वः ।

ईयसोः । ७ । ३ । १७७ ।

ईयस्वन्ताद् बहुव्रीहेः कच् न भवति । बहुश्रेयसी साध्वी ।
'पोडश, पोडा, पड्डा, पोडत् इत्यादयस्तु निपातनाद्' । यत्र नित्य-
समासस्तत्रास्वप्नविग्रहो विधेयो यथा स्त्रियामिति अधिक्षि ।

इति समासप्रकरणं समाप्तम् ।

अथ तद्धितार्थो निरूप्यते ।

तद्धितोऽणादिः । ६ । १ । १ ।

इतो वक्ष्यमाणा अणादिप्रत्ययास्तद्धितसञ्ज्ञका भवन्ति ।

पौत्रादि वृद्धम् । ६ । १ । २ ।

पौत्रप्रभृति अपत्यं वृद्धम् । अपत्यवतः परमप्रकृतेर्यत् पौत्रा-
द्यपत्यं तद् वृद्धसञ्ज्ञकं भवति । गर्गस्यापत्यं पौत्रादिः गार्ग्यः ।
नडस्यापत्यं पौत्रादिः नाडायनः । पौत्रादीति किम्—गर्गस्यानन्त-
रापत्यं गार्गिः ।

वंश्यज्यायोभ्रात्रोर्जीवति प्रपौत्राद्यस्त्री युवा । ६ । १ । ३ ।

वंश्यः पित्रादिः, ज्यायान् भ्राता वयोधिक इत्यर्थः, स वैरु-
पितृकः एरुमातृको वा, प्रपौत्रो मूलप्रकृतेश्चतुर्थः । वंश्ये ज्येष्ठ-
भ्रातरि च जीवति सति स्त्रीवर्जिनं प्रपौत्राद्यस्य युवमंज्ञकं भवति ।
गार्ग्यस्य युवाऽऽत्यं गार्ग्याद्यणः । वंश्यन्यायोभात्रोरितिकिम्—
गार्ग्यः । जीवतीति किम्—मृतेगार्ग्यः । अग्रीतिकिम्—ग्री गार्गी ।

सपिण्डे वयःस्थानाधिके जीवद् वां । ६ । १ । ४ ।

वयोः सप्तम एरुः प्रहस्तौ मियः सपिण्डौ स्तः । वयो
यौवनादि । स्थानं पिता पुत्रादि च । द्वाभ्यां वयःस्थानाभ्या-
मधिके सपिण्डे जीवति सति मूटप्रकृतेः स्त्रीवर्त्यं प्रपौत्राद्यस्य

जीवदेव मुवसन्तं वा भवति । गार्ग्यस्यापत्यं जीवद् गार्ग्यः गार्ग्यो-
यणो वा । वात्स्यः वात्स्यायनः ।

सञ्ज्ञा दुर्वा । ६ । १ । ६ ।

हठाद् वा सन्ज्ञा सा दुसन्ज्ञा वा भवति । चैत्रीयाः चैत्राः ।

त्यदादिः । ६ । १ । ७ ।

असौ दुमञ्जो भवति । ' दोरीयः ' इति ईये तदीयः ।
तदीयः ।

प्राग् जितादण् । ६ । १ । १३ ।

' तेन जितमयद्दीव्यत्वनस्सु ' इत्येनस्मान् सूनात् प्राग्
येऽपत्यादयोऽर्षास्तेष्वण् वा भग्न्यपवादविषयं भुक्त्वा । उपगोर-
पत्यम्-औपगवः । मक्षिष्टेन रत्तम्-माक्षिष्टम् ।

उसोऽपत्ये । ६ । १ । २८ ।

पष्ठयन्ताद् नाम्नोऽपत्येऽर्थे यथाविहितमणादयो भवन्ति ।
उपगु+अण् इति स्थिते ण इत्सञ्ज्ञायां सत्यां

वृद्धिः स्वरेष्वादेर्जिति तद्धिते । ७ । ४ । १ ।

जिति णिति तद्धिते परे प्रकृतैः प्रथमस्वरस्य ' वृद्धिर्भवति ।
' इत्यादिस्वरस्य वृद्धौ औपगु+अ इति स्थिते

अस्वयंभुवोऽण् । ७ । ४ । ७० ।

स्वयंभूर्भस्वोऽर्षान्तात्यापदस्य तद्धिते परेऽण् भवति । अवा-
देशे औपगवः ।

धनादेः पत्युः । ६ । १ । १४ ।

धनादिगणपठिताच्छब्दात् परो यः पतिशब्दस्तदन्तात् प्रागुज्जितीयेऽर्थेऽण् भवति । धनपतेरपत्यं तत्र भवो वा धानपतः ।
अश्वपतेः आश्वपतः ।

अनिदम्यणपवादे च दित्यदित्यादित्ययम-

पत्युत्तरपदान् ज्यः । ६ । १ । १५ ।

दित्यादिशब्दात् पत्युत्तरपदाच्चेदमर्थवर्जिते प्रागुज्जितीयेऽर्थेऽप-
त्याद्यर्थरूपे णोऽणोऽपवादास्नद्विपये च ज्यः भवति । दितेरेण्यं
द्वैत्यः । अदितेरेपत्यमादित्यः । आदित्यो देवता यस्य तद् आदि-
त्यम् । यमस्यापत्यं याम्यः । बृहस्पतिर्देवताऽस्य बार्हस्पत्यम् ।
इदमर्थवर्जनाद् आदित्यस्येदम्—आदितीयं मण्डलम् ।

कल्यग्रेरेयण् । ६ । १ । १७ ।

आम्यां प्रागुज्जितीये एयण् भवति । कलिर्देवताऽस्य तत्
कालेयम् । आग्नेयम् ।

उत्सादेरब् । ६ । १ । १९ ।

अस्मात् प्रागुज्जितीयेऽनिदम्यणपवादे चान् भवति । उत्स-
स्यापत्यम्—औत्सः । तरुण्या अपत्यम्—तारुणः ।

अः स्याम्नः । ६ । १ । २२ ।

स्याम्नः प्रागुज्जितीये अः भवति । अधत्यामः ।

लोम्नोऽपत्येषु । ६ । १ । २३ ।

अस्मात् प्राग्जितीये बहुवपत्यर्थे अः भवति । एकत्वे द्वित्वे च बाह्वादित्वादिन् । उडुलोम्नोऽपत्यानि—उडुलोमाः । एकत्वे द्वित्वे च औडुलोमिः औडुलोमी ।

द्विगोरनपत्ये यस्वरादेर्लुवदिः । ६ । १ । २४ ।

अपत्यार्थादन्यत्र प्राग्जितीयेऽर्थे विहितस्य द्विगोः परस्य यकारादेः स्वरादेश्च प्रत्ययस्य लुक् भवति, न तु द्विः । द्वगो रपयो-
वोदा द्विरपः ' रपाद् सादेश्च वोक्ते ' इति यः । पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः पञ्चकपालः । द्विगोरितिकिम् — पूर्वस्यां शाखायां भवः—
पौर्वशाखः । यस्वरादेरिति किम् — पञ्चम्यो गोम्य आगतं पञ्चगुमयम् ।

न प्राग्जितीये स्वरे । ६ । १ । २५ ।

गोत्रे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य बहुवचनेषु या लुक् कस्यते सा प्राग्जितीयेऽर्थे यः स्वरादिनद्धितो विधीयते तस्मिन् विषये न भवति । गर्गाणां छात्रा गार्गीयाः । वात्सीयाः ।

तद्धितयस्वरेऽनाति । २ । ४ । २२ ।

अन्गनात् परस्यापत्यप्रत्ययमन्विनो यकारस्य तद्धिते यकारादावाकारवर्गस्वरादौ च प्रत्यये परे लुक् भवति । गार्धे साधु-
गार्धिः । गर्गाणां समूहो गार्गकम् । यस्वर इति किम् — गार्ग्य-
दागर्गं गार्ग्यमयम् । अनातीति किम् — गार्ग्यायणः ।

अत इन् । ६ । १ । ३१ । :-

पष्ठचन्ताददन्तादपत्येऽर्थे इन् भवति । दाक्षिः ।

- गगदिर्द्यन् । ६ । १ । ४२ ।

एभ्योऽपत्ये वृद्धे यन् भवति । गर्गस्य वृद्धापत्यं गार्ग्यः ।
वात्स्यः । जामदग्न्यः । धौम्यः । धानंजयः । - 'विदां दीनामन्
वाच्यो' वृद्धेऽपत्ये' विदस्य वृद्धापत्यं वैदः ।

नडादिभ्य आयनन् । ६ । १ । ५३ ।

नड इत्यादिभ्यो वृद्धापत्ये आयनन् भवति । नाडायनः ।
चारायणः । वृद्धग्रहणादनन्तरापत्ये तु नाडिः, चारिः इत्यादिः ।

यनिनः । ६ । १ । ५४ ।

वृद्धेऽर्थे यौ यनिनौ तदन्ताद् युवापत्ये आयनन् भवति ।

- वृद्धाद् यूनि । ६ । १ । ३० ।

युवापत्ये यः प्रत्ययः स वृद्धप्रत्ययान्ताद् भवति । गर्गस्य
युवापत्यं गार्ग्यायणः । वत्सस्य वात्स्यायनः । दक्षस्य दाक्षायणः ।

शिवादेरन् । ६ । १ । ६० ।

शिवादिगणपठिनादपत्येऽण् भवति । शैवः, प्रौष्ठः, चाण्ड
इत्यादिः ।

- ऋपिटृण्यन्यककुरुभ्यः । ६ । १ । ६१ ।

ऋपया प्रसिद्धा, वृण्यः अन्वञ्जकुरवः इति च पंशाख्याः ।

ऋष्यादिवाचिभ्यो नामभ्योऽण्येऽण् भवति । वेशिष्ठस्यापत्यं
वाशिष्ठः । वैश्वामित्रः । वसुदेवस्यापत्यं वासुदेवः । आतिरुद्धः ।
श्वफल्कस्यापत्यं श्वफल्कः । सहदेवस्यापत्यं साहदेवः । नाकुलः ।

सदख्यासंमद्राद् मातृर्मातुर्यं । ६ । १ । ६६ ।

संख्यावाचिनः शब्दात् संमद्राभ्यां च परो यो मातृशब्द-
स्तदन्तादपत्येऽय्येऽण् भवति । मातुश्च मातुरादेशः । द्वयोर्मात्रोरपत्यं
द्वैमातुरः । पाणमातुरः । सांमातुरः । माद्रमातुरः ।

कन्यात्रिवेण्याः कनीनत्रिवणं च । ६ । १ । ६७ ।

आभ्यामपत्येऽण् ययस्यं च कनीनत्रिवणावादेशौ भवतः ।
कन्याया अपत्यं कानीनः । त्रिवेण्या अपत्यं त्रैवणः ।

दितैश्चैयण् वा । ६ । १ । ६९ ।

दितिशब्दाद् मण्डूकशब्दाच्चापत्ये एयण् वा भवति । दिते-
रपत्यं दैतैयः, दैत्यो वा । मण्डूकस्यापत्यं माण्डूकेयः, माण्डूकिर्वा ।
मण्डूकस्याणपि माण्डूकः ।

ह्रस्वाप्सृढः । ६ । १ । ७० ।

ह्रन्तादावन्तात् त्यन्ताद्दन्ताच्चापत्ये एयण् भवति ।
मुपण्या अपत्यं सौपण्यः । विनताया अपत्यं वैनतेयः । युवत्या
अपत्यं यौवनेयः । कमण्डल्या अपत्यं कामण्डलेयः । 'पीड्यासास्त्रा-
म्यामणपि' वैलेयः, वैठः । साल्लेयः, साल्लः ।

भृग्वह्निरसकुत्सवशिष्ठगोतमात्रेः । ६ । १ । १२८ ।

एभ्यो बहुशोत्रार्थस्य प्रत्ययस्य लुक् भवति, न तु स्त्रियाम् ।
भृगूणामपत्यानि भगवः । अङ्गिरसः । कुत्साः । वशिष्ठाः ।
गोतमाः । अत्रयः ।

यूनि लृप् । ६ । १ । १३७ ।

यूनुत्पन्नप्रत्ययस्य प्राग् नितीयेऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये विषय-
भूते लृक् भवति, लृपि सत्यां यः प्राप्नोति स भवेद् । पाण्डाह्न-
स्यापत्यं पाण्डाह्तिः, तस्य युवापत्यं पाण्डाह्नः, तस्य च्छात्रा इति
प्राग् नितीयेऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये चिरीर्षिते णप्रत्ययस्य लृक् जात-
स्ततः ' वृद्धेऽञ् ' इत्यनेनाञ् पाण्डाह्नाः । पाण्डाह्ति-मिमता-
भ्यामपत्यमात्रे ण आयनिञ् च वक्तव्यः ।

राष्ट्रक्षत्रियाद् सरूपाद्राजापत्ये द्विरञ् । ६ । १ । ११४ ।

सरूपाम्यां राष्ट्रक्षत्रियाभ्यां यथासंख्यं राजापत्येऽञ् भवति
स च द्विः । विदेहानां राजा अपत्यं वा वैदेहो बहुत्वे तु विदेहा
रानानोऽपत्य नि वा ।

शुक्मगधकलिद्रसूरमसादिस्वरादण् । ६ । १ । ११६ ।

रागादौ रक्ते । ६ । २ । १ ।

रज्यतेऽनेनेति रागं कुसुम्मादि, तस्माद् रागविशेषवाचिन-
स्तृतीयान्ताट्ठमित्यर्थे यथाविहितं प्रत्यया भवन्ति । कपायेण
रक्तं वस्त्रं कापायम् । मज्झिष्ठेन रक्तं माज्झिष्ठम् । कुसुम्मेन रक्तं
कौसुम्भम् ।

लास्यारोचनादिरुण । ६ । २ । २ ।

तृतीयान्ताभ्यामाभ्या रक्तमित्यर्थे इण् भवति । लास्यया
रक्तं लाक्षिकं वस्त्रम् । रोचनेन रक्तं रौचनिकम् ।

नीलपीतादकम् । ६ । २ । ४ ।

तृतीयान्ताभ्यामाभ्या रक्तमित्यर्थे यथासंख्यमकौ भवतः ।
नीलेन रक्तं नीलम् । पीतेन रक्तं पीतम् ।

उदितगुरोर्माद् युक्तेऽन्द्रे । ६ । २ । ५ ।

उदितो गुरुर्हस्ततिर्पस्मिन् नक्षत्रे तद्वर्णाद् अन्ताद् युक्तेऽ-
ब्दरूपेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । उदिनगुरुणा प्रप्येण युक्त-
वर्णं पौष वर्णम् ।

चन्द्रयुक्तात् काले लृप् त्वप्रयुक्ते । ६ । २ । ६ ।

चन्द्रयुक्तं यनक्षत्रं तद्वर्णाद् अत्रप्रत्ययान्ताद् युक्ते कालेऽर्थे
यथाविहितं प्रत्ययो भवति । चन्द्रयुक्तेन प्रप्येण नक्षत्रेण युक्त-
वर्णं पौषमह । पौषी रात्री । मातृ दितम् । माती रात्रि ।

‘कालवाचिनः शब्दस्याप्रयोगे तु ह्रस्व भवति’ अद्य पुण्यः । अद्य कृतिका ।

श्रवणाश्वत्यान्नाम्न्यः । ६ । २ । ८१ ।

चन्द्रयुक्तात् श्रवणादश्वत्यात् टाप्रत्ययान्ताद् युक्ते कालेऽर्थे संज्ञायामः भवति । श्रवणेन चन्द्रयुक्तेन युक्ता रात्रिः श्रवणा रात्रिः । अश्वत्येन चन्द्रयुक्तेन युक्तमहः आश्वत्यमहः ।

दृष्टे साम्नि नाग्नि । ६ । २ । १३३ ।

टाप्रत्ययान्ताद् दृष्टं सामेत्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । मन्त्रेण दृष्टं साम क्रौञ्चं साम, अत्राण् । कलिना दृष्टं साम काले-यम्, अत्रैदण् ।

तेन च्छन्ने रथे । ६ । २ । १३१ ।

तृतीयान्ताच्छन्ने रथेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । वस्त्रेण च्छन्नः — वाखो रथः । ‘पाण्डुकम्बलात् तु इन् वाच्यः’ पाण्डु-कम्बलेन च्छन्नो रथः पाण्डुकम्बली ।

साऽस्य पौर्णमासी । ६ । २ । ९८ ।

सेति प्रथमान्तादस्येति पष्ठथये यथाविहितं नाग्नि प्रत्ययो भवति, प्रथमान्तं चेत् पौर्णमासी । पौषी पौर्णमासी अस्य सपौषो मासोऽर्धमासो वा । आप्रहायण्यश्वत्यात् त्वनार्ये नित्यं, वैत्री-कार्तिकी—फाल्गुनी—श्रवणाम्यस्तु विकल्पेनेकण वक्तव्यः । आप्र-हायणी पौर्णमास्यस्य स आप्रहायणिको मासः । अश्वत्या पौर्ण-

मास्यस्य स आश्वत्थिकः । चैत्री पौर्णमास्यस्य स चैत्रः, चैत्रिको
मासोऽर्धमासो वा । एवं कार्तिकः, कार्तिकिकः । फाल्गुनः,
फाल्गुनिकः । श्रावणः, श्रावणिकः ।

देवता । ६ । २ । १०१ ।

देवतार्थात् प्रथमान्तात् पष्ठथ्ये यथाविहितं प्रत्ययो भवति ।
जिनो देवताऽस्यासौ जैनः । शिवो देवताऽस्यासौ शैवः । एवं
बौद्धः । श्रीदेवताऽस्य श्रायम् । 'शुक्रात् तु इयो वाच्यः' शुक्रो
देवताऽस्य शुक्रियं हविः । 'शतरुद्रात् इय इयश्च नित्यं, महेन्द्रा-
त्तु वा वाच्यौ' शतरुद्रो देवताऽस्य शतरुद्रियं, शतरुद्रीयं हविः,
महेन्द्रो देवताऽस्य महेन्द्रीयं माहेन्द्रम् ।

पष्ठधाः समूहे । ६ । २ । ९ ।

पष्ठपन्तात् समूहेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । चपानां
समूहः चापम् । बकानां समूहो बाकम् । स्त्रीणां समूहः स्त्रैणम् ।
गर्वां समूहो गन्धम् । मित्राणां समूहो मैत्रम् । गर्भिणीनां समूहो
गर्भिणम् ।

गोत्रोक्तवत्सोष्टृद्धाजोरभ्रमनुप्यराजराज्जन्यराजपुत्रादकञ्
। ६ । २ । १२ ।

गोत्रप्रत्ययान्तादुक्तादेश्च पष्ठपन्तात् समूहेऽकञ् भवति ।
गार्गीणां, समूहो गार्गिकम् । औपगवानां समूह औपगवकम् । औत्स-
कम् । वात्सकम् । औष्ट्रकम् । वार्द्धकम् । आजकम् । औरभ्रकम् ।

मानुष्यकम् । राजकम् । राजन्यकम् । राजपुत्रकम् । 'केदारात्
 ऋयोऽकजिकणौ च वाच्यौ' कैदार्य, कैदारकम्, कैदारिकम् । 'कवचि-
 हस्तिभ्यामचित्तवाचिनश्चेकण् वाच्यः । कावचिकम् । हास्ति-
 कम् । अपूपानां समूह आपूपिकम् । शाण्डुलिकम् । 'अनङ्पूर्वाद
 धेनो रिकण् वक्तव्यः' धेनूनां समूहः— धेनु+इकण् इति स्थिते ।
 ऋवर्णोर्वर्णदोसिसुसशब्दकस्मात्त इकस्येतो लुक् । ७ । ४ । ७१

ऋवर्णोर्वर्णान्ताभ्यां दोस इसुसन्ताभ्यां शशब्दकरमाद्वर्जात्
 तान्ताभ्यां च परस्येरुस्थान्येतो लुग् भवति । धैनुकम् ।

ब्राह्मणमाणववाडवाद् यः । ६ । २ । १६ ।

एभ्यः समूहे यो भवति । ब्राह्मणानां समूहो ब्राह्मण्यम् ।
 एवं माणव्यं, वाडव्यम् । 'गणिकायाप्यो वाच्यः' गणिकानां समूहो
 गाणिस्यम् । 'पाशादिशब्दाद् गवादेश्च ल्यो वक्तव्यः' पाशानां
 समूहः पाश्या, तृणानां समूहस्तण्या, गवानां समूहो गव्या रथानां
 समूहो रथ्या, लकारः स्त्रीलिङ्गार्थः ।

ग्रामजनयन्धुगजसहायात् तल् । ६ । २ । २८ ।

एभ्यः समूहे तल् भवति । ग्रामता । जनता । बन्धुता ।
 गजता । सहायता । 'गोरयवाताद् यथासंख्यं ऋकृच्चलृञ् वाच्यम्'
 गवां समूहः गोत्रा, रथकृत्वा, वातूलः । 'धादीनामञ् वाच्यः'
 शूनां समूहः शौवम्, अह्नां समूहः आह्वम् । 'पशुशब्दात् त
 द्वण् वक्तव्यः' पशूनां समूहः पार्श्वम् ।

योद्धृप्रयोजनाद् युद्धे । ६ । २ । ११३ ।

योद्धृर्थात् प्रयोननार्थाच्च प्रयमान्ताद् पष्ठमर्थे युद्धे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । विद्यावरा योद्धारो यस्य युद्धस्य तद् युद्धं वैद्यावरम्, एवं सौभद्रम् ।

भावचञोऽस्यां णः । ६ । २ । ११४ ।

भावे चञन्तात् प्रयमान्तादस्यामित्यर्थे णो भवति । प्रकृतः पातो यस्यां सा प्रयाता त्रिभिः । 'श्येनं पाताति लं पातेति तु निगात्यौ' श्येनानां पातो यस्यां त्रिभ्यो क्रियायां भूमौ क्रीडायां वा सा श्येनं पाता त्रिभिः भूमिः क्रिया क्रीडा वा, एवं तैश्म्पाना ।

प्रहरणात् क्रीडायां णः । ६ । २ । ११६ ।

प्रयमान्तात् प्रहरणार्थादस्यामिति क्रीडायां णो भवति । दण्डः प्रहरणं यस्यां क्रीडायां सा दाण्डा क्रिया ।

विकारे । ६ । २ । ३० ।

पष्ठचन्ताद् विकारे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । सुवर्णस्य विकारः सौवर्णमद्गुलीयम् । 'अश्मना विकार' आश्मनः, आश्मः ।

प्राण्यौपधितृसेभ्योऽवयवे च । ६ । २ । ३१ ।

पष्ठचन्तेभ्यः प्राणिवाचिभ्य औषवाचिभ्यो वृक्षवाचिभ्यश्च विकारेऽवयवे चार्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । कपोतस्य विकारोऽवयवो वा कापोतं सक्विप मांसं वा । दूर्वाया विकारोऽवयवो वा दौर्व मस्म काण्डं वा । एवं बैस्वम् ।

त्रपुजतोः पोन्तश्च । ६ । २ । ३३ ।

आभ्यां विकारेऽण् भवति, पश्चान्तः । आणुपम् । जातुपम् ।

उष्ट्रादकञ् । ६ । २ । ३६ ।

अस्माद् विकारेऽवयवे चाकञ् भवति । उष्ट्रस्य विकारोऽ-
वयवो वा औष्ट्रम् । 'शमीशब्दाद् लो वाच्यः' शमीलं मत्स्य
काण्डं वा । 'पयोद्रोर्यः' पयस्यम्, द्रव्यम् । 'एण्या एयञ्'
एण्या विकारोऽवयवो वा ऐणेयं मांसमङ्गम् ।

शुरुपात् कृतहितवधविकारे चैयम् । ६ । २ । २९ ।

शुरुपशब्दादेष्वर्थेषु समूहे चैयञ् भवति । शुरुपाणां कृतो
हितं वधो विकारः समूहो वा पौरुषेयो अन्यः, पौरुषेयं पथ्यम्,
पौरुषेयो वधो विकारो वा, पौरुषेयः समूहः ।

अवेर्दुग्धे सोढदूसमरीसम् । ६ । २ । ६४ ।

अविशब्दाद् दुग्धेऽर्थे एते प्रत्यया भवन्ति । अवेर्दुग्धम्—
अविसोढं, अविदूसम्, अविमरीसम् ।

पितृमातृर्व्यङ्गुलं भ्रातरि । ६ । २ । ६२ ।

पितृमातृभ्यां भ्रातर्यर्थे व्यङ्गुलौ भवनः । पितृभ्राता पितृव्यः ।
मातृभ्राता मातृलः । 'पितृमातृभ्यां पितृमात्रोन्तु' इति वाच्यः
पितुः पिता माता वा पितामहः पितामही, मातुः पिता माता वा
मातामहः मातामही ।

राष्ट्रेऽनद्वादिभ्यः । ६ । २ । ६५ ।

अद्वादिवर्जात् पष्ठ्यन्ताद्वाष्ट्रेऽर्थेऽण् भवति । शिवस्य राष्ट्रं शैवम् । वीरस्य राष्ट्रं वैरम् । कुमारपालस्य राष्ट्रं कौमारपालम् । भारतम् । 'राजन्यादीनामत्रञ् वाच्यः' राजन्यानां राष्ट्रं राजन्यकम् ।

निवासादूरभवे इति देशे नाम्नि । ६ । २ । ६९ ।

पष्ठ्यन्ताद् नाम्नो निवासादूरभवयोर्यथाविहितं प्रत्ययो भवति तदन्तं नाम चेद्रूढं देशनाम स्यात् । शिबीनां निवासः शैवं पुरम् । विदिशाया अदूरभवं वैदिशं नगरम् ।

तदनास्ति । ६ । २ । ७० ।

तदिति प्रथमान्तादत्रेति सप्तम्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । प्रथमान्तं चेदस्तीति प्रत्ययान्तं चेद् देशनाम । उदुम्बराः सन्नि यस्मिन्-औदुम्बरो देशः ।

तेन निर्वृत्ते च । ६ । २ । ७१ ।

तृतीयान्ताद् निर्वृत्तेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति, देशनाम्नि । कुशाम्बेन निर्वृत्ता नगरी कौशाम्बी ।

मध्वादेः । ६ । २ । ७३ ।

एभ्यो निवासाद्यवतुष्के ययाग्रोगं मतुः भवति, देशनाम्नि । मधुमान् ।

शिखायाः । ६ । २ । ७६ ।

अतश्चातुरर्थिको बलः भवति, देशनाम्नि । शिखावलं पुरम् ।

रोऽश्मादेः । ६ । २ । ७९ ।

अस्माच्चातुरर्थिको रो भवति, देशनाम्नि । अश्मनां निवासः—
अश्मरः ।

मेक्षादेरिन् । ६ । २ । ८० ।

अतश्चातुरर्थिक इन् भवति, देशे नाम्नि । प्रेक्षी । फलकी ।

तृणादेः सल् । ६ । २ । ८१ ।

अस्माच्चातुरर्थिकः सल् भवति, देशनाम्नि । तृणमा । नदसा ।

काशादेरिल् । ६ । २ । ८२ ।

अस्माच्चातुरर्थिक इलप्रत्ययो भवति, देशे नाम्नि । काशि-
लम् । वाशिलम् ।

अरीहणादेरकण् । ६ । २ । ८३ ।

चातुरर्थिकोऽस्मादकण् भवति, देशे नाम्नि । आरीहणकम् ।
खाण्डवकम् ।

सुपन्थ्यादेर्ज्यः । ६ । २ । ८४ ।

अतश्चातुरर्थिको देशनाम्नि ज्यो भवति । सौपन्थ्यम् ।
सौवन्थ्यम् ।

सुतद्वमादेरिष् । ६ । २ । ८५ ।

अस्माच्चातुरर्थिको देशे नाम्नि इष् भवति । सौतद्वमिः ।
मौनचित्तिः ।

बलादेर्यः । ६ । २ । ८६ ।

अतश्चातुरर्थिको देशनाम्नि यो भवति । बलस्य-निशमोऽदूर-
स्मवं वा नगरं बल्यम् ।

अहरादिभ्योऽञ् । ६ । २ । ८७ ।

अतो देशनाम्नि चातुरर्थिकोऽञ् भवति । आहनम् । लौम् ।

सरुयादेरेयण् । ६ । २ । ८८ ।

देशे नाम्नि चातुरर्थिक एयण् भवति । सारोव. । साखि-
दत्तेयः ।

पन्ध्यादेरायनण् । ६ । २ । ८९ ।

अतश्चातुरर्थिको देशनाम्नि आयनण भवति । पान्नायनः ।
पाक्षायणः ।

कर्णादेरायनिञ् । ६ । २ । ९० ।

चातुरर्थिको देशे नाम्नि आयनिञ् भवति । कार्णायनिः ।
वासिष्ठायनिः ।

उत्करादेरीयः । ६ । २ । ९१ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि ईयो भवति । उत्करस्य निवासोऽदूर-
स्मवं उत्करीयम् । उत्कराः सन्त्यस्मिन् उत्करीयो देशः । उत्करेण
निर्वृत्तमुत्करीयं नगरम् । 'नदादीनां कीयो वाच्यः' नदकीयः,
ह्रत्तकीयः ।

कृशाभादेरीयण् । ६ । २ । ९३ ।

अतश्चातुरर्थिको देशे नाम्नि इयण् भवति । कार्शश्चीयः ।
आरिष्ठीयः ।

ऋश्यादेः कः । ६ । २ । ९४ ।

चातुरर्थिको देशे नाम्नि को भवति । ऋश्यकः । न्यमोषकः ।

वराहादेः कण् । ६ । २ । ९५ ।

चातुरर्थिको देशे नाम्नि कण् भवति । वाराहकम् ।
पालाशकम् ।

कुमुदादेरिकः । ६ । २ । ९६ ।

अतश्चातुरर्थिको देशे नाम्नि इको भवति । कुमुदिकम् ।
इकटिम् ।

अश्वत्थादेरिकण् । ६ । २ । ९७ ।

अस्माद् देशे नाम्नि चातुरर्थिक इकण् भवति । आश्वत्थि-
कम् । कौमुदिक् ।

तत्रोद्धृते पात्रेभ्यः । ६ । २ । १३८ ।

पात्रार्थात् सप्तम्यन्तादुद्धृतेऽर्थे यथाविहितं प्रत्यया भवन्ति ।
शरावे लङ्घनः शाराव ओदन । 'सप्तम्यन्तात् स्थण्डिलशब्दात् शोते
तृतीयार्थे यथायोगं प्रत्ययो' वाच्यः । स्थण्डिले शोते स्थाण्डिलो
भिष्टुः । निर्भावस्थानं स्थण्डिलमुच्यते ।

तद् वेत्तयचीते । ६ । २ । १३७ ।

तदिति द्वितीयांताद् वेत्ति अधीते वेत्त्यर्थगौरव्याविहितं

प्रत्ययो भवति । व्याकरणं वेत्ति वाऽधीने ' ऐकाद्ये ' इति विभक्तेर्लुपि व्याकरणं+अण् इति स्थिते—

रयः पदान्तात् प्रागैदौत् । ७ । ४ । ५ ।

जिति णिति तद्धिते परे दृवर्णोवर्णयोर्द्विप्राप्तौ सत्यां तयोरेव स्याने यौ यकारदकारौ पदान्तौ जातौ ताम्बां यकारवकाराम्बां प्राप्त् यथासंख्यभेदौतौ भवनः । वैयाकरणः । एवं न्यायमधीते वेत्ति वा नैयायिकः ।

न्यायादेरिकण् । ६ । २ । ११८ ।

अतो वेत्त्यधीते वेत्त्यर्थे इकण् भवति । नैयायिकः । नैया-
सिकः । सैद्धान्तिकः ।

पदक्रमशिक्षाधीर्मांसासाम्नोऽकः । ६ । २ । १२६ ।

एभ्यो वेत्त्यधीने वेत्त्यर्थेऽकः भवति । पदं वेत्त्यधीते वेत्ति पदकः, एवं क्रमकः, शिक्षकः, मीमांसकः, सामकः ।

संख्याकात् सूत्रे । ६ । २ । १२८ ।

संख्यावाचकात् परो यैः कः तदन्तात् सूत्रार्थाद् वेत्त्यधीते वेत्त्यर्थे प्रत्ययस्य लुब् भवति । अष्टकाः पाणिनीयाः ।

प्रोक्तात् । ६ । २ । १२९ ।

प्रोक्तार्थप्रत्ययान्ताद् वेत्त्यधीने वेत्त्यर्थे प्रत्ययस्य लुब् भवति । गौतमेन प्रोक्तं गौतमम्, गौतमं वेत्त्यधीने वेत्ति गौतमः ।

संस्कृते भक्ष्ये । ६ । २ । १४० ।

सप्तम्यन्तात् संस्कृते भक्ष्येऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवन्ति ।
 आप्ते संस्कृता अपूषा आप्ता । 'क्षीरशब्दादेयण्, दधिशब्दाच्चेकण्
 चक्षल्यः' क्षीरे संस्कृता क्षीरेयी यवागूः, दधि संस्कृतं दाधिकम् ।
 'अन्यत्रार्थेऽपि कचित् यथाविहितं प्रत्यया भवन्ति' चक्षुषा गृह्णे
 चाक्षुषं रूपम्, अश्वेनोह्यते आश्वो रयः, इषदि पिष्टा दार्पदाः,
 उदुखले क्षुण्णः औदुखलः, चतुर्भिरह्यते चातुरं शकटम्, चतुः
 र्दृश्यां दृश्यते चातुर्दशम् इत्यादयः ।

(१८३)

अथ शेषाधिकारः ।

शेषे । ६ । ३ । १ ।

‘ वसोऽपत्ये ’ इत्यतोऽपत्यार्थमारम्य ‘ संस्कृते भक्ष्ये ’
इति संस्कृतभक्ष्यार्थं यावद् येऽर्थान्निभ्योऽयोऽर्थः शेषः । प्रागू-
निनीये शेषेऽर्थे इतोऽनुक्रम्यमाणं ज्ञातव्यम् ।

नद्यादेरेयण् । ६ । ३ । २ ।

अस्मात् प्रागूनिनीये शेषेऽर्थे एयण भवति । नद्यां भवो
नातो वा नादेयः । वने भवो वानेयः । शेष इति किम्-समूहे तु
नदीनां समूहो नादिकम् । ‘ दूरादेत्यः ’ दूरे भवः दूरेत्यः । ‘ पारा-
वारादीनः ’ पारावारे भवः पारावारीणः ।

द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यः । ६ । ३ । ८ ।

दिव्शब्दात् प्राच् अपाच् उदच् प्रत्यच् इत्येतेभ्यश्चाभ्ययान-
व्ययेभ्यः शेषेऽर्थे यो भवति । दिवि भवं दिव्यं सुत्वम्, पाच्यम्,
अपाच्यम्, उदीच्यम्, प्रतीच्यम् । ‘ प्रागशब्दात् एयवञ्, ईनञ्,
यश्च ’ प्रागे भवो ग्रामेष्क, ग्रामीणः, ग्राम्यः ।

कुलकुत्तिग्रीवाच्छ्वाऽस्यलङ्कारे । ६ । ३ । १२ ।

एभ्यो यपासंख्यं शेषेऽर्थे एयवञ् भवति । कुले जातः

कौलेयकः श्वा । कुशौ भवः कौक्षेयकोऽसिः । ग्रीवायां भवो
अवेयकोऽलङ्कारः ।

दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यण् । ६ । ३ । १३ ।

एभ्यः शेषेऽर्थे त्यण् भवति । दक्षिणस्यां दिशि भवो
दक्षिणात्यः । पश्चाद् भवः पाश्चात्यः । पुरो भवः पौरस्त्यः ।
' निशब्दाद् भ्रूवेऽर्थे, निस्शब्दाच्च गतेऽर्थे त्यच् वाच्यः ' नित्य
भ्रुवमित्यर्थः । वर्णेश्वो निर्गतो निष्प्रश्नश्चण्डालः ।

ववेहामात्रतसस्त्यच् । ६ । ३ । १६ ।

एभ्यस्त्रतस्रस्त्ययान्तेभ्यश्च त्यच् भवति । क भवो जातो
वा कृत्यः । इह भवो जातो वा इहत्यः । अगा भवोऽनात्यः ।
तत्र भवस्त्यत्यः । कुत आगतः कुनस्त्यः ।

ऐपमो-ह्यः-यसो वा । ६ । ३ । १९ ।

एभ्यः प्रागुज्जिते शेषे त्यच् वा भवति । ऐपमस्त्यम्,
ऐपमस्तनम् । ह्यस्त्यम्, ह्यस्तनम् । श्वस्त्यम्, श्वस्तनम् ।

शकलादेर्यञः । ६ । ३ । २७ ।

अस्माद् यञन्तात् शेषेऽञ् भवति । शाकल्ये जातः शाकलः ।

वृद्धेऽञः । ६ । ३ । २८ ।

वृद्धेऽञन्तात् शेषेऽञ् भवति । दाक्षौ भवः दाक्षः ।

भवतोरिकणीयसो । ६ । ३ । ३० ।

अनः शेषेऽयं इरुणीयसौ भवतः । भवतोऽयं भातस्
 'अवर्णोवर्ण' इत्यादिनेकण इकारस्य लुक् । भवत इत् भवदीयम् ।
 'परान्नराजस्यस्तु अकीयो वाच्यः' परस्यायं परकीयः, जनस्येदं
 जनकीयम्, राज्ञोऽयं राजकीयः ।

दोरीयः । ६ । ३ । ३२ ।

दुसन्ज्ञतात् शेषेऽयं ईयो भवति । देवदत्तस्यायं देवदत्तीयः,
 तस्यायं तदीयः ।

राष्ट्रेभ्यः । ६ । ३ । ४४ ।

राष्ट्रेभ्यो दुसन्ज्ञकेभ्यः शेषेऽयन् भवति । अभिताराणामयमा-
 भितारकः ।

पृथिवीमध्याद् मध्यमश्चास्य । ६ । ३ । ६४ ।

अतो देशार्थात् शेषे ईयो भवति प्रकृतेर्मध्यमादेशश्च । मध्य-
 मीयः ।

वा युष्मदस्मदोऽजीनञौ युष्माकास्माकं चास्त्येकत्वे तु

तत्रक्रममकम् । ६ । ३ । ६७ ।

युष्मदस्मद्व्यां शेषेऽयं वाऽजीनञौ तत्सन्नियोगे च यथासंख्यं
 युष्मदस्मदोयुष्माकास्माकावादेशौ, एकत्वे तु तत्रक्रममकावादेशौ भवतः ।
 युवयोर्युष्माकं वेदं यौष्माकं, यौष्माकीणं पक्षे युष्मदीयम् । तथेदं
 तावकं, तावकीनं पक्षे त्वदीयम् । गावयोरस्माकं वेदमास्माकम्,
 आस्माकीनं पक्षे दुसन्ज्ञत्वादीयः अस्मदीयम्, ममायं मामकः, माम-
 कीनः, पक्षे मदीयः ।

अमोऽन्तावोऽधसः । ६ । ३ । ७४ ।

एभ्यः शेषेऽपि भवति । अन्तमः, अवमः, अवमः ।

पश्चादाद्यन्ताग्रादिमः । ६ । ३ । ७५ ।

पश्चाद् आदि अन्त अग्र इत्येतेभ्यः शेषेऽर्थे इमो भवति ।
पश्चाद् भवः पश्चिमः, आदौ भव आदिमः, अन्ते भवोऽन्तिमः,
अग्रे भवोऽग्रिमः ।

मध्याद् मः । ६ । ३ । ७६ ।

मध्यशब्दाच्छेषेऽर्थे मो भवति । मध्यमः ।

अध्यात्मादिभ्य इकण् । ६ । ३ । ७७ ।

एभ्यः शेषेऽर्थे इरण् भवति । आत्मनीत्यध्यात्मं तत्र भव-
माध्यात्मिकम्, एवमाविद्वैदिकम्, आधिभौतिकम्, और्ध्वदेहिकम्
इत्यादि ।

वर्षाकालेभ्यः । ६ । ३ । ८० ।

वर्षाशब्दात् कालविशेषवाचिनश्च शेषेऽर्थे इवण् भवति ।
वर्षायां भवं वार्षिकम्; मासे भवं मासिकम्, संवत्सरे भवं सांव-
त्सरिकं प्रतिक्रमणम् । निशाप्रदोषात् आभ्यां तु वा; निशायां
भवं नैशं नैशिकं वा, एवं प्रादोषं प्रादोषिकम् ।

असस्तादिः । ६ । ३ । ८४ ।

अत्मात् कालार्थाच्छेषे इकण् वा स्यात्, स च तादिः ।
अथो भवः शौचस्तिकः ।

चिरपरुत्परारेः तनः । ६ । ३ । ८५ ।

एभ्यः कालार्थाच्छेपेऽर्थे स्तो वा भवति । चिरत्नम्, पर-
त्नम्, परारितम् ।

पूर्वाहणापराहणात् तनद् । ६ । ३ । ८७ ।

आभ्यां वा तनद् भवति । पूर्वाहणे भवः पूर्वाहृतनः अत्र
'कालात्तनतर—' इत्यादिना सप्तम्या वा लुक् पूर्वाहणेननः । एवं
अपराहणेननः, अपराहृतनः ।

सायंचिरंम्राहणेमगेऽव्ययात् । ६ । ३ । ८८ ।

एभ्योऽव्ययाच्च कालार्थाच्छेपे तनद् नित्यं स्यात् । सायं-
तनम्, चिरंतनम्, म्राहणेतनम्, मगेननम्, दोषाननम्, दिवातनम्,
हस्तनम्, श्वस्तनम्, सनातनम्, पुरातनम्, 'पुराशब्दाद् नोऽपि'
पुराणम् ।

भर्तृसन्ध्यादेरण् । ६ । ३ । ८९ ।

नक्षत्रार्थाद्वर्थात् सन्ध्यादेश्च कालार्थाच्छेपेऽर्थेऽण् भवति ।
पृथ्वे भवः पौषः, ग्रीष्मे भवः मृषमः, सन्ध्यायां भवः सान्ध्यः,
अमावास्यायां भवोऽमावास्यः । 'हेमन्तस्य तु वाऽण्, तद्योगे च
तलुक्' हेमन्ते भवो हैमनो, हैमन्तः पक्षे हैमन्तिकः । 'प्रावृष
एण्यः' प्रावृषेण्यः ।

तत्र कृतलब्धंकीतसंभूते । ६ । ३ । ९४ ।

सप्तम्यन्तादेष्वर्थेषु यथायोगमणार्द्य एयणादयश्च भवन्ति ।
उत्से कृतो लब्धः क्रीतः संभूतो वा औत्तः । वहिः कृतः लब्धः
क्रीतः संभूतो वा बाह्यः । नया कृतो लब्धः क्रीतः संभूतो वा
नादेयः । एवं राष्ट्रीयः, पारीणः, दाक्षिणात्यः, ग्रैष्मः, प्रावृर्षेण्यः,
नैसः, नैशिकः ।

कुशले । ६ । ३ । ९५ ।

सप्तम्यन्तात् कुशलेऽर्थे यथाविहितमणेयणादयश्च भवन्ति ।
माधुरः, नादेयः ।

जाते । ६ । ३ । ९८ ।

सप्तम्यन्ताज्जातेऽर्थे यथाविहितमणेयणादयश्च भवन्ति ।
माधुरः, औत्तः । 'प्रावृषस्तु जातेऽर्थे इतो वाच्यः' प्रावृषि जातो
प्रावृषिकः ।

कालाद् देये ऋणे । ६ । ३ । ११३ ।

सप्तम्यन्तात् कालार्थाद् देये ऋणे यथाविहितमणादयो
भवन्ति । मासे देयं ऋणं मासिस्मू, एवं वार्षिकम् ।

साधुपुण्यत्पच्यमाने । ६ । ३ । ११७ ।

कालविशेषवाचिनः सप्तम्यन्तात् साधौ पुण्यति पच्यमाने
साधौ यथाविहितं प्रत्ययो भवति । हेमन्त्रे साधु हेमन्तिकम् ।
वमन्त्रे पुण्यति वामन्त्री कुन्दत्राः शरदि पच्यन्ते शारदाः शालयः ।

उत्से । ६ । ३ । ११८ ।

कालार्थात् सप्तम्यन्तादुत्सेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति ।
 शरदि उताः शास्दाः शालयः । हेमन्ते उता हैमनाः, हैमन्ताः,
 हैमन्तिका यवाः 'ग्रीमसप्तन्नाभ्यां तूत्सेऽर्थे अकञ् वा वाच्यः' ग्रीष्मे
 उत्तं ग्रीष्मञ्, ग्रीष्मे वा । वसन्ते उत्तं वासन्तकं वामन्तं वा घान्यम् ।

व्याहरति मृगे । ६ । ३ । १२१ ।

सप्तम्यन्तात् कालार्थात् व्याहरति मृगेऽर्थे यथाविहितं
 प्रत्ययो भवति । निशायां व्याहरति नैशो, नैशिको वा शृगालः ।
 एवं प्रादोपिरुः, प्रादोपः ।

जविनि च । ६ । ३ । १२२ ।

जयः प्रमहन्मभ्यासः ॥ विद्यते यस्यासौ जयी । सप्तम्य-
 न्तात् शालवाचिनो जयिन्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । निशा-
 सहचरितमभ्ययनमपि निशा, तस्यां जयी नैशो नैशिको वा ।

भवे । ६ । ३ । १२३ ।

सप्तम्यन्ताद् भवेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । शुभे भवः
 स्तौष्टः, नद्यां भवो नादेयः, हेमन्ते भवो हैमनो हैमन्तो
 हैमन्तिको वा ।

दिगादिदेहांशाद् यः । ६ । ३ । १२४ ।

दिगादिभ्यो देहावयववाचिभ्यश्च सप्तम्यन्तेभ्यो भवे . यो
 भवति । दिशि भवो दिश्यः । मूर्ध्नि भवो मूर्धन्यः । 'वर्गान्तात्तु
 इत्यो वाच्यः' कर्त्रो भवः कर्त्तार्यः । 'निहामूलाद्गुलिभ्यां भव्य

‘शब्दाच्चापि’ निह्वामूले भवः निह्वामूलीयः, अङ्गुलौ भवः अङ्गुलीयः, मध्ये भवो मधीयः । ‘गम्भीरपञ्चजनबहिर्देवात् व्योमोध्यः’ गम्भीरे भवो गाम्भीयः, एवं पाञ्चजन्यः, बाह्यः, दैव्यः ।

तत आगते । ६ । ३ । १४९ ।

पञ्चम्यन्तादागनेऽर्थे यथापूर्वोक्तं प्रत्ययो भवति । कुमारपालादागतः कौमारपालः सचिवः, जिनादागतं जैनं शासनम्, नद्या आगतो नादेयः, ग्रामादागतो ग्राम्यः ।

नृहेतुभ्यो रूप्यमयटौ वा । ६ । ३ । १५६ ।

नृवाचिभ्यो हेत्वर्थाच्च तत आगनेऽर्थे रूप्यमयटौ वा भवतः । जिनदत्तादागतं जिनदत्तरूप्यम्, जिनदत्तमयम्, जिनदत्तीयं वा । एवं समरूप्यं, सममयं, समीयम् ।

प्रभवति । ६ । ३ । १५७ ।

पञ्चम्यन्तात् प्रभवत्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययो भवति । हिमवनः प्रभवति हैमवती गङ्गा, एवं काश्मीरी विनस्ता । ‘त्यदादिभ्यस्तु प्रभवत्यर्थे मयङ् वाच्यः’ तस्मात् प्रभवति तन्मयम् । भवन्मयी ।

तस्येदम् । ६ । ३ । १६० ।

पष्ठ्यन्तादिद्रुमित्प्रर्थे यथोक्तं प्रत्ययो भवति । तवेदं त्वदीयम्, पूर्णचन्द्रम्येदम् पूर्णचन्द्रीय सारस्वनम्, उषगोरिदमौषगवम्, नद्या इदं नादेयम् ।

तेन प्रोक्ते । ६ । ३ । १८१ ।

तृतीयान्तात् प्रोक्ते इत्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । भद्र-
माहुनां प्रोक्तानि वस्तूनि भाद्रबाह्वानि वस्तूनि । तीर्षङ्कारेण प्रोक्ता
तीर्षङ्करी त्रिपदी । गणधरेण प्रोक्तं गणधरं द्वादशाक्षम् । पाणि-
निना प्रोक्तं पाणिनीयम्, हेमचन्द्रेण प्रोक्तं हेमचन्द्रीयम्, बृहस्प-
तिना प्रोक्तं बार्हस्पत्यं शास्त्रम् ।

उपज्ञाते । ६ । ३ । १९१ ।

प्रथमतः प्रागुपदेशेन विना ज्ञातमुपज्ञातम् । उपज्ञाते टान्ताद्
यथाविहितं प्रत्ययो भवति । पाणिनिना उपज्ञातं पाणिनीयम् ।
श्रेयांसेनोपज्ञातं श्रेयांसीयं दानम्, मित्रन्द्रेणोपज्ञातं मित्रेन्द्र-
व्याकरणम् ।

कृते । ६ । ३ । १९२ ।

तृतीयान्तात् कृतेऽर्थे यथोक्तं प्रत्ययो भवति । सिद्धसेनेन
कृतः सिद्धसेनीयः स्तवः । इष्टकामिः कृत ऐष्टकः प्रासादः । एवं
मासिकम् ।

अमोऽधिकृत्य ग्रन्थे । ६ । ३ । १९८ ।

द्वितीयान्तादधिकृत्य कृते ग्रन्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति ।
सुमद्रामधिकृत्य कृतो ग्रन्थः सुमद्रीयः ।

गच्छति पयिदूते । ६ । ३ । २०३ ।

अमन्ताद् यथोक्तं प्रत्ययो भवति । गमनकर्ता चेत् पन्था
दूतो वा । मशुरां गच्छति यः पन्था दूतो वा माशुरः, एवं सौमः ।

भजति । ६ । ३ । २०४ ।

द्वितीयान्ताद् भजत्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति । सुप्तं भजति, जिनं भजति, बुद्धं भजति, विष्णुं भजति, शिवं भजति, कपिलं भजति वा सौम्य, जैनः, बौद्धः, वैष्णवः, शैवः, कापिलो वा ।

इति शेषाधिकारः । प्राग्जितोऽपि समाप्तः ।

इकण् । ६ । ४ । १ ।

इतः 'तमर्हति' चावद् इकण्यधिकृतो वेदितव्यः । अधिका-
रार्थमिदम् ।

तैत्र जितजयद्दीव्यत्वनत्सु । ६ । ४ । २ ।

तृतीयान्तादेऽप्यर्थेषु इकण्य भवति । अक्षैर्जितं, जयति, दीव्यति
वाऽऽक्षिप्तम्, कुदालेन खनति कौदालिकः ।

संस्कृते । ६ । ४ । ३ ।

तृतीयान्तात् संस्कृते इकण्य भवति । दध्ना संस्कृतं दाधिकम्,
विद्यया संस्कृतो वैदिकः । उपाध्यायेन संस्कृत औपाध्यायिको
विशालविनयः । जयन्विनयेन् संस्कृतो नामन्तविनयश्चपरैन्द्र-
विनयः ।

संसृष्टे । ६ । ४ । ५ ।

तृतीयान्तात् संसृष्टेऽर्थे इकण्य भवति । मिश्रणमात्रं संसृष्टार्थः ।
दध्ना संसृष्टं दाविकम् । 'लवणशब्दात्तु अः वाच्यः' लवणेन संसृष्टो
लावणः सूतः । 'चूर्णमुद्राभ्यामिनणौ' चूर्णेन संसृष्टः चूर्णितः ।
मुद्रेण संसृष्टः मौद्री ।

(१९३)

व्यञ्जनेभ्य उपसिक्ते । ६ । ४ । ८ ।

तृतीयान्ताद् व्यञ्जनवाचिन उपसिक्तेऽर्थे इच्छन् भवति ।
व्यञ्जनं सूत्रादि । सूत्रेणोपसिक्तः सौमिकः, तिष्ठेणोपसिक्तं तैलिकं
शाकम् ।

तरति । ६ । ४ । ९ ।

तृतीयान्तात् तरत्यर्थे इच्छन् भवति । उडुपेन तरति औडु-
पिकः । तुम्बेन तरति तौम्बिकः, एवं घाटिकः, दार्तिकः । ' नौद्वि-
स्वरादिकः ' नावा तरति नाविकः । बाहुभ्यां तरति बाहुकः ।

चरति । ६ । ४ । ११ ।

दान्ताच्चरत्यर्थे इच्छन् भवति । हस्तिना चरति हास्तिकः ।
दध्ना चरति भक्षयति दाधिकः । ' पदिको निपात्यः ' पादाभ्यां
चरति पदिकः ।

वेतनादेर्जीवति । ६ । ४ । १५ ।

वेतनादिभ्यस्तृतीयान्तेभ्यो जीवत्यर्थे इच्छन् भवति । वेतनेन
जीवति वेतनिकः पण्डितः, वादेन जीवति वादिकः, कलहेन
जीवति कालहिकः । ' क्रयविक्रयादिको वाच्यः ' क्रयविक्रयेण जीवति
क्रयविक्रयिकः आङ्ग्लदेशः, क्रयेण जीवति क्रयिका इदानीं तनी
भारतभूः, विक्रयेण जीवति विक्रयिकः जर्मनदेशः । ' आयुवादी-
यश्च ' आयुषेन जीवति आयुधीयः, आयुषिकः ।

निर्वृत्तेऽज्ञचूतादेः । ६ । ४ । २० ।

अक्षयूत इत्यादिभ्यस्तृतीयान्तेभ्यो निर्वृत्तेऽप्ये इक्ण् भवति ।
अक्षयूतेन निर्वृत्तमाक्षयूतिकं पैरम्, जङ्घाप्रहतेन निर्वृत्तं जाङ्घाप्रह-
तिकम् । ' भावार्थादिभ्यो वाच्यः ' पाकेन निर्वृत्तं पाकिकम् ।

हरत्युत्सङ्गादेः । ६ । ४ । २३ ।

उत्सङ्गादिभ्यस्तृतीयान्तेभ्यो हरत्यप्ये भावे इक्ण् भवति ।
उत्सङ्गेन हरति औत्सङ्गिकम्, एवमौडुपिकम् ।

ओजःसहोऽम्भसो वर्तते । ६ । ४ । २७ ।

तृतीयान्तेभ्य ओज इत्यादिभ्यो वर्ततेऽप्ये इक्ण् भवति ।
ओजसा बलेन वर्तते औजसिकः, साहसिकः, आम्भसिकः ।

रक्षदुञ्छतोः । ६ । ४ । ३० ।

द्वितीयान्ताद् रक्षदुञ्छतोरिक्ण् भवति । नगरं रक्षति नाग-
रिकः । बदरमुञ्छति बादरिकः ।

पक्षिमत्स्यमृगार्थाद् घ्नति । ६ । ४ । ३१ ।

पक्ष्यपर्यमत्स्यार्थमृगार्थवाचिभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो घ्नत्यप्ये इक्ण्
भवति । पक्षिणो हन्ति पाक्षिकः । मत्स्यान् घ्नन्ति मात्स्यिकाः ।
मृगान् हन्ति मार्गिकः । हरिणं हन्ति हारिणिकः ।

परिपन्थात् तिष्ठति च । ६ । ४ । ३२ ।

द्वितीयान्तात् परिपन्थात् तिष्ठति घति चार्थे इक्ण् भवति ।
परिपन्थान् हन्ति पारिपान्थिकः, परिपन्थं तिष्ठति पारिपान्थिक-
शौरः ।

अवृद्धेर्गृह्णति गर्धे । ६ । ४ । ३४ ।

द्वितीयान्ताद् वृद्धिवर्नाद् गृह्यत्यर्थे इकण् भवति । योऽसौ
गृह्णाति स चेद् निधो भवेत् । द्विगुणं गृह्णाति द्वैगुणिकः, त्रैगु-
णिकः । अवृद्धेरिति किम्—वृद्धिं गृह्णातीति वाक्यमेव ।

परदारादिभ्यो गच्छति । ६ । ४ । ३८ ।

परदारादिभ्यो द्वितीयान्तेभ्योः गच्छत्यर्थे इकण् भवति । पर-
दारान् गच्छति पारदारिकः, गुस्तत्त्वं गच्छति गौस्तत्त्विकः,
भ्रातृनायां गच्छति भ्रातृनायिकः । ‘पश्चात्पुनपदात्’ अनुपदं
भावति आनुपदिकः ।

सुस्नातादिभ्यः पृच्छति । ६ । ४ । ४२ ।

सुस्नातादिभ्यो द्वितीयान्तेभ्यः पृच्छत्यर्थे इकण् भवति ।
सुस्नातं पृच्छति सौस्नातिकः, सुखरात्रिं पृच्छति सौखरात्रिकः ।

प्रभूतादिभ्यो भुवति । ६ । ४ । ४३ ।

प्रभूतादिभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो भुवत्यर्थे इकण् भवति । प्रभूतं
भूवे प्राभूतिकः, पर्याप्तं वधीति पार्याप्तिकः । वैश्लिकः ।

समूहार्थात् समवेते । ६ । ४ । ४६ ।

समूहवाचिभ्यो द्वितीयान्तेभ्यः समवेतेऽर्थे इकण् भवति ।
समूहं समवेति सामूहिकः । समानं समवेति सामानिकः । ‘पर्य-
दो ण्यः’ पर्यदि समवेति पार्यदः ।

धर्माधर्माश्चरति । ६ । ४ । ४९ ।

आभ्यां द्वितीयान्ताभ्यां चरत्यर्थे इङ्गु भवति । धर्मं चरति धार्मिकः, अधर्मं चरति आधर्मिकः ।

पष्ठ्या धर्म्ये । ६ । ४ । ५० ।

पष्ठ्यन्ताद् धर्म्येऽर्थे इङ्गु भवति । 'न्यायानुवृत्त आचारो धर्मः, तस्मादनपेतं धर्म्यम्' शुल्कशालाया धर्म्यं शौल्कशालिकम् ।

अवक्रये । ६ । ४ । ५३ ।

पष्ठ्यन्तादवक्रयेऽर्थे इङ्गु भवति । अवक्रयो भाटकम्, आपणस्यावक्रय आपणिकः । शकटस्यावक्रयः शाकटिकः ।

तदस्य पण्यम् । ६ । ४ । ५४ ।

तदिति प्रथमान्तादस्येति पष्ठ्यर्थे इङ्गु भवति । तच्चेत् प्रथमान्तं पण्यं भवेत् । अपुषाः पण्यं विक्रेषमस्य आपूपिकः ।

शिल्पम् । ६ । ४ । ५७ ।

प्रथमान्तात् पष्ठ्यर्थे इङ्गु भवति । तच्चेत् प्रथमान्तं शिल्पं भवेत् । नृत्तं शिल्पमस्य स नार्तिकः । अध्यापनं शिल्पमस्य स वाध्यापनिकः ।

शीलम् । ६ । ४ । ५९ ।

प्रथमान्ताच्छीलार्थात् पष्ठ्यर्थे इङ्गु भवति । पठनं शीलमस्य पाठनिकः । ईर्ष्या शीलमस्य स ऐर्ष्यको ब्राह्मणः । क्षमा शीलमस्य स क्षामिको जैनमुनिः ।

प्रहरणम् । ६ । ४ । ६२ ।

प्रथमान्तात् पञ्चम्ये इकण भवति । तच्चेत् प्रहरणं प्रथमान्तं भवेत् । असिः प्रहरणमस्यासौ आसिकः, चाक्रिकः, मौष्टिकः, घा-
नुष्कः । 'शक्तियष्टिभ्यां तु टीकण याच्यः' शक्तिः प्रहरणमस्यासौ
शाक्तीकी एवं याष्टीकी । 'नास्तिकास्तिकदैष्टिकानि तदस्येत्यर्थे
निपात्यानि' नास्ति स्वर्गपृण्यादि इत्येवं मतिर्यस्यासौ नास्तिको
अग्निमध्यावादी । आस्तिको जैनमुनिः, दैष्टिकः ।

मक्ष्यं हितमस्मै । ६ । ४ । ६९ ।

प्रथमान्तादस्मै इति चतुर्थ्यर्थे इकण् भवति । तच्चेत् प्रथमान्तं
मक्ष्यं हितं भवेत् । अपूषा मक्ष्यं हितमस्मै आपूपिकः, शाकुलिकः,
ताक्रिकः ।

नियुक्तं दीयते । ६ । ४ । ७० ।

प्रथमान्तादस्मै इति चतुर्थ्यर्थे इकण् भवति । तच्चेत् प्रथमान्तं
नियुक्तं दीयते । अग्रमोजनं नित्यं दीयतेऽस्मै स आग्रमोजनिकः ।

तत्र नियुक्ते । ६ । ४ । ७४ ।

सप्तम्यन्ताद् नियुक्ते इकण् भवति । शुल्कशालायां नियुक्तः
शौल्कशालिकः । साधारणद्रव्यरक्षायां नियुक्तः साधारणद्रव्यरक्षिकः
देवद्रव्यरक्षायां नियुक्तो देवद्रव्यरक्षिकः, रक्षा नाम योग्यस्याने
व्ययः ।

निकटादिषु वसति । ६ । ४ । ७७ ।

सप्तम्यन्तेभ्य एभ्यो वसत्यर्थे इकण् भवति । अरण्ये वसति

आरण्यिकः । उपाश्रये वसति औपाश्रयिकः । वृक्षमूले वसति वार्क्षमूलिकः । 'सतीर्थ' इति तु निपातनात् 'समाने तीर्थे-गुरौ वसति सतीर्थः ।

चन्द्रायणं च चरति । ६ । ४ । ८२ ।

अतो गोदानादिभ्यश्च द्वितीयान्तेभ्यश्चरत्यर्थे इक्ण् भवति । चन्द्रायणं चरति चान्द्रायणिकः । गोदानं चरति गौदानिकः । आनन्दित्यव्रतिकः ।

क्रोशयोजनपूर्वाच्छताद् योजनाद्या-

भिगमार्हे । ६ । ४ । ८६ ।

क्रोशशत-योजनशताभ्यां योजनाद्य पञ्चम्यन्तादभिगमार्हेऽर्थे इक्ण् भवति । क्रोशशतादभिगमनमर्हति क्रोशशतिकः, योजनशतादभिगमनमर्हति योजनशतिको जैनमिश्रः, योजनादभिगमनमर्हति यौजनिकः ।

संशयं प्राप्तं ज्ञेये । ६ । ४ । ९३ ।

संशयमिति द्वितीयान्तात् प्राप्तेऽर्थे इक्ण् भवति, प्राप्तं चेद् ज्ञेयं भवेत् । संशयं प्राप्तः सांशयिको दिगम्बरशिवभूतेरर्थः ।

तस्मै योगादेः शक्ते । ६ । ४ । ९४ ।

योगादिभ्यश्चतुर्थ्यन्तेभ्यः शक्तेऽर्थे इक्ण् भवति । योगाय शक्तो योगिको जयन्तविजयो मुनिः, सन्तापाय शक्तः सान्तापिको जारः ।

यज्ञानां दक्षिणायाम् । ६ । ४ । ९६ ।

यज्ञवाचिभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्यो दक्षिणायामर्धे इक्णू भवति
अग्निष्टोमस्य दक्षिणा आग्निष्टोमिकी । वाजपेयिनी ।

काले कार्ये च भववत् । ६ । ४ । ९८ ।

कालवाचिनः सप्तम्यन्ताद् देये कार्ये चार्धे भववत् प्रत्यया
भवन्ति । वर्षासु भवमन्यत्र यथा ' वर्षाकालेभ्य ' इतीक्णू, एवं
वर्षासु देयं वा कार्यं तत्रार्धेऽपि वार्षिकं देय कार्यं वा ।

तेन हस्ताद् यः । ६ । ४ । १०१ ।

तृतीयान्ताद् हस्तशब्दाद् देये कार्ये चार्धे यो भवति
हस्तेन देयं कार्यं वा हास्त्यम् ।

शोभमाने । ६ । ४ । १०२ ।

तृतीयान्ताच्छोभमाने इक्णू भवति । शीलेन शोभने शैलिकी
राजीमती । कर्णवेष्टाम्बा शोभने कार्णवष्टकिम् । बाह्ययुगिकं
शरीरम् ।

कालात् परिजट्यलभ्यस्यसुकरे । ६ । ४ । १०४ ।

तृतीयान्तात् कालविज्ञापवाचिनः परिजट्ये लभ्ये कार्ये सुकरे
चार्धे इक्णू भवति । मासेन परिजट्यो रोगो मासिकः । मासेन लभ्यं
वेतनं मामिकं वेतनम् । मासेन कार्यः प्रासादो मासिकः । मासेन
सुकरं मासिकं ऋतम् । संवत्सरेण कार्यो ग्रन्थः सावत्सरिको ग्रन्थः ।

निर्वृत्ते । ६ । ४ । १०५ ।

तृतीयान्ताद् निर्वृत्तेऽयं इकण भवति । अह्ना निर्वृत्तमाह्निकम् ।
मासिकम् ।

तं भाविभूते । ६ । ४ । १०६ ।

द्वितीयान्तात् कालार्थाद् भाविनि भूते चार्थे इण् भवति ।
मासं भावी मासिक उत्सवः, मासं भूतो मासिको व्याधिः ।

तस्यै भृताधीष्टे च । ६ । ४ । १०७ ।

चतुर्थ्यन्तात् कालवाचिनो भतेऽधीष्टे चार्थे इण् भवति ।
मासाय भूतो मासिकः, मासायाधीष्टो मासिकोऽध्यापकः ।
चेतनेन क्रीतो भूत उच्यते, सत्कारपूर्व व्यापारितस्त्वधीष्टः कथ्यते ।

सोऽस्य ब्रह्मचर्यतद्वतोः । ६ । ४ । ११६ ।

प्रथमान्तात् कालविशेषवाचिनोऽस्येति षष्ठ्यर्थे इण् भवति
ब्रह्मचर्ये ब्रह्मचारिणि चार्थे । मासोऽप्य ब्रह्मचर्यस्य तद् मासिकं
ब्रह्मचर्यम्, एवं वार्षिकम्, मासोऽस्य ब्रह्मचारिणो मासिको ब्रह्म-
चारी । वार्षिको ब्रह्मचारी ।

प्रयोजनम् । ६ । ४ । ११७ ।

प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थे इण् भवति । प्रथमान्तं प्रयो-
जनं चेत् । निनमहः प्रयोजनमस्य तद् जैनमहिकं देवागमनम्,
निनशासनोद्धारः प्रयोजनमस्याः सा जैनशासनोद्धारिकी इदानी-
न्तानी देवद्रव्यचर्चा विनयधर्मसूतीणाम् ।

समयात् मासः । ६ । ४ । १२४ ।

प्रथमान्तान् समयादस्येति षष्ठ्यर्थे इवम् भवति । प्रथमान्ते
चेत् प्राप्तं भवति । समयः प्राप्तोऽस्यासौ समयिको विवादः ।

विशद्विशतेद्वेकोऽसंज्ञायामार्हदर्थे । ६ । ४ । १२९ ।

विशद्विशतिशब्दाभ्यामार्हदर्थो योऽर्थो वस्तुते तत्र
द्वकप्रत्ययो भवति, असन्दाविषये । विशना क्रीतं विशकम् ।
विशत्या क्रीतं विशति+द्वक इति स्थिते—

विशतंस्तेदिति । ७ । ४ । ६७ ।

अनदस्यास्य तेदिति परे तद्विषये लुप् भवति । विशकम् ।

सद्व्याद्वेद्याशक्तिष्टेः कः । ६ । ४ । १३० ।

शदन्त-न्यन्त-द्वयन्तवर्जितायाः सद्व्याया इत्यन्तात् विश-
द्विशतिभ्यां चार्हदर्थे को भवति । द्वाभ्यां क्रीतं द्विकम्, बहुभ्यां
क्रीतं बहुकम्, एवं यावद्वकम्, कतिनम्, विशकम्, विशति-
कम् । अशक्तिष्टेरिति विम-वद्वारिशकम्, साप्ततिकम्, पाष्टि-
कम् । 'वातोरिकः' यावतिकमपि । 'शतशब्दाद् देशो वाच्यो'
शवेन क्रीतः शम्यः, शतिकः । 'सूरात् तु याऽञ् वक्तव्यः' सूरेण
कृतं सौर्यं सौरिकम् ।

अनाम्यद्विः प्लुर् । ६ । ४ । १४१ ।

द्विगोरार्हदर्थे नातस्य अन्यस्य लुप् भवति । अ पि न्,
अनामि न तु द्विः । द्वाभ्यां वंमाभ्यां क्रीतं द्विकनम् । अना-
मनीति विम-पशमिः लोहितैः क्रीतं पाद्यलोहितिकम् । अद्वि-

रिति किम्—द्वाभ्यां सूर्याभ्यां क्रीतं द्विसूर्यमत्रान्न इकणो वा लुब्ध-
जातः, पुनश्च द्विसूर्येण क्रीतं द्विसौर्यिकमत्र न लुब्धः ।

मूल्यैः क्रीतं । ६ । ४ । १५० ।

मूल्यार्थात् तृतीयान्तात् क्रीतेऽर्थे यथाविहितमिकृणादयो
भवन्ति । प्रत्येन क्रीतं प्रास्थिकम्, त्रिशता क्रीतं त्रिशकम् ।

तस्य वापे । ६ । ४ । १५१ ।

पष्ठ्यन्ताद् वापेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययो भवति, वापः क्षेत्रम् ।
प्रस्थस्य वापः प्रास्थिकं क्षेत्रम्, द्रोणस्य वापः द्रोणिकम् ।

हेतौ संयोगोत्पाते । ६ । ४ । १५३ ।

पष्ठ्यन्ताद् हेत्वर्थे यथोक्तमिकृणादयो भवन्ति । यो हेतुः
स चेत् संयोग उत्पातो वा । संयोगः—सम्बन्धः, उत्पातः शुभाशुभ-
सूचको भूविकारः । शतस्य हेतुः शतस्य शतिको वा राजसंयोगः ।
सोमग्रहणस्य हेतुरुत्पातः सौमग्रहणिको भूमिकम्पः । ' पुत्राद-
येयौ ' पुनस्य हेतुः संयोग उत्पातो वा पुत्र्यः, पुत्रीयः ।

वातपित्तश्लेष्मसन्निपाताच्छमनकोपने । ६ । ४ । १५२ ।

एभ्यः पष्ठ्यन्तेभ्यः शमने कोपने चार्थे यथोक्तमिकृण् भवति ।
वातस्य शमनं कोपनं वा वातिकम्, एवं पैत्तिकम्, श्लेष्मिकम्,
सन्निपातिकम् ।

लोकसर्वलोकात् ज्ञाते । ६ । ४ । १५७ ।

(२०३)

आम्यां पृष्ठयन्ताभ्यां ज्ञातेऽर्थे यथोक्तं प्रत्ययो भवति ।
लोकस्य ज्ञातो लौकिकः, सर्वलोकस्य ज्ञातः सार्वलौकिकः ।

तं पचति द्रोणाद् वाऽञ् । ६ । ४ । १६१ ।

द्वितीयान्ताद् द्रोणशब्दात् पचत्यर्थेऽञ् वा भवति । द्रोणं
पचति द्रौणी, द्रौणिकी ।

सम्भवदवहरतोश्च । ६ । ४ । १६२ ।

द्वितीयान्ताद् नाम्नः सम्भवति अवहरति पचन्यर्थे चक्रणादयो
भवन्ति । आधेयस्य प्रमाणानतिरेकेण धारणं सम्भरः, अतिरेकेण
धारणमवहरः । प्रत्यं सम्भवति अवहरति पचति वा प्रास्थिकः
कटारः । खारीकः । कौडविकः ।

वंशादेर्भाराद् हरद्रहटावहत्सु । ६ । ४ । १६६ ।

वंशादिपराद् भारशब्दाद् हरति वहति आवहति चार्थे यथा-
विहितं प्रत्यया भवन्ति । वंशमारं हरति वहति आवहति वांश-
मारिकः, एवं कौटमारिकः ।

मानम् । ६ । ४ । १६९ ।

प्रथमान्तात् पृष्ठयर्थे यथाविहितं प्रत्यया भवन्ति । प्रथमान्तं
चेद् मानं भवेत् । प्रत्यः मानमस्य प्रास्थिको राशिः, एवं द्रौणिकः,
खारीकः ।

तमर्दति । ६ । ४ । १७७ ।

द्वितीयान्तादर्हत्यर्थे पूर्वोक्ताः प्रत्यया भवन्ति । श्वेतपटमर्हति
श्वेतपटिकः । सहस्रमर्हति साहस्रः । शिक्षामर्हति शैक्षिकः ।

इकणधिकारः समाप्तः ।

यः । ७ । १ । १ ।

इत ऊर्ध्वं यदनुकमिष्यामस्तत्र ईयप्रत्ययादर्वाग् योऽधिकृतो
वेदितव्यः ।

वहति रथयुगप्रासद्वात् । ७ । १ । २ ।

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो वहत्यर्थे यो भवति । रथं वहति रथ्यः ।
युगं वहति युग्यः । प्रासद्गं वहति प्रासद्ग्यः । 'धुरो येयण्'
धुरं वहति धुर्यः, धौर्यः ।

हलसीरादिकण् । ७ । १ । ६ ।

आभ्यां वहत्यर्थे इकण् भवति । हलं वहति हालिकः, एवं
सैरिकः । 'शकटशब्दादण् वाच्यः' शकटं वहति शाकटो गौः ।

विध्यत्यनन्येन । ७ । १ । ८ ।

द्वितीयान्ताद् विध्यत्यर्थे यो भवति, न चेदात्मनोऽन्येन
करणेन विध्येत् । पादौ विध्यति पयः कण्टकः । अनन्येनेति
विम्-चौरं विध्यति वैष्णवः ।

धनगणालुब्धरि । ७ । १ । ९ ।

द्वितीयान्ताभ्यामाभ्यां लब्धव्ये यो भवति । घनं लब्धा
घन्यः, एवं गण्यः ।

न्यायार्थादनपेते । ७ । १ । १३ ।

एन्वम्यन्ताभ्यामाभ्यामनपेतेऽर्थे यो भवति । न्यायादनपेते
न्याय्यम्, एवदर्थ्यम् । 'मतमदाभ्यां पष्ठपन्ताभ्यां' कारणे यो वाच्यः ।
मतस्य मदस्य वा कारणं मयं मद्यम् ।

तत्र साधो । ७ । १ । १५ ।

सप्तम्यन्तात् साधव्ये यो भवति । समायां साधुः सप्त्यः ।

ईयः । ७ । १ । १८ ।

आ तदो वक्ष्यमाणेष्वर्थेषु ईयोऽधिष्ठितो वदितव्यः ।

उवर्णयुगादेर्यः । ७ । १ । २० ।

उवर्णान्ताद् युगादेश्चातदोऽर्थेषु यो भवति । राद्वे हितं
शङ्क्यम् । युगाम हितं युग्यम्, हविषे हितं हविष्यम् ।

तस्मै हिते । ७ । १ । २५ ।

चतुर्थ्यन्ताद् हितेऽर्थे यथाविष्टं प्रत्ययो भवति । यत्साय
हितं वप्सीदम्, युगाय हितं युग्यम् । 'पाद्याध्यां' ॥ तदर्थे यान्तौ
निपात्यौ, पादार्थं पाद्यमुद्वम्, आर्यमर्थं रत्नम् ।

अव्ययान् व्य् ७ । १ । ३८ ।

आभ्यां तस्मै हितेऽर्थे व्य् भवति । अव्ये हितमव्ययम् ।
अनाये हितमन्यम् ।

पञ्चसर्वविश्वाज्जनात् कर्मधारये । ७ । १ । ४१ ।

पञ्चादिपराज्जनात् कर्मधारयवृत्तेस्मै हितेऽर्थे ईनो भवति । सर्वे च ते जनाश्च सर्वजनाः, तेभ्यो हितं सर्वजनीनम् । एवं पञ्चजनीनम् । विश्वजनीनम् । 'महत्सर्वादिकण्' महाश्चासौ जनश्च महाजनः, तस्मै हितं माहाजनिकम्, एवं सार्वजनिकम् । 'सर्व-शब्दात् तस्मै हितेऽर्थे णो वा वाच्यः' सर्वस्मै हितः सर्वः, सर्वाणो वा ।

परिणामिनि तदर्थे । ७ । १ । ४४ ।

चतुर्थ्यन्ताच्चतुर्थ्यर्थे परिणामिनि यथाधिकृतं प्रत्ययो भवति । अङ्गाराय परिणमति आङ्गारीयं काष्ठम् । शङ्कूयं दारु ।

परिखाऽस्य स्यात् । ७ । १ । ४८ ।

स्यन्तादतः षष्ठ्यर्थे परिणामिनि एयण् भवति । परिखा आसां स्यात् पारिखेय्य इष्टकाः ।

अत्र च । ७ । १ । ४९ ।

परिखायाः स्यादिति सम्मान्यायाः प्रयमान्ताया अत्रेति सप्तम्यर्थे एयण् भवति । परिखा अस्यां स्यात् पारिखेयी मूः ।

तद् । ७ । १ । ५० ।

स्यादिति सम्मान्यात् प्रयमान्तात् षष्ठ्यर्थे परिणामिनि सप्त-
म्यर्थे च यथाधिकृतं प्रत्यया भवन्ति । प्राकार आसां स्यात्

प्राकारीया दृष्टाः, परशुरस्य स्यात् परान्यमयः, प्रासादोऽ-
स्मिन् स्यात् प्रासादीयो देशः ।

ईयाधिकारः समाप्तः ।

तस्याहं क्रियायां वत् । ७ । १ । ५१ ।

तस्येति पष्ठयन्तादहंञ् वत् भवति, अहं चेत् क्रिया
भवेत् । राज्ञोऽहं राजवद् वृत्तम्, साधोरहं साधुवत् ।

स्यादेरिये । ७ । १ । ५२ ।

स्याद्यन्तादिबोधे सादृश्ये वत् भवति । तच्चेत् सादृश्यं
क्रियाविषयं भवति । श्वान इव युध्यन्ते श्ववद् युध्यन्ते, देवमिव
देववत् पश्यति शुनिम् ।

तत्र । ७ । १ । ५३ ।

सप्तम्यन्तादिबोधे वद् भवति । वाराणस्यामिव वाराणसीवत्
प्रयागे प्रासादः ।

तस्य । ७ । १ । ५४ ।

तस्येति पष्ठयन्तादिबोधे वद् भवति । रत्नशालस्येव रत्नशालवत्
मृगुलालस्य स्वभावः ।

भावे त्वतल् । ७ । १ । ५५ ।

पष्ठयन्ताद् भावेऽर्थे त्वतलौ भवतः । शब्दस्यार्थे प्रवृत्तिहेतु-
गुणो भावः । स च जातिगुणत्रियादज्यस्वरूपादिरूपः । गोत्वम्,
शुरून्त्वम्, कारकत्वम्, दण्डित्वम्, सन्धम् । गोता, शुरुता,
कारकता, दण्डिता, सता ।

पृथ्वादेरिमन् वा । ७ । १ । ५८ ।

पृथु इत्येवमादिभ्यः पष्ठचन्तेभ्यो भावेऽर्थे इमन् वा भवति ।
पृथोर्भावः पृथु+इमन् इति स्थिते—

पृथुमृदुभृशकृशदृढपरिवृढस्य ऋतो रः । ७ । ४ । ३९ ।

एषामृकारस्येभि ण्यादौ च परे रो भवति । प्रथु+इमन्
इति स्थिते—

अन्तस्वरादेः । ७ । ४ । ४३ ।

तृप्त्ययस्यान्यस्वरादेश्चांशस्येभि णौ इष्टे ईयसौ च परे छृत्
भवति । उकारलोपे प्रथिमा, पृथुत्वम्, पृथुता, पार्थवम् । एवं
अदिमा, मृदुत्वम्, मृदुता, मार्दवम् । बहुलस्य भावः बहुल+इमन्
इति स्थिते—

प्रियस्थिरस्फिरोरुगुरुबहुलतृप्तदीर्घवृद्धवृन्दारकस्येभिनि
च प्रास्यास्फावसगरर्वहत्रपद्राघवर्षवृन्दम् । ७ । ४ । ३८ ।

प्रियादीनां ययासम्भ्रमिभिनि ण्यादौ च ययासंह्यं प्राइत्या-
द्यादेशा भवन्ति । बंहिमा । एवं प्रियस्य भावः प्रेमा, स्थिरस्य भावः
स्थेमा, वरिमा, गरिमा, त्रविमा, द्राधिमा, वर्षिण, वृन्दिमा ।
बहोर्भावः बहु+इमन् इति स्थिते—

भूर्लुम्बेवर्णस्य । ७ । ४ । ४१ ।

होरीयसौ इमनि च परे भूादेशो भवति । अनयोरिवर्णस्य

लुक् च । मूया । षष्ठे सर्वत्र त्वत्तलौ । ' वर्णदृढादिभ्यष्ट्यण् वा ' श्रुत्वा भावः शौक्ल्यम्, श्रुतिमा, श्रुत्त्वम्, श्रुत्ता । शिनेर्भावः शैत्यम्, शितिमा, शितित्त्वम्, शितिता, शैतम् । दृढ्य भावः दौढ्यम्, द्रदिमा, दृढत्वम्, दृढता ।

पतिराजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च । ७ । १ । ६० ।

पत्यन्ताद् राजान्ताद् गुणोऽङ्गं प्रवृत्तौ हेतुर्देवा तेभ्यो राजा-
देश्च भावे क्रियायां च ट्यण् भवति । अविपनेर्भावः नर्म वा आ-
घियम्, अधिघनित्वम्, अधिघनिता । पञ्चमाक्षिराज्यम्, अधि-
राज्यम्, अधिराजना । मौढ्यम्, मूढत्वम्, मूढता । राज्यम्,
राज्यम्, राजना । काव्यम्, कवित्वम्, कविता ।

अर्हन्तो न् च । ७ । १ । ६१ ।

अनस्तम् भावे कर्मणि च ट्यण् भवति । तद्योगे तस्य
न्तादेशः । अर्हन्तो भाव आर्हन्त्यम्, अर्हन्त्वम्, अर्हन्ता । ' महाय-
शब्दास्तु वा ट्यण् बोध्यः ' साहाय्यम्, महायज्ञम्, सहाय्यम्,
सहायता ।

युवादिरेण् । ७ । १ । ६७ ।

एभ्यो भावे कर्मणि चण् भवति । युनो भाव यौवनम्,
युवत्वम्, युवता ।

घृवर्णास्तृन्वादेः । ७ । १ । ६९ ।

समीने देवाम् इत्यन्वर्गानां तदन्तेभ्यस्तस्य भावे कर्मणि

घ्राण भवति । शुचेर्भावः कर्म वा शौचम्, शुचित्वम्, शुचिता ।
पटोर्भावः कर्म वा पाटवम्, पटुत्वम्, पटुता । बन्धोर्भावो वा कर्म
बान्धवम्, बन्धुत्वम्, बन्धुता । पितुर्भावः कर्म वा पैत्रम्, पितृ-
त्वम्, पितृता ।

योषान्त्याद् गुरूपोत्तमादसुप्रख्यादकञ् । ७ । १ । ७२ ।

इयादीनामन्त्यमुत्तमम्, तत्समीपमुपोत्तमम्, तद् गुरु यस्य
तस्माद् योषान्त्यात् सुप्रख्यवर्जात् तस्य भावे कर्मणि ञाकञ्
भवति । रमणीयस्य भावः कर्म वा रमणीयम्, रमणीयत्वम्,
रमणीयता । एवम् आचार्यकम्, आचार्यत्वम्, आचार्यता ।

शाकटशाकिनौ क्षेत्रे । ७ । १ । ७८ ।

पष्ठयन्तात् क्षेत्रेऽर्थे एतौ भवतः । इक्षूणां क्षेत्रम् इक्षुशाक-
टम्, इक्षुशाकिनम्, शाकस्य क्षेत्रं शाकशाकटम्, शाकशाकि-
नम् । 'धान्यवाचिभ्यः पष्ठयन्तेभ्यस्तु क्षेत्रे ईनञ् वाच्यः' मुद्रानां
क्षेत्रं मौद्गीनम्, एवं कौलत्पीनम्, कौद्रवीणम् । 'म्रीहिराष्टिभ्या-
मेयञ्' म्रीहीणां क्षेत्रं म्रैहेयम्, शालीनां क्षेत्रं शालेयम् ।

यवयवकपट्टिकाद् यः । ७ । १ । ८१ ।

एभ्यस्तस्य क्षेत्रेऽर्थे यो भवति । यवानां क्षेत्रं यव्यम्, एवं
यवक्यम्, पट्टिक्यम् । 'वाऽणुमापात्' अणूनां क्षेत्रमाणवीनम्,
अण्व्यम्, मापाणां क्षेत्रं माप्यम्, मापीणम्, यो वा भवनात्
पक्षे ईनञ् ।

अलाव्वाथ कटो रजसि । ७ । १ । ८४ ।

अलावृशब्दात् चकारादुमामङ्गातिलेभ्यश्च तस्य रजस्यर्थे कटो भवति । अलावृना रजः अलावृकटम्, एवमुमाकटम्, मङ्गाकटम्, तिलकटम् ।

पील्वादेः कुणः पाके । ७ । १ । ८७ ।

पष्ठचन्तेभ्य पील्वादिभ्य पाकेऽर्थे कुणो भवति । पीलूनां पाक पीलुकुणः, एवं शमीकुणः, कर्कन्धूकुणः ।

कर्णादिर्मूले जाहः । ७ । १ । ८८ ।

पष्ठचन्तेभ्य कर्णादिभ्यस्तस्य मूलेऽर्थे जाहः प्रत्ययो भवति । कर्णयोर्मूलं कर्णजाहम्, एवमसिजाहम् । 'कुलशब्दाजल्पेऽर्थे ईनश्च वाच्यः' कुलस्य जल्पः कौलीनः । 'पक्षशब्दात् मूलेऽर्थे त्रिवर्च्यः' पक्षस्य मूलं पक्षति ।

हिमादेलुः सहे । ७ । १ । ९० ।

अतस्तस्य सहेऽर्थे एलुर्भवति । हिमं सहमानो हिमेलु ।

शीतोष्णवृषादाहुरसहे । ७ । १ । ९२ ।

एभ्यस्तस्यासहमानेऽर्थे आहुरभवति । शीतस्यासहः शीताहुरः, एवमुष्णाहुरः, वृषाहुरः ।

येर्विस्तृते शालशङ्कटौ । ७ । १ । १२३ ।

अतो विस्तृतेऽर्थे शालशङ्कटौ भवतः । विस्तृत विशालः, विशङ्कटः । कटोऽपि विकटः ।

संप्रोत्नेः संकीर्णप्रकाशाधिकसमीपे । ७ । १ । १२५ ।

समः संकीर्णोऽर्थे, प्रात् प्रकाशोऽर्थे, उतोऽधिके, नेः समीपे च कटो भवति । संकटः संकीर्णः, प्रकटः प्रकाश, उत्कटोऽधिकः, निवटः समीप इत्यर्थः ।

अवात् कुटारश्चावनते । ७ । १ । १२६ ।

अवशब्दादवनतेऽर्थे कुटारकटौ भवतः। अवनत इति अवकुटारः, अवकटः ।

नासानतितद्वतोष्टीटनाटभ्रटम् । ७ । १ । १२७ ।

अवाद् नासानतौ तद्वति चार्थे टीटनाटभ्रट्य भवन्ति । नासाया नमनम्—अवटीटम्, अवनाटम्, अवभ्रटम्; तद्योगाद् नासिका, पुरुषोऽपि तथोच्यते—अवटीटा, अवनाटा, अवभ्रटा नासिका । अव-टीटः, अवनाटः, अवभ्रटः पुरुषः ।

नेरिनपिटकाश्चिक्चिकश्चास्य । ७ । १ । १२८ ।

निशब्दाद् नासानतौ तद्वति चार्थे इन पिट क इत्येने प्रत्यया भवन्ति । तद्योगे च नेर्यथासंख्यं चिक चि चिक इत्येते आदेशा भवन्ति । चिकिनम्, चिपिटम्, चिक्रं नासानमनम् । चिकिना चिपिटा, चिका नासिका । चिकिनः, चिपिटः, चिक्रः पुरुषः । 'निशब्दाद् नीरन्ध्रेऽर्थे' नासानतितद्वतोश्चार्थे विडविरीसौ प्रत्ययौ वाच्यौ । निविडाः, निविरीसाः केशाः । निविटम्, निविरीसम् नप्टिकानमनम्, निविडा निविरीसा नासिका, निविडः निविरीसो नरः अवनननासिकावानित्यर्थः ।

लिङ्गालुअक्षुपि चिल्पिल्चुल् चास्य । ७ । १ । १३० ।

क्षिन्नशब्दाच्चक्षुष्यर्थे लो भवति । तत्सन्नियोगे च किलन्नशब्दस्य चिल् पिल् चुल् इत्येते आदेशा भवन्ति । चिष्टम्, पिष्टम्, चुष्टं चक्षुः ।

अवेः संघातविस्तारे कटपटम् । ७ । १ । १३२ ।

अतः पष्ठघन्तात् संघाते विस्तारे चापे यथासंख्यं कटपटौ भवतः । अवीनां संघातोऽविकटः । अवीनां विस्तारोऽविपटः । 'उपत्यकाधिन्यके निपात्यौ' उपत्यका पर्वतासन्ता भूः, अवित्यका पर्वताधिरुदा यूः ।

पशुभ्यः स्थाने गोष्ठः । ७ । १ । १३३ ।

पशुवाचिभ्यः पष्ठघन्तेभ्यः स्थानेऽर्थे गोष्ठो भवति । अधानां स्थानमधगोष्ठम् । महिषीगोष्ठम् ।

तिळादिभ्यः स्नेहे तैलः । ७ । १ । १३६ ।

पष्ठघन्तेभ्यस्तिळादिभ्यः स्नेहेऽर्थे तैलो भवति । तिळानां स्नेहः तिळतैलम्, सर्पपतैलम्, एरण्डतैलम् । 'कर्षणि घट्टेने इत्यर्थे कर्षठः' ।

वदस्य संजातं तारकादिभ्य इतः । ७ । १ । १३८ ।

प्रपमान्तेभ्यस्तारकादिभ्यः पष्ठघर्षे इतः प्रत्ययो भवति । तारका संजाता आस्पेति तारकिर्न नभः । प्रुणाणि संजातान्यस्य प्रुष्यितस्तलः ।

प्रमाणान् मात्रद् । ७ । १ । १४० ।

प्रथमान्तात् प्रमाणवाचिनः पष्ठयर्थे मात्रद् भवति । जानुनी प्रमाणमात्रमोऽस्य जानुमात्रमुदकम् । एवं रज्जुमात्री, तन्मात्री भूमिः । 'हस्तिपुरुषाभ्यामणपि वाच्यः' हस्ती प्रमाणमस्य हस्ति-मात्रम्, हारितनम्, हस्तिदधम्, हस्तिद्वयम् । पुरुषमात्रम्, पौरुषम्, पुरुषदधम्, पुरुषद्वयसम् ।

बोर्ध्वं दध्नुद्वयसट् । ७ । १ । १४२ ।

ऊर्ध्वं दत् प्रमाणं तदर्थात् प्रथमान्ताद् पष्ठयर्थे दध्नुद्वयसटौ वा भवतः, पक्षे मात्रद् । ऊरुः प्रमाणमस्य ऊरुदधम्, ऊरुद्वय-सम्, ऊरुमात्रं जलम् । ऊर्ध्वमिति किम्—रज्जुः प्रमाणमस्या रज्जुमात्री भूमिः ।

मानादसंशये लुप् । ७ । १ । १४३ ।

यः प्रमिद्धो मानवाणी शब्दो ह्यनविन्यत्यादिर्न तु रज्ज्वादिः स लक्षणया प्रमाणे वर्तते; तस्मात् पास्य मात्रहादेः प्रत्ययस्या-संशये गम्ये लुप् भवति । हस्तः प्रमाणमस्य हस्तः, एवं विन्यतिः । मानादिनि विम्—ऊरुमात्रम् । असंशय इति किम्—हस्तमात्रं स्यात् । 'मानार्थान्ताद्' संशयेत्यर्थः ।

प्रथमान्ताद् मानवाचिनः पष्ठचर्थे मात्र भवति संशयेऽर्थे ।
प्रथमात्रं स्यात् ।

इदं किमोऽतुरियकिय् चास्य । ७ । १ । १४८ ।

मानार्थे वर्तमानाम्यामाभ्यां पष्ठचर्थे मेयेऽतुर्मवति । तद्योगे
चानयोर्यथासंख्यमियकियौ । इदं मानमस्य इयान्, किं मान-
मस्य कियान् षट् ।

यत्तदेतदो ङावादिः । ७ । १ । १४९ ।

मानवृत्तिभ्यः प्रथमान्तेभ्य एभ्यः पष्ठचर्थेऽतुप्रत्ययो भवति,
स च ङावादिः । यत् तद् एतत् प्रमाणमस्य सं यावान्, तावान्,
एतावान् ।

यत्तत्किमः संख्याया इतिर्वा । ७ । १ । १५० ।

संख्यारूपमानार्थवृत्तिभ्यः प्रथमान्तेभ्यो यत् तत् किम्
इत्येतेभ्यः पष्ठचर्थे इतिर्वा भवति । या सा का संख्या मानमेपां
यति-तति कनि, पक्षे यावन्तः तावन्तः कियन्तः ।

अवयवात् तयद् । ७ । १ । १५१ ।

अवयवाचिनः संख्यायात् स्यन्तात् पष्ठचर्थे तयद् भवति ।
चत्वारोऽवयवा अस्याः सा चतुष्टयी, एवं पञ्चतयी । द्वित्रि-
म्यामयद् वा ' द्वावयवावस्य तद् द्वयं, द्वितयम् । त्रयोऽवयवा
अस्य त्रयं, त्रितयम् ।

संख्यापूरणे इद् । ७ । १ । १५५ ।

संख्यावाचिनः संख्या पुर्यते येनेत्यर्थे ङट् प्रत्ययो भवति ।
एकादशानां पूरणः एकादशः, एवं द्वादशः । द्वादशी, त्रयोदशी,
चतुर्दशी ।

विंशत्यादेर्वा तमद् । ७ । १ । १५६ ।

संख्यावाचिनो विंशत्यादेः संख्यापूरणे तमद् भवति वा ।
विंशतेः पूरणः विंशः, विंशतितमः । त्रिंशत्तमः, त्रिंशः । एकविंश-
तितमः, एकविंशः ।

पष्ट्यादेरसङ्ख्यादेः । ७ । १ । १५८ ।

नास्ति संख्यावाची आदिखवयो यस्य तस्मात् पष्ट्यादेः
संख्यापूरणे तमद् भवति । पष्टेः पूरणः पष्टितमः । सप्ततेः पूरणः
सप्ततितमः । असंख्यादेरिति किम्—एकपष्टः ।

नो मद् । ७ । १ । १५९ ।

असंख्यादेर्नान्तसंख्यायाः संख्यापूरणे मद् भवति । पञ्चानां
पूरकः पञ्चमः । एवं सप्तमः, अष्टमः, नवमः, दशमः । असंख्या-
देरित्येव—द्वादशः ।

पित् तिपद् बहुगणपृगसङ्ख्यात् । ७ । १ । १६० ।

बहुगणपृगसंघेभ्यः पूरणेऽर्थे तिपद् प्रत्ययो भवति स च
पित् । बहूनां पूरकः बहुतिथः, एवं गणतिथः, पृगतिथः, सङ्घतिथः ।

अतोरिपद् । ७ । १ । १६१ ।

अत्रन्तात् संख्यापूरणे इयद् प्रत्ययो भवति, ता च पित् ।
इयतां पूरणः इयतिथः, तावतिथी, यावतिथः ।

पदकतिक्रतिपयात् यद् । ७ । १ । १६२ ।

एभ्यः संख्यापूरणे थड भवति । पण्णां ष्रणी पष्ठी, एवं
कतिथः, कतिपययः ।

चतुरः । ७ । १ । १६३ ।

अतः संख्यापूरणे थड् भवति । चतुर्णां पूरकः चतुर्थः ।
चतुर्थी तिथिः ।

येयौ चछक् च । ७ । १ । १६४ ।

चतुरः संख्यापूरणे येयो भवतः, तद्योगे चत्स्य छक् । चतुर्णां
पूरणः तुर्यः, तुरीयः ।

द्वेस्तीयः । ७ । १ । १६५ ।

द्विशब्दात् संख्यापूरणे तीयो भवति । द्वयोः पूरकः द्वितीयः ।

त्रेस्त् च । ७ । १ । १६६ ।

त्रिशब्दात् पूरणेऽर्थे तीयो भवति, तद्योगे च त्रेस्त्रादेशः ।
त्रयाणां पूरकः तृतीयः ।

पूर्वमनेन सादेश्वेन । ७ । १ । १६७ ।

पूर्वमित्यमन्तात् केवलात् सपूर्वाचानेनेति टाये कर्त्तरीन्
भवति । कृत्तः पूर्वमनेनेति कृत्तपूर्वी कटप्, मुक्तं ' पूर्वमनेनेति
मुक्तपूर्वी घनम् । पीतपूर्वी पयः ।

इन्द्रियम् । ७ । १ । १७४ ।

इन्द्रशब्दादियो निपात्यते । इन्द्रस्य लिङ्गमिन्द्रियम् ।

तेन वित्ते चञ्चुचणौ । ७ । १ । १७५ ।

तृतीयान्ताद् वित्तेऽर्थे चञ्चुचणौ भवतः । विद्यया वित्तः
विद्याचञ्चु, विद्याचणः ।

पूरणाद् ग्रन्थस्य ग्राहके को लुक् चास्य । ७ । १ । १७६ ।

पूरणप्रत्ययान्तात् तृतीयान्ताद् ग्रन्थस्य ग्राहकेऽर्थे को भवति ।
तद्योगे च पूरणप्रत्ययस्य लुक् द्वितीयेन रूपेण ग्रन्थस्य ग्राहकः
द्विकः शिष्यः ।

सोऽस्य मुख्यः । ७ । १ । १९० ।

प्रथमान्तात् पष्ठयर्थे को भवति । प्रथमान्तं वेद, मुख्यं
भवेत् । रत्नलालो मुख्योऽस्य स रत्नलालकः तीर्थप्रवासः । उन्म-
नस्यर्थे उत्कः, उत्प्लुङ्कः । साक्षाद् द्रष्टा साक्षी ।

तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुः । ७ । २ । १ ।

तदिति प्रथमान्तादस्येति पष्ठययस्मिन्निति सप्तम्यर्थे वा
मतुः प्रत्ययो भवति । यत् प्रथमान्तं तच्चेदस्तीति । गावोऽस्य
सन्तीति गोमान् निन्दतः, वृक्षा अस्मिन् सन्तीति वृक्षान्
पर्वतः, एवं घनवान्, प्लक्षवान् । अस्तीति वतमानकालोपादानेन

मतमविष्यतोर्न भवति । गावोऽस्याऽऽरून् भविष्यन्ति वेति वाक्य-
मेव । इतिकरणाद् विषयनियमः—

भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशायिनि ।

संसर्गेऽस्तिविवक्षायां भवन्ति मनुष्यादयः ॥ १ ॥

भूमि गोमान्, निन्दायां कुष्ठी, प्रशंसायां रूपवती कन्या,
नित्ययोगे क्षीरिणो वृक्षाः, अतिशायिनि उदरिणी स्त्री, संसर्गे
दण्डी । भूमादिविषयनियमोऽपि प्रायिकः तं व्याघवान् पर्वत
इत्यादौ सत्तामात्रेऽपि । मत्पर्यान्ताद् मत्पर्यायप्रत्ययो न भवति
तथा चाहुः—

शैपिकाच्छपिको नेष्टः स्वरूपः प्रत्ययः क्वचित् ।

समानवृत्तौ मत्पर्याद मत्पर्यायोऽपि नेष्यते ॥ १ ॥

विरूपप्रत्ययस्तु भवत्येव दण्डिमती शाला । विरूपप्रत्ययोऽपि
समानवृत्तौ न भवति—दण्डोऽस्त्यस्य दण्डिकः स सोऽस्ति अत्येति
इन्मतु न स्याताम् । ‘असन्धामृतात् कर्मधारयात् मत्पर्यायो न
भवति’ वीराश्च ते पुरुषाश्च वीरपुरुषास्ते सन्ति यस्मिन् आमे ।
‘गुणे गुणिनि चाथे ये शब्दा वर्तन्ते तेभ्योऽपि मत्पर्यायो न
भवति’ शुक्लो वर्णोऽस्यास्तीति प्रत्ययमन्तरेण देशमन्तिने
सामर्थ्यदर्शनाद्, गुणमात्रवृत्तिर्भ्यस्तु मत्पर्याय इत्यदी सोऽा ।
मावर्णान्तोपान्तापञ्चमवर्गान् मतोऽहो वः ॥ २ ॥ १ ॥ १०४ ॥

मश्चावर्णश्चेति मावर्णो तौ मत्पर्यायोऽपि मत्पर्यायो न भवति ।
पञ्चमवर्गवर्णान्ताश्च नाम्नः परस्मैपदानां भवति ।

स्तीति किवान् । मकारोपान्त्याद्—शमीवान् । अवर्णान्तात्—वृश-
वान् । अवर्णोपान्त्यात्—अहर्वान् । अपञ्चमवर्गात्—मरुत्वान् ।

न स्तं मत्वर्थे । १ । १ । २३ ।

सान्तं तान्तं च मत्वर्थे परेपदं न भवति । मरुत्वान्, यशस्वी ।

नाम्नि । २ । १ । २५ ।

सञ्ज्ञायां मतोर्मकारस्य वो भवति । अहीवनी, ऋषीवती
नाम नद्यौ । ‘‘ चर्मण्वत्यादयः सञ्ज्ञायां निपात्यन्ते ’’ चर्मण्वती,
अष्टीवान्, चङ्गीवान्, कक्षीवान्, रुमण्वान् । ‘उदकशब्दस्य मत्व-
न्तस्यावधौ वाच्ये सञ्ज्ञायां च उदन्वान् निपात्यः’ उदन्वान् घटः,
समुद्रः, मेघश्च । उदन्वान् ऋषिः, आश्रमश्च । ‘रामन्वान्
सुराक्षि’ राजन्वत्यः प्रजाः ।

नावादेरिकः । ७ । २ । ३ ।

नौरित्यादिभ्यो मत्वर्थे इको भवति । नाविकः पक्षे आ-
यविधेः मतोरप्यधिकाराद् नौमान् ।

शिखादिभ्य इन् । ७ । २ । ४ ।

शिखादिभ्यो मत्वर्थे इन् भवति । शिखी, शिखावान् ।
माळी, माळावान् ।

व्रीह्यादिभ्यस्तौ । ७ । २ । ५ ।

व्रीह्यादिभ्यो मत्वर्थे इन् इकौ भवतः । व्रीहिकः, व्रीही,
व्रीहिमान् ।

अनोऽनेकस्वराद् । ७ । २ । ६ ।

अकारान्तादनेकस्वराद् मत्वर्थे इतिकौ भवतः । दण्डिकः,
दण्डी, दण्डवान् । एवं छत्री, छत्रिकः, छत्रवान् ।

ब्रीधर्थेतुन्दादेरिलश्च । ७ । २ । ९ ।

ब्रीहिवाचिष्यस्तुन्दादिष्यश्च मत्वर्थे इत् इकेनौ च भवतः ।
शाखिलः, शाखिकः, शाखी, शाखिमान् । तुन्दिलः, तुन्दिकः,
तुन्दी, तुन्दवान् । 'विरुद्धोपाधिकात् स्वाद्धात् मत्वर्थे पूर्वोक्ताः'
प्रत्यया वाच्याः । महान्तौ वणा भ्तोऽस्य कर्णिकः, कर्णिकः,
कर्णी, कर्णवान् । एवमोष्टिकः, ओष्टिकः, ओष्टी, ओष्टवान् ।
'वृन्दशब्दादारको वाच्य' वृन्दारकः, वृन्दवान् ।

फलवर्हाच्चेनः । ७ । २ । १३ ।

आम्प्यां शृङ्गाच्च मत्वर्थे इनो भवति । फलानि सत्त्वस्य
फलिनः, फलवान् । बर्हिणः, बर्हवान् । शृङ्गिणः, शृङ्गवान्, शृङ्गात्तु
आरकोऽपि शृङ्गारकः ।

मरुत्पर्वणस्तः । ७ । २ । १५ ।

मरुत्पर्वण्यो मत्वर्थे तः प्रत्ययो भवति । मरुतः, मरुत्वान् ।
पर्वणः, पर्वणान् ।

वलिबटितुण्डेर्भः । ७ । २ । १६ ।

मत्वर्थे एभ्यो भो भवति । वलियः, बटियः, तुण्डिमः,
वलिमान्, बटिमान्, तुण्डिमान् ।

ऊर्णाऽहंशुभमो युस् १.७ । २ । १७ ।

एभ्यो मत्वर्थे युस् भवति । ऊर्णाऽस्यास्तीति ऊर्णायुः,
एवमहंयुः, शुभंयुः ।

कंशंभ्यां युस्ति यस्तुतवभम् । ७ । २ । १८ ।

आभ्यां मत्वर्थे युस् ति यस् तु त व भ इत्येते प्रत्यया
भवन्ति । कंयुः, कंतिः, कंयः, कंतुः, कंदः, कंभः । शंयुः, शंतिः,
शंयः, शान्तुः, शान्तः, शंवः, शंभः ।

प्राण्यङ्गादातो लः । ७ । २ । २० ।

आकारान्तात् प्राण्यङ्गवाचिनो मत्वर्थे लो भवति । चूडाऽस्त्य-
स्येति चूडालः, चूडावान् । शिखालः, शिखावान् ।

बलवातदन्तललाटादूलः । ७ । २ । १९ ।

एभ्यो मत्वर्थे ऊलो भवति । बलमस्यास्तीति बलूलः, बल
वान्, वातूलः, वातवान् । दन्तूलः, दन्तवान् । ललाटूलः, ललाट-
वान् ।

सिध्मादिष्टुद्रजन्तुर्लभ्यः । ७ । २ । २१ ।

सिध्मादिगणात् ष्टुद्रजन्तुवाचिभ्यो ल्गायाच्च - मत्वर्थे लो
भवति । सिध्मानि सनयस्य सिध्मलः, सिध्मवान् । ष्टुद्रजन्तु-
युक्तालः, युक्तावान् । रक्-भूर्छालः, भूर्छावान् ।

महापर्णोदकफेनाल लेलौ । ७ । २ । २२ ।

प्रम्यो मत्वर्थे लङ्लौ भवतः । प्रमालः, प्रमिलः, प्रमावान् ।
 पर्णलः, पर्णिलः, पर्णवान् । उदकलः, उदकिलः, उदकवान् ।
 फेनलः, फेनिलः, फेनवान् ।

वाच आलाटौ । ७ । २ । २४ ।

क्षेपे गम्ये मत्वर्थे वाक्छब्दादेस्तौ भवतः । वाचालः,
 वाचाटः ।

गिमन् । ७ । २ । २५ ।

वाक्छब्दाद् मत्वर्थे गिमन् भवति । वाग्मी, वागवान् ।

मध्वादिभ्यो रः । ७ । २ । २६ ।

एभ्यो मत्वर्थे रः प्रत्ययो भवति । मधुरः स्वरः । मरुत् खं
 कण्ठोऽस्त्यस्य स्वरः । मुखरः ।

कृप्यादिभ्यो बलच् । ७ । २ । २७ ।

एभ्यो मत्वर्थे बलच् भवति । कृपीनः, कृदुम्बी । आसृती-
 षठः । कल्पपालः ।

लोमपिच्छादेः शलम् । ७ । २ । २८ ।

लोमादिभ्यः पिच्छादिभ्यश्च घणासंख्यं मत्वर्थे श इत्य-
 भवति । लोमानि सन्त्यस्येति लोमशः, लोमवान् । एवं गिरिशः,
 गिरिवान् । विच्छिन्नः, विच्छवान् । उरसिन्नः, उरसवान् ।

भोऽन्नादेः । ७ । २ । २९ ।

अङ्ग इत्यादिभ्यो मत्वर्थे नो भवति । अङ्गना । पम्पनः ।
वामनः ।

प्रज्ञाश्रद्धार्चावर्तेर्णः । ७ । २ । ३३ ।

एभ्यो मत्वर्थे णो भवति । प्रज्ञाऽस्त्यस्य प्राज्ञः, प्रज्ञावान् ।
श्राद्धः, श्रद्धावान् । आर्चः, अर्चावान् । वार्तः, वृत्तिमान् । 'उन्न-
तोपाधिकाद् दन्ताद् डुरो वाच्यः' उन्नता दन्ताः सन्त्यस्य दन्तुरः ।

मेधारथाद् नवेरः । ७ । २ । ४१ ।

आभ्यां मत्वर्थे इरो वा भवति । मेधिरः, मेधावान्, मेधावी ।
रथिरः, रथिकः, रथी, रथवान् । 'कृपाहृदयाम्भ्यामालुर्वाच्यः' कृपालुः,
कृपावान् । हृदयालुः, हृदयवान्, हृदयिकः, हृदयी । 'केशाद्
मत्वप धो वा वाच्यः' केशाः सन्त्यस्य केशवः, केशी,
केशवान्, केशिकः ।

अस्तपोमायामेधास्रजो विन् । ७ । २ । ४७ ।

अस्तन्तेभ्यः तपसादेश्च मत्वर्थे विन् भवति । तेजस्वी,
यशस्वी, तपस्वी, मायावी, मेधावी, स्रग्वी, तेजस्वान् इत्यादिः ।

आमयाद् दीर्घश्च । ७ । २ । ४८ ।

अतो मत्वर्थे विन् भवति, तद्योगे दीर्घश्च । आमयावी,
आमयवान् ।

स्वाद् मिश्रीशे । ७ । २ । ४९ ।

ईशेऽर्थे मत्वर्थेऽतो भिन् भवति; प्रवृत्तेश्च दीर्घः । स्वमस्त्वस्येति
स्वामी, अन्यस्तु स्ववान् । 'गोः' गोमी, गोमान् ।

गुणादिभ्यो यः । ७ । २ । ५३ ।

गुणादिशब्देभ्यो मत्वर्थे यो भवति । गुणाः सन्दर्भस्य गुण्यः,
गुणवान् । हिम्यः, हिमवान् पर्वतः । इन् पक्षे मनुर्न भवति ।
'पूर्णमासोऽण्' पूर्णमासोऽस्यास्तीति पूर्णपामी । नात्र पक्षे मनुः ।
'मालाशब्दान् क्षेपे इन् वाच्यः' माली, क्षेपामावे माटावान् ।

वर्णाद् ब्रह्मचारिणि । ७ । २ । ६९ ।

वर्गशब्दद् मत्वर्थे इन् भवति, ब्रह्मचारिणि अभिधेये ।
वर्णो ब्रह्मचर्यमस्यास्तीति वर्णो ब्रह्मचारी ।

इति मत्वर्थाधिकारः ।

प्रकारे जातीयर् । ७ । २ । ७२ ।

प्रथमान्तात् पष्ठ्यर्थे जातीयर् भवति, यत् प्रथमान्तं तच्चेत्
प्रकारो भवेत् । षट्ः प्रकारोऽस्य षट्जातीयः । एवं मृदुजातीयः ।
जानाजातीयः ।

कोशवादेः । ७ । २ । ७६ ।

एष्यः प्रथमान्त्यस्य पष्ठ्यर्थे को भवति, प्रथमान्तं चेत्
प्रकारः । अणुः प्रकारोऽस्य अणुकः, स्थूलकः ।

भूतपूर्वे चरद् । ७ । २ । ७८ ।

भूतपूर्वार्थे वर्तमानात् स्वार्थे चरद् भवति, स च पितृ । पूर्व

भूतो भूतपूर्वः, भूतपूर्व आढ्य आढ्यचरः । पकारः पृथग्भावायः
भूतपूर्वा आद्या आढ्यचरी ।

पष्ठ्या रूप्यप्चरद् । ७ । २ । ८० ।

पष्ठ्यन्ताद् भूतपूर्वेऽयं एतौ भवतः । जिनदत्तस्य भूतपूर्वः
जिनदत्तरूप्यः, जिनदत्तचरः ।

व्याश्रये तसुः । ७ । २ । ८१ ।

पष्ठ्यन्ताद् व्याश्रये गम्ये तसुर्भवति । नानापक्षाश्रयो
व्याश्रयः । विद्वांसो धर्मसूरितोऽभवन् देवद्रव्यचर्चायां—धर्मसूरिपक्षा-
बलम्बिनो विद्वांस इत्यर्थः ।

रोगात् प्रतीकारे । ७ । २ । ८२ ।

पष्ठ्यन्ताद्रोगार्थात् प्रतीकारेऽयं तसुः प्रत्ययो भवति ।
प्रवाहिकाया अपनयनं प्रवाहिकान् कुरु । एवं प्रच्छर्दिकातः
कुरु- रोगस्य विविक्तां कुर्वित्यर्थः ।

पयमेः सर्वोभये । ७ । २ । ८३ ।

सर्वोभयार्थे यथासंख्यमाख्यां तसुर्भवति । परितः सर्वत्र
इत्यर्थः । अमितः उभयत इत्यर्थः ।

आद्यादिभ्यः । ७ । २ । ८४ ।

संभवद्विमर्त्यन्तेभ्य आद्यादिभ्यस्तसुर्भवति । आदौ आदेः
आदये आदिना वेति आदिनः । एवं मध्यनः, अन्तनः, अग्रतः,
पार्श्वतः, पृष्ठतः, मुष्कतः ।

किमद्वयादिसर्वाद्यैवैपुल्यबद्धोः पितृ तस् । ७ । २ । ८९ ।

किंशब्दाद् द्वयादिवर्जितेभ्यः सर्वादिभ्योऽवैपुल्यायाद् बहोश्च
एवम्बन्धनात् तस्, स च पिद् भवति । कस्मादिति कुतः । सर्व-
स्मात् मर्तः । विश्वतः । चहुभ्यो बहुतः ।

इतोऽनःकुतः । ७ । २ । ९० ।

एते तत्प्रत्ययान्ता निपातनीयाः । अस्मादिति इदंशब्दस्य
'इ' आदेशे इतः । एतस्मादिति एतच्छब्दस्य अकारादेशे अतः ।
कस्मादिति किंशब्दस्य 'कु' आदेशे कुतः ।

भवत्वायुष्मद्दीर्घायुर्देवानांप्रियकार्याद् । ७ । २ । ९१ ।

भवतु आयुष्मद् दीर्घायुः, देवानांप्रिय इत्येतैः सह
समानाधिकरणेभ्यः किमद्वयादिसर्वाद्यैवैपुल्यबद्धभ्यः सर्वस्याद्य-
न्तेभ्यः 'पितृ तस् वा भवति' । स भवान्, ततो भवान् ।
ते भवन्तः, ततो भवन्तः । ॥ आयुष्मान्, तत्र आयुष्मान् ।
तमायुष्मन्तम्, तत्र आयुष्मन्तम् । तेनायुष्मन्, तत्र आयुष्मन् ।
तस्मै आयुष्मते, तत्र आयुष्मते । तस्मादायुष्मतः, तत्र आयुष्मतः ।
तस्यायुष्मनः, तत्र आयुष्मनः । तस्मिन्नायुष्मति, तत्र आयुष्मति ।
स दीर्घायुः, ततो दीर्घायुः । स देवानांप्रियः, ततो देवानां प्रिय
इत्यादिः । 'एवमेवैषां प्रत्ययोऽपि वा बोध्यः' स भवान्, तत्र
भवान् । तं भवन्तम्, तत्र भवन्तम् । स आयुष्मान्, तत्र आयुष्मान् ।
स दीर्घायुः, तत्र दीर्घायुः । स देवानांप्रियः, तत्र देवानांप्रिय
इत्यादिः ।

(२२८),

ववकुत्रात्रेह । ७ । २ । ९३ ।

क कुत्र अत्र इह इत्येते शब्दा व्रबन्ता निपात्यन्ते । कस्मि-
निति क, कुत्र । एतस्मिन्निति अत्र । अस्मिन्निति इह ।

सप्तम्याः । ७ । २ । ९४ ।

सप्तम्यन्तेभ्य किम्ब्रयादिसर्वाद्यैषुल्यबहुभ्य व्रब भवति ।
कस्मिन्निति कुत्र । सर्वस्मिन्निति सर्वत्र । तस्मिन्निति तत्र । बहुषु
इति बहुत्र ।

क्वित्तत्सवकान्यात् काले दा । ७ । २ । ९५ ।

एभ्य सप्तम्यन्तेभ्य कालेऽभिधेये दाप्रत्ययो भवति ।
कस्मिन् काले कदा, एव यदा, तदा, सर्वदा, एकदा, अन्यदा ।

सदाऽधुनेदानींतदानीमेतर्हि । ७ । २ । ९६ ।

काले वाच्ये एते निपात्यन्ते । सर्वस्मिन् काले सदा ।
अस्मिन् कालेऽधुना, इदानीम् । तस्मिन् काले तदानीम् । एत-
स्मिन् काले एतर्हि ।

सद्योऽद्यपरेद्यव्यह्नि । ७ । २ । ९७ ।

एते काले निपात्यन्ते । समानेऽह्नि सद्य । अस्मिन्नह्नि
अद्य । परस्मिन्नह्नि परेद्यवि ।

पूर्वापराधरोत्तरान्यान्यतरेतरादेशुस् । ७ । २ । ९८ ।

एभ्य सप्तम्यन्तेभ्योऽह्नि कालेऽर्थे एद्यम् भवति । पूर्वस्मि-

अह्नि पूर्वेषुः, एवमपरेषुः, अवरेषुः, उत्तरेषुः, अन्येषुः, अन्यत-
रेषुः, इतरेषुः । 'उभयशब्दाद् घुमेद्यमौ वाच्यौ' उभयेषुः, उभ-
येषुः । 'द्वेषेऽप्ये एवमः परत् परारि एते प्रयो निपात्याः' ।

अनद्यतने हिः । ७ । २ । १०१ ।

सतन्म्यन्तादनद्यतनकालार्थान् किं द्वरादिसर्वघोषस्यग्न्यहोः
हिः प्रत्ययो भवति, अनद्यतने । वस्तिन् काले इति वहि, एवं
यहि, एतहि, तहि, अमुहि, बहुहि ।

प्रकारे या । ७ । २ । १०२ ।

प्रकारार्थे वर्तमानात् संभवत्स्याद्यन्तान् किमद्वादिसर्वाङ्ग-
वैपुल्यवहोर्था भवति । सर्वप्रकारेणेति सर्वपा, एवं यथा, तथा,
उभयपा, अन्यपा, अरपा । 'कथमित्यम्' केन प्रकारेण कथम्,
अनेन प्रकारेण इत्यम् ।

संख्याया घा । ७ । २ । १०४ ।

प्रकारे वर्तमानात् संख्यावाचिनो घाप्रत्ययो भवति । एकेन
प्रकारेण एकवा । कतिविः प्रकारैः कतिवा । द्वेवा, त्रैवा । 'एक-
शब्दाद् घमत्रपि' ऐक्यम्—एकेन प्रकारेणेत्यर्थः ।

विचाले च । ७ । २ । १०५ ।

एकस्यानेकीमात्रोऽनेकस्यैकीमात्रो विचालः, तस्मिन्
गम्यमाने संख्यावाचिनो घा वा भवति । एको राशिः द्वौ द्विवा

वा क्रियते अनेकमेकमेकधा वा करोति । 'एकाद् ध्यमनपि' अनेकमेकमेकध्वं करोति ।

द्वित्रेर्धमनेधौ वा । ७ । २ । १०७ ।

प्रकारे, वर्तमानाम्पां द्वित्रिभ्यां विचाले च गम्ये एतौ वा भवत । द्वैधम्, द्वेधा, द्विधा, त्रैधम्, त्रेधा, त्रिधा मुङ्क्ते । एक-
राशि द्वौ करोति द्वैधं, द्वेधा, द्विधा वा करोति । एवं त्रैधं, त्रेधा,
त्रिधा ।

तद्वति धण् । ७ । २ । १०८ ।

प्रकारवति विचालवति चार्थे द्वित्रिभ्यां धण् भवति । द्वैधानि,
त्रैधानि ।

वारे कृत्वस् । ७ । २ । १०९ ।

वारे वर्तमानात् संख्यायाद् वारवति धात्वर्थे कृत्वस् भवति ।
पौन पुन्य वारः । पञ्चवारं मुङ्क्ते पञ्चकृत्वो मुङ्क्ते । एवं
पट्कृत्व इत्यादि ।

द्वित्रिचतुरः सुच् । ७ । २ । ११० ।

वारेऽर्थे वर्तमानेभ्य एभ्य सुच् भवति । द्विः, त्रि, चतु-
र्मुङ्क्ते ।

एकात् सकृचास्य । ७ । २ । १११ ।

वारार्थादेकशब्दात् सुच् भवति, प्रकृनेश्च सकृदादेशः ।
'एकवारमिति' सकृद् मुङ्क्ते, करोति, गच्छति ।

ऊर्ध्वादिरिष्टातानुपश्चात्स्य । ७ । २ । ११४ ।

दिग्देशकालेषु वर्तमानादूर्ध्वशब्दात् प्रथमा-पञ्चमी-सप्तम्य-
न्ताद् रिरिष्टातौ प्रत्ययौ भवतः, ऊर्ध्वस्य चोपादेशः । ऊर्ध्वा
दिग्, ऊर्ध्वो देशः कालो वा रमणीयः, उपरि उपरिष्टाद् रमणीयः ।
ऊर्ध्वाया दिशः, ऊर्ध्वाद् देशत् कालाद् वाऽऽगतः उपरि आगतः
उपरिष्टाद् वा । ऊर्ध्वायां दिशि, ऊर्ध्वे देशे काले वा वसति उपरि
उपरिष्टाद् वसति ।

पूर्वाधराधरेभ्योऽस्तान्तौ पुरवधर्षणाम् । ७ । २ । ११५ ।

दिग्देशकालवृत्तिभ्यः प्रथमापञ्चमीसप्तम्यन्तेभ्य एभ्यः अस्त
अस्ताच्च भवति, यथासंख्यं त्रैषां पुर ऊव् अव् चादेशाः । पूर्वा
दिग् देशः कालो वेत्यादि पुरः, अवः, अधः, पुरस्ताद, अवस्ताद्,
अवस्ताद् रम्यमागतो यासो वा ।

पराधरात् स्तात् । ७ । २ । ११६ ।

आभ्यां दिगादिबृत्तिभ्यां प्रथमाद्यन्ताभ्यां स्तात् प्रत्ययौ
भवति । परस्ताद् रमणीयम्, परस्तादागतः, परस्ताद् वदति ।
एवम् अवस्तात् ।

आभ्यां पूर्वोक्तार्थाभ्यां स्वायें आत् भवति, चकाराद् दक्षिणो-
त्तराभ्यां च । अपरस्य पश्चादेशः । अघरात्, पश्चात्, दक्षिणात्,
उत्तरात् ।

आही दूरे । ७ । २ । १२० ।

दूरदिग्देशार्थात् प्रथमासप्तम्यन्ताद् दक्षिणादा आहिश्च
भवति । दक्षिणा, दक्षिणाहि रम्यं वासो वा । ‘उत्तराद् वा
वाच्यौ’ उत्तरा, उत्तराहि पक्षे उत्तरत. उत्तराद् रम्यं वासो वा ।

अदूरे एनः । ७ । २ । १२२ ।

अवधेरदूरे वर्तमानाद् दिगाद्ये वर्तमानाच्च प्रथमासप्तम्य-
न्ताद् दिक्शब्दाद् एनो भवति । पूर्वणास्य रमणीयम् ।

कृभ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तच्चे च्विः । ७ । २ । १२६ ।

कर्माभात् करोतिना योगे कर्त्रर्थाच्च भ्वस्तिभ्यां योगेऽभूतत-
द्भावे गम्यमाने च्विः प्रत्ययो भवति । अशुक्लं शुक्लं करोति शुक्ली-
करोति पटम् । अशुक्लः शुक्लो भवति शुक्लीभवति पटः । शुक्ली-
स्याद् वस्त्रम् ।

ईश्वराववर्णस्यानव्ययस्य । ४ । ३ । १११ ।

अव्ययवर्जितस्यावर्णान्तस्य च्वौ परे ईर्भवति । माळीस्यात् ।

अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लुक् च्वौ । ७ । २ । १२७ ।

एषां च्वौ गरेऽन्तस्य लुग् भवति । अनरुः अरुः करोति

अरुक्करोति ' दीर्घदिङ्बन्धक्येषु च ' इति दीर्घः । अरुक्स्यात्, अरुक्मवति । एवमुन्मनीभवति, स्यात्, करोति । चक्षुस्यात्, चेतीमवति, रहीस्यात्, रमीस्यात् । 'इष्टुसन्त्यस्य च्यौ बहुलं लुगु वाच्यः' सर्पीकरोति, सर्पीमवति, सर्पीस्यात् । घनूकरोति, घनूमवति, घनूस्यात् । क्वचिच्च न भवति—सर्पिर्भवति इत्यादिः ।

व्यञ्जनस्यान्त ईः । ७ । २ । १२९ ।

व्यञ्जनान्तस्य च्यौ परे बहुलमीकारोऽन्तो भवति । ह्यदी-
भवति ।

व्याप्तौ स्यात् । ७ । २ । १३० ।

चिविषये सादिः सात् प्रत्ययो भवति । अभूततद्भावस्य चेत्
सर्वात्मना द्रव्येण सह सम्बन्धो गम्येत । सर्वं काष्ठमनग्निमग्नि
करोति अग्निसात् करोति काष्ठम् । एवमग्निसाद् भवति, अग्निसात्
स्यात् सर्वं काष्ठमनग्निमग्निर्भवति, स्याद् वेत्यर्थः ।

तत्राधीने । ७ । २ । १३२ ।

सप्तम्यन्तादधीनेऽर्थे कृत्वस्तिस्त्वद्योगे स्यात् प्रत्ययो
भवति । राज्ञि आयतं राजसात् करोति, राजसाद् भवति, राज-
सात् स्यात्, राजसात् संपद्ये । 'देये वा च' राज्ञि अधीने
देयं करोति राज्ञा करोति, देवत्रा करोति ।

तीपशम्बवीजात् कृणा कृणौ ढाच् । ७ । २ । १३५ ।

तीयान्ताच्छम्बबीजाभ्यां च कृगा योगे, कृषौ विषये ङाच्
भवति । द्वितीयावरोति द्वितीयवारं कर्षतीत्यर्थः । शम्बाकरोति
क्षेत्रम्—अनुलोमकृष्टं पुनस्तिर्यक् कर्षतीत्यर्थः । बीजाकरोति—
उत्ते सति पश्चाद् बीजैः कर्षतीत्यर्थः ।

प्रियसुखादानुकूल्ये । ७ । २ । १४० ।

आभ्यां वृगा योगे आनुकूल्ये गम्ये ङाच् भवति । प्रिया-
वरोति, सुखाकरोति गुरम् । 'दुःखात् प्रातिकूल्ये ङाच् वाच्यः'
दुःखाकरोति शत्रुम् ।

बह्वल्पाथार्त् कारकादिष्टानिष्टे पशस् । ७ । २ । १५० ।

कारकवाचिभ्यां बह्वल्पार्थभ्यां यथासंख्यमिष्टेऽनिष्टे च विषये
पित् शस् वा भवति । बहु अतिधिभ्यो ददाति बहुशो ददाति
घनम् । अल्पं ददाति अल्पशो ददाति धनं चण्डालाय । ग्रामे बहु
बहुशो ददाति । श्राद्धे अल्पमल्पशो ददाति ।

संख्यैकार्थाद् वीप्सायां शस् । ७ । २ । १५१ ।

संख्यावाचिन एकत्वविशिष्टार्थवाचिनश्च कारकार्थाद् वीप्सायां
शस् वा भवति । एकैकं ददाति एकशो ददाति । द्वौ द्वौ ददाति
द्विशो ददाति । त्रिशो ददाति । मापं मापं ददाति मापशो ददाति ।
संख्यैकार्थादिति किम्—मापौ मापौ दत्ते ।

वर्णाव्ययात् स्वरूपे कारः । ७ । २ । १५६ ।

स्वरूपार्थवृत्तिभ्यो वर्णवाचिभ्योऽप्ययेभ्यश्च कारो भवति ।
अकारः, इकारः, ओकारः, चकारः, नमस्कारः । 'रशब्दादेको वा
वाच्यः' रेफः, रकारः ।

नामरूपभागाद् धेयः । ७ । २ । १५८ ।

स्वाधे धेयः प्रत्ययो भवति । नामधेयम्, रूपधेयम्, भाग-
धेयम् । 'नवशब्दात् स्वाधे ईन तन लन य इत्येते प्रत्यया नवशब्दाय
च नू आदेशो वाच्यः' नवीनम्, नूतनम्, नूतम्, नन्वम् । 'देव-
शब्दात् स्वाधे दृष्ट् देवता ।

प्रज्ञादिभ्योऽण् । ७ । २ । १६५ ।

एभ्यः स्वार्थेऽण् भवति । प्रज्ञ एव प्राज्ञः, वणिमेव वाणिजः ।

विनयादिभ्यः । ७ । २ । १६९ ।

एभ्य इवण् स्वार्थे भवति । विनय एव वै यिक्तः ।
सामायिकम् ।

प्रकृते मयट् । ७ । ३ । १ ।

प्राचुर्येण प्राधान्येन वा कृते प्रकृतम् । तदर्थे वर्तमानात्
स्वार्थे मयट् भवति । प्रचुरमन्नमयम् । प्रचुरं प्र. तं वा दधि
दधिमयम् । पूनामयम् ।

अस्मिन् । ७ । ३ । २ ।

प्रकृतेऽर्थे वर्तमानादस्मिन्नित्यर्थे मयद् भवति । प्रकृतमन्त्रम-
स्मिन् अन्नमयं भोजनम् । प्रधाना अपृषा यस्मिन् तद् अपृषमयं पर्व ।

निन्द्ये पाशप् । ७ । ३ । ४ ।

निन्द्येऽर्थे वर्तमानात् स्वार्थे पाशब् भवति । निन्द्यो वैया-
करणो वैयाकरणपाशः । नैयायिकपाशः ।

प्रकृष्टे तमप् । ७ । २ । ५ ।

प्रकृष्टेऽर्थे वर्तमानाद् नाम्नः तमप् प्रत्ययो भवति । अयमेवा
प्रकृष्टः शुक्लः शुक्लतमः । एवं साधकतमः, कारकतमः, उपकारक-
तमः ।

द्वयोर्विभज्ये च तरप् । ७ । ३ । ६ ।

द्वयोर्गुणयोरर्थयोर्मध्ये यः प्रकृष्टस्तस्मिन् द्वयोर्विभज्ये च
वर्तमानात् तरप् प्रत्ययो भवति । अनयोरयं प्रकृष्टः पटुः पटुतरः,
सुकुमारतरः, साङ्काश्येभ्यः पाटलिपुत्रका आढ्यतराः । क्वचित्
स्वार्थेऽपि अभिन्नेवाभिन्नतरकम्, उच्चैस्तराम् ।

शुणाङ्गाद् वेष्टेयस् । ७ । ३ । ९ ।

शुण एवाङ्गं प्रवृत्तौ हेतुर्थस्य तस्मात् तमपूतरपोर्विषये यथा-
संख्यमिष्ट ईयसुश्च भवतः । अयमेवामतिशयेन पटुरिति पट्टिष्ठः,
पटुतमः । अयमनयोरतिशयेन पटुरिति पटीयान्, पटुतरः ।
अयमेवामनयोर्वाऽतिशयेन प्रशस्य इति इष्टेयसौ परे—

प्रशस्यस्य थः । ७ । ४ । ३४ ।

अस्य णीष्ठेयसुषु परेषु आदेशो भवति । श्रेष्ठः, श्रेयान् ।

वृद्धस्य च ज्यः । ७ । ४ । ३५ ।

अस्य प्रशस्यस्य च णीष्ठेयसुषु ज्यदेशो भवति । ज्येष्ठः । अयमेपामतिशयेन वृद्धः ज्येष्ठः । 'ईयसौ तु अनयोः ज्यायान् इति निपात्यः' अयमनयोरेषां वाऽतिशयेनान्तिक इति इष्टेयसौ परे—

वाढान्तिकयोः साधनेदौ । ७ । ४ । ३७ ।

अनयोर्ण्यौ परे यथासंख्यं साधनेदावादेशौ भवतः । नेदी-
यान्, नेदिष्ठः । अयमेपामनयोर्वाऽतिशयेन युवा इति इष्टेयसौ
परे—

अल्पयूनोः कन् वा । ७ । ४ । ३३ ।

अनयोर्णीष्ठेयसुषु परेषु कन् वा भवति । कनिष्ठः, कनीयान् ।
पक्षे युवन्+इष्ठ इति स्थिते—

स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्रस्यान्तस्थादेर्गुणश्च नामिनः । ७ । ४ । ४२ ।

एषामिषानि णीष्ठेयसुषु च परेषु अन्तस्थादेरवयवस्य लुग्
नामिनश्च गुणो भवति । यविष्ठः, यवीयान् । एवं स्वविष्ठः, स्ववी-
यान् । दविष्ठः, दवीयान् । ह्रस्विष्ठः, ह्रस्वीयान् । क्षेपिष्ठः, क्षेपीयान् ।
क्षोदिष्ठः, क्षोदीयान् । 'णीष्ठेयसुषु विन्मतोर्लुक् वाच्यः' अयमेपा-
मनयोर्वाऽतिशयेन स्रग्वी स्रग्निष्ठः, स्रग्नीयान् । एवं त्वचिष्ठः,
त्वचीयान् । अतिशयेन ग्रहः गरिष्ठः, गरीयान् ।

त्यादेशश्च प्रशस्ते रूपम् । ७ । ३ । १० ।

त्याद्यन्ताद् नाम्नश्च प्रशस्तेऽर्थे रूपम् भवति । प्रशस्तो वैयाकरणो वैयाकरणरूपः । नैयायिकरूपः । पचतिरूपम् । पश्यतिरूपम् । अतमवादेरीपदसमाप्ते कल्पपददेश्यपदेशीयम् । ७ । ३ । ११ ।

ईपदपरिसमाप्तावर्थे वर्तमानं त् तमन्नाद्यन्तवर्जितात् त्याद्यन्ताद् नाम्नश्च कल्पपददेश्यपदेशीयम् प्रत्यया भवन्ति । ईपदपरिसमाप्तं पचति—पचतिकल्पम्, पचतिदेश्यम्, पचतिदेशीयम् । ईपदपरिसमाप्ता पट्वी—पटुकल्पा, पटुदेश्या, पटुदेशीया ‘कथङ्मानिपित्तद्धिते’ इति पुंवद्भावः । ‘ईपदपरिसमाप्तेऽर्थे नाम्नः प्राक् बहुप्रत्ययो वाच्यः’ ईपदसमाप्तं पटु बहुपटुः ।

त्यादिसर्वादेः स्वरेष्वन्त्यात् पूर्वोऽक् । ७ । ३ । २९ ।

त्याद्यन्तस्य सर्वादीनां च स्वराणां मध्ये योऽन्त्यः स्वरः तस्मात् पूर्वोऽक् भवति । कुत्सितमज्ञातमल्पं वा पचति पचतकि । सर्वकः ।

युष्मदस्मदोऽसोभादिस्वादेः । ७ । ३ । ३० ।

अनयोः शब्दयोः सकारौकारभकारादिवर्जितस्याद्यन्तयोः स्वराणां मध्येऽन्त्यात् स्वरात् प्रागक् भवति । त्वयका, मयका । युष्माककम्, अस्माककम् । असोभादिस्वादेरिति किम्—युष्माकासु, युवकयोः, युवकाभ्याम् ।

अव्ययस्य को द्वच । ७ । ३ । ३१ ।

अध्वस्य स्वराणां मध्येऽज्यात् स्वरात् प्राक् कप्रत्ययो भवति, तद्योगे को द् च भवति । उच्चकैः, नीचकैः, धक्किद् ।

कुत्सिताल्पाज्ञाते । ७ । ३ । ३३ ।

एष्वर्थेषु वर्तमानाद् नाम्नो यथायोगं क्त्वादयो भवन्ति । कुत्सितोऽल्पोऽज्ञातो वा अधः अन्धकः, गर्दभकः । अनुकम्पायां तद्युक्तीतौ च गम्यमानायां नाम्नो यथायोगं क्त्वादयो भवन्ति । अनुकम्पित, पुत्रः पुत्रकः । स्वपिपकि पुत्रक । एहकि कर्दमकेन दिग्भकोऽसि पुत्रक ।

अजातेर्नानाम्नो बहुस्वरादियेकेलं वा । ७ । ३ । ३५ ।

अजातिमनुष्यनाम्नो बहुस्वरादनुकम्पायां एते प्रस्थया वा भवन्ति । देवदत्तियः, देवदत्तिकः, देवदत्तिलः, देवदत्तकः ।

पूर्वपदस्य वा । ७ । ३ । ४५ ।

अनुकम्पायां स्वरादौ प्रत्यये परे पूर्वपदस्य लुप्त्वा भवति । दत्तिपः, देवियः, एवं देविकः, देविलः । 'द्वितीयात्स्वराद्धूर्ध्वम्' इति लुकि सत्याम् । 'ह्रस्वेऽयं यथायोगं क्त्वादयो वाच्याः' ह्रस्वः षटः षटकः । एवं षुस्तककम् ।

वैकाद् द्वयोर्निर्धार्ये उत्तरः । ७ । ३ । ५२ ।

समुदायादेकदेशो जातिगुणक्रियाद्रव्यैर्बुद्ध्या पृथक् क्रियमाणो निर्धार्यः । द्वयोरेकस्मिन् निर्धार्येऽयं एकशब्दाद् उत्तरो वा

भवति । भवतोः एकतरः कठः पटुर्गन्ता मैत्रो टण्डी वा, पक्षे
एककः ।

यत्तत्किमन्यात् । ७ । ३ । ५३ ।

एभ्यो द्वयोरेकस्मिन् निर्धार्येऽर्थे वर्तमानेभ्यो डतरः प्रत्ययो
भवति । यतरो भवतो कठः ततरो भवतोः पटु । कतरो भवतो
गन्ता । अन्यतरो भवतो देवदत्तो टण्डी वा ।

यहूनां प्रश्ने डतमश्च वा । ७ । ३ । ५४ ।

यहूना मध्ये निर्धार्येऽर्थे वर्तमानेभ्य एभ्यो डतमो वा भवति,
डतरश्च । यतमो यतरो वा भवता कठस्ततमस्ततरो वाऽऽगच्छतु ।
कतरः, कतमः, अन्यतमः, अन्यतरः । पक्षे यकः, सकः, ककः,
अन्यकः ।

। इति तद्धितप्रकरणं समाप्तम् ।

इति पूर्वार्धः

अहम्
धमदीपिकाव्याकरणस्य

सूत्रानुक्रमणिका—

(पूर्वार्धस्य)

अ	अ.	पा.	सू.	शु.
अं अ. अनुस्वारविमर्गौ	१	१	१	२
अंअ. (क) (पशपसाः शिष्टः)	१	१	१	४
अ. स्यान्नः	१	१	१	४
अक्ष्णोऽप्राण्यङ्गे	१	७	३	१६४
अत्रोपे प्रथमोऽशिष्टः	१	१	३	१६०
अच	१	१	३	१७
अच् च् प्राग् दीर्घश्च	१	१	४	७०
अजातैर्नान्मो—येकेऽं वा	१	२	१	७०
अजादे	१	७	३	२३९
अद्यः	१	२	४	१६
अद्योऽनर्चायाम्	१	२	४	१००
अणजेयेरुण्णनञञ्ठिनाम्	१	४	२	१०९
	१	२	४	७०
	१	२	४	२०
	१	२	४	१०३

	अ.	पा.	सु.	ष्ट.
अत आः स्यादौ जसूभ्याम्ये	१	४	१	२६
अत इञ्	६	१	३१	१६६
अतः स्यमोऽम्	१	४	५७	४९
अतोऽति रोरुः	१	३	२०	२२
अतोऽनेकस्वरात्	७	२	६	२२१
अतोऽह्रम्य	२	३	७३	१५९
अत्र च	७	१	४९	२०६
अदमो दः सेस्तु डौ	२	१	४३	७८
अदीर्घाद् विरामैकव्यजने	१	३	३२	७
अदूरे एनः	७	२	१२२	२३२
अदेतः स्यमोलुक्	१	४	४४	२८
अदोगुमी	१	२	३५	१२
अधरापराच्चात्	७	२	११८	२३१
अघणूतस्वाधाशसः	१	१	३२	९७
अघातुविभक्तिवाक्यमर्थवन्नाम	१	१	२७	२४
अवातूद्वितः	२	४	२	१०१
अधेः शीङ्स्याम आवारः	२	२	२०	१२१
अव्यान्मादिभ्य इङ्ण्	६	३	७८	१८६
अनक्	२	१	३६	६५
अनडुहः सौ	१	४	७२	५५

	अ.	पा	सु.	शु.
अनतो ह्यप्	१	१	४	१
अनद्यतने हि	१	७	२	१
अनवर्णा नामी	१	१	१	१
अनाद्वाडो दीर्गाद् वा च्छ	१	१	३	१
अनामस्त्वरे नोऽन्त	१	१	४	१
अनाम्यद्वि प्लुप्	१	१	४	१
अनिम्यणस्वादे-ज्य	१	१	४	१
अनो वा	१	१	१	१
अनोऽस्त्य	१	२	४	१
अनू स्तरे	१	२	१	१
अन्यो गोपकान्	१	३	२	१
अप	१	१	१	१
अपद्यमान्तप्यो धुट्	१	१	४	१
अपायैज्वधिरपानानम्	१	१	१	१
अपोऽ भे	१	२	२	१
अपो ययोनिमतिचरे	१	२	१	१
अप्रयोगीत्	१	३	२	१
अभ्यम् भ्यप्	१	१	१	१
अभ्वादेरत्वम् सौ	१	२	१	१
अभ्ययीभावम्यानोऽपञ्चम्या	१	१	१	१

	अ.	पा.	सू.	५.
अमा त्वामा	१	२	१	२४
अमूर्धमस्तकात्—कामे	१	३	२	२२
अमोऽविकृत्य ग्रन्थे	१	६	३	१९८
अमोऽन्तावोऽवसः	१	६	३	७४
अमौ मः	१	२	१	१६
अयमियं पुंस्त्रियोः सौ	१	२	१	३८
अरीहणादेरकण्	१	६	२	८३
अरुर्मनश्चक्षु—चक्षौ	१	७	२	१२७
अरोः सुपि रः	१	१	३	५७
अर्द्धं च	१	१	४	३९
अर्हतस्तो न्त् च	१	७	१	६१
अर्हम्	१	१	१	१
अलान्वाक्ष कटो रजसि	१	७	१	८४
अल्पयूनोः रुन् वा	१	७	४	३३
अवकथे	१	६	४	५३
अवयवात् तयद्	१	७	१	१६१
अवर्णभोभगोऽघोर्लुगमन्धिः	१	१	३	२२
अवर्णस्यामः साम्	१	१	४	१५
अवर्णम्येवर्णादिनैदोदरल्	१	१	२	६
अवात् कुटारव्यावने	१	७	१	१२६

	अ.	पा.	सु.	शु.
अवृद्धेर्गृह्णाति गण्ये	१	६	४	३४
अवेः संयातविस्तारे कटपटम्	१	७	१	१३२
अवेर्दुग्धे सोददूतमरीमम्	१	६	२	६४
अव्यनान् ध्यप्	१	७	१	३८
अध्ययस्य	१	३	२	७
अध्ययस्य को ढू च	१	७	३	३१
अधन्यादेरिक्ण्	१	६	२	९७
अष्ट और्जश्शमोः	१	१	४	९३
असत्त्वे ढसेः	१	३	२	१०
असदिवामन्त्र्यं पूर्वम्	१	२	१	२३
असुको वाऽकि	१	२	१	४४
अस्तपोमायामेधान्नो विन्	१	७	२	४७
अस्मिन्	१	७	३	२
अस्यायत्तक्षिपकादीनाम्	२	४	१११	१००
अत्ययम्बुवोऽब्	१	७	४	७०
अहरादिभ्योऽन्	६	१	२	८७
अहः	१	२	१	७४
आ	१	२	२	७३
आख्यातर्गुपयोगे	१	२	२	७०
आज्ञाजघौ				

	अ.	पां.	सू.	पृ.	
आत्	१	२	४	१८	१००
आद्यद्वितीयशपत्ता अघोषाः	१	१	१	१३	३
आद्यादिभ्यः	१	७	२	८४	२२६
आ द्वन्द्वे	१	३	२	३९	१५३
आ द्वेः	१	२	१	४१	३५
आपो ङितां यै यास् यास याम्	१	१	४	१७	४३
आम आकम्	१	२	१	२०	९१
आमन्त्र्ये	१	२	२	३२	११२
आमयाद् दीर्घश्च	१	७	२	४८	२२४
आमो नाम् वा	१	१	४	३१	३७
आ रायो व्यञ्जने	१	२	१	५	४१
आर्यक्षत्रियाद् वा	१	२	४	६६	१०४
आही दूरे	१	७	२	१२०	२३२
इ					
इद्यापुंमोऽनिन्क्याप्परे	१	२	४	१०७	१०१
इतोऽनः कुत	१	७	२	९०	२२७
इङ्किमोऽनुरियु किय् नास्य	१	७	१	१४८	२१५
इदमदमोऽस्येव	१	१	४	३	८५
इदुतोऽप्रेरीदुत्	१	१	४	२१	३२
इनः कच्	१	७	३	१७०	१६१

इन्द्रोऽस्त्रे लुक्

इन्द्रियम्

इन्द्रे च

इन्द्रहन्तृपार्यम्णाः शिष्योः

ई.

अ. पा. सु. ट.

१ १ ४ १ ७९ १ ६१

१ ७ १ १ १७४ १ २१८

१ १ २ १ ३० १ ९

१ १ ४ १ ८७ १ ६२

ईदौ वा

ईश्वरावर्णस्यानन्ययस्य

ईदूदेव द्विवचनम्

ईयः

ईयसोः

ईः पोमवरणेऽग्रेः

उ

१ २ १ १ १०९ १ ५१

१ ४ ३ १ १११-१ २३२

१ १ २ १ ३४ १ १२

१ ७ १ १ २८ १-२०५

१ ७ ३ १ १७७ १ १६१

१ ३ २ १ ४२ १ १५४

उः पदान्तेऽनृत्

उतोऽनृच्चतुरो वः

उतोऽप्राणिनः-उह

उत्करादेरीयः

उन्तादेरन्

उदच उदीच्

उदितगुरोर्माधुक्तेऽन्दे

उपज्ञाने

उपमानं सामान्यैः

१ २ १ १ ११८ १ ८०

१ १ ४ १ ८१ १ ५६

१ २ ४ १ ७३ १-१०९

१ ६ २ १ ९१ १ १७९

१ ६ १ १ १९ १ १६१

१ २ १ १ १०३ १ ७२

१ ६ २ १ ९ १ १७१

१ ६ ३ १ १०१ १ १०१

१ ३ १ १ १०१ १ १

	अ.	पा.	सू.	५.
उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुस्तौ ।	३ ।	१ ।	१०२ ।	१४०
उपान्वध्याद्वसः .	। २ ।	२ ।	२१ ।	१२१
उप्ते	। ६ ।	३ ।	११८ ।	१८८
उवर्णयुगादेर्य.	। ७ ।	१ ।	३० ।	२०६
उष्ट्रादकन	। ६ ।	२ ।	३६ ।	१७६
ऊ				
ऊर्णाहंशुभमो युस्	। ७ ।	२ ।	१७ ।	२२२
ऊर्वाद् रिरिष्टातावुपश्चास्य	। ७ ।	२ ।	११४ ।	२३१
ऋ				
ऋरूपः पथ्यपोऽन्	। ७ ।	३ ।	७६ ।	१९७
ऋते तृतीयायमासे	। १ ।	२ ।	- ८ ।	११
ऋने द्वितीया च	। २ ।	२ ।	११४ ।	१२१
ऋतो डुर्	। १ ।	४ ।	३७ ।	३९
ऋतो वा तौ च	। १ ।	२ ।	४ ।	११
ऋत्यारुपमर्गस्य	। १ ।	२ ।	९ ।	१०
ऋतिवनदिश-णिहो ग.	। २ ।	१ ।	६९ ।	८४
ऋदुदितः	। १ ।	४ ।	७० ।	७३
ऋदुदित्तरतम=ह्रस्वश्च	। ३ ।	२ ।	६३ ।	१९६
ऋदुशनस इरुदंशोऽनेहसश्च सेर्वाः ।	। १ ।	४ ।	८४ ।	३४
ऋवर्णोवर्ण-लुक्	। ७ ।	४ ।	७१ ।	१७४

अश्यादेः कः

अपिबृण्यन्ववकुरुष्यः

अ

अस्तयोः

लृ

लृतः लृल कलभ्यां वा

लृ

लृदन्ताः समानाः

ए

एः

ए ऐ ओ औ सन्ध्यक्षरम्

एकद्वित्रिमाणा ह्रस्वदीर्घप्लुता

एकात् सङ्ख्याम्य

एकाय चानेकं च

एतदथ व्यञ्जनेऽनगून्समासे

एदायः

एदौतोज्याय्

एदौतः पदान्तेऽस्य लृक्

एदौदभ्यां वसिष्ठो रः

एद बहुस्मोसि

अ. पा. सु. श.

१ ६ १ ४ १ ९४ १ १८०

१ ६ १ १ १ ६१ १ १६६

१ १ १ २ १ ५ १ ११

१ १ १ २ १ ३ १ ११

१ १ १ १ १ ७ १ २

१ १ १ ४ १ ७७ १ ६१

१ १ १ १ १ ८ १ २

१ १ १ १ १ ५ १ २

१ ७ १ २ १ १११ १ २३०

१ ३ १ १ १ २२ १ १४६

१ १ १ ३ १ ४६ १ २३

१ १ १ ४ १ ४२ १ ४३

१ १ १ २ १ २३ १ ८

१ १ १ २ १ २७ १ १०

१ १ १ ४ १ ३५ १ ३३

१ १ १ ४ १ ४ १ २७

	अ.	पा.	सू.	पृ
गुणोऽरेदोत्	। ३ । ३ ।	२ ।	६	
गोत्रोक्षवत्सो-दरुन्	। ६ । २ ।	१२ ।	१७३	
गोस्तत्पुरुषात्	। ७ । ३ ।	१०५ ।	१५७	
गौणात् समया-द्वितीया	। २ । २ ।	३३ ।	११६	
गौरादिभ्यो मुख्याड डी	। २ । ४ ।	१९ ।	१०४	
मिन्	। ७ । २ ।	२५ ।	२२३	
ग्रामजनवन्धुगजसहायात् तल्	। ६ । २ ।	२८ ।	१७४	
० - घ				
घोषवति	। १ । ३ ।	२१ ।	२२	
० - ङ				
ङसेश्वात्	। २ । १ ।	१९ ।	९०	
ङसोऽपन्थे	। ६ । १ ।	२८ ।	१६३	
ङस्पृक्त कृता	। ३ । १ ।	४९ ।	१४०	
डित्यदिति	। १ । ४ ।	२३ ।	३२	
डिडौ	। १ । ४ ।	२५ ।	३३	
डे. स्मिन्	। १ । ४ ।	८ ।	२९	
डेडसा तेमे	। २ । १ ।	२३ ।	९४	
डेहस्योर्यातौ	। १ । ४ ।	६ ।	२७	
रूणो कटावन्तौ शिटि नवा	। १ । ३ ।	१७ ।	१९	
ड्याप्त्यूह.	। ६ । १ ।	७० ।	१६७	

च

अ.	पा.	सू.	पृ.
चमः कगम्	१२११	८६	६७
चमने सद्वितीये	१११३	७	२०
चतुरः	१७११	१६३	२१७
चतुर्थी	१२१२	५३	११९
चतुर्थी प्रकृत्या	१३११	७०	१३५
चन्द्रमुक्तान् काले लुप्त्वप्रमुक्ते	६१२	६०	१७१
चरति	१६१४	११	१९३
चर्वादिपहः समाहारे	१७१३	९८	१५९
ह्लादयोऽस्तत्त्वं	११११	३१	९७
चादिः स्वरोऽनाद्	१११२	३६	१२
चाये द्वन्द्वः सहोक्तौ	१३११	११७	१५०
चाहहवैवयोगे	१२११	२९	९६
चिरपरुत्परारोत्तनः	१६१३	८५	१८७

ज

जयिनि च	१६१३	१२२	१८९
जराया जरम् वा	१२११	३	४४
जस इः	१११४	९	२९
जस्येदोत्	१११४	२२	३२
जस्विगेप्यं वाऽऽमन्त्ये	१२११	२६	९६

	अ.	पा.	सू.	पृ.
जातमहद्वृद्धादुष्णः कर्मधास्यात् ।	७	३	९५	१९८
जातेरयान्तनित्यस्त्रीशुद्धात्	१	२	५४	१०६
जातेरीयः सामान्यवति	१	७	१३९	१४९
जातौ राज्ञः	१	६	९२	१६९

ट

टः पुंसि ना	१	१	४	२४	३२
टाबसोरिनस्यौ	१	१	४	५	२६
टाब्योसि यः	१	२	१	७	८९
टादौ स्वरे वा	१	१	४	९२	४०
टौस्यनः	१	२	१	३७	६५
टौस्येत्	१	१	४	१९	४२

ड

डतिष्णः संख्याया लुप्	१	१	४	५४	३६
डत्यतु संख्यावत्	१	२	१	३९	३६
डित्यन्त्यस्वरादेः	१	२	१	११४	३३
डनः स. त्सोऽश्च	१	१	३	१८	१६

ढ

ढस्तङ्गे	१	१	३	४२	२२
----------	---	---	---	----	----

ण

णपमसत् परे स्यादिविधौ च	१	२	१	६०	७५
-------------------------	---	---	---	----	----

त

अ.

पा.

सू.

पृ.

तत्र आगते

ततो ह्यचतुर्यः

तत्पुरुषे कृति

तत्र

तत्र ह्यल्लङ्घनीनसंभूते

तत्र नियुक्ते

तत्र माघौ

तत्रार्चने

तत्रोद्घने पात्रेभ्यः

तदग्रामि

तदन्नं पदम्

तदर्थार्थेन

तद्व्य पश्यम्

तद्व्य मन्त्रानं तारकादिभ्य इतः

तद्व्यमन्त्रमिति मनुः

तदः सैः स्वरैः पादार्था

तद्व

तद्वितद्व्यऽनाति

तद्वितः स्याद्वि-द्विकारे

तद्विताहकोशानद-भ्याः

तद्विनोऽनादिः

तद्वद्राष्टम्यशेमापार्थेनाति

1	1	3	1	189	1	190
1	1	3	1	3	1	18
1	3	2	1	20	1	194
1	3	1	1	93	1	207
1	1	3	1	98	1	187
1	6	8	1	78	1	197
1	7	1	1	19	1	209
1	7	2	1	132	1	233
1	6	2	1	136	1	180
1	6	2	1	70	1	177
1	1	1	1	20	1	28
1	3	1	1	72	1	139
1	1	8	1	98	1	191
1	7	1	1	136	1	213
1	7	2	1	1	1	216
1	1	3	1	89	1	13
1	7	1	1	90	1	201
1	2	8	1	92	1	199
1	3	2	1	99	1	188
1	3	2	1	98	1	183
1	6	1	1	1	1	192
1	2	2	1	66	1	127

	अं.	पा.	सू.	पृ.
तद्गुक्ते हेतां	। २ । २ ।	१०० ।	१२८	
तद्धति घण्	। ७ । २ ।	१०८ ।	२३०	
तद् वेत्यधीते	। ६ । २ ।	११७ ।	१८०	
तमर्हति	। ६ । ४ ।	१७७ ।	२०३	
तं पचति द्रोणाद् वाञ्	। ६ । ४ ।	१६१ ।	२०३	
तं भाविभूते	। ६ । ४ ।	१०६ ।	२००	
तरति	। ६ । ४ ।	९ ।	१९३	
नव मम दसा	। २ । १ ।	१५ ।	९०	
तवर्गस्य शत्रुवर्ग—चटवर्गौ	। १ । ३ ।	६० ।	१४	
तस्मै भृनाधीष्टे च	। ६ । ४ ।	१०७ ।	२००	
तस्मै योगादेः शक्ते	। ६ । ४ ।	९४ ।	१९८	
तस्मै हिते	। ७ । १ ।	३५ ।	२०५	
नस्य	। ७ । १ ।	५४ ।	२०७	
नस्य वापे	। ६ । ४ ।	१५१ ।	२०२	
तस्यार्हे क्रियायां वत्	। ७ । १ ।	५१ ।	२०७	
तस्येदम्	। ६ । ३ ।	१६० ।	१९०	
नादर्थ्ये	। २ । २ ।	५४ ।	१२६	
ताभ्यां वाप् ङित्	। २ । ४ ।	१५ ।	१०२	
तिरसस्तिर्यति	। ३ । २ ।	१२४ ।	७१	
तिलादिभ्यः स्नेहे तैलः	। ७ । १ ।	१३६ ।	२१३	
तीयशंखबीजात् कृगा कृषौ द्वाच्चा	७ । २ ।	१३५ ।	२३३	

	ः	अ.	पा.	सू.	८
तीयं हित्ताये वा	।	१	४	।	३१
तुभ्यं मह्यं दया	।	२	१	।	८९
तुल्यस्थानास्यप्रयत्नः स्वः	।	१	१	।	४
तृणादेः सन्	।	६	२	।	१०८
तृतीयमृतीयचतुर्थे	।	१	३	।	७
तृतीयस्य पञ्चमे	।	१	३	।	१४
तृतीया तत्कनैः	।	३	१	।	१३४
तृष्टदन्तापय-स्वार्थस्य	।	२	२	।	१२४
तृष्टमृष्टमृष्ट-पुष्ट्या	।	१	४	।	४०
तेन चउन्ने रथे	।	६	२	।	१७२
तेन नितमयदीव्यतत्त्वतस्तु	।	६	४	।	१९२
तेन निर्वृत्ते च	।	६	२	।	१७७
तेन प्रोक्ते	।	६	३	।	१९०
तेन वित्ते चञ्चुवणौ	।	७	१	।	२१८
तेन हस्ताद् यः	।	६	४	।	१९९
तौ मुमो व्यञ्जने स्त्री	।	१	३	।	१८
तः सौ सः	।	२	१	।	६८
रथदादिः	।	६	१	।	१६३
रथदामेनदंतदो-द्रुत्यन्ते	।	२	१	।	६९
रथादिमार्गादेः स्तरेष्वन्त्यात् पूर्वोऽङ्कः ७	।	३	।	२९	२३८
रथादेश्च प्रशस्ते रूपम्	।	७	३	।	१०

	अ.	पा.	सू.	पृ.	
त्रपुनतोः पोऽन्तश्च	१	६	२	३३	१७६
त्रिचतुरसितसृचतसृ स्यादौ	१	२	१	१	८१
त्रिंशद् विंशतेर्दकोऽसंज्ञायाम्	१	६	४	१२९	२०१
त्रेस्तु च	१	७	१	१६६	२१७
त्रेस्त्रयः	१	१	४	३४	३६
उपन्त्यस्वरादेः	१	७	४	४३	२०८
त्वमहं सिता प्राक् चाक्	१	२	१	१२	८८
त्वमौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन्	१	२	१	११	८९
थ					
थो न्थ्	१	१	४	७८	६१
द					
दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यण्	१	६	३	१३	१८४
दक्षिणोत्तराच्चातस्	१	७	२	११७	२३१
दध्यस्त्रिषक् व्यङ्ग्योऽन्तस्यान्	१	१	४	६३	९१
दन्तपादनासिका-शक्नु वा	१	२	१	१०१	७५
दामः सम्प्रदानेऽधर्म्य आत्मने च	२	२	२	५२	१२२
दाम्नः	१	२	४	१०	१०३
दिगादिदेहांशाद् यः	१	६	३	३२	१८५
दितेश्चैयण् वा	१	६	१	६९	१६७
दिव औ सौ	१	२	१	११७	८०

द्विगो द्यावा

दीर्घो ह्यावृज्यज्जनात् सेः

दीर्घो नाम्न्यतिमृचतमृपूः

हृन्पुनर्वर्पाकारैर्मुवः

हृदयैर्यश्चिन्तायाम्

दृष्टे साम्नि नाम्नि

देवता

दो मः ह्यादौ

दोरीयः

द्युनागपागुत्तनीचो यः

द्वयोर्विभज्ये तस्मै

द्विगोः ममाहारात्

द्विगोरुत्तमत्वे वृद्धिः

द्विगोरुत्तमोऽद्

द्वितीया सद्वा क्षेपे

द्विनिचतुरः सुचू

द्वित्रैर्मनेवौ वा

द्वित्रैःोऽप्युपरिमिः

द्वित्रिं वाम्-नौ

द्विपदाद् धर्मादन्

अ. पा.

सू.

४.

१ ३ । २ । ४४ । १५४

१ १ । ४ । ४५ । ४२

१ २ । ४ । ४७ । २८

१ २ । १ । ५९ । ३८

१ २ । १ । ३० । ९५

१ ६ । २ । १३३ । १७२

१ ६ । २ । १०१ । १७३

१ २ । १ । ३९ । ६५

१ ६ । ३ । ३२ । १८५

१ ६ । ३ । ८ । १८३

१ ७ । ३ । ६ । २३६

१ २ । ४ । २२ । १०५

१ ६ । १ । २४ । १६५

१ ७ । ३ । ४४ । १५४

१ ३ । १ । ५९ । १३४

१ ७ । २ । ११० । २३०

१ ७ । २ । १०७ । २३०

१ २ । २ । ३४ । ११६

१ २ । १ । ३० । ९५

१ ७ । १ । १४१ । १४७

	अ.	पा.	सू.	पृ.
द्विषो वाऽतृशः	। २ । २ ।	८४ । १२४		
द्विस्वरादनद्याः	। ६ । १ ।	७१ । १६८		
द्वेस्तीयः	। ६ । ३ ।	३२ । १८५		

ध

धनगणाल्लब्धरि	। ७ । १ ।	९ । २०४
धनादेः पत्युः	। ६ । ४ ।	१४ । १६४
धर्माधर्माचरति	। ६ । ४ ।	४९ । १९६
धवाद् योगादपालकान्तात्	। २ । ४ ।	५९ । ५६
धातोरिषर्षो-स्वरे प्रत्यये	। २ । १ ।	५० । ३६
धुटस्तृतीयः	। २ । १ ।	७६ । १४

न

नखमुख दनाग्नि	। २ । ४ ।	६१ । २०८
नखादयः	। ३ । २ ।	१२८ । १३८
नञत्	। ३ । २ ।	१२५ । १३८
नञ्ग्ययात् सङ्ख्याया ङः	। ७ । ३ ।	१२३ । १६०
नञ्	। ३ । १ ।	५१ । १३७
नञ्सुव्युपत्रेचतुरः	। ७ । ३ ।	१३१ । १६०
नडादिभ्य आयनण्	। ६ । १ ।	६३ । १६६
न्यादेरेयण्	। ६ । ३ ।	२ । १८३

	अ.	पा.	सू.	पृ.
न नाडिदेत्	१	४	२७	३४
नष्टंमरुस्य शिः	१	४	८९	४९
न प्राग्गितीये स्वरे	६	१	१३९	१६९
नवभ्यः पूर्वम्य इ-वा	१	४	१६	३१
न वमन्तसंयोगात्	१	४	८६	४९
न शात्	१	३	६१	१९
न स्तं मत्वर्थे	१	१	२३	२२०
नहाहोर्धनौ	१	१	८९	८०
नान्यत्	१	१	२७	९९
नाप्रियादौ	३	२	९३	१४३
नाम नाम्नैकार्थे समासो बहुवचः	३	१	१८	१२९
नामन्ये	१	१	९२	९९
नामरूपमागाद् धेयः	७	२	१९८	२३९
नामिनो लुग् वा	१	४	६१	९१
नाम्नः प्रथमैकद्विवहौ	१	२	३१	१११
नाम्नि	१	१	९९	२२०
नाम्नो नोऽन्तः	१	१	९१	९९
नाम्यन्तस्याङ्कर्वात्-न्तरेऽपि	१	३	१९	२८
नावादेशिकः	७	२	३	२२०
नावः	७	३	१२३	११०

	अ.	पा.	सू.	५.
नासाननि तद्वतो—अटम्	। ७ । १ ।	१२७ ।	२१२	
नासिकोदरौष्ठ—कण्ठात्	। २ । ४ ।	३९ ।	१०७	
निकटादिषु वसति	। ६ । ४ ।	७७ ।	१९७	
नित्यदिट्द्विस्त्राम्बार्थस्य ह्रस्वः	। १ । ४ ।	४३ ।	४३	
नित्यमन्त्रादेशे	। २ । १ ।	२५ ।	९४	
नित्यं प्रतिनाऽल्पे	। ३ । १ ।	३१ ।	१३३	
नि दीर्घः	। १ । ४ ।	८५ ।	४९	
निन्धे पाशप	। ७ । ३ ।	४ ।	२३६	
निय भाम्	। १ । ४ ।	५१ ।	३७	
निशुक्तं दीयते	। ६ । ४ ।	७० ।	१९७	
निर्घृत्ते	। ६ । ४ ।	१०५ ।	२०५	
निर्घृत्तऽक्षधूनादः	। ६ । ४ ।	२० ।	१९३	
निषासादूरमवे इति देशे नाम्नि	। ६ । २ ।	६९ ।	१७७	
नीलपीतादकम्	। ६ । २ ।	४ ।	१७१	
नुर्वा	। १ । ४ ।	४८ ।	३९	
नृहेतुभ्यो लुप्यमथटौ वा	। ६ । ३ ।	१५६ ।	१९०	
नृतः पेषु वा	। १ । ३ ।	१० ।	१६	
नेमार्धप्रथम—कतिपयस्य वा	। १ । ४ ।	१० ।	३१	
नेरिनिपिटकादिचकूचिचिरुश्चास्य	। ७ । १ ।	१२८ ।	२१२	
नेऽङ्गादेः	। ७ । ३ ।	२९ ।	२२३	

	अ.	पा.	सू.	पृ.
नोपसर्गान् कुट्टुहा	१	२	२८	१२७
नोपान्तयत्रतः	१	२	४	१३
नोऽप्रशानोऽनुस्वारा-परे	१	१	३	८
नः शि ङ्	१	१	३	१९
न्यायादेरिकण्	१	४	२	११८
न्यायार्धादनपेते	१	७	१	१३
न्महतोः	१	१	४	८६

प

पक्षिपक्ष्ममृगार्थाद् घति	१	६	४	३१
पञ्चको वर्गः	१	१	१	१२
पञ्चतोऽन्यादेर-दः	१	१	४	९८
पञ्चमी भयार्थः	१	३	१	७३
पञ्चम्यपादाने	१	२	२	६९
पञ्चसर्ववित्राज्मनात् कर्मधारये	१	७	१	४१
पतिराजान्तगुणा-कर्मणि च	१	७	१	६०
पतिवत्त्यन्तर्वन्त्यौ -ष्योः	१	२	४	९३
पदिन्पथित्भुजः सौ	१	१	४	७६
पदन्मशिक्षामीमांसासाम्नोऽकः	१	६	२	१२६
पद	१	२	१	८९

	अ.	पा.	सु.	५.
पदाद्युगविभवत्यै—बहुत्वे	२	१	२१	९३
पदान्ताद्वर्गादिनामूनगरीनवतेः	१	३	६३	१५
पदान्ते	२	१	६४	७६
पन्थ्यादेरायनण्	६	२	८९	१७२
परतः स्त्री पुंवत् स्त्र्येकार्थेऽनूद्ध	३	२	४९	१४२
परदारादिभ्यो गच्छति	६	३	६८	१९५
परस्परान्योन्ये—पुंसि	३	१	१	१५४
परात्मभ्यां डे	३	२	१७	१५५
परावरात् स्तात्	७	२	११६	२३१
परित्ताऽस्य स्यात्	७	१	४८	२०६
परिणामिनि, तदर्थे	७	१	४४	२०६
परिपन्थात् तिष्ठति च	६	४	३२	१९४
पर्यमेः सर्वोभये	७	२	८३	२२६
पशुभ्यः स्थाने गोष्ठः	७	१	१३३	२१३
पश्यद्वाग्दिशो ह्यश्रुक्तिदण्डे	३	२	३२	१५६
पाज्यशूद्रस्य	२	१	१४३	१५२
पितृमातृर्व्यङ्गुलं आतरि	६	२	६२	१७६
पीलवादेः कुणः पाके	७	१	८७	२११
प्रमोऽशित्यघोषेऽव्यागि रः	१	३	९	१६
पुंवत् कर्मधारये	३	२	५७	१४०

	अ.	पा.	सू.	पृ.
पुंमः	१	३	३	१७
पुंमो. पुमन्तु	१	१	४	७३
पुंम्यात् वृत्तहितवविकारे चैयञ्	६	१	२	२९
पुंम्याद् वा	१	२	४	६०
पुरुषः स्त्रिया	१	३	१	१२६
पुत्रतृत्तृपाकप्यग्नि-दादौ च	१	२	४	६०
पूर्वापराधरोत्तरा-द्यम्	१	७	२	९८
पूर्वाधराधरोभ्योऽय-चैषाम्	१	७	२	११९
पूर्वाहणापराहणात् तनद्	१	६	३	८३
पृथग् नाना पञ्चमी च	१	२	२	९८
पृथुष्टुदृष्ट-ऊनो रः	१	७	४	३९
पृथ्वादेरिमन् वा	१	७	१	९८
पृथ्वीमध्याद् मध्यमध्याम्य	१	६	३	६४
पौशादि वृद्धम्	१	६	१	२
प्रकारे नातीषम्	१	७	२	७६
प्रकारे वा	१	७	२	१०२
प्रहने मपद्	१	७	३	३
प्रहृष्टे तमप्	१	७	२	९
प्रज्ञादिभ्योऽञ्	१	७	२	१६९
प्रज्ञापर्गोद्वेजनात् ऐद्यौ	१	७	२	२२

	अ.	पा.	सु.	पृ.
प्रज्ञाश्रद्धानां वृत्तेर्णः	। ७ । २ ।	३३ । २२४		
प्रतिपरोऽनोरव्ययीमावात्	। ७ । ३ ।	८३ । १५८		
प्रथमादधुटि शश्छः	। १ । ३ ।	४ । १४		
प्रथमोक्तं प्राक्	। ३ । १ ।	१४८ । १३१		
प्रमवति	। ३ । ३ ।	१५७ । १९०		
प्रभूतादिभ्यो ब्रुवति	। ६ । ४ ।	४३ । १९५		
प्रभृत्यन्यार्थदिकशब्द—दितैः	। २ । २ ।	७५ । १२३		
प्रमाणाद् मात्रद्	। ७ । १ ।	१४० । २१३		
प्रमाणीसङ्ख्याद् ङः	। ७ । ३ ।	१२८ । १४८		
प्रयोजनम्	। ६ । ४ ।	११७ । २००		
प्रशस्यस्य श्रः	। ७ । ४ ।	३४ । २३६		
प्रहरणम्	। ६ । ४ ।	६२ । १९७		
प्रागिनाद्	। २ । १ ।	४८ । ७९		
प्राग् जिनादण्	। ६ । १ ।	७ । १६३		
प्राणितूर्याङ्गाणाम्	। ३ । १ ।	१३८ । १५२		
प्राणिन उपमानात्	। ७ । ३ ।	१११ । १५९		
प्राण्यङ्गादातो लः	। ७ । २ ।	२० । २२२		
प्राण्यौपधिवृक्षेभ्योऽवयवे च	। ६ । २ ।	३१ । १७५		
प्राप्तापनौ तथाच्च	। ३ । १ ।	६३ । १३३		
प्रियसुखादातुकूल्ये	। ७ । २ ।	१४० । २३४		

प्रियस्त्रिरस्त्रि-वृन्दम्
प्रेसादेरिन्
प्रोक्तात्
प्लुनोऽनितौ

फ

फल्गुवर्हीचवेनः

घ

ब्रह्मदेव्यः

बहुप्वेरीः

बहूनां प्रश्ने-वा

बह्वर्ष्यार्थात्-प्राप्

मादान्तिकयोः साधनेदौ

ब्राह्मणमाणववादवादयः

भ

भक्ष्यं हितमस्मै

मनति

मर्तुसन्ध्यादेरकण्

भवतोरिकणीयमौ

अ. पा. सू. घ.

। ७ । ४ । ३८ । २०८
। ६ । २ । ८० । १७८
। ६ । २ । १२९ । १९१
। १ । २ । ३२ । १३

। ७ । २ । १३ । २२१

। ६ । २ । ८६ । १७४
। २ । १ । ४९ । ७८
। ७ । ३ । ९४ । २४०
। ७ । २ । १९० । २३४
। ७ । ४ । ३७ । २३७
। ६ । २ । १६ । १७४

। ६ । ४ । ३९ । १९७
। ६ । ३ । १०४ । १९२
। ६ । ३ । ८९ । १८७
। ६ । २ । ३० । १८४

	अ.	पा.	सू.	पृ.
भवत्वायुष्मद्दीर्घायुः—र्थाद्	। ७ । २ ।	९१ ।	२२७	
भवे	। ६ । ३ ।	१२३ ।	१८९	
भागिनि च प्रतिपर्यनुभिः	। २ । २ ।	३७ ।	११६	
भावघञोऽस्यां णः	। ६ । २ ।	११४ ।	१७९	
भावे त्वतलौ	। ७ । १ ।	५५ ।	२०७	
मिस ऐस्	। १ । ४ ।	२ ।	२७	
भृतपूर्वे ष्वरट्	। ७ । २ ।	७८ ।	२२६	
भूर्लुक् चैवर्णस्य	। ७ । ४ ।	४१ ।	२०८	
भृग्वङ्गिरस्—गोतमात्रेः	। ६ । १ ।	१२८ ।	१७०	
भूभोः	। २ । १ ।	५३ ।	५८	
भ्वादेर्दादेर्वः	। २ । १ ।	८३ ।	५६	

म

मध्याद्,मः	। ६ । ३ ।	७६ ।	१८६	
मध्वादिभ्यो रः	। ७ । २ ।	२६ ।	२२३	
मध्वादेः	। ६ । ३ ।	७६ ।	१८६	
मनयवल्परि हे	। १ । ३ ।	१५ ।	१९	
मनोरौ च वा	। २ । ४ ।	६१ ।	१०८	
मनोर्याणौ पश्चान्तः	। ६ । १ ।	९४ ।	१६९	
मनः	। १ । २ ।	४ ।	१४ ।	१०३

	अ.	पा.	सू.	ट.
मन्तस्य युवावौ द्वयोः	१	२	१०	८८
मरुपर्कगस्तः	१	७	१९	२२१
मातृपितुः स्वसुः	१	२	१८	१६८
मातृपित्रादेर्होषणीयगौ	१	६	९०	१६८
मात्रद्व	१	७	१४९	२१४
मानम्	१	६	१६९	२०३
मानान् संशये लुप्	१	७	१४३	२१४
मावर्गान्तोपान्ता-वः	१	२	९४	२१९
मामनिशामनव्य-वः	१	२	१००	१९
मुहृहृहृष्णुहृष्णिहो वा	१	२	८४	९७
मृक्ष्यैः क्रीने	१	६	१९०	२०२
मेसरषाद् नवेरः	१	७	४१	२२४
मो नो म्वोक्ष	१	२	६७	६६
मोऽवर्णाय	१	२	४९	७८
म्नां पुहृर्गोऽन्त्योऽद्वान्ते	१	१	३९	१८

य

यनमृजमृजरानभ्रान-शः पः	१	२	१	८७	६७
यज्ञानां दक्षिणायाम्	१	६	४	९६	२८४
यजजोऽश्यावर्णान्तिगोषवनादेः	१	६	१	१२६	१६९

	अ.	पा.	सू.	पृ.
यजिजः	। ६ । १ ।	६४ ।	१६६	
यत्तत्किमन्यात्	। ७ । ३ ।	५३ ।	२४०	
यत्तत्किमः सङ्ख्याया ङतिर्वा	। ७ । १ ।	१५० ।	२१५	
यत्तदेतदो ङावादिः	। ७ । १ ।	१४९ ।	२१५	
यथाऽपि	। ३ । १ ।	४१ ।	१३२	
यद्भावो भावलक्षणम्	। २ । २ ।	१०६ ।	१२०	
यद्भेदैस्तद्वदाख्या	। २ । २ ।	४६ ।	११८	
ययौ चलुक् च	। ७ । १ ।	१६४ ।	२१७	
ययलवा अन्तस्थाः	। १ । १ ।	१६ ।	४	
यवयवकपष्टिकादयः	। ७ । १ ।	८१ ।	२१०	
यस्वरे पादः पदणिक्यघुटि	। २ । १ ।	१०२ ।	६८	
यानदियत्त्वे	। ३ । १ ।	३१ ।	१३३	
युजञ्चुञ्चो नो ङः	। २ । १ ।	७१ ।	६७	
युजोऽसमासे	। १ । ४ ।	७१ ।	६७	
युवादेरण्	। ७ । १ ।	६७ ।	२०९	
युष्मदस्मदोः	। २ । १ ।	६ ।	८८	
युष्मदस्मदोऽसौ भादिस्त्यादेः	। ७ । ३ ।	३० ।	२३८	
यूनि लुप्	। ६ । १ ।	१३७ ।	१७०	
यूयं वयं जसा	। २ । १ ।	१३ ।	८९	
योग्यतावीप्सार्थानतिवृत्तिसादृश्ये	। ३ । १ ।	४० ।	१३२	

(२३३)

	अ.	पा.	सु.	ट.
योद्धुप्रयोजनाद् युद्धे	१६	२	११३	१७६
योषान्त्याद् गुरुपोत्तमा-दकञ्	७	१	७२	२१०
य्यवर्णाष्टिवादेः	७	१	६९	२०९
य्यः पदान्तात् प्रागैदीत्	७	४	९	१८१

र

रक्षदुब्धतोः	१६	४	३०	१९४
रथवदे	३	२	१३१	१४२
रपृवर्णाक्षो ण एक-शसान्तरे	२	३	६३	२९
रागाष्टो रक्ते	१६	२	१	१७१
राजनृसखेः	७	३	१०६	१९७
राष्ट्रसत्रियात्-द्विराव्	६	१	११४	१७०
राष्ट्रजङ्गादिभ्यः	६	२	६९	१७७
राष्ट्रभ्यः	६	३	४४	१८९
राष्ट्रिकलृप्यर्थधारिणि -मणेषु	२	२	९९	१२३
रोगात् प्रतीकारे	७	२	८२	२२६
रो रे लृग् दीर्घादिदुत.	१	३	४१	२२
रोर्य	१	३	२६	२३

ल

लक्षणवीक्ष्येत्यंभूनेष्वभिना ८ २ २ ३६ ११६

	अ.	पा.	सु.	ट.
लघ्वक्षरासखी—मेकम्	। ३ । १ ।	१६० ।	१५३	
छाक्षारोचनादिकृण्	। ६ । २ ।	२ ।	१७१	
लि लौ	। १ । ३ ।	६५ ।	१५	
लृक्	। १ । ३ ।	१३ ।	१९	
लुगस्यादेत्यपदे	। २ । १ ।	११३ ।	२६	
लुगातोऽनापः	। २ । १ ।	१०७ ।	२२	
लोमपिच्छदेः शोलम्	। ७ । २ ।	२८ ।	२२१	
लोम्नोऽपत्येषु	। ६ । १ ।	२३ ।	१६५	

च

चत्तस्याम्	। १ । १ ।	३४ ।	९८	
चयसि दन्तस्य दतृः	। ७ । ३ ।	१५१ ।	१६०	
चयस्यनन्तश्चे	। २ । ४ ।	२१ ।	१०६	
चराहादेः कण्	। ६ । २ ।	९५ ।	१८०	
चरुणेन्द्र—चान्तः	। २ । ४ ।	६२ ।	१०४	
वर्णादिब्रह्मचारिणि	। ७ । २ ।	६९ ।	२२५	
वर्णान्वियात् सख्ये कारः	। ७ । २ ।	१५६ ।	२३४	
वर्षाकालेभ्यः	। ६ । ३ ।	८० ।	१८६	
वहति रथयुगप्रासङ्गात्	। ७ । १ ।	२ ।	२०४	
वाच आच्छाटौ	। ७ । २ ।	२४ ।	२२३	

	अ.	पा.	सु.	शु.	
वाऽद्वौ	१	२	१	४६	७१
वान्यनः प्रमांष्टादौ स्वरे	१	१	४	६२	५२
वा पादः	१	२	४	६	१०२
वा बहुव्रीहेः	१	२	४	५	१०२
वाऽमिनिविशः	१	२	२	२२	१२२
वाऽन्शसि	१	२	१	५५	४७
वा युष्मदस्मदो-ममकम्	१	१	३	६७	१८५
वारे कृत्वम्	१	७	१	१०९	२३०
वाः शेषे	१	१	४	८२	५५
वाऽष्टन आः स्यादौ	१	१	४	५२	६३
वाहर्षत्प्यादयः	१	१	३	५८	३३
विरारे	१	६	१	३०	१७५
विचात्रे च	१	७	१	१०५	२२९
विध्यरयनन्येन	१	७	१	८	२०४
विनयादिभ्यः	१	७	१	१६९	२३५
विना ते तृतीया च	१	२	१	११५	१२१
विमक्तिममीप-व्ययम्	१	३	१	३९	१३०
विरामे वा	१	१	३	५१	५६
वितोचिनामद्रव्याणां-स्वैः	१	३	१	१३०	१५२
विंशतेस्तेर्हिति	१	७	१	६७	२०१

	अ.	पा.	सू.	पृ.
विंशत्यादेर्वा तमट्	। ७ । १ ।	१५६ ।	२१६	
विशेषणं विशेष्येणै-श्च	। ३ । १ ।	९६ ।	१३९	
विशेषणसर्वादिसंख्यं बहुमीहौ	। ३ । १ ।	१५० ।	१४६	
वृद्धस्य च ज्यः	। ७ । ४ ।	३५ ।	२३७	
वृद्धाद् युनि	। ६ । १ ।	३० ।	२६६	
वृद्धिरारौदौत्	। ३ । ३ ।	१ ।	५	
वृद्धिः स्वरेष्वादेर्जिति तद्धिते	। ७ । ४ ।	१ ।	१६३	
वृद्धेभ	। ६ । ३ ।	२८ ।	१८४	
वृद्धो यूना तन्मात्रमेदे	। ३ । १ ।	१२४ ।	१५१	
वेतनादेर्जिविति	। ६ । ४ ।	१५ ।	१९३	
वेदसहस्रतावायुदेवनानाम्	। ३ । २ ।	४१ ।	१५४	
वेयुवोऽस्त्रियाः	। १ । ४ ।	३० ।	४७	
वेर्विस्तृते शालशङ्कटौ	। ७ । ५ ।	१२३ ।	२११	
वैकत्र द्वयो	। २ । २ ।	८५ ।	१२५	
वैकाद् द्वयोर्निर्वायै बतरः	। ७ । ३ ।	५२ ।	२३९	
घोर्ध्वं दध्नट् द्वयसट्	। ७ । १ ।	१४२ ।	२१४	
वोशनसो नश्चामञ्ज्ये सौ	। १ । ४ ।	८० ।	७८	
वंशादेर्भाराद् हरद्वहदावहतु	। ६ । ४ ।	१६६ ।	२०३	
वंश्यञ्ज्यायोभ्रात्रो-युवा	। ६ । १ ।	३ ।	१६२	
व्यञ्जनस्यान्त ईः	। ७ । २ ।	१२९ ।	२३३	

व्यञ्जनेभ्य उपसिक्ते
 व्यत्यये लुग् वा
 व्यासौ स्तात्
 व्याश्रये तप्तुः
 व्याहरति घृणे
 ब्रीहपर्यतुन्दादेरिच्छ
 ब्रीह्यादिभ्यस्तौ

श

अ.	पा.	सू.	पृ.
। ६ । ४ ।	- ८ ।	१९३	
। १ । ३ ।	५६ ।	२१	
। ७ । २ ।	१३० ।	२३३	
। ७ । २ ।	८१ ।	२२६	
। ६ । ३ ।	१२१ ।	१८९	
। ७ । २ ।	९ ।	२२१	
। ७ । २ ।	५ ।	२३०	

गमलादेर्यज.

ऋतुर्धवपद्मन-स्वधामिः

ऋसे, शपसं वा

शसोऽना सध नः पुंसि

शसो न

शाकटशाकिनौ क्षेत्रे

शिखादिभ्य इन्

शिखायाः

शिद्यघोपात्

शिद्देऽनुस्वार.

शिसम्

। ६ । ३ ।	२७ ।	१८४	
। २ । २ ।	६८ ।	१२२	
। १ । ३ ।	६ ।	२६	
। १ । ४ ।	४९ ।	२६	
। २ । १ ।	१७ ।	८९	
। ७ । १ ।	७८ ।	२१०	
। ७ । २ ।	४ ।	२२०	
। ६ । २ ।	७६ ।	१७७	
। १ । ३ ।	५५ ।	२०	
। १ । ३ ।	४० ।	१८	
। ६ । ४ ।	५७ ।	१९	

	अ.	पा.	सू.	पृ.
शिवादेरण्	। ६ । १ ।	६० । १६६		
शीतोष्णतृपादाञ्जुरसहे	। ७ । १ ।	९२ । २११		
शीलम्	। ६ । ४ ।	५९ । १९६		
शेषाद् वा	। ७ । ३ ।	१७५ । १६१		
शेषे	। २ । २ ।	८१ । ११९		
शेषे	। ६ । ३ ।	१ । १८३		
शेषे लुङ्क्	। २ । १ ।	८ । ९०		
शोभमाने	। ६ । ४ ।	१०२ । १९९		
श्रवणाश्रुत्यान्ताम्यः	। ६ । २ ।	८ । १७२		
श्रितादिभिः	। ३ । १ ।	६२ । १३३		
श्रन्मुबन्मघोनो—व उः	। २ । १ ।	१०६ । ६०		
श्वसन्नादिः	। ६ । ३ ।	८४ । १८६		

प

पट्कृतिकतिपयात् यद्	। ७ । १ ।	१६२ । २१७
पष्ठी वाऽनादरे	। २ । २ ।	१०८ । १२८
पप्त्रययानाच्छेषे	। ३ । १ ।	७६ । १३६
पट्यादेरमङ्ख्यादेः	। ७ । १ ।	१५८ । २१६
पप्त्र्या घम्ये	। ६ । ४ ।	५० । १९६
पप्त्रया रूप्यप्—चटौ	। ७ । २ ।	८० । २२६

पद्म्याः समूहे
पि तदर्थस्य

स

सद्व्यवस्थाः स्वाङ्गे

मरुयावेरेयण्

सद्व्यवस्थितोऽशावैत्

सद्व्यवस्थात् सुत्रे

सद्व्यवस्थादन्तर्भागात्तिष्ठेः कः

सद्व्यवस्थातेकपुण्य-रात्रेस्तु

सद्व्यवस्थादेर्हायनाद् वयसि

सद्व्यवस्थानां प्याम्

सद्व्यवस्थापूरणे दृष्ट

सद्व्यवस्थाया पा

सद्व्यवस्था समाहारे च-यम्

सद्व्यवस्थामवस्थाद् भावुर्मात्रं च

सद्व्यवस्थापार्थादीं प्यामायां शम्

सन्ता दुर्वा

मदाऽपुनरेदानीं तदानीमेतर्हि

मयोऽप्यपरेष्वप्यहि

सद्व्यवस्थादौ

अ.

पा.

सु.

शु.

१ ४ १ २ १

९ १ १७३

१ १ १ २ १

६४ १ १९

१ ७ १ २ १

१२४ १ १४८

१ ६ १ २ १

८८ १ १७९

१ १ १ ४ १

८३ १ ३४

१ ६ १ २ १

१२८ १ १८१

१ ६ १ ४ १

१३० १ २०१

१ ७ १ २ १

११९ १ १९०

१ २ १ ४ १

९ १ १०४

१ १ १ ४ १

३३ १ ६३

१ ७ १ १ १

१९९ १ २१९

१ ७ १ २ १

१०४ १ २२०

१ ३ १ १ १

९९ १ १४१

१ ४ १ १ १

६६ १ १६७

१ ७ १ २ १

१९१ १ २३४

१ ४ १ १ १

९ १ १६३

१ ७ १ २ १

९६ १ २२८

१ ७ १ २ १

९७ १ २२८

१ २ १ ४ १

९० १ १०८

	अ.	पा.	सु.	पृ.
सविण्डे वयःस्थानाधिके जीवद्धा ।	६ । १ ।	४ । १६२		
सपूर्वात् प्रथमान्ताद् वा	। २ । १ ।	३२ । ९५		
सप्तमी चा वमागे निर्वाणो	। २ । २ ।	१०९ । १२०		
सप्तमी शौण्डाद्यै	। ३ । १ ।	८८ । १३७		
सप्तम्यधिकरणे	। २ । २ ।	९५ । ११९		
सप्तम्याः	। ७ । २ ।	९४ । २२८		
ममयात् प्राप्तः	। ६ । ४ ।	१२४ । २००		
समर्थः पदविधिः	। ७ । ४ ।	१२२ । १२९		
समानादमोऽः	। १ । ४ ।	४६ । २६		
समानानां तेन दीर्घः	। १ । २ ।	१ । ९		
समानानामर्थेनैकः शेषः	। ३ । १ ।	११८ । १५१		
समूहार्थात् समवेते	। ६ । ४ ।	४६ । १९५		
सम्प्रोक्तेः संकीर्ण—समीपे	। ७ । १ ।	१२५ । २१२		
सम्प्रातः क्षत्रिये	। ६ । १ ।	१०१ । १६९		
सर्वादिविध्वगृहेवाद्—भ्यौ	। ३ । २ ।	१२२ । ७१		
सर्वादेः सर्वाः	। २ । २ ।	११९ । १२५		
सर्वादेः स्मैस्मातौ	। १ । ४ ।	७ । २९		
सर्वाशसङ्ख्याव्ययात्	। ७ । ३ ।	११८ । १५९		
सर्वोभयाभिरिणा तमा	। २ । २ ।	३५ । ११५		
सस्य शपौ	। १ । ३ ।	१५ । ६१		

	अ.	पा.	सु.	पृ.
संसृष्टे	। ६ । ४ ।	५ । १९२		
स्त्यादिर्विमक्तिः	। १ । १ ।	१९ । २४		
स्त्रिया ङितां वा दैदासूदासूदाम्	। १ । ४ ।	२८ । ४५		
स्त्रियां नृतोऽस्वस्त्रादेर्ङीः	। २ । ४ ।	१ । १०१		
स्त्रियाः पुंसो द्वन्द्वाच्च	। ७ । ३ ।	९६ । १५८		
स्त्रियामूधसो नृ	। ७ । ३ ।	१६९ । १४८		
स्त्रियाम्	। १ । ४ ।	९३ । ४६		
स्त्रीदूतः	। १ । ४ ।	२९ । ४६		
सृष्टुल्लदुरगुह्रस्व--नामिनः	। ७ । ४ ।	४२ । ३३७		
स्यादावसङ्गव्येय.	। ३ । १ ।	११९ । १५१		
स्यादेरिवे	। ७ । १ ।	५२ । २०७		
संसृध्वंसकवस्सनडुहो दः	। २ । १ ।	६८ । ५५		
स्वतन्त्रः कर्ता	। २ । २ ।	२ । १११		
स्वराच्छौ	। १ । ४ ।	६५ । ४९		
स्वरादयोऽव्ययम्	। १ । १ ।	३० । ९७		
स्वरादुतो गुणादत्तरोः	। २ । ४ ।	३५ । ११५		
स्वरेभ्यः	। १ । ३ ।	२५ । १७		
स्वरे वा	। १ । ३ ।	२४ । ८		
स्वरे वाऽनक्षे	। १ । २ ।	२९ । ९		
स्वाङ्गाद् ङीर्जातिश्चामानिनि	। ३ । २ ।	५६ । १४३		

	अ.	पा.	सु.	पृ.
स्वाद् मित्रीजे	१	७	१२	१
स्वामीश्वगधिरति-प्रसूतैः	१	२	१२	१
स्वैरस्वैर्यक्षौहिण्याम्	१	१	१२	१
स्तटि समः	१	१	१२	१
ह				
हनो हनो घ्नः	१	२	११	२
हरत्पुस्तद्वादेः	१	६	१४	१
हृत्सीरादिकण्	१	७	११	१
हिनादिभिः	१	३	११	१
हिमादंष्टुः सहे	१	७	११	१
हेतुर्भृत्करणेत्त्वम्भूतलक्षणे	१	२	१४	१
हेतौ संयोगोत्पाते	१	६	१४	१
हेत्वर्थैः तृतीयाद्याः	१	२	११	१
हो घुस्वदान्ते	१	२	११	१
हस्तग्य गुणः	१	१	१४	१
ह्रस्वाद् व्यनो द्वे	१	१	१३	१
ह्रस्वापथ	१	१	१४	१

धर्मदीपिकायाः पूर्वाखण्डस्य
सूत्रानुक्रमजिज्ञा समाप्ता ।

पूर्वार्धस्य शुद्धिपत्रकम् ।

अशुद्धम्

शुद्धम्

पृ.

पं.

सद्म	सद्मू	१	१०
चवर्ण	चवर्ग	२	१७
दीवः	दीर्घः	९	१७
स्वै-	स्वैर-	१०	१
-वर्णस्य	-वर्णस्य	१२	३
वाक्	वाक्	१४	४
वाड	वाड्	१४	९
वर्तमानान्	वर्तमानान्	१४	११
तन	तत्	१४	१२
स्यात्	स्यान्	१४	१८
वर्तमानस्य	वर्तमानस्य	१६	२
हेः	हेः	१६	१२
शकारः	पकारः	१६	३
•	मशान्गूरः, मशान्गूरः	१६	३
कोष्ठितः	पुष्कोक्तिः	१७	४
रगना	रगना	१७	१२

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृ.	पं.
लुक्	लुक्	२२	७
अघोर अत्र	अघोर अत्र	२३	५
०	१ । १ । २७ ।	२४	२६
पूर्वः	पूर्वः	२८	१९
कोष्ट्वोः	कोष्ट्वोः कोष्ट्वोः	४०	२०
तचोऽभावाद्	तचोऽभावाद्	४१	१
धृति	धृति	४५	१८
श्रिय	श्रियं	४७	१३
श्रिय	श्रियै	४७	१८
भ्रः	भ्रूः	४८	२
भ्रवः	भ्रुवः	४८	५
अभ्यः	भ्रूम्यः	४८	६
०	प्रियाष्टाः प्रियाष्टानः	६४	६
यत्र	०	६५	१४
नसादेशः	नैसादेशः	६५	१७
क्षीवन्ते	क्विवन्ते	७१	२
दीघः	दीर्घः	७४	२
अद्दद्	अद्दद्	८१	३
काय	कार्यं	९४	१६
यवनी	यवानी	१०५	४

अशुद्धम्	शुद्धम्	ट.	व.
तुरंगमेण ब्राह्मणः	तुरङ्गपं ब्राह्मणः	११५	२
मद्वपु माधुपु	मद्वपुमाधुपु	१२८	९
द्वितीयमार्यः	द्वितीयामार्यः	१४३	१८
ब्रह्मेन दृष्टं	ब्रह्मेन दृष्टं	१७२	९
तृप्या	तृप्या	१७४	१३
०द्यप०	०द्यप०	१७७	१७
पाच्यं	पाच्यं	१८३	१३
धुनेऽर्थे	धुनेऽर्थे	१८४	९
मयीपं यपां	मयीपं देशं	२०९	२०
पारणी	पारणी	२१७	४
पष्टपय	पष्टपये	२१८	१६
मरुप	मरुपे	२२४	११
पयमेः	पयमेः	२२६	१३
दि दृष्टादि सप्तोऽप्ये०	दि दृष्टादिमरुपये०	२२९	९

॥ अहम् ॥

समो नमः श्रीगुरुभ्यो नमः ।

❀ धर्मदीपिका ❀

उत्तरार्द्धम् ।

ईकारेतो गकारेतश्च धातोः कर्तृर्पात्मनेपदं वा भवति ।

शेषात् परस्मै । ३ । ३ । १०० ।

पूर्वोक्तनिमित्तरहिताद् धातोः कर्तरि परस्मैपदं भवति ।

नवाऽऽद्यानि शतृक्वसू च परस्मैपदम् । ३ । ३ । १९ ।

सर्वासां विभक्तीनां मध्ये आद्यानि नव नव वचनानि शतृ-
क्वसू च प्रत्ययौ परस्मैपदं भवति ।

पराणि कानानशौ चात्मनेपदम् । ३ । ३ । २० ।

सर्वासां विभक्तीनां मध्ये पराणि नव नव वचनानि काना-
नशौ च प्रत्ययौ आत्मनेपदं भवति ।

वर्तमाना—

तिष्ठ, तस्, अग्निः, सिष्ठ, थस्, थ; मिष्ठ, वस्, मस् ।
तै, आतै, अन्तै; से, आथे, ध्वे; ए, वहे, महे । ३ । ३ । ६१ ।

तिवादीनां वर्तमानासञ्ज्ञा भवति, केषांचिद् मते एषां
सञ्ज्ञा हृद् । प्राख्वापरिसमाप्तो वर्तमानस्तदर्थाद् धातोर्वर्तमाना
विधेया ।

त्रीणि त्रीण्यन्ययुष्मदस्मदि । ३ । ३ । १७ ।

सर्वासां विभक्तीनां त्रीणि त्रीणि वचनानि अन्यस्मिन्नर्थे
युष्मदर्थेऽस्मदर्थे च वाच्ये यथाक्रमं भवन्ति । प्रथमपुरुष-मध्यम-
पुरुषोत्तमपुरुष इति अन्य-युष्मदस्मदां यथाक्रमं नामान्तराणि ।
अन्यस्मिन् वाच्ये—स पचति, तौ पचनः, ते पचन्ति । युष्मदि—

त्वं पचसि, शुवां पचथः, यूयं पचथ । अस्मदर्थे—अहं पचामि,
 आर्वा पचावः, वयं पचामः । एवं सर्वत्र । द्वयोः त्रयाणां वा
 युगपद् योगे सूत्रापेक्षया पराश्रितमेव वचनम्—स च त्वं च पचथः,
 अत्र पचत इति न भवति, सूत्रे शुष्मदः परपठित्वेन तदाश्रि-
 तस्यैव द्विवचनस्य भवनात् । स च त्वं चाहं च पचामः ।

एकद्विवहुषु । ३ । ३ । १८ ।

अन्यादिषु यानि त्रीणि त्रीण्युक्तानि तानि एकद्विवहुष्वेष्टु
 यथासंख्यं भवन्ति । अपादेकस्मिन्नर्थे एकवचनं द्वयोर्द्विवचनं बहुषु
 च बहुवचनम् । ' भू सत्तायाम् ' भू इति परस्मैपदिनो घातोः
 कर्तरि तिवादयो भवन्ति । तत्रैकत्रविवक्षायां भू+तिव् इति स्थिते
 वकारो वित्कार्यार्थः ।

कर्तर्यनञ्चयः शब् १ । ३ । ४ । ७१ ।

अदादिवर्जाद् घातोः कर्तरि शब् प्रत्ययो भवति शिति परे ।
 झकारवकारौ शिद्वित्कार्यार्थौ । भू+अ+ति इति स्थिते—

गुणोऽवेदोत् । ३ । ३ । २ ।

अर् एत् ओत् एते प्रत्येकं गुणसन्दाहा भवन्ति ।

नामिनो गुणोऽविलति । ४ । ३ । १ ।

किट्ठिद्वर्जिते प्रत्यये परे नाम्यन्तस्य घातोर्गुणो भवति,
 स चासन्नः । भो+अ+ति अत्रादेशं भवति । द्वित्रविवक्षायां भवतः ।
 बहुत्वै भव+अन्ति ' सुगम्यादङ्गपदे ' भवन्ति । मध्यपदस्य

चने भवसि, द्विवचने भवथः, बहुवचने भवथ । उत्तमपुरुषैकवचने भवमि इति स्थिते—

भव्यस्याः । ४ । २ । ११३ ।

धातोर्विहिते वादौ मादौ प्रत्यये परेऽकारस्याकारो भवति । भवामि, भवादः, भवामः । अन्यपुरुषेऽन्यत्वं शुष्मदस्मच्छब्दापेक्षं तथा च भवच्छब्देनोच्यमानो न शुष्मदर्थः । भवान् भवति, भवन्तौ भवतः, भवन्तो भवन्ति ।

विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नार्थने । ५ । ४ । २८ ।

विधिः क्रियायां प्रेरणा, यस्याः प्रेरणाया प्रत्याख्याने प्रत्यवायस्तन्निमन्त्रणम्, यस्यां प्रेरणायां प्रत्याख्याने कामचारस्तदामन्त्रणम्, सत्कारपूर्विका प्रेरणा अधीष्टम्, संप्रधारणा संप्रश्नः, याञ्चा प्रार्थनम् । विद्यादिविशिष्टेषु कर्तृकर्मभावेषु प्रत्ययार्थेषु सप्तमीपञ्चम्यौ भवेताम् ।

सप्तमी यात् यातां युस्, यास् यातं यात, यां याव याम । ईत् ईयाताम् ईरन्, ईथास् ईयाथाम् ईध्वम्, ईय ईवहि ईमहि । ३ । ३ । ७ ।

यातादीनां सप्तमीसञ्ज्ञा भवति, अन्येषां मते विधिल्लिङ्सञ्ज्ञा । भवयात् इति स्थिते—

यः सप्तम्याः । ४ । २ । १२२ ।

अकारात् परस्य सप्तम्या यादब्दस्य इकारादेशो भवति ।

‘ अवर्गस्येवर्णोदिना ’ इति भवेत्, भवेताम् । मव+युस् इति स्थिते—

याम्युसोरियमियुसौ । ४ । २ । १२३ ।

अकारात् परयोर्गामियुसोर्यथासंख्यमियमियुसौ भवतः ॥
मवेयुः । मवेः, मवेतम्, भवेत । मवेयम्, मवेव, मवेम ।

पञ्चमी तुव्, ताम्, अन्तु; द्वि, तम्, त; आनिव्, आवव्,
आमव् । ताम्, आताम्, अन्ताम्; स्व; आप्याम्, घ्वम्;
ऐव्, आवहैव्, आमहैव् । ३ । ३ । ८ ।

तुवादीनां पञ्चमीसन्धा भवति । वकारा वित्कार्पाभिः ॥
भवतु ।

आशिपि तुह्योस्तातह् । ४ । २ । ११९ ।

आशीर्यपोस्तुह्योस्तातह् वा भवति । भवतात्, भवताम्,
भवन्तु ।

अतः प्रत्ययाल्लुक् । ४ । २ । ८५ ।

घातोः परो योऽदन्तप्रत्ययसमात् पास्य हेल्गु भवति ।
भव, भवतात्, भवतम्, भवन । भवानि, भवान्, भवाम । प्र-
भवानि, अन्तर+भवानि इति स्थिते—

अदुरुपसर्गान्तरो णहिनुमीनानेः । २ । ३ । ७७ ।

दुर्वर्जितोपसर्गस्यादन्तःशब्दस्याच्च रपृवर्णात् परस्य णोपदे-
शस्य घातोः हिनुमीनानीनां च नकारस्य णो भवति । प्रभवाणि,
अन्तर्मवाणि । दुर्वर्जनात् दुर्भवानि । प्र+नि+भवति इति स्थिते—

अकृखाद्यपान्ते पाठे वा । २ । ३ । ८० ।

पाठे घातूपदेशो ककारादिः खकारादिः पकारान्तश्च यो
धातुस्तदन्यस्मिन् धातौ परे अदुरुपसर्गान्तःस्याद्वादेः परस्य
नेर्नकारस्य णो वा भवति । प्रणिभवति पक्षे प्रनिभवति ।

प्रेपाऽनुज्ञाऽवसरे कृत्यपञ्चम्यौ । ५ । ४ । २९ ।

न्यत्कारपूर्विका प्रेरणा प्रैपः, कामचारोऽनुज्ञा, अवसरः
प्राप्तकालता । एवमर्थेषु घातोः कृत्यप्रत्ययाः पञ्चमी च भवति ।

अनद्यतने ह्यस्तनी । ५ । २ । ७ ।

आन्याद्युपादुत्यानादान्याद्याच्च संवेशनादहुरुभयतः सार्धरात्रं
चाऽद्यननकालः तस्मिन्नस्ति भूतेऽर्थे वर्धमानाद् घातोः ह्यस्तनी
विभक्तिर्भवति ।

ह्यस्तनी दिव्, ताम्, अन्; सिव्, तम्, त; अम्ब, च,
म । त, आताम्, अन्त; धास्, आयाम्, ध्वम्; इ,
वहि, महि । ३ । ३ । ९ ।

इमानि वचनानि ह्यस्तनी भवन्ति, पाणिनीये त्वेषां सङ्ग-
च्छ । एकतःविदक्षायां भू+अ+दि इति स्थिते—

अइ घातोरादिर्हस्तन्यां चामाह्न । ४ । ४ । २९ ।

हस्तन्यामघान्यां क्रियातिषत्तौ च परे घातोरादिइ भवति ।
न तु माटो योमे । अ+भू+अ+दि इति स्थिते गुणे अमवद्,
अभवताम्, अभवन् । अमवः, अमवन्म्, अमवन । अभवम्,
अभवान्, अभवाम ।

एताः शितः । ३ । ३ । १० ।

वर्तमाना सप्तमी पुञ्चमी ह्यस्तनी एताः शितो भवन्ति
शकारानुबन्धा वेदितव्या इत्यर्थः । तेन जुहोतीत्यादयः सिद्धाः ।

परोक्षे । ५ । २ । १२ ।

भूतानघानपरोक्षार्थो घातोः परा परोक्षा भवति ।

परोक्षा णव, अतुम्, उम्; थव, अथुम्, अ; णव्, व,

म । ए, आते, ईरं; से, आथे, ध्वे; ए, वहे,

महे । ३ । ३ । १२ ।

एते णवादयः प्रत्ययाः परोक्षासन्ता भवन्ति, पाणिनीये
तु लिट्प्रज्ञा । भृ+गन् इति स्थिते णकाररक्षानी णिद्वित्कार्थयो ।

द्विर्भातुः परोक्षादे मानतु स्वरे स्वरविशेः । ४ । १ । १ ।

परोक्षार्था दे च प्रत्यये धातुर्द्विर्भवति । एतौ द्वित्वनिमित्ते
प्रत्यये परे तु स्वरस्य कर्त्तृत्वं प्रवेष्टुम् । भृ+ङ्+अ, ति स्थिते—

द्विर्भातुर्द्वयोः पूर्वा । ४ । १ । ४२ ।

घातोर्द्विभे सति पूर्वस्य द्विती नयः प्रत्यये आद्ये, त्वयस्य च

स्थाने तृतीयश्च आसन्नो भवति । इति भकारस्य वकारे बू+भू+अ
इति स्थिते—

भृस्वपोरदुतौ । ४ । १ । ७० ।

भृत्वपोः परोक्षायां द्वित्वे सति पूर्वस्य यथासंख्यमदुतौ भवतः ।
ब+भू+अ इति स्थिते 'घातोः रिक् णोर्ण' इत्यादिना उवादेशे सति—

भुवो वः परोक्षाऽद्यतन्योः । ४ । २ । ४३ ।

धकारान्तस्य भुव उपान्तस्य परोक्षायामद्यतन्यां च उद्भवति । बभूव ।

इन्ध्यसंयोगात् परोक्षा किद्वत् । ४ । ३ । २१ ।

इन्धेरसंयोगान्ताच्च घातोः परा याऽवित् परोक्षा सा किद्वद्भवति । बभूवत्, बभूवुः । ब+भू+थ्व इति स्थिते—

स्कसृष्टृभृस्तुद्रुश्रुस्रोर्व्यञ्जनादेः परोक्षायाः । ४ । ४ । ८१ ।

स्कृगः स्नादिवर्ज्यः सर्वधातुभ्यश्च व्यञ्जनादेः परोक्षाया इद् भवति । शेषं पूर्ववत् बभूविथ, बभूवथुः बभूव । बभूव, बभूविथ, बभूविम ।

आशिष्याशीः—पञ्चम्यौ । ५ । ४ । ३८ ।

आशीर्विशिष्टार्थाद् घातोराशीः पञ्चमी च भवति ।

आशीः कयात्, कयास्ताम्, कयास्तुस्, कयास्, कयास्तम्,

कयास्त; कयासम्, कयास्व, कयास्म ४ सीष्ट,

सीयास्ताम्, सीरन्; सीष्टास्, सीयास्याम्,

सीध्वम्; सीय, सीवहि, सीमहि । ३ । ३ । १३ ।

इमानि वचनानि आशीः भवन्ति, पाणिनीये शास्त्रे आशी-
र्हिदसन्दा । कित्वाद् गुणामावः । भूयात्, भूयास्ताम्, भूयासुः
भूयाः; भूयास्तम्, भूयास्तः; भूयासम्, भूयास्त्रि, भूयास्म ।

अनर्थतने भवन्ती । ५ । ३ । ५ ।

नास्त्यद्यनो यस्मिन् तस्मिन् वास्त्यत्यर्थे वर्तमानाद् घातोः
परा भवन्ती भवति ।

भवन्ती ता, तारौ, तारस् ; तासि, तास्यस्, तास्य; तास्मि,
तास्वस्, तास्मस् । ता, तारौ, तारस् ; तासे, तासाये,
ताध्ये; ताहे, तास्वहे, तास्महे । ३ । ३ । १४ ।

इमानि वचनानि भवन्ती भवन्ति, पाणिनीये मते दृष्टा
हृत् सन्दा । भून्ता इति स्थिते—

स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिद । ४ । ४ । ३२ ।

घातोः परस्य सादेः तादेभ्याशित आदिरिद् भवति । गुणेऽ-
वादेने न भविता, भवितारौ, भवितारः । भवितासि, भवितास्यन्,
भवितारस्; भवितास्मिन्, भवितास्वः, भवितारस्मः ।

भविष्यन्ती । ५ । ३ । ४ ।

पतर्षद्वाद् घातोः पता भविष्यन्ती भवति ।

क्रियायां क्रियार्थायां तुम् णकच् भविष्यन्तीः । ५ । ३ । १३ ।

यस्माद् घातोस्तुमादिविधानं तद्वातुमाच्य क्तिया अर्थः

प्रयोजनं यस्याः तस्यां क्रियायामुपपदे वर्त्यर्थाद् धातोः तुम्-ण-
वच्-भविष्यन्त्यो भवन्ति ।

भविष्यन्ती स्यति, स्यतस्, स्यन्ति; स्यसि, स्यस्थस्,
स्यथ; स्यामि, स्यावस्, स्यामस । स्यते, स्येते, स्यन्ते;
स्यसे, स्येथे, स्यध्वे; स्ये, स्यावहे, स्यामहे । ३ । ३ । १५ ।
भविष्यति, भविष्यतः, भविष्यन्ति । भविष्यसि, भविष्यथ, भवि-
ष्यथ । भविष्यामि, भविष्याव, भविष्यामः ।

सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्तौ क्रियातिपत्तिः । ५ । ४ । ९ ।

सप्तम्या अर्थो निमित्तं हेतुफल-रथनादिसामग्री । कुतश्चिद्
‘वैगुण्यात् क्रियाया अनभिनिवृत्ति क्रियातिपत्तिः, तस्या सत्यां
भविष्यदर्थाद् धातोः सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्तिर्भवति ।

क्रियातिपत्तिः स्यत्, स्यताम्, स्यन्; स्यस्, स्यतम्, स्यतः
स्यम्, स्याव, स्याम । स्यत, स्येताम्, स्यन्तः; स्यथास्,
स्येथाम्, स्यध्वम्; स्ये, स्यावहि, स्यामहि । ३ । ३ । १६ ।

इमानि वचनानि क्रियातिपत्तिः भवन्ति, पाणिनीये लृट्
इति सञ्ज्ञा । ‘अर्द्ध धातोरादि’ इति अडागमे इटि गुणेऽत्रादेशे च
अभविष्यत्, ‘अभविष्यनाम्, अभविष्यन् । अभविष्यः, अभवि-
ष्यतम्, अभविष्यत । अभविष्यम्, अभविष्याव, अभविष्याम ।
अभविष्यद् युद्धशान्तिरिदानीं समर्थं वस्तु समागमिष्यत् ।

प्रयोजने दद्याः तस्यां क्रियायास्तुल्यत्वे बलेर्दृष्टिर्दृष्टातोः तुम्-ग-
बन्-भविष्यन्त्यो भवन्ति ।

भविष्यन्ती स्यति, स्यतस्, स्यन्ति; स्यसि, स्यस्थस्,
स्यथ; स्यामि, स्यावस्, स्यामस । स्यने, स्येते, स्यन्ते;
स्यसे, स्येये, स्यध्वे; स्ये, स्यावहे, स्यामहे । ३ । ३ । १५ ।

भविष्यति, भविष्यत्, भविष्यन्ति । भविष्यसि, भविष्यथ, भवि-
ष्यथ । भविष्यामि, भविष्याव, भविष्यामः ।

सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्तौ क्रियातिपत्तिः । ५ । ४ । ९ ।

अद्यतनी ॥ ५ । २ । ४ ।

भूनेऽर्थे वर्तमानाद् घातोऽद्यतनी भवति ।

अद्यतनी दि, ताम्, अन्; सि, तम्, त; अम्, व, म । त,
आताम्, अन्त; थाम्, आयाम्, ध्वम्; इ, बहि, महि ।

। ३ । ३ । ११ ।

इमे प्रत्यया अद्यतनी भवन्ति, पाणिनीये तन्त्रे एषां लुङिति
सन्ना । भू+दि इति स्थिते—

सिञ्जद्यतन्याम् । ३ । ४ । ५३ ।

धातोः परः सिञ् भवति, अद्यतन्यां पात्याम् । भू+भू+दि
इति सिचो—‘अद् घातोऽदिः’ इत्यादिनाऽऽगमे अभू+भू+दि
इति स्थिते—

पियैतिदाभूस्थः सिचो लृप् परस्मै न चेद् । ४ । ३ । ६६ ।

वेति दाहब्ध्या घातवो घ्राणाः । पिञ् इग् दा भू स्था इत्ये-
तेभ्यः परस्य परस्मैपदस्य सिचो लृप् भवति । लृक्योगे न चेद् ।
सिचो लृपि गुणेऽप्राप्ते—

भवतेः मिञ्जलृपि । ४ । ३ । १२ ।

भुव. सिचो लृपि गुणो न भवति । अभूत्, अभूताम्, अभू-
तन् इति स्थिते उवादेशे उपान्त्यस्योत्ते अभूतन् । अभू, अभूतम्,
अभूत । अभूवम्, अभूव, अभूम । ‘भूद् प्राप्ता’ इति त्वात्मनेपदीति
भवते, भव+आते इति स्थिते—

आतामाते आथामाथे आदिः । ४ । २ । १२१ ।

अकारात् परेपामेपामात इः भवति । “ अवस्येवर्णादिना ”
इत्येकारे भवेते, भवन्ते । भवसे, भवेथे भवध्वे । भवे, भवावहे,
भवामहे । सप्तम्यां भवेत् भवेयाताम् भवेरन् । भवेथाः भवेयापाम्,
भवेध्वम् । भवेय, भवेवहि, भवेमहि । पञ्चम्यां भवताम्, भवेताम्,
भवन्ताम् । भवस्व, भवेथाम्, भवध्वम् । भवै, भवावहै, भवामहै ।
द्वारतन्याम्—अडागमे अभवत्, अभवेताम्, अभवन्त । अभवथाः,
अभवेथाम्, अभवध्वम् । अभवे, अभवावहि, अभवामहि । परोक्षा-
याम्—बभूवे, बभूवाते, बभूविरे । बभूविषे “ स्क्रस्तवृ—” इतीड्,
बभूवाथे, बभूविध्वे पक्षे

हान्तस्थाजीड्भ्यां वा । २ । १ । ८१ ।

हकारादन्तस्थायाश्च परो यो निरिड् च ताभ्यां
परासां परोक्षाऽद्यतन्याशिषां धो ङ् वा भवति । बभूविङ्वे । बभूवे,
बभूविबहे, बभूविमहे । आशिषि भविषीष्ट, भविषीयास्ताम्,
भविषीरन् । भविषीष्ठाः, भविषीयास्याम्, भविषीङ्वम्,
भविषीध्वम् । भविषीय, भविषीवहि, भविषीमहि । श्वस्तन्याम्
—भविता, भवितारौ, भवितारः । भवितासे, भवितासाथे, भविताध्वे ।
भविताहे, भवितास्वहे, भवितास्महे । भविष्यन्त्याम्—भविष्यते,
भविष्येते, भविष्यन्ते । भविष्यसे, भविष्येथे, भविष्यध्वे । भविष्ये,
भविष्यावहे, भविष्यामहे । क्रियातिपत्तौ—अभविष्यत् । अभविष्ये-

ताम्, अभविष्यन्त । अभविष्यथाः, अभविष्येयाम्, अभविष्यध्वम् ।
अभविष्ये, अभविष्यावहि, अभविष्यामहि । अद्यतन्याम्—भडा-
गमे सिचि इटि गुणे च अभविष्ट, अभविषाताम्, अभविषु+अन्त
इति स्थिते—

अनतोऽन्तोऽदात्मने । ४ । २ । ११४ ।

अनतः परस्यात्मनेपदस्यान्तोऽद् भवति । अभविषत । अभ-
विष्टाः, अभविषायाम्, अभविष्वम् अभविद्भ्वम् । अभविषि, अभ-
विष्वहि, अभविष्महि । 'पां पाने' परस्मैपदी, वर्तमानकालविक्षायां
वर्तमानायां शवि पा+अ+ति इति स्थिते—

श्रौतिकृबुधिवुपाघ्राध्मास्थाम्नादाम्दृश्यार्तिशदसदः शृङ्गयि-
पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्छशीयसीदम् । ४ । २ । १०८ ।

अत्यादौ शिति परे श्रौत्यादिनां शृ इत्यादयो यथाक्रममा-
देशा भवन्ति । पित्रादेशे पिबति, पिबन्तः, पिबन्ति । पिबसि,
पिब्याः, पिबथ । पिबामि, पिबावः, पिबामः । सप्तम्यां पिबेत्,
पिबेताम्, पिबेयुः । पिबेः, पिबेतम्, पिबेत । पिबेयम्, पिबेव ,
पिबेम । पञ्चम्यां पिबतु पिबतात्, पिबताम्, पिबन्तु । पिबतात्
पिब, पिबतम्, पिबत । पिबानि, पिबाव, पिबाम । ह्यस्तन्याम्—
अपिबत्, अपिबताम्, अपिबन् । अपिबः, अपिबतम्, अपिबत ।
अपिबम्, अपिबाव, अपिबाम । परोक्ष्यां पा+णव् इति स्थिते-
द्वित्वे पा+ण+णव् इति स्थिते—

आतामाते आधामाथे आदिः ि४ । २ । १२१ ।

अकारात् परेषामेषामात इः भवति । ' अवस्येवर्णादिना ' इत्येकारे भवेते, भवन्ते । भवसे, भवेथे भवध्वे । भवे, भवावहे, भवामहे । सप्तम्यां भवेत् भवेयाताम् भवेरन् । भवेथाः भवेयाथाम्, भवेध्वम् । भवेथ, भवेवहि, भवेमहि । पञ्चम्यां भवताम्, भवेताम्, भवन्ताम् । भवस्व, भवेथाम्, भवध्वम् । भवै, भवावहै, भवामहै । ह्यस्तन्याम्—अडागमे अभवत्, अभवेताम्, अभवन्त । अभवथाः, अभवेथाम्, अभवध्वम् । अभवे, अभवावहि, अभवामहि । परोक्षायाम्—बभूवे, बभूवाते, बभूविरे । बभूविषे ' स्कृत्तृ—' इतीङ् । बभूवाथे, बभूविष्वे पक्षे

हान्तस्थाञीङ्भ्यां वा । २ । १ । ८१ ।

हकारादन्तस्थायाश्च परो यो त्रिर्ङ् च ताभ्यां परासां परोक्षाऽद्यतन्याशिर्वा षो ङ् वा भवति । बभूविङ् । बभूवे, बभूविवहे, बभूविमहे । आशिवि भविपीष्ट, भविपीयास्ताम्, भविपीरन् । भविपीष्ठाः, भविपीयास्थाम्, भविपीङ्गम्, भविपीध्वम् । भविपीथ, भविपीवहि, भविपीमहि । श्वस्तन्याम्—भविता, भवितारौ, भवितारः । भवितासे, भवितासाथे, भविताध्वे । भविताहे, भवितास्वहे, भवितास्महे । भविष्यन्त्याम्—भविष्यते, भविष्येते, भविष्यन्ते । भविष्यसे, भविष्येथे, भविष्यध्वे । भविष्ये, भविष्यावहे, भविष्यामहे । क्रियातिपत्तौ—अभविष्यत्, अभविष्ये-

ताम्, अमविप्यन्त । अमविप्ययाः, अमविप्येयाम्, अमविप्यध्वम् ।
अमविप्ये, अमविप्यावहि, अमविप्यामहि । अत्यन्त्याम्—मडा-
गमे सिचि इटि गुणे च अमविष्ट, अमविषाताम्, अमविपु+अन्त
इति स्थिते—

अनतोऽन्तोऽदात्मने । ४ । २ । ११४ ।

अनत. परस्यात्मनेपदस्यान्तोऽद् भवति । अमविपत । अम-
विष्ठा, अमविषायाम्, अमविध्वम् अमविध्वम् । अमविपि, अम-
विष्वहि, अमविष्महि । 'पां पाने' परस्मैपदी, वर्तमानकालविवक्षायां
वर्तमानायां शवि पा+अ+ति इति स्थिते—

श्रौतिकृषुषिषुपाघ्राध्मास्थान्नादामृदपत्तिशदसदः शृङ्गि-
पिवजिघ्रयमतिष्ठमनयच्छपदयच्छशीयसीदम् । ४ । २ । १०८ ।

अत्यादौ शिति परे श्रौत्यादिनां शृ इत्यादयो यथाक्रममा-
देशा भवन्ति । पित्रादेशे पित्रति, पित्रन्, पित्रन्नि । पित्रसि,
पित्रयः, पित्रय । पित्रामि, पित्रावः, पित्रामः । सप्तम्यां पित्रेत्,
पित्रेताम्, पित्रेयुः । पित्रेः, पित्रेतम्, पित्रेत । पित्रेयम्, पित्रेव,
पित्रेम । पञ्चम्यां पित्रतु पित्रतात्, पित्रताम्, पित्रन्तु । पित्रतात्
पित्र, पित्रतम्, पित्रन् । पित्रानि, पित्राव, पित्राम । ह्यन्तन्त्याम्—
अपित्रत्, अपित्रताम्, अपित्रन् । अपित्रः, अपित्रतम्, अपित्रत ।
अपित्रम्, अपित्राव, अपित्राम । परोक्षायाम् पा+णव् इति स्थिते
द्वित्वे पा+ण+णव् इति स्थिते—

ह्रस्वः । ४ । १ । ३९ ।

धातोर्द्वित्वे सति पूर्वस्य ह्रस्वो भवति । प+पा+ण्व् इति स्थिते—

आतो णव औः । ४ । २ । १२० ।

आकारान्तधातो परस्य णव औ इ यादेशो भवति । पपौ । प+पा+भतुस् इति स्थिते—

इडेत्पुसि चातो लुक् । ४ । ३ । ९४ ।

किं त्यशिति स्वरे इटि एति प्रसि च पर आदन्तस्य धातो-
राकारस्य लुग् भवति । पपतु, पपु । पपा+थ इति स्थिते—

सृजिह्वशिष्कुस्वरात्त्वतस्तृज् नित्यानिटस्थवः । ४ । ४ । ७८ ।

सृजिह्वशिभ्या स्तृग स्वराणादन्तश्च तृचि नित्यानिटो
विहितस्य यत्र आदिरिड् वा भवति । आकारलुकि पपिथ पक्षे
पपाय, पपथु, पप । पपौ, पपि, पपेम । आशिपि—प+गात्
इति स्थिते—

गापास्थासादामाहाकः । ४ । ३ । ९६ ।

एपामन्तस्य किं त्याशिपि परे ए भवति । पेयात्, पेया-
स्ताम्, पेयासु । पेया, पेयास्तम्, पेयास्त । पेयासम्, पेयास्व,
पेयास्म । श्वस्तन्या पा+ता इति स्थिते, इटि प्राप्ते—

एकस्वरादनुस्वारेतः । ४ । ४ । ५६ ।

एकम्बरादनुम्बारेतो घातोर्विहितस्य । स्नायशिन आदिगिद्ध
 न भवति । पाता, पातारौ, पातार. । पातासि, पातास्य, पातास्य ।
 पातास्मि, पातास्व, पातास्म । भविष्यन्त्याम्-पास्यति, पास्यतः,
 पास्यन्ति । पास्यसि, पास्यथ, पास्यथे । पास्यामि, पास्याव,
 पास्याम । वियातिपत्तौ-अपास्यत्, अपास्यताम्, अपास्यन् ।
 अपास्य, अपास्यतम्, अपास्यन् । अपास्यम्, अपास्याव, अपा
 स्याम । अद्यन्या द्विपरे सिचि अटागमे सिचो छुपि इडामावे च
 अपात्, अपाताम्, अपा+ञ् इति स्थिते-

सिचिदोऽभुवः । ४ । २ । ९७ ।

सिच प्रत्ययाद् विदध्य घातो परस्यान एत् भवति । न तु
 सुव । अष्ट । अपा, अपातम्, अपात । अपाम्, अपाव, अपाम ।
 अय शिष्यबुद्धिवैशद्यार्थमनिष्करणमुच्यते—

त्रिचिद्विशीयुम्बु, णुणस्नुम्यश्च वृगो वृह ।

उद्दन्तमुनादिभ्य स्त्रान्ता घातत्रोऽपरे ॥ १ ॥

पाठ एकस्वरा एषुर्धेऽनुम्बारेत इमे स्मृता । १

द्विविधोऽपि शक्तिश्चैव वचिर्विचिरिची पचि ॥ २ ॥

सिचतिर्मुचिरतोऽपि पृच्छति भ्रस्तिमस्तिभ्रजयो मुनिर्यनिः ।

प्वल्लिरजिह्मयो निनिर्विहृ पज्जिमज्जिमज्ज सनत्यनी ॥ ३ ॥

स्कन्टिविद्यविटलवित्तयो नुटि सिचति शदिमदी भिदिछिदी ।

तुचदी पदिहदी लिदिक्षुदी राचिपाचिसुवयो शुचिन्वयो ॥ ४ ॥

बन्धिवुध्यरुधयः क्रुधिक्षुधी सिध्यतिस्तदनु हन्तिमन्यती ।
 आपिना तपिशपिसिपिडुपो डुम्पतिः सृपिलिपी वपिस्वपी ॥ ५ ॥
 यभिरभिलभियमिरमिनभिगमयः क्रुशिलिशिरुशिरिशिदिशतिदशयः ।
 स्पशिमृशतिविशतिटिशिशिल्शुपयस्त्वपिपिपिविप्लृक्षितुपिदुपि-
 प्रपयः ॥ ६ ॥

श्लिष्यतिद्विपिरतो घटिषसती रोहतिर्लुहिरिही अनिडू गदितौ ।
 देग्धिदोग्धिद्विहयो मिहिवहती नह्यतिर्दहिरिति स्फुटमनिटः ॥ ७ ॥

अनिट्कारिकायाः संक्षेपतोऽर्थः प्रदर्श्यते—दर्शितात् परे ये
 स्वरान्ता धातवस्ते सर्वेऽनिटः स्युः, ये च दर्शिताः श्वि 'आद्यस्ते
 सेटः, दीर्घोकारान्ते दीर्घरुकारान्ते च युमादौ च सर्वे सेटः । पाठे—
 धातुपाठेऽर्थादुपदेशावस्थायां ये एकस्वरा अनुस्वारेतश्च धातवस्ते
 सर्वेऽनिटो भवन्ति । व्यञ्जनान्ते तु ये दर्शितास्ते सर्वेऽनिटः
 स्युरन्ये सेटः स्युरिति ।

घ्रां गन्धोपादाने—वर्तमानकालविवक्षायां तिवि शवि 'श्रौति-
 क्तु' इत्यादिना जिघादेशे जिघति, जिघतः, जिघन्ति । जिघसि,
 जिघयः, जिघय । जिघामि, जिघावः, जिघामः । सप्तमी जिघत् ।
 पञ्चमी जिघतु । छस्तनी अडागमे अजिघत्, अजिघताम्,
 अजिघन् । अजिघः, अजिघतम्, अजिघत । अजिघम्, अजिघाव,
 अजिघाम । परोक्षा—घ्रा+णञ् द्वित्वे पूर्वस्य ह्रस्वे 'द्वितीयतुर्ययोः
 पूर्वो' इति षकारस्य गकारे—

गहोर्जः । ४ । १ । ४० ।

द्वित्वे सति पूर्वस्य गकारहकारयोर्नादेशो भवति । जघ्रा+णव्
इति स्थिते ' आतो णव औ. ' इति णवः स्थाने औकारादेशे
जघ्रौ । ' इडेत्पुसि चातो लुक् ' इत्याकारस्य लुकि जघ्रतु, जघ्रुः ।
जघ्रिथ जघ्राथ, जघ्रथु, जघ्र । जघ्रौ, जघ्रिव, जघ्रिव । आशिपि-
घ्रा+यात् इति स्थिते—

संयोगादेर्वाऽऽशिष्येः । ४ । ३ । ९५ ।

संयोगादेरादन्तस्य चातोः क्ङिति आशिपि एकारो वा
भवति । घ्रेयात्, घ्रेयास्ताम्, घ्रेयासु. । घ्रेयाः घ्रेयास्तम्, घ्रेया-
स्त । घ्रेयासम्, घ्रेयास्व, घ्रेयास्म । पक्षे घ्रायात्, घ्रायास्ताम्,
घ्रायासुः । श्रस्तनी—घ्राता, घ्रातारौ, घ्रातारः । घ्रातासि घ्राता-
स्यः घ्रातास्य । घ्रातास्मि घ्रातास्वः घ्रातास्मः । भविष्यन्ती—
घ्रास्यति, घ्रास्यतः, घ्रास्यन्ति । घ्रास्यसि, घ्रास्यथः, घ्रास्यथ ।
घ्रास्यामि, घ्रास्याव, घ्रास्यामः । क्रियातिपत्तिः—अघ्रास्यत्,
अघ्रास्यताम्, अघ्रास्यन् । अघ्रास्, अघ्रास्यतम्, अघ्रास्यत् ।
अघ्रास्यम्, अघ्रास्याव, अघ्रास्याम । अद्यतन्ग्राम्—

द्वेघ्राशाच्छासो वा । ४ । ३ । ६७ ।

एभ्यः परस्य सिचो लुक् वा भवति परस्मैपदे । लुक्योगे चेद्
न भवति । अघ्रात्, अघ्राताम्, 'सिचविदोऽभुवः' अघ्रुः । अघ्राः
अघ्रातम्, अघ्रात । अघ्राम्, अघ्राव, अघ्राम । पक्षे—

यमिरमिनम्यातः सोऽन्तश्च । ४ । ४ । ८६ ।

एभ्य आकारान्तेभ्यश्च परस्य परस्मैपदे सिच आदिरिङ् भवति । एषां च सोऽन्तः । अडागमे अघ्रा+स+इ+स+द् इति स्थिते—

सः सिजस्तेर्दिस्योः । ४ । ३ । ६५ ।

सिजन्तादस्तेश्च सकारान्ताद् घातोः परयोः दिस्योरादिरी-
कारो भवति ।

इट ईति । ४ । ३ । ७१ ।

इटः परस्य सिज ईति परो छुम् भवति । दीर्घे च कृते अघ्रासीद्, अघ्रासिष्टाम्, अघ्रासिष्टुः । अघ्रासीः, अघ्रासिष्टम्, अघ्रासिष्ट । अघ्रासिषम्, अघ्रासिष्व, अघ्रासिष्म । 'ध्मां शब्दाग्नि-संयोगयोः'—धमादेशो धमति । धमेत् । धमतु । अधमतु । अध्मा-सीत्, अध्मासिष्टाम्, अध्मासिष्टुः । परोक्षायां द्वित्वे अनादिष्य-जनस्य छुकि ह्रस्वे चतुर्थस्य तृतीये णवश्चौकारे दध्मौ, आकार-लोपे दध्मतु, दध्मुः । दध्मिथ, दध्माथ, दध्मथुः, दध्म । दध्मौ, दध्मिव, दध्मिम । ध्मेयात्, ध्मायात् । ध्माता । ध्मास्यति । अध्मास्यत् । 'छां गतिनिवृत्तौ'—'श्रौतिकृबु'— इत्यादिना तिष्ठा-देशे तिष्ठति । तिष्ठेत् । तिष्ठतु । अतिष्ठत् । परोक्षायां 'पः सोऽष्ट्यै-ष्ठिवप्वक्' इति सत्वे स्था+स्या+णत् इति स्थिते—

अघोषे शिटः । ४ । १ । ४५ ।

द्वित्वे सति पूर्वस्य शिष्टस्तत्सम्बन्धिन्येवाप्रोदे परे लुग् भवति ।
 'यकारस्य तकारे तस्यौ, तत्स्पृहः, तस्युः । तस्थिय तस्थाथ,
 तस्पृधुः, तस्थ । तस्यौ, तस्थिव, तस्थिम । स्थेयात् ।
 स्याता । स्यास्यति । अस्यास्यत् । अद्यनन्याम्—अस्यात्,
 अस्याताम्, अस्युः । अस्याः, अस्यातम्, अस्यात । अस्याम्,
 अस्थाव, अस्थाम । 'द्वां अम्यासे' मनादेशे मनति । मनेत् ।
 मेनतु । अमनत् । अम्रासीत्, अम्रासिष्टाम्, अम्रासिष्टुः । अम्रासीः,
 अम्रासिष्टम्, अम्रासिष्टे । अम्रासिपम्, अम्रासिप्व, अम्रासिप्व ।
 मम्रौ, मम्रतुः, मम्रुः । मम्रिय मम्राय । म्रायात्, म्नेयात् ।
 म्राता । म्रास्यति । अम्रास्यत् । 'दां दाने' यच्छादेशे यच्छति ।
 यच्छेत् । यच्छतु । अयच्छत् । अद्यनन्यां सिन्धुकि अदात्,
 अदाताम्, अदुः । अदाः, अदातम्, अदात । अदाम्, अदाव,
 अदाम । ददौ, ददतुः, ददुः । ददिय ददाय, ददधुः, दद ।
 ददौ, ददिव, ददिम । देयात्, देमास्ताम्, देयासुः । दाता ।
 दास्यति । अदास्यत् । 'जि जि अभिमये'—नयति । नयेत् ।
 न्यतु । अनयत् । अद्यनन्याम् सिचि अद्यागमे ईति च कृते

सिचि परस्मै समानस्यार्द्धिति । ४ । ३ । ४४ ।

समानान्तस्य धातोः वृद्धिर्भवति, द्विद्विजे परस्मैपदविषये
 च सिचि परे । पत्वे अनैपीत्, अनैष्टाम्, अनैषुः । अनैपीः,
 अनैष्टम्, अनैष्ट । अनैपम्, अनैप्व, अनैप्व । परोक्षयां द्वित्वे

जेर्गिः सन्परोक्षयोः । ४ । १ । ३५ ।

द्वित्वे सति पूर्वस्मात् परस्य जेर्गिर्भवति सन्परोक्षयोः-
परयोः । जि+गि+अ इति स्थिते—

नामिनोऽकलिहलेः । ४ । ३ । ५१ ।

कलिहलिर्जितस्य नाम्यन्तस्य जिति णिति प्रत्यये परे
वृद्धिर्भवति । जिगाय, जिग्यतु, जिग्युः । जिगयिथं जिगेथ
जिग्यधु, जिग्य । जिगाय, जिगाय जिग्यिव जिग्यिम ।

दीर्घश्चिद्यङ्यक्वयेषु च । ४ । ३ । १०८ ।

धातोरन्त्यस्वरस्य दीर्घो भवति, च्वौ यदि यकि क्येषु
चकारादावाशिपि च परेषु । जीयात्, जीयास्ताम्, जीयाद्युः ।
जेता, जेतारौ, जेतारः । जेप्यति, जेप्यत, जेप्यन्ति । अजेप्यत्,
अजेप्यताम्, अजेप्यन् । ज्रयति । ज्रयेत् । ज्रयतु । अज्रयत् ।
अज्रैपीत् । जिज्राय जिज्रियतु । जिज्रियुः । जीयात् । जेता ।
जेप्यति । अजेप्यत् । 'क्षि क्षये' क्षयति । क्षयेत् । क्षयतु ।
अक्षयत् । अक्षैपीत्, अक्षैष्टाम्, अक्षैषुः । चिक्षाय चिक्षियतुः
चिक्षियुः । क्षीयात् । क्षेता । क्षेप्यति । अक्षेप्यत् । 'इं गतौ' अयति ।
अयेत् । अयतु ।

स्वरादेस्तासु । ४ । ४ । ३१ ।

स्वरादेर्वातोर्वृद्धिर्भवति । अद्यतनी—द्यस्तनी—क्रियातिपत्तिषु ।

परासु । आयत् आयताम् आयन् । ऐपीत्, ऐष्टम्, ऐषुः ।
परोक्षायां द्वित्वे—

पूर्वस्यास्वे स्वरे योरियुत् । ४ । १ । ३७ ।

द्वित्वे सति यः पूर्वस्तत्सम्बन्धिनोरिवणोवर्णयोरस्वे स्वरे परे
इष्टवौ भवतः । इयाय ' योऽनेकस्वरस्य ' इयत्, इयुः । इययिष्य,
इयेष्य, इययुः, इय । इयाय, इयय इयिष्य, इयिष्य । एता । एप्यति ।
ऐप्यत् । ' हुं हुं शुं शुं गनौ ' । द्रवति । द्रवेत् । द्रवतु । अद्रवत् ।
दुदाव, दुदुवत्, दुदुवः । दुदविष्य दुदोष्य । दूयात् । द्रोता ।
द्रोप्यति । अद्रोप्यत् । अद्रौपीत् । एवं द्रवति । द्रवेत् । द्रवतु ।
अद्रवत् । दुदाव । दूयात् । द्रोता । द्रोप्यति । अद्रोप्यत् ।
अद्यतन्याम्—

णिश्चिदुल्लुक्कमः कर्तरि क्तः । ३ । ४ । ५८ ।

ण्यन्तात् श्रिदुल्लुक्कमुप्यश्च घातोः कर्तर्य्यतन्त्यां ङो भवति ।
अदुदुवत् अदुदुवताम्, अदुदुवत् । अदुदुवः, अदुदुवतम्, अदुदुवत् ।
अदुदुवम्, अदुदुवाव, अदुदुवाम् । शवति । शवेत् । शवतु ।
अशवत् । शूयात् । श्रोता । श्रोप्यति । अश्रोप्यत् ।
अशौपीत् । स्रवति । स्रेत् । स्रवतु । अस्रवत् । सुखावे ।
सूयात् । सोता । सोप्यति । असोप्यत् । असुखवत्, असुखवताम्,
असुखवत् । ' भुं सैर्ये ' । भ्रवति । भ्रेत् । भ्रवतु । अभ्रवत् । भूयाव ।
भूयात् । भ्रोता । भ्रोप्यति । अभ्रोप्यत् । अभ्रौपीत् । ' भुं भ्रसैर्य्ययोः ' ।

सवति । सवेत् । सवतु । असवत् । सुसाव । सूया-
सोप्यति । असोप्यत् । अद्यतन्याम्—

धृग्सुस्तोः परस्मै । ४ । ४ । ८५ ।

एभ्यः परस्य परस्मैपदविषये सिच आदिरिङ् भवति । असा-
वीत्, असाविष्टाम्, असाविष्टुः । असावी, असाविष्टम्, असाविष्ट ।
असाविष्टम्, असाविष्टम्, असाविष्टम् । 'लृट् चिन्तायाम्'—स्मरति ।
स्मरेत् । स्मरतु । अस्मरत् । परोक्षायां द्वित्वे

ऋतोऽत् । ४ । १ । ३८ ।

द्वित्वे सति पूर्वस्य ऋकारस्यादित्यादेशो भवति । सस्मार ।

संयोगादृदत्तैः । ४ । ३ । ९ ।

संयोगात् परो य ऋत् तदन्तस्यात्तेश्च धातोः परोक्षायां
गुणो भवति । न तु कोपलक्षितायाम् । सस्मरतुः । सस्मरुः ।

ऋतः । ४ । ४ । ७९ ।

ऋदन्तात् तृज्जनित्यानिटो विहितस्य थव आदिरिङ् न
भवति । सस्मर्थ, सस्मरथुः, सस्मर । सस्मार सस्मर, सस्मरिव,
सस्मरिम ।

कययडाशीर्थे । ४ । ३ । १० ।

संयोगात् परो य ऋकारस्तदन्तस्यात्तेश्च धातो कये यङि

आशीर्ये च परे गुणो भवति । स्मर्यात्, स्मर्यास्ताम्, स्मर्यासुः ।
स्मर्ता ।

हनृतः स्यस्य । ४ । ४ । ४९ ।

हन्तेः ऋदन्ताच्च घातोः परस्य स्यप्रत्ययस्यादिरिङ् भवति ।
स्मरिष्यति । अस्मरिष्यत् । अद्यतन्यां सिचि ' सिचि परस्मै
समानस्याडिति ' इति वृद्धौ अस्मार्पात्, अस्मार्ष्टम्, अस्मार्ष्टुः ।
अस्मार्पी, अस्मार्ष्टम्, अस्मार्ष्ट । अस्मार्पम्, अस्मार्प्, अस्मार्प् ।
'गृं वृं सेचने' । गरति । गोत् । गरतु । अगरत् । जगार, जग्रतुः,
जग्रु । जगर्थ, जग्रथुः, जग्र । जगार जगर, जगिष्व जगिम ।

रिः शक्याशीर्ये । ४ । ३ । ११० ।

ऋदन्तस्य घातोः ऋनः शो क्ये आशीर्ये च परे रिः भवति ।
घ्रियात् । गर्ता । गरिष्यति । अगारिष्यत् । अगार्पात् । घरति ।
घोत् । घातु । अग्रत् । जघार । घ्रियात् । घर्ता । घरिष्यति ।
अगारिष्यन् । अगार्पात् । 'औस्त्वं शब्दोपतापयो.' । स्वरति । स्वरेत् ।
स्वरतु । अस्वरत् । सस्वार, सस्वरतुः, सस्वरिय, सस्वरिव सस्व-
रिम । स्वर्यात्, स्वर्यास्ताम्, स्वर्यासुः ।

धूगौदितः । ४ । ४ । ३८ ।

धूघातोर्गौदितश्च परस्य स्ताद्यशित आदिरिङ् वा भवति ।
स्वरिता स्वर्ता । स्यप्रत्यये तु परत्वाद् नित्यमिङ् । स्वरिष्यति ।
अस्वरिष्यत् । अद्यतन्यामिडागमे अस्वारीत्, अस्वारिष्टाम्,

अस्वारिपुः । इडभावे अस्वार्पीत्, अस्वार्ष्टीम्, अस्वार्षुः इत्यादयः ।
 'द्वे वरणे' । द्वरति । द्वरेत् । द्वरतु । अद्वरत् । दद्वार, दद्वरतुः,
 दद्वरुः । दद्वर्थ । दद्वरिव । दद्वरिम । द्वर्यात् । द्वर्ता । द्वरिष्यति ।
 अद्वरिष्यत् । ० द्वार्पीत् । 'सुं गतौ' सरति । सरेत् । सरतु ।
 असरत् । ससार । स्त्रियात् । सर्ता । सरिष्यति । असरिष्यत् ।

सर्च्यर्त्तेर्वा । ३ । ४ । ६१ ।

आभ्यामङ् वा भवति कर्तर्ययत्तन्या परायाम् । असरत्,
 असरताम्, असरन् । असरः, असरतम्, असरत । असरम्,
 असराव, अससम । पक्षे असर्पीत्, असाष्टीम्, असार्षुः ।
 असार्षीः, असाष्टीम्, असाष्ट । असार्पम्, असार्प्व, असार्प्म । 'कृं
 प्रापणे क' अरति । अरेत् । अरतु । आरत् । परोक्षायां द्वित्वे
 'कृतोऽद्' इत्यच्चे

अस्यादेराः परोक्षायाम् । ४ । १ । ६८ ।

परोक्षायां द्वित्वे पूर्वम्यादेरकारस्याऽऽकारो भवति । उत्तरस्य
 वृद्धौ 'समानानाम्' इति दीर्घे आर । आरतुः, आरुर्त्त्यादौ
 तु गुणः ।

कृत्रुव्येऽद् इद् । ४ । ४ । ८० ।

एभ्यः परस्य यव आदिरिङ् भवति । आरिष्य, आरिषुः,
 आर । अर्यात् । अर्ता । अरिष्यति । आरिष्यत् । अचनन्या

‘ सत्यंतेर्वा ’ आरत्, आरताम्, आरन् । पक्षे आर्षीत्, आर्षाम्,
आर्षुः । ‘ तृ प्लवन्तरणयोः ’ । तरति । तरेत् । तरतु । अतरत् ।
ततार ।

स्मृच्छृतोऽकि परोक्षायाम् । ४ । ३ । ८ ।

सृष्ट ऋच्छ-ऋदन्तानां घातुनां सम्बन्धिनो नामिनो गुणो
भवति परोक्षायां, न तु कोषलक्षितायाम् । तर्+अनुम्

तत्रपफलभजाम् । ४ । १ । २५ ।

एषां स्वस्त्यैद् भवति अवित्परोक्षायां सेट्यवि च परे, न तु
द्विः । तेरुत् । तेर । तेरिथ, तेरथु, तेर । ततार, तनर तेरिच
तेरिम ।

क्रुतां विडतीर् । ४ । ४ । ११६ ।

ऋदन्तास्य घातोः किति ङिति च परे ईरादेशो भवति ।
तीर्षीत्, तीर्षीस्ताम् ।

बृतो नवाऽऽनाशीःसिचपरस्मै च । ४ । ४ । ३५ ।

बृभ्यामृदन्तेभ्यश्च परस्येदो दीर्घो वा भवति, परोक्षायामा-
शिपि परस्मैपदे सिचि च परे न स्यात् । तरीता, तरिता । तरी-
प्यति, तरिप्यति । अतरिप्यत्, अतरीप्यत् । अतारीत्, आ-
तारिप्याम्, अतारिपु । ‘ दृषे पाने ’ । धयति । धरेत् । धयतु ।
अधयत ।

आत् सन्ध्यक्षरस्य । ४ । २ । १ ।

सन्ध्यक्षरस्य घातोराद् भवति ।

न शिति । ४ । २ । २ ।

सन्ध्यक्षरस्य घातोः शिद्विपये आ न भवति । दधौ । 'इडे-

न्पुसि घातो लुक्' दधत्, दधुः । दधिय ददाथ । दधिव ।

दधिम । 'गापास्वासादामाहाक' धेयात् । घाता । घास्यति ।

अघास्यत् । अघतन्त्यां 'दूधेप्राशाच्छातो वा' अघात्, अघा-

ताम्, अघुः । अघा, अघातम्, अघात । अघाम्, अघाव,

अघाम । सिङ्गुगभावे अघासीत्, अघासिष्टाम्, अघासिपु ।

अघासी, अघासिष्टम्, अघासिष्ट । अघासिपम्, अघासिप्व,

अघासिप्म ।

दूधेश्वेर्वा । ३ । ४ । ५९ ।

आभ्या कर्तर्यद्वयन्त्यां डो वा भवति । अदधत्, अदधताम्,

अदधन् । अदध, अदधतम्, अदधत । अदधम्, अदधाव, अदधाम ।

यक्षे पूर्ववत् । 'देक् शोधने' दायति । दायेत् । दायतु । अदायत् ।

ददौ, ददत्, ददु । ददिय ददाथ । दासञ्ज्ञाऽभावादेत्वाभावः ।

दायात् । दाता । दास्यति । अदास्यत् । अदासीत् । 'धै चिन्ता-

याम्' ध्यायति । ध्यायेत् । ध्यायतु । अध्यायत् । दध्यौ ।

ध्यायात्, ध्येयात् । ध्याता । ध्यास्यति । अध्यास्यत् । अध्यासीत् ।

'धृष्टै हर्षक्षये' ग्लायति । ग्लायेत् । ग्लायतु । अग्लायत् । जग्लौ,

जगलुः, जगलुः । गलायात्, ग्लेयात् । गलाता । ग्लास्यति ।
 अगलास्यत् । अगलासीत् । 'म्लै गात्रविनामे' । म्लास्यति । म्ला-
 येत् । म्लायतु । अम्लास्यत् । मम्लौ । म्लायात्, म्लेयात् । म्लाता ।
 म्लास्यति । अम्लास्यत् । अम्लासीत् । 'धै न्यङ्करणे' । द्यायति ।
 द्यायेत् । द्यायतु । अद्यायत् । दद्यौ । द्यायाद्, द्येयात् । द्याता ।
 द्यास्यति । अद्यास्यत् । अद्यासीत् । एवं 'ध्रै सप्ते' । 'ध्रै तृसौ' ।
 'कै गै रै शब्दे' । कायति । कायेत् । कायतु । अकायत् । चकौ ।
 कायात् । काता । कास्यति । अकास्यत् । अकासीत् । गापति ।
 गायेत् । रायति । रायेत् । 'प्रथं स्यै स्याते च' प्रथम पोपदेशः, द्वि-
 तीयस्त्वसौपदेशः । स्यापति । स्यायेत् । स्यायतु । अस्यायत् ।
 तस्यौ । प्रष्टयायात्, प्रष्टयेयात् । प्रसूयायात्, प्रस्त्येयात् । 'क्षै जै
 सै क्षये' । क्षापति । क्षायेत् । क्षायतु । अक्षायत् । चक्षौ । क्षायात्,
 क्षेयात् । क्षाता । क्षास्यति । अक्षास्यत् । अक्षासीत् । एवं 'श्रै सै
 पाके' । श्रापति । श्रायेत् । श्रायतु । अश्रायत् । शश्रौ । श्रायात्,
 श्रेयात् । श्राता । श्रास्यति । अश्रास्यत् । अश्रासीत् । 'वं ओवं
 शौपणे' पायति । पायेत् । पायतु । अपायत् । पपौ । पेयत् ।
 पाता । पास्यति । अपास्यत् । अपासीत् । वायति । वायेत् । वायतु ।
 अवायत् । ववौ । वायात् । वाता । वास्यति । अवास्यत् ।
 अवासीत् । 'जौ वेष्टने' । स्नायति । सस्रौ । अस्नासीत् । 'फक्
 नीचैर्गतौ' । फक्ति । फक्तेत् । फक्तु । अफक्त् । पफक्, पफ-
 क्तुः, पफक्तुः । फक्चात् । फक्किता । फक्किज्यति । अफक्किज्यत् ।

अफकीत् । 'तक हसने' । तक्ति । तक्तेत् । तक्तु । अतक्त् ।
तताक ।

अनादेशादेरेकव्यञ्जनमध्येऽन्तः । ४ । १ । २४ ।

अनादेशादिर्यो धातुस्तस्मिन्निबन्धनः स्वरस्यातोऽसहायव्यञ्जन-
मध्यगतस्य अविष्परोक्षायाम् सेटि धवि च परे एकारो भवति ।
तेकतुः । तेकुः । तेकिय तेक्युः टेक । तताक, ततक तेकिय
तेकिम । तक्यात् । तकिता । तकिप्यति । अतकिप्यत् । अद्यतन्याम्—

व्यञ्जनादेर्वोपान्त्यस्यातः । ४ । ३ । ४७ ।

व्यञ्जनादेर्धातोऽपान्त्यस्यातः परस्मैपदे सेटि सिचि परे
वृद्धिर्वा भवति । अताकीत्, अतकीत्, अनकिपुः । 'तकु
कृच्छ्रजीवने'—

उदितः स्वराभ्योऽन्तः । ४ । ४ । ९८ ।

उदितो धातोः स्वरात् परो नोऽन्तो भवति । तङ्कति ।
तङ्केत् । तङ्कत् । अतङ्कत् । ततङ्क, ततङ्कतु, ततङ्कुः ।
तङ्क्याद् उदित्वाद् 'नो व्यञ्जनस्यानुदितः' इति लुग् न
भवति । तङ्किता । तङ्किप्यति । अतङ्कियत् । अतङ्कीत् ।
'शुक गंतौ' । शुक्ति । शुशोक शुशुक्तुः शुशुक । अशोकीत् ।
'शुक मयणे' शुद्यति । अशुकीत् । 'एष रात्रि लक्ष द्राष्टुं प्राप्नु
शोषणालमर्धयोः'—

महत्तु । अमहत्तु । ममहत् । मङ्ख्यात् । महिता । महिष्यति ।
अमहिष्यत् । अमह्नीद् । ईहति । ईहेत् । ईहत् । ऐहत् । परोक्षा-
याम्-ईह+ण्व् इति सिक्ते

गुरुनाम्यादेरनृच्छर्णोः । ३ । ४ । ४८ ।

गुरुर्नामी आदिर्यस्य तस्मादृच्छर्णवर्माद् घातोः परस्याः
परोक्षाया आम् भवति । आमन्ताच्च परे परोक्षान्ताः कृन्वन्त्यः
प्रयुच्यन्ते ।

आमः कृगः । ३ । ३ । ७५ ।

आमः परादनुप्रयुक्तात् कृग आम एव प्राग् यो घातुस्तस्मा-
दित्र कर्तर्यात्मनेपदं भवति । भवति च न भवतीत्यर्थः । आमः
प्राक् घातुर्यदि परस्मैपदी तदाऽनुप्रयुज्यमानात् कृगः परस्मैपदं, यदि
चात्मनेपदी तदाऽऽत्मनेपदं, यथुमपदी तदोमयं भवतीत्यर्थः ।
ईह्+आम्+कृ+कृ+ण्व् इति स्थिते 'अतोऽ्' इत्यत्वे 'कड-
श्चन्' इति चत्वे घृद्धौ ईह्वाश्चकार, ईह्वाश्चरतुः, ईह्वाश्चकुः ।
ईह्वाश्चरथे, ईह्वाश्चक्रथुः, ईह्वाश्चक्र । ईह्वाश्चकार, ईह्वाश्चकर,
ईह्वाश्चकृत् ईह्वाश्चकृम । मुन्यनुप्रयुज्यमाने ईह्वाश्चभूव,
ईह्वाश्चभूवतुः, ईह्वाश्चभूवतुः । ईह्वाश्चभूविव, ईह्वाश्चभूविवथुः,
ईह्वाश्चभूव । ईह्वाश्चभूव, ईह्वाश्चभूविव, ईह्वाश्चभूविव ।
अस्यनुप्रयुज्यमाने-ईह्वामास, ईह्वामासतुः ईह्वामासुः । ईह्वा-
मासिथ, ईह्वामासथुः, ईह्वामास । ईह्वामास, ईह्वामासिथ,

महत्तु । अमहत्तु । म५हत् । म५रूपात् । महिता । महिष्यति
अमहिष्यत् । अमह्नीद् । ईहति । ईहेत् । ईहत् । ऐहत् । परोक्षा
याम्-ईह+ण्व् इति सिक्ते

गुरुनाम्यादेरट्छूर्णोः । ३ । ४ । ४८ ।

गुरुर्नामी आदिर्यस्य तस्माट्छूर्णवर्जाद् धातोः परस्याः
परोक्षाया आम् भवति । आमन्ताच्च परे परोक्षान्ताः कृभ्यस्तयः
प्रयुज्यन्ते ।

आमः कृगः । ३ । ३ । ७५ ।

आमः परादनुप्रयुक्तात् कृग आम एव प्राग् यो धातुस्तस्मा-
दिदं कर्तर्यात्मनेपदं भवति । भवति च न भवतीत्यर्थः । आमः
प्राक् धातुर्यदि परस्मैपदी तदाऽनुप्रयुज्यमानात् कृगः परस्मैपदं, यदि
चात्मनेपदी तदाऽऽत्मनेपदं, यद्युपयपदी तदोभयं भवतीत्यर्थः ।
ईङ्खा+आम्+कृ+कृ+ण्व् इति स्थिते 'कृतोऽत्' इत्यत्त्वे 'कड-
श्चन्' इति चत्वे वृद्धौ ईह्वाञ्चकार, ईह्वाञ्चकतुः, ईह्वाञ्चकु ।
ईह्वाञ्चकर्थ, ईह्वाञ्चकथुः, ईह्वाञ्चक । ईह्वाञ्चकार, ईह्वाञ्चकर,
ईङ्खाञ्चकृव ईङ्खाञ्चकृम । मुख्यनुप्रयुज्यमाने ईह्वाञ्चभूव,
ईङ्खाञ्चभूवतुः, ईङ्खाञ्चभूवुः । ईङ्खाञ्चभूविय, ईङ्खाञ्चभूवथुः,
ईङ्खाञ्चभूव । ईङ्खाञ्चभूव, ईङ्खाञ्चभूविव, ईङ्खाञ्चभूविम ।
अस्यनुप्रयुज्यमाने-ईङ्खामास, ईङ्खामासतुः ईङ्खामासुः । ईङ्खा-
मासिथ, ईङ्खामासथु, ईङ्खामास । ईङ्खामास. ईङ्खामासिव,

मह्वत् । अमह्वत् । ममह्व । ममह्वत् । मह्विता । मह्विप्यति ।
अमह्विप्यत् । अमह्वीद् । ईह्वति । ईह्वत् । ईह्वत् । ऐह्वत् । परोक्षा-
याम्-ईह्व+ण्व् इति स्थिते

गुरुनाम्यादेरनृच्छूर्णोः । ३ । ४ । ४८ ।

गुरुर्नामी आदिर्यस्य तस्मादृच्छूर्णवर्जाद् घातो परस्याः
परोक्षाया आम् भवति । आमन्ताच्च परे परोक्षान्ताः कृभ्वस्तयः
प्रयुज्यन्ते ।

आमः कृगः । ३ । ३ । ७५ ।

आमः परादनुप्रयुक्तात् कृग आम एव प्राग् यो घातुस्तस्मा-
दिन कर्तर्यात्मनेपद भवति । भवति च न भवती यर्थ । आमः
प्राक् घातुर्यदि परस्मैपदी तदाऽनुप्रयुज्यमानात् कृग. परस्मैपदं, यदि
चात्मनेपदी तदाऽऽत्मनेपदं, यद्युभयपदी तदोभय भवतीत्यर्थः ।
ईड्स्व+आम्+कृ+कृ+ण्व् इति स्थिते ' ऋतोऽत् ' इत्यत्वे 'कड-
श्चम् ' इति चत्वे वृद्धौ ईह्वाश्चकार, ईह्वाश्चकतु, ईह्वाश्चकु ।
ईह्वाश्चकथ, ईह्वाश्चकथु, ईह्वाश्चक्र । ईह्वाञ्चकार, ईह्वाञ्चकर,
ईड्स्वाञ्चकृव ईड्स्वाश्चकृम । मुन्यनुप्रयुज्यमाने ईह्वाम्बभूव,
ईड्स्वाम्बभूवतु, ईड्स्वाम्बभूवु । ईड्स्वाम्बभूविय, ईड्स्वाम्बभूवथु,
ईड्स्वाम्बभूर । ईड्स्वाम्बभूव, ईड्स्वाम्बभूविव, ईड्स्वाम्बभूविम ।
अस्यनुप्रयुज्यमाने-ईड्स्वामास, ईड्स्वामासतुः ईड्स्वामासु । ईड्स्वा-
मासिथ, ईड्स्वामासथु, ईड्स्वामास । ईड्स्वामास, ईड्स्वामासिव,

मह्यतु । अमह्यत् । ममह्य । ममह्यत् । मह्यता । मह्यप्यति ।
अमह्यप्यत् । अमह्यीद् । ईह्यति । ईह्येत् । ईह्यतु । ऐह्यत् । परोक्षा-
याम्-ईह्य+ण्व् इति स्थिते

गुरुनाम्यादेरनुच्छर्णोः । ३ । ४ । ४८ ।

गुरुर्नामी आदिर्यस्य तस्मादुच्छर्णुर्वर्जाद् धातोः परस्याः
परोक्षाया आम् भवति । आमन्ताच्च परे परोक्षान्ताः कृभ्यस्तयः
प्रयुच्यन्ते ।

आमः कृगः । ३ । ३ । ७५ ।

आमः परादनुप्रयुक्तात् कृग आम एव प्राग् यो धातुस्तस्मा-
दित्र कर्तर्यात्मनेपदं भवति । भवति च न भवतीत्यर्थः । आमः
प्राक् धातुर्यदि परस्मैपदी तदाऽनुप्रयुज्यमानात् कृगः परस्मैपदं, यदि
चात्मनेपदी तदाऽऽत्मनेपदं, यथुमयपदी तदोभयं भवतीत्यर्थः ।
ईड्+आम्+कृ+कृ+ण्व् इति स्थिते 'अतोऽत्' इत्यत्वे 'कड-
श्चम्' इति चत्वे वृद्धौ ईह्याच्चकार, ईह्याच्चकतुः, ईह्याच्चकु ।
ईह्याच्चकथ, ईह्याच्चकथुः, ईह्याच्चक । ईह्याच्चकार, ईह्याच्चकर,
ईह्याच्चकृव ईह्याच्चकृम । मुख्यनुप्रयुज्यमाने ईह्याम्बभूव,
ईह्याम्बभूवतुः, ईह्याम्बभूवुः । ईह्याम्बभूविय, ईह्याम्बभूवथुः,
ईह्याम्बभूव । ईह्याम्बभूव, ईह्याम्बभूविव, ईह्याम्बभूविम ।
अस्यनुप्रयुज्यमाने-ईह्यामास, ईह्यामासतुः ईह्यामासुः । ईह्या-
मासिय, ईह्यामासथु, ईह्यामास । ईह्यामास, ईह्यामासिव,

मह्वत् । अमह्वत् । ममह्वत् । ममह्वत् । मह्विता । मह्विप्यति ।
अमह्विप्यत् । अमह्वीद् । ईह्वति । ईह्वेत् । ईह्वत् । ऐह्वत् । परोक्षा-
याम्—ईह्व+ण्व् इति स्थिते

गुरुनाम्यादेरनृच्छूर्णोः । ३ । ४ । ४८ ।

गुरुर्नामी आदिर्यस्य तस्मादृच्छूर्णवर्जाद् घातोः परस्याः
परोक्षाया आम् भवति । आमन्ताच्च परे परोक्षान्ताः कृभ्वस्तयः
प्रयुज्यन्ते ।

आमः कृगः । ३ । ३ । ७५ ।

आमः परादनुप्रयुक्तात् कृग आम एव प्राग् यो घातुस्तस्मा-
दिव कर्तार्यात्मनेपदं भवति । भवति च न भवतीत्यर्थः । आमः
प्राक् घातुर्यदि परस्मैपदी तदाऽनुप्रयुज्यमानात् कृगः परस्मैपदं, यदि
चात्मनेपदी तदाऽऽत्मनेपदं, यद्युभयपदी तदोभयं भवतीत्यर्थः ।
ईह्व्+आम्+कृ+कृ+ण्व् इति स्थिते ' ऋतोऽत् ' इत्यत्वे 'कड-
श्चब्' इति चत्वे वृद्धौ ईह्व।श्चकार, ईह्व।श्चकतुः, ईह्व।श्चकु ।
ईह्व।श्चकथं, ईह्व।श्चकथुः, ईह्व।श्चक । ईह्व।श्चकार, ईह्व।श्चकर,
ईह्व।श्चकृव ईह्व।श्चकृम । मुन्यनुप्रयुज्यमाने ईह्व।श्चभूव,
ईह्व।श्चभूवतुः, ईह्व।श्चभूवुः । ईह्व।श्चभूविय, ईह्व।श्चभूवथुः,
ईह्व।श्चभूव । ईह्व।श्चभूव, ईह्व।श्चभूविव, ईह्व।श्चभूविम ।
अस्यनुप्रयुज्यमाने—ईह्व।श्चमास, ईह्व।श्चमासतुः ईह्व।श्चमासुः । ईह्व।श्च-
मासिथ, ईह्व।श्चमासथुः, ईह्व।श्चमास । ईह्व।श्चमास, ईह्व।श्चमासिव,

ईङ्क्षामासिम । ईङ्क्ष्यात् । ईङ्क्षिना । ईङ्क्षिष्यति । ऐङ्क्षिष्यत् ।
 ऐङ्क्षीत् । 'वल्ल रगु लमु तगु धगु श्लगु अगु वगु मगु स्वगु इगु
 उगु रिगु लिगु गतौ' । वल्लगति । वल्लगेत् । वल्लगतु । अवल्लगत् ।
 वल्लग । वल्लयात् । वल्लिता । वल्लिष्यति । अवल्लिष्यत् । अव-
 ल्लगीत् । रङ्गति । रङ्गेत् । रङ्गतु । अरङ्गत् । रङ्ग । रङ्ग्यात् ।
 रङ्गिता । रङ्गिष्यति । अरङ्गिष्यत् । अरङ्गीत् । इङ्गति । इङ्गेत् ।
 इङ्गतु । ऐङ्गत् । परोक्ष्यायां गुरुनाम्यादित्वाद् इङ्गाञ्चकार, इङ्गाञ्च-
 क्तुः, इङ्गाञ्चकुः । इङ्गाम्बभूव । इङ्गामास । इङ्ग्यात् । इङ्गिता ।
 इङ्गिष्यति । ऐङ्गिष्यत् । ऐङ्गीत् । उङ्गति । उङ्गेत् । उङ्गतु ।
 औङ्गत् । उङ्गाञ्चकार । उङ्गाम्बभूव । उङ्गामास । उङ्ग्यात् ।
 उङ्गिता । उङ्गिष्यति औङ्गिष्यत् । औङ्गीत् । अत्र सर्वत्र
 'उदितत्वान्नोन्ते कृते नकारस्य 'म्नां धुङ्वगे' इति निमित्तस्यै-
 चाऽन्यो भवति, केषांचिन्मतेऽनुस्वारोऽपि । तङ्गति । तङ्गेत् ।
 तङ्गतु । अतङ्गत् । ततङ्ग । तङ्ग्यात् । तङ्गिता । तङ्गि-
 ष्यति । अतङ्गिष्यत् । अतङ्गीत् । 'त्वगु कम्पने च' । त्वङ्गति ।
 अत्वङ्गत् । तत्वङ्ग । अत्वङ्गीत् । 'युगु जुगु वुगु वनेने' । युङ्गति ।
 युङ्गेत् । युङ्गतु । अयुङ्गत् । युयुङ्ग । युङ्ग्यात् । युङ्गिता ।
 युङ्गिष्यति । अयुङ्गिष्यत् । अयुङ्गीत् । 'गग्य हनेने' । गङ्गति ।
 गङ्ग । अगङ्गीत् । 'द्वु पालने' । दङ्गति । दङ्गेत् । दङ्गतु ।
 अदङ्गत् । ददङ्ग । दङ्ग्यात् । दङ्गिता । दङ्गिष्यति ।
 अदङ्गिष्यत् । अदङ्गीत् । 'शिधु आघ्राणे' । 'मधु मण्डने' ।

लव लवु शोषणे । शिङ्घति । शिङ्घेत् । शिङ्घतु । अशिङ्घत् ।
 मङ्घति । लङ्घति । लघति । लघेत । लघतु । अलघत् । दलाघ,
 लेघतुः, लेघुः । लेघिथ, लेघथुः, लेघ । दलाघ ललघ, लेघिव,
 लेघिम । लघ्यात् । लघिता । लघिष्यति । अलघिष्यत् । अलावीत्,
 अलधीत् । शुच शोके । शोचति । शोचेत् । शोचतु । अशो-
 चत । शुशोच । शुच्यात् । शोचिता । शोचिष्यति । अशो-
 चिष्यत् । अशोचीत् । 'कुच शब्दतारे' । 'कुञ्च गतौ' । कुञ्चति ।
 चक्रञ्च । अकुञ्चीत् । कुच्यात् । 'कुञ्च कौटिल्याल्पीभावयोः' ।
 'लुञ्च अपनयने' अपनयनम्—केशादीनां दूरीकरणम् । लुञ्चति ।
 लुञ्चेत् । लुञ्चतु । अलुञ्चत् । लुलुञ्च ।

इन्ध्यसंयोगात् परोक्षा किद्वत् । ४ । ३ । २१ ।

इन्धिधातोरसंयोगान्ताच्च परा विद्धिन्ना परोक्षा किद्वद् भवति ।
 लुलुञ्चतु, लुलुञ्चुः । लुलुञ्चिथ । लुच्यात् । लुञ्चिता । लुञ्चि-
 ष्यति । अलुञ्चिष्यत् । अलुञ्चीत् । 'अर्च पुनायाम्' । अर्चति ।
 अर्चेत् । अर्चतु । आर्चत् । परोक्षायाम्—

अनातो नश्चान्त ऋदाद्यशौसंयोगस्य । ४ । १ । ६९ ।

ऋदादेरश्नातेः संयोगान्तस्य च परोक्षायां द्वित्वे सति पूर्व-
 स्यात्स्थानादन्यस्यास्य आ भवति, कृताकाराद् नोऽन्तश्च । आनर्च,
 आनर्चतुः, आनर्चुः । आनर्चिथ, आनर्चथुः । आनर्च । आनर्चिद,

आनर्चिम । अर्च्यात् । अर्चिता । अर्चिष्यति । आर्चिष्यत् ।
 आर्चीत् । अञ्चू गतौ । ऊदित्करणत्वात् क्त्वाप्रत्यये इङ्विकल्पः ।
 अञ्चति । अञ्चेत् । अञ्चतु । आञ्चत् । आनञ्च, आनञ्चतुः,
 आनञ्चुः । अञ्च्यात् । अञ्चिता । अञ्चिष्यति । आञ्चिष्यत् ।
 आञ्चीत् । वञ्चू वञ्चू तञ्चू त्वञ्चू मञ्चू मुञ्चू नृञ्चू नृञ्चू
 म्लुञ्चू ग्लुञ्चू ग्लुञ्चू पञ्च गतौ । वञ्चति । वञ्चेत् । वञ्चतु । अव-
 ञ्चत् । ववञ्च, ववञ्चतु, ववञ्चुः । वञ्च्यात् । वञ्चिता । वञ्चिष्यति ।
 अवञ्चिष्यत् । अवञ्चीत् । चञ्चति । तञ्चति । त्वञ्चति । मञ्चति ।
 मुञ्चति । नृञ्चति । प्रोचति । प्रोचेत् । प्रोचतु । अप्रोचत् ।
 मुप्रोच । मुञ्च्यात् । प्रोचिता । प्रोचिष्यति । अप्रोचिष्यत् ।
 अद्यतन्याम्—

ऋदिच्छित्तस्तम्भुञ्चू म्लुञ्चू ग्लुञ्चू ग्लुञ्चू प्रो वा

। ३ । ४ । ६५ ॥

ऋदितो घातोः श्रव्यादेश्च कर्तर्यघतन्यां परस्मैपदेऽङ् वा
 भवति । अमुञ्चत् । अम्रोचीत् । म्लोचति । म्लोचेत् । म्लोचतु ।
 अम्लोचत् । मुम्लोच । म्लुञ्च्यात् । म्लोचिता । म्लोचिष्यति ।
 अम्लोचिष्यत् । अम्लुचत्, अम्लोचीत् । म्लोचति । म्लोचेत् ।
 म्लोचतु । अग्लोचत् । नृग्लोच । ग्लुञ्च्यात् । ग्लोचिता । ग्लोचि-
 ष्यति । अग्लोचिष्यत् । अग्लुचत्, अग्लोचीत् । ग्लुञ्चति ।
 ग्लुञ्चेत् । ग्लुञ्चतु । अग्लुञ्चत् । नृग्लुञ्च । ग्लुञ्च्यात् । ग्लुञ्चिता ।

ग्लुधिष्यति । अग्लुधिष्यत् । अग्लि अग्लुचत् अग्लुचीत् । ग्लुचू
 ग्लुचू स्तेये । ग्लोचति । ग्लोचेत् । ग्लोचतु । अग्लोचत् । जुग्लोच ।
 गुच्यात् । ग्लोचिता । ग्लोचिष्यति । अग्लोचिष्यत् । अग्लुचत् ।
 अग्लोचीत् । म्लेच्छ अव्यक्तायां वाचि । म्लेच्छति । म्लेच्छेत् ।
 म्लेच्छतु । अम्लेच्छत् । मम्लेच्छ । म्लेच्छ्यात् । म्लेच्छिता ।
 म्लेच्छिष्यति । अम्लेच्छिष्यत् । अम्लेच्छीत् । लच्छ लच्छु
 लक्षणे । लच्छति । लच्छेत् । लच्छतु । अलच्छत् । ललच्छ ।
 लच्छ्यात् । ललच्छति । ललच्छेत् । ललच्छतु । अललच्छत् ।
 लललच्छ । अलललच्छीत् । वाञ्छु वाञ्छायाम् । वाञ्छति ।
 वाञ्छेत् । वाञ्छतु । अवाञ्छत् । ववाञ्छ । वाञ्छ्यात् ।
 वाञ्छिता । वाञ्छिष्यति । अवाञ्छिष्यत् । अवाञ्छीत् ।
 आह्व आयाप्ते । आञ्छति । आञ्छेत् । आञ्छतु ।
 आञ्छत् । आञ्छ, आञ्छतुः, आञ्छु । आञ्छ्यात् ।
 आञ्छीत् । हीच्छ लज्जायाम् । हीच्छति । हीच्छेत् । हीच्छतु ।
 अहीच्छत् । निहीच्छ । अहीच्छीत् । मूर्च्छा मोहसमुच्छ्राययोः ।
 मूर्च्छति । मूर्च्छेत् । मूर्च्छतु । अमूर्च्छत् । मुमूर्च्छ । मूर्च्छ्यात् ।
 मूर्च्छिता । मूर्च्छिष्यति । अमूर्च्छिष्यत् । अमूर्च्छीत् । स्मूर्च्छा
 स्मूर्च्छा विसृता । युञ्ज प्रमादे । युञ्जति । युञ्जेत् । युञ्जतु ।
 अयुञ्जत् । युयुञ्ज । युञ्ज्यात् । युञ्जिता । युञ्जिष्यति ।
 अयुञ्जिष्यत् । अयुञ्जीत् । इति छान्ता पातवः । धृञ धृञ ध्वज
 ध्वज धन धनु वन वन पत्न गतौ । धर्नति । धर्नेत् । धर्नेत् ।

अधर्गत् । दधर्ग । धृन्मात् । धर्गिता । धर्गिष्यति । अधर्गिष्यत् ।
 अधर्गीत् । धृजति । धृजेत् । धृजतु । अधृजत् । दधृज ।
 धृज्यात् । धृजिता । धृजिष्यति । अधृजिष्यत् । अधृजीत् ।
 ध्वजति । दध्वज । अध्वानीत् । अध्वनीत् । ध्वजति । अध्व-
 नीत् । धनति । अधनीत् । अधानीत् । धनति । अधनीत् । वनति ।
 वनतु । ववान्, ववजतु, ववजु । अवानीत् । अवनीत् । वनति
 वनेत् । वनतु । अवनत् । ववान्, ववनतुः, ववनु । वन्यात् ।
 वजिता । नजिष्यति । अनजिष्यत् । अद्यतन्या 'व्यञ्जनादेर्वापा-
 त्त्यस्यात्,' इति वा वृद्धौ प्राप्तायाम्—

वद्वजनलूः । ४ । ३ । ४८ ॥

वद्वनोर्लकाररकारान्तयोश्च धातोरुपान्त्यस्याकारस्य परस्मैपदे
 स्तेऽटि सिचि पोर वृद्धिर्भवति । अवानीत्, अवानिष्टाम्, अवानिषुः ।
 अवानी, अवानिष्टम्, अवानिष्ट । अवानिषम्, अवानिष्,
 अवानिष्म । सज्जति । सज्जेत् । सज्जतु । असज्जत् । ससज्ज ।
 सज्ज्यात् । सज्जिता । सज्जिष्यति । असज्जिष्यत् । असज्जीत् ।
 अज क्षेपणे च । अजति । अजेत् । अजतु । आजत् ।

अव्यक्त्वचलच्यजेर्वा । ४ । ४ । २ ।

घञ्-क्यञ्चलचूर्वर्गितेऽशिति विषये अजेर्वा इत्यादेशो भवति ।
 अनुस्वारः इह निषेधार्थः । विवाय, विव्यतु, विव्युः । विवयिष

विवेथ, विव्यथुः, विव्य । विनाथ विवय । विव्यिव । विव्यिम ।
 वीयात् । वेता । वेप्यति । अवेप्यत् । अवैपीत् । तृप्रत्यये अनप्र-
 त्यये च परे 'त्रने वा' इति विकल्पः—प्रवेता प्राजिता । अन्ये
 तु अनप्रत्यये यकाररहिते व्यञ्जनादौ च सर्वात्र विरुल्लभमिच्छन्ति ।
 तन्मते थवि आनिय विवयिय विवेथ । आजिव, विव्यिव ।
 आनिम, विव्यिम । अजिता, वेता । अजिप्यति, वेप्यति इत्यादौ
 रूपद्वयम् । कुजू खुजू स्तेये । कोजति । कोजेत् । कोजतु ।
 अकोजत् । चुकोज । अकोजीत् । खोजति । चुखोज । अखो-
 जीत् । अर्ज सर्ज अर्जने । अर्जति । आनर्ज । आर्जीत् । सर्जति ।
 ससर्ज । असर्जीत् । कर्ज व्यथने । खर्ज मार्जने च । खर्जति ।
 चखर्ज । अखर्जीत् । खज मन्थं । खजु गतिवैकल्ये । खजति । खजतु ।
 अखजत् । चखज । खञ्ज्यात् । खजिता । खजिप्यति । अखजिप्यत् ।
 अखजीत् । एजु कम्पने एजति । एजेत् । एजतु । ऐजन् । एजा-
 श्चकार । एजाम्भूव । एजामास । एज्यात् । एजिता । एजिप्यति ।
 ऐजिप्यत् । ऐजीत् । द्योस्फूर्जा वज्रनिर्घोषे । द्वित्करणमधुप्रत्य-
 यार्थम् । ओदित्करणं कप्रत्ययस्य नत्वार्थम् । स्फूर्नति । स्फूर्-
 नेत् । स्फूर्नतु । अस्फूर्नत् । अस्फूर्जीत् । क्षीज कूज गुन गुजु
 अव्यक्तशब्दे । गुजति । गुजेत् । गुजतु । अगुजत् । जुगुज ।
 गुञ्ज्यात् । गुजिता । गुजिप्यति । अगुजिप्यत् । अगुजीत् ।
 लज लजु तर्ज भर्त्सने । तर्जति । तर्जेत् । तर्जतु । अतर्जत् । ततर्ज ।
 अतर्जीत् । लान लानु भर्त्सने च । लानति । ललान । अलानीत् ।

लाजति । लाजेत् । लाजतु । अलाजत् । लाज्ज । लाज्ज्यात् ।
 लाजिता । लाजिष्यति । अलाजिष्यत् । अलाजीत् । जन ननु
 युद्धे । जनति । जगान् । अजाजीत्, अजजीत् । जज्ञति । जज्ञेत् ।
 जनज्ञ । अजजीत् । तुम् हिसायाम् । तुम् कल्ने च । तुजति ।
 तुज । अतुजीत् । गर्ज गजु गृज गृजु मुज मुजु मृज मृजु मज
 शब्दे । गज मदने च । त्यज् हानौ । त्यजति । त्यजेत् । त्यजतु ।
 अत्यजत् । तत्याज । तत्याजिष्य, तत्यज्य । त्यज्यात् । त्यक्त्वा
 त्यक्त्वाः, त्यक्त्वाः । त्यक्त्वाः, त्यक्त्वाः । त्यक्त्वाः । त्यक्त्वाः ।
 अत्यज्यत् । अत्यज्यताम् । अत्यज्यन् ।

व्यञ्जनानामनिटि । ४ । ३ । ४५ ।

व्यञ्जनान्तस्य धातोः परस्मैपदविषये अनिटि सिचि परे
 समानस्य वृद्धिर्भवति नस्य चत्वे क्त्वे सस्य च पत्वे क्पयोर्गे
 क्षत्वे अत्याक्षीत् ।

धुह्रस्वान्तुगनिटस्तथोः । ४ । ३ । ७० ।

धुह्रन्ताद् ह्रस्वान्ताच्च धातोः परस्यानिटः सिचौ लुप्
 भवति ताक्षी थाक्षी च प्रत्यये । अत्याक्षाम् । अत्याक्षुः ।
 अत्याक्षीः, अत्याक्षम्, अत्याक्ष । अत्याक्षम्, अत्याक्षम्,
 अत्याक्षम् । पञ्च सङ्के ।

दंशसञ्जः शचि । ४ । २ । ४९ ।

अनयोऽपान्तस्य नस्य शचि परे लुप् भवति । तजति ।

सजेत् । सजतु । असजत् । ससज्ज । सन्यात् । सङ्गा । सङ्क्ष्यति ।
 'असङ्क्ष्यत् ।' असाङ्गीत्, असाङ्गाम् । 'असाङ्क्षुः असाङ्गीः ।
 असाङ्गम् । असाङ्ग । असाङ्गम् । असाङ्क्ष्व । 'असाङ्क्ष्म् ।
 उपसर्गपूर्वात् ' स्यासेनिसेषसिचसजां द्वित्वेऽपि ' अभिपजति ।
 अभिपपज्ज । अभ्यषाङ्गीत् । इति जान्ता घातवः । कटे वर्षावर-
 णयोः । कटति । कटेत् । कटतु । अकटत् । चकाट । कट्यात् ।
 कटिता । कटिष्यति । अकटिष्यत् ।

न श्विजागृशसक्षणह्म्येदितः । ४ । ३ । ४९ ।

श्विजागृशसक्षणां हकारमकारयकारान्तानामेदितश्च धातूनां
 परस्मैपदे सेटि सिचि वृद्धिर्न भवति । अकटीत्, अकटिष्टाम्,
 अकटिषुः । अकटीः, अकटिष्टम्, अकटिष्ट । अकटिष्टम्, अकटिष्व,
 अकटिष्म् । शट् रुजाविशरणगत्यवसादनेषु । शटति । शटेत् ।
 शटतु । अशट् । शशाट । शेयुः । शेडुः । शेय्य । शट्याद् ।
 शटिता । शटिष्यति । अशटिष्यत् । अशटीत्, अशटीत् । वट
 वेष्टने । वटति । वटेत् । वटतु । अंवटत् । ववाट ।

न शसददिवादिगुणिनः । ४ । १ । ३० ।

शसिद्योर्वादीनां गुणिनां च धातूनामेकारो न भवति ।
 'अनादेशादरेकव्यञ्जनमध्येऽतः' इत्यस्यापवादः । ववटुः, ववटुः ।
 वट्यात् । वटिता । वटिष्यति । अवटिष्यत् । अवाटीत्, अवटीत् ।
 विट खिट उत्थासे । शिट पिट अनादरे । जट झट सङ्घाते । पिठ

शब्दे च । फेयति । चिकेट । अकेटीत् । खयति । अखाटीत् ;
 अखटीत् । शेयति । जयति । जयति । जयाट । अजाटीत्, अजटीत् ।
 पेयति । पिपेट । अपेटीत् । भट भूतौ । भयति । वभाट । अभाटीत्,
 अभटीत् । तट उच्छ्रये । तयति । तटेत् । अताटीत्, अतटीत् ।
 खट काङ्क्षे । णट, नृत्तौ । नयति । ननाट । अनटीत्, अनाटीत् । हट
 दीप्तौ । पट अवयवं । छट विलोडनं । लोयति । लोटेत् । लोट्टु ।
 अलोटेत् । लुयोट । लुयोटिष । अलोटीत् । क्ति प्रे ये । क्ति
 शब्दे । हेट विनाशायाम् । हेयति । जिहेट । अहेटीत् । अट । पट
 इट क्ति कट कटु कटै गतौ ऐदित्करणं क्त्वास्तत्त्वोरिग्नियेषा-
 र्थम् । अयति । अटेत् । अय्त् । आयत् । आट, आयत्, आट्ट ।
 आटिष, आट्युः, आट । आट, आटिष, आटिष । - अट्यात् ।
 अटिता । अटिष्यति । आटिष्यत् । आटीत् । एयति ऐटीत् ।
 कुट वैकल्ये । कुण्टति । चुकुण्ट । अकुण्टीत् । मुट प्रमर्दने ।
 चुट चुट अल्पीभावे । वट विमानने । रुट लुट स्तेये ।
 स्फट स्फुट विदारणे । स्फोटति । स्फोटेत् । प्रस्फोट । अ फुट्ट,
 अस्फोटीत् । रट परिभाषणे । इति दान्ता धातवः । रट परिभा-
 षणे । रठति । रठेत् । अरयत् । रराठ रेयुः । रेयिष । अरा-
 टीत् । एठ व्यक्तायां वाचि । एठति । एपाठ, ऐयुः, ऐयुः ।
 ऐयिष । अपाटीत् अपटीत् । वठ स्पर्शे वठति । ववाठ । वव-
 टुः, ववुः । ववठिष । अवाटीत्, अवटीत् । मठ मद-निवा-
 सयोश्च । कठ कृच्छ्रजीवने । कठति । अकठत् । चकाठ, चकठुः,

चकटुः । अकाठीत्, अकठीत् । हठ बलात्कारे । उठ लुठ लुठ
 उपघाते । पिठ हिंसासंज्ञेशयोः । पेठति । पेठेत् । पेठतु । अपेठत् ।
 पिपेठ । अपेठीत् । शठ कैलवे । शठति । शशाठ शेरुतुः शेरुः ।
 शेठिय । अशाठीत्, अशठीत् । शुठ गतिप्रतिघाते । कुठ लुठ
 आलस्ये च । कुण्ठति । चुकुण्ठ । अकुण्ठीत् । शुठ शोषणे ।
 अठ लुठ गतौ । अठति । अठेत् । अठतु । आठ । अठ्यात् ।
 अठिता । अठिष्यति । आठीत् । इति ढान्ता धातवः । पुडु प्रम-
 र्दने । पुण्डति । पुण्ड । अपुण्डीत् । मुडु खण्डने च । मडु भूषा-
 याम् । गडु वदनैरुद्देशे । शौडू गर्वे । यौडू सम्बन्धे । मेडू भ्रेडू
 म्लेडू लोडू उन्मादे । रोडू रौडू तौडू अनादरे । क्रीडू विहारे । क्रीडति ।
 क्रीडेत् । क्रीडतु । अक्रीडत् । चिक्रीड । क्रीडिष्यति । अक्रीडि-
 ष्यत । तुडू तोडने । हुडू हुडू हुडू हौडू गतौ । खौडू प्रतिघाते ।
 विड आक्रोशे । अड उद्यमे । लड विजये । लडति, ललति । लडेत् ।
 लडतु । अलडत् । ललाड, लेडतुः, लेडु । लेडिय । अलाडीत्,
 अलडीत् । रुडु मदे । कडू कार्कश्ये । अडु अभियोगे । चुडू
 हावकरणे । इति ढान्ता धातवः । अण रण वण ग्रण वण मण
 भ्रण मण पण घ्वण ध्रण कण क्वण चण शब्दे । अणति ।
 अणेत् । अणतु । आणत् । आण । आगीत् । रणति । रराण,
 रेणतुः, रेणुः । अराणीत्, अरणीत् । वणति । ववाण, ववणतुः,
 ववणुः । अवाणीत्, अवणीत् । चणति । चनाण, चेणतुः, चेणुः ।
 चेणिष । अचाणीत्, अचणीत् । ओणू अपनयने । ओणति ।

ओणेत् । ओणत् । औणत् । ओणाञ्कार । ओणाम्भुव ।
 ओणामास । ओण्यात् । ओणिता । ओणिष्यति । औणि-
 प्यत् । औणीत् । शोणृ वर्णगत्योः । श्रोणृ श्रोणृ संघाते । पैणृ
 गतिप्रेरणश्लेषणेषु । इति णान्ता घातवः । चित्ते सम्झाने ।
 चेतति । चेतत् । चेतु । अचेतत् । चिचेत् । चित्यात् ।
 चेतिता । चेतियति । अचेतियत् । अचेतीत् । अत सातत्यगमने ।
 अंतति । अंतत् । अतु । अस्तत् । आत, आततुः, आतुः ।
 अत्यात् । अतिता । अतियति । आतियत् । आतीत् ।
 च्युतृ आसंचनं । च्योतति । च्योतेत् । च्योतु । अच्योतत् ।
 चुच्योत्, चुच्युततुः, चुच्युतुः । अच्युत्, अच्युतताम्, अच्यु-
 तन् । अच्योतीन् अच्योतिष्टाम्, अच्योतिषुः । चुतृ क्षुतृ च्युतृ
 क्षरणं । चोतति । चुचोत् । अचुत्, अचोतीत् । अच्योतीत्,
 अश्च्युत् । अश्च्युतन्, अश्च्योतीत् । जुतृ भासनं । जोतति ।
 जोतेत् । जोतु । अनोतन् । जुनोत् । अनुत्, अनोतीत् ।
 अंतु बन्धनं । अन्तति । अन्तेत् । अन्तु । आन्तु । आनन्त ।
 अन्त्यात् । अन्तिता । अन्तियति । आन्तियत् । आन्तीत् ।
 कित् निवासे । केतति । केतेत् । केतु । अकेत् । चिकेत् ।
 अकेतीत् । ऋतृ घृगागतिर्नर्धेषु । अर्तति । अर्तेत् । अर्तु ।
 आर्तत् । आर्त, आर्ततुः, आर्तुः । क्रयात् । अर्तिता ।
 अर्तिष्यति । अर्तियत् । आर्तीत् । इति तान्ता घातवः । कुशु
 पुंशु लुशु मशु मन्य मान्य हिंसासंक्षेपायोः । कुन्थति । कुन्थेत् ।

कुन्त्यत् । अकुन्त्यत् । चुकुन्थ । कुन्थ्यात् । कुन्थिता । कुन्थि-
 प्यति । अकुन्थिप्यत् । अकुन्थीत् । पुन्थति । लुन्थति । मथु-
 मन्थ्याद् । मथ्याद् । इति धान्ता धातवः । खाद भक्षणे । खादति ।
 खादेत् । खादतु । अखादतु । चखाद । अखादीत् , अखदीत् । बद्
 स्थैर्ये । बदति । बदेत् । बबाद, वेदतुः, वेदुः । वेदिष । अबा-
 दीत्, अबदीत् । खद हिंसायाम् । गद व्यक्तायां वान्नि । गदति ।
 गदेत् । गदतु । अगदत् । जगाद । गद्यात् । गदिता । गदिष्यति ।
 अगादीत् । अगदीत् ।

नेङ्मादापतपदनदगदवपीवहीशमूचिग्यातिवाति

द्रातिप्तातिस्पतिहन्निदेग्धौ । २ । ३ । ७९ ।

इमेति माङ्मेढोर्ग्रहणम् । अदुरपसर्गान्त शब्दस्याद् रपृव-
 णात् 'परस्योपसर्गस्यस्य नेर्नकारस्य माङ्मादौ परे णो भवति । प्रणि-
 गदति । प्रण्यगदत् । प्रणिजगाद । प्रण्यगदीत् । रद विलेखने ।
 रदति । रदेत् । रदतु । अरदत् । रराद, रेदतु, रेदुः । रेदिष ।
 अरादीत्, अरदीत् । णद चिश्चदा अव्यक्ते शब्दे । नदति ।
 प्रणिनदति । नदेत् । ननाद नेदतुः नेदुः । अनादीत् अनदीत् ।
 चित्करणं वर्तमाने क्तप्रत्ययार्थम् । क्ष्वेदति । चिश्चेद । क्ष्वेद्यात् ।
 अक्ष्वेदीत् । अर्द गतियाचनयोः । अर्दति । अर्देत् । आनर्द ।
 आर्दीत् । नर्द णर्द गर्द शब्दे । नर्दति अणोपदेशत्वात् प्रनर्दति ।
 णोपदेशस्य तु नर्दति प्रणर्दति । गर्दति । जगर्द । अगर्दीत् । तर्द

हिंसायाम् । कर्द्दं कुत्सिते शब्दे । सर्वं दशने । अद्दु बन्धने
 अन्दति । अन्देत् । अन्दतु । आन्दत् । आनन्द । अन्धात् ।
 अन्दिता । अन्दिष्यति । आन्दिष्यत् । आन्दीत् । इद्दु परमैश्वर्ये ।
 इन्दति । इन्देत् । इन्दतु । ऐन्दत् । इन्दाबभार । इन्दाबभूव ।
 इन्दामास । इन्धात् । ऐन्दीत् । विद्दु अवयवे । विन्दति ।
 विन्देत् । विविन्द । अविन्दीत् । णिद्दु कुत्सायाम् ।
 निन्दति । प्रणिन्दति । निनिन्द । अनिन्दीत् । टुनद्दु समृद्धौ ।
 नन्दति । नन्देत् । नन्दतु । अनन्दत् । ननन्द । अनन्दीद् ।
 चद्दु दीप्त्याह्लादनयोः । चन्दति । चचन्द । चन्धात् । अचन्दीत् ।
 ऋद्दु चेष्टायाम् । कद्दु ऋद्दु रोदनाह्वानयोः । कन्दति । चरन्द ।
 कन्धात् । अकन्दीत् । कन्दति । चक्रन्द । अकन्दीत् । कृन्दति ।
 चकृन्द । अकृन्दीत् । क्लिद्दु परिदेवने । क्लिन्दति । क्लिन्देत् ।
 क्लिन्दतु । अक्लिन्दत् । त्रिक्लिन्द । अक्लिन्दीत् । स्कन्दं गतिशो-
 पणयोः । स्कन्दति । स्कन्देत् । स्कन्दतु । अस्कन्दत् । चस्कन्द ।
 स्कधात् । स्कन्ता । स्कन्तस्यति । अस्कन्तस्यत् । अस्कान्तसीत् ।
 अस्कान्ताम्, अस्कान्तसु । अस्कान्तसी, अस्कान्तम्, अस्का-
 न्त । अस्कान्तसम्, अस्कान्तस्व, अस्कान्तस्म । अङ्घ्रि पक्षे
 अस्कन्दत्, अस्कन्दताम्, अस्कन्दन् । अस्कन्दः, अस्कन्दतम्,
 अस्कन्दत । अस्कन्दम्, अस्कन्दाव, अस्कन्दाम् । इति दान्ता
 धातवः । पिद्दु गत्याम् । सेवति । सेवेत् । सेवतु । असेवत् ।
 सिपेध । सिष्यात् । सेविता । सेधिष्यति । असिष्यात्

असेधीत् । पिबौ शास्त्रमाङ्गल्ययोः । सेषति । सेषेत् । सेषतु ।
 असेषत् । सिषेध । सिष्यात् । सेषिता । सेषिष्यति । असेषिष्यत् ।
 असेधीत् । पक्षे सेद्धा । सेत्स्यति । असेत्स्यत् । असेत्सीत्,
 औदित्करण्णाद् विकल्पेनेद् । शुन्ध शुद्धौ । शुन्धति । शुशुन्ध ।
 शुष्यात् । शुन्धिता । शुन्धिष्यति । अशुन्धिष्यत् । अशुन्धीत् ।
 इति घान्ता घातवः । स्तन घन ध्वन चन स्वन वन शब्दे ।
 स्तनति । स्तनेत् । स्तनतु । अस्तनत् । तस्तान । अस्तानीत्,
 अस्तनीत् । घनति । दधान । अधानीत्, अधनीत् । ध्वनति ।
 दध्वान । अध्वानीत् अध्वनीत् । चनति । चचान, चेनतुः, चेतुः ।
 अचानीत् अचनीत् । स्वनति । सस्वान । वनति । ववान, ववनतुः,
 ववनुः । वन्यात् । अवानीत्, अवनीत् । वन पन सम्भक्तौ ।
 संनति । ससान, सेनतुः, सेतुः । असानीत्, असनीत् । कनै
 दीप्तिकान्तिगतिषु । कनति । चकान । अकानीत्, अकनीत् ।
 इति नान्ताः । गुपौ रक्षणे

गुपौधूपविच्छिपणिपनेरायः । ३ । ४ । १ ।

एभ्यो धातुभ्यः स्वायै आयः प्रत्ययो भवति । गोपायति ।
 गोपायेत् । गोपायतु । अगोपायत् ।

अशचि ते वा । ३ । ४ । ४ ।

शुपादिभ्यस्ते आयादयः प्रत्यया अशचि वा भवन्ति ।

गोपायाश्चकार । गोपायाम्बभूव । गोपायामास । जुगोष ॥
जुगुप्सु , जुगुप्सु ।

अतः । ४ । ३ । ८२ ।

अदन्ताद् धातोर्विहितेऽशिति प्रत्यये परे धातोस्कारस्य लुङ्
भवति । गोपाय्यात्, गुप्यात् । गोपायिता । औडित्वादिङिङ्गल्य
गोपिता, गोप्ता । गोपायिष्यति, गोपिष्यति, गोप्स्यति । अगो-
पायिष्यत्, अगोपिष्यत्, अगोप्स्यत् । अगोपायीत् अगोपा-
यिष्टाम्, अगोपायिषु । अगोपीत्, अगोपिष्टाम्, अगोपिषु ।
अगोप्तीत्, अगोप्ताम्, अगोप्सु । अगोप्सी, अगोप्सम्,
अगोप्स । अगोप्सम्, अगोप्स्व, अगोप्स्य । तप धूप स्तापे ।
तपति । तपेत् । तप्सु । अतपत् । तताप, तपत्, तेषु । तेषिष्य ।
तप्यात् । तप्ता । तप्स्यति । अतप्स्यत् । अताप्सीत्, अताप्ताम्,
अताप्सु । अताप्सी । धूपायति । धूपायेत् । धूपायत् ।
अधूपायत् । धूपायाश्चकार । धूपायाम्बभूव । धूपायामास । धूप्यात् ।
धूपायिता, धूपिता । धूपायिष्यति, धूपिष्यति । अधूपायिष्यत्,
अधूपिष्यत् । अधूपायीत्, अधूपीत् । रप लप जल्प व्यक्त्यनने ।
रपति । रपेत् । रराप, रेप्सु, रेष्ट । रेपिष्य । अरपीत्, अरपीत् ।
रपति । लट्ठाप, लेप्सु, लेष्ट । लेपिष्य । अलपीत्, अलपीत् ।
जल्पति । जल्पेत् । जल्पत् । अनल्पत् । जनल्प, ननल्पत्,
जनल्पु । अनल्पीत् । नप मानसे च । नपति । ननाप, नेप्सु,

जेष्टु । जेषिथ । अजापीत्, अजपीत् । चप सान्त्वने । चपति ।
 चचाप, चेपतु, चेत् । चेपिय । अचपीत्, अचापीत् । पप
 समयये । सप्ति । ससाप, सेपतु, सेष्टु । असापीत्, असपीत् ।
 सृष्टु गतौ सर्पति । सर्पेत् । सर्पतु । असर्पत् । ससर्प, ससृपतु,
 ससृष्टु । ससर्पिथ, ससृपथु । सृप्यात् । सर्सा 'एष्टादिष्टपो वा'
 खप्ता । सप्स्यति, सृप्यति । असप्स्यत्, असृप्यत् । अद्यतन्याम्—

लृदिद्युतादिपुष्यादेः परस्मै । ३ । ४ । ६४ ।

लृदिता द्युतादे पुष्यादेश्च धातो कर्तर्यद्यतन्या परस्मैपदेऽङ्
 भवति । असृपत् । असृपताम्, असृपन् । असृप, असृपतम्,
 असृपत । असृपम्, असृपाव, असृपाम् । चुप मन्दायाम् । चोपति ।
 चुचोप, चुचुपतु, चुचुष्टु । अचोपीत् । तुप तुम्प चुप चुम्प
 तुफ तुम्फ नुफ नुम्फ हिंसायाम् । तोपति । तुतोप । अतोपीत् ।
 तुम्पति । तुम्पेत् । तुम्पतु । अतुम्पत् । तुतुम्प, सयोगान्तत्वात्
 तुतुम्पतु, तुतुम्प ।

सकारजः शकारश्चेत् पाटवर्गस्तवर्गः ।

नकारजावनुस्वारपञ्चमौ धुटि धातुषु ॥१॥

इति नगोपे तुप्यात् । अतुम्पीत् । त्रोपति । तुत्रोप । अत्रो-
 पीत् । तुम्पति । तुतुम्प । इति पान्ता धातवः । तोफति । तुतोफ ।
 अतोफीत् । तुम्फति । तुतुम्फ । अतुम्फीत् । त्रोफति । तुत्रोफ ।

अत्रोफीत् । अस्फति । तुष्टुम्फ । अतुष्टुम्फीत् । वर्क रफ रफु गतौ । व-
 र्कति वर्केत् । वर्तु । अवरर्कत् । वरर्क । अवरर्कीत् । रफति । रराफ,
 रेफतुः, रेफु । अराफीत्, अरफीत् । रम्फति । ररम्फ । अरम्फीत् ।
 इति कान्ता पान्तः । अर्व कर्व मर्व गर्व चर्व तर्व नर्व पर्व बर्व
 शर्व पर्व सर्व रिदु रघु गतौ । अर्वति । आनर्व । आर्वीत् । कर्वति ।
 चकर्व । अकर्वीत् । चम्बर्व । अस्तर्वीत् । गर्भति । नगर्व । अग-
 र्वीत् । चर्वति । चनर्व । अचर्वीत् । तर्वति । तनर्व । नर्वति ।
 ननर्व । अनर्वीत् । पर्वति । पपर्व । अपर्वीत् । शर्वति । शशर्व
 अशर्वीत् । सर्वति । समर्व । असर्वीत् । रिव्यति । रिरिव्य । रिव्यति ।
 ररव्य । अरव्यीत् । कुनु आच्छादने । छुनु तुनु अदने । चुचु
 यस्त्रमंयोगे । चुन्वति मुखम् । चुचुन्व । अचुन्वीत् । इति बान्ता
 भातवः । च्मू च्म्भू मिभू मिम्भू भर्भे हिंसायाम् । गर्भति ।
 समर्भे सद्भभट्टः । च्म्व्यात् । सर्भिता । मर्भिष्यति । अमर्भिष्यत् ।
 अगर्भीत् । च्म्वति । सद्भम्भ । अच्म्वीत् । सेभति । मित्रंभ ।
 अत्रंभीत् । मित्रंभति । मिषिन्भ । मिष्यात् । अमिन्वीत् । शुम्भ
 भातने । शु-भति । यन् नभ मेयुने । यभति । ययान,
 येभतुः । यन्ना, यन्नातौ, यन्नातः । यन्वति, यन्वतः,
 यन्वन्ति । भयप्स्यत् । भयप्सीत्, भयाप्सान्,
 भयाप्सुः । भयाप्सीः, भयाप्सन्, भयाप्स । भयाप्सन्,
 भयाप्सा, भयाप्सम् । नभति । नभेत् । ननाभ, जेन्तु, जेनुः ।
 जेभिष । नभ्यात् । नभिता । भजनीत्, भजयेत् । इति बान्ता

घातवः । चमू छमू जमू शमू जिमू अदने । चमति । चमेत् । चमतु ।
 अचमत् । चचाम, चेमतुः, चेमुः । अचामीत् । अचमीत्, आङ्पूर्-
 वान्त ' छिवुङ्म्याचमः ' आचामति । आचामेत् । आचामतु ।
 छमति । चछाम चच्छमतुः । अछामीत्, अच्छमीत् । जमति ।
 जजाम । जमति । जजाम । अजामीत्, अजमीत् । जेमति ।
 जेमेत् । जेमतु । अजेमत् । जिजेम जिजिमतुः । अजेमीत् ।
 जेमिता । क्रमू पादविक्षेपे ।

भ्राभ्रलासभ्रपक्रयल्लयमिचुटिलपियसिसंय-
 सेर्वा । ३ । ४ । ७३ । *

एभ्यः कर्तरि शिति श्यो वा भवति ।

क्रमो दीर्घः परस्मै । ४ । २ । १०९ ।

क्रमेः परस्मैपदनिमित्ते शिति परे दीर्घो भवति । क्राम्यति ।
 क्राम्येत् । क्राम्यतु । अक्राम्यत् । श्याभावे क्रामति । क्रामेत् ।
 क्रामतु । अक्रामत् । चक्राम । क्रम्यात् । क्रमिता । क्रमिष्यति ।
 अक्रमिष्यत् । ' न ध्विनागृ-' इत्यादिना वृद्धिनिषेधे अक्रमीत् ।
 यमूं उपरमे—

गमिष्यमश्छः । ४ । २ । १०६ ।

एषामत्यादौ शिति परे छो भवति । ' पष्ठ्याऽन्त्यस्य '
 यच्छति । यच्छेत् । यच्छतु । अयच्छत् । ययाम, येमतुः, येमुः ।

येमिष । यन्यान् । यन्ता । यंस्यति । अयंस्यन् । अयंसीन् अयं-
मिष्टाम् अयंमिषुः । अयंसीः अयंसिष्टम् अयंमिष्ट । अयंमिषम्
अयंमिषन् अयंमिषम् । न्यमू शब्दे । स्यमति । णन् प्रह्वये ।
जपति । नमत् । नमतु । अनमन् । ननाम नेमतुः नेनुः । नेमिष ।
नम्यान् । नंस्यति । अनंस्यन् । अनंसीन् अनंमिष्टाम् अनं-
मिषुः । अनंसीः अनंमिष्टम् अनंमिष्ट । अनंमिषम् अनं-
सिष्य अनंमिषम् । णम् एम् वैकल्ये । समति । मनाम सेमतुः
सेमृ । अमामीत् । म्मति । स्तमेन् । स्तमतु । अस्तमत् ।
तस्नाम तस्तमतुः तस्तनुः । अस्तासीत् । अय शब्दभक्त्योः ।
अमति । अमेत् । अमतु । आपत् । आम आपतुः आनुः ।
आमीत् । अय द्रम हन्म मीमृ गम्लं गनौ । द्रमति । द्द्राम ।
अद्रमीत् । हम्मति । नहन्म । अहम्मीत् । मीमति । मिमीम ।
अमीमीत् । ' गमिष्यमः छः ' गच्छति । गच्छेत् । गच्छतु ।
अगच्छत् । जगाम नग्मतुः जेनुः । जमिष, जगन्प । गन्ता ।

गमोऽनात्मने । ४ । ४ । ५२ ।

गमः परम्य स्नाद्यशितः सांशिरिद् भवति, न त्वात्मनेपदे ।
गमिष्यति । अगमिष्यन् । अद्यतन्याम्-अगमत् अगमनाम्
अगमन् । अगमः अगमतम् अगमत । अगम्य अगमात्
भगमाम । इति मान्ता घातः । हय ह्यं ह्यन्तौ च ।
हयति । नहाय । अह्योन् । ह्यति । नह्यं । अह्योन् । मय्य

बन्धने । मव्यति । ममव्य । अमव्यीत् । सूक्ष्म ईक्ष्म ईर्ष्य ईर्ष्या-
 र्थाः । सूक्ष्मति । सुसूक्ष्म । असूक्ष्मीत् । असूक्ष्मिष्ठात् । असू-
 क्ष्मिषुः । ईक्ष्मति । ईक्ष्मिष्ठात् । ईक्ष्मिन्वभूव । ईक्ष्मिमास ।
 ईक्ष्मीत् । ईक्ष्मिता । ईक्ष्मिष्यति । ऐक्ष्मिष्यत् । ऐक्ष्मीत् । ईर्ष्यति
 ईर्ष्याञ्चकार । ईर्ष्यान्वभूव । ईर्ष्यामास । ऐर्ष्यीत् । शुच्यै चुच्यै
 अभिषवे । शुच्यति । शुशुच्य । शुच्य्यात् । अशुच्यीत् ।
 चुच्यति । चुचुच्य । चुच्य्यात् । अचुच्यीत् । इति यान्ता धा-
 तवः । त्सर छद्मगतौ । त्सरति । त्सरेत् । त्सरतु । अत्सरत् ।
 तत्सार । अत्सारीत् । कमर इच्छने । कमरति । चक्रमार । अकम-
 रीत् । अत्र वत्र मत्र गतौ । चर भक्षणे च । घोरु गतिचातुर्ये ।
 खीरु प्रतिघाते । घोरति । दुधोर । अधोरीत् । खोरति । चुखोर ।
 अंखोरीत् । इति रान्ता धातवः । दल विफला विशरणे । दलति ।
 दंढाल देल्लुः देल्लुः । देल्लिय । अदालीत्, अदलीत् । फलति ।
 फलेत् । पफाल फल्लुः फल्लुः । अफालीत्, अफलीत् । मील
 शमील स्मील क्षमील निमेषणे । मीलति । मिमील । अमीलीत् ।
 एवं शमीलादीनाम् । पील प्रतिहर्षे । पीलति । पिपील । अपी-
 लीत् । पील वरणे । नीलति । निनील । अनीलीत् । शील
 समाधौ । शीलति । शिशील । अशीलीत् । कील बन्धे । की-
 लति । अकीलीत् । कूल आवरणे । कूलति । चुकूल । अकूलीत्
 शूल रुनायाम् । शूलति । शुशूल । अशूलीत् । तूल निष्कर्षे ।
 तूलति । तुतूल । अतूलीत् । फूल संघाते । फूल प्रतिष्ठायाम् । फल

निष्पत्तौ । फुल्ल विकल्सनं । फुल्लति वनं विक्रमतीत्यर्थः । चुल्ल हान्य-
करणे । चिल्ल शैथिल्ये च । पेल्ड फेल्ड शेल्ड पेल्ड सेल्ड वेह्ल्ड
सल तिल लि्ल पल्ल वेल्ड गतौ । केल्ड क्वेल्ड खेल्ड वेल्ड चेल्ड
स्वल चञ्जे । स्वरति । चस्वाल् । अस्वालीत् । एवं खल्ल
संचये च । श्वल्ल श्वल्ल आशुगतौ । गल्ल अदन् इति लान्ता वा-
तवः । पूर्वं पर्वं मर्वं पूरणे । पूर्वति । पुपूर्व । अपूर्वीत् । पर्वति ।
पपर्व । अपर्वीत् । मर्वति । ममर्व । अमर्वीत् । गर्वं अभिनिर्वंशे ।
गर्वति । जगर्व । अगर्वीत् । छिबू सिबू निरसने—

छिबूकम्वाचमः । ४ । २ । ११० ।

एषां त्यादिभिन्ने शिति परे दीर्घो भवति । छीवति । छीवेत् ।
छीवतु । अछीवत् ।

तिर्वा छियः । ४ । १ । ४३ ।

छिभो द्वित्वं सनि पूर्वस्य ति इत्यादेशो वा भवति । तिष्ठेव
तिष्ठिवतुः तिष्ठिषुः । तिष्ठेविष । पक्षे तिष्ठेव तिष्ठिवतुः तिष्ठिषुः ।
तिष्ठेविष । 'भ्रादेर्नामिभो दीर्घो बौर्ध्वजनं' छीज्यात् । छेविता ।
छेविव्यति । अछेविव्यत् । अछेवीत् । क्षेवति । चिक्षेव । अक्षेवीत् ।
जीव प्राणशरणे । जीवति । निजीव । अजीवीत् । पीव मीव तीव
नीव स्यौल्ये । पीवति । पीवेत् । अपीवीत् । मीवति । तीवति ।
नीवति । पिबु मिबु निबु सेचनं । पिन्वति । पिपिन्व । अपिन्वीत् ।
हिबु दिबु निबु प्रीणनं । हिन्वति । निहिन्व । अहिन्वीत् ।

दिन्वति । दिदिन्व । अदिन्वीत् । जिन्वति । जिजिन्व । अजि-
न्वीत् । इयु व्याप्तौ । इन्वति । ऐन्वत् । इन्वाञ्चकार । इन्वाम्ब-
भूव । इन्वामास । ऐन्वीत् । अव रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगमन-
प्रवेशश्रवणान्म्यर्ययाचनक्रियेच्छादीप्त्यालिङ्गनहिंसादहनभाववृद्धि-
षु । अवति । आव । अव्यात् । अविता । आवीत् । इति
वान्ता धातव । कश शब्दे । कशति । चकाश । कश्यात् ।
अकाशीत्, अरुशीत् । मिश मश रोषे च । मेशति । मिमेश ।
अमेशीत् । शश प्लुतिगतौ । शशति । शशाश । अशाशीत्,
अशशीत् । शिश समाधौ । नेशति । निनेश । अनेशीत् ।
दृशुं प्रेक्षणे । 'श्रौतिकृबु'—इत्यादिना पश्यति । पश्येत् । पश्यतु ।
अपश्यत् । ददर्श ददृशतु ददृशु । ददर्शिय पक्षे—

अः सृजिदृशोऽकिति । ४ । ४ । १११ ।

अनयो स्वरात् परोऽदन्तो भवति ध्रुवादौ प्रत्यये परे, न तु
किति । ददृष्ट । ददृयात् । द्रष्टा । द्रक्ष्यति । अद्रक्ष्यत् ।
अद्यतन्या तु अङ्क्षे—

ऋवर्णदृशोऽङि । ४ । ३ । ७ ।

ऋवर्णान्तानां दृशेश्च गुणो भवति अङि परे । अदर्शत्
अदर्शताम् अदर्शन् । पक्षे अद्राशीत् । " ध्रुवदृष्ट्वाङ्गुगान्दिस्तथो-'
इति सिञ्जुकि अद्राष्टाम् । अद्राशु । अद्राक्षीः अद्राष्टम्
अद्राष्ट । अद्राक्षम् अद्राक्ष्व अद्राक्ष्य । दृश दशने । दृशति ।

दृशेत् । दृशतु । अदृशत् । ददृश । दृश्यात् । दृष्टा । दृढ्-स्यति ।
 अदृढ्-स्यत् । अदादृशीत् । अदाष्टाम् । अदादृक्षु । इति शान्ता
 धातव । वृषु शञ्चे । वीषति । जुषोष । अजुषत्, अजोषीत् ।
 मृष प्रसवे । ऊष रुनायाम् । ऊषति । ऊषाश्चकार । उषाम्बभूव ।
 ऊषामास । ऊष्यात् । उपिता । उपिष्यात् । औपिष्यत् ।
 औषीत् । ईष उञ्छे । ईषति । ईषत् । ईषतु । ऐषत् । ईषाश्चकार ।
 ईषाम्बभूव । ईषामास । ऐषीत् । वृष विलेखने । कर्षति । चर्षम् ।
 चर्षिष । हृष्यात् ।

स्पृश्यादिसृषो वा । ४ । ४ । ११२ ।

स्पृशामृशकृपृषपृष्टा सपथ म्वरात् परो धुबागौ प्रत्यये परे
 अदन्तो वा भवति, न तु मिति । कृष्टा पक्षे कर्षा । कृद्व्यति
 पक्षे कर्ष्यति । अकृद्व्यत्, अकृद्व्यत् ।

स्पृशमृशकृपृषपृष्टो वा । ३ । ४ । ५४ ।

एभ्यो धातुभ्योऽद्यतन्मा मिन् वा भवति । अकार्षीत् अका-
 र्षाम् अकार्षु । अकार्षी अकार्षम् अकार्ष । अकार्षम् अकार्ष-
 अकार्षम् । अकारागम अकार्षीत् । सिनोऽभावे—

दृशिणो नाम्युपान्त्याददृशोऽनितः सकृ । ३ । ४ । ५५ ।

हकारान्ताद् दृशिभिन्नात् सिङन्ताद् नाम्युपान्त्यादनितोऽद्य-
 तन्त्या सकृ भवति । अदृक्षत् अदृक्षताम् अदृक्षत् । अदृक्षः
 अदृक्षतम् अदृक्षत् । अदृक्षम् अदृक्षाव अदृक्षाम । न

शिष्य जय जय वय मय मुय स्व रिय यूय जूय शय चय
हिंसायाम् । वृषू संघाते च । भय भर्त्सने । निषू विषू मिषू निषू
शूषू वृषू सेचने । मृषू सहने च । उषू श्रिषू क्षिषू शुषू प्लुषू दाहे ।
ओषति । उवोष । औषीत् । घृषू संघर्षे । हृषू अलीके । घर्षति ।
जघर्ष । अघर्षीत् । हर्षति । जहर्ष । अहर्षीत् । पुष पुष्टौ । पो-
षति । पुपोष । अपोषीत् । भूष तसु अलङ्कारे । भूषति । बुभूष ।
अभूषीत् । इति षान्ता धात्वः । तंसति । ततंस । अतंसीत् ।
लस श्लेषणक्रीडनयोः । लसति । ल्लास लेमतुः लेसुः । लेसिय ।
अलासीत् । वस्तुं अदने । वसति । वसेन् । जघास ।

गमहनजनखनघसः स्वरेऽनङि विङति लुक्

। ४ । २ । ४४ ।

एषामुषान्त्यस्याङ्ङने स्वरादौ विङति परे लुग् भवति ।

घस्वसः । २ । ३ । ३६ ।

नाम्यादेः परम्य घस्वमोः स पो भवति । जक्षतुः जक्षुः ।
जवसिथ, जवस्थ । वन्यात् । वन्ता वन्तारौ वन्तारः ।

सस्तः सि । ४ । ३ । ९२ ।

धातोः सन्तंस्याशिति सादौ प्रत्यये विषयभूते तो भवति ।
वत्स्यति । अवत्स्यत् । अवसत् अवसताम् अवसन् । अवसः अवस-
तम् अवसत । अवसम् अवसाव अवसाय । हसे हसने । हसति ।
ज्वहास । अहसीत् । पिष्ट-पेष्ट वेष्ट गतौ । पेसति । पिपेष्ट पिपे-

सत् पिपेसुः । अपेसीत् । शसू हिंसायाम् । शसति । शशास । अशा-
सीत्, अशसीत् । शंसू स्तुतौ च इति सान्ता धातवः । मिहं सेवने ।
मेहति । मिमेह । मिह्यात् । मेढा । मेक्ष्यति । अमेक्ष्यत् । अमेक्षत्
अत्र सक् अमेक्षताम् अमेक्षन् । अमेक्ष अमेक्षतम् अमेक्षत । अमे-
क्षम् अमेक्षाच्च अमेक्षाम् । दहं भस्मीकरणे । दहति । दहेत् । दहतु ।
अदहत् । ददाह देहतु देहुः । देहिय, ददग्ध । दह्यात् । दग्धा ।
घक्ष्यति । अधक्ष्यत् । अघाक्षीत् अदाग्धाम् अघाक्षु । अघाक्षीः
अदाग्धम् अदाग्ध । अघाक्षम् अघाक्ष्व अघाक्षम् । रह त्यागे ।
रहु गतौ । रंहति । ररंह । अरंहीत् । र्ह रहु वृह वृद्धौ । वृह
वृद्ध शब्दे च । रंहति । वरंह । अद्यतन्यामदि अवृहत् अवृहताम्
अवृहन् । अडभावं अवर्हीत् अवर्हिष्टाम् अवर्हिषु । वृंहति ।
ववृंह । अवृंहति । उह तुह दुह अर्धने । ओहति । औहत्,
औहीत् । तोहति । तुतोह । अतुहत्, अतोहीत् । दोहति ।
दुदोह । अदुहत्, अदोहीत् । अर्ह मह पूजायाम् । अर्हति ।
आनर्ह । आर्हीत् । महति । ममाह मेहतु मेहुः । अमहीत् ।
इति हान्ता धातवः । उक्ष सेवने । उक्षति । उक्षाश्चकार । उक्षा-
न्वभूव । उक्षामास । औक्षीत् । रक्ष पालने रक्षति । ररक्ष ।
अरक्षीत् । मक्ष मुक्ष संघाते । मुक्षति । मुमुक्ष । अमुक्षीत् ।
अक्षौ व्यासौ च ।

वाऽक्षः । ३ । ४ । ७६ ।

अक्षवातोः कर्तरि विहिते श्रिति प्रत्यये रुर्वा भवति ।

उश्नोः । ४ । ३ । २ ।

तो० पर्योरुश्नो० प्रत्यययोः स्थाने गुणो भवति, अविडति
प्रत्यये परे । अश्नोति अश्नुतः अश्नुवन्ति । अश्नोषि
अश्नुय० अश्नुय । अश्नोमि अश्नुवः अश्नुम । अश्नुयात् ।
अश्नोतु, अश्नुतात् अश्नुताम् अश्नुवन्तु । अश्नुहि,
अश्नुतात् । आश्नोत् । पक्षे अक्षति । अक्षेत् । अक्षतु । आक्षत् ।
आनक्ष । आनक्षि, आनष्ट । अक्ष्यात् । अक्षिता, अष्टा ।
अक्षिष्यति, अक्ष्यति । आक्षिप्यत्, आक्ष्यत् । आक्षीत्
आक्षिष्टाम् आक्षिषुः । इडभावे आष्टाम् आक्षुः ।
आष्टम् आष्ट । आक्षम् आक्ष्व आक्ष्म । तक्षौ त्वक्षौ तनूकरणे ।
तक्षति । ततक्ष ततक्षतुः । ततक्षि, ततष्ट । तक्ष्यात् । तक्षिता,
तष्टा । तक्षिष्यति, तक्ष्यति । अतक्षिष्यत्, अतक्ष्यत् । अतक्षीत्
अतक्षिष्टाम् अतक्षिषुः । इडभावपक्षे अताक्षीत् अताष्टाम्
अताक्षुः । त्वक्षति । तत्वक्ष । अत्वक्षीत्, अत्वाक्षीत् ।
णिक्ष चुम्बने । वक्ष रोषे । त्वक्ष त्वचने । सूक्ष्म अनादरे । काक्षु
बाक्षु माक्षु काङ्क्षायाम् । सं गतौ सरति । सरेत् । सरतु । असरत् ।

वेगे सत्तेर्धात् ४ । २ । १०७ ।

वेगे गम्यमाने स्रवात्तोरत्याद्यौ शिति परे घावादेशो भवति ।
भावति । घावेत् । घावतु । अघावत् । ससार सस्रतुः सस्रुः ।
सर्ताः । सरिष्यति । अस्रिष्यत् ।

सत्सर्पचैर्वा । ३ । ४ । ६ ? ।

आभ्यां कर्तर्यद्यतन्यामङ् वा भवति । असरत् असरताम्
अमरन् । पक्षे अमार्पीत् असार्ष्टाम् असार्पुः इत्यादीनि रूपाणि ।

इति भ्वादिगणे परस्मैपदं संपाप्तम् ।

अथात्मनेपदम् ।

गाङ् गतौ ' इङितः कर्तरि ' इत्यात्मनेपदम् । शवि - दंष्ट्रं
च गाते, गाते ।

अनतोऽन्तोऽदात्मनेपदे । ४ । २ । ११४ ।

अनत. परस्यात्मनेपदस्यस्यान्तोऽङ् भवति । गाते । गासे
गाये गाध्वं । ' इडेत्प्रसि चातो लुक् ' इति गे गावहे गामहे ।
गेत गेयाताम् गेरन् । गेयाः गेयायाम् गेत्वम् । गेय गेवहि
गेमहि । गाताम् गाताम् गाताम् । गास्व गायाम् गाध्वम् । गै
गावहै गामहै । अगान अगाताम् अगात । अगायाः अगायाम्
अगाध्वम् । अगे अगावहि अगामहि । जगे जगावे जगिरे ।
जगिणे जगाथे जगिध्वं । जगे जगिवहे जगिमहे । गासीष्ट गासी-
यास्ताम् गासीरन् । गासिष्ठाः गासीयास्थाम् गासीध्वम् । गासीय
-गासीवहि गासीमहि । गाता गातारौ गातारः । गातासे गातासाथे

गाताध्वे । गाताहे गातास्वहे गातास्महे । गास्यते गास्येते गा-
 स्यन्ते । गास्यसे गास्येथे गास्यध्वे । गास्ये गास्यावहे गास्या-
 महे । अगास्यत अगास्येताम् अगास्यन्त । अगास्यथाः अगा-
 स्येथाम् अगास्यध्वम् । अगास्ये अगास्यावहे अगास्यामहे ।
 अद्यतन्याम्-अगास्त अगासाताम् अगास्तत । अगास्याः अगा-
 सायाम् अगाद्व्वम् । अगासि अगास्वहि अगास्महि । ऋिङ्
 ईपदसने । शवि गुणे च स्मयते स्मयेत स्मयन्ते । स्मयसे
 स्मयेथे स्मयध्वे । स्मये स्मयावहे स्मयामहे । स्मयेत स्मये-
 याताम् स्मयेरन् । स्मयेथाः स्मयेथायाम् स्मयेध्वम् । स्मयेय
 स्मयेवहि स्मयेमहि । स्मयताम् स्मयेताम् स्मयन्ताम् । स्मयस्व
 स्मयेथाम् स्मयध्वम् । स्मयै स्मयावहै स्मयामहै । अस्मयत
 अस्मयेताम् अस्मयन्त । अस्मयथाः अस्मयेथाम् अस्मयध्वम् ।
 अस्मये अस्मयावहि अस्मयामहि । परोक्षायाम्-सिष्मिये सिष्मि-
 याते सिष्मियिरे । सिष्मियिषे सिष्मियाथे सिष्मियिद्वे, सिष्मि-
 यिध्वे । सिष्मिये सिष्मियिवहे सिष्मियिमहे । स्मेपीष्ट स्मेपीया-
 स्ताम् स्मेपीरन् । स्मेता स्मेतारौ स्मेतारः । स्मेतासे । स्मेप्यत
 स्मेप्येते स्मेप्यन्ते । अस्मेप्यत अस्मेप्येताम् अस्मेप्यन्त । अद्य-
 तन्याम्-अस्मेष्ट अस्मेपाताम् अस्मेष्टत । अस्मेष्टाः अस्मेपाथाम्
 अस्मेद्व्वम् । अस्मेषि अस्मेष्वहि अस्मेष्महि ॥ ङीङ् विहायसां
 गतौ डयते । डयेत । डयताम् । अडयत । डिङ्ये डिङ्याते
 डिङ्यिरे । डयिपीष्ट । डयिता । डयिप्यते । अडयिप्यत । अड-

यिष्ट अडयिषाताम् अडयिषत । उंङ् कुङ् गुंङ् घुंङ् डुङ् शब्दे ।
 अवते । अवेत । अवताम् । आवत । ऊवे ऊवाते ऊविर । ओपीष्ट ।
 ओता । ओप्यते । औप्यत । औष्ट औषाताम् औषत । कवते । चुकुवे ।
 गवते । जुगुवे । अगोष्ट । घवते । जुगुवे । अघोष्ट । ङवते ।
 जुडुवे । अङोष्ट । च्युंङ् ज्युंङ् जुंङ् पुंङ् प्लुंङ् गतौ । च्यवते ।
 च्यवत । च्यवताम् । अच्यवत । चुच्युवे । च्योपीष्ट । च्योता ।
 च्योप्यते । अच्योप्यत । अच्योष्ट । रुंङ् रोपणे । रवते । रुखे ।
 अरोष्ट । पूङ् पवने । पवते । प्वेत । पवताम् । अपवत । पुपुवे ।
 पविपीष्ट । पविता । पविप्यते । अपविप्यत । अपविष्ट अपविषाताम्
 अपविषत । मूङ् बन्वने । मवते । मवेत । मवताम् । अमवत ।
 मुमुवे । मविपीष्ट । मविता । मविप्यते । अमविप्यत । अमविष्ट ।
 धृङ् अवध्वंसने । धरते । दध्रे । अधरिष्ट । मेङ् प्रतिदाने । मयते ।
 मयेत । मयताम् । अमयत । ममे । अमास्त अमासाताम्
 अमासत । अमास्था. अमासाथाम् अमाद्ध्यम् । अमासि
 अमास्वहि अमास्महि । देङ् त्रैङ् पालने । दयते । दयेत ।
 दयताम् । अदयत । परोक्षायाम्—

देर्दिङिः परोक्षायाम् । ४ । १ । ३२ ।

देङ्धातोः परोक्षायां दिङिरादेशो भवति, न च द्विः ।
 दिग्ने दिग्याते दिग्धिरे । दार्मीष्ट । दाना । दास्यते । अदास्यत ।
 अद्यतत्याम्— ।

इथ स्यादः । ४ । १३ । ४१ ।

स्याधातोर्दासंज्ञकाच्चात्मनेपदविषयः सिच् विद्धद् भवति ।
 सद्योने चानयोरि । 'धुइइस्वाद्' इत्यादिनां सिन्लुकि अदित
 अदिपाताम् अदिषत । अदिथा अदिपाथाम् अदिद्वम् ।
 अदिषि अदिष्वहि अदिष्महि । वडुङ् कौटिल्ये । वङ्कते ।
 ववङ्के । अवङ्किष्ट । अकुङ् लक्षणे । अङ्कते । अङ्कते । अङ्कताम् ।
 आङ्कत । आनङ्के । अङ्किपीष्ट । अङ्किता । अङ्किष्यते । आङ्कि-
 प्यत । आङ्किष्ट । शीरुङ् सेचने । शीकते । शीकेत । शिशिके ।
 अशीकिष्ट । लोक्कुङ् दर्शने । लोकते । लुलोके । अलोकिष्ट ।
 श्लोक्कुङ् संघाते । द्रेरुङ् धेरुङ् शब्दोत्साहे । रेकुङ् शकुङ्
 शङ्कायाम् । ककि लौल्ये । ककते । ककेत । ककताम् । अककत ।
 चकके चकराते चककिरे । ककिपीष्ट । ककिता । ककिष्यते ।
 अककिष्यत । अरुकिष्ट । कुकि वृकि आदाने । चकि तृप्तिप्रति-
 यातयो । ककुङ् चकुङ् व्रकुङ् थकुङ् शकुङ् दौकुङ् त्रौकुङ्
 प्वष्कि वस्कि मस्कि तिकि टिकि टीकुङ् सेकुङ् तेकुङ् रघुङ्
 लघुङ् गतौ । कङ्कते । चरुङ्के । अकङ्किष्ट । दौकते । डुदौके ।
 अदौकिष्ट । लङ्कते । ललङ्के । अलङ्किष्ट । अघुङ् वघुङ् गत्याक्षेपे ।
 आङ्किष्ट । अवङ्किष्ट । मघुङ् कैतवे च । मङ्कते । अमङ्किष्ट ।
 श्लाघुङ् कल्पने । श्लाघते । लोचुङ् दर्शने । लोचते । लुलोचे ।
 अलोचिष्ट । पचि सैचने । सचते । कचि बन्धने । कचते । चकचे ।
 अकचिष्ट । वचि दीप्तौ । मचि मुचुङ् कल्कने । मुचते । मुमुचे ।

अमुच्चिष्ट । पचुङ् व्यक्तीकरणे पचते । पपञ्च । अपच्चिष्ट । ए-
नृङ् त्रेनृङ् श्रानि दीप्तौ । एनन । एनाञ्चके । एनाम्बभूवे ।

अस्तेः सिंहस्त्वेति । ४ । ३ । ७३ ।

अस्तं. सः सादौ प्रत्यये परे लुक् भवति, एति परे तु सो हः
स्यात् । एजामाहे । एजिपीष्ट । एजिता । एजिप्यते । ऐजिप्यत ।
ऐजिष्ट । इजुङ् गतौ । इजते । इजाञ्चके । इजाम्बभूवे । इजा-
माहे । इजिपीष्ट । इजिता । इजिप्यते । ऐजिप्यत । ऐजिष्ट ।
ऋजि गतिव्यानार्जनोपार्जनेषु । अर्जते । आनृजे । आर्जिष्ट ।
ऋजुङ् भृजङ् भर्जने । ऋजते । आनृज्जे । आर्जिष्ट । तिजि
क्षमानिश्चानयोः क्षमायां ' गुप्-तिजः '—इति तितितते चेष्टि
चेष्टायाम् । चेष्टते । अचेष्टिष्ट । एठि हेठि विवाचायाम् । एठते ।
एठाञ्चके । एठाम्बभूवे । एठामाहे । ऐठिष्ट । हेठते । निहेठे ।
अहेठिष्ट । मृदुङ् कटुङ् शोके । मृदुङ् पलायने । मुण्टते । मुमुण्डे ।
अमुण्डिष्ट । भृदुङ् पदुङ् गतौ । अण्डते आनण्डे । आण्डिष्ट ।
पण्डते । पपण्डे । अपण्डिष्ट । हुडुङ् पिडुङ् संवाते । हिडुङ् गतौ
च । हिण्डते । निहिण्डे । अहिण्डिष्ट । शडुङ् रुनायां च ।
शण्डते । शशण्डे । अशण्डिष्ट । तडुङ् ताडने । तण्डते । ततण्डे ।
अतण्डिष्ट । त्रिणुङ् वृणुङ् घृणुङ् ग्रहणे । त्रिणुते । नित्रिणुने ।
अत्रिण्डिष्ट । पणि व्यवहारस्तुत्यो । ' गुपौधूप—' इत्यादिनाऽऽय-
प्रत्यये । अनुवन्धात्प्राशङ्गि परे आयप्रत्ययान्ताभावपक्षे चरितार्थ-
त्वाद् आयप्रत्यये सति आत्मनपदं न भवति । पणायति । पणा-

येत् । पणायत् । अपणायत् । पणायच्चकार, पणायाम्बभूव, पणा-
 यामास । पेणे पेणाते पेणिरे । पणाय्यात्, पणिपीष्ट । पणा-
 यिता, पणिता । पणायिष्यति, पणिष्यते । अपणायिष्यत्, अप-
 णिष्यत । अपणायीत्, अपणिष्ट । यतैङ् प्रयत्ने । यतते । यतत ।
 यतताम् । अयतत । येतुं येताते येतिरे । येतिषे येताथे येतिध्वे ।
 येते येतिवहे येतिमहे । यतिपीष्ट । यतिता । यतिष्यते । अयति-
 ष्यत । अयतिष्ट । युतृङ् जुतृङ् भासने । योतते । युयुते । अयो-
 तिष्ट । जोतते । जुजुते । अजोतिष्ट । नायृङ् उपतापैश्वर्याशी.पु च ।
 नाथते । नाथेत । नाथताम् । अनाथत । अथुङ् शैथिल्ये ।
 अन्थते । ग्रथुङ् कौटिल्ये । ग्रन्थते । जग्रन्थे । अग्रन्यिष्ट । कत्थि-
 ष्ठाघायाम् । कत्थते । चकत्थे । अकत्थिष्ट । श्विदुङ् श्वैत्ये ।
 श्विन्दते । शिश्विन्दे । अश्विन्दिष्ट । वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः ।
 वन्दते । ववन्दे । अवन्दिष्ट । भदुङ् सुखकल्याणयोः । भन्दते ।
 बभन्दे । अभन्दिष्ट । स्पदुङ् किञ्चिच्चलने । स्पन्दते । पस्पन्दे ।
 अस्पन्दिष्ट । क्लिदुङ् परिदेवने । मुदि हर्षे । मोदते । मुमुदे ।
 अमोदिष्ट । ददि दाने । दढते । ददेत । ददताम् । अददत । दद्धे ।
 ददिपीष्ट । ददिता । ददिष्यते । अददिष्यत । अददिष्ट । हर्दि
 प्रीतिपोत्सर्गे । हृदते । हृदेत । हृदताम् । अहृदत । जहृदे । हत्सीष्ट ।
 हत्ता । हत्स्यते । अहत्स्यत । अहत्त । अहत्साताम् । अहत्सत ।
 प्रवदि स्वदि स्वादि आस्वादने । स्वदते । सस्वदे । अस्वदिष्ट । उर्दि
 मानकीडनयोश्च । उर्दत । उर्देत । उर्दताम् । और्दत । उर्दाच्चक्रे ।

उर्दाम्बभूव । उर्दामाहे । उर्दिपीष्ट । उर्दिता । उर्दिप्यते । और्दि-
 प्यत । और्दिष्ट । पृदि क्षरणे । पर्दि कुत्सिते शब्दे । स्कुन्दुङ् आप्रवणे ।
 स्कुन्दतं । चुम्कुन्दे । अस्कुन्दिष्ट । एधि वृद्धौ । एधते । एधेत ।
 एधताम् । ऐधत । एधाञ्चक्रे । एधाम्बभूव । एधामाहे । एधिपीष्ट ।
 एधिता । एधिप्यते । ऐधिप्यत । ऐधिष्ट । स्पर्धि संघर्षे । स्पर्धते ।
 पस्पध । अस्पर्धिष्ट । गाधृङ् प्रतिष्ठालिप्साग्रन्थेषु । बाधृङ् रोटने ।
 बाधतं । दधि धारणे । दधते । अदधिष्ट । नाधृङ् उपतापैश्वर्याशीःषु
 च । पनि स्तुतौ । पनायति । पनायेत् । पनायतु । अपनायत् ।
 पनायाञ्चकार । पनायाम्बभूव । पनायामास । पेने । पनाप्यात् ,
 पनिपीष्ट । पनायिता, पनिता । पनायिष्यति, पनिष्यते । अपनायि-
 प्यत्, अपनिष्यत । अपनायीत, अपनिष्ट । मानि पूजायाम् ।
 त्रिचारे 'शान्दान्मान्-' इति मीमांसते । । तेषुङ् कम्पने च ।
 त्रपौपि लज्जायाम् । त्रपतं । त्रपेत । त्रपताम् । अत्रपत । 'तृत्रप-
 फलभजाम्' त्रेपे त्रेपातं त्रेपिर । त्रेपिषे त्रेपाथं त्रेपिध्वं । त्रेपे
 त्रेपिवहे त्रेपिमहे । त्रेपिपीष्ट, त्रप्सीष्ट, 'धूगौदितः' इति विक्र-
 ल्पेष्ट् । त्रपिता, त्रप्ता । त्रपिष्यते, त्रप्स्यते । अत्रपिष्यत्, अत्र-
 प्स्यत । अत्रपिष्ट, अत्रप्त । गुपि गोपन-कुत्सनयोः । गर्हायां ।
 'गुप्-तिनः'-इति जुगुप्सते । अगुङ् खुङ् शब्दे । अम्बते । आनम्बे ।
 आम्बिष्ट । रम्बतं । रम्बे । अरम्बिष्ट । कटृङ् वणे । कट्री-
 वृङ् अपार्ष्ट्ये । क्षीवृङ् मदे । वल्भि भोजने । गल्भि
 धार्ष्ट्ये । रभि रामस्ये । रमतं । रभेत । रभताम् । अरभत ।

रेभाते रेभिरे । रप्सीष्ट । रब्धा । रप्स्यते । अरप्स्यत । अरब्ध
 अरप्साताम्, अरप्सत । अरब्धाः । डुलभिप् प्राप्तौ ।
 लभते । लभेत । लभताम् । अलभत । लेभे । लब्धा । लप्स्यते ।
 अलप्स्यत । अलब्ध । भामि क्रोधे । क्षमौषि सहने । क्षमते ।
 क्षमेत । क्षमताम् । अक्षमत । चक्षमे । क्षमिपीष्ट, क्षंसीष्ट ।
 क्षमिता, क्षन्ता । क्षमिष्यते, क्षंस्यते । अक्षमिष्यत, अक्षंस्यत ।
 अक्षमिष्ट । अक्षंस्त अक्षंसाताम् अक्षंसत । अक्षंस्था. अक्षंसा-
 याम् अक्षंद्वम् । अक्षंसि अक्षंस्त्वहि अक्षंस्महि । कमूङ्
 कान्तौ ।

कमेणिङ् । ३ । ४ । २ । .

कमेः त्वायें णिङ् भवति । कामयते । कामयेत । कामय-
 ताम् । अकामयत । कामयाच्चके, कामयाम्बभूवे, कामयामाहे ।
 चकमे चक्रमाते चकमिरे । 'चकमिषे । 'अशवि ते वा' ।
 कामयिपीष्ट, कमिपीष्ट । कामयिता, कमिता । कामयिष्यते,
 कमिष्यते । अकामयिष्यत, अकमिष्यत । 'णिश्चिद्रुस्तुकमः कर्तारि-
 षः' अचक्रमत । णिङ्पक्षे तु 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि ङे',
 'लघोर्दीर्घोऽप्स्वरादेः' इति अचीकमतः । अयि वयि पयि मयि
 नयि चयि रयि गतौ । अयते । प्र-अयते—

उपसर्गस्यायौ । २ । ३ । १०० ।-

उपसर्गस्यस्य रकारस्यायघातौ परे लकारो भवति । झायते ।
 झलायते । अयेत । अयताम् । आयत ।

दयायास्कासाः । ३ । ४ । ४७ ।

एभ्यो धानुभ्यः परस्याः परोक्षायाम् भवति । आम्-
न्ताच्च परे कृन्वस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । अयाञ्चक्रे
अयाम्भूवे । अयामाहे । अयिषीष्ट । अयितासे । अयिष्यते ।
आयिष्यत । आयिष्ट । वयते । पयते । नयते । रयते । तयि
णयि रक्षणे च । तयते । तेये । अतयिष्ट । नयते । नेये । अन-
यिष्ट । दयि दानगतिहिंसादहनेषु च । दयते । दयेत । दयताम् ।
अदयत । दयाञ्चक्रे । दयाम्भूवे । दयामाहे । दयिषीष्ट । दयिता ।
दयिष्यत । अदयिष्यत । अदयिष्ट । क्ष्मायैङ् विध्नन् । क्ष्मायते ।
क्ष्मायेत । क्ष्मायताम् । अक्ष्मायत । चक्ष्माये । क्ष्मायिषीष्ट ।
क्ष्मायिता । क्ष्मायिष्यते । अक्ष्मायिष्यत । अक्ष्मायिष्ट । स्फायैङ्
ओप्यायैङ् वृद्धौ । स्फायते । स्फायेत । स्फायताम् । अस्फा-
यत । पस्फाये । अस्फायिष्ट । प्यायते । प्यायेत । प्यायताम् ।
अप्यायत । परोक्षायाम्—

प्यायः पीः । ४ । १ । ९१ ।

प्यायः परोक्षायडोः पीर्भवति । पिप्ये आपिप्ये । अद्यत-
न्याम्—

दीपजनबुधिपूरितायिप्यायो वा । ३ । ४ । ६७ ।

एभ्यः कर्तर्यद्यतन्यास्ते परे निष्ठा भवति, तलुक् च ।
अप्यायि, अप्यायिष्ट । तायूङ् संतानपालन्योः । तायते । तताये ।
अतायि, अतायिष्ट । वलि वलि सवरणे । वलते । ववले । अव-

लिष्ट । शङि चञ्जे च । शङ्कते । शङ्के । अशलिष्ट । कलि शब्द-
 संन्यायनयो । कृञ्ते । चक्रन्ते । अकलिष्ट । काशृङ् दीप्तौ । का-
 शते । चक्राशे । अकाशिष्ट । क्लेशि विवाधने । क्लेशते ।
 चक्लेशे । अक्लशिष्ट । भापि व्यक्ताया वाचि । भापतं । बभापे ।
 अभापिष्ट । ईपि गतिर्हिंसादर्शनेषु । ईपते । ईपाञ्चक्रे । ईपाम्बभूवे ।
 ईपामाहे । ऐपिष्ट । काष्टङ् शब्दकृत्तायाम् । कासते । कासाञ्चक्रे ।
 कासाम्बभूवे । कासामाहे । अकासिष्ट । भासि दुभ्रामि दुभ्र्या-
 स्तङ् दीप्तौ । भ्रासने ' भ्रासभ्रास ' इत्यादिना वा श्ये कृते भ्रा-
 स्यते । भ्रासते, भ्रास्यते । राष्टङ् णासृङ् शब्दे । रासते ।
 रासं । अरासिष्ट । नासते । ननासे । अनासिष्ट । णसि कौटिल्ये ।
 नसते । नेसे । अनसिष्ट । भ्यसि भये । भ्यसते । बभ्यसे ।
 अभ्यसिष्ट । आङ् शसृङ् इच्छायाम् । आशमते । आशशसे ।
 आशंसिष्ट । ईहि चेष्टायाम् । ईहते । ईहाञ्चक्रे । ईहाम्बभूवे ।
 ईहामाहे । ऐहिष्ट । ऊहि वितर्के । उहते । उहाञ्चक्रे । औहिष्ट ।
 गाहौङ् विलोडने । गाहते । जगाहे । गाहिपीष्ट, गासीष्ट । गाहिता,
 गाढा । गाहिव्यते, वाक्ष्यत । अगाहिव्यत, अवाक्ष्यत । अगाहिष्ट,
 अगाढ । अगाहिषाताम्, अवाक्षाताम् । अगाहिषत, अवाक्षत । अ-
 गाहिष्ठा, अगाढा । अगाहिषायाम्, अवाक्षायाम् । अगाहिङ्द्वम्,
 अगाहिङ्द्वम्, अगाहिष्वम्, अवागूङ्द्वम्, अगाट्वम् । अगासि,
 अगाहिपि । अगाहिष्वहि, अवाक्ष्वहि । अगाहिष्वहि, अवाक्ष्वहि ।
 ग्लाहौङ् ग्रहणे । ग्लाहते । दक्षि श्रेष्ठ्यै च । दक्षते । ददक्षे । अदक्षिष्ट

शिक्षि विद्योपादाने । शिक्षते । शिक्षेत । शिक्षताम् । अशिक्षत ।
 शिक्षिष्ये । शिक्षिषीष्ट । शिक्षिता । शिक्षिष्यते । अशिक्षिष्यत ।
 अशिक्षिष्ट । मिक्षि याच्चायाम् । मिक्षते । विमिक्षे । अभिक्षिष्ट ।
 दीक्षि मौण्डयेन्योपनयननियमव्रताङ्गेषु । दीक्षते । द्विदीक्षे ।
 अदीक्षिष्ट । ईक्षि दर्शने । ईक्षते । ईक्षाञ्जरे । ईक्षाम्भूवे ।
 ईक्षामाहे । ऐक्षिष्ट ।

इत्यात्मनेपदं समाप्तम् ।

अधोभयपदिनः ।

अङ्ग् सेवायाम् 'इङित्' इति फल्गति कर्तृयात्मनेपदमन्यथा
 परस्मैपदम् । श्रयते । श्रयेत् । श्रयताम् । अश्रयत । शिश्रिये ।
 श्रयिषीष्ट । श्रयिता । श्रयिष्यते । अश्रयिष्यत । अश्रयन्त्याम्—
 'णिश्चि—' इत्यादिना जेप्रत्यये द्वित्वं अशिश्रियत । श्रयति ।
 श्रयेत् । श्रयतु । अश्रयत् । शिश्राय । श्रीयान् । श्रयिता ।
 श्रयिष्यति । अश्रयिष्यत् । अशिश्रियत् । णीङ् प्राप्ते । नयति ।
 नयते । नयेत् । नयेत । नयतु । नयताम् । अनयन् । अनयन ।
 निनाय । नित्ये । नीयान् । नेषीष्ट । नेतामि । नेनासे । नेष्यति ।
 नेष्यते । जनेयन् । अनेष्यत । अनेषीत् । अनेष्ट । हङ्ग् दृग्णे ।
 हरति । हरते । जहार । जहू ।

ऋवर्णात् । ४ । ३ । ३६ ।

ऋवर्णात्ताद् धातोरनिट्तात्मात्मनेपदविषयो तिजाशिषौ सिद्धे

भवतः । ह्रीष्ट ' रिः शक्याशीये ' ह्रियात् । हर्ता । हरिष्यति ।
हरिष्यते । अहरिष्यत् । अहरिष्यत । अहर्षीत् । सिचः कित्त्वे
गुणाभावे सिञ्चकि अह्न अह्णाताम् अह्नत । भृङ् भरणे ।
भरति । भरते । जमार वभ्रनुः वभुः । वभर्ष वभ्रथुः वभ्र ।
वभार, वभर वभृज वभृम । वभ्रे वभ्राते वभ्रिरे । वभृपे वभ्राथे
वभृत्त्वे । वभ्रे वभृवहे । वभृमहे । भ्रियात् । भृषीष्ट । अभर्षीत्
अभर्षाम् अभर्षुः । अभृत अभृताताम् अभृतत । डुङ् करणे

कृगस्तनादेरुः । ३ । ४ । ८३ ।

कृगस्तनादेश्च कर्तरि विहिते शिति परे उर्भवति । कृ+उ+ति—

उभोः । ४ । ३ । २ ।

घातोरुश्रोः प्रत्यययोरविडति गुणो भवति । कृ+ओ+ति
'नामिनः—' इत्यादिना गुणे करोति । तसि—

अतः शित्युत् । ४ । २ । ८२ ।

अविति शिति परे य उप्रत्ययः तन्निमित्तस्य कृगाऽकारस्य
उकारो भवति । कुल्लः । कुर्वन्ति । करोषि कुल्यः कुरुष्व । करोमि

कृगो यि च । ४ । २ । ८८ ।

कृगः परस्योतो यादौ वमि चाविति लुग् भवति । कुर्वः
कुर्मः । कुरुते कुर्वति कुर्वते । कुरुष्वे कुर्वीष्वे कुरुष्वे । कुर्वे
कुर्वहे कुर्महे । कुर्यात् कुर्याताम् कुर्युः । कुर्याः कुर्यातम् कुर्यात ।

कुर्वाम् कुर्वीव कुर्वामि । कुर्वीत कुर्वीयाताम् कुर्वीस्व ।
 कुर्वीयाः कुर्वीयायाम् कुर्वीष्यम् । कुर्वीय कुर्वीवहि कुर्वीमहि ।
 करोतु, कुरुतात् कुरुताम् कुर्वन्तु ।

। असंयोगादोः । ४ । २ । ८६ ।

असंयोगात् परो य उस्तदन्तात् प्रत्ययात् परस्य हेर्लुग् भवति ।
 कुरु, कुरुतात् कुरुताम् कुरुत । करवाणि करवाव करवाम । कुरु-
 तांम् कुर्वीताम्, कुर्वीताम् । कुरुय कुर्वीयाम् कुरुष्वम् । करवै
 करवावहै करवामहै । अकरोत् अकुरुताम् अकुर्वन् । अकरोः
 अकुरुताम् अकुरुत । अकरवम् अकुर्व अकुर्म । अकुरुत
 अकुर्वीताम् अकुर्वन् । अकुरुयाः अकुर्वीयाम् अकुरुष्वम् ।
 अकुर्वि अकुर्वहि अकुर्महि । चकार चकतुः चक्रुः । चकर्थ ।
 चक्रे चक्राते चक्रिरे । चक्रे । क्रियात् । कृषीष्ट । कर्त्तासि ।
 करिष्यति । करिष्यते । अकरिष्यत् । अकरिष्यन् । अकर्षीत् अ-
 कर्षाम् अकर्षुः । अकृत अकृपाताम् अकृत । धृग् धारणे ।
 धरति । धरते । धरत् । धरेत । धरतु । धरताम् । अधरत् ।
 अधरत । दधार । दधे । धियात् । धृषीष्ट । धर्तासि । धर्तासे ।
 धरिष्यति । धरिष्यन् । अधरिष्यत् । अधरिष्यन् । अधर्षीत् ।
 अधृत । धृयाचृग् याच्नायाम् । याचते । याचति । ययाच । ययाचं ।
 अयाचीत् । अयाचिष्ट । धृपर्चीप् पाके । पचति । पचने । पचेत् ।
 पचेत । पचतु । पचताम् । अपचत् । अपचन् । पपाच । पेचतुः

पेचुः । पेचिय, पपकथ । पेचे पेचाते पचिरे । पेचिषे । पच्यात् ।
 पक्षीष्ट । पस्तामि । पस्तासे । पश्यति । पश्यते । अपश्यत् ।
 अपश्यत । अपाक्षीत् अपास्ताम् अपाक्षुः । अपक्त अपस्ता-
 ताम् अपस्त । रानृग् दुश्प्राजी दीप्तौ । राजते । राजति । रराज
 रेजतुः रेजुः । रेजे रेजाते रेजिरे । अराजीत् । अराजिष्ट ।
 भजीं सेनायाम् । भजति । भजते । भजेत् । भजेत । भजतु । भज-
 त्वाम् । अभजत् । अभजन । वभाज 'तृत्रपफलभनाम्' भेजतुः
 भेजुः । भेजे भेजाते भेजिरे । भन्यात् । भक्षीष्ट । भस्तासि ।
 भक्तासे । भक्ष्यति । भक्ष्यते । अभक्ष्यत् । अभक्ष्यत । अभाक्षीत्
 अभास्ताम् अभाक्षुः । अभक्त अभक्षानाम् अभक्त ।
 रज्जीं रागे

अनदधिनीथ रज्जेः । ४ । २ । ५० ।

रज्जेरकटि विनयि शवि च परे उपान्व्यस्य नो लुग् भवति ।
 रजति । रजत । रजेत् । रजेत । रजतु । रजनाम् । अरजत् ।
 अरजत । ररज ररजतु ररज्जु । ररजे ररजाते ररजिरे ।
 रन्यात् । रङ्क्षीष्ट । रङ्क्ता । रङ्क्ष्यति । रङ्क्ष्यते । अरारङ्क्षीत्
 अरारङ्क्ताम् अरारङ्क्षुः । अरङ्क्ता अरङ्क्ताम् । रेदृग् परिभाषण-
 व्याचनयोः । रेदति । रेदते । रिरेष्ट । रिरेटे । अरेटीत् । अरेटिष्ट ।
 ज्ञेयम् गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादिग्रहणेषु । वेणति । वेणते ।
 विवेण । विवेणो । अवेणीत् । अवेणिष्ट । चतेग् याचने । चतति ।
 चनते । चनात । चने । अचनीत् । अचतिष्ट । प्रोद्धृग्-पर्याप्तौ ।

मिदृग् मेवाहिंसयोः । मेदृग् संगमे च । चदेग् याचने । ओबुन्दृग्
 निशामने । बुन्दतं । बुन्दति । बुन्देतं । बुबुन्द । बुबुन्दे । बुयात् ।
 बुन्दिषीष्ट । अबुदत्, अबुन्दीत् । अबुन्दिष्ट । गिदग् मेदृग्
 कुत्सामभिकर्षयोः । मिदृग् मेदग् मेवाहिंसयोः । मेधृग् संगमे च ।
 बुधृग् बोधने । बोधति । बोधतं । बुबोध । बुबुधं । अबु-
 धत् । अबोधीत् । अबोधिष्ट । खनृग् अवदारणे । खनात् । खनते ।
 खलान 'गमहन-' चञ्चतुः चञ्चुः चञ्चे चञ्चन्तं चञ्चन्ते ।

ये नवा । ४ । २ । ६२ ।

खनितनिननां ये ऋडति परे आः भवति । खर्पात्, ख-
 न्यात् । खनिता । खनिष्यते । अखनिष्यत् । अखानीत्, 'अख-
 नीत् । अखनिष्ट । शर्पां आक्रोशे । शपति । शपतं । शपेत् ।
 शपेत् । शपतु । शपताम् । अशपत् । अशपन । शशाप शेषतुः
 शेषः । शेषे शेषाते शेषिरे । शप्स्यात् । शप्सीष्ट । शप्तासि ।
 शप्तासं । शप्स्यति । शप्स्यते । अशप्स्यत्, अशप्स्यत् ।
 अशाप्सीत् । अशप्त । चायृग् पृथगनिशामनयोः । चायति ।
 चायनं । चनाय । चनाये । अनायीत् । अनायिष्ट । व्यधी गतौ ।
 व्ययनं । वय्याय । वय्ये । अव्ययीत् । अव्ययिष्ट । 'धावृग्
 गतिशुद्ध्योः । धावति । धावते । दशात् । दशानं । अधावीत् ।
 अधाविष्ट । दाशृग् दाने । दाशति । दाशते । ददाश । ददाशे ।
 अदाशीत् । अदाशिष्ट । ल्यी कान्तौ । ल्यति । ल्यते । ल्याप ।

लेपे । अलापीत्, अलपीद्, अलपिष्ट । चपी लक्षणे । छपी हिंसा-
याम् । त्विपी दीप्तौ । त्वेपति । त्वेपते । तित्वेप । तित्विपे ।
त्विप्यात् ।

सिजाशिपावात्मने । ४ । ३ । ३५ ।

नाभ्युपान्त्याद् धातोरात्मनेपदविषयावनिर्द्यौ सिजाशिपौ कि-
द्भद् भवतः । त्विशिष्ट । त्वेष्टासि । त्वेष्टासे । त्वेक्ष्यति । त्वेक्ष्यते ।
अत्वेक्ष्यत् । अत्वेक्ष्यत । अत्वेक्षीत् । अत्विष्ट, अत्विषाताम् ।
अपी असी गत्यादानयोश्च । दात्स्ग् दाने । दासति । दामते ।
ददास । ददासे । अदासीत् । अदासिष्ट । माह्स्ग् माने । माहति ।
माहते । ममाह । ममाहे । अमाहीत् । अमाहिष्ट । गुह्स्ग् संवरणे ।

गांहः स्वरे । ४ । २ । ४२ ।

कृतगुणस्य गुहेः स्वरादौ प्रत्यये परे उपान्त्यस्य ऊद् भवति ।
निगूहति । निगूहते । निगूहेत् । निगूहेत । निगूहुः । निगूहताम् ।
न्यगूहत् । न्यगूहत । निजुगूह निजुगूहतुः निजुगूह । निजुगूहिय ।
निजुगूहे । गुह्यात् । गूहिषीष्ट औदित्वाद्विकल्पेऽ ऋत्वे च
वृक्षीष्ट । गूहिता, गोढा । गूहितासे, गोढासे । निगूहिष्यति,
निगूह्यति । निगूहिष्यते, निगूह्यते । अगूहिष्यत्, अगूह्यत् ।
अगूहिष्यत, अगूह्यत । अगूहीत् अगूहिष्याम् अगूहिषुः ।
इडभावपक्षे ' हतिष्ठो नाभ्युपान्त्याद् ' इत्यादिना मृज् अघुक्षत
अघुक्षताम् अघुक्षन् । अघुक्षः अघुक्षतम् अघुक्षत ।
अघुक्षम् अघुक्षाम अघुक्षाम । अगूहिष्ट अगूहिष्याताम्

अगूहिषत । अंगूहिषाः अगूहिषायाम् अगूहिष्वम् । अगू-
हिषि अगूहिष्वहि अगूहिष्वहि । इटभावं सकृ

दुहदिदलिदगुहो दन्त्यात्मने वा सकः । ४ । ३ । ७४ ।

एभ्यः परस्य सको दन्त्यादावात्मनेपदे लुवा भवति । अगूढ,
अगुक्षत । अगुक्षाताम् अगुक्षन्त । अगूढा, अगुक्षथाः
अगुक्षायाम् अगुक्षन्वन्, अगुङ्क्ष्वम् । अगुक्षि अगुक्षावहि,
अगुङ्क्षहि अगुक्षामहि, अगुङ्क्षमहि ।

अथ वृत् यजादिः ।

यजीं देवपृजासंगानिक्तरणदानेषु । यजति । यजते । यजेन् ।
यजेत । यजतु । यजताम् । अयजत् । अयजत । परोक्षायाम्—

यजादिवक्ष्यचः सस्वरान्तस्था यृत् । ४ । १ । ७२ ।

यजादेर्नञ्चोश्च परोक्षायां द्वित्वे पूर्वस्य सस्वरान्तस्या
इजञ्छल्पा यृद् भवति । इयाज ।

यजादिवचः किति । ४ । १ । ७९ ।

यजादीना वचेश्च मन्त्ररान्तस्या किति परे यृत् भवति ।
इंजतु । इंजु । इयजि, इयष्ट इंजयुः इंज । इयाज, इयज
इयजिव इयजिम । इंजे इंजते इंजिरे । इज्यात् । यक्षीष्ट ।
यष्टासि । यष्टासे । यक्ष्यति । यक्ष्यते । अयक्ष्यत्, अयक्ष्यत ।
अयाक्षीत् अयाष्टाम्, अयाक्षुः । अयाक्षीः अयाष्टम्
अयाष्ट । अयाक्षम् अयाक्ष्व अयाक्षम् । अयष्ट अयक्षाताम्

अयसत् । व्येग् संवरणे । व्ययति । व्ययते । व्ययेत् ।
व्ययेत । व्ययतु । व्ययताम् । अव्ययत् । अव्ययत । परोक्षायाम्—

उय।व्येव्य।विन्यचिन्यथेरिः । ४ । १ । ७१ ।

एषां धातूनां परोक्षायां द्वित्वे सति पूर्वस्य ईर्भवति ।

व्यस्थवृणचि । ४ । २ । ३ ।

व्येधातो. थवि णवि च विषये आट् न भवति । ‘‘ आत्
सन्व्यक्षरस्य ’ इत्यास्यापवादोऽयम् । विव्याय विव्यतुः विव्युः ।
‘ ऋवृव्येऽद् इट् ’ विव्ययिथ विव्यथु विव्य । विव्याय, विव्यय
विव्रियिथ विव्रियम । विव्ये विव्र्याते विव्रिये । विव्रिये
विव्र्याथे विव्रियध्वे, विव्रियद्वे । वीयात् । व्यासीष्ट । व्याता ।
व्यास्यति, व्यास्यते । अव्यास्यत्, अव्यास्यत । अव्यासीत्
अव्यासिष्टाम् अव्यासिषुः । अव्यास्त । वेग तन्तुसन्ताने । वयति,
वयते । वयेत्, वयेत । वयतु, वयताम् । अवयत्, अवयत ।

वेर्वय् । ४ । ४ । १९ ।

वेगः परोक्षायां क्य् वा भवति । उवाय

न वयो य् । ४ । १ । ७३ ।

वेगो वयो य् परोक्षायां क्यट् न भवति । ऊयतु, ऊयुः ।
उवयिथ ऊयथुः ऊय । उवाय, उवय ऊयिथ ऊयिम । प्रक्षे—

वेरयः । ४ । १ । ७४ ।

अनन्तस्य वेगो परोक्षयां पूर्वस्य परस्य च व्युत्पन्न भवति ।
ववौ ।

अविति वा । ४ । १ । ७२ ।

वेगोऽन्तर्गम्याविति परोक्षया व्युद् वा भवति । ववु, उवु
ववु, उवु । ववि, ववाय । ववथु उवथु । वव, उव । ववोववि,
उवि वविम, उविम । उवं उवातं उविरे । उये उवाते उयिरे ।
ववे ववाते वविर । उयान् । वामोष्ट । वाता । वाता । वास्यति ।
वास्यते । अवाम्यत् । अवाम्यन् । अवामोत् अवामिष्टाम् ।
अवास् । ह्यं स्पर्शाशब्दयो । ह्यति । ह्यते । ह्येत् । ह्येत ।
ह्यपु । ह्यताम् । अह्यत् । अह्येत ।

द्वित्वे हः । ४ । १ । ८७ ।

हेगो द्वित्वमित्ये सम्प्रान्तम्या द्युत् भवति । जुहान जुहु-
वु जुहु । जुहवि, जुहो जुहुवथु जुहुव । जुहान्, जुहव
जुहुनि जुहुविम । जुहुवं जुहुवान जुहुविरे । जुहुमि जुहुवाथे
जुहुविद्, जुहुवित्रे । जुहुव जुहुविहे जुहुविमहे । ह्यात् ।
ह्यासीष्ट । ह्याना । ह्याता । ह्याम्यनि । ह्यास्यन्ते । अह्याम्यन् ।
अह्याम्यत ।

ह्यालिप्तिचः । ३ । ४ । ६० ।

एष्य कर्तृर्घ्यतन्यामड भवति । अह्यत् अह्यताम् अह्यन् ।
अह्यव. अह्यन् अह्यत । अह्यम् अह्याव अह्याम ।

वाऽऽत्मने । ३ । ४ । ६३ ।

ह्रालिप्सिचां कर्तर्यद्यतन्यामात्मनेपदे वाऽङ् भवति । अहुत
अहुताम् अहुन्त । पक्षे अहुतासाताम् अहुतासत । दुवर्षी वीज-
सन्ताने । वपति । वपेत् । वपेत् । वपतु । वपताम् । अवपत् ।
अवपत । उवाप ऊपतुः ऊष्टु । ऊपे ऊपाते ऊपिरे । उप्यात् ।
वप्सीष्ट । वप्सा । वप्सा । वप्स्यति । वप्स्यते । अवप्स्यत् । अव-
प्स्यत । अवाप्सीत् । अवप्त । वही प्रापणे । वहति । वहते ।
वहेत् । वहेत । वहतु । वहताम् । अवहत् । अवहत । उवाह
उहतुः ऊहुः । उवाहित, उवोढ उह्युः उह्य । उवाह, उवह
ऊहिव । ऊहिम । ऊहे ऊहाते ऊहिरे । ऊहिषे 'ऊहाथे ऊहिद्वे,
ऊहिध्वे । ऊहे ऊहिवहे ऊहिमहे । उह्यात् । वक्षीष्ट । वोढा ।
वोढा । वक्ष्यति । वक्ष्यते । अवक्ष्यत् । अवक्ष्यत । अवाक्षीत्
अवोढाम् अवाक्षुः । अवोढ अवक्षाताम् अवक्षत ।

इत्युभयपदिनो धातवः ।

द्वेऽपि गतिवृद्धयोः । श्वयति । श्वयेत् । श्वयतु । अश्वयत् ।
परोक्षायाम्—

वा परोक्षायङि । ४ । १ । ९० ।

श्वेः परोक्षायङोः सस्वरान्तस्या य्यद् वा भवति । शुशाव
शुशुवतुः शुशुव । शुशुविष शुशुवथुः शुशुव । शुशाव, शुशुव
शुशुविष शुशुविम । शिश्वाय शिश्वियतुः शिश्वियुः । शिश्वयिष

शिक्षियिषु शिक्षिय । शिक्षाय, शिक्ष्य शिक्षियिव शिक्षियिम ।
 शूयान् ' दीर्घमवोऽन्त्यन् ' इति व्यृतो दीर्घत्वम् । श्रयिता ।
 श्रयिष्यति । अश्रयिष्यत् । ' ट्थेध्वर्वा ' इति विस्लुपेन डे
 अशिक्षियत् अशिक्षियताम् अशिक्षियन् । पक्षे ' ऋदिङ्दिट्ठस्तम्भू-
 इति वाऽङि अश्रत् अश्रताम् अश्रन् । पक्षे अश्रयितं अश्रयिष्ठाम्
 अश्रयिषुः । कद व्यक्तायां वाचि । कदति । कदेत् । कदतु ।
 अकदत् । उवाद उदतु उदुः । उवदिय उदयुः । उद । । उवाद,
 उकद उदिय ऊदिय । उद्यात् । वदिता । वदिष्यति । अवदिष्यत् ।
 अवादीत् अवादिष्ठाम् अवादिषुः । वमं निवासे । वमति । वसेत् ।
 वसतु । अवमन् । उवास उपतुः ' घस्यसोः ' इति पत्वम् । ऊपुः ।
 उपस्य, उपसिय उपयुः उप । उप्यात् । वस्ता । वन्त्यति ।
 अवत्स्यत् । अवात्सीत् अवात्ताम् अवात्सुः ।

इति यज्ञादिगणः समाप्तः ।

अथ आद्यन्तर्गणो द्युतादिः ।

अत्र सर्वे आत्मनेपदिनः । द्युति दीप्तौ । द्योतेते । द्योतेत ।
 द्योतताम् । अद्योतेत । परोक्षायां द्युते इति जाते—

द्युतेरिः । ४ । १ । ४१ । ।

द्युतेर्द्वित्वे सति पूर्वस्येकारो भवति । दिद्युते दिद्युताते दिद्यु-
 तिर । द्योतिषीष्ट । द्योतिता । द्योतिष्यते । अद्योतिष्यत् । अद्य-
 तन्याम्—

शुद्धभ्योऽद्यतन्याम् । ३ । ३ १ ४४ ।

द्युतादिभ्योऽद्यतनीविषये कर्तर्यात्मनेपदं वा भवति । अद्यो-
 तिष्ठ अद्योतिपाताम् अद्योतिपत् । पक्षे ' लृदिट् द्युतादि—' इत्या-
 दिना परस्मैपदेऽङि अद्युतत् अद्युतताम् अद्युतन् । रुचि अभि-
 प्रीत्यां च । रोचते । रुरुचे । अरोचिष्ट, अरुचत् । घृष्टि परिवर्तने ।
 घोटते । जुघुष्टे । अघोटिष्ट, अघुष्टत् । रुष्टि लुष्टि लुठि प्रतिघाते ।
 रोटते । रुरुष्टे । अरोटिष्ट, अरुष्टत् । लोटते । लुरुष्टे । अलोष्टिष्ट,
 अलुष्टत् । लोटते । लुरुष्टे । अलोष्टिष्ट, अलुष्टत् । श्विताङ् वरणे ।
 श्वतते । शिन्धिते । अश्वेतिष्ट, अश्वितत् । निमिदाङ् स्नेहने ।
 मेदते । मिमिदे । अमेदिष्ट, अमेदत् । निक्षिदाङ् निष्विदाङ्
 मोचने च । चिक्षिदे । अक्ष्वेदिष्ट, अक्ष्विदत् । सिञ्चिदे । अस्थे-
 दिष्ट, अस्थिदत् । शुभि दीप्तौ । शोभते । शुशुभे । अशोभिष्ट,
 अशुभत् । क्षुभि सञ्चलने । क्षोभने । चुक्षुभे । अक्षोभिष्ट, अक्षुभत् ।
 णभि तुभि हिंसायाम् । नभते । नेभे नेभाते नेभिरे । अनभिष्ट,
 अनभत् । तोभते । तुतुभे । अतोभिष्ट, अतुभत् । लंभूङ् विधासे ।
 लम्भते । सलम्भे । अलम्भिष्ट, अलभत् । अंशूङ् संसूङ् अव-
 संसने । अंशते । वअंशे । अअंशिष्ट, अअंशत् । संसते । सलंसं ।
 असंसिष्ट, असंसत् । ध्वंसूङ् गतौ च । ध्वंसते । दध्वंसं । अध्वं-
 सिष्ट, अध्वंसत् । अथ द्युताद्यन्तर्गणो वृतादिः ।

श्रुतूङ् वर्तने । वर्तते । वर्तत । वर्तताम् । अवर्तत । ववृते ।

टद्धयः स्यसतो : । ३ । ३ । ४५ ।

वृतादिभ्य णञ्भ्य म्यादौ प्रत्यये सनि च विषये कर्तर्यात्म-
नेपदं वा भवति । वर्तिव्यत् ।

न टद्धयः । ४ । ४ । ५५ ।

वृतादिपञ्चमन् स्ताग्रशित आगिरिड् न भवति, न चेट्मौ
आत्मनेपदनिमित्त भवति । वत्स्यनि । अवर्तिव्यत् । अवत्स्यन् ।
अवर्तिष्ट । अट्टन् । सन्त्रौट् लरणे । सन्दते । सन्देत् ।
स्यन्दनाम् । अम्यन्दन् । सम्यन्दे । स्यन्दिपीष्ट, स्यन्त्मीष्ट ।
स्यन्दिता । म्यन्ना । स्यन्दिष्यते, स्यन्त्स्यते । म्यन्त्स्यति ।
अस्यन्दिष्यन्, अम्यन्त्स्यन् । अम्यन्त्स्यत । अम्यन्दिष्ट,
अस्यन्त् । अम्यदन् । वृड् वृद्वौ । वर्धन् । वर्धत । वर्धनाम् ।
अवर्धत । वृधे । वर्धिपीष्ट । वर्धिता । वर्धिष्यते । वत्स्यनि ।
अवर्धिष्यन्, अवत्स्यन् । अवर्धिष्ट । अट्टन् । वृट् शब्दमुत्पा-
यात् । शर्त्तन् । शर्त्तन् । शर्त्ताम् । अशर्त्तन् । शशन् । शर्धिपीष्ट ।
शर्धिता । शर्धिष्यते । शत्स्यति । अशर्धिष्यन् । अशन्त्स्यन् ।
अशर्धित् । अशृवत् । कृषोड् सामर्थ्ये ।

नर लृळं कृषोऽकृषीटादिषु । ० । ३ ९० ।

ट्टे ऋतो लृत् रम्य च ल् भवति, न तु कृषीटादिविषयस्य ।
कल्पते । कल्पेत । कल्पताम् । अकल्पत । चरल्लेपे । कल्धिपीष्ट,
कल्ध्मीष्ट ।

कपः श्वस्तन्याम् । ३ । ३ । ४६ ।

कृपः श्वस्तनीविषये कर्तर्यात्मनेपदं वा भवति । कल्सासि । कल्पितासे, कल्सासे । कल्पिष्यते, कल्प्स्यते । कल्प्स्यति । अकल्पिष्यत्, अकल्प्स्यत् । अकल्प्स्यत् । अकल्पिष्ट, अकल्स । अकल्पत् । इति वङ्-श्रुतादिगणः समाप्तः ।

अग ५ । घन्तर्गणो ज्वलादिः ।

ज्वल दीप्तौ । ज्वलति । ज्वेत् । ज्वलतु । अज्वलत् । अज्वाह । ज्वल्यात् । ज्वलिता । ज्वलिष्यति । अज्वलिष्यत् । अज्वालीत् । कुच सम्पर्चनकौटिल्यप्रतिष्ठाभविलेखनेषु । कोचति । चुकोच । अकोचीत् । पल्ल पतने । पतति । पपात पेतुः पेतुः । अघतन्याम्—‘ लदिद्युतादि—’ इत्यादिनाऽङि

श्वयत्यसृवचपनः श्वास्थवोचपप्तम् । ४ । ३ । १०३ ।

एषामङि यथासङ्ख्यं श्वादयो भवन्ति । अपप्तत् । अप-
प्तम् अपप्तत् । क्वथे निष्पाके । क्वथते । चम्वाथ । अक्वथीत् ।
मथे विलोडने । मथति । ममाथ मेथतुः मेथुः । अमथीत् । पद्लं
विशरणगत्यवसादनेषु । ‘श्रौतिकृञ्—’ इत्यादिना सीददेशे । सी-
दति । सीदेत् । सीदा । असीदत् । ससाद सेदतुः सेदुः ।
सेदिथ । सत्ता । सत्स्यति । असत्स्यत् । असदत् असदताम् अस-
दत् । ‘सदोऽप्रते- परोक्षायां त्वादे-’ निपीदति । निपसाद ।
प्रतिपीदति । शद्लं शातने ।

शदेः शिति । ३ । ३ । ४ ? ।

शिक्षिष्याच्छदेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । ' श्रौतिरुबु—' शी-
यते । शीयेत । शीयताम् । अशीयत । शशाद् शेटुः शंडुः ।
शेदिथ । शद्यात् । शत्ता । शत्स्यति । अशत्स्यत् । अशदत् ।
बुध अवगमने । बोधति । बुबोध । अबोधीत् । ड्वमू उद्विरणे ।
वमति ।

जृध्रमवमप्रसफणस्यमस्वनराजभ्राजभ्रासभ्लासो वा
। ४ । ? । २६ ।

एपां स्वरस्यावित्परोक्षसेद्वयवोरर्वा भवति, न च द्विः ।
ववाम ववमतुः, वेमतु ववमुः, वंसु । वेमिथ, ववमिथ वंसु, वव-
मथु वेम, ववम । ववाम, ववम वेमिव, ववमिव वंसिम, ववमिम ।
अवमीत् । अमू चलने । ' भ्रासभ्लासभ्रमक्रम—' इत्यादिना भ्रा-
म्यति, भ्रमति । बभ्राम बभ्रमतुः, भ्रेमतुः बभ्रमुः, भ्रेमुः ।
बभ्रमिथ, भ्रेमिथ । अभ्रमीत् । क्षर सञ्चलने । क्षरति । अक्षारीत् ।
चल कम्पने । चचाल चेलतुः । अचालीत् । जल घात्ये । जनाल
जेलतु । अनालीत् । टल ट्वल वैकल्ये । छल स्थाने ।
तस्थाल । अस्थालीत् । हल विलेप्तने । जहाल । अहालीत् ।
गल गन्धे । ननाल नेलतु । नेलुः । अनालीत् । बल
प्राणनधान्यावरोधयो । अवालीत् । पुल महत्त्वे । पुपोल । अपो-
लीत् । कुल बन्धुसंस्त्यानयोः कोलति । चुकोल । फल फल शल

गतौ । पपाल पेल्लुः पेलुः । अपालीत् । शशाल शेल्लुः शेलुः ।
 अशालीत् । हुल हिंसासंवरणयोश्च । होलति । जुहोल । अहो-
 लीत् । कुशं आह्वानरोदनयोः । कोशति । चुकोश । क्रोक्ष्यति ।
 अक्रोक्ष्यत् । सकि अकुक्षत् अकुक्षताम् अकुक्षन् । कस गतौ ।
 कसति । चकास । अकासीत्, अकसीत् । रुहं जन्मनि । रोहति ।
 रुरोह । रोढा । रोक्ष्यति । अरोक्ष्यत् । सकि अरुक्षत् । रमि
 क्रीडायाम् । रमते । रेमे रेमाते रेमिरे । रंसीष्ट । रन्ता । रंस्यते ।
 अरंस्वात । पर्हि मर्षणे । सहते । सेहे । सहिषीष्ट ।

सहलुभेच्छरूपरिपस्तादेः । ४ । ४ । ४६ ।

एभ्यः परस्य स्त्याद्यशितस्तादेरिड् वा भवति । सहिता,
 सोढा । सहिष्यते । असहिष्यत । असहिष्ट ।

इति ज्वलादिगणः समाप्तः ।

अथ भ्वाद्यन्तर्गणो घटादिः ।

घटिप् चेष्टायाम् । घटते । जघ्नेष्ट । अघटिष्ट । क्षजुङ् गति-
 दानयोः । व्यथिप् भयचलनयोः । व्यथते । विव्यथे विव्ययाते
 विव्यथिरे । व्यथिषीष्ट । व्यथिता । व्यथिष्यते । अव्यथिष्यत ।
 अव्यथिष्ट । प्रथिप् प्रख्याने । प्रथते । पप्रथे । अप्रथिष्ट ।
 अदिप् मर्दने । म्रदते । मम्रदे । अम्रदिष्ट । स्त्वदिप् खदने ।
 स्त्वदते । चस्त्वदे । अस्त्वदिष्ट । कदुङ् कदुङ् कदुङ् वैकृष्ये ।
 कपि कृपायाम् । कपते । चकृपे । अकपिष्ट । नित्वरिप् सम्भ्रमे ।

त्वरते । तत्त्वरे । अत्वरिष्ट । प्रसिप् विस्तारे । प्रसते । पप्रसे ।
 अप्रसिष्ट । दक्षि हिंसागत्योः । दक्षते । ददक्षे । अदक्षिष्ट ।
 'श्रां पाके' अदादौ द्रष्टव्यः । स्मृ आध्याने । स्मरति । स्मरेत् ।
 स्मरतु । अस्मरत् । सस्मार सस्मरतुः सम्मरुः । स्मर्यात् । स्मर्ता ।
 स्मरिष्यति । अस्मरिष्यत् । अस्मर्यात् । दृ भये । नृ नये । एक स्तक
 प्रतिघाते । चक्र तृसौ च । अक कुटिलायां गतौ । कले हसनं । अग
 कुटिलायां गतौ । रगे शङ्कायाम् । रगति । रराग रेगतुः रेगु ।
 अरागीत् । लो सङ्गे । लगति । ललाग लेगतुः लेगुः । लेगिथ ।
 अल्लीत् । हगे हलगे पगे सगे एगे स्थगे संवरणे । वट भट
 परिभाषणे । वटति । व्वाट व्वटतुः व्वटुः । अवाटीत्, अवटीत् ।
 णट नृत्तौ । नटति । ननाट नेटुः नेटुः । अनाटीत्, अनटीत् ।
 गड सेचने । गडति । जगाड । अगाडीत्, अगडीत् । हेड वेष्टने ।
 हेडति । जिहेड । अहेडीत् । लड जिह्वोन्मन्यने । लडति ।
 ललाड । अलाडीत्, अलडीत् । कण कण रण गतौ । कणाति ।
 पकाण पफणतुः, फेणतुः पफणु, फेणुः । फेणिथ,
 पफणिथ । अकाणीत्, अकगीत् । रणाति । रराण रेणतुः
 रेणुः । अराणीत्, अरणीत् । चण हिंसादानयोश्च ।
 चणाति । चचाण । अचाणीत् । शण श्रण दाने । स्नय कनय
 क्रय क्लय हिंसायाम् । छद ऊर्जने । मदौ हर्षम्लपनयोः । मदति ।
 ममाद । अमादीत् । घन स्नघ घ्वन शब्दे । स्वन अवतंसने ।
 संस्वान सस्वनतुः सस्वनुः । अस्वानीत्, अस्वनीत् । चन

हिंसायाम् । चवान चेतुः । अचानीत्, अचनीत् ।
ज्वर रोगे । जन्वार । अज्वारीत्, चल कम्पने । चचाल
चेलतुः चेलु । अचालीत् । ह्वल ह्मल चलने । ज्वल
दीप्तौ च ।

इति भ्वाद्यन्तर्गणघटादेः समाप्तौ समाप्तौ भ्वादिगणः ।

अथ अदादिगणः ।

कानुबन्धा अदादयः । अदं प्साक् भक्षणे । वर्जनाद् नात्र
शब् । अत्ति अत्त अदन्ति । अत्ति अत्य अत्य । अद्भि अद्वः
अन्न । अद्यात् अद्याताम् अद्यु । अद्या अद्यातम् अद्यात ।
अद्याम् अद्याव अद्याम । अत्त, अत्तात् अत्ताम् अदन्तु ।

हुधुटो हेर्धिः । ४ । २ । ८३ ।

होर्धुडन्ताच्च परस्य हेर्धिर्भवति । अदिष, अत्तात् अत्तम्
अत्त । अदानि अदाव अदाम् ।

अदश्वाद् । ४ । ४ । ९१ ।

अत्तं रुदादिपञ्चसाच्च दिभ्योः शितोरादिरङ् भवति । आदत्
आत्ताम् आदन् । आद आत्तम् आत्त । आदम् आद्व आन्न ।

परोक्षायाम् नवा । ४ । ४ । १८ ।

अदेः परोक्षायां यस्त्व आदेशो वा भवति । आद आदतुः
 ,आदुः । ‘ ऋट्व्येज् इट् ’ आदिय आदयुः आद । आद
 ,आदिव आदिम । पक्षे जघात् ‘ गमहन—’ इत्यादिनोपान्त्यलोपे
 जक्षतुः, जक्षुः । जघसिय जक्षयुः जक्ष । जघात्, जघम जक्षिव
 ,जक्षिम । अघात् । अत्ता । अत्स्यति । आत्स्यत् । अद्यत-
 न्याम्—

यस्त्व सनद्यतनीधवचलि । ४ । ४ । १७ ।

एप्वदेर्घस्त्व भवति । अयसत् अयसताम् अयमन् । अयसः
 अयसतम् अयसत । अयमम् अयसाव अयमाम । प्साति । प्सा-
 यात् । प्सातु । अप्सात् अप्साताम् ।

वा द्विपातोऽनः पुस् । ४ । २ । ९१ ।

द्विप आदन्ताच्च परम्य शितोऽवितोऽनः । स्यान् पुम् वा
 भवति । ‘ इट्तेत्पुसि—’ इति आलुकि अप्सुः, अप्मान् । अप्साः
 अप्सातम् अप्सात । अप्साम् अप्साव अप्साम । पप्सौ पप्सतुः
 पप्सुः । पप्सिय, पप्साथ । प्सायात्, प्सायात् । प्साता । प्सा-
 स्यति । अप्सास्यत् । अप्सासीत् अप्सासिष्टाम् अप्सांसिपुः ।
 भाक् वीप्तौ । भाति भात भान्ति । भायान् । भातु । अभात्
 अभाताम् अमु, अमान् । वभौ । भायात् । भाता । भास्यति ।
 अभास्यत् । अभासीत् । याक् प्रापणे । वाक् गतिगन्धनयोः ।
 प्णाक् शौचे । स्नाति । सप्नौ । स्नायात्, स्नेयात् । अस्ना-

सीत् । श्रांक् पाके । द्रांक् कुत्सितगतौ । पांक् रक्षणे पाति ।
 पायात् । पातु । अपात् । पपौ पपिथ, पपाथ । पेयात् । पाता ।
 पास्यति । अपास्यत् । अपासीत् । लांक् आदाने । दांक् लवने
 दासन्दाऽभावात् प्रनिदाति । ख्यांक् प्रकथने । ख्याति । ख्या-
 यात् । ख्यातु । अख्यात् । चख्यौ । ख्यायात्, ख्येयात् ।
 ख्याता । ख्यास्यति । अख्यास्यत् ।

शास्त्रमूचवित्ख्यातेरङ् । ३ । ४ । ६० ।

एन्यो धातुभ्यः कर्तय्यतन्यामङ् भवति । आख्यत् आख्य-
 ताम् आख्यन् । मांक् पूरणे । मांक् माने । माति । ममौ । मेयात् ।
 माता । नास्यति । अमास्यत् । अमासीत् । इंक् स्मरणे अयं
 प्रायेणाधिपूर्वकः । अध्येति । एनि । इत् ।

इको वा । ४ । ३ । १६ ।

इंक्वातोर्विद्विन्नस्वरादौ शिति परं य् वा भवति । यन्ति,
 इयन्ति । अधियन्ति, अधीयन्ति । अध्येषि अधीषः अधीष ।
 अध्येमि अधीव. अधीमः । अधीयान् । अध्येतु, अधीतात्
 अधीताम् अधीयन्तु, अधियन्तु । अधीहि, अधीतान् अधीतम्
 अधीत । अध्ययानि अध्ययाऽ अध्ययाम् ।

एत्यस्तेवृद्धिः । ४ । ४ । ३० ।

इणिकोः अस्तेश्चादेर्ह्यस्तन्यां विषये वृद्धिर्भवति, न तु माडा ।
 अच्यैत् अच्यैनाम् अच्यायन् । अच्यैः अच्यैतम् अच्यैत ।

अध्यायम् अध्यैव अध्यैम । अधीयाय अधीयतुः इयतुः 'योऽनेक-
स्वरप्य' इति यत्वम् अधीयुः । अधीयात् । अध्येता । अध्ये-
प्यति । अध्यैप्यात् ।

इणिकोर्गा । ४ । ४ । २३ ।

इणिकोरद्यतन्यां गा भवति । अध्यगात् अध्यगाताम् अध्यगुः ।
इण्क् गतौ । एति इतः ।

ह्रिणोरप्त्विति व्यौ । ४ । ३ । १५ ।

होरिणश्च नामिनः स्वरान्नापित्यविति शिति यथासङ्ख्यं
व्यौ भवतः । यन्ति । एषि-इषः इष । एमि इवः इमः । इयात् ।
एतु, इतात् इताम् यन्तु । इहि, इतात् इतम् इत । अयानि अयाव
अयाम् । ऐत् ऐताम् आयन् । ऐः ऐतम् ऐत । आयम् ऐव
ऐम् । इयाय ।

इणः । २ । १ । ५१ ।

इण्वातोः स्वरान्नापित्यये परे इयादेशो भवति । ईयतुः ईयुः ।
इययिष, इयेय ईययुः ईय । इयाय, इयय ईयिव ईयिम ।
ईयात् 'दीर्घश्चित्रयङ्यस्येषु च' इति दीर्घः । उपसर्गात् तु—

आशिपीणः । ४ । ३ । १०७ ।

उपसर्गात् परेऽप्येण ईतः क्त्विति यादवाशिपि ह्रस्वो भवति ।
उदियात् । एता । ऐप्यति । ऐप्यत् । अगात् अगाताम् अगुः ।

वीक् प्रजनकान्त्यसनखादने च । वेति वीतः वीयन्ति । वीयात् ।
 वेतु । अवेत् । विवाय विव्यतुः विव्युः । विवयिथ, विवेथ विव्यथुः
 विव्य । विवाय, विवय विव्यिव विव्यिम । वीयात् । वेता ।
 वेप्यति । अवेप्यत् । अवैपीत् अवैष्टाम् अवैषुः । वृक् अभिगमने ।

उत और्विति व्यञ्जनेऽङ्गेः । ४ । ३ । ५९ ।

अद्वयुक्तस्योदन्तस्य धातोर्व्यञ्जनादौ विति परे और्भवति ।
 द्यौति द्युतः द्युवन्ति । द्यौपि द्युयः द्युय । द्यौमि द्युवः द्युमः ।
 द्युयात् । द्यौतु । द्युहि । द्यनानि । अद्यौत् अद्युताम् अद्युवन् ।
 अद्यौः अद्युतम् अद्युत । अद्यावम् अद्युव अद्युम । द्युद्याव ।
 द्युयात् । द्योता । द्योप्यति । अद्योप्यत् । अद्यौपीत् । पुंक्
 प्रसवैश्वर्ययोः । सौति । सुयात् । सौतु । असौत् । सुपाव । सूयात् ।
 सोता । सोप्यति । असोप्यत् ।

धूग्मुस्तोः परस्मै । ४ । ४ । ८५ ।

एभ्यः सिच आदिः परस्मैपदे इङ् भवति । असावीत्
 असाविष्टाम् असाविषुः । तुंक् वृत्तिर्दिसापूर्णेणु । तौति ।
 ' यद्भुतु- ' इति तवीति । तुयात् । तवीतु, तौतु । अतौत् ,
 अतावीत् । तुताव तुतविथ, तुतोय । तूयात् । तोता ।
 तोप्यति । अतौप्यन् । अतौपीत् । शुक् मिश्रणे । यौति द्युतः ।
 युयात् । यौतु । अयौत् । युयाव । यूयात् । यविता । यविप्यति ।
 अयविप्यन् । अयावीत् । णृक् स्तुतौ । नौति नुतः नुवन्ति ।
 नुयात् । नौतु । अनौत् । नुनाव । नूयात् । नविता । नविप्यति ।

अनविप्यत् । अनावीत् । क्ष्णुक् तेजने । क्ष्णौति क्ष्णुतः क्ष्णुवन्ति ।
 क्ष्णुयात् । क्ष्णौतु । अक्ष्णौत् । चुक्ष्णाव । क्ष्णूयात् । क्ष्णविता ।
 क्ष्णविप्यति । अक्ष्णविप्यत् । अक्ष्णावीत् । स्तुक् प्रसूवने ।
 स्नौति । स्तुयात् । स्नौतु । अस्नौत् । संस्नौ । अस्नौत् ।
 सुस्नाव । स्तूयात् । स्नविता । स्नविप्यति । अस्नविप्यत् ।
 अस्नावीत् । दुक्षु रु कुंक् शब्दे । क्षौति । क्षूयात् । क्षौतु ।
 अक्षौत् । चुक्षाव । क्षूयात् । क्षविता । क्षविप्यति । अक्षविप्यत् ।
 अक्षावीत् । रौति 'यद्भु-' इति रवीति स्तः स्नन्ति । रूयात् । रौतु ।
 अरौत् । रूराव । रूयात् । रविता । रविप्यति । अरविप्यत् । अरा-
 वीत् । कौति । कूयात् । कौतु । अकौत् । चुकाव । कूयात् ।
 कोता । कोप्यति । अकोप्यत् । अकौपीत् । कृक् अधुविमोचने ।

रुपञ्चकाच्छिदयः । ४ । ४ । ८८ ।

रुदादेः पञ्चतः परस्य व्यञ्जनादेः शितोऽयादेरादिरिद्ध
 भवति । रोदिति रुदितः रुदन्ति । रोदिषि रुदियः रुदिय । रो-
 दिमि रुदिवः रुदिमः । रुद्यात् । रोदितु, रुदितात् रुदिताम् रुदन्तु ।
 रुदिहि, रुदितात् रुदितम् रुदित । रोदानि रोदाव रोदाम । 'दिस्थो-
 रीट्' 'अदध्याट्' अरोदीत्, अरोदत् अरुदिताम् अरुदन् । अ-
 रोदीः, अरोदः अरुदितम् अरुदित । अरोदम् अरुदिव अरुदिम ।
 हरोद । रुद्यात् । रोदिता । रोदिप्यति । अरोदिप्यत् । अरुदत्
 अरुदताम् अरुदन् । अरुदः अरुदतम् अरुदत । पक्षे अरोदीत्
 अरोदिष्टान् अरोदिषुः । निष्वपंक् शये । स्वपिति स्वपितः स्व-

पन्ति । स्वपिपि स्वपिथः स्वपिथ । स्वपिमि स्वपिवः स्वपिमः ।
 स्वप्यात् । स्वपितु, स्वपितात् स्वपिताम् स्वपन्तु । स्वपिहि । स्वपितम्
 स्वपित । स्वपानि स्वपाव स्वपाम । अस्वपीत्, अस्वपत् अस्वपि-
 ताम् अस्वपन् । अस्वपः, अस्वपीः अस्वपितम् अस्वपित । अस्व-
 पम् अस्वपिव अस्वपिमि । परोक्षायां तु ' भूस्वपोरदुतौ ' सुप्वाप

स्वपेर्यङ्गे च । ४ । १ । ८० ।

स्वपेर्यङ्गे के किति च परं सस्वरान्तस्या व्युद् भवति ।
 सुपुपतुः सुपुपुः । सुप्वपिथ, सुप्वप्य सुपुपथुः सुपुप । सुप्वाप,
 सुप्वप सुपुपिव सुपुपिमि । निर्दुःसुविपूर्वस्य ' अतः स्वपः ' इति
 निःपुपुपतुः, दुःपुपुपतुः, सुपुपुपतुः, विपुपुपतुः । सुप्यात् ।
 स्वप्ता । स्वप्स्यति । अस्वप्स्यत् । अम्वाप्सीत् अस्वा-
 प्ताम् अस्वाप्नुः । अन श्वसक् प्राणनं । अनिति अनितः
 अनन्ति । अन्यात् । अनितु अनिताम् अनन्तु । आनीत्,
 आनत् आनिताम् आनन् । आनीः, आनः आनितम् आनित । आ-
 नम् आनिव आनिथ । आन आनतुः आनुः । आनिथ आनथुः
 आन । अन्यान् । अनिता । अनिप्यति । आनिप्यत् । आनीत् ।
 ' द्वित्वेऽप्यन्तेऽप्यनितेः परेस्तु वा ' प्राणिति । पर्यणिति, पर्य-
 निति । श्वसिति श्वसितः श्वसन्ति । श्वमिपि श्वसिथः श्वसिथ ।
 श्वसिमि श्वसिवः श्वसिमः । श्वस्यान् । श्वसितु, श्वसितान् श्वसि-
 त्वान् श्वसन्तु । श्वसिहि । अश्वसन्, अश्वसीन् अश्वसिताम् अश्व-

सन् । न्यस्यात् । न्यसिता । न्यसिष्यति । न्यसिष्यत् । न्यस्यसीत् ।
 नक्षत् भक्षहसनयोः । नक्षिति नक्षितः नक्षति । नक्षिपि नक्षियः
 नक्षिय । नक्षिमि नक्षिव, नक्षिमः । नक्ष्यात् । नक्षितु । अनक्षत्,
 अनक्षीत् अनक्षिताम् ।

द्व्युक्तनक्षपञ्चतः । ४ । २ । ९३ ।

द्व्युक्तात् नक्षादिपञ्चकाच्च घातोः परस्य शितोऽवितोऽनः पुन
 भवति । अनक्षुः । अनक्षः, अनक्षीः अनक्षितम् अनक्षित ।
 अनक्षम् अनक्षिव अनक्षिम । नक्ष । नक्ष्यात् । नक्षिता ।
 नक्षिष्यति । अनक्षिष्यत् । अनक्षीत् । दरिद्राक् दुर्गन्तौ ।
 दरिद्राति ।

इदरिद्रः । ४ । २ । ९८ ।

दरिद्रो व्यञ्जनादौ शित्यवित्यान् इभवति । दरिद्रि...

भश्चातः । ४ । २ । ९६ ।

द्व्युक्तनक्षपञ्चतः श्राप्रत्ययस्य चात. शित्यविति परे लुग्
 भवति ।

अन्तो नो लुक् । ४ । २ । ९४ ।

द्व्युक्तनक्षपञ्चकात् परस्य शितोऽवितोऽन्तो नो लुग् भवति ।
 दरिद्रति । दरिद्रासि दरिद्रियः दरिद्रिय । दरिद्रामि दरिद्रिवः-
 दरिद्रिम. । दरिद्रियात् । दरिद्रातु । अदरिद्रात् अदरिद्रि-

ताम् अदरिद्रुः । अदरिद्राः अदरिद्रितम् अदरिद्रित । अदरिद्राम्
अदरिद्रिव अदरिद्रिम । परोक्षायाम्—

धातोर्नेकस्वरादाम् परोक्षायाः कृभ्वस्ति चानु
तदन्तम् । ३ । ४ । ४६ ।

अनेकस्वराद् धातोः परस्याः परोक्षायाः स्थाने आम् भवति ।
आमन्ताच्च परे कृभ्वस्तथः परोक्षान्ता अनु प्रयुज्यन्ते । दरिद्रा-
श्चकार । दरिद्राम्भूव । दरिद्रामास । ‘ आतो णव औः ’ इत्यत्र
ओकारेणैव सिद्धे औकारविधानात् दरिद्रातेरामादेशस्यानित्यत्वाद्
ददरिद्रौ ददरिद्रतुः ददरिद्रुः । ददरिद्रिथ ददरिद्रिथुः ददरिद्रि ।
ददरिद्रौ ददरिद्रिव ददरिद्रिम इत्यपि सिद्धम् ।

अशित्यस्सनृणकञ्णकानटि । ४ । ३ । ७७ ।

सादिसन्नादिवर्जितेऽशिति प्रत्यये विषये दरिद्रातेरन्तस्य लुगु
भवति । दरिद्रात् । दरिद्रिता । दरिद्रिष्यति । अदरिद्रिष्यत् ।

दरिद्रोऽद्यतन्यां वा । ४ । ३ । ७६ ।

दरिद्रातेरद्यतन्यां विषये लुग् वा भवति । अदरिद्रीत्, पक्षे
‘ यमिरमिनम्यातः ’ इति सोऽन्तः अदरिद्रासीत् । जागृन् निद्रा-
क्षये । जागर्ति जागृतं जाग्रति । जागर्षि जागृथः जागृथ ।
जागर्षि जागृवः जागृमः । जागृयात् । जागर्तु । जागृहि ।
जागराणि जागराव जागराम । ह्यस्तन्यां गुणे सति

व्यभनाद् देः सथ दः । ४ । ३ । ७८ ।

व्यञ्जनान्ताद् धातोः परस्य देर्लुग् भवति, ययासम्भवं धातोः सो दश्च भवति । अजागः अजागृताम् अजागरुः अत्र प्रसि ' प्रुप्पौ ' इति गुणः ।

जाग्रुपसमिन्वेर्नवा । ३ । ४ । ४९ ।

एभ्यः परस्याः परोक्षाया आम् वा भवति । आमन्ताच्च परे कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । जागराच्चकार जागराच्च-भूव जागरामास । पक्षे जनागार ।

जागुः किति । ४ । ३ । ६ ।

नागृधातोः किति प्रत्यये परे गुणो भवति । जनागरतुः जनागरुः । जनागारिथ जनागरधुः जनागर । जनागार, जनागर जनागारिव जनागारिम । जागर्यात् । जागरिता । जागरिष्यति । अजागारिष्यत् । अजागरीत् । चक्रासृक् दीप्तौ । चक्रास्ति चक्रास्तः चक्रासति । चक्रास्ति चक्रास्यः चक्रास्य । चक्रास्मि चक्रास्वः चक्राम्मः । चक्रास्यात् । चक्रास्तु चक्राम्ताम् चक्रास्तु । हेर्धित्वं चक्रादुधि पक्षे .

सो पि वा । ४ । ३ । ७२ ।

धातोर्धादौ प्रत्यये सो लुग् वा भवति । चक्राधि । चक्रास्तम् चक्रास्त । चक्रासानि चक्रामाव चक्रामाम । अचक्रात् अचक्रा-स्ताम् अचक्रासुः ।

सः स्रद्धा च रुर्वा । ४ । ३ । ७९ ।

व्यञ्जनान्ताद् धातोः परस्य सेर्लुम् भवति, यथासम्भवं
सदधां वा रुध्य । अचकाः, अचकात् अचकास्तम् अचकास्त ।
अचकासम् अचकास्व अचकास्म । चकासाञ्चकार, चकासाम्बभूव,
चकासामास । चकास्यात् । चकासिता । चकासिष्यति । अच-
कासिष्यत् । अचकासीत् । शासूक् अनुशिष्टौ । शास्ति

इसासः शासोऽङ्गव्यञ्जने । ४ । ४ । ११८ ।

शास्तेः आस अङि क्ङिति व्यञ्जनादौ च परे इस् भवति ।
शिष्टः शासति । शास्ति शिष्टः शिष्ट । शास्मि शिष्वः शिष्मः ।
शिष्यात् । शास्तु, शिष्टात् शिष्टाम् शास्तु ।

-शाससृहनः शाध्येधिजहि । ४ । २ । ८४ ।

शास्-अस्-हनांश्चन्तानां यथासङ्ख्यं शाधि एधि जहि इत्येते
वचन्ति । शाधि शिष्टम् शिष्ट । शासानि शासाव शासाम । देर्लुकि
सो वत्त्वे अशात् अशिष्टाम् अशासुः । अशात्, अशाः अशिष्टम्
अशिष्ट । अशासम् अशिष्व अशिष्म । शशास शशास्तुः शशासुः ।
शशासिष्य शशामधुः शशास । शशास शशासिव शशासिम ।
शिष्यात् । शासिता । शामिष्यति । अशासिष्यत् । ' शास्त्यसू-
वक्तिख्यातेरङ् ' इति अशिषत् अशिषताम् अशिषन् । वचंक्
परिभाषणे । वक्ति वक्तुः वचन्ति । वक्षि वक्तुः वक्ष्य । वच्मि
वच्यः वच्यः । वच्यात् । वक्तु, वक्तात् वक्ताम् वचन्तु । वग्धि,
वक्तात् वक्तम् वक्त । वचानि वचाव वचाम । अवह् अवक्ताम्

अवचन् । अवग् अवक्तम् अवक्त । अवचम् अवच अवचम् ।
 परोक्षायां तु उवाच ऊचतुः ऊचुः । उवचिव, उवच्य ऊचयुः ऊच ।
 उवाच, उवच उचिव उचिम । उच्यात् । वस्ता । वस्यति ।
 अवस्यत् । अवोचत् अवोचनाम् अवोचन् । अवोचः अवोचतम्
 अवोचत । अवोचम् अवोचाव अवोचाम् । मृजौक् शुद्धौ ।

मृजोऽस्य वृद्धिः । ४ । ३ । ४२ ।

मृजेगुणे मत्यकारस्य वृद्धिर्भवति । माष्टि मृष्टः ।

श्रुतः स्वरं वा । ४ । ३ । ४३ ।

मृजेः ऋकारस्य स्वरान्तौ प्रत्यये परे वृद्धिर्वा भवति ।
 मार्गन्ति, मृजन्ति । मार्क्षि मृष्टः मृष्ट । मार्ग्मि मृन्वः मृन्म ।
 मृन्पात् । मार्ष्टु, मृष्टात् मृष्टाम् मार्गन्तु, मृजन्तु । मृडिद् मृष्टम्
 मृष्ट । मार्गानि मार्गाव मार्गाम् । अमार्ष्ट् अमृष्टाम् अमार्गन्,
 अमृजन् । अमार्ष्ट् अमृष्टम् अमृष्ट । अमार्गन् अमृन्व अमृन्म ।
 ममार्गं ममृजन्तु, ममार्गन्तुः ममृजन्तु, ममार्गन्तुः । ममार्गिण्य ममृजन्तुः,
 ममार्गन्तुः ममृजन् । ममार्गन्, ममर्गं ममृजिव, ममार्गिव ममृजिम,
 ममार्गिम । मृन्पात् । मार्गिता, मार्ष्टा । मार्गिप्यति, मार्ग्यति ।
 अमार्गिप्यत् । अमार्ग्यत् । अमार्गोत् अमार्गिष्टाम् अमार्गिण्युः ।
 अमार्क्षीत् अमार्ष्टाम् अमार्क्षुः । विद्क् ज्ञाने । वेत्ति वित्तः विदन्ति ।
 वेत्ति वित्यः वित्य । वेत्ति विद्ः वित्तः ।

तिचां णवः परस्मै । ४ । २ । ११७ ।

वेत्तेः परेषां परस्मैपदानां तिवादीनां परस्मैपदान्येव णवादयो नव यथासङ्ख्यं वा भवन्ति । वेद विदतुः विदुः । वेत्थ विदधुः विद । वेद विद्व विद्व । पक्षे पूर्ववत् । विद्यात् विद्याताम् विद्युः ।

पञ्चम्याः कृग् । ३ । ४ । ५२ ।

वेत्तेः परस्याः पञ्चम्याः विदाम् वा भवति, आमन्ताच्च परः पञ्चम्यन्तः कृगनुप्रयुज्यते । विदाङ्करोतु, विदाङ्कुस्तात्, विदाङ्कुस्ताम् विदाङ्कुर्वन्तु । विदाङ्कुरु, विदाङ्कुस्तात् विदाङ्कुरुतम्, विदाङ्कुरुत । विदाङ्करवाणि विदाङ्करवाव विदाङ्करवाम । वेत्तु, वित्तात् वित्ताम् विदन्तु । विदधि, वित्तात् वित्तम् वित्त । वेदानि वेदाव वेदाम । अवेत् अवित्ताम् अविदुः । अवे, अवेत् अवित्तम् अवित्त । अवेदम् अविद्व अविद्व ।

वेत्तेः कित् । ३ । ४ । ५१ ।

वेत्तेः परस्याः परोक्षाया आम् कित् वा भवति । आमन्ताच्च कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । विदाश्चकार, विदाम्बभूव, विदामास । विवेद विविदतुः विविदुः । विद्यात् । वेदिता । वेदिष्यति । अवेदिष्यत् । अवेदीत् । हनंक् हिंसागत्योः । हन्ति

यमिरमिनमिगमिहनिमनिचनतितनादेर्धुटि विडति

। ४ । २ । ५५ ।

एषां तनादीनां च धुडादौ विडति लुग् भवति । हतः । 'गमहन'—इत्यादिना अस्मरलोपे 'हनो ह्नो घ्न' इति घ्नन्ति ।

हंसि हयः हय । हन्मि हन्वः हन्मः । हन्यात् । हन्तु, 'हतात्'
 हताम् घन्तु । नहि, हतान् हतम् हत । हनानि हनाव हनाम् ।
 अहन् अहताम् अघन् । अहन् अहतम् अहत । अहनम्
 अहन्व अहन्म । परोक्षायाम्—

जिगवि घन् । ४ । ३ । १०१ ।

जौ णवि च परे हन्तेर्क् भवति । जवान् जघ्नतुः जघ्नुः ।
 जघनिय, जघन्य, जघ्नधुः जघ्न । जघान, जघन जघ्निव जघ्निय ।

हनो वध आशिष्यजौ । ४ । ४ । २१ ।

आशीर्विषये हन्तेर्क्वादेशो भवति, न तु निटि । कथ्यात् ।
 हन्ता । 'हनृतः स्यस्य' इति हनिष्यति । अहनिष्यत् ।

अद्यतन्यां वा त्वात्मने । ४ । ४ । २२ ।

अद्यतन्यां विषये हनो वधादेशो भवति, आत्मनेपदे तु वा ।
 अवधीत् अवधिष्टाम् अवधिषुः । वधर्क कान्तौ । वधि

वधेरयङि । ४ । १ । ८३ ।

वशः सत्त्वरान्तात्या अयङि क्त्विति ष्टू भवति । उष्टः

उशन्ति । वक्षि उष्टः उष्ट । वक्षि उष्टवः उष्टमः । उष्ट्यात् ।

वष्ट, उष्टात् उष्टाम् उष्टन्तु । उष्टि, उष्टात् उष्टम् उष्ट । व-

शानि वशाव वशाम् । अवष्ट, अवष्ट औष्टाम् औष्टम् । अवष्ट,

अवष्ट औष्टम् औष्ट । अवष्टम् औष्टव औष्टम् । उवाश उशतुः

ऊशुः । उश्यात् । वशिता । वशिष्यति । अवशिष्यत् । अवा-
शीत्, अवशीत् । असक् भुवि । अस्ति

इनास्त्योर्लुक् । ४ । २ । ९० ।

अप्रत्ययस्यास्तेश्चाकारस्य शित्यविति लृग् भवति । स्तः
सन्ति ।

अस्तेः सि हस्त्वेति । ४ । ३ । ७३ ।

अस्तेः सकारस्य सादौ प्रत्यये परे लृग्, एति परे तु हो
भवति । असि स्यः स्य । अस्मि त्वः स्मः । स्यात् स्याताम्
स्युः । स्या. स्याताम् स्यात । स्याम् स्याव स्याम । अस्तु,
स्तात् स्ताम् सन्तु । एधि, स्तात् स्तम् स्त । अस्तानि असाव
असाम । 'एत्यस्तेर्वृद्धिः' इति वृद्धौ 'सः सिजस्तेर्दिस्यो.' इति
ईति आसीत् आस्ताम् आसन् । आसीः आस्तम् आस्त ।
आसम् आस्व आस्म ।

अस्तिद्युवोर्भूवचावशिति । ४ । ४ । १ ।

अस्तिद्युवोर्ययासङ्ख्यं भूवचावादेशौ भवतः, अशिति विषये ।
नभूव । भूयात् । भविता । भविष्यति । अभविष्यत् । अभूत् ।

इत्यदादिपरस्मैपदं समाप्तम् ।

अथात्मनेपदम् ।

इङ्क् अघ्ययने । अघीने अघीयाते 'अननोऽन्तोऽ्यात्मने'
अघीयने । अघीप अघीयाथं अघीच्यं । अघीये अघीवहे
अघीमहे । अघीयीन अघीयीयाताम् अघीयीन् । अघीताम् अघी-
याताम् अघीयताम् । अघीष्व अघीयायाम् अघीष्वम् । अघ्य-
ये अघ्ययावहे अघ्ययामहे । अघ्येन अघ्ययाताम् अघ्येयत ।
अघ्येयाः अघ्येयायाम् अघ्येच्यम् । अघ्येयि अघ्येवहि अघ्येमहि ।

गाः परोक्षायाम् । ४ । ४ । २३ ।

इङ्क्वातोः परोक्षाविषये गा भवति । अधिगते अधिगगते
अधिगगिरे । अघ्येपीष्ट । अघ्येता । अघ्येप्यते ।

वाऽद्यतनीक्रियातिपक्ष्योर्माङ् । ४ । ४ । २८ ।

अद्यतनीक्रियातिपक्ष्योरिङो गीङ् वा भवति । अघ्येप्यत,
अघ्यगीप्यत । अघ्येष्ट अघ्येयाताम् अघ्येयन् । अघ्यगीष्ट
अघ्यगीयाताम् अघ्यगीयन् । गीङ्क् स्वप्ने

गीङ् पः शिति । ४ । ३ । १०४ ।

शिति परे गीङ् णभवति । शेने शयाने ।

गीङो स्र् । ४ । २ । ११५ ।

शीङः परस्यात्मनेपदस्यास्यान्तो रत् भवति । शेरते । शोपे
 शयाथे शोष्वे । शये शोवहे शोमहे । शयीत शयीयाताम् शयीरन् ।
 शेताम् शयाताम् शेस्ताम् । अशेत अशयाताम् अशैस्त । शिश्ये
 शिद्याते शिशियरे । शयिपीष्ट । शयिता । शयिष्यते । अशयिष्यत ।
 अशयिष्ट । हनुङ्क् अर्पनयने हनुते । पूढौक् प्राणिगर्भविमोचने ।
 सूते सुवाने सुवते । सुपे सुवाथे सूप्ते । सुवे सूवहे सूमहे ।
 सुवीत सुवीयाताम् सुवीरन् । सूताम् सुवाताम् सुवताम् । सूप्-
 सुवाथाम् सूष्वम् ।

सूतेः पञ्चम्याम् । ४ । ३ । १३ ।

सूतेः पञ्चम्यां गुणो न भवति । सुवै सुवावहै सुवामहै । असूत
 असुवाताम् असुवत । सुपुवे । सोपीष्ट, सविपीष्ट । सोता,
 सविता । सोप्यते, सविष्यते असविष्यत, असोप्यत । असविष्ट,
 असोष्ट । ष्टैङ् ष्टुङ् पिबुकि सम्पचने । षुक्ते षुचांत षुचते ।
 षुचीत । षुक्ताम् । अषुक्त । षुचै । षुचिपीष्ट । षुचिता । षुचिष्यते ।
 अपषुचिष्यत । अपषुचिष्ट । षुक्ते षुजाते षुजतं । षुक्षे षुजाथे
 षुङ्ग्वे । षुजे षुज्ज्वहे षुज्ज्वहे । षुजीत । षुङ्क्ताम् । अषु-
 ङ्क्त । षुङ्जे । षुजिपीष्ट । षुजिता । षुजिष्यते । अषुजिष्यत ।
 अषुजिष्ट । पिज्जतं । पिपिजे । अपिजिष्ट । वृनैकि वर्नेने ।
 णिगुकि विशुद्धौ । निङ्क्ते । निजीत । निङ्क्ताम् । अनिङ्क्त ।
 निनिजे । निङ्क्षीष्ट । निङ्क्ता । निङ्क्ष्यते । अनिङ्क्ष्यत ।

अनिङ्क्त । शिङ्कुकि अङ्गके शब्दे । शिङ्क्कं शिङ्गान् शिङ्गते ।
शिङ्गीत । शिङ्काम् । अशिङ्क्त । शिशिङ्गे । शिङ्गिपीष्ट ।
शिङ्गिना । शिङ्गिप्यते । अशिङ्गिप्यन् । अशिङ्गिष्ट । अशिङ्गिपा-
ताम् अशिङ्गिपन् । ईङ्गिस्तुतौ । ईङ्गे ईङ्गते ईङ्गते ।

ईशोदः सेध्वेस्वध्वमोः । ४ । ४ । ८७ ।

आध्यां कर्तमानासेध्वयोः पञ्चमीस्वध्वमोश्चादिरिद् भवति ।
ईङ्गिमे ईङ्गाय ईङ्गिज् । ईङ्गे ईङ्गिहे ईङ्गिमहं । ईङ्गीत ईङ्गीपाताम्
ईङ्गीरन् । ईङ्गाम् ईङ्गाताम् ईङ्गताम् । ईङ्गिष्व ईङ्गायाम् ईङ्गिध्वम् ।
ईङ्गे ईङ्गावहे ईङ्गामहे । ऐङ्गे ऐङ्गाताम् ऐङ्गन् । ऐङ्गाः ऐङ्गापाम्
ऐङ्गिध्वम् । ऐङ्गि ऐङ्गिबहि ऐङ्गिमहि । ईङ्गाध्वके, ईङ्गान्ध्वम्, ईङ्गामास ।
ईङ्गिपीष्ट । ईङ्गिना । ईङ्गिप्यन् । ऐङ्गिप्यन् । ऐङ्गिष्ट ऐङ्गिपानाम्
ऐङ्गिपन् । ईङ्गिङ्गानिङ्गान्यनयोः । ईङ्गे ईङ्गते ईङ्गते । ईङ्गाध्वके, ईङ्गान्ध्वम्,
ईङ्गामास । ऐङ्गिष्ट । ईङ्गिह ऐङ्गिध्वे । ईङ्गे ईङ्गाने ईङ्गते । ईङ्गिने ईङ्गाध्वे
ईङ्गिध्वे । ईङ्गीत । ईङ्गाम् ईङ्गाताम् ईङ्गताम् । ईङ्गिष्व ईङ्गायाम्
ईङ्गिध्वम् । ऐङ्गे ऐङ्गायाम् ऐङ्गन् । ईङ्गाध्वके । ईङ्गान्ध्वम् ।
ईङ्गामास । ऐङ्गिष्ट । वमिह आच्छादने । कर्त्ते । कर्त्तुम् ।

आशासिष्यत । आशासिष्ट । आमिक् उपवेशने । आस्ते ।
 आसीत । आस्ताम् । आम्त । आसाञ्चके । आसाम्बभूव ।
 आसामास । आसिपीष्ट । आसिना । आसिष्यते । आसिष्यत ।
 आसिष्ट । कसुकि गतिसातनयोः । कंस्ते । कंमीत । कंस्ताम् ।
 अकंस्त । चकंसे । कंसिता । कंसिपीष्ट । कंसिष्यते । अकंसि-
 प्यत । अकंसिष्ट । णिषुकि चुम्बने । निंस्ते । अनिंस्त । निनिंसे ।
 निंसिता । अनिंमिष्ट । चक्षिक् व्यक्तायां वानि । ' संयोगस्यादौ
 स्कोर्लुक् ' इति चष्टे चक्षते चक्षत । चक्षे चक्षथे चङ्द्वे ।
 चक्षे चक्ष्वहे चक्ष्महे । चक्षीत । चष्टाम् चक्षताम् चक्षताम् ।
 चक्ष्व चक्षायाम् चङ्द्वम् । चक्ष चक्षवहे चक्ष्महे । अचष्ट
 अनक्षताम् अनक्षत । अचष्टाः अचक्षायाम् अचङ्द्वम् । अचक्षि
 अचक्ष्वहि अचक्ष्महि । परोक्षायां तु

नवा परोक्षायाम् । ४ । ४ । ५ ।

चक्षो वाच्ये कशांग्ख्यांगौ परोक्षायां वा भवनः । गित्वा-
 दुभयपदी चक्ष्मौ चक्षतुः चक्षु । चक्षे चक्षते चक्षिरे ।
 चक्ष्यौ चक्ष्यतुः चक्ष्युः । चक्ष्ये चक्ष्यात चक्ष्यिरे । चक्षे चक्षे
 चक्षते चक्षिरे ।

चक्षो वाचि चक्षां ख्यां । ४ । ४ । ४ ।

वाग्येभ्य चक्षोऽशिति विभ्ये चक्षां ख्यांगौ भक्तः । चक्षयात्,
 चक्षेयात् । चक्ष्यात्, चक्ष्यात् । चक्षामीष्ट, चक्ष्यामीष्ट । चक्षतासि,
 चक्षानासे । चक्ष्यातामि, चक्ष्यानासे । चक्षाम्यति, चक्ष्यास्यते । चक्ष्या-

(१०३)

स्यति, स्यास्यते । अकशास्यत्, अकशास्यत । अक्यास्यत्,
अक्यास्यत । अकशासीत्, अकशास्त । अडि अल्यत्,
अल्यत । इत्यात्मनेपदं समाप्तम् ।

अयोभयपदिनः ।

ऊर्णुक् आच्छादने

वोष्णोः । ४ । ३ । ६० ।

अद्युक्तस्योष्णोर्ब्रजनादौ विति और्वा भवति । ऊर्णोति,
ऊर्णोति ऊर्णुतः ऊर्णुवन्ति । ऊर्णोपि, ऊर्णोपि ऊर्णुयः ऊर्णुय ।
ऊर्णोमि, ऊर्णोमि ऊर्णुवः ऊर्णुमः । ऊर्णुति ऊर्णुवाते ऊर्णुवते ।
ऊर्णुपि ऊर्णुवाथं ऊर्णुचं । ऊर्णुव ऊर्णुवहे ऊर्णुनहे । ऊर्णुयात्,
ऊर्णुवीत । ऊर्णोतु, ऊर्णोतु, ऊर्णुतात् ऊर्णुताम् ऊर्णुन्तु । ऊर्णु-
ताम् ऊर्णुवाताम् ऊर्णुवताम् ।

न द्विस्वोः । ४ । ३ । ६१ ।

ऊर्णोर्द्विस्वोः पर्योरौर्न भवति । और्णोत् और्णुताम् और्णु-
वन् । और्णोः और्णुतम् और्णुत । और्णुत और्णुताताम् और्णुवन् ।
परोक्षायाम्

स्वरादेर्द्वितीयः । ४ । २ । ४ ।

स्वरादेर्द्व्युक्तिभानो घतोर्द्वितीयोऽश एकस्वरो द्विभेति ।
अनेन 'णु' इत्यस्य द्वित्वे प्राप्ते

अयि रुः । ४ । १ । ६ ।

स्वरादेर्धातोर्द्वितीयस्यांशस्यैकस्वरस्य सयोगादी रो द्विर्न भ-
धति । इति रकारस्य निषेधे ऊर्णुनाव ऊर्णुनवतुः ऊर्णुनुवुः ।

वोष्णोः । ४ । ३ । १९ ।

ऊर्णोरिड् वा ङिड्वद् भवति । ऊर्णुनविय, ऊर्णुनविथ ।
ऊर्णुनुवे ऊर्णुनुवाते ऊर्णुनुविरे । ऊर्णूयात् । ऊर्णविष्ट, ऊर्णुनुविष्ट ।
ऊर्णवितासि, ऊर्णुनुवितासि । ऊर्णनवितासे, ऊर्णुनुवितासे । ऊर्ण-
विष्यति, ऊर्णुनुविष्यति । ऊर्णनविष्यते, ऊर्णुनुविष्यते । और्णवि-
ष्यत्, और्णुनुविष्यत् । और्णनविष्यत, और्णुनुविष्यत ।

वोष्णुगः सेटि । ४ । ३ । ४६ ।

ऊर्णोः सेटि सिचि परस्मैपदे वृद्धिर्वा भवति । और्णावीत्,
और्णवीत्, और्णुवीत् । और्णविष्ट, और्णुविष्ट । हुंक् स्तुतौ ।
स्तौति स्तुतः स्तुवन्ति । स्तौपि स्तुयः स्तुय । स्तौमि स्तुवः स्तुम ।

यङ्गुरुस्तोर्बहुलम् । ४ । ३ । ६४ ।

यङ्गुब्रन्तात् तुलस्तुभ्यश्च व्यञ्जनादौ विति ईत् भवति बहु-
लम् । स्तवीति, स्तवीमि इत्याद्यपि । स्तुते स्तुवाते स्तुवते ।
स्तूयात् । स्तुवीत् । स्तौतु । स्तूताम् । अस्तौत, अस्तुत ।
तुष्टाव तुष्टवतुः तुष्टुवुः । तुष्टुवे । स्तूयात् । स्तोपीष्ट । स्तोतासि,
स्तोतासे । स्तोप्यति, स्तोप्यते । अस्तोप्यत्, अस्तोप्यत ।
‘भृगुस्तोः परस्मै’ इति सिचि अस्तावीत् अस्ताविष्टम् अस्ता-
विष्टुः । अस्तोष्ट । भृङ्गुश्च व्यस्तायां वाचि ।

ब्रूतः परादिः । ४ । १ । ६३ ।

ब्रुव उतः व्यञ्जनादौ विति परादिरीद् भवति । ब्रवीति ब्रूतः
ब्रुवन्ति । ब्रवीषि ब्रूषः ब्रूष । ब्रवीमि ब्रूवः ब्रूमः ।

ब्रूगः पञ्चानां पञ्चाहश्च । ४ । २ । ११८ ।

ब्रूगः परेषां तिवादीनां पञ्चानां यथासङ्ख्य पञ्च ण्वादयो
भवन्ति, तद्योगे ब्रूग आहश्च । आह आहतुः आहुः । ' नहाहो-
र्धत्तौ ' आत्थ आहयुः । ब्रूते ब्रुवाते । ब्रूयात् । ब्रूवीत । ब्रूताम्
ब्रुवाताम् ब्रुवताम् । ब्रूवीतु, ब्रूतात् ब्रूताम् ब्रुवन्तु । ब्रूहि । ब्रूयाणि
ब्रूवाव ब्रूवाम । अब्रूवीत् अब्रूताम् अब्रूवन् । अब्रूवीः । अब्रूत अब्रु-
वाताम् अब्रुवत । परोक्षार्था वचनदेशे उवाच ऊचतुः ऊचुः । ऊचे
ऊचाते ऊचिरे । उच्यान्, वक्षीष्ट । वक्तासि, वक्तासे । वक्ष्यति,
वक्ष्यते । अवक्ष्यत्, अवक्ष्यत । अवोचत् अवोचताम् अवोचन् ।
अवोचत अवोचेताम् अवोचत । द्विर्षीक् अप्रीतौ । द्वेष्टि द्विष्टः
द्विपन्ति । द्वेष्टि द्विष्टः द्विष्ट । द्वेष्मि द्विष्वः द्विष्मः । द्विष्टे ।
द्विष्यात् । द्विषीत । द्वेष्टु द्विष्टाम् द्विषन्तु । द्वेष्टि द्विष्टम् द्विष्ट ।
द्वेषाणि द्वेषाव द्वेषाम । द्विष्टाम् द्विषाताम् द्विषताम् । अद्वेष्ट् अद्वि-
ष्टाम् ' वा द्विषातोऽनः पृष्ठ ' अद्विष्टुः, अद्विष्टन् । अद्विष्ट अद्वि-
षाताम् अद्विषत । दिद्वेष दिद्विषतुः । दिद्विषे दिद्विषाते दिद्विषिरे ।
द्विष्यात्, द्विषीष्ट । द्वेष्टासि, द्वेष्टासे । द्वेक्ष्यति, द्वेक्ष्यते । अद्वे-
क्ष्यत्, अद्वेक्ष्यत । अद्यतन्यां सकि अद्विस्तत् अद्विस्ताम् अद्वि-
क्षन् । अद्विस्तत ।

स्वरेऽतः । ४ । ३ । ७५ ।

सकोऽस्य स्वरादौ प्रत्यये परे लृग् भवति । अद्विशाताम्
 अद्विस्त । दुर्हीक् क्षरणे ' म्वादेर्दादेर्धः ' 'अधश्चतुर्थात् तयोर्धः'
 दोग्धि दुग्धः दुहन्ति । घोक्षि । दुग्धे दुहाते दुहते । दुह्यात्,
 दुहीत । दोग्धु, दुग्धात् दुग्धाम् दुहन्तु । दुग्धि । दुग्धाम् दुहा-
 ताम् दुहताम् । धुस्व दुहायाम् धुग्वम् । दोहै दोहावहै दोहामहै ।
 अधोक् 'अदुग्धाम् अदुहन्' । अदुग्ध अदुहाताम् अदुहत । अदु-
 ग्धाः । दुदोह । दुदुहे । दुह्यात्, धुसीष्ट । दोग्धा । धोक्ष्यति,
 धोक्ष्यते । अधोक्ष्यत्, अधोक्ष्यत । अधुस्त अधुस्ताम् अधु-
 क्षन् । आत्मनेपदे ' दुहदिह-' इत्यादिना दन्त्यादौ सको वा
 लृक् अदुग्ध, अधुस्त अधुस्ताताम् अधुक्षन्त । अदुग्धाः, अधु-
 क्ष्याः अधुक्षायाम् अधुग्वम्, अधुक्षवम् । अधुक्षि अधुक्षा-
 वहि, अधुग्वहि 'अधुक्षामहि, अधुग्वमहि । दिर्हीक् उपलैपे ।
 देधि, दिग्धे । दिह्यात्, दिहीत । देग्धु, दिग्धाम् । अधेक्,
 अदिग्ध । दिदेह, दिदिहे । दिह्यात्, धिशीष्ट । देग्धा । धेक्ष्यति,
 धेक्ष्यते । अधेक्ष्यत्, अधेक्ष्यत । अधिस्त अधिस्ताम् अधि-
 क्षन् । अदिग्ध, 'अधिस्त अधिस्ताताम् अधिक्षन्त । लिर्हीक् आ-
 स्वादने । लेदि लीडः लिहन्ति । लेक्षि । ' हो. धुत्पदान्ते '
 दत्तम्, ' अधश्चतुर्थात् ' इति यस्य घत्वम्, ' तवर्गस्य ' इति
 धो दत्तम् ' दस्तद्धे ' इति वो लृक् दीर्घत्वे च लीडः लीड ।
 लेदिम लिद्धः लिद्धः । लीडे लिहाते लिहते । लिशात् । लिहीत ।

लेटु, लीदाम् । अलेट्, अलीट् । लिलेह, लिलिहे । लिह्यात्,
 लिशीष्ट । लेटा । लेक्ष्यति, लेक्ष्यते । अलेक्ष्यत्, अलेक्ष्यत ।
 अलिक्षत् अलिक्षताम् अलिक्षन् । अलीट्, अलिक्षत अलिक्षाताम्
 अलिक्षत । अलीटाः, अलिक्षयाः अलिक्षाभाम् अलिक्षध्वम्,
 अलीट्वम् । अलीसावहि, अलिह्वहि अलिक्षामहि अलिह्वमहि ।

इत्युभयपदं समाप्तम् ।

अथ ह्लादयः ।

ह्लादयोऽपि कानुबन्धाः । हुंक् दानादनयोः ।

हवः शिति । ४ । १ । १२ ।

जुहोत्यादयो धातवः शिति द्विर्भवन्ति । जुहोति जुहुतः
 जुह्वति । जुहोषि जुहुयः जुहुय । जुहोमि जुहुवः जुहुमः ।
 जुहुयात्, जुहुयाताम् जुहुयुः । जुहोतु, जुहुतात् जुहुताम् जुह्वतु ।
 जुहुषि, जुहुतात् जुहुतम् जुहुत । जुह्वानि जुह्वाव जुह्वाम ।
 अजुहोत् अजुहुताम् अजुह्वुः 'अतः' प्रसि गुणे च सिद्धम् । अ-
 जुहोः अजुहुतम् अजुहुत । अजुह्वम् अजुहुव अजुहुम ।
 परोक्षायाम्—

भीहीभृहोस्तिवत् । ३ । ४ । ५० ।

एभ्यः परस्याः परोक्षायाम् वा भवति, स च तिक्वत्
 इति ' हवः शिति ' इति द्वित्वम् । जुह्वाच्चकार, जुह्वाम्भूव,

जुहवामास । पक्षे जुहाव जुहुवतुः जुहुवुः । जुहविय, जुहोय ।
 हुयात् । होता । होष्यति । अहोष्यत् । अहौषीत् अहौषाम्
 अहौषुः । हांक् त्यागे । जहाति । ' हाकः ' जहितः । पक्षे

ष्वामीर्व्यञ्जनेऽदः । ४ । २ । ९७ ।

- द्व्युक्तानां जक्षादिपञ्चानां आभ्रत्यपस्य चातोऽविति शिति
 परे ईर्षवति । जहीतः, जहति । जहासि जहीयः, जहिथः जहीय,
 जहिय । जहामि जहीवः, जहिवः जहीमः, जहिमः ।

यि लुक् । ४ । २ । १०२ ।

यादौ शिति परे हाक आतो लुग् भवति । जहात् । जहातु,
 जहीतात्, जहितात् जहिताम्, जहीताम् जहतु ।

आ च हौ । ४ । २ । १०१ ।

हाको हौ आत् इश्च वा भवति । जहिहि, जहीहि, जहाहि ।
 जहीतात्, जहितात् जहिताम्, जहीताम् जहीत, जहित । जहानि
 जहाव जहाम । अनहात् अनहीताम्, अनहिताम् अनहुः ।
 अनहाः अनहीतम्, अनहितम् अनहीत, अनहित । अनहाम्
 अनहीव, अनहिव अनहीम, अनहिम । जहौ जहतुः जहुः ।
 जहिथ, जहाय जहयुः जह । जहौ जहिव जहिम । हेयात् ।
 हाता । हास्यति । अहास्यत् । अहासीत् । निर्भीक् भये । विभेति ।

भियो नवा । ४ । २ । ९९ ।

मियो व्यञ्जनादौ शित्यनिति इर्वा भवति । विभीतः, विभितः ।
 विभ्यति । विभेपि विभीयः, विभियः विभीथ, विभिय । विभेमि
 विभीवः, विभिवः विभिमः, विभीमः । विभीयात्, विभिष्यात् ।
 विभेतु, विभीतात्, विभिनात्, विभीताम्, विभिताम् विभ्यतु ।
 विभीहि, विभिहि । अविभेत् अविभीताम्, अविभिताम्
 अविभ्युः । विभयाद्यकार । विभयाम्बभूव । विभयामास । विभय
 विभ्यतुः विभ्युः । भीयात् । भेता । भेष्यति । अभेष्यत् । अभेषीत्
 अभेषाम् अभेषुः । ह्रीं लृङ्गायाम् । निह्रेति निह्रीत. निह्रियति ।
 निह्रीयान् । निह्रेतु । निह्रीहि । निह्रयाणि । अनिह्रेत् अनिह्रयुः ।
 अनिह्रेः । निह्रयाद्यकार, निह्रयाम्बभूव, निह्रयामास । निह्राय
 निह्रियतुः निह्रियुः । ह्रीयात् । ह्रेता । ह्रेष्यति । अह्रेष्यत् ।
 अह्रेषीत् । हुं लृङ्गायाम् ।

पृभृमाहात्मिः । ४ । १ । ५८ ।

एषां द्वित्वं सति शिति पृास्य उर्भवति । पिपति

ओष्ठयादु । ४ । ४ । ११७ ।

भानोः सम्बन्धिन ओष्ठयात् परम्य ऋकारस्य उर्भवति न्विति ।
 पिपृत्तः, पिपृरति । पिपिपि पिपृत्तः पिपृत्त । पिपिपि पिपृत्तः पिपृत्तः
 पिपृत्तान् । पिपृत्तु, पिपृत्तात् । अपिपः अपिपृत्ताम् अपिपृत्तुः । पपाह
 पपृत्तुः पपृत्तु । पपिपि । पृपृत्तु 'पृनो नसाज्ञाशीःपिचरस्मै न' इति
 पपृता, पपृता । परिप्यति, परिप्यति । अपरीप्यत्, अपरीप्यत् ।

अपारीत् । ह्रस्वोऽपि ण पिप्रति पिप्रतः पिप्रति इत्यादयः । ऋक् गतौ
 इयति इयतः इयति । इयति इयतः इयति । इयति इयतः इयति ।
 इयति । इयति, इयतात् इयताम् इयतु । इयति । इयराणि इयराव
 इयराम । ऐ ऐयताम् ऐयरुः । ऐः ऐयतम् ऐयत । ऐयरम्
 ऐयव ऐयम् । आर आरतुः आरुः । आरिषि । ‘ कययकाशीर्ये ’
 अर्यात् । अर्ता । अरिष्यति । ‘ सत्त्यतेर्वा ’ आरत् आरताम्
 आरन् पक्षे आर्पात् आर्षाम् आर्षुः ।

इति ङादौ परस्मैपदं समाप्तम् ।

अथात्मनेपदम् ।

ओहाङ्क् गतौ । जिहीते जिहाते जिहते । जिहीषे जिहाषे
 जिहीध्वे । जिहे जिहीवहे जिहीमहे । जिहीत जिहीयाताम् जिहीरन् ।
 जिहीताम् जिहाताम् जिहाताम् । जिहे जिहावहे जिहामहे । अनिहीत
 अनिहाताम् अनिहत । अनिहीथाः अनिहायाम् अनिहीध्वम् ।
 अनिहि अनिहीवहि अनिहीमहि । जहे जहाते जहिरे । जहिषे ।
 हासीष्ट । हाता । हास्यते । अहास्यत । अहास्त अहासाताम्
 अहासत । माङ्क् मानशब्दयोः । मिमीते मिमाते मिमते ।
 मिमीषे मिमाषे मिमीध्वे । मिमे मिमीवहे मिमीमहे । मिमीत
 मिमीयाताम् मिमीरन् । मिमीताम् मिमाताम् मिमताम् । अमिमीत
 अमिमाताम् अमिमत । ममे ममाने ममिरे । मासीष्ट । मातासे ।
 मास्यते । अमास्यत । अमास्त । इत्यात्मनेपदं समाप्तम् ॥

अयोभयपदम् ।

दुदांग्ङ् दाने । ददाति ' श्रद्धातः ' इत्याकारलुकि दत्तः
 ददति । ददासि दत्थः दत्थ । ददामि दद्मः दद्मः । दत्त ददाते
 ददते । दत्से ददाधे ददध्वे । ददे दद्महे दद्महे । दद्यात् दद्या-
 ताम् दद्युः । ददीत ददीयाताम् ददीरन् । ददातु, ददातु, दत्ताम्
 ददतु ।

हौ दः । ४ । १ । ३१ ।

दासञ्दास्य हौ परे एम्वति, न च द्विः । देहि दत्तम् दत्त ।
 ददानि ददाव ददाम । दत्ताम् ददाताम् ददताम् । दत्स्व । अद-
 दात् अदत्ताम् अददुः । अददाः । अदत्त अददाताम्
 अददत । ददौ ददतुः ददुः । ददे ददाते ददिरे । देयात् । दासीष्ट ।
 दातासि, दातासे । दास्यति, दास्यते । अदास्यत्, अदास्यत ।
 ' पिबेति—' इत्यादिना सिचो लुक् अदात् अदाताम् अदुः ।
 अदाः अदातम् अदात । अदाम् अदाव अदाम । 'इश्च स्यादः'
 ' पुद्गह्स्वान्—' इति अदित् अदिपाताम् अदिपत । अदिपाः
 अदिपायाम् अदिप्वम् । अदिपि अदिप्वहि अदिप्वहि । दुदांग्ङ्
 वारणे च । दधाति ।

धागस्तथोय । २ । १ । ७८ ।

धागश्चतुर्थान्तस्य दादेरादेर्दस्य तयोः सञ्चोश्च प्रत्यययोः
 परयोश्चतुर्थो भवति । दत्तः दधति । ददासि दत्थः दत्थ । ददा-

दध्वः दध्मः । धत्ते दधाते दधते । धत्से दधाथे धद्वे । दधे
 दध्वहे दध्वहे । दध्यात् । दधीत । दधातु, धत्तात् धत्ताम् दधतु ।
 धेहि, धत्तात् धत्तम् धत्त । दधानि दधाव दधाम । धत्ताम्
 दधाताम् दधताम् । धत्स्व दधायाम् धद्वम् । दधै दधावहे
 दधामहे । अदधात् अवत्ताम् अदधुः । अधत्त अदधाताम्
 अदधत । अधत्या. अदधायाम् अधद्वम् । अदधि अदध्वहि
 अदध्महि । दधौ दधतुः दधुः । दध दधाते दधिरे । धेयात् ।
 धासीष्ट । धाता । धास्यति । धास्यते । अधास्यत् । अधास्यत ।
 अधात्. अधाताम् अधुः । अधित अधिपाताम् अधिपत ।
 अधिधाः अधिपायाम् अधिद्वम् । अधिपि अधिष्वहि अधि-
 ष्महि । 'दुडुमृगर्' पोषणे च । 'पृभृमाहाडामिः' । विभर्ति
 विभृतः विभ्रति । विभर्षि विभृयः विभृथ । विभर्मि
 विभ्रवः विभ्रमः । विभृते विभ्राते विभ्रते । विभृथे
 विभ्राथे विभ्रथे । विभ्रे विभ्रवहे विभ्रमहे । विभ्रयात्, विभ्रीत ।
 विभर्तु, विभ्रतात् विभ्रताम् विभ्रतु । विभ्रहि । विभराणि विभ-
 राव विभराम । विभ्रताम् विभ्राताम् विभ्रताम् । विभ्रव्य विभ्रा-
 भाम् विभ्रव्यम् । अविभः अविभ्रताम् अविभरुः । अविभ्रत
 अविभ्राताम् अविभ्रत । विभराद्यकार, विभराद्यन्ते विभराम्बभूव
 विभरामास । वभार । वभ्रे । भ्रियात् ।

ऋचर्णात् । ४ । ३ । ३६ ।

भर्चर्णान्ताद् धातोर्निष्ठावांस्त्वनेप्पविषयो सिनाशिषौ निद्ध

भवत् । भृषीष्ट । भर्ता । भरिष्यति । भरिष्यन् । अभरिष्यत् ।
अभरिष्यत । अभाषीत् । अभाषीम् । अभाषुः । अभृत । अभृषाताम् ।
अभृषत् । णिजूकी शौचे च ।

निज्ञां शित्येत् । ४ । १ । ५७ ।

निन्विन्विषा शिति विषये डित्वं मति पूर्वस्यैद् भवति ।
नेनेक्ति नेनक्ति, नेनिनति । नेनेक्षि नेनिस्थः नेनिस्थ । नेनेन्मि
नेनिन्व नेनिन्म । नेनिक्ते नेनिजाते नेनिनते । नेनिक्षे नेनिजाथे
नेनिग्वं । नेनिजे नेनिग्वहे नेनिग्वहे । नेनिग्यात् । नेनिगीत ।
नेनेरुत् नेनिक्ताम् नेनिनतु । नेनिग्वि । नेनिक्ताम् नेनिजाताम्
नेनिजताम् । नेनिक्ष्व नेनिजाथाम् नेनिग्वम् । नेनेनै नेनजाग्रहै
नेनेनामहै । अनेनेक अनेनिक्ताम् अनेनिनु । अनेनक्ति अने-
निजाताम् अनेनिजत । निनेन । निनिजे । निग्यान् । निक्षीष्ट ।
नेक्ता । नेक्ष्यति, नेक्ष्यते । अनेक्ष्यत्, अनेक्ष्यत । अनेक्षीन्
अनेक्ताम् अनेक्षुः । अनक्ति अनिक्षाताम् अनिक्षन् । णिजूकी
दृग्भावं । वेवेक्ति वेवक्ति, वेविनति । वेविक्ते वेविजाते वेविनते ।
वेविग्यात् । वेविगीत । वेवेरुत् । वेविक्ताम् । अवेनेक । अवेवक्ति ।
विवेन । विविने । विग्यान् । विभीष्ट । वेक्ता । वेक्ष्यति । वेक्ष्यते ।
अवेक्ष्यत् । अवेक्ष्यत । रुदित्वादि ऋविम् । पक्षे अवेक्षीत्
अवेक्ताम् अवेक्षुः । अविक्त अविज्ञानाम् अविज्ञन् । विरुद्वन्
व्याप्तौ । वेवेष्टि वेवष्टि वेविग्वि । वेवेष्टि । वेविग्यान् । वेवेष्टि

वेवेष्टु । वेविष्टाम् । अवेवेष्टु अवेविष्टाम् । विवेष्टु । विविष्टे । विष्ट्यात् ।
 विक्षीष्ट । वेष्टा । वेक्ष्यति । वेक्ष्यते । अवेक्ष्यत् । अवेक्ष्यत ।
 लृदित्त्वादङि अविषत् अविषताम् अविषन् । सकि अविक्षत
 अविक्षाताम् अविक्षन्त । अविक्षथाः अविक्षायाम् अविक्षध्वम् ।
 अविक्षि अविक्षावहि अविक्षामहि । इत्युभयपदं समाप्तम् ।

इति ह्लादिगणः समाप्तः ।

अथ दिवादिगणः ।

चातुर्वन्धा दिवादयः । दिवूच क्रीडाजयेच्छापणियुतिस्तु-
 तिगतिषु ।

दिवादेः श्यः । ३ । ४ । ७२ ।

दिवादिभ्यः कर्तरि विहिते शिति परे श्यः प्रत्ययो भवति ।
 'भ्यादेर्नामिनः—' इति दीव्यति दीव्यतः दीव्यन्ति । दीव्यसि
 दीव्यथः दीव्यथ । दीव्यामि दीव्यावः दीव्यामः । दीव्येत् दीव्ये-
 ताम् दीव्येयुः । दीव्येः । दीव्यतु, दीव्यतात् दीव्यताम् दीव्यन्तु ।
 दीव्य । अदीव्यत् अदीव्यताम् अदीव्यन् । अदीव्यः अदीव्यतम्
 अदीव्यत । अदीव्यम् अदीव्याव अदीव्याम । दिदेव । दीव्यात् ।
 देविता । देविष्यति । अदेविष्यत् । अदेवीन् अदेविष्टाम् अदेविषुः ।
 नृप् मृप् नरमि ।

कृतां विह्वलीत् । ४ । ४ । ११६ ।

कदन्तास्य वानोः क्विन्ति क्विति च परं कृत्कारस्य इत् भवति ।
 दीर्घं च जीर्यति जीर्यन्तः जीर्यन्ति । जीर्यन् । जीर्यतु । अजीर्यन् ।
 जनार जेरतुः, जनरतुः जेरुः, जनरुः । जेरिथ, जनरिथ जेरथुः,
 जनरथुः जेत, जनर । जनार, जनर जेरिक्, ननग्वि जेरिम,
 जनरिम । जीर्यात् । जीरीता, जेरिना । जेरिप्यति, जरीप्यति ।
 अनरीप्यन्, अनरिप्यन् । ' कृदिच्छिद्-' इति वाजकि अनरत्
 अनरताम् अनगन् । पक्षे अनरर्गन् । मीर्यति । मीर्येत् । मीर्यतु ।
 अमीर्यन् । म्रार मग्रतुः । मीर्यान् । म्रिना, मरीता ।
 म्रिप्यति, मरीप्यति । अम्रिप्यन्, अमरीप्यन् । अमरन्,
 अमरर्गन् । शौन् तक्षणे ।

ओतः श्ये । ४ । २ । १०३ ।

वानोरोकारस्य श्यप्रत्यये परं लुन् भवति । श्यति श्यतः
 श्यन्ति । श्यमि श्यथः श्यथ । श्यामि श्यावः श्यामः । श्येन्
 श्येताम् श्येयुः । श्येः श्येनम् श्येन । श्येयम् श्येव श्येम ।
 श्येनु श्येतान् श्येतान् श्यन्तु । श्य श्यतम् श्यत ।
 श्यानि श्यात श्याम । अश्यन् अश्यतान् अश्यन् ।
 अश्यः अश्यनम् अश्यत । अश्यन् अश्याव अश्याम । शशौ
 शशतुः शशुः । शशिव, शशाव । शयात् । शाता । शाप्यति ।
 अशाप्यन् । ' शृष्याशाच्छामो वा ' अशात् अशानान् अशुः ।

पते अशासीत् अशासिष्टाम् अशासिषु । दौं छौंच् छेदनं ।
 द्यति । द्येत् । द्यतु । अद्यत् । ददौ ददतु ददुः । ददित्, ददाय ।
 देयात् । दाता । दास्यति । अदास्यत् । अदात् अदाताम् अदुः ।
 छयति । छ्येत् । छ्यतु । अछ्यत् । चञ्छौ । छायात् । छाता ।
 छास्यति । अछास्यत् । अछागन्, अछागामीत् । पौञ् अन्तर्यणि ।
 स्यति । स्येत् । स्यतु । अस्यत् । ससौ । सेयात् । साता । सा-
 सति । असास्यत् । असात् असाताम् असुः । असासीत्
 असामिष्टाम् असासिषु । व्रीडन् व्रीडायाम् । व्रीडयति । व्रीड्येत् ।
 व्रीडयतु । अव्रीडयत् । विव्रीड । व्रीड्यात् । व्रीडिता । व्रीडिष्यति ।
 अव्रीडिष्यन् । अव्रीडीत् । नृत्यन् नर्तनं । नृत्यति । नृत्येत् । नृत्यतु ।
 अनृत्यत् । ननर्त ननृततु ननृतु । ननर्तित् । नृत्यात् । नर्तिता ।

कृतचृतनृतच्छृदत्तदोऽसिचः सादेर्वा । ४ । ४ । ५० ।

एष्य परम्यामिच सादेरशित आदिरिड् वा भवति । नर्ति-
 प्यति, नर्त्त्यति । अनर्तिष्यन्, अनर्त्स्यत् । अनर्तीत् । कुयन्
 कृतिभायं । कुप्यति । कुप्येत् । कुप्यतु । अकुप्यत् । चुकोथ ।
 कुप्यात् । कोयिता । कोयिष्यति । अकोयिष्यत् । अकोयीत् ।
 पुयन् हिमायाम् । पुप्यति । पुप्येत् । पुप्यतु । अपुप्यत् ।
 पुपोय । पुप्यात् । पोयिता । पोयिष्यति । अपोयिष्यन् । अपो-
 यीत् । गुयन् परिवेष्टने । गुप्यति । गुप्येत् । गुप्यतु । अगुप्यन् ।
 गुगो । गुप्यात् । गोयिता । गोयिष्यति । अगोयिष्यन् ।

अगोधीत् । राधंच वृद्धौ । राध्यति । राध्यन् । राध्यतु । अरा-
ध्यत् । रराध

अवित्परोक्षसैर्धवोरेः । ४ । १ । २३ ।

राधेहिंसार्थम्यावित्परोक्षायां सेंटि धवि च पंरे एर्भवति,
न च द्विः । रेधतुः रेधुः । रेधिय रेधयुः रेध । रराध रेधिय
रेधिम । हिंसार्थम्याभावे आरराधतुः आरराधुः । राध्यान् ।
राधिता । राधिष्यति । अराधिष्यन् । अरात्मीन् अराद्वाम् अग्-
स्तुः । व्यभंच ताटने ।

उयाव्यधः विरुति । ४ । १ । ८१ ।

न्याय्ययोः सत्वरान्तस्था ऋनि ऋनि व्युद् भवति । विध्यति ।
विध्यन् । विध्यतु । अविध्यन् । परोक्षायां ' न्याय्यव्यधिष्य-
चिन्यवेनिः ' विव्याध विविधतुः विविधुः । विध्यान् । व्यदधा ।
व्यत्स्यति । अव्यत्स्यन् । अज्यात्मीन् अज्याद्वाम् अव्यात्सुः ।
तिपंच प्रेरणे । सिष्यति । सिष्येत् । सिष्यतु । असिष्यन् ।
निक्षेप । सिष्यान् । क्षेप्ता । क्षेप्स्यति । अक्षेप्स्यन् । अक्षेप्सीन्
अक्षेप्ताम् अक्षेप्सुः । अक्षेप्स्योः । पृष्यन् विरुप्ते । पृष्यति ।
पृष्येत् । पृष्यतु । अपृष्यन् । पुपृष्य । पृष्यान् । पृषिता ।
पुष्पिष्यति । अपृष्पिष्यन् । अपृष्पीन् । निम नोम ष्टिम षीमन्
आद्रभावे । पिपून् लौ । मीष्यति । मीष्येत् । मीष्यतु । अमी-
ष्यत् । मिषेत् । मीष्यन् । सेंटिता । सेंटिष्यति । अमेतिष्यन् ।

उचच् ममवाये । उच्यति । उच्येत् । उच्यतु । औच्यत् ।
 उचोच । उच्यात् । ओचिता । ओचिष्यति । औचिष्यत् ।
 औचन्-औचताम् औचन् ।-लुट्क् विलोडनं । लुट्यति ।
 लुट्येत् । लुट्यतु । अलुट्यत् । लुट्येत् । लुट्यात् । लोटिता ।
 लोटिष्यति । अलोडिष्यत् । अलुट् अलुट्याम् अलुट् । द्विदाच्
 गात्रप्रक्षरणे । स्विद्यति । स्विद्येत् । स्विद्यतु । अस्विद्यत् ।
 स्विन्द । स्विद्यात् । स्विन्ता । स्वंत्स्यति । अस्वंत्स्यत् । अस्वि-
 दत् अस्विदताम् अस्विदन् । निलिङ्गोच् आर्द्रभावं । ह्रिद्यति ।
 विहृद । हृदिता । अक्लिदत् । त्रिमिदाच् स्नेहनं ।

मिदः श्ये । ४ । ३ । ५ ।

मिदंरूपान्त्यस्य श्ये परे गुणो भवति । मेद्यति । मेद्येत् ।
 मेद्यतु । अमेद्यत् । मिमेद् । मिद्यात् । मेदिता । मेदिष्यति । अमे-
 दिष्यत् । अमिदन् अमिदताम् । निस्विदाच् मोचनं च । श्वि-
 द्यति । अश्विद्यत् । चिस्वेद् । श्विद्यात् । श्वेदिता । अस्वेदि-
 प्यत् । अश्विदन् । शुभञ्च उमुक्षायाम् । क्षुध्यति । क्षुध्येत् ।
 क्षुध्यतु । अक्षुध्यत् । चुक्षोष । क्षुध्यात् । लोड्वा । लोन्त्यति ।
 अलोन्त्यत् । अक्षुधत् । शुभञ्च शौचे । शुध्यति । शुशोष । अशु-
 धत् । कुर्यञ्च कोषे । कुर्यति । कुर्येत् । कुर्यतु । अकुर्यत् ।
 चुक्रोष । कुर्यात् । अकुरन् । तिङ्च् संगर्हो । मिष्यति । मिषेच ।
 सिष्यात् । सेड्वा । सेन्त्यति । असेन्त्यत् । अमिषत् । कर्तृच् वृत्ते ।

ऋध्यति । ऋध्येत् । ऋध्यतु । आर्ध्यत् । आनर्ध । ऋध्यात् ।
 अर्धिता । अर्धिष्यति । आर्धिष्यत् । आर्धत् । गृधूच् अम्बिवाङ्गायाम् ।
 गृध्यति । गृध्येत् । गृध्यतु । अगृध्यत् । जगर्ध । गृध्यात् । गर्धिता ।
 गर्धिष्यति । अगर्धिष्यत् । अगृधत् । रघौच् हिंसासंराद्धयोः ।
 रध्यति । रध्येत् । रध्यतु । अरध्यत् ।

रघ इटि तु परोक्षायामेव । ४ । ४ । १०१ ।

रघः स्वरात् परः स्वरादौ प्रत्यये परे नोऽन्तो भवति, इटि तु
 परोक्षायामेव । ररन्ध ररन्धतुः ररन्धुः । ररन्धिव ररन्धिव रर-
 न्धिम । रध्यात् 'धूगौदित्' रधिता, रद्धा । रधिष्यति, रत्स्यति ।
 अरधिष्यत् । अरत्स्यत् । अरधत् अरधनाम् अरधन् । तृपौच्
 प्रीतौ । तृप्यति । तृप्येत् । तृप्यतु । अतृप्यत् । ततर्प । ततृपतुः
 ततृपुः । तृप्यात् । 'सृशादिस्तृपो वा ' त्रप्ता, तर्प्ता, तर्पिता ।
 त्रप्स्यति, तर्प्स्यति, तर्पिष्यति । अत्रप्स्यत्, अनर्पिष्यत्, अत-
 र्प्स्यत् । 'सृशमृशकृपतृपदृपो वा ' इति वा सिचि अताप्सीत्,
 अत्राप्सीत्, औदिस्त्वाट वेटि अतर्पीन्, पुषादित्वादडि अतृपत् ।
 दृपौच् हर्षसंमोहनयोः । दृप्यति । दृप्येत् । दृप्यतु । अदृप्यत् ।
 ददृप ददृपतु ददृपुः । दृप्यात् । दर्प्ता, दर्पिता, द्रप्ता । दर्पिष्यति,
 दर्प्स्यति, द्रप्स्यति । अदर्पिष्यत्, अदर्प्स्यत्, अद्रप्स्यत् । अद्रा-
 प्सीत्, अद्राप्सीत्, अदर्पीत्, अदृपत् । कृपन् क्रोधे । कृप्यति ।
 कृप्येत् । कृप्यतु । अकृप्यत् । चुकोप । कृप्यात् । कोपिता । कोपि-

प्यति । अकोपिप्यत् । अकुपत् । गुपञ् व्याकुल्यं । गुप्यति ।
 जुगोप । गोपिता । अगुपत् । गुप रूप लुपञ् विमोहने । द्विपञ्
 क्षेपे । द्विप्यति । द्विप्येत् । द्विपिता । अद्विपत् । द्विपञ् समुच्छाये ।
 लुभञ् गार्ध्ये । लुभ्यति । लुभ्येत् । लुभ्यतु । अलुभ्यत् । लुभोभ ।
 अलुभत् । लुभञ् संचलने । णभ लुभञ् हिमायाम् । नभ्यति ।
 ननाभ नेभतुः नेमुः । नेभिय । नभ्यात् । नभिता । नभिप्यति ।
 अनभिप्यत् । अनभत् । नशोञ् अदर्शने । नश्यति । नश्येत् ।
 नश्यतु । अनश्यत् । ननाश नेशतुः नेशुः । नेशिय । नश्यात् ।

नशो धुटि । ४ । ४ । १०९ ।

नशोः स्वरान् परो धुडादौ प्रत्यये परे नोऽन्तो भवति । नंदा,
 नशिता । नद्ध्यति, नशिप्यति । अनद्ध्यत्, अनशिप्यत् ।

नशेर्नेश् वाऽङि । ४ । ३ । १०२ ।

नशेरङि परं नेश या भवति । अनेशत्, अनशत् । उद्-
 मर्गात्—

नशः शः । २ । ३ । ७८ ।

अदुरुत्सर्गान्तःप्याद्रादेः परस्य शन्तस्य नशो नो णो भवति ।
 कुशञ् श्लेषणे । कुश्यति । अकुश्यत् । चुकोश । अकुशत् ।
 भृशञ् भ्रंशञ् अभ पतने । भृश्यति । अभृश्यत् । वभश । भर्शिता ।
 अभृशत् । भ्रश्यति । अभ्रश्यत् । वभ्रंश । भ्रश्यात् । भ्रंशिता ।

भ्रंशिष्यति । अत्रशत् । वृशन् वरणे । वृश्यति । अवृश्यत् ।
 अवृशत् । कृशन् तनुत्वे । कृश्यति । चकृश । अकृशत् । शुषंन्
 शोषणे । शुष्यति । शुशोष । शुष्यात् । शोषा । शोस्यति ।
 अशोस्यत् । अशुषत् । दुषंन् वैकृत्ये । दुष्यति । अदुष्यत् ।
 तुदोष । दुष्यात् । दोषा । दोस्यति । अदोस्यत् । अदुषत् । क्षिपंन्
 आलिङ्घने । क्षिप्यति । अक्षिप्यत् । शिक्शेप । क्षिप्यात् । श्लेष्टा ।
 श्लेस्यति । अश्लेस्यत् ।

क्षिपः । ३ । ४ । ५६ ।

अनिष्टः क्षिप्यादयतन्यां मरु भवति । आशिष्यत कान्तां
 शिष्यतः । आशिष्यताम् आशिष्यन् ।

नासत्त्वाश्लेषे । ३ । ४ । ५७ ।

अप्राण्याश्लेषार्थात् क्षिपः मरु न भवति । उपाशिष्यन् मरु
 काष्ठं च । उपाशिष्यताम् उपाशिष्यन् । प्लुषून् दाहे । प्लुष्यति ।
 पुष्लोष । अप्लुष्यत् । जितृषन् पिबामायाम् । तृष्यति । तृष्येत् ।
 तृष्यतु । अतृष्यत् । नर्षे । अतृष्यत् । तुषं ह्यन् तुष्टौ । तुष्यति ।
 अतुष्यत् । तुतांष । अतुष्यत् । ह्य्यति । ह्य्येत् । ह्य्यतु ।
 अह्य्यत् । नर्ह्ये । ह्य्यात् । हर्षिता । हर्षिष्यति । अहर्षिष्यत् ।
 अह्य्यत् । लां च रोषे । रूष्यति । रूषोष । रूष्यात् । रोष्टा, रौषिता ।
 रौष्यति । अरौष्यत् । अरूष्यत् । रिप्श् च प्रेरणे । रिप्स्यति ।

विंश । अविमत् । कुसच् छेपे । कुस्यति । कुस्येत् । अकुस्यत् ।
 चुकोस । अकुमत् । असूच् क्षेपणे । अस्यति । अस्येत् । अस्यतु ।
 आस्यत् । आम आमतुः आसु । आस्यात् । असिता ।
 असिप्यति । आमिप्यत् । आस्यत् आस्यताम् आस्यन् । यसूच्
 प्रयत्ने । ' ब्रासम्लास-' इत्यादिना वा श्य- । यम्यति । यम्येत् ।
 यस्यतु । अयम्यत् । यमति । यमेत् । यस्तु । अयसत् । ययाम
 येसतु येषु । येमिय । यम्यात् । यमिता । यमिप्यति । अय-
 सिप्यत् । अयमत् । नसूच् मोक्षणे । तसू दसूच् उपक्षये । वसूच्
 स्तम्भे । वसच् उत्सर्गे । मुमच् खण्डने । मुस्यति । मुमोस ।
 अमुसत् । ममेच् परिणामे । शमू दमूच् उपशमे ।

शमसप्तकस्य श्ये । ४ । २ । ??? ।

शमादीना सप्ताना श्ये परे दीर्घो भवति । शाम्यति । शाम्येत् ।
 शाम्यतु । अशाम्यत् । शशाम शेमतु शेमु । शेमिय ।
 शम्यात् । शमिता । शमिप्यति । अशमिप्यत् । अशमत ।
 दाम्यति । दाम्येत् । दाम्यतु । अदाम्यत् । ददाम देमतु डेमु ।
 दम्यात् । दमिता । दमिप्यति । अदमिप्यत् । अदमत । तमूच्
 काङ्क्षायाम् । ताम्यति । तताम् तमतु तंमु । तेमिय । तम्यात् ।
 तमिता । तमिप्यति । अतमिप्यत् । अतमत । त्रमूच् खेदतपसो- ।
 श्राम्यति । श्राम्येत् । श्राम्यतु । अश्राम्यत् । शश्राम । श्रम्यात् ।
 श्रमिता । श्रमिप्यति । अश्रमिप्यत् । अश्रमत । त्रमूच् अनन्त-

स्थाने । ' भ्रातृणां भ्रातृभ्यः ' इति भ्राम्यति, भ्रमति । भ्राम्येत्, भ्रमेत् । भ्राम्यतु, भ्रमतु । अभ्राम्यत्, अभ्रमन्त् । वभ्राम वभ्र-
 मतुः, भ्रमतुः वभ्रमुः, भ्रमुः । वभ्रमिथ, भ्रमिथ । भ्रम्यात् । भ्रमिता ।
 भ्रमिष्यति । अभ्रमिष्यत् । अभ्रमत । क्षमौच् सहने । क्षाम्यति ।
 क्षाम्येत् । क्षाम्यतु । अक्षाम्यत् । चक्षाम चक्षमतुः चक्षमुः ।
 क्षमिता, क्षन्ता । क्षमिष्यति, क्षंस्यति । अक्षमिष्यत्, अक्षंस्यत् ।
 अक्षमत् । मदौच् हर्षे । माद्यति । माद्येत् । माद्यतु । अमाद्यत् ।
 ममाद मेदतुः मेदुः । मेदिथ । मद्यात् । मदिता । मदिष्यति ।
 अमदिष्यत् । अमदत् । क्लमूच् ग्लानौ । ' छिबूक्लम्वाचमः ' ।
 क्लाम्यति । क्लाम्येत् । क्लाम्यतु । अक्लाम्यत् । क्लामति ।
 क्लामेत् । क्लामतु । अक्लामत् । चक्लाम । क्लम्यात् । क्लमिता ।
 क्लमिष्यति । अक्लमिष्यत् । अक्लमत । मुहौच् वैचित्त्ये । मुह्यति ।
 ' मुह्येत् । मुह्यतु । अमुह्यत् । मुमोह । मुह्यात् । मोहिता, इडभावे
 ' मुहद्रुहण्णुहण्णिहो वा ' मोग्धा पक्षे दत्वं मोदा । मोहिष्यति,
 मोक्ष्यति । अमोहिष्यत्, अमोक्ष्यत् । अमुहत् । मुहौच् जिगां-
 सायाम् । द्रुह्यति । द्रुह्येत् । द्रुह्यतु । अद्रुह्यत् । द्रोह । द्रुह्यात् ।
 द्रोहिता, द्रोग्धा, द्रोदा । द्रोहिष्यति, द्रोक्ष्यति । अद्रोहिष्यत्,
 अद्रोक्ष्यत् । अद्रुहत् । ण्हौच् लक्ष्मिणे । स्नुह्यति । स्नुह्येत् ।
 स्नुह्यतु । अस्नुह्यत् । सुण्होह । स्नुह्यात् । स्नुहिता, स्नुग्धा,
 स्नुदा । स्नुहिष्यति, स्नुक्ष्यति । अस्नुहिष्यत्, अस्नुक्ष्यत् ।
 ' अस्नुहत् । ण्हौच् प्रीतौ । स्निह्यति । स्निह्येत् । स्निह्यतु ।

अस्निह्यत् । सिष्णेह । स्निह्यात् । स्नेहिता, स्नेग्धा, स्नेहा । स्नेहि-
प्यति, स्नेह्यति । अस्नेहिष्यत्, अस्नेह्यत् । अस्निहत ।

इति पुषादिः परिसमाप्तः ।

पूडौच् प्राणिप्रसंगं । सूयते सूयते सूयन्ते । सूयसे सूयेथे
सूयन्थे । सूये सूयावहे सूयामहे । सूयेत सूयेयाताम् सूयेरन् ।
सूयताम् सूयेताम् सूयन्ताम् । सूयन्व । असूयत । सुपुवं सुपुवाते
सुपुविरे । सविपीष्ट, सोपीष्ट । सविता, सोता । सविष्यते, सो-
प्यते । असविष्यत, अमोष्यत । अमविष्ट, अमोष्ट । दूडूच् परि-
तापे । दूयते । दूयेत । दूयताम् । अदूयत । दुदुवं । दद्विता ।
दद्विष्यते । अदद्विष्यत । अदद्विष्ट । दीडूच् क्षये । दीयते । दीयेत ।
दीयताम् । अदीयत ।

दीय् दीङ् विङ्ति स्वरः । ४ । ३ । ९३ ।

दीङ् विङ्तिशिति स्वरः दीय् भवति । दिदीये दिदीयाते
दिदीयिरे ।

यवक्ङिति । ४ । २ । ७ ।

दीङो यपि चाक्ङिति विषये आद् भवति । दासीष्ट ।
दाता । दास्यते । अदास्यत । अदास्त अदासाताम् अदासत ।
धीडूच् अनाद्रे धीयते । धीयेत । धीयताम् । अधीयत । दिध्ये ।
धेपीष्ट । धेता । धेप्यते । अधेप्यत । अधेष्ट अधेपाताम् अधे-

अनयोः भिति णिति कृति नौ च परे वृद्धिर्न भवति ।
 अजनि, अजनिष्ट अजनिषाताम् अजनिषत । दीपैचि दीप्तौ ।
 दीप्यते । दीप्येत । दीप्यताम् । अदीप्यत । दिदीपे दिदीपाते
 दिदीपिरे । दीपिपीष्ट । दीपिता । दीपिष्यते । अदीपिष्यत ।
 अदीपि, अदीपिष्ट अदीपिषाताम् अदीपिषत । तप्तिच् ऐश्वर्ये
 वा । तप्यते । अतप्यत । तपे तेषाते तेषिरे । तप्तीष्ट । तप्ता ।
 तप्यते । अतप्यत । अतप्त अतप्साताम् अतप्मत । पूरैचि
 आप्यायने । पूर्यते । पूर्येत । पूर्यताम् । अपूर्यत । पुपूरे ।
 पूरिपीष्ट । पूरिता । पूरिष्यते । अपूरिष्यत । अपूरि, अपूरिष्ट
 अपूरिषाताम् अपूरिषत । घूरैङ् जूरैचि जरायाम् । घूर्यते ।
 अघूर्यत । जुघूरे । घूरिपीष्ट । घूरिता । घूरिष्यते । अघूरिष्यत ।
 अघूरिष्ट । जूर्यते । अजूर्यत । जुजूरे । जूरिता । जूरिपीष्ट ।
 जूरिष्यते । अजूरिष्यत । अजूरिष्ट । घूरैङ् गूरैचि गनौ ।
 तूरैचि त्वरायाम् तूर्यते । तूर्येत । तूर्यताम् । अतूर्यत ।
 तुतूरे । तूरिपीष्ट । तूरिता । तूरिष्यते । अतूरिष्यत । अतू-
 रिष्ट । घूरादयो हिंसायां च । चूरैचि दाहे । क्लिशिच् उपतापे ।
 क्लिश्यते । चिक्लिशे । क्लेशिपीष्ट । क्लेशिता । क्लेशिष्यते ।
 अक्लेशिष्यत । अक्लेशिष्ट । लिशिच् अल्पत्वे । लिश्यते ।
 अलिश्यत । लिन्लिशे । लिक्षीष्ट । लेष्टा । लेक्ष्यते । अलेक्ष्यत ।
 अलिक्षत अलिक्षाताम् अलिक्षन्त । काशिच् दीप्तौ । काश्यते ।
 अक्काश्यत । चकाशे । काशिपीष्ट । काशिता । काशिष्यते ।

अकाशियत । अकाशिष्ट । इत्यात्मनेपदं समाप्तम् ॥ शर्कीच् मर्षणे ।
 शस्यते । शस्येत । शस्यताम् । अशक्यत । शेके । शक्षीष्ट ।
 शक्ता । शस्यते । अशस्यत । अशक्त । अशक्षाताम् । अशक्षत ।
 शस्यति । शस्येत् । शस्यतु । अशक्यत् । शशाक शेकतुः शेकुः ।
 शस्यात् । शक्ता । शस्यति । अशस्यत् । अशाक्षीत् । अशाक्षाम् ।
 अशाक्षुः । शुचूँश्च पूतिभावं । शुच्यति । शुच्यते । अशुच्यत् ।
 अशुच्यत । शुशोच । शुशुचे । शुच्यात् । शोचिपीष्ट । शोचिता ।
 शोचिष्यति । शोचिष्यते । अशोचिष्यत् । अशोचिष्यत । अशु-
 चत्, अशोचीन् । अशोचिष्ट । रज्जीच् रागे ।

अकटघिनोश्च रजेः । ४ । २ । ५० ।

अकटि विनणि शवि च परे रज्जेरुपान्त्यस्य नो लुग् भवति ।
 रज्यति । रज्यते । रज्येत् । रज्येत । रज्यतु । रज्यताम् ।
 अरज्यत् । अरज्यत । ररज्ज ररज्जतु ररज्जुः । ररज्जे ररज्जाते
 ररज्जिरे । रज्यात् । रज्जीष्ट । रज्जा । रज्ज्यति । रज्ज्यते ।
 अरज्ज्यत् । अरज्ज्यत । अरज्जीत् । अरज्जाम् । अरज्जु ।
 अरज्ज अरज्जाताम् अरज्जत । शर्पीच् आक्रोशे । शप्यति । शप्यते ।
 अशप्यत् । अशप्यत । शशाप शेपतुः शेपुः । शेपे शेपाते शेपिरे ।
 शप्यात् । शप्सीष्ट । शप्ता । शप्स्यति । शप्स्यते । अशप्स्यत् ।
 अशप्स्यत । अशाप्सीत् । अशाप्ताम् । अशाप्सुः । अशाप्त अशाप्सा-
 ताम् अशाप्तत । मृषीच् तितिक्षायाम् । मृष्यति । मृष्यते ।

अमृष्यत् । अमृष्यत । ममर्ष । ममृषे । मृष्यात् । मर्षिषीष्ट ।
 मर्षिता । मर्षिष्यति । मर्षिष्यते । अमर्षिष्यत् । अमर्षिष्यत । अम-
 र्षीत् । अमर्षिष्ट । णर्हीच् बन्धने । नह्यति । नह्यते । नह्येत् । नह्येत ।
 नह्यतु । नह्यताम् । अनह्यत् । अनह्यत । ननाह नेहतुः नेहुः ।
 नेहे नेहाते नेहिरे । नह्यात् । 'नहाहोर्धतौ' नत्सीष्ट । नद्रूपा ।
 नत्स्यति । नत्स्यते । अनत्स्यत् । अनत्स्यत । अनात्सीत्
 अनाद्रूधाम् अनात्सुः । अनद्ध अनत्साताम् अनत्सत । अनद्धाः
 अनत्साथाम् अनद्ध्वम् । अनत्सि अनत्स्वहि अनत्स्महि ।
 इत्थुभयपदं समाप्तम् ।

इति दिवादिगणः परिसमाप्तः ।

अथ स्वादिगणः ।

स्वादयः पुंगूद् अभिपवे—

स्वादेः श्रुः । ३ । ४ । ७५ ।

स्वादे. कर्त्तरि विहिते शिति श्रुर्भवति । 'उश्रो' इति गुणे
 मुनोति मुनुतः मुन्वन्ति । मुनोपि मुनुयः मुनुय । मुनोमि ।

वम्यविति वा । ४ । २ । ८७ ।

असंयोगात् परो य उस्तदन्तस्य प्रत्ययस्य लुवा भवति

कमादौ अविति परे । सुन्वः, सुनुवः सुन्मः, सुनुमः । सुनुते
 सुन्वाते सुन्वते । सुनुपे सुन्वापे सुनुज्वे । सुन्मं सुन्महे, सुनुमहे
 सुन्महे, सुनुमहे । सुनुयान् । सुन्वीत सुन्वीयाताम् सुन्वीरन् ।
 सुनोतु, सुनुतात् सुनुताम् सुन्वतु । सुनु, सुनुतान् सुनुतम् सुनुत ।
 सुनवानि सुनवाव सुनवाम् । सुनुताम् सुन्वाताम् सुन्वताम् । सुनुष्व
 सुन्वायाम् सुनुष्वम् । सुनवै सुनवावहे सुनवामहे । असुनोतु
 असुनुताम् असुन्वन् । असुनोः असुनुतम् असुनुत । असुनवम्
 असुनुव, असुन्व असुनुम, असुन्म । असुनुत असुन्वाताम्
 असुन्वत । असुनुयाः असुन्वायाम् असुनुष्वम् । असुन्वि असुनुवति,
 असुन्वहि असुनुमहि, असुन्महि । सुपाव सुपुवतुः सुपुतुः ।
 सुपुवे सुपुवाते सुपुविरे । सूयात् । सोपीष्ट । सोता । सोप्यति ।
 सोप्यते । असोप्यत् । असोप्यत । ' धूगसुन्नोः परस्मै ' असावीत्
 असाविष्टाम् असाविपुः । अमोष्ट अमोपाताम् असोपत ।
 उपसर्गात् तु—

उपसर्गात् सुगुसुवसोस्तुस्तुभोऽव्यप्यदित्ये । २ । ३ । ३९ ।

द्व्युक्ताभावे उपसर्गात्वाद् नान्यादं:- परम्य सुनोत्यादेः सः
 पू भवति, अद्व्यवधानेऽपि । अभिपुणोति । पर्यपुणोत् । पिर्यष्ट
 बन्धनं । मिनोति । सिनुतं । सिनुयान् । मिन्वीत । सिनोतु ।
 सिनुताम् । अमिनोन् । अमिनुत । मिपाय । मिप्ये । सीयात् ।
 सेपीष्ट । सेता । सेप्यति । सेप्यते । असेप्यन् । असेप्यत । असे-

‘धोप्यते, धविप्यते । अधोप्यत्, अधविप्यत् । अधोप्यत, अधवि-
प्यत । अधावीत्, अधोपीत् । अधविष्ट, अधोष्ट । स्तृङ्ग-
आच्छादने । स्तृणोति । स्तृणुते । अस्तृणोत्, अस्तृणुत । तस्तार
‘संयोगाद्वर्तेतः’ तस्तरतुः तस्तरुः । तस्तर्य । तस्तरे तस्तराने
तस्तरिरे । ‘व्ययङाशीर्ये’ इति गुणे स्तर्यात् ।

संयोगाद्वर्तः । ४ । ४ । ३७ ।

धातोः संयोगात् परो य ऋकारस्तदन्तान् परयोरात्मनेपद-
विषययोः सिजाशिपोरादिरिड् वा भवति । स्तरिणीष्ट, स्तृपीष्ट ।
स्तर्तसि । स्तरिप्यति । स्तग्प्यते । अम्नग्प्यन् । अस्तरिप्यत ।
अस्तार्पीत् अस्तार्ष्टम् अस्तार्पुः । आत्मनेपदे इष्टपक्षे अस्तरिष्ट
अस्तरिपाताम् अम्नरिपत । अस्तृत अस्तृणानाम् अम्नृतपत ।
कृङ्गद हिमायाम् । कृणोति । कृणुते । अकृणोत् । अकृणुत ।
क्कार । कृक् । क्रियात् । कृपीष्ट । कर्तामि । कर्तामि । कग्प्यन्ति ।
करिप्यते । अकरिप्यन् । अकग्प्यन् । अकृर्पीत् । अकृत अकृपा-
ताम् अकृतपत । कृङ्गद कण्ठे । कृणोति । कृणुते । कृणुयान् ।
कृषीत् । अकृणोत् । अकृणुत । क्वार क्वक्तुः क्वतुः । क्वग्प्यि ।
क्वै क्वतते क्वन्तिरे । क्रियात् ।

इदं सिजाशिपोरात्मने । ४ । ४ । ३६ ।

वृतः परयोरात्मनेपदविषये सिजाशिपोरादिरिड् वा भवति ।
वरिणीष्ट, वृपीष्ट । ‘वृत्तो नवा’ इत्यादिना वरितामि, वरीनामि ।

[illegible]

अस्मृणोत् । सस्मार सस्मरतुः सस्मरुः । सस्मर्य । स्मर्यात् ।
 स्मर्ता । स्मरिष्यति । अस्मरिष्यत् । अस्मार्षात् । शम्लंष्ट
 शम्तौ । शम्नोति । अशम्नोत् । शशाक शैकतुः शैकुः ।
 शैक्थि, शशाक्थ । शक्थात् । शक्तासि । शस्यनि । अशस्यत् ।
 अशक्त अशक्ताम् अशक्त् । तिक्र तिग पक्व हिंसायाम् ।
 तिक्रनोति । अतिक्रनोत् । तिनेरु । अवेकीन् । निगोति । तिनंग ।
 अवेगीत् । सन्नोति । सध्नुयात् । मन्नोतु । असन्नोत् । ससाध
 सैवतुः सैवुः । सैक्थि । सन्न्यात् । मविता । सविष्यति । असवि-
 ष्यत् । असाधीत्, अमधीत् । राधं साधं संमिद्धौ । राध्नोति
 राध्नुतः राध्नुवन्ति । राध्नोपि राध्नुषः राध्नुष । राध्नोमि
 राध्नुवः राध्नुमः । राध्नुयात् । राध्नोतु । अराध्नोन् । राध
 रेधतुः रेधुः । रेक्थि रेधुः रेध । राध्यात् । राडा । रात्स्यति ।
 अरात्स्यत् । अरात्सीत् अराद्वाम् अरात्सुः । साध्नोति । माध्नुयात् ।
 माध्नोतु । असाध्नोत् । ससाध । साध्यात् । सादधा । मात्स्यति ।
 असात्स्यन् । अमात्मीत् असाद्वाम् असात्सुः । रुधूद वृद्धौ ।
 रुध्नोति । आध्नोन् । आनर्ध आनृधतुः आनृधुः । रुध्यात् ।
 अर्धिता । अर्धिष्यति । आर्धिष्यत् । आर्धात् । आप्लंष्ट व्याप्तौ ।
 आप्नोति । आप्नुयान् । आप्नोतु । आप्नोत् । आप आपतुः
 आपृः । आपिष । आप्यान् । आप्ता । आप्स्यनि ।
 आप्स्यत् । लुदिस्त्राददि आपत आपताम् आपन् । आपः ।
 तृपद् प्रीणनं । तृप्नोति । तृप्नोत् । तर्प तृपतुः तृपृः ।

वरितासे, वरीतासे । वरिष्यति, वरीष्यति । वरीष्यते, वरिष्यते ।
 अवरीष्यत्, अवरिष्यत् । अवरीष्यत, अवरिष्यत । अवारीत्
 अवारिष्यात् । अवारिष्युः । अवरिष्ट, अवरीष्ट अवरिषाताम्, अवरी-
 षाताम् अवरीषत, अवरिषत । पक्षे अवृत अवृषाताम् अवृषत ।
 इत्युभयपदिनः स्वादय समाप्ता ।

अथ परस्मैपदिनः स्वादयः ।

हिंद् गतिवृद्धोः । हिनोति । हिनयात् । हिनोतु । अहिनोत् ।

अङे हिह्नो हो घः पूर्वात् । ४ । १ । ३४ ।

हिह्नोर्ङ्वर्गे प्रत्यये परे द्वित्वं सति पूर्वस्मात् परस्य हो
 घो भवति । निघाय निघ्यतु निघ्युः । निघयिष, निघेय
 निघ्यथु निघ्य । निघाय, निघय निघ्यिष निघ्यिषम् । हीयात् ।
 हेता । हेप्यति । अहेप्यत् । अहेपीत् । अहेष्यात् । अहेषुः । श्रं
 श्रवणे । 'श्रौतिवृ' आदिना 'शृ' आदेशे शृणोति । शृणुयात् ।
 शृणोतु । अशृणात् । शुश्राव शुश्रुवतुः शुश्रुत् । शुश्राव ।
 श्रूयात् । श्रोता । श्रोप्यति । अश्रोप्यत् । अश्रोपीत् । दुदुद्
 उपतापे । दुनोति । दुनुयात् । दुनोतु । अदुनोत् । दुदाव ।
 दुदविय, दुदोष । दूयात् । दूता । दूप्यति । अदूप्यत् । अदू-
 पीत् । पृद् पीतो । पृणोति । पृणुयात् । पृणोतु । अपृणोत् ।
 प्पार पप्रतुः पप्रुः । प्रियात् । पर्ता । परिष्यति । अपरिष्यत् ।
 अपापीत् । स्मृद् पालने च । स्मृणोति । स्मृणुयात् । स्मृणोतु ।

अस्मृणोत् । सम्सार सम्सारतुः सम्सारः । सम्सार्य । स्मर्यात् ।
 स्मर्ता । स्मरिष्यति । अस्मरिष्यत् । अस्मरिष्यत् । शक्लंङ्
 शक्तौ । शक्नोति । अशक्नोत् । शशाक शेकतुः शेकुः ।
 शेक्षि, शशक्य । शक्यात् । शक्तासि । शस्यनि । अशस्यत् ।
 अशकत् अशक्ताम् अशकत् । तिक तिग पवट् हिंसायाम् ।
 तिक्नोति । अतिक्नोत् । तिनक । अनंकीन् । निग्रीणि । तिनंग ।
 अतंगीत् । सन्नोति । सन्नूयात् । मन्नोतु । असन्नोत् । ममाव
 सेवतुः सेवुः । सेविष । मन्ध्यात् । मन्धिना । सन्धिष्यति । अमधि-
 ष्यत् । असावीत्, अपवीत् । राघं सावन् संमिद्धौ । राघ्नोति
 राघ्नतः राघ्नवन्ति । राघ्नोपि राघ्नय । राघ्नय । राघ्नोमि
 राघ्नवः राघ्नमः । राघ्नूयात् । राघ्नोतु । अराघ्नोत् । राघ
 रेवतुः रेवुः । रेविष रेवयुः रेव । राघ्यात् । राद्धा । रात्स्यति ।
 अरात्स्यत् । अरात्सीन् अराद्धाम् अरात्सुः । साघ्नोति । माघ्नूयात् ।
 साघ्नोतु । असाघ्नोत् । सपाय । साव्यात् । सादधा । सात्स्यति ।
 असात्स्यन् । अमात्मीत् अमाद्धाम् अमात्सुः । ऋधूट् वृद्धौ ।
 ऋघ्नोति । आघ्नोत् । आनवं आनूवतुः आनूयुः । ऋघ्यात् ।
 अर्विता । अर्विष्यति । अर्विष्यन् । आर्वीत् । आप्लंङ् व्याप्तौ ।
 आप्नोति । आप्नूयान् । आप्नोतु । आप्नोत् । आप आपतुः
 आपृः । आपिब । आप्यात् । आप्ता । आपस्यनि ।
 आप्यन् । लृट्त्वाद्दि आपन् आपनाम् आदन् । आपः ।
 तृष्ट् प्रीणने । तृप्नोति । अतृप्नोत् । ततर्ष ततृपतुः ततृपुः ।

दृष्यात् । तर्षिता । तर्षिष्यति । अतर्षिष्यत् । अतर्षीत् । दम्भूद्
दम्भे । दम्भोति । दम्भुयात् । दम्भोतु । अदम्भोत् । ददम्भ ।

दम्भः । ४ । १ । २८ ।

दम्भेः स्वरस्यावित्परोक्षायामेकारो भवति, न च द्विः ।
देभतुः देसुः ।

ये वा । ४ । १ । २९ ।

दम्भेः स्वरस्य यवि परं एवा भवति । ददम्भिथ, देभिथ
देभधुः देभ । ददम्भ देभिथ देभिम । दम्भ्यात् । दम्भिना । दम्भि-
ष्यति । अदम्भिष्यत् । अदम्भीत् । कृणुद् हिंमाकरणयोः ।
' श्रौतिह्रु- ' इत्यादिना 'ह्रु' आदेशे । कृणोति । कृणुयात् ।
कृणोतु । अकृणोत् । नहन् नहन्तु. नहन्तुः । हन्त्यात् ।
हन्तिना । हन्तिष्यति । अहन्तिष्यत् । अहन्तीत् । धिनुद् गतौ ।
धिनीति । धिनुयात् । धिनीतु । अधिनोत । दिधिन् । गिन्त्यात् ।
धिनिना । धिनिष्यति । अधिनिष्यत् । अधिनीत् । निधृषाद्
प्रागल्भ्ये धृष्णोति । धृष्णुयात् । धृष्णोतु । अधृष्णोत् । दर्श
धर्षिता । अधर्षीत् । इति परस्मैपदम् ।

। अथात्मनेपदम् ।

टिपिद् आस्कन्दने । स्तिञ्जुने स्तिञ्जुनाते स्ति-
ञ्जुनां । स्तिञ्जुनीत् । स्तिञ्जुनात् । अस्तिञ्जुत । तिष्टिषे
तिष्टिगां तिष्टिगिरे । स्तेष्टिगीष्ट । स्तेष्टिगां । स्तेष्टिष्यने ।

अस्नेदिष्यन् । अस्तेष्विष्ट । अशौष्टि व्यासौ । अश्नुते । अश्नु-
चीत । अश्नुताम् । आश्नुत । आनशं आनशात् आनशिरे ।
अशिषीष्ट, अशीष्ट । अगितासे, अष्टासे । अशिष्यते,
अस्यते । आशिष्यन्, आस्यन् । आशिष्ट आशिषानाम्
आशिषत । पते आष्ट आक्षानाम् आक्षन् । आष्ठाः आक्षायाम् ।
'सो वि वा' इति मिश्र्युक्ति 'यजमृज'—इत्यादिना पत्वं 'तृ-
तीयस्तृतीयचतुर्थ' इति इत्वं 'तर्गम्य' इत्यादिना वो इत्थे
आड्डसम् । आसि आक्ष्वहि आक्ष्वहि । इत्यात्मनेपदं समाप्तम् ।

इति स्यादयः समाप्ताः ।

अथ तुदादिगणः ।

तानुबन्वास्तुदादयः । तुदीत् व्ययनं ।

तुदादेः शः । ३ । ४ । ८१ ।

एभ्यः कर्तरि विहितं शिति शप्रत्ययो भवति । तुदति तुदतः
तुदन्ति । तुदमि तुदथ तुदथ । तुदामि तुदावः तुदामः । तुदते
तुदंते तुदन्ते । तुदमं तुदथं तुदध्वं । तुदे तुदावर्हं तुदामहे ।
तुदेत् तुदेताम् तुदेयुः । तुदेः तुदेतम् तुदेत । तुदेयम् तुदेव तुदेम ।
तुदेत तुदेयाताम् तुदेरन् । तुदेयाः तुदेयायाम् तुदेय्वम् । तुदेय
तुदेवहि तुदेमहि । तुदतु, तुदतात् तुदताम् तुदन्तु । तुद, तुदतात्

तुदतम् तुदतं । तुदानि तुदाव तुदाम । तुदताम् तुदेताम् तुदन्ताम् ।
 तुदस्व तुदेथाम् तुदध्वम् । तुदै तुदावहे तुदामहे । अतुदत् अतुद-
 ताम् अतुदन् । अतुद अतुदतम् अतुदत । अतुदम् अतुदाव
 अतुदाम । अतुदत अतुदेताम् अतुदन्त । अतुदथा अतुदेथाम्
 अतुदध्वम् । अतुदे अतुदावहि अतुदामहि । तुतोऽ तुतुदतु तुतुदु ।
 तुतोन्धि । तुतुदे तुतुदाते तुतुन्दि । तुद्यात् । तुत्सीष्ट । तोत्तासि ।
 तोत्स्यति । तोत्स्यते । अतोत्स्यन् । अतोत्स्यत । अतौत्सीत्
 अतौत्ताम् अतौत्सु । अतौत्सी । अतुत्त अतुत्पाताम् अतुत्सत ।
 क्षिपीत् प्ररणे । क्षिपति । क्षिपेत् । क्षिपन् । क्षिपेत् । क्षिपेत् । क्षिपतु ।
 क्षिपताम् । अक्षिपत् । अक्षिपत । चित्रेष । चित्रिषे । क्षिप्यात् ।
 क्षिप्सीष्ट । क्षेप्तासि । क्षेप्तासे । क्षेप्स्यति । क्षेप्स्यते । अक्षेप्स्यत् ।
 अक्षेप्स्यत । अक्षेप्सीत् । अक्षिप्त । अक्षिप्तात् पाके ।

ग्रहग्रथभ्रस्त्रमन्त्रः । ४ । १ । ८४ ।

एषा सस्वरान्तस्था धृत् भवति, ङिति पं । तत सव्य
 शत्वं शस्य नत्वं च भृज्जति । भृज्जते । भृज्जेत् । भृज्जेत् । भृज्जतु ।
 भृज्जताम् । अभृज्जन् । अभृज्जन ।

भृज्जो भर्ज । ४ । ४ । ६ ।

भृज्जन्तरशिति निषये भर्ज्जं स भवति । वभर्ज वभर्जतु वभर्जु ।
 वभर्जिष, वभर्ज वभर्जतु वभर्ज । वभर्ज वभर्जिष वभर्जिष । वभर्ज
 वभर्जतु वभर्जु । वभर्जिष, वभर्ज वभर्जतु वभर्ज । वभर्ज

वध्रज्जिव वध्रज्जिष । वधर्जे वधर्जाते वधर्जिरे । वध्रज्जे वध्रजाते
 वध्रज्जिरे । भृन्व्यात्, भर्न्यात् । भर्षीष्ट, भर्षीष्ट । भ्रष्टासि, भ-
 र्षासि । भ्रष्टासे, भर्षासे । भ्रक्ष्यति, भर्ष्यति । भ्रक्ष्यते, भर्ष्यते ।
 अभ्रक्ष्यत्, अभर्ष्यत् । अभ्रक्ष्यत, अभर्ष्यत । अभ्राक्षीत् अभ्रा-
 ष्टाम् अभ्राक्षुः । अभ्राक्षीत् अभ्राष्टाम् अभ्राक्षुः । अभ्रष्ट अभ्रष्टा-
 ताम् अभ्रक्षत । अभर्ष अभर्षाताम् अभर्षत । दिर्शीत् अतिस-
 र्जने । दिशति । दिशते । दिशेत् । दिशेत । दिशतु । दिशताम् ।
 अदिशन् । अदिशत । दिदेश । दिदिजे । दिश्यात् । दिक्षीष्ट ।
 देष्टासि । देष्टासे । देक्ष्यति । देक्ष्यते । अदेक्ष्यत् । अदेक्ष्यत ।
 सकि अदिक्षत् अदिक्षताम् अदिक्षन् । अदिक्षत अदिक्षताम्
 अदिक्षत । कृषीत् विलेखनं । कृपति । कृपते । अकृपत् । अकृ-
 पत । चर्ष । चर्षे । कृष्यात् । कृषीष्ट । नष्टामि, कर्षासि ।
 नष्टासे, कर्षासे । न्रक्ष्यति, कर्ष्यति । न्रक्ष्यते, कर्ष्यते । अकृ-
 क्ष्यत्, अकर्ष्यत् । अकृक्ष्यत, अकर्ष्यत । अनाक्षीन् अकृ-
 ष्टाम् । अकाक्षीत् अकाष्टाम् । पक्षे सकि अकृषत् अकृषताम्
 अकृषन् । अकृष्ट- अकृषताम् अकृषत । अय तुदाद्यन्तर्गणो
 मुचादि । मुचलती मोक्षणे ।

मृचादितृफटफणुफशुभोभः शे । ४ । ४ । ९९ ।

एषा शे परे स्वराच्चोन्तो भवति । मुञ्चति । मुञ्चते । मुञ्चेत् ।
 मुञ्चत । मुञ्चतु । मुञ्चनाम् । अमुञ्चत् । अमुञ्चत । मुमोच । मु-
 मुचे । मुच्यात्, मुक्षीष्ट । मोक्तासि । मोक्तासे । मोक्ष्यति ।

मोक्ष्यते । अमोक्ष्यत् । अमोक्ष्यत । अङि अमुचत्
 अमुचताम् अमुचन् । अमुक्त अमुक्षाताम् अमुक्षत । पिचीत्
 क्षरणे । सिञ्चति । सिञ्चते । असिञ्चत् । असिञ्चत । सिपेच ।
 सिपिचे । सिञ्च्यात् । सिक्षीष्ट । सेक्कामि । सेक्कासे । सेक्ष्यति ।
 सेक्ष्यते । असेक्ष्यत् । असेक्ष्यत । अङि असिचत् असिचताम्
 असिचन् । 'वाऽऽत्मने' असिचत असिचेताम् असिचन्त । पक्षे
 असिक्त असिक्षाताम् असिक्षत । असिक्था । 'स्थासेनिसि-
 चमिचमज्जाम्' इत्यादिना उपसर्गात् परम्य द्वित्वेऽपि अद्यपि
 पत्वम् । अभिषिञ्चति । अभिषिपेच । विदल्लनी लाभे । विन्दति ।
 विन्दते । विन्देन् । विन्देत । विन्दन् । विन्दताम् ।
 अविन्दत् । अविन्दत । विवेद । विविदे । विद्यात् । वित्सीष्ट ।
 वंत्तामि । वंत्तामे । वंत्स्यति । वंम्प्यते । अवंत्स्यन् । अवंम्प्यत ।
 अविदन् अविदताम् अविदन् । अवित् अवित्साताम् अवित्मन् ।
 लुप्लंती छंदने । लुम्पति । लुम्पते । लुम्पेन् । लुम्पेत । लुम्पन् ।
 लुम्पताम् । अलुम्पत् । अलुम्पत । लुप्ये । लुप्ये । लुप्यात् ।
 लुप्सीष्ट । लोप्तामि । लोप्तासे । लोप्स्यति । लोप्स्यते । अलोप्स्यन् ।
 अलोप्स्यत । अलुपत् अलुपताम् अलुपन् । अलुप्त अलुप्साताम्
 अलुप्मत । लिपीत् उपदेहे । लिम्पति । लिम्पते । अलिम्पन् ।
 अलिम्पत । लिप्ये । लिप्ये । लिप्यात् । लिप्मीष्ट । लेप्तामि ।
 लेप्तासे । लेप्स्यति । लेप्स्यते । अलेप्स्यन् । अलेप्स्यत । अलि-

पन् अलिपनाम् अलिपन् । अलिपन अलिपेताम् अलिपन्त । पक्षे
अलिप्स अलिप्साताम् अलिप्सत ।

इत्थुभयपदिनः धातवः ।

कृनेन् छेदने । कृन्तति । कृन्तन् । कृन्ततु । अकृन्तत् । चकृत् ।
कृत्यान् । कर्तिता । कर्तिष्यति, कत्स्यति । अकर्तिष्यत्, अकत्स्यन् ।
अकर्त्तात् अकर्तिष्ठाम् अकर्तिषु । क्विदन् परिषातं । क्विन्दति ।
अक्विन्दत् । क्विखेद । क्विद्यान् । खेत्तामि । खेत्यति । अखे-
त्स्यन् । अखैत्मीन् अखैत्ताम् अखैत्सु । पिशत् अवयवं पिशति ।
अपिशन् । पिपंश । पिश्यात् । पंशिता । पंशिष्यति । अपेशि-
ष्यत् । अपेशीन् । इति मुच्चादिगण समाप्तः ॥ रिं पिं गतौ ।
रियनि । रियेत् । रियतु । अरियत् । रिराय रिर्यतु । रियात् ।
रेतामि । रेप्यति । अरेन्यन् । अरैपीत् । पियति । पिपाय ।
पेता । पिंत् धारणे । पियति । पियेत् । पियतु । अधियत् ।
दिवाय दिध्यतुः । धीयात् । धेता । धेप्यति । अधेप्यत् । अधै-
पीत् । सिंत् निवासगत्योः । घृत् प्रेरणे । सुवति । असुवत् ।
सुपाव । सूयात् । सवितासि । सविष्यति । असविष्यत् । असा-
वीत् । मृत् प्राणत्यागे ।

त्रियतेरद्यतन्याशिपि च । ३ । ३ । ४२ ।

अस्मादद्यतन्याशीर्विषयात् शिद्विषयाच्च कर्तर्यात्मनेपदं
भवति । ' रिः शक्त्याशीयं ' त्रियते । त्रियेत । त्रियताम् ।

अम्रियत् । ममार मम्रतुः मम्रुः । ममर्थ । मृषीष्ट । मर्तासि ।
 मरिष्यति । अमरिष्यत् । अमृत अमृपाताम् अमृषत । कृत् विक्षेपे
 ' कृतां विडतीर् ' किरति । क्तिरेत् । क्तिरुत् । अक्तिरत् । चकार
 चकारतुः चकरुः । चकरिथ । कीर्यात् । कर्ितासि, करीतासि ।
 करिष्यति, करीष्यति । अकरीष्यत्, अकरिष्यत् । अकारीत्
 अकारिष्ठाम् अकारिषुः । गृत् निगरणे गिरति । गिलति । गिरेत् ।
 अनिरत् । जगार जगरतुः जगरुः । गीर्यात् । गरितासि, गरीतासि ।
 गरिष्यति, गरीष्यति । अगारिष्यत् अगरीष्यत् । अगारीत् ।
 लिखत् अक्षरविन्यासे । लिखति । लिखेत् । अलिखत् । लिखेत्
 लिख्यात् । लेखिता । लेखिष्यति । अलेखिष्यत् । अलेखीत् ।
 जर्च प्रर्चत् परिभाषणे । त्वचत् संवरणे । त्वचति । तत्त्वान् ।
 अत्वाचीत् । ऋचत् स्तुतौ । ऋचति । ऋचेत् । ऋचतु । अऋचत् ।
 आनर्च । ऋच्यात् । अर्चिता । अर्चिष्यति । आर्चीत् । ओमश्चोत्
 छेदनं । ' ग्रहन्धन्मन्प्रच्छ ' वृश्चति । वृश्चेत् । वृश्चतु ।
 अवृश्चत् । वनश्च वनश्चतुः वनश्चुः । वृश्च्यात् । वृश्चिता, वृष्टा ।
 वृश्चिष्यति, वृश्चति । अवृश्चिष्यत्, अवृश्च्यत् । अवृश्चीत् अवृश्चि-
 ष्टाम् अवृश्चिषुः । अनासीत् अनाष्टाम् अनाशुः । अज्जु इन्द्रिय-
 प्रत्ययमूर्तिभाष्योः । अज्जति । अज्जेट् । अज्जुत् । आर्ज्जुत् ।
 आनर्ज्जु आनर्ज्जुतुः आनर्ज्जुः । अर्ज्ज्यात् । अर्ज्जिता ।
 अर्ज्जिष्यति । आर्ज्जिष्यत् । आर्ज्जीत् आर्ज्जिष्ठाम् आर्ज्जिषुः ।
 निज्जु गन्तौ । ' गुणोभूष ' इत्यायादेशे विच्छायति । विच्छायेत् ।

अविच्छाद्यत् । विच्छायाञ्चकार, विच्छायाम्बभूव, विच्छायामास ।
 पक्षे विविच्छ । विच्छायात्, विच्छ्यात् । विच्छायिता, वि-
 च्छिता । विच्छायिष्यति, विच्छिष्यति । अविच्छायिष्यत्,
 अविच्छिष्यत् । अविच्छायात्, अविच्छीत् । उच्छेत् विवासे
 उच्छति । उच्छेत् । उच्छतु । औच्छत् । उच्छाञ्चकार, उच्छा-
 म्बभूव, उच्छामास । उच्छ्यात् । उच्छिता । औच्छीत् ।
 प्रच्छेत् क्षीप्तायाम् । पृच्छति पृच्छति । पृच्छेत् । पृच्छतु ।
 अपृच्छत् । पप्रच्छ पप्रच्छतुः पप्रच्छुः । पप्रच्छिष्य, पप्रष्ठ ।
 पृच्छ्यात् । प्रष्टा । प्रक्ष्यति । अप्रक्ष्यत् । अप्राक्षीत् अप्राष्टाम्
 अप्राष्ठुः । उज्जत् आजिर्व । सृजत् विमर्गं । सृजति । सृजेत् । सृजतु ।
 असृजत् । ससृज ससृजतुः ससृजुः । ससृजिष्य, ससृष्ठ । सृज्यात् ।
 रुष्टा । रुक्ष्यति । अरुक्ष्यत् । अरुक्षाक्षीत् अरुक्षाष्टाम् अरुक्षाष्ठुः ।
 रुजोत् भङ्गे । रुजति । अरुजत् । रुजोत् । रुज्यात् । रौक्ता ।
 रौक्ष्यति । अरौक्षीत् । मुजोत् कौटिल्ये । मुजति । अमुजत् ।
 बुभोज । अभोक्षीत् । दुमज्जोत् शुद्धौ । मज्जति । अमज्जत् ।
 ममज्ज ममज्जतुः ममज्जुः । ममज्जिष्य, ममष्ठ । मज्ज्यात् ।

मस्जे सः । ४ । ४ । ११० ।

मस्जेः स्वरात् परस्य धुटादौ प्रत्यये परे नोऽन्तो भवति ।
 मङ्क्तामि । मङ्क्ष्यति । अमङ्क्ष्यत् । अमाङ्क्षीत् अमाङ्क्ताम्
 अमाङ्क्षुः । मर्ज ग्रथेत् परिभाषणे । उद्ग्रत् उत्सर्गे जुटत् गतौ ।
 जुटति । अजोटीत् । कडत् मदे । ऊटति । अकाडीत्, अकडीत् ।

णत् पीणने । ष्णति । पपर्ण । पर्णिता । अपर्णीत् ।
 तुणत् कौटिल्ये । मृणन् हिंसायाम् । दुणन् गति-
 कौटिल्ययोश्च । घुण घूर्णन् भ्रमणे । घूर्णति । जुघूर्ण । घूर्णिता ।
 अघूर्णीत् । शुदन् प्रेरणे । नुदति । अनुदत् । उनोद । नुद्यात् ।
 नोत्ता । नोत्स्यति । अनोत्स्यत् । पद्लंत् अवमादने । " श्रौति-
 कृदुधिदु—' इति सीदादेशः । सीदति । मसाद् । तृफ तृम्फत्
 तृसौ । " मुचादितृफट्फ—' इति नकारे तृम्फति । अतृम्फन् ।
 ततर्फ । तर्फिता । तृफति । अतृफन् । ततृम्फ । तृम्फिता । टफ
 दृम्फन् उत्क्लेशे । दृम्फति । अदृम्फन् । ददर्फ । दर्फिता । अद-
 फीत् । दफति । अदफन् । ददृम्फ । दम्फिता । अदृम्फीत् । गुफ
 गुम्फत् ग्रन्थने । गुम्फति । अगुम्फत् । जुगोफ । गोफिता ।
 गुफति । अगुफत् । जुगुम्फ । गुम्फिता । उभ उम्भत् पूरणे ।
 उम्भति । उवोभ । उभिता । औभीत् । उभति । उम्भाद्यकार ।
 उम्भिता । औम्भीत् । शुभ शुम्भत् शोभायै । पूर्ववत् । दभैत्
 ग्रन्थे । दभति । दभेत् । दभतु । अदभन् । ददर्भ ददभतुः ददभुः ।
 दभ्यात् । दर्भिना । दर्भियति । अदर्भियत् । अदर्भीत् । लुभत्
 विमोहने । लुभति । अलुभन् । लुलोभ । लुप्यात् । लोभिता,
 लोम्बा । लोभिप्यति । अलोभीत् । कुरत् शब्दे कुरति । अकुरत् ।
 चुकोर । ' कुरच्छुरः ' इति दीर्घाभावं भ्वादेरिति दीर्घं कुर्यात् ।
 कोरिता । अकोरीत् । क्षुरत् वित्तनने । क्षुरति । चुक्षोर । क्षुर्यात् ।
 क्षोरिता । अक्षोरीत् । खुरत् छेदने च । खुरति । चुखोर ।

लोरिता । अलोरीत् । पुरत भीमार्थशब्दयोः । पुरति । जुपोर ।
 धोरिता । अधोरीत् । पुरत् अग्रगमने । पुरति । पुपोर । पूर्यात् ।
 पोरिता । अपोरीत् । पुरत् संवेष्टने । पुरति । जुमोर । मोरिता ।
 पुरत् ऐश्वर्यदीप्त्योः । स्फुर स्फुल्ल् स्फुरणे । इल्ल् गतिस्त्वमक्षेप-
 णेषु । इलति । ऐलत् । इयेल इल्लुः ईल्लुः । इल्यात् । एलिता ।
 एलिप्यति । ऐलीत् । चलत् विलम्बने । चलति । अचलत् ।
 चचात् । चलिता । अचालीत् । चिलत् वमने । चिलति । चिचेल ।
 चेलिता । अचेलीत् । विलत् वरणे । विलति । विवेल । वेलिता ।
 अवेलीत् । मिलत् स्लेषणे । मिलति । अमिलत् । मिमेल मिमि-
 ञ्च । मिमिष्ठुः । मेलिता । मेलिप्यति । अमेलीत् । स्पृशन्
 संस्पर्श । स्पृशति । स्पृशेत् । अस्पृशत् । पस्पर्श पस्पृशतु पस्पृशुः ।
 स्पृश्यात् । स्पृष्टा, स्पृष्टा । स्पृक्ष्यति, स्पृक्ष्यति । अन्स्पृक्ष्यत्,
 अन्स्पृक्ष्यत् । अस्प्राक्षीत् अस्प्राष्टाम् अस्प्राष्टुः । अस्पाक्षीत्
 अस्पाक्षाम् अस्पाक्षुः । पक्षे सकि अस्पृक्षन् अस्पृक्षताम् । रुशं
 रिशान् हिंसायाम् । रुशति । अरुशत् । लोश । रोष्टा । रोक्ष्यति ।
 अरोक्ष्यत् । अरुक्षत् अरुक्षताम् अरुक्षन् । रिशति । अरिशत् ।
 रिश । रिश्यात् । रोष्टा । रोक्ष्यति । अरोक्ष्यत् । अरिक्तत् ।
 विशान् प्रवेशने । विशति । विशतु । अविशन् । विवेश्
 विविशतुः विविशुः । विवेशिष । विश्यात् । वेष्टा । वेक्ष्यति ।
 अवेक्ष्यन् । अविक्षत् अविक्षताम् अविक्षन् । मृशन् आमर्शने ।
 मृशति । अमृशत् । ममर्श ममर्शिष, मम्रष्ट । मृश्यात् । म्रष्टा,

मर्ष्टा । म्रक्ष्यति, मर्क्ष्यति । अम्रक्ष्यत्, अमर्क्ष्यत् । अम्राक्षीत्,
अमाक्षीत्, अमृक्षत् । लिशं कर्षैत् गतौ । लिशति । अलि-
शत् । लिलेश । लिश्यात् । लेष्टा । लेक्ष्यति । अलेक्ष्यत् ।
अलिक्षत् । इषत् इच्छायाम् । इच्छति । इच्छेत् । इच्छत् ।
ऐच्छत् । इयेष ईषत् । ईषुः । इष्यात् । एष्टा, एषिता । एषि-
ष्यति । ऐषिष्यत् । ऐषीत् । मिषत् स्पर्द्धायाम् । वृहौत् उद्यमे ।
वृहति । अवृहत् । ववर्ह । वृष्टात् । वर्हिता, वर्डा । वर्हिष्यति,
वर्क्ष्यति । अवर्हिष्यत्, अवर्क्ष्यत् । अवर्हीत् । अवृक्षत् अवृक्ष-
ताम् अवृक्षन् । तृहौ तृहौ स्तृहौ स्तृहौत् हिंसायाम् । तृहति ।
तृहेत् । तृहतु । अतृहत् । ततर्ह । तृष्टात् । तर्हिता, तर्डा ।
ताहप्यति, तक्ष्यति । अतर्हिष्यत्, अतर्क्ष्यत् । अतर्हीत्, अतृक्षत् ।
तृहेर्नलोपे तृहति । ततृंह । तृष्टात् । तृंहिता, तृण्डा । तृंहिष्यति,
तृडक्ष्यति । अतृंहिष्यत्, अतृडक्ष्यत् । अतृंहीत्, अतार्डक्षीत् ।

अथ कुटादिगणः ।

कुटत् कौटिल्ये । कुटति । कुकोट । कुट्यात् ।

कुटादेर्दिद्वदङ्गिणत् । ४ । ३ । १७ ।

कुटादेः परो निङ्गिणर्जप्रत्ययो द्विद्व भवति । कुटिता ।
कुटिष्यति । अकुटिष्यत् । अकुटीत् । गुत् प्ररीपोत्सर्गे । गुवति ।
गुवेत् । गुवत् । अगुवत् । जुगाव जुगुवत् : जुगुवुः । गुयात् ।
गुतासि । गुप्यति । अगुप्यत् । अगुपीत् । शुद्दहत्वादित्यादिना
सिनो लोपे अगुताम् अगुपुः । अगुपीः अगुतम् अगुत । अगु-

यम् अगुप्व अगुप्म । धुंत् गतिस्मैर्ययोः । धुवति । अधुवत् ।
 दुधाव । धूयात् । धुता । धुप्यति । अधुप्यत् । अधुपीत् अधु-
 साम् अधुपुः । अधुपीः अधुतम् अधुत । 'णूत् स्तवने ।
 धुवति । धुवेत् । अनुवत् । नुनाव । नूयात् । नुविता । नुविप्यति ।
 अनुविप्यत् । अनुवीत् । धूत् विधूनने । धुवति । धुवेत् । धुव-
 ताम् । अधुवत् । दुधाव दुधुवतुः दुधुवुः । धूयात् । धुविप्यति ।
 अधुविप्यत् । अधुवीत् । कुचत् संकोचने । कुचति । कुकोच ।
 कुचिता । व्यचत् व्याप्तीकरणे ।

व्यचोऽनसि । ४ । १ । ८२ ।

व्यचेः सत्वरान्तस्या व्यृत् भवति, अस्यर्जे विडति प्रत्यये
 धरे । विचति । विचेत् । विचतु । अविचत् । विव्याच विविचतुः
 विविचुः । विव्याचि विविचधुः विविच । विव्याच, विव्यच
 वेविचिव विविचिम । विच्यात् । विचिता । विचिप्यति । अवि-
 चिप्यत् । अव्याचीत्, अन्यचीत् । गुजत् शब्दे । गुजति । अगु-
 जीत् । गुट् प्रतीधाते । गुटति । गुटेत् । गुटु । अगुटत् ।
 गुटोड । गुटिता । गुटिप्यति । अगुटीत् । चुट चुट गुट् छेदने ।
 गुट् कलहकर्मणि । गुट् आक्षेपप्रमर्दनयोः । स्फुटत् विकसने ।
 स्फुटति । स्फुटोड । स्फुटिता । स्फुटिप्यति । अस्फुटिप्यत् ।
 अस्फुटीत् । गुट् लुट् संक्षेपणे । कुडत् घसने । कुडत् बाल्ये
 च । गुडत् रक्षायाम् । गुडति । जुगोड । गुडिता । अगुडीत् ।

जुडत् वन्धे । जुडत् तोडने । जुड धुड स्थुडत् संवरणे । जुडत्
उत्सर्गे च । जुड धुडत् संघाते । जुड जुड जुडत् निमज्जने । चुणत्
छेदने । चुणति । चुचोण । चुण्यात् । चुणिता । अचुणीत ।
डिपत क्षेपे । छुरत् छेदने । छुरति । अछुरत् । चुचगेर ।
छुरिता । अछुरीत् । स्फुरत् स्फुरणे । स्फुरति । स्फुल्ल
संचये च । इति परस्मैपदं समाप्तम् ।

अथात्मनेपदम् ।

कुंङ् कूङ् शब्दे । कुवते । कुवेत । कुवताम् । अकुवत ।
चुकुवे । कुपीष्ट । कुतासे । कुप्यते । अकुप्यत । अकुत अकु-
पाताम् अकुपत । कुवते । कुवेत । चुकुवे । कुविता । गुरैति
उद्यमे । गुरते । गुरिता । अगुरिष्ट । इति कुटादिगणः समाप्तः ॥
पुंङ् न्यायामे । प्रियते । प्रियेत । प्रियताम् । अप्रियत । पप्रे
पप्राते पप्रिरे । पृपीष्ट । पर्तासे । परिप्यते । अपरिप्यत । अपृत ।
द्वंङ् आदरे । प्रायेणायमाङ्पूर्वः, आद्रियते । आद्रियेत ।
आद्रियताम् । आद्रियत । आद्रे । आदृपीष्ट । आदर्तासे ।
आदरिप्यते । आदरिप्यत । आदृत आदृपाताम् आदृत । पुंङ्
स्याने । ध्रियते । ध्रियेत । ध्रियताम् । अध्रियत । दध्रे । दधिपे ।
धृपीष्ट । धर्ता । धरिप्यते । अधरिप्यत । अभृत । ओविमैति
भयनश्नयोः । उद्विनते । उद्विनताम् । उद्विनत । उद्विनिने ।
उद्वेनिता । उद्वेनिप्यते । उद्वेनिष्ट । ओलनेऽ ओलन्मैति प्रीडे ।

(१४९)

लनते । लेने । लनितासे । ललनिष्ट । ललनं । ललजे ।
लजिता । ललजिष्ट । ललजित् सङ्गे ' नो व्यञ्जनस्य ' इत्या-
दिना नो लुकि स्वगतं । स्वनेत । स्वगताम् । अस्वगत ।

स्वञ्जश्च । २ । ३ । ४५ ।

उपसर्गस्याद् नाम्यादे परम्य स्वञ्जे सकारस्य प्रकारो
भवति, द्वित्वेऽपि, अट्यपि । अभिष्वजनं । अभिष्वनेत । अभि-
ष्वगताम् । अभिष्वगत ।

स्वञ्जेर्नवा । ४ । ३ । २२ ।

स्वञ्जे परोक्षा विद्भु वा भवति । इति नष्टाभावं मत्स्वञ्जे,
परिपस्वञ्जे । पक्षे सस्वञ्जे । परिपस्वञ्जे परिपस्वजाते परिपस्वजिरे ।
स्वङ्क्षीष्ट । स्वङ्क्षतासे । प्वङ्क्ष्यते । अस्वङ्क्ष्यत । नञा निर्दि-
ष्टस्यानित्यत्वादिष्टि अम्बञ्जिष्ट । जुपति प्रीतिसंवनयो । जुपते ।
जुपेत । जुपताम् । अजुपत । जुजुपे । नोपिपीष्ट । नोपिनासे ।
नोपिप्यते । अनोपिप्यत । अनोपिष्ट अनोपिपाताम् अनोपिपत ।

॥ इति तुदादिगणः समाप्तः ॥

अथ, रुधादिगणः ।

पानुबन्धा रुधादयः । रुधूपी आवरणे । आवरणं व्यापित्वम् ।

रुधां स्वराच्छनो नलुक् च । ३ । ४ । ८२ ।

रुधादीनां स्वरात् परः कर्तरि विहिते शिति श्रो भवति, तद्योगे च प्रकृतेर्नो लुक् च यथासम्भवम् । शकारः शित्कार्यार्थः । डित्त्वाद् गुणाभावे नकारस्य णकारे तकारस्य च धृकारे धातोर्ध-
कारस्य दकारे रुणद्धि । अविति शिति 'आस्त्योर्लुक्' इति अकारस्य लुकि रुन्द्ध । ननु अत्र णत्वं कथं न ? उच्यते 'ज्ञां धुङ्गोऽन्त्योऽपदान्ते' इत्यत्र 'ज्ञां' इति बहुवचनत्वेन णत्व-
स्याप्यपवादभूतमिदं सूत्रमिति ज्ञाप्यते, तेनानेन नस्य न एव । रुन्वन्ति । रुणत्ति रुन्द्धः रुन्द्ध । रुणन्ति रुन्ध्वः रुन्ध्वः । रुन्द्धे रुन्धाते रुन्धतं । रुन्त्से रुन्धाथे रुन्ध्वे । रुन्धे रुन्ध्वहे रुन्ध्वहे । रुन्ध्यात् रुन्ध्याताम् रुन्ध्युः । रुन्ध्याः रुन्ध्यातम् रुन्ध्यान् । रुन्ध्याम् रुन्ध्याव रुन्ध्याम् । रुन्धीत रुन्धीयाताम् रुन्धीरन् । रुन्धीथा रुन्धीयायाम् रुन्धीध्वम् । रुन्धीय रुन्धी-
यहि रुन्धीमहि । रुणद्भ्यु रुन्ध्वान् रुन्ध्वाम् रुन्धन्तु । रुन्धि, रुन्ध्वात् रुन्धम् रुन्ध्वं । रुणधानि रुण्वाव रुणधाम् । रुन्ध्वाम् रुन्धाताम् रुन्धाताम् । रुन्त्स्व रुन्धायाम् रुन्ध्वम् । रुणधै रुणधा-
यै रुणधामहै । अरुणन् अरुन्ध्वाम् अरुन्ध्वन् । सेलोपि धस्य च

सत्त्वे विमर्गे अरुणः, अरुण्दधम् अरुण्द्व, । अरुणवम् अरुण्व
 अरुण्यम् । अरुण्दध अरुण्धाताम् अरुण्वत । अरुण्दुः । अरुण्वा-
 माम् अरुण्दधम् । अरुण्वि अरुण्वहि अरुण्वमहि । ररोध ररु-
 धतुः । ररोधिय ररोध्व । ररुधे । ररुयात् । ररुसीष्ट । ररोद्धासि ।
 ररोद्धासे । ररोत्स्यति । ररोत्स्यते । अररोत्स्यत् । अररोत्स्यत ।
 ररुदित्वादद्यतन्यामहि अरुधत् अरुधताम् अरुधन् । पक्षे
 अररोत्सीत् अररोद्धवाम् अररोत्सु । आत्मनंपदे अरुद्ध
 अरुत्साताम् अरुत्सत । रिचुंषी विरेचने । विरेचने नि सारणम् ।
 रिणक्ति रिङ्कतः रिङ्कन्ति । रिङ्कते रिङ्कते रिङ्कते ।
 रिञ्चयात् । रिञ्चीत । रिणक्तु । रिङ्कताम् । अरिणक् ।
 अरिङ्कत । रिरेच । रिरेचिय, रिरेक्य । रिरेचिं ।
 रिञ्चयात् । रिङ्कीष्ट । रेक्तामि । रेक्तासे । रेक्ष्यति । रेक्ष्यते ।
 अरेक्ष्यत् । अरेक्ष्यत । अरिचन्, अरैक्षीत् । अरिचत । विचुंषी
 पृथग्भागे । विनक्ति विङ्कते । विञ्चयात् । विञ्जीत । विनक्तु
 विङ्कताम् । अविनक् । अविङ्कत । विवेच । विवेचिय, विरेक्य ।
 विविचे । विञ्चयात् । विङ्कीष्ट । वेक्तासि । वेक्तासे । वेक्ष्यति ।
 वेक्ष्यते । अवेक्ष्यन् । अवेक्ष्यत । अविचन्, अवैक्षीन् । अदिस्त ।
 युनंषी योगे । युनक्ति युङ्कत युजन्ति । युङ्कते युजाने
 युजते । युञ्ज्यान् । युञ्जीत । युनक्तु । युङ्कताम् । अयुनक् ।
 अयुङ्कत । युयोञ् । युयुजे । युज्यान् । युङ्कीष्ट । योक्तामि ।
 योक्तासे । योक्ष्यति । योक्ष्यते । अयोक्ष्यत् । अयोक्ष्यत ।

अयुजत्, अयौक्षीत् । अयुक्त । अयुंषी संपेषे । अयुणत्ति अयुन्तः
 अयुन्दन्ति । अयुन्ते अयुन्दाते अयुन्दते । अयुन्यात् । अयुन्दीत । अयुणत्तु ।
 अयुन्ताम् । अयुणत् । अयुन्त । अयुक्षोद । अयुक्षुदे । अयुद्यात् ।
 अयुत्सीष्ट । अयुत्तासि । अयुत्तासे । अयुत्स्यति । अयुत्स्यते । अयुक्षो-
 त्स्यत् । अयुक्षोत्स्यत । अयुक्षुदत् । अयुक्षौत्सीत् । अयुक्षुत्त अयुक्षु-
 त्ताताम् । अयुक्षुत्तम् । अयुक्षुंषी विदारणे । अयुमिन्ति । अयुमिन्ते ।
 अयुमिन्यात् । अयुमिन्दीत । अयुमिन्तु । अयुमिन्ताम् । अयुमिनत् । अयुमिन्त ।
 अयुमिभेद । अयुमिभिदे । अयुमिद्यात् । अयुमित्सीष्ट । अयुमेत्तासि । अयुमेत्तासे ।
 अयुमेत्स्यति । अयुमेत्स्यते । अयुमेत्स्यत् । अयुमेत्स्यत । अयुमिदत् ,
 अयुमैत्सीत् । अयुमिन्ति । अयुमिंषी द्वैधीकरणे अयुमिद्वैधस्य दृढवत्त्वे ।
 अयुमिन्ति । अयुमिन्ते । अयुमिन्यात् । अयुमिन्दीत । अयुमिन्तु । अयुमिन्ताम् ।
 अयुमिच्छनत् । अयुमिच्छन्त । अयुमिच्छेद । अयुमिच्छिदे । अयुमिद्यात् ।
 अयुमिद्विषीष्ट । अयुमेत्तामि । अयुमेत्तासे । अयुमेत्स्यति । अयुमेत्स्यते । अयुमिच्छे-
 त्स्यत् । अयुमिच्छेत्स्यत । अयुमिच्छिदत् , अयुमिच्छैत्सीत् । अयुमिच्छित्त ।
 अयुमिच्छुंषी दीप्तिदेवनयोः । अयुमिणत्ति । अयुमिन्ते । अयुमिन्यात् । अयुमिन्दीत ।
 अयुमिणत्तु । अयुमिन्ताम् । अयुमिच्छणत् । अयुमिच्छन्त । अयुमिच्छर्द अयुमिच्छर्दुः
 अयुमिच्छर्दुः । अयुमिच्छर्दे । अयुमिद्यात् । अयुमिर्दिषीष्ट । अयुमिर्दितासि । अयुमिर्दितासे ।
 अयुमिर्दिप्यति, अयुमिर्त्स्यति । अयुमिर्दिप्यते, अयुमिर्त्स्यते । अयुमिच्छर्दिप्यत्,
 अयुमिच्छर्त्स्यत् । अयुमिच्छर्दिप्यत, अयुमिच्छर्त्स्यत । अयुमिच्छर्दत्, अयुमिच्छ-
 र्दीत् । अयुमिच्छर्दिष्ट । अयुमिच्छुंषी हिंसाऽनादरयोः । अयुमिणत्ति । अयुमिन्ते ।
 अयुमिण्यात् । अयुमिन्दीत । अयुमिणत्तु । अयुमिन्ताम् । अयुमिणत् । अयुमिणन्त ।

ततर्द । ततृदे । तृद्यान् । तर्दिषीष्ट । तर्दिनामि । तर्दितासे ।
 तर्दिष्यति, तर्न्स्यति । तर्दिष्यते, तत्स्यते । अनर्दिष्यन्, अत-
 त्स्यत् । अतर्दिष्यत, अतत्स्यन् । अतृदन्, अतर्दीत् । अतर्दिष्ट ।
 इति रुधादिगणे उभयपदिनो धात्व समाप्ताः ॥

वृणैष् सम्पर्के । वृणक्ति । वृञ्च्यात् । वृणस्तु । अवृणक् ।
 वृणर्च वृचुः । वृञ्चान् । वृचिता । वृचिष्यति । अवृचिष्यत् ।
 अपवर्णीत् । वृचैषु वरणे । वृणक्ति वृद्धत् । वृचन्ति । वृञ्च्यात् ।
 अवृणक् । वृणर्च वृचुः । वृचिता । अवर्चीत् । तन्चू तञ्जौषु
 संकोचने । तनक्ति । अननक् । तनञ्च । तन्च्यात् । तञ्चिता ।
 तञ्चिष्यति । अतञ्चिष्यन् । अतञ्जीत् । तनक्ति । अतनक् ।
 तनञ्च । तन्च्यात् । तञ्जिता, तद्वत्ता । तञ्जिष्यति, तद्वस्यति ।
 अतञ्जिष्यन्, अतद्वस्यत् । अतञ्जीन्, अताद्वसीत् । भञ्जौषु
 आमर्दने । भनक्ति । अभनक् । बभञ्च । भन्च्यात् । भद्वत्ता ।
 भद्वस्यति । अभद्वस्यत् । अभाद्वसीत् । अभाद्वस्ताम् । अभाद्वक्षुः ।
 भुञ्जैषु पालनाभ्यवहारयोः । अभ्यवहारो भोजनम् । भुनक्ति
 भुञ्च्यात् । अमुनक् । भुभोज । भुन्यात् । भोक्ताप्ति ।
 भोक्ष्यति । अभोक्ष्यत् । अभोक्षीत् । प्राणादन्यत्र भुनक्त
 इत्यात्मनेपदे हविर्भुङ्क्ते । भुभुजे । अमुद्वस्त । अञ्जौषु
 व्यक्तित्वक्षणगतिषु । व्यक्तिः प्रकृता, कृताङ्गि ।
 अनक्ति । अञ्च्यात् । अनक्तु । आनक् । आनञ्च । अ-

ज्यात् । अज्जितासि, अङ्क्तासि । अज्जिष्यति, अङ्क्ष्यति ।
आज्जिष्यत्, आङ्क्ष्यत् ।

सिचोऽग्नेः । ४ । ४ । ८४ ।

अजेर्धातोः सिच आदिरिङ् भवति । आजीत् आजिष्टाम्
आजिषुः । ओविनैप् मयचलनयोः । विनक्ति । विङ्कतः । वि-
ङ्क्यात् । विनक्तु । अविनक्तु । विवेज ।

विजेरिङ् । ४ । ३ । १८ ।

विजेरिङ् बिद्धद् भवति । विविजिय । विन्यात् । विजिता ।
विजिष्यति । अविनिष्यत् । अविनीत् । कृतैप् वेष्टने । कृणत्ति
कृन्तः । कृन्त्यात् । अकृणत् । चकत् । कृत्यात् । कर्तितासि ।
कत्स्यति, कर्तिष्यति । अकृत्स्यत्, अकर्तिष्यत् । अकृत्तीत् ।
उन्ऱैप् क्लेष्टने । उनत्ति । उन्ध्यान् । औनन् । उन्दाद्यकार ।
उन्दाम्बभूव । उन्दामास । उद्यात् । उन्दिता । उन्दिष्यति ।
औन्दीत् । शिप्लृप् विशेषणे । विशेषणं गुणान्तरोत्पादनम् । शि-
नष्टि । शिष्यात् । शिनष्टु । अशिनद् । शिशेप । शिष्यात् ।
शोष्टा । शोक्ष्यति । अशोक्ष्यत् । अशिषन् अशिषनाम् अशिषन् ।
पिप्लृप् सञ्चूर्णने । पिनष्टि पिष्टः पिशन्ति । पिनस्ति । अपिनद् ।
पिपेप । पिष्यात् । पेष्टा । पेक्ष्यति । अपेक्ष्यत् । अपिषन् । हिष्ठ
वृष्ट् हिमायाम् । हिनस्ति हिम्तः हिंसन्ति । हिनस्ति ।
हिंस्यान् । हिमन्तु । हौ ' दुभ्यो हेभिः ' इति हेर्पित्वे ' सो णि

वा ' इति सो छुकि हिन्धि पक्षे हिन्धिष । अहिनत् । निहिंस ।
हिंस्यात् । हिंस्ता । हिंसिष्यति । अहिंसीत् ।

तृहः आदीत् । ४ । ३ । ६२ ।

तृहः आत् परो व्यञ्जनादौ विति परे ईद् भवति । तृणेदि
तृण्ड. तृहन्ति । तृणेशि तृण्डः तृण्ड । तृणेशि तृहः तृहः । तृह्यात् ।
तृणेद् । तृण्डि । तृणहानि तृणहाव तृणहाम । अतृणेद् । ततर्ह ।
तृह्यात् । तर्हिता । तर्हिष्यति । अतर्हिष्यत् । अतर्हीत् । इति
परस्मैपदं समाप्तम् ।

अथात्मनेपदम्—

खिदिप् दैन्ये । खिन्ते खिन्दाते खिन्दते । खिन्दीत । खि-
न्ताम् । अखिन्त । खिदिदे । खित्सीष्ट । खेत्तासे । खेत्स्यते ।
अखेत्स्यत । अखित्त अखित्साताम् अखित्सत । विदिप् विचा-
रणे । विन्ते । विन्दीत । विन्ताम् । अविन्त । विविदे । वित्सीष्ट ।
वेत्तासे । वेत्स्यते । अवेत्स्यत । अवित्त । निइन्धैपि दीप्तौ ।
इन्धे, इन्धे एव यथायोगं ' धुटो धुटि स्वे वा ' इति वा दलुक्
विधेय । इन्धाते इन्धते । इन्धीत । इन्धाम् । ऐन्ध । ' नाग्रुप-
समिन्धेर्नवा ' समिन्धाञ्चके, समिन्धान्वभूव, समिन्धामास । पक्षे
कित्त्वात् नो छुकि समीधे समीधाते समीधिरे । इन्धिषीष्ट । इन्धि-
तासे । इन्धिष्यते । ऐन्धिष्यत । ऐन्धिष्ट ।

इति रुवादिगण समाप्त ॥

अथ तनादिगणः ।

यानुबन्धास्तनादयः । तनुयी विस्तारे ' कृग्तनादेहः ' इति
 ऋर्तारि शिति परे उपत्यये ' उश्चोः ' इति अक्ङिति परे गुणे
 घ्नोति तनुतः तन्वन्ति । तनोषि तनुथः तनुथ । तनोमि । ' वन्म्य-
 विति वा ' इति तनुवः, तन्वः तनुमः, तन्मः । तनुते तन्वाते तन्वते ।
 तनुषे तन्वाथे तनुध्वे । तन्वे तनुवहे, तन्वहे तनुमहे, तन्महे । तनु-
 यात् तनुयाताम् तनुयुः । तनुयाः तनुयातम् तनुयात । तनुयाम्
 तनुयाव तनुयाम । तन्वीत तन्वीयाताम् तन्वीरन् । तन्वीषाः
 तन्वीयाथाम् तन्वीध्वम् । तन्वीय तन्वीवहि तन्वीमहि । तनोतु,
 तनुतात् तनुताम् तन्वन्तु । तनु, तनुतात् तनुतम् तनुत । तनवानि
 तनवाव तनवाम् । तनुताम् तन्वाताम् तन्वताम् । तनुष्व तन्वाथाम्
 तनुध्वम् । तनवै तनवावहै तनवामहै । अतनोत् अतनुताम् अतन्वन् ।
 अतनोः अतनुतम् अतनुत । अतनवम् अतनुव, अतन्व अतनुम
 अतन्म । अतनुत अतन्वाताम् अतन्वत । अतनुपाः, अतन्वाथाम्
 अतनुध्वम् । अतन्वि अतनुवहि, अतन्वहि अतनुमहि, अतन्महि ।
 ततान तेनतुः तेनुः । तेनिय तेनथुः तेन । ततान, ततन तेनिव
 तेनिम् । तेने तेनाते तेनिरे । तेनिषे तेनाथे तेनिध्वे । तेने तेनि-
 वहे तेनिमहे । तन्यात् तन्यास्ताम् तन्यासुः । तन्याः तन्यास्तम् ।
 तन्यास्त । तन्यासम् तन्यास्व तन्यास्म । तनिषीष्ट तनिषीयास्ताम्
 तनिषीरन् । तनितासि । तनितासे । तनिष्यति । तनिष्यते । अत-
 निष्यन् । अतनिष्यत । अतानीत्, अतनीत् अतनिष्टाम् अतनिष्टुः ।

तन्म्यो वा तथासि न्योश्च । ४ । ३ । ६८ ।

तनादिभ्यः परस्य सिचः तं यासि च छृ वा, तद्योगे
न्योश्च छृ न चेङ् भवति । अतत, अतनिष्ट अतनिपाताम् अत-
निपत । अतथा, अतनिष्ठाः अतनिपायाम् अतनिङ्ख्वम्, अतनि-
ध्वम् । अतनिपि अतनिष्वहि अतनिष्महि । पणूयी दाने ।
सनोति । सनुते । सनुयात् । सन्वीत । सनोतु । सनुताम् । अस-
नीत् । असनुत । ससान सेनतुः सेनुः । सेने सेनाते सेनिरे ।
सन्यात् । सनिपीष्ट । सनितासि । सनितासे । सनिष्यति । सनि-
ष्यते । असनिष्यत् । असनिष्यत । असानीत्, असनीत् ।

सनस्तत्रा वा । ४ । ३ । ६९ ।

सनो छुपि सत्यामा वा भवति । असात, असत, असनिष्ट
असनिपाताम् असनिपत । असाथाः, असनिष्ठाः असनिपायाम्
अमनिध्वम्, असनिङ्ख्वम् । असनिपि असनिष्वहि असनिष्महि ।
क्षणू क्षिणूयी हिंसायाम् । क्षणोति । क्षणुते । क्षणुयात् । क्षण्वीत ।
अक्षणीत् । अक्षणुत । चक्षाण । चक्षणे । क्षण्यात् । क्षणिपीष्ट ।
क्षणितासि । क्षणितासे । क्षणिष्यति । क्षणिष्यते । अक्षणिष्यत् ।
अक्षणिष्यत । व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धेर्न भिन्नाप्रिति प्रतिषेधे
अक्षणीत् । अक्षत, अक्षणिष्ट । अक्षथाः, अक्षणिष्ठाः । क्षिणोति ।
क्षिणुते । क्षिणुयात् । क्षिण्वीत । क्षिणोतु । क्षिणुताम् । असि-

णोत् । अक्षिणुत् । चिक्षेण । चिक्षिणे । क्षिप्यात् । क्षेणिषीष्ट ।
 क्षेणितासि । क्षेणिष्यति । क्षेणिष्यते । अक्षेणीत् । अक्षित ।
 अक्षेणिष्ट । अक्षेयाः, अक्षेणिष्ठाः । ऋणूयी गतौ । अर्णोति
 अर्णुते । अर्णुयात् । अर्ण्वीत् । अर्णोतु । अर्णुहि । अर्णुताम् ।
 आर्णोत् । आर्णुत । आनर्ण आनृणुतुः । आनृणुः । आनृणे ।
 ऋण्यात् । अर्णिषीष्ट । अर्णितासि । अर्णितासे । अर्णिष्यति ।
 अर्णिष्यते । आर्णिष्यत् । आर्णिष्यत । आर्णीत् । आर्णिष्टाम्
 आर्णिषुः । आर्त, आर्णिष्ट आर्याः, आर्णिष्ठाः । तृणूयी अदने ।
 तर्णोति । तर्णुते । तर्णुहि । तर्णुताम् । अतर्णीत् । अतर्णुत ।
 ततर्ण । ततृणे । तृण्यात् । तर्णिषीष्ट । तर्णिता । तर्णिष्यति,
 तर्णिष्यते । अतर्णिष्यत् । अतर्णिष्यत । अतर्णीत् । अतर्त,
 अतर्णिष्ट । अतर्याः, अतर्णिष्ठाः । घृणूयी दीप्तौ । घर्णोति ।
 घर्णुते । जघर्ण । जघृणे । घर्णिता । अघर्त, अघर्णिष्ट । अघर्याः,
 अघर्णिष्ठाः । इति तनादिगणे उभयपदं समाप्तम् । अघात्मनेपदम्—
 वनूयि याचने । वनुते । वन्वीत् । वनुताम् । अवनुत । ववने
 वयनाते ववनिरे । वनिषीष्ट । वनिता । अवनिष्यत । अवत्, अव-
 निष्ट । अवयाः, अवनिष्ठाः । मन्त्रूयि बोधने । मनुते मन्वाते
 मन्वते । मनुमहे, मन्महे । मन्वीत् मन्वीयाताम् मन्वीरन् ।
 मनुताम् मन्वाताम् मन्वताम् । अमनुत । मेने मेनाते मेनिरे ।
 मनिषीष्ट । मनिता । अमत, अमनिष्ट । अमयाः, अमनिष्ठाः ।
 इत्यात्मनेपदं समाप्तम् । इति समाप्तः तनादिगणः ॥

अथ क्रयादिगणः ।

शानुबन्धाः क्रयादयः । डुर्कीगश् द्रव्यविनिमये । विनिमयः परिवर्तः ।

क्रयादेः । ३ । ४ । ७९ ।

क्रयादेः कर्तरि विहितं शिति आ भवति । क्रीणाति
 ' एषामर्थ्यज्जनेऽऽः ' क्रीणीतः ' श्रश्चातः ' क्रीणन्ति । क्रीणासि
 क्रीणीयः क्रीणीय । क्रीणामि क्रीणीवः क्रीणीमः । क्रीणीते
 क्रीणाते क्रीणते । क्रीणीपे क्रीणापे क्रीणीध्वे । क्रीणे क्रीणीवहे
 क्रीणीमहे । क्रीणीयात् क्रीणीयाताम् क्रीणीयुः । क्रीणीत
 क्रीणीयाताम् क्रीणीरन् । क्रीणस्तु, क्रीणीतात् क्रीणीताम् क्रीणन्तु ।
 क्रीणीहि क्रीणीतम् क्रीणीत । क्रीणानि क्रीणाव क्रीणाम ।
 क्रीणीतम् क्रीणाताम् क्रीणताम् । क्रीणीध्व क्रीणायाम् क्रीणी-
 ध्वम् । क्रीणै क्रीणावहै क्रीणामहै । अक्रीणात् अक्रीणीताम्
 अक्रीणन् । अक्रीणाः अक्रीणीतम् अक्रीणीत । अक्रीणम् अक्री-
 णीव अक्रीणीम । अक्रीणीत अक्रीणाताम् अक्रीणत । अक्रीणीथाः
 अक्रीणायाम् अक्रीणीध्वम् । अक्रीणि अक्रीणीवहि अक्रीणीमहि ।
 विक्राय चिक्रियतुः चिक्रियुः । चिक्रिये । क्रीयात् । क्रेपीट ।
 क्रेतासि । क्रेनासे । क्रेप्यति । क्रेप्यते । अक्रेप्यत् । अक्रेप्यत ।
 अक्रेणीत् । अक्रेष्टाम् अक्रेषुः । अक्रेष्ट अक्रेषाताम् अक्रेषत ।
 पिण्श् चन्वने । सिनाति । सिनीते । सिनीयात् । सिनीत ।

सिनातु । सिनीताम् । असिनात् । असिनीत । सिषाय । सिष्ये ।
 सीयात् । सेपीष्ट । सेतासि । सेतासे । सेष्यति । सेष्यते ।
 असेष्यत् । असेष्यत । असैषीत् । प्रीग्श् तृप्तिकान्त्योः ।
 प्रीणाति । प्रीणीते । अप्रीणात् । अप्रीणीत् । पिषाय । पिष्ये ।
 प्रेता । प्रेष्यति । प्रेष्यते । अप्रैषीत् । अप्रेष्ट । श्रीग्श् पाके ।
 श्रीणाति । श्रीणीते । शिषाय । शिष्ये । श्रीयात् । श्रेषीष्ट ।
 श्रेता । अश्रैषीत् । अश्रेष्ट । मीग्श् हिंसायाम् । मीनाति ।
 प्रमीणाति । मीनीते । मीनीयात् । मीनीत । मीनातु । मीनीहि ।
 मीनीताम् । अभीनात् । अमीनीत् । ' मिग्मीगोऽलचलि ' ;
 इति अक्ङिति आत्वे ममौ मिम्यतु, मिम्यु । ममिष, ममाय
 मिम्यधुः मिम्य । मिमाय, मिमय मिम्यिव मिम्यिम । मिम्ये,
 मीयात् । मासीष्ट । मातासि । मातासे । मास्यति । मास्यते ।
 अमास्यत् । अमास्यत । अमासीत् । अमास्त । युग्श् बन्धने ।
 युनाति । युनीते । युनीयात् । युनीत । युनातु । युनीताम् ।
 अयुनात् । अयुनीत । युयाव । युयविष, युयोष । युयुवे ।
 यूयात् । यौपीष्ट । योता । अयौपीत् । अयोष्ट । स्कुग्श् आप्र-
 वणे । आप्रवणमुद्गरणम् ।

स्तम्भस्तुम्भस्कम्भस्कूम्भस्कोः आ च । ३ । ४ । ७८ ।

स्तम्भादेः सौत्रधातोः स्कुगश्च कर्तरि विहिते शिति आ श्नुश्च
 भवति । स्कुनाति, स्कुनीते । स्कुनोति, स्कुनुते । स्कुनीयात्,

स्कृणीत । स्कृनुयात्, स्कृन्वीत् । स्कृनातु, स्कृनीताम् । स्कृ-
नोतु, स्कृनुताम् । अस्कृनान्, अस्कृनीत । अस्कृनोत्, अस्कृ-
नुत । चुस्काव । चुस्कुवे । स्कृयात् । स्कोपीष्ट । स्कोता । अ-
स्कौपीत् । अस्कोष्ट । क्नुगश् शब्दे । क्नुनाति, क्नुनते । चु-
क्नाव । चुक्नुवे । क्नविता । क्नविष्यति । क्नविष्यते । अक्नवीत् ।
अक्नविष्ट । द्रूगश् हिमायाम् । द्रूनाति । द्रूनि । अद्रूणान् ।
अद्रूणीत । दुद्राव । दुद्रुवे । द्रूयान् । द्रुवीष्ट । द्रुवितासि । द्रुवि-
तासे । अद्रुवीत् । अद्रुविष्ट । ग्रहीश उपादानं । उपादानं स्वीकारः ।
गृहाति । गृहीते 'ग्रहन्श्च-' इत्यादिना व्युत् । गृहीमान् ।
गृहीत । गृहातु ।

व्यञ्जनाच्छ्रुनादेरानः । ३ । ४ । ८० ।

व्यञ्जनात् परस्य श्रायुक्तस्य हेरानो भवति । गृहाण । गृही-
तान् । गृहीताम् । अगृहात् । अगृहीत । जग्राह । जगृहे जगृ-
हाते जगृहरे । गृहात् ।

गृहोऽपरोक्षायाम् दीर्घः । ४ । ४ । ३४ ।

ग्रहंर्धातोर्विहित इह दीर्घो भवति, न तु परोक्षायाम् । ग्रही-
षीष्ट । ग्रहीतासि । ग्रहीतासे । ग्रहीष्यति । ग्रहीष्यते । अग्रही-
ष्यत् । अग्रहीष्यत । 'न चि' इत्यादिना वृद्धिनिषेधान् अग्रही-

अग्रहीष्टाम् अग्रहीषुः । अग्रहीष्ट अग्रहीषाताम् अग्रहीषत ।

अथ क्रियाद्यन्तर्गणः प्वादिः ।

प्वादेर्ह्रस्वः । ४ । २ । १०५ ।

प्वादेरत्यादौ शिति ह्रस्वो भवति । पृग्श् पवने । पवनं
 शुद्धिः । पुनाति । पुनीते । अपुनात् । अपुनीत । पुषाव । पुषुवे ।
 पूयात् । पविषीष्ट । पवितासि । पवितासे । पविष्यति । पविष्यते ।
 अपावीत् अपाविष्टाम् अपाविषुः । अपविष्ट अपविषाताम् अपविषत ।
 लृग्श् छेदने । लुनाति । लुनीते । लुनीयात् । लुनीत । लुनातु ।
 लुनीताम् । अलुनात् । अलुनीत । लुलाव । लुलुवे । अलावीत् ।
 अलविष्ट । धृग्श् कम्पने । धुनाति । धुनीते । धुनातु । धुनीताम् ।
 अधुनात् । अधुनीत । दुधाव । दुधुवे । धूयात् । धविषीष्ट । धो-
 तासि, धवितासि । धोतासे, धवितासे । धविष्यति । धविष्यते ।
 अधविष्यत् । अधविष्यत । अधावीत् । अधोष्ट, केचित् सुसाह-
 चर्यात् तत्र सूत्रे प्वादेर्ग्रहणादस्य अधविष्ट इतीच्छन्ति । स्तृग्श्
 आच्छादने । स्तृणाति । स्तृणीते । स्तृणीयात् । स्तृणीत ।
 अस्तृणात् । अस्तृणीत । तस्तार तस्तर्गतुः तस्तरुः । तस्तरिष ।
 तस्तरे तस्तराते तस्तरिरे । स्तीर्यात् । ‘ इट् सिनाशिपोरात्मनः ’
 इति वा इट् स्तरिषीष्ट, स्तीर्षीष्ट । ‘ कृतो नवाज्नाशीःसिचपरस्मै
 च ’ इतीदो वा दीर्घे स्तरीतासि, स्तरितासि । स्तरीतासे, स्तरि-
 तासे । स्तरीष्यति, स्तरिष्यति । स्तरिष्यते, स्तरीष्यते । अस्त-

रिप्यत्, अस्तीप्यत् । अस्तरिप्यत्, अस्तरीप्यत् । अस्तारीत्
 अस्तारिष्टम् अस्तारिपुः । अस्तारिष्ट अस्तरिपाताम् अस्तरिपत् ।
 अस्तरिष्टाः अस्तरिपायाम् अस्तरिड्ढ्वम्, अस्तरिड्ढ्वम्, अस्त-
 रिष्वम् । अस्तरिपि अस्तरिष्वहि अस्तरिष्वहि । पक्षे दीर्घः
 अस्तरीष्ट अस्तरीपाताम् अस्तरीपत् इत्यादिः । इडभावे तु
 ' अक्वर्णात् ' इति क्त्वे अस्तीष्ट अस्तीर्णाताम् अस्तीर्णत् ।
 कृग्श् हिंसायाम् । कृणाति । कृणीते । चकार चरतुः चरुः ।
 चकरिष्य । चकरे चक्राते चकरिरे । कीर्यात् । करिपीष्ट, कीर्पीष्ट ।
 करितासि, करीतामि । करितासे, करीतासे । करिष्यति, करी-
 प्यति । करिष्यन्ते, करीष्यन्ते । अकरिष्यत्, अकरीष्यत् । अक-
 रिष्यत्, अकरीष्यत् । अकरीत् । अकरिष्ट अकरिपाताम् अकरि-
 पत् । अकरीष्ट अकरीपाताम् अकरीपत् । अकरीष्ट अकरीर्णाताम्
 अकरीर्णत् । कृग्श् वरणे । कृणीयात् । कृणीत । ववार ववरतुः
 वरुः । ववरिष्य । ववरं ववरानं ववरिरे । उरादेशे दीर्घे च वूर्यात् ।
 वरिपीष्ट, वूर्पीष्ट । वरितामि, वर्गीतामि । वर्गितासे, वर्गीतामे ।
 वरिष्यति, वर्गीष्यति । वरिष्यन्ते, वर्गीष्यन्ते । अवारिष्यत्, अवरी-
 प्यत् । अवरिष्यत्, अवरीष्यत् । अवारीत् अवारिष्टान् अवारिपुः ।
 अवरिष्ट अवरिपानान् अवरिपत् । अवरीष्ट अवरीपातान्
 अवरीपत् । अवूर्ष्ट अवूर्णाताम् अवूर्णत् । इत्युभयपदम् ॥

न्यांश् हानौ ' न्याय्यवः ऋति ' इति पृथि

दीर्घपचोऽन्त्यम् । ४ । १ । १०३ ।

वेगवर्जस्य खृदन्त्यं दीर्घं भवति । प्वादित्वाद् ह्रस्वे जिनाति ।
 जिनीयात् । जिनातु । अजिनात् । ' ज्याव्येव्यधिव्यचिव्यधेरिः ' ।
 इति द्वित्वे पूर्वस्य इत्वे जिज्यौ । ' ज्याव्यधः ' इत्यादिना खृति
 जिज्यतुः जिज्युः । जिज्यथ, जिज्याथ जिज्यथुः जिज्य ।
 जिज्यौ जिज्यव जिज्यम् । जीयात् । ज्यातासि । ज्यास्यति ।
 अज्यास्यत् । अज्यासीत् अज्यासिष्टाम् अज्यासिपुः । रींश्
 गतिरेपणयोः । रिणाति । रिणीयात् । रिणातु । अरिणात् ।
 रिराय रिर्यतुः रिर्युः । रीयात् । रेतासि । अरैपीत् । लींश्
 श्लेषणे । लिनाति । लिनीयात् । लिनातु । अलिना- लिनाय ।

ममर्द्धिथ । मर्दिता । अमर्डीत् । श्रन्थश् मोचनप्रतिहर्षयोः ।
श्रध्नाति । श्रध्नातु । श्रयान । शश्रन्थ ' वा श्रन्थग्रन्थोर्नलुक् च ' ।
अनेन अवित्परोक्षासेत्थवोरर्वा तद्योगे नो लुक् न च द्विः इति
श्रेयतुः, शश्रन्थतु । श्रेथुः, शश्रन्थुः । श्रेयिष, शश्रन्थिष ।
श्रध्यात् । श्रन्थिता । अश्रन्थीत् । मन्यश् विलोडने । मध्नाति ।
मध्नातु । मथान । अमध्नात् । ममन्थ । मथ्यात् । मन्थिता । अम-
न्थीत् । ग्रन्थश् संदर्भे ग्रध्नाति । ग्रन्थीयात् । ग्रध्नातु । ग्रयान ।
अग्रध्नात् । जग्रन्थ जग्रन्थतुः, ग्रेथतुः जग्रन्थुः, ग्रेथुः । जग्रन्थिष,
ग्रेयिष । ग्रध्यात् । ग्रन्थितासि । ग्रन्थिष्यति । अग्रन्थिष्यत् ।
अग्रन्थीत् । कुन्थश् संक्षेपे । कुध्नाति । कुयान । चुकुन्थ ।
कुध्यात् । कुध्निता । अकुन्थीत् । मृदश् क्षौदे । मृदूनाति ।
मृदूनातु मृदूना । ममर्द ममृदतुः । मर्दिता । अमर्दिष्यत् । अ-
मर्दीत् । गुधश् रोधे । गुध्नाति । गुयान । जुगोध । गोधिता ।
अगोधीत् । बन्धश् बन्धने । बध्नाति । बध्नीयात् । बध्नातु ।
बयान । अबध्नात् । बबन्ध । बबन्धिष । बबन्ध । बन्ध्वासि ।
भन्त्स्यति । अभन्त्स्यत् । अभान्त्सीत् । अबान्द्धाम् अभान्त्सुः ।
णभ तुमश् हिंसायाम् । नम्नाति । नयान । ननाभ नेभक्तुं
नेभुः । नेभिष । नथिता । अनाभीत् । तुम्नाति । तुयान ।
तुतोभ तुतुमतुः तुतुमुः । तोभिता । अतोमीत् । क्षिशौश् विवा-
धने । क्षिध्नाति । क्षिध्नातु । क्षिशान । चिक्षेश । क्षिष्यात् ।
क्षिशिता; क्लेश । क्लेशिष्यति, क्लेश्यति । अक्लेशीत्, अक्लिषत् ।

अशश् भोजने । अश्नाति । अश्नीयात् । अश्नातु । अशान ।
 आश्नात् । आश आशतुः आशुः । अशिता । अशिष्यति । आ-
 शीत् । इषश् आभीक्ष्ये । आभीक्ष्यं पौन- पुन्यम् । इष्णाति ।
 इष्णीयात् । इष्णातु । इषाण । ऐष्णात् । इयेष ईपतुः ईपुः ।
 इयेपिय ईपथुः । ऐषीत् । विषश् विप्रयोगे । विष्णाति । विषाण ।
 विवेष । वेपिता । वेपिष्यति । अवेपीत् । मुषश् स्तेये । मुष्णाति ।
 मुष्णीयात् । मुष्णातु । मुषाण । अमुष्णात् । मुमोष । मोपिता ।
 मोपिष्यति । अमोपीत् । पुषश् पुष्टौ । पुष्णाति । पुष्णीयात् ।
 पुष्णातु । पुषाण । पुषोप । पोपिता । अपोपीत् । कुषश् निष्कर्षे ।
 कुष्णाति । कुष्णीयात् । कुष्णातु । कुषाण । अकुष्णात् । चुकोष ।
 कुप्यात् । कोपिता । कोपिष्यति । अकोपीत् ।

निष्कुपः । ४ । ४ । ३९ ।

नि पूर्वात् कुप. परस्य म्ताद्यशित आदिरिङ् वा भवति ।
 निष्कोष्टा, निष्कोषिता । निष्कोक्ष्यति, निष्कोषिष्यति । निरक्षो-
 स्यत्, निरक्षोषिष्यत् । निरक्षुक्षत् निरक्षुक्षताम् निरक्षुक्षन् ।
 निरक्षोपीत् ।

कुपिरञ्जेर्वाप्ये वा परस्मै च । ३ । ४ । ७४ ।

आभ्यां कर्मकर्तरि शिद्धिपथे परस्मैपदं वा भवति, तद्योगे च
 श्यः । रोगः पादं कुष्णाति, रोगः किम् ? पादः स्वयमेव कुष्यति,

कुप्यते वा । कर्मकर्तुरभावे रोगः पादं कुप्यातीत्येव । अथ स्त-
म्भू स्तुम्भू स्कम्भू स्कुम्भू एते सौत्रा घातवस्तेषामपि अनुपक्षे
श्राभवनात् रूपाणि दृश्यन्ते-स्तम्नाति । स्तम्नीयात् । स्तम्नातु ।
स्तम्भान् । अस्तम्नात् । तस्तम्भ । स्तम्भ्यात् । स्तम्भिता ।
अस्तम्भीत्, अस्तम्भत् । स्तुम्नाति । स्तुम्नीयात् ।
स्तुम्नातु । अस्तुम्नात् । तुस्तुम्भ । स्तुम्भ्यात् । स्तुम्भिता । स्तु-
म्भिष्यति । अस्तुम्भीत् । स्कम्नाति । स्कम्भान् । अस्कम्नात् ।
वस्कम्भ । स्कम्भ्यात् । अस्कम्भीत् । स्कुम्नाति । स्कुम्नीयात् ।
स्कुम्नातु । स्कुम्भान् । अस्कुम्नात् । वुस्कुम्भ । स्कुम्भ्यात् ।
स्कुम्भिता । स्कुम्भिष्यति । अस्कुम्भीत् ।

इति परस्मैपदं समाप्तम् ॥

वृड्श् संभक्तौ । संभक्ति. संसेवा । वृणीते वृणाते वृणते ।
वृणीत वृणीयाताम् वृणीरन् । वृणीताम् वृणाताम् वृणताम् । अवृणीत
अवृणाताम् अवृणत । वव्रे वव्राते वव्रिरे । वृपीष्ट वृपीयास्ताम्
वृपीरन् । वरितासे, वरीतासे । वरिष्यते, वरीष्यते । अवरिष्यत,
अवरीष्यत । अवरिष्ट अवरिषाताम् अवरिषत । अवरिष्टाः,
अवरिषायाम् अवरिड्वम्, अवरिड्वम् । अवरिपि अवरिष्वहि
अवरिष्महि । पक्षे दीर्घे अवरीष्ट अवरीषाताम् अवरीषत ।
अवरीष्टाः अवरीषायाम् अवरीड्वम्, अवरीड्वम् । अवरीपि अव-
रीष्वहि अवरीष्महि । सिचोऽभावे अवृत अवृपाताम् अवृपत ।

अट्टाः, अट्टापाम् अट्टम्, अट्टत्त्वम् । अट्टपि अट्टप्पहि
अट्टप्पहि ।

इति समाप्तः क्रयादिगणः ।

अथ चुरादिगणः ।

णातुबन्नाश्चुरादय । चुरण स्तये ।

चुरादिभ्यो णिच् । ३ । ४ । १७ ।

चुरादिवातुभ्यः स्वायं णिच् प्रत्ययो भवति । ' शेषात् ' इति परस्मैपदे चुरन्ति इति स्थिते गुणे कृते चोरिन्ति इति स्थिते शवि कृते गुणे च भयादेशे च चोरयति चोरयतः चोरयन्ति । चोरयसि चोरयथ चोरयथ । चोरयामि चोरयावः चोरयामः । चोरयेत् चोरयेताम् चोरयेयुः । चोरयेः चोरयेतम् चोरयेत । चोरयेयम् चोरयेव चोरयेम । चोरयतु, चोरयतात् चोरयताम् चोरयन्तु चोरय, चोरयतात् चोरयतम् चोरयत । चोरयाणि चोरयाव चोरयाम । अचोरयत् अचोरयताम् अचोरयन् । अचोरयः अचोरयतम् अचोरयत । अचोरयम् अचोरयाव अचोरयाम । चोरयाञ्चकार चोरयाम्बभूव । चोरयाभास ।

जेरनिटि । ४ । ३ । ८३ ।

अनिटि अशिति प्रत्यये णेरुङ् भवति । चोर्यात् । चोर-
यिता । चोरयिष्यति । अचोरयिष्यत् । अद्यतन्यां ' णिश्चिद्रुमुक्रमः
कर्तरि डः ' इति डे कृते 'आद्योऽश एकस्वरः' इत्यनेन आद्यस्य
एकस्वरवतोऽव्ययस्य द्वित्वे चो+चोर्+इ+अ+त् इति स्थिते द्वित्वे
पूर्वस्य ह्रस्वे—

उपान्त्यस्यासमानलोपिशास्वृदितो डे । ४ । २ । ३५ ।

समानलोपिशास्वृद्धिर्नस्य धातोऽपान्त्यस्य उपरे णौ ह्रस्वो
भवति । इति ह्रस्वे कृते—

लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः । ४ । १ । ६४ ।

अस्वरादेरसमानलोपे उपरे णौ द्वित्वे पूर्वस्य लघोर्लुबुनि
धात्वक्षरे परे दीर्घो भवति । अडागमे च णेरुपे च अचूचुरत्
अचूचुरताम् अचूचुरन् । अचूचुरः अचूचुरतम् अचूचुरत ।
अचूचुरम् अचूचुराव अचूचुराम । णृण् पूरणे । णौ ' नामिनोऽ
कलिहलेः ' इति वृद्धौ आरादेशे शवि गुणे च पारयति पारयतः
पारयन्ति । पारयेत् । पारयतु । अपारयत् । पारयाञ्चकार ।
पारयाम्बभूव । पारयामास । पार्यात् । पारयिता । पारयिष्यति ।
अपारयिष्यत् । अद्यतन्यां दिप्रत्यये डे च कृते पार्+इ+अ+त्

इति स्थिते द्वित्वं तस्य च ह्रस्वत्वे पपर्+इ+अ+त् इति स्थिते
उपान्त्यस्य ह्रस्वे कृते पपर्+इ+अ+त् इति जाते

असमानलोपे सन्वल्लघुनि हे । ४ । १ । ६३ ।

‘न विद्यते समानस्य लोपो यस्मिन् तस्मिन् ङपरे गौ द्वित्वे
पूर्वस्य लघुनि धात्वक्षरे परे सनीव कार्यं भवति । सति परे द्वित्वे
पूर्वस्याकारस्य यंया इत्वं भवति तथाऽग्रापीत्यर्थः । अडागमे अ-
पिपर्+इ+अ+त् इति जाते ‘लघोर्दीर्घ’ इत्यादिना दीर्घे ‘णेरनिटि’
इति णेलोपे अपीपरत् अपीपरताम् अपीपरन् । घृण् तवणे । धार-
यति । धारयेत् । धारयतु । अचारयन् । धारयाञ्चकार । धारया-
न्वभूव । धारयामास । धार्यात् । धारयिष्यति । अजीघरत् अजी-
घरताम् अजीघरन् । श्लक्कवल्लघुभाषणे । श्लक्कयति । अश्लक्कयत् ।
श्लक्कयाञ्चकार । श्लक्कयाम्बभूव । श्लक्कयामास । श्लक्क्यात् ।
अश्लक्कयिष्यत् । परस्मिन् लघुधात्वक्षराभावात् न दीर्घः अश्लक्क-
त्यत् । नक्क धक्कण् नाशने । नक्कयति । अननक्कत् । धक्कयति ।
अदधक्कत् । चक्क चुक्कण् व्ययने । चक्कयति । अचचक्कत् । चुक्कयति ।
अचुचुक्कत् । टकुण् बन्धने । टक्कयति । टक्कयाञ्चकार । अटटक्कत् ।
अर्कण् स्तवने । अर्कयति । आर्कयत् । अर्कयाञ्चकार । अरर्यात् ।
अर्कयिता । अर्कयिष्यति ।

स्वरादेर्द्वितीयः । ४ । १ । ४ ।

द्व्युक्तिमानः स्वरादेर्धातोर्द्वितीयोऽंश एकस्वरा द्वभवात् ।
इति ' किं ' इत्यस्य द्वित्वे प्राप्ते ।

अयि रुः । ४ । १ । ६ ।

स्वरादेर्धातोर्द्वितीयस्यांशस्यैकस्वरस्य संयोगादी रो द्विर्न भवति,
न तु रादनन्तरे यि । आर्क्कित् आर्क्किताम् आर्क्किन् । उपरे
णौ लब्धक्षराभावात् न सन्वत्कार्य दीर्घश्च । पचुण् विस्तारे पञ्चयति ।
अपञ्चयत् । पञ्च्यात् । पञ्चयिता । पञ्चयिष्यति । अपञ्चयिष्यत् ।
अपपञ्चत् अपपञ्चताम् अपपञ्चन् । म्लेच्छण् म्लेच्छने । म्लेच्छ-
यति । म्लेच्छ्यात् । अमिम्लेच्छत् अमिम्लेच्छताम् अमिम्ले-
च्छन् । ऊर्जण् बलप्राणनयोः । प्राणनं जीवनम् । ऊर्जयति ।
और्जयत् । ऊर्ज्यात् । ऊर्जयिता । ऊर्जयिष्यति । और्जयिष्यत् ।
और्जिजत् और्जिजताम् और्जिजन् । तुजु पिजुण् हिंसाबलदान-
निकेतनेषु । तुजयति । पिजयति । अपिपिजत् अपिपिजताम्
अपिपिजन् । पूजण् पूजायाम् । पूजयति । पूजयाञ्चकार । पूज्यात् ।
पूजयिता । अपूपुजत् अपूपुजताम् अपूपुजन् । तिजण् निशाने ।
तेजयति । तेजयत् । तेजयामास । तेज्यात् । अतीतिजत् अती-
तिजताम् अतीतिजन् । वज व्रजण् मार्गणसंस्कारगत्योः । मार्गणो
त्राणमन्तस्य संस्कारे गतौ च । अवीवजत् । अविव्रजत् ।
रुजण् हिंसायाम् । नटण् अवस्यन्दने । अवस्यन्दनं भ्रंशः ।
वुट चुट चुट्ट वुटुण् छेदने । कुट्टण् कुत्सने च । पुट मुटण् संचू-
र्णने । लुण्टण् स्तेये । लुण्टयति । अलुलुण्टत् । स्फुटण् परिहासे ।

(१७३)

वटुण् विभानेन । शुठण् आलस्ये । शोठयति । अशूशुठन् ।
गुठण् वेष्टने । लठण् उपसेवायाम् । लाढयति । लाढ्यात् ।
अलीलडन् । डस्य ल्ठ्वे लालयति । स्फुडुण् परिहासे । ओलडुण्
उत्क्षेपे । ओलण्टयति ओदिदयमित्यन्ये तन्मते लण्डयति । पीडण्
गहने । गहने वाधा । पीडयति ।

भ्राजभासभापदीपपीडजीवमीलकणरणवृणभणश्रणह्वेह्वेठ-
लुटलुपलपां नवा । ४ । २ । ३६ ।

एपां डपरे णाडुपान्त्यम्य ह्म्वो वा भजति । अपीपिटत्,
अपिपीडत् । तडण् आवाते । कडुण् खण्डने च । चुडुण् छेदने ।
मडुण् भूषायाम् । मण्डयति । मण्टयाच्चकार । अममण्डत् ।
मडुण् कल्याणे । मण्डयति । अवमण्डत् । ईडण् स्तुतौ । ईड-
यति । ऐडिटत् । चडुण् कोपे । चण्टयति अचचण्टत् । चूण
तूणण् संकोचने । चूणयति । अचूचुणत् । तूणयति । तूण्यान् ।
अतूतुणत् । श्रणण् दाने । श्राणयति । अशिश्राणत्, अश्रश्राणन् ।
चितुण् स्मृत्याम् । चिन्तयति । अचिचिन्तत् । पृल्ल वृल्लण्
आदरानादरयोः । पृस्तयति । पृस्ताच्चकार । पृम्यान्, अष्टृम्यन् ।
मुन्तयति । अनुमुस्तत् । मुस्तण् संगति । कृल्ल मृल्लण्डने ।

कृतः कीर्तिः । ४ । ४१ । १२२ ।

कृत्तण् कीर्तिर्भवति । कीर्तयति । कृत्तंल्लन्, कृत्तंन्याच्चकार ।

कड् कडणस्य । २ । २ । ३७ ।

उपान्त्यऋषणस्य डपरे णौ वा ऋर्मवति । अचीकृतत्,
 अचिकीर्तत् । श्रयण् प्रतिहर्षे । गृयण् प्रक्षेपणे । पर्ययति । प्रयण्
 प्रव्याने । छदण् संवरणे । चुदण् संचोदने । संचोदनं नोदनम् । चोद-
 यति । चोदयाञ्चकार । अचूचुदत् । मिदुण स्नेहने । मिन्दयति ।
 छर्दण् वमने । छर्दयति । छर्दयाञ्चकार । अचच्छर्दत् । बुधुण्
 हिंसायाम् । बुधयति । वर्धण् छेदनपूरणयोः । वर्धयति । गर्धण्
 अभिकाङ्क्षायाम् । गर्धयति । बन्ध बधण् संयमने । बन्धयति ।
 अबबन्धत् । बाधयति । बाधयाञ्चकार । अवीबधत् । छपुण् गतौ ।
 दूपण् समुच्छ्राये । स्तूपयति । क्षपुण् क्षान्तौ । क्षिपण् क्षेपे ।
 छपु क्षिपण् संवाते । शूर्पण् माने । शूर्पयति । अशुशूर्पत् । डबु
 ड्विबुण् क्षेपे । लुबु तुबुण् अर्दने । पुर्वण् निकेतने । यमण् परिवे-
 पणे । यमयति । अयीयमत् । व्ययण् क्षये । यत्रुण् संकोचने ।
 यन्त्रयति । यन्त्रयाञ्चकार । अययन्त्रत् । तिलण् स्नेहने ।
 जलण् अपवारणे । क्षलण्, शौचे । पुलण् समुच्छ्राये । बिलण्
 भेदे । तलण् प्रतिष्ठायाम् । तुलण् उन्माने । दुलण् उत्क्षेपे ।
 बुलण् निमज्जने । मूलण् रोहणे । कल किल पिलण् क्षेपे । पलण्
 रक्षणे । पालयति । पालयाञ्चकार । अपीपलत् । इलण् प्रेरणे ।
 एलयति । एलयाञ्चकार । एल्यात् । ऐलित् । चलण् भृतौ ।
 सान्त्वण् सामप्रयोगे । धूशण् कान्तीकरणे । लूपण् हिंसायाम् ।
 रूपण् रोषे । रोपयति । रोपयाञ्चकार । रोप्यात् । अरूरूपत् ।
 जसुण् रक्षणे । भक्षण् अदने । पक्षण् परिग्रहे । पक्षयति । पक्षया-

श्चकार । अपपक्षत् । लक्ष्मीं दर्शनाङ्कनयोः । लक्षयति । लक्षया-
श्चकार । अलक्षत् । ज्ञाण् भारणादिनियोजनेषु ।

अतिरीचलीहीक्नूयिष्माय्यातां पुः । ४ । २ । २१ ।

एषामादन्तानां च णौ पुरन्ता भवति ।

मारणतोपणनिशाने ष्वथ । ४ । २ । ३० ।

मारणादिष्वर्थेषु वर्त्तमानस्य जानातेर्धातोर्णिचि अणिचि च
णौ परे ह्रस्वो भवति, मिणम्परे तु वा । मारणे सञ्ज्ञापयति
पशून् हिनस्तीत्यर्थः । तोपणे विज्ञपयति गुरून् तोपयतीत्यर्थः ।
निशाने प्रज्ञपयति शस्त्रम् तीक्ष्णयतीत्यर्थः । अन्यत्र तु आज्ञा-
पयति भृत्यान् आज्ञां करोतीत्यर्थः । ज्ञपयति । अजिज्ञपत्
अजिज्ञपताम् अजिज्ञपन् । भूण् अवकल्कने । अवकल्कने
मिश्रीकरणम् । दध्ना ओदने भावयति । अन्ये त्वक्कल्कने नैच्छन्ति
तन्मते साधुः समयं भावयति विचारयतीत्यर्थः । भावयेत् ।
भावयतु । अभावयत् । भावयाश्चकार । भावयाम्बभूव । भावया-
मास । भाव्यात् । भावयिता । भावयिष्यति । अभावयिष्यत्
अवीभवत् । लिगुण् चित्राकरणे । लिङ्गयति । चर्चण् अध्ययने ।
चर्चयति । अचर्चत् । अच्चण् विशेषणे । विशेषणमतिशयः । अच्चयति
शुचण् प्रमोचने । अर्णण् प्रतियत्ने । भञ्जण् विश्राणने । चट्
स्फुटण् भेदे । चाटयति । उचाटयति । स्फोटयति । आस्फोटया-

ञकार । णिञोऽनित्यत्वात् चटति, स्फोटति । घटण् संधाते । अर्थान्तरे घटिप् चेष्टायाम्, अयमेवार्थान्तरे कटादौ बोध्य इत्यर्थः ।

घटादेर्ह्रस्वो दीर्घस्तु वा ञिणम्परे । ४ । २ । २४ ।

घटादीनां धातूनां णौ परं ह्रस्वो भवति । ञिणम्परे तु णौ वा दीर्घः । घटयति । घटयेत् । घटयन्तु । अकटयत् । कटयाञ्चकार । घटयाम्बभूव । घटयामास । अजीघटत् । अजीघटताम् । अजीघटन् । हन्त्यर्थाश्च ये धातवोऽन्यत्र पठिता हिसार्थास्तेषामपि चुरादौ पाठो बोध्यः । यतण् निकारोपस्कारयोः । यातयति शत्रून् चैत्रः । उपस्कारे यातयति दरिद्रः परस्य वनम् । अयीयतत् । निरुध्य प्रतिदाने निःपूर्वो यत्धातुश्चुरादौ ज्ञातव्यः, स च प्रतिदानेऽर्थः । निर्यातयति ऋणम् । शब्दण् उपमर्गाद् भाषाविष्कारयोः । शब्दयति । अशशब्दत् । प्यदण् आस्वादनं । स्वादयति । असिष्वदत् । मुदण् संमर्गे । मोदयति सन्तून् सर्षपा संयोजयतीत्यर्थः । जमुण् नाशने । अमण् रोगे । चरण् असंशये । पूरण् आप्यायनं । दलण् विदारणे । पश पयण् बन्धने । पुषण् धारणे । शुषण् विशब्दने । विशब्दनं विशिष्टशब्दकरणं नानाशब्दनं वा । घोषयति । अजूगुपत् । ऋदित्करणात् अनिन्यो णिञ् चुरादीनामिति ज्ञापितं तेनाडि अगुपत् अनुपताम् अगुपन् । अर्थान्तरे तु गुप् शब्दे घोषति चैत्रः शब्दं करोतीत्यर्थः । आङ् परस्तु गुपण् क्रन्दार्थे ज्ञेयः, आरोपयति क्रन्दते इत्यर्थः । अङ् तमुण् अलङ्कारे । भूषयति ।

तन्मयति कृत्याम् । अतन्मयति । उदन्मयति । अनन्मयत् । जन्म-
ताडने । नामयति । अनन्मयत् । त्रमग् वाग्ने । त्रासयति, मृगान्
व्यावः । अनित्रमत् । त्रमग् स्नेहच्छेदावहरणेषु । वामयति ।
अवीकृतम् । प्रसग् उत्क्षेपे । प्रसग् ग्रहणे । लमग् शिल्पयोगे ।
अर्हण पृजायाम् । अर्हयति । आर्हयत् । अर्हयात्रकार, अर्हया-
न्मृत्, अर्हयामास । अर्ह्यात् । अर्हयिता । अर्हयिष्यति । आर्ह-
यिष्यत् । आर्हिहत् । मोक्षग अमने । योरु तर्कं ख लु लेचु
विच्छ अनु तुनु पिनु लुनु लुनु भुनु पट पुट लुट कट वट वृत्
पुय नद वृव गुप धूप कृप जीव दशु कुशु त्रसु पिमु कुमु दमु
वर्ह, वृद्ध कम्ह अद्द बहु महृण मामार्याः । लोक्षयति । ऋदित्वा-
दुपान्त्यह्रस्वाभावे अलुलोक्त् । लोक्षयति । अलुलोक्त् । अज-
यति । आजिजत् । वृजयति । अनुवृजत् । वृजयति । अल्ल-
जत् । व्रमयति । अतव्रमत् ।

इति परस्मैपदं समाप्तम् ।

अथात्मनेपदम्—

शुणि जुगुप्सायाम् । यावयने । यावयेन । यावयनाम् ।
अयावयन । यावयाच्चक्रे । यावयिषीष्ट । यावयिनासे । यावयिष्यते ।
अयावयिष्यत । अद्यतन्यां णौ कृतस्य स्यान्निबद्धनाद् ‘यु’
इत्यस्य द्वित्वं ‘अममानग्रोपे मन्वद्धनुनि डे’ इत्यनेन सनीव
कार्ये कृते अस्य वानोः सति तु ‘आर्जान्निस्पापकरोऽजगै’ इति

ञ्चकार । णिचोऽनित्यत्वात् चटति, स्फोटति । घट्ण सघाते । अर्थान्तरे घटिप् चेष्टायाम्, अयमेवार्थान्तरे वगदौ बोध्य इत्यर्थः ।

घटादेर्हस्यो दीर्घस्तु वा ञिणम्परे । ४ । २ । २४ ।

वगदीना धातूना णौ पर हस्यो भवति । ञिणम्परे तु णौ वा दीर्घः । घयति । घटयेत् । घयन्तु । अष्टयत् । ण्यान्तर । घटयाम्बभूव । घयामास । अजीयत् । अजीयताम् । अजीयन् । हन्त्यर्थाश्च ये धातवोऽन्यत्र पठिता हिंसार्थास्तेषामपि चुरादौ पाठो बोध्यः । यतण् निकारोपस्कारयोः । यातयति शत्रून् चैत्र । उपस्कारे यातयति दरिद्रं परस्य धनम् । अयीयतत् । निरक्ष्य प्रतिदाने नि पूर्वो यत्धातुश्चुरादौ ज्ञातव्यः, स च प्रतिदानेऽर्थः । निर्यातयति स्तणम् । शब्दण् उपसर्गाद् भाषाविष्कारयोः । शब्दयति । अशशब्दत् । ष्वदण् आस्वादनं । स्वादयति । असिष्वदत् । मुदण् ससर्गे । मोदयति मन्तून् सर्पिषा सयोजयतीत्यर्थः । जमुण् नाशनं । अमण् रोगे । चरण् असशये । पूरण् आप्यायनं । दण् विदारणे । पशपण् बन्धने । पुषण् धारणे । गुपण् विशब्दने । विशब्दनं विशिष्टशब्दकरणं नानाशब्दनं वा । घोषयति । अचूगुपत् । ऋदित्करणात् अनित्यो णिच् चुरादीनामिति ज्ञापितं तेनाडि अगुपत् अगुपताम् अगुपन् । अर्थान्तरं तु गुपु शब्दे घोषयति नैत्र शब्दं करोतीत्यर्थः । आड परस्तु गुपण् ऋदायं ज्ञेयः, आपोषयति ऋन्दते इत्यर्थः । अप तमुण् अलङ्कारः । भूषयति ।

गूरिण उथमं । गूरयते । अजूगुरन । लञिण ईप्सायाम् । लाल्यते । अर्लील्लत । दंशिण दशने । यक्षिण् पृजायाम् । यक्षयते । अययक्षत ।

इत्यात्मनेपदं समाप्तम् ॥

अथ अदन्ता धातवः—

अङ्कण लक्षणे । अङ्कयति । आञ्जिरत् । सुख दुःखण् तत्क्रियायाम् ।

अतः । ४ । ३ । ८२ ।

अदन्ताद् धातोर्विहितेऽशिति प्रत्यये परे धातोरकारस्य लुग् भवति । सुखयति । नन्वत्र अकारलुकि गुणः कथं न भवतीति चेत्, स्थानिरुद्धावात् । सुखयेत् । अमुखयत् । सुखयाञ्चकार । असुसुखत् समानलोपित्वात् मन्वद्भावदीर्घत्वयोरभावः । अङ्कादीनामदन्तेषु पाठः पूर्वाचार्यानिरोधादेव, णिजभावेऽनेकस्वरत्वेन यङ्प्रत्ययाभावार्थ इत्यन्ये । केचित्तु एवंविशानामदन्तत्वविधानसामर्थ्याद्देवाहोपाभावं मन्वानाः णिजति परे वृद्धौ प्वागमं च अङ्कापयति इत्यादीन्मुदाहरन्ति । एवं सुस्तापयति, दु स्तापयति, वण्टापयति, कथापयति, अर्थापयते, सूत्रापयते, गर्वापयते इत्यादीन्यपीच्छन्ति । रचण् प्रतिपत्नं । रचयति । रचयाञ्चकार । अरचयत् । अररचत् । सूचण् पेशून्ये । मानण् पृथक्कर्म्मणि । सभानण् प्रीतिमेवनयोः । कूटण् दाहे । पट कटण् ग्रन्थे । खेटण् भक्षणे । खोटण् क्षेपे ।

पूर्वस्योकारस्येत्वमिति अयियक्त । गृणि विज्ञानं । गारयते । वञ्चिण्
 प्रलम्भनं । प्रलम्भनं मिथ्याफलारब्धानम् । वञ्चयते । अवञ्चयत ।
 वञ्चयाञ्चके । वञ्चयाम्बभूव । वञ्चयामाम् । वञ्चयिपीष्ट । वञ्चयिनासे ।
 वञ्चयिष्यते । अवञ्चयिष्यत । अवञ्चन अवञ्चेताम् । अवञ्चन्त ।
 इदित्यादेव णिगन्तादप्यात्मनेपदे सिद्धे ' प्रलम्भे गृधिवक्षे ' इत्य-
 नेनात्मनेपदविधानं णिगन्तादकल्वति कर्तर्यपि आत्मनेपदविधाना-
 र्थम् । मदिण् तृप्तियोगे । मादयते । मादयनाम् । मादयाञ्चके ।
 मादयिष्यते । अमीमदत अमीमदेताम् । विदिण् चेतनाख्याननिवा-
 सेषु । वेदयते । वेदयेत । वेदयाञ्चके । वेदयिष्यते । अवीविदत
 अवीविदेताम् । अवीविदन्त । मनिण् स्तम्भे । स्तम्भो गर्वः ।
 मानयते गर्व करोतीत्यर्थः । मानयाञ्चके । मानयाम्बभूव । मान-
 यामास । अमीमनत । बलि भलिण् आभण्डने । आभण्डने निरु-
 पणम् । बालयते भालयते रूपं निरूपयतीत्यर्थः । भालयाञ्चके ।
 भालयामाम् । अवीमलन । दिविण् परिकूजने । देवयते । देवय-
 ताम् । अदेवयत । देवयाञ्चके । अदीदिवत । ललिण् आलोचनं ।
 लक्षयते । अलक्षयत । लक्षयाञ्चके । अल्लक्षत । कूटिण् अप्रमादे ।
 शटिण् श्लाघायाम् । कुणिण् संकोचनं । तूणिण् पूरणे । अणिण्
 आशायाम् । नितिण् संवेदने । वस्ति गन्धिण् अर्द्धने । शमिण्
 आशोचनं । ' अमोऽकम्पमिचमः ' इत्यनेन हस्वं प्राप्तं ' शमोऽ-
 दर्शने ' इत्यनेनादर्शनं एव गौ परे शमो ह्रस्वन्वक्रणान् शाम-
 यते । निशामयते । अशामयत । शामयाञ्चके । अशीशमन ।

मृगण स्नानौ । रमण आस्वादस्नेहनयोः । रासण् उपसंरायाम् ।
 निवामण आच्छादने । बहण् क्लृप्ते । महण् पूजायाम् । रहण्
 त्यागे । स्पृहण् टुप्पायाम् । न्दण पादुन्ये । मुन्धणान्धत्वेन
 गुणाभावं मिदंद्दन्तत्वमध्ये पाठः गिजभावेऽपि अद्दन्तन्धव्याप-
 नाद्भन्नेनानेस्त्वात्वाद यङ न भवति ।

इति परस्मैपदं समाप्तम् ।

अधादन्नेच्वात्मनेपदम् ।

मृगणि भन्नेपणे । मृगयते । अममृगत । अर्थणि उपयाचने ।
 पदणि गतौ । मंग्रामणि युद्धे । मंग्रामयते । शूरवीरणि विद्वान्तौ ।
 मत्रणि सदानभियायाम् । स्त्रुल्लणि परिवृंहणे । गर्गणि मानं ।
 गृहणि ग्रहणे । रुहणि विस्मापने । रुहयते । अचुरुहत ।
 इत्यान्मनेपदम् ; इत्यदन्ता पातव समाप्ता ।

अथ वृत् युजादिः । युज्ण मवर्चनं—

युजादेर्नवा । ३ । ४ । १८ ।

एव्यो वातुव्यो णित् वा भवति । योजयति । अयोजयत् ।
 योजयाञ्छर । योजयिता । अयूयुज् । पक्षे योजति । योजेत् ।
 योजतु । अयुजत् । युयुज । युज्यात् । योजिता । योजिष्यति ।
 अयोनीत् । लीण् द्रवीकरणे—

लियो नोऽन्तः स्नेहद्रवे । ४ । २ । १५ ।

दण्डण् दण्डनिपातने । गणण् मङ्गल्याने । गणयति । गणयेत् ।
गणयतु । अगणयन् । गण्याच्चकार । गणयिता । गणयिष्यति ।
अद्यतन्या ङ कृते

ई च गणः । ४ । १ । १७ ।

गणे इपरे णौ द्वित्वे पूर्वस्य ईरश्च भसत । अजीगणन्
अजीगणताम् अजीगणन् । अजगणन् अजगणताम् अजगणन् ।
अदन्तत्वं सुखादीनां णिज्योगे एवातोऽनित्यत्वेन णिजोऽभावे
जगाण जगणतु. जगणु । आनङ्क आनङ्कतु आनङ्कु इत्यादीन्येव,
नात्राम् । पतण् गतौ वा । वाशब्दो णिजदन्तत्वयोर्युगपद्विस्फार्य ।
वातण गतिसुखसेवनयो । कथण् वाक्यप्रवन्धे । कथयति । अच-
कथत् । छेदण् द्वैधीकरणे । गदण् गर्जे । अन्धण् दृष्ट्युपपाते ।
स्तनण् गर्जे । ध्वनण् शब्दे । म्तेनण् चौघे । उनण् परिहाणे ।
उनयति । औनिनत् औनिनताम् औनिनत् । मा भवान् उनिनत् ।
रूपण् रूपक्रियायाम् । भामण ऋषे । गोमण् उपलपने । सामण्
सान्त्वने । स्तोमण् क्षमायााम् । व्ययण् वित्तममुत्पन्ने । सूत्रण्
विमोचने । मूत्रयति । असुमूत्रत् । मूत्रण प्रस्रवणे । मूत्रयति ।
असुमूत्रत् । पार तीरण् कर्मसमाप्तौ । पारयति । पाण्याच्चकार ।
आपारत् । तीरयति । तीरयाच्चकार । अतितीरत् । चित्रण्
चित्रनिर्याकदाचिददृष्टयो । वरण् रक्षायााम् । शारण् दौर्बल्ये ।
कुमाण क्रीडायााम् । म्लण् मङ्गल्यानगन्धो । शीलण् उपधारणे ।
चेल कालण् उपदेशे । पल्यलण् लवनपक्वयो । गवेषण् मार्गणे ।

मृषण् क्षान्तौ । रसण् आस्वादस्नेहनयोः । वासण् उपसेवायाम् ।
 निवासण् आच्छादने । चहण् कल्कने । महण् पूजायाम् । रहण्
 त्यागे । स्पृहण् ईप्सायाम् । रूक्षण् पादभ्ये । गुरुपान्त्यत्वेन
 गुणाभावे मिद्रेऽदन्तत्वमध्ये पाठः गिजभावेऽपि अदन्तत्वख्याप-
 नार्थस्तेनानेकस्वरत्वाद् यद् न भवति ।

इति परस्मैपदं समाप्तम् ।

अधादन्तेष्वात्मनेपदम् ।

मृगणि अन्वेपणे । मृगयने । अममृगत । अर्यणि उपयाचने ।
 पदणि गतौ । संग्रामणि युद्धे । संग्रामयते । शूरवीरणि विक्रान्तौ ।
 सग्राणि संदानक्रियायाम् । स्थूलणि परिवृंहणे । गर्भणि माने ।
 गृहणि ग्रहणे । कुहणि विस्मापने । कुहयते । अचुकुहत ।
 इत्यात्मनेपदम् ; इत्यदन्ता धातवः समाप्ताः ।

अथ वृत् युजादिः । युजण् मंपर्चने—

युजादेर्नवा । ३ । ४ । १८ ।

एभ्यो धातुभ्यो णिञ् वा भवति । योजयति । अयोजयत् ।
 योजयाच्चकार । योजयिता । अयूयुजत् । पक्षे योजति । योजेत् ।
 योजतु । अयुजत् । युयुज । युज्यात् । योजिता । योनिष्यति ।
 अयोनीत् । लीण् द्रवीकरणे—

लियो नोऽन्तः स्नेहद्रवे । ४ । २ । १५ ।

लीधातोः स्नेहद्रवे गम्यमाने णौ परे नोऽन्तो वा भवति ।
 घृतं विञ्चीनयति । पक्षे वृद्धौ विलाययति । 'लीङ्लिनोर्वाः'
 इत्यनेनात्सं केचिदिच्छन्ति तन्मते आत्सं कृते

लो लः । ४ । २ । १६ ।

लार्हंपत्य धातोः णौ परे स्नेहद्रवे गम्यमाने लोऽन्तो वा
 भवति । विलाययति पक्षे विलापयति इत्यादीनि भवन्ति । विली-
 नयेत् । विनाययेत् । विञ्चीनयाञ्चकार । विलापयाञ्चकार ।
 व्यलीलिनत्, व्यलीलयत्, व्यलीलञ्चत्, व्यलीलपत् । प्रीगूण
 तर्पणे । धूगूण कम्पने । गित्त्वमुभयपदार्थम् ।

धूग्प्रीगोर्नः । ४ । २ । १८ ।

अनयोर्णौ परे नोऽन्तो भवति । धूनगति । धूनयत् ।
 प्रीणयति । प्रीणयत् । धूनयाञ्चकार । प्रीणयाञ्चकार । अदूधुनत् ।
 अपिप्रिणत् । वृण आवरणे । वारयति । जूग् वयोहानौ ।
 जारयति । चीक शीकृण आमर्षणे । मार्गण् अन्वपणे । मार्गयति ।
 मार्गयाञ्चकार । वृक्षेण सम्पर्चने । रिचण वियोजने च । रेचयति ।
 वचण् भाषणे । वाचयति । अर्चिण पूजायाम् । अर्चयति, पक्षे
 इदित्त्वादात्मनेपदे शवि अर्चते । वृजैण् वर्जने । मृजौण शौचालङ्का-
 रयोः । 'मृनोऽप्य वृद्धौ' इति मार्जयति । मार्जयेत् । अमार्ज-
 यत् । मार्जयाञ्चकार । अमीमृजत्, अममार्जत् । णिजभावे मार्जति ।
 मार्जेत् । अमार्जीत्, अमार्जीत् । कटुण शोके । कण्ठयति ।
 उत्कण्ठयति । उदचकण्ठत् । कण्ठति । अकण्ठीत् । कथ अर्दिण्

हिमायाम् । वटिण् भाषणे । वाडयति । वडने । अवीवदत् । वड्ण
 अपवारणे । आड मट्ण गतौ । आमादयति । पते आमीदति ।
 सदिता । अमडीत् । मानण पूजायाम् । मानयति । मानति ।
 अमीमनत् । तपिण् दाहे । तापयति, तपते । अतीतपत् । आप्ल्ण
 लम्भने । आपयति । प्रापयति । आपिण् । पक्षे आपति ।
 आपिना । आपत् । ईण शेष । डरयति । ऐरित् । डरति ।
 दराडरार । ऐरीत् । मृदिण नितिक्षायाम् । मर्षयति । अमीमृपत्,
 अममर्षत् । पते इदित्वाडात्मनेपद् मर्षने । अमर्षिष्ट । शिण्
 अमर्षपयोगे । असर्षपयोगोऽनुपयुक्तन्वम् । शेषयति । अशीशिपत् ।
 शिपूर्वन्तूत्कर्षे । विगपयति । पक्षे शेषति । शेषिता । अशेषीत् । धू-
 ण प्रमहने । प्रसहनमभिभव । धर्षयति । अर्दीवृत्, अदधर्षत् ।
 पक्षे वर्षति । अवर्षीन । हिमुण हिमायाम् । हिसयति, हिसति ।
 अजिहिमत् । गर्हेण विनिन्दन । गर्हयति, गर्हति । अजगर्हत् ।
 पहण् मर्षणे । साहयति । अमीगहत् । महति । सहिता ।
 असाहीत, अमहीत् । एतन्निर्दर्शन बहुल द्रष्टव्य तेनात्रापदिता
 अपि न विप्रभृतयो लोकिता, म्भ्वाद्यश्च मोता, चुलुम्पाद्यश्च
 वाक्यस्फरणीया धातव उदाहरणीया — निवि ग्रहा विस्त्वन्ते
 विच्छायाभिभवन्तीत्यर्थः । उपक्षपयति प्राट् आसनीभवतीत्यर्थः,
 उत्तन्नातीत्याद्य ।

इति युजादिगणः समाप्तः, तत्समाप्ता समामश्रुरादिगणोऽपि ।

अथ णिगन्तप्रक्रिया ।

प्रयोक्तृव्यापारे णिग् । ३ । ४ । २० ।

कुर्वन्तं यः प्रयुङ्क्ते तस्य व्यापारे वाच्ये धातोः णिग्
वा भवति । चैत्रो भवति, भवन्तं चैत्रं मैत्र, प्रेरयतीति भावयति चैत्रं
मैत्रः । गित्वादात्मनेपदमपि भावयन्तं । भावयेत् । भावयेत् ।
भावयतु । भावयताम् । अभावयत् । अभावयत । भावयाच्चकार ।
भावयाच्चक्रे । भावयाम्बभूव । भावयामास । भाव्यात् ।
भावयिषीष्ट । भावयिष्यति । भावयिष्यते । अद्यतन्यां तु
णौ कृतस्य कार्यस्य स्थानिवद्भावाद् अवुभ्व्+इ+अ+त् इति स्थिते
' असमानलोपे ' इत्यादिना सन्वत्कार्ये सनि च ' ओर्जान्तस्थाप-
वर्गेऽवर्णे ' इतीकारे तस्य च ' लोर्दीर्घ- ' इत्यादिना दीर्घे अवी-
भव्+इ+अ+त् णेर्लुकि अवीभवत् अवीभवताम् अवीभवन् ।
अवीभवत् अवीभवेताम् अवीभवन्त । जु गतौ । जवन्तं प्रेरयति
जावयति । जावयते । अजावयत् । अजावयत । जाव्यात् । जाव-
यिषीष्ट । अजीजवत् अजीजवताम् अजीजवन् । अजीजवत्
अजीजवेताम् । शुंक् मिश्रणे । यावयति । यावयेत् । यावयाच्चकार ।
याव्यात् । यावयिषीष्ट । अयीयवत् । अयीयवत् । रि गतौ ।
राययति । अरीरयत् । अरीरयत । श्रुंद् श्रवणे । श्रावयति । श्रावयेत् ।

श्रुद्रुप्रलुच्योर्वा । ४ । १ । ६१ ।

एषां घातूनां सनि परे द्वित्वे सति पूर्वस्योकारस्य इत्वं वा भवति, अवर्णान्तेऽन्तःस्यायां परे । ' असमानलोपेऽन्वह्युनिडे ' इति अशुभ्रवत्, अशिभ्रवत् । अशुभ्रवत्, अशिभ्रवत् । स्वावयति । स्वावयते । स्वावयेत् । असुभ्रवत्, असुभ्रवत् । असिभ्रवत्, असिभ्रवत् । अदिभ्रवत्, अदिभ्रवत् । अदुभ्रवत्, अदुभ्रवत् । अपिभ्रवत्, अपिभ्रवत् । अपिभ्रवत्, अपिभ्रवत् । च्यावयति । अविचयवत्, अचुचयवत् ।

ञिगिति घात् । ४ । ३ । १०० ।

ञिति णिति च प्रत्यये परे हन्तेर्वातादेशो भवति । हन्तं प्रयुङ्क्ते घातयति, घातयने । घान्यात् । घातयिषीष्ट । अजी-
घतत्, अजीघनन ।

शदेरगतौ शात् । ४ । २ । २३ ।

अगत्यर्थे वर्तमानस्य शदिघातोः शातादेशो भवति, णौ परे । शातयति । अशीशतत् । शात्यात् । छा गतौ । स्थापयति । स्थापयते । स्थापयेत् । अस्थापयत् ।

तिष्ठतेः । ४ । २ । ३९ ।

स्थाघातोत्पान्त्यस्य डपरे णौ ईर्भवति । अतिष्ठित् । स्थाप्यात् । घा घापयति । घापयेत् । घापयेत् ।

जिघ्रतेरिः । ४ । २ । ३८ ।

घाघातोत्पान्त्यस्य डपरे णौ ईर्वा भवति । अजिघ्रित्, अजिघ्रित् ।

ऊद् दुपो गौ । ४ । २ । ४० ।

दुष्धातोर्लुपान्त्यस्य गौ परे ऊद् भवति । दूपयति । दूपयते ।
अदूदुपत् । डे न ह्रस्व इत्यन्ये अदुदूपत् । दूप्यात् ।

चित्ते वा । ४ । २ । ४१ ।

चित्तकर्तृकस्य दुष्धातोर्लुपान्त्यस्य गौ वा ऊद् भवति ।
चित्तं दूपयति, दोषयति वा ।

गौ क्रीजीङः । ४ । २ । १० ।

एषां धातूनां गौ परे आद् भवति । क्रापयति । अचिक्रपत् ।
जापयति । अजीजपत् । अध्यापयति । अध्यापयते । अध्यापय-
ताम् । अध्यापिषत् ।

सिध्यतेरज्ञाने । ४ । २ । ११ ।

अज्ञानार्थे वर्तमानस्य सिध्यते. गौ आढ भवति । मन्त्रं
साधयति । असीषधत् । अज्ञानादन्यत्र तप तापमं सेधयति ।

चिस्फुरोर्नवा । ४ । २ । १२ ।

अनयोर्गौ आत्त्वं वा भवति । चापयति, चाययति । अची-
चपत्, अचीचयत् । स्फारयति, स्फोरयति । अपिस्फरत्,
अपुस्फुरत् ।

वियः प्रजने । ४ । २ । १३ ।

गर्भाधानार्थे वर्तमानस्य वियो गौ आत्त्वं वा भवति । पुरो
वातो गाः प्रवापयति, प्रवाययति । प्रावीवपत्, प्रावीवयत् ।

रुहः पः । ४ । २ । १४ ।

रुः णौ पो वा भवति । रोपयति, रोहयति । अरुह्यन्, अरुह्यन् ।

पातेः । ४ । २ । १७ ।

पावान्तोर्णो लोऽन्तो भवति । पालयति । अपीप्यन् ।

वो विधूनने जः । ४ । २ । १९ ।

विधूननार्थं वर्तमानस्य पावानो णौ लोऽन्तो भवति । पक्षे-
णोपपातयति । उपावीषन् ।

पाशाच्छासावेव्याहो यः । ४ । २ । २० ।

प्रा णौ पर योऽन्तो भवति । पापयति ।

ढे पिरः पीप्य् । ४ । २ । २३ ।

प्यन्तस्य पावानो ङ णे पीप्यादेशो भवति, न च द्विः ।
अपीप्यत् । शाययति । अशीशयन् । आययति । अन्निउच्ययन् ।
साययति । अमीययन् । वाययति । अमीदयत् । व्याययति । अति-
व्ययन् । हाययति ।

णौ ढस्तनि । ४ । १ । ८८ ।

रवेणानो ङ पर मन्तरे च णौ सम्पगन्ता यः व्युद भवति ।
' भ्रान्नाम-' इत्यादिना सा इत्ये अनुशङ्क, अनुस्र ।

स्फाय स्फार् । ४ । २ । २२ ।

णौ स्फाय स्फासादेशो भवति । स्फायति । अपिष्फात् ।

घटादेर्हस्तो दीर्घस्तु वा त्रिणम्परे । ४ । २ । २४ ।

घटात्रीना णौ ह्रस्वो भवति, जिणम्परे तु वा दीर्घः । घट-
यति । अजीघटत् । जिपरे अघाटि, अघटि । घाट घाट्, वटं
वटम् । व्यथयति । अविध्यत् । अव्याधि, अब्यधि ।

कगेवनूनैजृप्कसजः । ४ । २ । २९ ।

एपा णौ ह्रस्वः, जिणम्परे तु वा दीर्घः भवति । कायति ।
अवीकत् । अकागि, अकगि । काग कागम्, वग कगम् ।
वनयति । अवीवनत् । अवानि, अवनि । जनयति । अजीजनत् ।
अजानि, अजनि । जान जानम्, जन जनम् ।

अपोऽकम्यमिचमः । ४ । २ । २६ ।

अमन्तस्य वातो णौ परे ह्रस्वो भवति, जिणम्परे तु वा
दीर्घः, न तु कम्यमिचमीनाम् । रमयति । अरीरमत् । अरामि,
अरमि । कम्यमिचमीना वर्जनात् कामयत् । आमयति । चामयति,
आचामयति । अचामि । चाम चामम् ।

पर्यपात् स्खद । ४ । २ । २७ ।

आभ्यामेव परस्य स्खदे णौ ह्रस्वो भवति, जिणम्परे तु वा
दीर्घः । परिस्खदयति । पर्यस्खादि, पर्यस्खदि । अपस्खदयति । एव-
मदर्शनार्थे शम । शमयति । अशामि, अशमि । अशीशमत् ।
अपरिवर्णार्थस्य यमोऽपि । यमयति । अयीयम् । अयामि,
अयमि । मारणतोषणनिशानेध्वर्थेषु ज्ञाधातोरपि । ज्ञपयति ।
अज्ञपत् । ज्ञाप ज्ञापम्, ज्ञप ज्ञपम् । अज्ञापि, अज्ञपि ।

चहणः शाक्ये । ४ । २ । ३१ ।

शाक्यार्थे वर्तमानम्याम्य णिचि णौ ह्रस्वो भवति, जिणम्यरेत्तु वा दीर्घः । चहयति । अचहन् । अचाहि, अचाहि । चाहं चाहम्, चाहं चहम् ।

उज्ज-हल-हल-गला-भ्र-वनूवमतमोऽनुपसर्गस्य

वा । ४ । २ । ३२ ।

उपसर्गरहितानामेषां णौ ह्रस्वा वा भवति । ज्वल्यति, ज्वाल्यति । झल्यति, झाल्यति । क्वयि शब्दे ।

ग्योः ष्यव्यञ्जने लुक् । ४ । ४ । १२१ ।

पौ यवर्जव्यञ्जनादौ च परे ग्योर्लुग् भवति । कौपयति । अचुम्नुप् । स्मापयति । भक्तिस्मपन् ।

रभोऽपरोक्षाश्रवि । ४ । ४ । १०२ ।

रभः स्वरान् परो नोज्झो भवति, परोक्षाश्रवर्णे स्वरादौ प्रत्ययं । रम्भयति । भरस्म्भन् । परोक्षाश्रवयोः आरम्भे । आरम्भते ।

लभः । ४ । ४ । १०३ ।

लभनाताः स्वरान् परो नोज्झो भवति, परोक्षाश्रवर्णे स्वरादौ प्रत्ययं । लम्भयति । अल्लम्भन् । हि गतिरुद्घयोः । हाययति । अजीहयन् । स्मारयति । अमिस्मयन् । दारयति । अदीदयन् ।

णौ मृगरमणे । ४ । २ । ६१ ।

रञ्जधातोर्लुपान्त्यस्य नो णौ परे लुप् भवति, मृगाणां
क्रीडायाम् । रज्यति मृगं व्यावः । अरीरजत् ।

२ वा षेष्टचेष्टः । ४ । १ । ६६ ।

अनयोर्धात्वोस्ममान्तलोपे डपर णौ द्वित्वं सति पूर्वस्याद् वा
भवति । अववेष्टत्, अविवेष्टत् । अचचेष्टत्, अचिवेष्टत् ।
स्वप्धातोः स्वापयति । अद्यतन्याम्—

स्वपेर्यङ्ङे च । ४ । १ । ८० ।

स्वप्धातोर्यङि ङे किति च सस्वरान्तस्था व्यृद् भवति । असू-
षुपन् । सोषुप्यते । मुप्यते । श्चि-श्चाययति ।

श्वेर्वा । ४ । १ । ८९ ।

श्चिधातोः सस्वरान्तस्था डपरे सन्त्योरे च णौ विषये व्यृद् वा
भवति । अशूशवत्, अशिश्चयत् । इक् स्मरणे । इण्क् गतौ—

णावत्राने गमुः । ४ । ४ । २४ ।

अज्ञानार्थे वर्तमानयोः इणिको णौ गम्वादेशो भवति ।
अधिगमयति प्रियम् । अध्यजीगमत् । गमयति । अजीगमत् ।
ज्ञाने तु प्रत्याययति शब्दोऽर्थम् ।

इति णिगन्तप्रक्रिया ।

अथ सन्नन्तप्रक्रिया ।

तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सन. । ३ । ४ । २१ ।

यो धातुरिषेधातो कर्म तथेपिधातुना सह समानस्मृरुः
स तुमर्हः, तस्माद् धातो इच्छार्थे स्मृ प्रत्ययो भवति । इच्छा-
सन्नन्तान् पुनरिच्छाया मन् न भवति । अकितुमिच्छति मू+म्
इति स्थितं ।

सन्यङ्थ । ४ । १ । ३ ।

सन्प्रत्ययान्तस्य यङ्प्रत्ययान्तस्य च धातोराद्य एकस्वरौ-
ऽशौ द्विर्भवति । मू+मू+म् पूर्वस्य भव्य बत्वे स. पत्वे निवि शवि
च वुभूषति । वुभूषेत् । वुभूषतु । अवुभूषत् । वुभूषाद्यकार । वुभू-
षाम्बभूव । वुभूषामाम । वुभूष्यात् । वुभूषिता । वुभूषिष्यति ।
अवुभूषिष्यत् । अवुभूषीत् । अवुभूषिषाम् । अवुभूषिषुः । स्तुमिच्छति-

अवृणेश्च्युण्णुगः कितः । ४ । ४ । ५७ ।

क्तागर्गान्नाद् श्रेणोश्च धातोरेस्म्वराद् विहितस्य कित
आदिरिद्धं न भवति ।

स्वरहनगमोः सनि धुटि । ४ । १ । १८४ ।

स्वरान्तस्य हनो गमोश्च धुटादौ सनि परे दीर्घो भवति ।
धूरेण इतिपथे ' ऋतां मिहतीर् ' इतीरादेः द्वित्वं चत्वे पत्वे

चिकीर्षति चिकीर्षेत् । चिकीर्षतु । अचिकीर्षत् । चिकीर्षाच्चकार ।
चिकीर्ष्यात् । चिकीर्षिता । चिकीर्षिष्यति । अचिकीर्षीत् ।
तरितुमिच्छति ' इवृथ— ' इत्यादिना वटि ' वृनो नवा ' ,
इत्यादिना वा दीर्घे । तितीर्षति, तितरीषति, तितरिषति ।
अतितीर्षीत्, अतितरिषीत्, अतितरीषीत् । ग्रहीतुमिच्छति ।

ग्रहगुहश्च सनः । ४ । ४ । ५९ ।

आभ्यामुवर्णान्नाच्च विहितस्य सन आदिरिड न भवति ।

रुदविदमुपग्रहस्वप्नच्छ सन् च । ४ । ३ । ३२ ।

एभ्य क्त्वा सन् च विद्वद् भवति । ' ग्रहश्च— ' इत्या-
दिना य्वृति, द्वित्वे पूर्वस्यात्—

सन्यस्य । ४ । १ । ५९ ।

सनि षे द्वित्वे सति पूर्वस्याकारस्येकारो भवति । निवृक्षति ।
निवृक्षेत् । निवृक्षतु । अनिवृक्षत् । निवृक्षाच्चकार । निवृक्ष्यात् ।
निवृक्षिता । निवृक्षिष्यति । अनिवृक्षीत् । प्रष्टुमिच्छति ।

ऋस्मिपूडञ्जशौकृगृहृपृच्छः । ४ । ४ । ४८ ।

एभ्यो धातुभ्य सन आदिरिड् भवति । पिष्टुच्छिपति ।
पिष्टुच्छिपतु । अपिष्टुच्छिपत् । पिष्टुच्छिपाच्चकार । पिष्टुच्छिप्यात् ।
पिष्टुच्छिपिता । पिष्टुच्छिपिष्यति । अपिष्टुच्छिपिष्यन् । अपिष्टुच्छिपीत् ।
रुद्विपति । अरुद्विपीत् । विविदिषति । अविविदिषीत् । मुमुषि-

यति । अमुमुपिषीत्, कित्वात्र गुणः । स्मृ-मुमुप्सति । मुमुप्सेत् ।
 मुमुप्सन्तु । अमुमुप्सन् । मुमुप्साञ्चकार । मुमुप्स्यात् । मुमुप्सिना ।
 मुमुप्सिष्यति । अमुमुप्सीन् । ऋ-अरिषिपति । अरिषिपेत् । अरिषि-
 ण्तु । आरिषिपन् । अरिषिषाञ्चकार । आरिषिषीन् । स्मि-सिस्मयिष्वे ।
 अमिस्मयिषन् । मिस्मदिषाञ्चके । असिस्मयिषिष्ट । पृङ्-पिपविषते ।
 पिपविषेत् । पिपविषन्तम् । अपिपविषत । अपिपविषिष्ट । अज्ज्-अ-
 जिनिपति । अज्जिनिषाञ्चकार । आज्जिनिषीन् । अशौ-अशिदिषन् ।
 आशिदिषन् । अशिदिषाञ्चके । आशिदिषिष्ट । कृ-चिदरिषति,
 चिदरीपति । चिदरिषेत्, चिदरीपेत् । अचिदरीषन् । चिदरीषाञ्च-
 कार । अचिदरीषीत् । गृ-जिगरीपति, जिगरीपति, जिगटिपति ।
 जिगरीपन्तु । अजिगरीषन् । जिगरीषाञ्चकार । अजिगरीषीन् । ङङ्-
 दिदरिषते । आदिदरिषेत् । आदिदरिषेत् । आदिदरिषन्तम् । आदि-
 दरिषन् । आदिदरिषिषीष्ट । आदिदरिषिष्ट । पृङ्-दिदरिषन् ।
 दिदरिषेत् । दिदरिषन्तम् । अदिदरिषन् । दिनगिषिता । अदि-
 षिषिष्ट । दिद-

इष्टभञ्जनदम्भश्चिगूणुंभरत्नपिमनिनियति-

वृद्धदरिः सनः । ४ । ४ । ४७ ।

इन्नाद् कतादिभ्यः ऋदन्तेभ्यश्च षानुभ्यो दग्धिश्च मन
 आदिदिद् वा भवति ।

उपान्त्ये । ४ । ३ । ३४ ।

नान्युपान्त्यस्य षानोः षेडनिद् मन् विद् भवति ।

चिकीर्षति चिकीर्षेत् । चिकीर्षतु । अचिकीर्षत् । चिकीर्षाश्चकार ।
 चिकीर्ष्यात् । चिकीर्षिता । चिकीर्षिष्यति । अचिकीर्षीत् ।
 तरितुमिच्छति ' इच्छ- ' इत्यादिना वंटे ' वृत्तो नवा ' ,
 इत्यादिना वा दीर्घे । तितरीषति, तितरीषति, तितरिषति ।
 अतितरीषीत्, अतितरिषीत्, अतितरीषीत् । ग्रहीतुमिच्छति ।

ग्रहगुह्य सनः । ४ । ४ । ५९ ।

आभ्यामुवर्णान्ताच्च विहितस्य सन आदिरिङ् न भवति ।

रुदविदसुपग्रहस्वपग्रच्छ. सन् च । ४ २ ।

एभ्य क्त्वा सन् च किद्धद् भवति । इत्थ
 दिना घृति, द्वित्वे पूर्वस्यात्वे—

जीप्साश्चकार । जीप्सिना । जीप्सिष्यति । अजीप्सिष्यत् । अजीप्सीन् । पसे निजपयिषति-ते । अनिजपयिषीत् । आप्-ईप्सनि ।

सनि । ४ । २ । ६१ ।

सन्मननानां धानूनां धुटादौ सनि आत्वं भवति । सिन्नासति-ते, सिस्सनिषति-ते । चित्रामति, चिन्वनिषति । जिन्नासति, जिमनिषति । तिनंसनि, तिननिषति ।

रभलभयकृपतपदामिः । ४ । १ । २१ ।

एषां स्वरम्य सादौ मनि परं इकारो भवति, न च द्विः । रिप्सते, आरिप्सते । आरिप्सेन । आरिप्सिष्ट । लिप्सने । अलिप्सिष्ट । शिषति । अशिषीत् । पित्मति, पिपतिरति । अपित्सीत् । पित्सने । अपित्तिष्ट । वुवूर्पति, विवग्पति, विवरीपति । तिती-र्षति, तिनरिषति, तिनरीषति । दिदरिष्ट्रामति, दिदरिद्विषति ।

शान्दानमानवथाद् निदानानर्नवविचारवैरूप्ये

दीर्घधेनः । ३ । ४ । ७ ।

निदानार्थेभ्य एभ्यो ययामह्न्यं स्वाथे मन् भवति, द्वित्वे पूर्वत्येतो दीर्घध । शीशांमनि-ते । शीशांसति-ते । मीमांसने । बीन्तसते । अर्थान्तरे न भवति ।

गुप्तिजो गराशान्तो सन् । ३ । ४ । ९ ।

गुपंगर्हायां निनः शान्तौ म्याथे मन् भवति । 'स्वाथे' इति नेद् नृगुप्सने । निनिक्षने । अन्यत्र प्रायेण त्यादयो न भसन्ति तेन सन्न्यावानिष्ट्याऽभनेपदम् । अर्थान्तरे णौ गोपयति । तेननम् ।

अनुनासिके च च्छ्वः शुद्ध । ४ । १ । १०८ ।

अनुनासिकादौ क्वौ धुडादौ च धातोः च्छ्वोर्यथासङ्ख्यं
शुटौ भवतः । दुद्यूपति । दुद्युषेत् । दुद्युप्सु । अदुद्युप्सु ।
दुद्युपाञ्चकार । दुद्यूपिता । दुद्यूपिष्यति । अदुद्युपीत् । पक्षे
दिदेविपति । दिदेविपेन् । दिदेविषत् । अदिदेविषत् । अदिदेविपीत् ।

ऋध ईर्त् । ४ । १ । १०९ ।

• ऋधधातोः सादौ सनि परे ईर्त्तादेशो भवति । ईर्त्सति ।
ईर्त्सेत् । ईर्त्सतु । ऐर्त्सत् । ईर्त्साञ्चकार । ऐर्त्सीत् । इट्पक्षे अर्दि-
धिपति । आर्दिधिपीत् । अस्न्-विभर्षति, विभ्रक्षति, विभर्जिषति,
विभ्रज्जिपति । दम्भ्-

दम्भो धिप् धीप् । ४ । १ । ११० ।

दम्भे. सादौ सनि धिप्-धीपौ भवतः । धिप्सति, धीप्सति ।
धिप्सेत्, धीप्सेत् । धिप्सतु, धीप्सतु । अधिप्सत्, अधीप्सत् ।
अधिप्सीत्, अधीप्सीत् । पक्षे दिदम्भिपति । दिदम्भिषेत् । दिद-
म्भिपतु । अदिदम्भिपत् । अदिदम्भिपीत् । श्रि-शिश्रीपति-ते,
शिश्रियिपति-ते । यु-युयूषति, यियविपति । उर्णु-प्रोर्णुनूपति-ते,
प्रोर्णुनविपति-ते, प्रोर्णुविपति-ते । भृ-बुभूर्पति-ते, बिभ-
रिपति-ते । अबुभूर्पीत्, अबिभरिपीत् । झप्-

झप्यापो झीपीप् न च द्विः सि सनि । ४ । १ । १११ ।

झप्-आप्धातोः सादौ सनि परे यथासङ्ख्यं झीपीपौ भवतः,
न च द्वित्वम् । झीप्सति-ते । झीप्सेत् । झीप्सतु । अझीप्सत् ।

जीप्साधकार । जीप्सिता । जीप्सिष्यति । अजीप्सिष्यत् । अजी-
प्सीन् । पते निजपयिषति-ते । अजिजपयिषीत् । आप्-ईप्सति ।

सनि । ४ । २ । ६१ ।

खनस्मृजनां वातूना गुडादौ सनि आत्त्व भवति । सिपासति-ने,
यिमनिपति-ते । निखामति, निखनिपति । निनामति, निमनिपति ।
तितंसनि, नितनिपति ।

रभलभश्चकपतपदाभिः । ४ । १ । २१ ।

एषा स्वरम्य सादौ मनि षे इकारो भवति, न च द्वि ।
रिप्सडे, आरिप्सते । आरिप्सेत । आरिप्सिष्ट । लिप्सते ।
अलिप्सिष्ट । शिभति । अशिशीत् । पित्पति, पिपतिपति । अपित्सीत् ।
पित्पते । अपित्तिष्ट । वुर्णति, विवर्णति, विवरीपति । तित्ती-
पति, तितरिपति, तितरीपति । द्विग्निसति, द्विरिद्विपति ।

शान्दान्मानयथाद् निशानानर्जनिचारवैरूप्ये

दीर्घधेतः । ३ । ४ । ७ ।

निशानार्थम्य एभ्यो ययामद्भ्य स्वाधे मन् भवति, द्वित्वे
पूर्वस्येतो दीर्घ । शीशामति-ने । दीत्रासति-ने । मीमामने ।
बीभन्सते । अर्थान्तरे न भवति ।

शुप्तिजो गर्दाक्षान्तो सन् । ३ । ४ । ५ ।

गुपगर्हाया निन क्षान्तौ म्बार्थ मन् भवति । 'स्वार' इति
नद्र जुगुप्सने । तिनिक्षने । अन्यत्र प्रायेण त्यादयो न भवन्ति
तेन सन्ध्यवधानेऽप्याभनेषदम् । अर्थान्तरे णौ गोपयति । तेननम् ।

कितः संशयप्रतीकारे । ३ । ४ । ६ ।

संशयप्रतीकारार्थात् कितः स्वार्थे सन् भवति । विचिकित्सति
मे मनः । व्याधिं चिकित्सति । अन्यत्र केतयति ।

अव्याप्यस्य मुचेर्गोष् वा । ४ । १ । १९ ।

अरुमरुम्य मुचेः सादौ सनि मोग् वा भवति, न च द्विः ।
मोक्षति—ते । मुमुक्षति—ते । व्याप्ते नु मुमुक्षति कृत्सम् ।

अथ यङन्तप्रक्रिया ।

व्यञ्जनादेरेकस्वराद् भृशभीक्ष्ण्ये यङ् वा । ३ । ४ । ९ ।

गौणक्रियाणामधिश्चयणादीनां क्रियान्तराव्यवधानेन सम्पत्तिः फल्गतिरेको वा भृशत्वम्, प्रवानक्रियाया विक्लेदादः क्रियान्तराव्यवधानेनाऽऽवृत्तिराभीक्ष्ण्यम् ; तद्विशिष्टार्थे वर्तमानाद् धातोर्यङ् प्रत्ययो भवति । भृशं पुनः पुनर्वा पचति इति पञ्चम्य 'सन्त्यङ्' इति द्वित्वेऽनादेर्व्यञ्जनस्य लुकि प+पञ्चम्य इति जाते

आगुणावन्यादेः । ४ । १ । ४८ ।

यङन्तस्य धानोर्द्वित्वे सति न्याद्यागमवर्जितस्य पूर्वस्य आकारगुणौ भवतः । पापच्यधातुत्वात् त्यागौ शवि अतो लोपे पापच्यते । पापच्येत । पापच्यताम् । अपापच्यत ।

योऽगिति । ४ । ३ । ८० ।

व्यञ्जनान्ताद् धातोः परस्य यकारस्य अशिति प्रत्यये लुङ् भवति । पापचाञ्चके । पापचिपीष्ट । पापचिता । पापचिच्यते । अपापचिच्यत । अपापचिष्ट । पुनः पुनरतिशयेन वा भवति बोभूयते । बोभूयेत । बोभूयताम् । अबोभूयत । बोभूयाञ्चके । बोभूयाम्बभूव, बोभूयामास । बोभूयिपीष्ट । बोभूयितासे ।

कितः संशयप्रतीकारे । ३ । ४ । ६ ।

संशयप्रतीकारार्थात् कित स्वार्थे सन् भवति । विचिकित्सति
मे मन । व्याधिं चिकित्सति । अन्यत्र केतयति ।

अव्याप्यस्य मुचेर्मोग् वा । ४ । १ । १९ ।

अकर्मण्यस्य मुचे सादौ सनि मोग् वा भवति, न च द्वि ।
मोक्षति-ते । मुमुक्षति-ते । व्याप्ये सति तु मुमुक्षति वत्सम् ।

मिमीमादामित् स्वरस्य । ४ । १ । २० ।

एषा ढासञ्ज्ञाना च स्वरस्य सादौ सनि परे इत् भवति, न च
द्वि । मित्सति । मित्सते । मित्सते । वित्सति, वित्सते । धित्सति,
धित्सते ।

राधेर्वधे । ४ । १ । २२ ।

हिंसार्थस्य राध्धातो स्वरस्य दर्भवति सादौ सनि । प्रति-
रित्सति । वध इति किम् । आरिरात्सति गुल्म् ।

इति सन्नन्तप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ यङन्तप्रक्रिया ।

ऋषजनादेरेकस्वराद् भृशाभीक्ष्ये यङ् वा । ३ । ४ । ९ ।

गौणक्रियाणामधिश्चयणादीनां क्रियान्तराव्यवधानेन सम्पत्तिः फलातिरेको वा मृशत्वम्, प्रधानक्रियाया विक्लेदादेः क्रियान्तराव्यवधानेनोऽऽगृह्यतिराभीक्ष्यम्; तद्विशिष्टार्थे वर्तमानाद् धातोर्यङ् प्रत्ययो भवति । भृशं पुन पुनर्वा पचति इति पच्+य 'सन्त्यङश्च' इति द्वित्वेऽनादेर्व्यञ्जनस्य लुकि प+पच्+य इति जाते

आगुणावन्यादेः । ४ । १ । ४८ ।

यङन्तस्य वानोर्द्वित्वं सति न्याद्यागमवर्जितस्य पूर्वस्य 'आकारगुणौ भवत । पापच्यवातृत्वात् त्यागौ शनि अतो लोपे पापच्यते । पापच्येत । पापच्यताम् । अपापच्यत ।

योऽशिति । ४ । ३ । ८० ।

व्यञ्जनान्ताद् धातौ, परस्य यकारस्य अशिति प्रत्यये लुक् भवति । पापचाञ्चके । पापचिपीष्ट । पापचिता । पापचिप्यते । अपापचिप्यत । अपापचिष्ट । पुन. पुनरतिशयेन वा भवति वोभूयते । वोभूयेत । वोभूयताम् । अवोभूयत । वोभूयाञ्चके । वोभूयाम्बभूव, वोभूयामास । वोभूयिपीष्ट । वोभूयितासे । वोभूयियते । अवोभूयिप्यत । अवोभूयिष्ट ।

व्यञ्जनोदरेकस्वराद् गन्यर्यान् कुटिले एवार्थे घातोर्यङ् भवति ।
कुटिलं वनति वात्रग्न्यने । वात्रनाञ्चके । वात्रजिगीष्ट । अवात्रजि-
प्यत । अवात्रजिष्ट । अन्यत्र भृश वननीत्येव वाक्यम् ।

गृहपसदचरजपजभदशदहो गर्ह्ये । १ । ४ । १२ ।

एभ्यो घातुभ्यो गर्ह्येऽयं एव यङ् प्रत्ययो भवति । गर्हितं
गिलति जेगिन्यते । जेगिलाञ्चके । अजेगिलिष्ट । लोलुप्यते ।
लोलुपिष्यते । अलोलुपिष्ट । मामग्रने । अमासग्रन । मामदाञ्चके ।
सामदियतं । अमामदियत । अमामदिष्ट ।

चरफलाम् । ४ । १ । ५३ ।

एषा यङन्तानां घातूनां द्वित्वं सति पूर्वस्य मुरन्तो भवति ।
उत्तर उच्चारणार्थः ।

ति चोपान्त्यातोऽनोदुः । ४ । १ । ५४ ।

यङन्तानां चरफला तादौ च प्रत्यये षे उपान्त्यन्याकारस्य
उभेति, तस्य च ओत्त्व न भवति । चञ्चुर्यते । चञ्चुराञ्चके ।
अचञ्चुरिष्ट । पम्फुर्यते । पम्फुराञ्चके । अपम्फुरिष्ट ।

जपजभदशदशभञ्जपशः । ४ । १ । ५५ ।

एषा यङन्तानां घातूनां द्वित्वं सति पूर्वस्य मुरन्तो भवति ।
जञ्जप्यते । अजञ्जपिष्ट । दन्दशते । अदन्दहिष्ट । दन्दश्यते ।
अदन्दशिष्ट । बम्भन्यते । अबम्भजिष्ट । पम्पश्यते । अपम्पशिष्ट ।

न कवतेर्यङः । ४ । १ । ४७ ।

यङन्तस्य कवतेर्द्वित्वे सति पूर्वस्य कस्य चकारो न भवति ।
‘दीर्घश्चिञ्चयङ्’ इत्यादिना दीर्घे कोकूयते । कोकूयताम् । अकोकू-
यत । कोकूयाञ्चके । कोकूयिपीष्ट । अकोकूयिष्ट । कवतेरिति
वचनात् कौतिकुवत्योर्भवत्येव चोक्कूयते ।

अटद्यत्तिसूत्रिसूत्रिसूच्यशूर्णोः । ३ । ४ । १० ।

एभ्यो भृशार्भीक्ष्ण्ये यङ् भवति । अटद्यते । अटद्येत ।
अटद्यताम् । आटद्यत । अटट्याञ्चके । अटटिपीष्ट । अटटि-
ष्यते । आटटिष्ट ।

अयि ऋः । ४ । १ । ६ ।

स्वरादेशातोर्द्वितीयांशस्यैकस्वरस्य संयोगादी रो द्विर्न भवति,
न तु रादनन्तरे यः । और्णोन्त्यत । अनन्तरे ये अरार्यते ।
अरार्येत । अरार्यताम् । आरार्यत । अराराञ्चके । अरारिपीष्ट ।
अरारिता । अरारिष्यते । आरारिष्यत । आरारिष्ट । सोसूच्यते ।
सोसूत्राञ्चके । असोसूत्रिष्ट । मोमूच्यते । मोमूत्राञ्चके । अमोमू-
त्रिष्ट । सोसूच्यते । सोसूत्राञ्चके । असोसूचिष्ट । अशाशयते ।
अशाशाञ्चके । आशाशिष्ट । प्रौर्णोन्त्यते । प्रौर्णोन्त्येत । प्रौर्णोन्-
त्यताम् । प्रौर्णोन्त्यत । प्रौर्णोन्त्याञ्चके । प्रौर्णोन्त्यिपीष्ट । प्रौर्णोन्-
त्यिष्ट । प्रौर्णोन्त्यिष्यते । प्रौर्णोन्त्यिष्यत । प्रौर्णोन्त्यिष्ट ।

गत्पथात् कुटिले । ३ । ४ । ११ ।

व्यञ्जनोदरेकस्वरान् गत्यर्थात् कुटिले एवार्थे चातोर्थङ् भवति ।
कुटिलं व्रजति वाव्रन्यते । वाव्रनाञ्चक्रे । वाव्रजिपीष्ट । अवाव्रनि-
ष्यत । अवाव्रजिष्ट । अन्यत्र भृशं व्रजतीत्येव वाक्यम् ।

गृलुपसदचरजपजभदशदहो गर्ह्ये । ३ । ४ । १२ ।

एभ्यो घातृभ्यो गर्ह्येऽर्थे एव यङ् प्रत्ययो भवति । गर्हितं
गिलति जेगिल्यते । जेगिलाञ्चक्रे । अजेगिलिष्ट । लोलुप्यते ।
लोलुपिष्यते । अलोलुपिष्ट । मासद्यते । अमासद्यन । सासदाञ्चक्रे ।
सासदिष्यते । अमासदिष्यत । अमासदिष्ट ।

चरफलाम् । ४ । १ । ५३ ।

एषां यङन्तानां घातूनां द्वित्वे सति पूर्वस्य मुरन्तो भवति ।
उकार उच्चारणार्थः ।

ति चोपान्त्यातोऽनोदुः । ४ । १ । ५४ ।

यङन्तानां चरफलां तादौ च प्रत्यये पं उपान्त्यस्याकारस्य
उर्भवति, तस्य च ओत्वं न भवति । चञ्चूर्यते । चञ्चुराञ्चक्रे ।
अचञ्चुरिष्ट । पम्कुल्यते । पम्कुलाञ्चक्रे । अपम्कुलिष्ट ।

जपजभदहदशभञपशः । ४ । १ । ५२ ।

एषां यङन्तानां घातूनां द्वित्वे सति पूर्वस्य मुरन्तो भवति ।
जञ्जप्यते । अनञ्जपिष्ट । दन्दक्षते । अदन्दहिष्ट । दन्दश्यते ।
अदन्दशिष्ट । बन्मन्यते । अबन्मजिष्ट । पम्पश्यते । अपम्पशिष्ट ।

न गृणाद्युभरुचः । ३ । ४ । १३ ।

एभ्यो यङ् न भवति । निन्दितं गृणाति । भृशं शोभनं ।
भृशं रोचते ।

वध्वसंसध्वंसभ्रंशकसपतपदस्कन्दोऽन्तो नीः । ४ । १ । ५० ।

एषां यङन्तानां द्वित्वे सति पूर्वस्य नीरन्तो भवति । वनी-
वच्यते । अवनीवचिष्ट । सनीव्रस्यते । असनीव्रसिष्ट । दनीध्वस्यते ।
अदनीध्वसिष्ट । वनीभ्रश्यते । अचनीभ्रशिष्ट । चनीकस्यते ।
अचनीकसिष्ट । पनीपत्यते । अपनीपतिष्ट । पनीपद्यते । अपनीप-
दिष्ट । चनीस्कद्यते । अचनीस्कदिष्ट ।

मुरन्तोऽनुनासिकस्य । ४ । १ । ५१ ।

आत् परो योऽनुनासिकस्तदन्तम्य यङन्तस्य शतोद्वित्वं सति
पूर्वस्य मुरन्तो भवति । बम्भण्यते । चङ्क्रम्यते । ननन्यते ।
यंयम्यने । रंरण्यते । चङ्कण्यते । अत इति विम् तैतिम्यते ।
अनुनासिकस्येति विम् । पापच्यते ।

ऋमतां रीः । ४ । १ । ५५ ।

ऋमतां यङन्तां धातूनां द्वित्वे सति पूर्वस्य रीरन्तो भवति ।
नरीनृत्यते । चरीरृत्यते । वरीवृश्च्यते । जरीगृह्यते । णीण्ण्यते ।
चलीरुद्वप्यते ।

उशेरयङि । ४ । १ । ८३ ।

व्येस्यमोर्यडि । ४ । १ । ८५ ।

व्येगुत्थमोः सस्वरान्तस्था यडि व्यृद्-भवति । वेवीयते ।
वेवीयाच्चक्रे । अवेवीयिष्ट । सेसिम्यते । असेसिमिष्ट ।

द्वित्वे हः । ४ । १ । ८७ ।

हुग्वातोः द्वित्वविषये व्यृद् भवति । जोहूयते । जोहूया-
च्चक्रे । अजोहूयिष्ट ।

प्यायः पीः । ४ । १ । ९१ ।

प्यायूवातोः परोक्षायडि पीर्भवति । पेपीयते । पेपीयाच्चक्रे ।
अपेपीयिष्ट । 'चायः कीर्षक्तञ्च' चेकीयते । अचेकीयिष्ट । शीर्ष्वा-
तोस्तु शयादेशे शाशय्यते । शाशयाच्चक्रे । अशाशयिष्ट । सिच्-
वातोर्यडि पत्वं न भवति । सेमिच्यते । सेसिनाच्चक्रे ।
असेसिनिष्ट ।

इति यङन्तप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ यङ्लुवन्तप्रक्रिया ।

बहुलं लुप् । ३ । ४ । १४ ।

यङो लुन् बहुलं भवति । लुपि सत्यां तन्निमित्तकं कार्यमपि न भवति, तेन यङ्लुवन्तात् परस्मैपदं भवति । यङ्लुवन्तानां धातूनामदाधन्तर्गणहादौ पाठाद् विकरणप्रत्ययाभावः ।

यङ्तुस्तोर्वहुलम् । ४ । २ । ६४ ।

यङ्लुवन्तात् तुस्तुभ्यश्च पर ईर्भवति व्यञ्जनादौ विति परे, स च परादिः । बाहुलकात् क्वचिद् विकल्पः, क्वचिदविकल्पः । बोभवीति, बोभोति बोभूत बोभुवनि । बोभवीषि, बोभोषि बोभूयः बोभूय । बोभवीमि, बोभोमि बोभूव बोभूमः । बोभूयात् बोभूयाताम् बोभूयुः । बोभूयाः बोभूयातम् बोभूयात । बोभूयाम् बोभूयाव बोभूयाम । बोभवीतु, बोभोतु, बोभूतात् बोभूताम् बोभूतु । बोभूहि, बोभूतात् बोभूतम् बोभूत । बोभवानि बोभवाव बोभवाम । अबोभवीत्, अबोभोत् अबोभूताम् अबोभुवः । अबोभवी, अबोभोः अबोभूतम् अबोभत । अबोभम् अबोभूव अबोभूय । बोभवाश्चकार । बोभवाम्बभूव । बोभवामास । बोभूयान् । बोभूविता । बोभविष्यति । अबोभदिष्यत् । अबोभूवीत्, अबोभोत् । पापचीति, पापक्ति । पापचीषि, पापक्षि । पापच्यात् । पापचीतु ।

पापकृत् । अपापचीत्, अपापकृ । पापचाञ्चकार । पापच्यात् ।
पापचिता । पापचिप्यति । अपापचिप्यत् । अपापचीत् ।

द्व्युक्तोपान्त्यस्य शिति स्वरे । ४ । ३ । १४ ।

द्व्युक्तस्य घातोरुपान्त्यस्य नामिनो गुणो न भवति, स्व-
रादौ शिति परे । नेनिजीति, नेनेकित नेनिस्तः । नेनिजीपि,
नेनेक्षि । नेनिज्यात् । नेनिजीतु, नेनेस्तु । अनेनिजीत्, अने-
नेक् । अनेनिजी, अनेनेः । नेनेजाञ्चकार । नेनिज्यात् । नेने-
जिता । नेनेजिप्यति । अनेनेजिप्यत् । अनेनेजीत् । बोभुमीति,
बोभोस्ति । बोभुज्यात् । बोभुमीतु, बोभोस्तु । अबोभुमीत्,
अबोभोक् । बोभोजाञ्चकार । बोभुज्यात् । बोभोजिता । बोभो-
जिप्यति । अबोभोजिप्यत् । अबोभोजीत् । वद व्यक्तायां वाचि ।
व्यावदीति, वावत्ति । वावद्यात् । वावदीतु, वावतु । अवावदीत्,
अवावस्तु । अवावत्ताम् । अवावदुः ।

सेः स्-द्व-धां च र्वा । ४ । ३ । ७९ ।

व्यजनान्ताद् घातो. परस्य सेर्लुग् भवति, यथासम्भवं स-द्व-धां
च र्वा भवति । अवाव, अवावन् । वावदाञ्चकार । वावद्यात् ।
वावदिता । वावदिप्यति । अवावदिप्यत् । अवावदीत् । घट चेष्टा-
धाम् । जावटीति, जावट्टि । जावट्ट्यात् । जावटीतु, जावट्टु ।
अजावटीत्, अजावट् । जावटाञ्चकार । जावट्ट्यात् । जावट्टिता ।
जावट्टिप्यति । अजावट्टिप्यत् । अजावट्टीत् । स्पर्ष संर्षे । पास्पर्वीति,

पास्पर्द्धि पास्पर्द्धः पास्पर्वति । पास्पर्वीपि, पास्पर्त्ति । पास्पर्व्यात् ।
 पास्पर्वीत्, पास्पर्व्युः । हौ पास्पर्वि । अपास्पर्वीत्, अपास्पर्व्त् अपा-
 स्पर्व्वाम् अपास्पर्व्युः । अपास्पर्वीः, अपास्पर्व्त्, अपास्पाः । पास्पर्वी-
 श्चकार । पास्पर्व्यात् । पास्पर्विना । पास्पर्विप्यति । अपास्पर्वि-
 प्यन् । अपास्पर्वीत् । गावृ प्रशंसालिप्ताग्रन्थेषु । जागाधीति,
 जागादधि । जागावीपि, जागात्ति । जागाव्यात् । जागावीत्,
 जागाद्वु । अजागाधीत्, अजागात् । नावृ यात्रायाम् । नाना-
 यीति, नानात्ति । नानाप्यात् । नानाधीत्, नानात् । अनाना-
 धीत्, अनानात् । नानायाञ्चकार । नानाप्यान् । नानायिप्यति ।
 अनानायिप्यत् । अनानाधीत् । दधि वारणे । दादधीति, दादधि ।
 दादधीपि, दादत्ति । दादव्यात् । दादधीत्, दादद्वु । अदादधीत्,
 अदादधत् । अदादधः, अदादधत् । दादधाञ्चकार । दादव्यान् ।
 अदादधीत् । मुदि हर्षे । मोमुदीति, मोमोत्ति । मोमुद्यान् ।
 मोमुदीत्, मोमोत्तु । अमोमुदीत्, अमोमोत् । अमोमुदीः,
 अमोमोत्, अमोमोः । मोमोदाञ्चकार । मोमोदिता । मोमोदि-
 प्यति । अमोमोदीत् । कुर्दि गुर्दि (खुर्दि) गुदि क्रीडायाम् । चोक्-
 र्दति, चोक्र्त्ति । चोक्र्द्यात् । चोक्र्दीत्, चोक्र्त्तु । चोक्र्दधि ।
 अचोक्र्दीत् । अचोक्ः, अचोक्र्त्, अचोक्र्दीः । चोक्र्दाञ्चकार ।
 चोक्र्दिता । अचोक्र्दिप्यत् । अचोक्र्दीत् । कृ—

रिरो च लुपि । ४ । १ । ५६ ।

क्रमतां घातूनां यदो लुपि द्वित्वे सति पूर्वस्य रिरो

रीश्चान्तो भवति । चरिकरीति, चर्करीति, चरीकरीति,
 चरिकर्ति, चर्कर्ति, चरीकर्ति । चरिकृतः, चर्कृतः, चरीकृतः ।
 चरिक्रति, चर्कति, चरीकति । चरिकरीपि, चर्करीपि, चरीकरीपि ।
 चरिकर्षि, चर्कर्षि, चरीकर्षि । चरिकृयः, चर्कृयः, चरीकृयः ।
 चरिकृध, चर्कृध, चरीकृध । चरिकरीमि, चर्करीमि, चरीकरीमि, चर्कर्मि,
 चरिकर्मि, चरीकर्मि । चरिकृवः, चर्कृवः, चरीकृवः । चरिकृमः, चर्कृमः,
 चरीकृम । चरिकृषात्, चर्कृषात्, चरीकृषात् । चरिकरीतु, चर्क-
 रीतु, चरीकरीतु, चरिकर्तु, चर्कर्तु, चरीकर्तु । अचरिकरीत्, अचर्क-
 रीत्, अचरीकरीत्, अचर्कः, अचरिकः, अचरीकः । अचरिकरीः,
 अचर्करी, अचरीकरीः, अचरिकः, अचर्कः, अचरीकः । चरिकराध-
 कार, चर्कराधकार, चरीकराधकार । चरिक्रियात्, चर्क्रियात्, चरी-
 क्रियात् । चरिकरिता, चर्करिता, चरीकरिता । चरिकरिष्यति, चर्क-
 रिष्यति, चरीकरिष्यति । अचरिकरिष्यत्, अचर्करिष्यत्, अच-
 रीकरिष्यत् । अचरिकारीत्, अचर्कारीत्, अचरीकारीत् । वृ वरणे ।
 चरिवरीति, वर्वरीति, वरीवरीति, वरिवर्ति, वर्वर्ति, वरीवर्ति । वरि-
 वृयात्, वर्वृयात्, वरीवृयात् । वरिवरीतु, वर्वरीतु, वरीवरीतु,
 वरिवर्तु, वर्वर्तु, वरीवर्तु । अवरिवरीत्, अवर्वरीत्, अवरीवरीत्,
 अवरिवः, अवर्वः, अवरीवः । वरिवराधकार । अवरिवा-
 रीत्, अवरीवारीत्, अवर्वारीत् । वृत्-वरिवृतीति, वर्वृतीति,
 वरीवृतीति, वरिवर्त्ति, वर्वर्त्ति, वरीवर्त्ति । वरिवृत्त्यात्, वर्वृ-
 त्यात्, परीवृत्त्यात् । वरिवृतीतु, वर्वृतीतु, वरीवृतीतु, वरिवर्त्तु,

वर्वर्त्तु, वरीवर्त्तु । अवरिवर्त्तीत्, अवर्वर्त्तीत्, अवरीवर्त्तीत्, अवरिवर्त्तु,
 अवर्वर्त्तु, अवरीवर्त्तु । अवरिवर्त्ती, अवर्वर्त्ती, अवरीवर्त्ती, अवर्वर्त्तु,
 अवरिवर्त्तु, अवरीवर्त्तु, अवरिव, अवर्व, अवरीवः । वरिवर्त्ता-
 च्छकार, वर्वर्त्ताश्चकार, वरीवर्त्ताश्चकार । वरिवृत्त्यात्, वर्वृत्त्यात्,
 वरीवृत्त्यात् । वरिवर्त्तिता, वर्वर्त्तिता, वरीवर्त्तिता । वरिवर्त्तिष्यति,
 वर्वर्त्तिष्यति, वरीवर्त्तिष्यति । अवरिवर्त्तिष्यत्, अवर्वर्त्तिष्यत्, अव-
 रीवर्त्तिष्यत् । अवरिवर्त्तीत्, अवर्वर्त्तीत्, अवरीवर्त्तीत् । वञ्च्-
 वनीवञ्चीति ' वञ्चस्तेस—' इत्यादिना पूर्वं नोऽन्त, वनीवञ्चित् ।
 वनीवञ्चीपि, वनीवञ्चि । वनीवञ्च्यात् । वनीवञ्चीतु, वनीवञ्चतु ।
 वनीवञ्चि । अवनीवञ्चीत्, अवनीवञ्च । वनीवञ्चाश्चकार ।
 वनीवञ्च्यात् । वनीवञ्चिना । वनीवञ्चिष्यति । अवनीवञ्चीत् ।
 गन्लु—जङ्गमीति, जङ्गन्ति । जङ्गतः ' यमिरपि ' इत्यादिना
 मो लुक् । जङ्गमति । जङ्गमीपि, जङ्गसि जङ्गयः जङ्गय ।
 जङ्गमीमि, जङ्गन्मि जङ्गन्वः जङ्गन्मः । जङ्गम्यात् ।
 जङ्गमीतु, जङ्गन्तु । जङ्गहि । अनङ्गमीत्, अनङ्गन् । जङ्गमाश्च-
 कार । जङ्गम्यात् । जङ्गमिता । अनङ्गमीत् । हन्—वधेऽर्थे ङ्नीः
 जेङ्घ्नेति, जेङ्घ्नीयति । जेङ्घ्नीयात् । जेङ्घ्नेतु, जेङ्घ्नीतु । जेङ्घ्नीहि ।
 अजेङ्घ्नीयात्, अजेङ्घ्नेत् । जेङ्घ्नीयाश्चकार । अजेङ्घ्नीयात् ।
 रषादन्यत्र गतौ जङ्घ्नीति, जङ्घ्न्ति जङ्घ्तः जङ्घ्नति ।
 जङ्घ्नीपि, जङ्घ्सि जङ्घयः जङ्घय । जङ्घ्नीमि, जङ्घन्मि
 जङ्घ्न्वः जङ्घन्मः । जङ्घ्न्यात् । जङ्घ्नीतु, जङ्घन्तु । हो तु जहि ।

अजह्नीत्, अजह्न् अजह्नाताम् अजह्न्तुः । जह्नाश्चकार ।
अजह्नीत् । ये तु 'यमिरमि-' इति लुगभावं विदति चं
'अहन्पञ्चमस्य' इति हन्तेरपि दीर्घत्वमिच्छन्ति तन्मते तसि
जहान्तः । जहान्यः । हौ जह्वांहि इत्याद्यपि भवति । आशिषि
वध्यात् । अद्यतन्याम् अवधीत् प्रकृतिग्रहणे यङ्लुपोऽपि ग्रहणात् ।
चं भक्षणे चञ्चुरीति, चञ्चूर्ति चञ्चूर्तं चञ्चुरति । चञ्चू-
र्यात् । चञ्चुरीत्, चञ्चूर्तु । चञ्चूर्हि । अचञ्चुरीत्, अचञ्चूः ।
चञ्चुराश्चकार । चञ्चूर्यात् । अचञ्चुरीत् । स्तुदु-चोस्कुन्दीति,
चोस्कुन्ति चोस्कुन्तः चोस्कुन्दति । चोस्कुन्धात् । चोस्कुन्दी-
त्, चोस्कुन्तु । चोस्कुन्धि । अचोस्कुन्दीत्, अचोस्कुन् अचो-
स्कुन्ताम् अचोस्कुन्दुः । अचोस्कुन्दीः, अचोस्कुन् । चोस्कुन्दा-
श्चकार । चोस्कुन्दिता । अचोस्कुन्दीत् । खन् चहन्ति, चह्नीति ।
चह्नातः 'आः खनिसनिमन' इत्याः । चह्नति । चह्नीपि,
चह्न्सि चह्नायः चह्नाय । चह्नीमि, चह्न्मि चह्न्वः
चह्न्मः । 'ये नवा' चह्न्यात्, चह्नायात् । चह्नीत्,
चह्न्तु, चह्नातात् चह्नाताम् चह्न्तु । चह्नाहि । अचह्न्-
नीत्, अचह्न् अचह्नाताम् अचह्न्तुः । चह्नाश्चकार ।
चह्न्यात् । चह्नीता । चह्निप्यति । अचह्नीत्, अच-
ह्नीत् । यु-योयवीति, योयोति योयुतः योयुवति । केचित्तु
औत्त्वमपीच्छन्ति योयौति । योयुयात् । योयरीत्, योयोत् ।
अयोयरीत्, अयोयोत् । योयवाश्चकार । अयोयावीत् । ण्

नोनवीति, नोनोति । अनोनवीत्, अनोनोत । अनोनावीत् ।
 हाक्- जहेति, जहाति ' न हाको ह्यपि ' इति पूर्वमात्त्व न ।
 जहीत जहति । जहीयात् । जहेत्, जहात् । अजहेत्, अज-
 हात् अजहीताम् अजहु । जहाञ्चकार । जहीयात् । जहिता ।
 जहिष्यति । अजहासीत् । दा-दादेति, दादाति दात्त दादति ।
 दादेषि, दादासि दात्य । दाद्यात् । दादेत्, दादात्, दात्तात्
 दात्ताम् । देहि, दात्तात् दात्तम् दात्त । अदादेत्, अदादात्
 अदात्ताम् अदाहु । दादाञ्चकार । दादेयात् । दादिता । दादि-
 प्यति । अदादात् । धे- दाधेति, दाधाति । दाध्यात् ।
 दाधेत्, दाधात् । धेहि । अदाधेत्, अदाधात् अदात्ताम् अदाधु ।
 दाधाञ्चकार । दाधेयात् । अदाधात्, अदाधामीत् । दृक् शोषने
 दाव् ल्यने दादाति, दादेति । दादीयात् । दादेत्, दादात् ।
 दादीहि । अदादेत्, अदादात् । अदादासीत् । स्वप्-यङ्लुप्यपि
 यृति सोपुपीति, सोपोप्ति सोपुप्त सोपुपति । सोपुप्यात् ।
 सोपुपीत्, सोपोप्त् । असोपुपीत्, असोपोप् । सोपुपाञ्चकार ।
 सोपुप्यात् । सोपुपिता । सोपुपिप्यति । असोपुपिप्यत् । अस्-
 पोपीत् । केचिद् यृत नैच्छन्ति तन्मते सास्वप्ति । साम्प्यात् ।
 सास्वप्त्, सास्वपीत् । असास्वप्, अमास्वपीत् । सास्वपाञ्च-
 कार । सासुप्यात् । सास्वपिता । असास्वापीत्, असास्वपीत् ।
 कृ विक्षेपे- चाक्रीति, चाकर्ति चाक्रीत् चाक्रि रति । चाकीर्यात् ।
 चाक्रीत्, चाकर्त्, चाक्रीर्त् । चाक्रीर्हि । अचाक्रीत्, अचाक्-

अचाकीर्ताम् अचाकरुः । चाकराञ्चकार । चाकीर्तात् । चाक-
रिता, चाकरीता । चाकरिष्यति, चाकरीष्यति । अचाकरिष्यत्,
अचाकरीष्यत् । अचाकारीन् । तृ—तातरीति, तातर्ति तातीर्तः ।
तातीर्यात् । तातरीतु, तातर्तु । अतातरीत्, अतातः । तातराञ्च-
कार । तातीर्यात् । तातरीता, तातरिता । तातरीष्यति, तातरि-
ष्यति । अतातारीत् । ऋ—यङ्लुपि द्वित्वे पूर्वस्य ऋतोऽत्वे
‘रितौ च लुपि’ इति रागमेअट् इति रूपम् ; रिरि आगमे च अरिक्त,
अरीक्त तत्र ‘पूर्वस्यास्वे स्वरे’ इतीयादेशे अरियृ । अत्र केचि-
दियादेशं नैच्छन्ति इति यत्वे अर्यृ इति रूपं भवति ततो
विभक्तिः । स्वमते तु अट्—अरियृ—इत्येतयोः विभक्तौ रूपाणि
लिख्यन्ते अररीति, अरर्ति अरृतः । अन्ति प्रत्यये अट्+अन्ति
इति स्थिते ‘इवर्णादेः’ इति रत्वे ‘रो रे लुक्’ इति रो लुकि
पूर्वस्य दीर्घत्वे च आरति । अररीषि, अरर्षि अरृत्यः अरृत्य ।
अररीमि, अरर्मि अरृतवः अरृतमः । अरृयात् अरृयाताम्
अरृत्युः । अररीतु, अरर्तु, अरृतात् अरृताम् आरतु । अरृहि,
अरृतात् अरृतम् अरृत । अरराणि अरराव अरराम । आररीत्,
आरः आरृताम् आररुः । आररीः, आरः आरृतम्
आरृत । आररम् आरृतव आरृतम । अरराञ्चकार, अरराम्बभृम,
अररामाप्त । आरियान् ‘रिः शस्याशीर्षे’ इति रिः ‘रो रे
लुक्’ इति लुदीर्घे च । अररिता । अररिष्यति । आररिष्यत् ।
आरारीत् आरारिष्टाम् आरारिषुः । आरारीः आरारिष्टम् आरा-

प्यति, जरीगर्धिष्यति । अजरिगर्धिष्यत्, अजरीगर्धिष्यत् ।
अजरिगर्धीत्, अजरीगर्धीत्, अजर्गर्धीत् । प्रच्छ् झीप्तायाम् ।
अत्रापि ग्रहधातोरिव

लुप्यवृद्धेनत् । ७ । ४ । ११२ ।

इत्यत्र व्युद्धर्जनाद् यङ्लुपि व्युद् भवति । परिपृच्छीति,
परीपृच्छीति, पर्पृच्छीति । व्युति द्वित्वे ' अनुनासिके ' इति च्छः
ज्ञात्वे ' यजसृजमृज—' इति शः पत्वं गुणे च परिपर्ष्टि, परीपर्ष्टि,
पर्पष्टि । परिपृष्टः, परीपृष्टः, पर्पृष्टः । परिपृच्छति, परीपृच्छति,
पर्पृच्छति । परिपृच्छयात् । परिपृच्छीतु, परिपर्ष्टु । हौ परिपृष्ट्वादि ।
अपरिपृच्छीत्, अपरिपर्ष्ट् । परिपृच्छाश्चकार । परिपृच्छिता । परि-
पृच्छिष्यति । अपरिपृच्छिष्यत् । अपरिपृच्छीत् । हयू गतौ । जाहयीति,
जाहति जाहतः जाहयति । जाहय्यात् । जाहयीतु, जाहतु । जाहहि ।
अजाहयीत्, अजाहयत् । जाह्याश्चकार । अजाहयीत् । हर्य गति-
कान्त्योः । जाहरीति, जाहर्ति जाहर्तः जाहर्षति । अजाहरीत् ।

मव्यविश्रिविज्वरित्वरेरूपान्त्येन । ४ । १ । १०९ ।

एषां धातूनामनुनासिकादौ स्वीं शुडादौ च प्रत्यये परे वकारस्यो-
पान्त्येन सहोद् भवति । ज्वर्-जान्वरीति, जाजूर्ति जाजूर्तः जान्व-
रति । जाजूर्यात् । जान्वरीतु, जाजूर्तु । अजान्वरीत्, अजाजूः ।
जान्वराश्चकार । जान्वरिता । जान्वरिष्यति । अजान्वरीत् ।
ताम्-तात्वरीति, तानूर्ति । अतात्वरीत्, अतात्वरीत् । मव्-माम्वीति,

मामोति मामूतः मामवति । मामवीमि, मामोमि मामूः
मामूमः । हौ मामूहि । अमामवीत्, अमामोन् । अमामावीत्,
अमामवीत् । तूर्वीं यूवीं दूर्वीं धूर्वीं हिंसायाम् । सेतूर्वीति ।

राल्लुकः । ४ । १ । ११० ।

रकारात् परयोः ऋवोरनुनासिकादौ क्वौ ध्रुवादौ च प्रत्यये
परे लृग् भवति । तोतोर्ति तोतूर्तः तोतूर्वति । अतोतूर्वीत्,
अतोतोः । एवं तोयूर्वीति, तोयोर्ति तोयूर्तः तोयूर्वति । दोदूर्वीति,
दोदोर्ति । मूर्च्छ-मोमूर्च्छीति, मोमोर्ति मोमूर्तः । मोमूर्च्छीत्,
मोमोर्तु । मोमूर्हि । अमोमूर्च्छीत्, अमोमोः । मोमूर्च्छीश्चकार ।
अमोमूर्च्छीत् ।

इति यङ्लुवन्तप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ नामधातुप्रक्रिया ।

द्वितीयायाः काम्यः । ३ । ४ । २२ ।

•द्वितीयान्ताद् नाम्न इच्छार्थे काम्यः प्रत्ययो वा भवति । इदमिच्छतीति इदंकाम्यति । इदंकाम्येत् । इदंकाम्यतु । ऐदंकाम्यत् । इदंकाम्याञ्चकार । इदंकाम्य्यात् । इदंकाम्यिता अत्र ' योऽशिति ' इति यस्य लुगू न धातोर्व्यञ्जनात् परस्य यस्याभावात् । इदंकाम्यिष्यति । ऐदंकाम्यिष्यत् । ऐदंकाम्यीत् । पुत्रमिच्छति पुत्रकाम्यति । अपुत्रकाम्यत् । पुत्रकाम्याञ्चकार । पुत्रकाम्यिता । अपुत्रकाम्यीत् । स्व. इच्छति स्व काम्यति । दिवमिच्छति द्युकाम्यति । अद्युकाम्यीत् । मामिच्छति मत्काम्यति । युष्मानिच्छति युष्मत्काम्यति । राजकाम्यति । धू काम्यति । अधू काम्यीत् । भवत्काम्यति । एककाम्यति । धनकाम्यति । स्वस्तिकाम्यति । हविष्काम्यति । सर्पिष्काम्यति । वनुष्काम्यति ' नामिनस्तयोः ष ' इति ष । तेजस्काम्यति । ध्रेयस्काम्यति ' रोः काम्ये ' इति स ।

अमाद्ययात् क्यन् च । ३ । ४ । २३ ।

मरारान्तं नामाव्ययं च यजिन्वा द्वितीयान्ताद् नाम्न इच्छार्थे क्यन् काम्यश्च वा भवत । पुत्रमिच्छति इति क्यनि—

क्यनि । ४ । ३ । ११२ ।

क्यनि परे अवर्णस्य ईकारो भवति । पुत्रीयति । पुत्रीयेत् ।
 पुत्रीयतु । अपुत्रीयत् । पुत्रीयाच्चकार । पुत्रीयिता । पुत्रीयिष्यति ।
 अपुत्रीयिष्यत् । अपुत्रीयीत् । खट्वामिच्छति खट्वीयति । माली-
 यति । निधीयति 'दीर्घश्चिच्च-' इति दीर्घः । पटूयति । दात्रीयति
 ' ऋतो रीः ' इति रीः । पित्रीयति । मात्रीयति । स्वस्त्रीयति ।
 रायमिच्छति रैयति । गामिच्छति गयति, नावमिच्छति नाव्यति
 ' व्यक्ये ' इत्य्वावौ । गार्ग्यमिच्छति गार्गीयति ' आपत्यस्य
 क्यच्च्योः ' इति यस्य लुङ् । राजीयति । अहः इच्छति अहर्यति ।
 यमिच्छति ययति । तयति । एतयति । अदस्यति । सर्पिष्यति ।
 क्षुधार्तः सन्नशनमिच्छति अशनायति, तृषार्तः सन्नुदकमिच्छति
 उदन्यति, गृद्धः सन् धनमिच्छति धनायति एते त्रयः ' क्षुत्तृङ्ग-
 र्धेऽशनायोदन्यधनायम् ' इति निपात्यन्ते । अन्यत्र अशनीयति,
 उदकीयति, धनीयति । वृषमिच्छति वृषस्यति, अधमिच्छति अध-
 स्यति ' वृषाश्वाद् मैथुने स्तोऽन्तः ' इति स्तोऽन्तः । वृषस्याश्वस्यशब्दौ
 मैथुनेच्छापर्यायो मनुष्यादावपि प्रयुज्येते । लक्ष्मणं सा वृषस्यन्ती,
 सा तम् अश्वस्यति । मैथुनादन्यत्र वृषीयति, अश्वीयति । तृष्णायां
 ' अस् च लौल्ये ' इति अस् सञ्चान्तो भवति । लोलुपः सन् दधि
 इच्छति दध्यस्यति, दधिस्यति । एवं मध्यस्यति, मधुस्यति ।
 मान्ताव्ययनिषेधात् इदमिच्छति, किमिच्छति, स्वस्तीच्छतीत्यादौ
 वाक्यमेव ।

आधाराच्चोपमानादाचारे । ३ । ४ । २४ ।

मान्ताव्ययवर्जितादुपमानवाचिनो द्वितीयान्तादाधाराच्च नाम्न
आचारार्थे क्यन् वा भवति । पुत्रमिवाचरति पृत्रीयति च्छात्रमुपा-
ध्याय । प्राप्तादे इवाचरति प्राप्तादीयति कुट्यां भिक्षुः ।

कर्तुः क्विब् गल्भक्लीबहोडात् तु ङित् । ३ । ४ । २५ ।

कर्तुरुपमानवाचिनो नाम्न आचारार्थे क्विब् वा भवति, स च
गल्भक्लीबहोडात् ङिब् भवति, तेनात्मनेपदम् । जिन इवाचरति
जिनति । बुधति । अ इवाचरति अति अतः अन्ति । असि
अथः अथ । आभि आव आम । एत् एताम्
एयु । एः एतम् एत । एयम् एव एम । अतु अतात्
अताम् अन्तु । अ, अतात् अतम् अत । आनि
आव आम । आत् आताम् आन् । आ. आतम्
आत । आम् आव आम । आ आतु. ओः । 'इय ।
आधु आ । आ एव एम । यात् यास्ताम् यासु 'अतः'
इत्यकारलोप । इता इतारौ इतारः । इप्यति इप्यतः इप्यन्ति ।
इप्यत् इप्यताम् इप्यन् । इत् इष्टाम् इष्टु । ' सर्वेभ्यो लोपः '
इति न्यायाद्, अन्यथा वृद्धौ ऐप्यत् ऐप्यताम् ऐप्यन् । ऐत्
ऐष्टाम् ऐष्टु । मालेवाचरति मालाति । मालायात् । मालातु ।
मालाहि । अमालात् । मालाञ्छर । मालिता । मालिप्यति ।
अमालासीत् । कविरिवाचरति कवयति । कवयेत् । कवयतु ।

अकवयत् । कवयाश्चकार । कवीयात् । कवयिता । अकवयिष्यत् ।
अकवयीत् । गल्मते । क्लीबते । होढते । पय इवाचरति

सो वा लुक् च । ३ । ४ । २७ ।

सकारान्तात् कर्तुरूपमानवाचिनो नाम्न आचारार्ये क्यङ् वा
भवति, तद्योगे सो वा लुक् च । पयस्यते, पयायते । यशस्यते,
यशायते । चन्द्रमस्यते, चन्द्रमायते ।

पयङ् । ३ । ४ । २६ ।

कर्तुरूपमानवाचिन आचारार्ये क्यङ् वा भवति । हंस इवा-
चरति हंसायते ।

ओजोऽप्सरसः । ३ । ४ । २८ ।

आभ्यां कर्तुरूपमानाभ्यामाचारार्ये क्यङ् भवति वा, सश्च लुक्
च । ओजस्वीराचरति ओजायते । अप्सरायते ।

चक्षुषे भृशदेः स्तोः । ३ । ४ । २९ ।

कर्तुरूपमानाद् भृशादंर्नाम्नः चक्षुषे क्यङ् वा भवति । यया-
सन्मये स्तोः लुक् च । अभूतनन्नाश्चक्षुष्य । अभृगो भृशो
भवति भृशायते । उन्मनायने । अवेहन् वेहद् भवति वेहायने ।
कर्तृगित्येव अभृशं भृश करोति । चक्षुष्य इति स्मि भृशो भवति ।

दान्-लोहितादिभ्यः शिच् । ३ । ४ । ३० ।

दानन्नेभ्यो लोहितादिभ्यश्च श्चिः चक्षुषे शिच्
भाति । पश्यत्यवे, पश्यत्यनि । लोहितायते, लंहे-

कर्तुरित्येव अपटपटा पटपटा करोतीत्यत्र न भवति । च्यर्थ इत्येव । लोहितो भवति ।

कष्टकसकृच्छ्रसत्रगहनाय पापे क्रमणे । ३ । ४ । ३१ ।

एभ्यः पापवृत्तिभ्यः चतुर्थ्यन्तेभ्यः क्रमणेश्ये क्यङ् वा भवति । कष्टाय क्रमते कष्टायते । एवं कक्षायते, कृच्छ्रायते, सत्रायते, गहनायते पापायोत्सहत इत्यर्थः ।

रोमन्धाद् व्याप्यादुच्चर्चणे । ३ । ४ । ३२ ।

अभ्यवहतं द्रव्यं रोमन्ध, उद्गीर्य चर्चणमुच्चर्चणम् । अस्मिन्नर्थे रोमन्यात् कर्मणः क्यङ् वा भवति । रोमन्धमुच्चर्चयति रोमन्यायते । उच्चर्चण इति किम्, कीदृशो रोमन्धं वर्तयति ।

फेनोष्मवाष्पधूमादुद्गमने । ३ । ४ । ३३ ।

एभ्यः कर्मभ्य उद्गमनेष्ये क्यङ् वा भवति । फेनमुद्गमति फेनायते । उष्मायते । वाष्पायते । धूमायते ।

सुखादेरनुभवे । ३ । ४ । ३४ ।

सुखादिभ्यः कर्मवाचिभ्योऽनुभवेऽर्थे क्यङ् वा भवति । सुखमनुभवति सुखायते । दुःखायते ।

शब्दादेः कृतौ वा । ३ । ४ । ३५ ।

एभ्यः कर्मभ्यः कृतावर्थे क्यङ् वा भवति । शब्दं करोति शब्दायते । वैरायते । पक्षे णिच् शब्दयति । वैरयति ।

अङ्गाद् निरसने णिङ् । ३ । ४ । ३८ ।

अङ्गवाचिनः कर्मणो निरसनेऽर्थे णिङ् वा भवति । हस्तं
निरस्यति हस्तयते ।

पुच्छादुत्परिव्यसने । ३ । ४ । ३९ ।

पुच्छात् कर्मण उदसने पर्यसने व्यसने असने चार्थे णिङ्
वा भवति । पुच्छमुदस्यति पर्यस्यति व्यस्यति उत्पुच्छयते । परि-
पुच्छयते । विपुच्छयते । पुच्छयते ।

भाण्डात् समाचितौ । ३ । ४ । ४० ।

भाण्डात् कर्मणः समाचितावर्थे णिङ् वा भवति । भाण्डं
समाचिनोति सम्भाण्डयते । एवं परिभाण्डयते । ' परिवानार्जने
चीवरादपि वस्तव्यः ' चीवरं परिषत्ते परिचीवरयते । संचीवरयते ।

तपसः क्यन् । ३ । ४ । ३६ ।

अत्मात् कर्मणः कृतार्थे क्यन् भवति । तपः करोति
तपस्यति ।

नमोवरिवश्चिग्रहोऽर्चासेवाऽऽध्वर्ये । ३ । ४ । ३७ ।

एभ्यः कर्मभ्यो ययामङ्ग्यमर्चादिषु क्यन् वा भवति । नमः-
अर्चो करोति नमस्यति । वरिवस्यति विजयधर्मसूरि सिंहः । चिग्रं
करोति चित्रीयते ।

शुचृद्गर्धेऽशनायोदन्यधनायम् । ४ । ३ । ११३ ।

एप्क्वयेंपु यथासङ्ख्यमेते क्यन्नन्ता निपात्यन्ते । अशनायति ।
उदन्यति । धनायति । क्षुधादाविति किम् । अशनीयति, उद-
कीयति, धनीयति दानाय ।

वृषाश्वाद् मैथुने स्तोऽन्तः । ४ । ३ । ११४ ।

मैथुनार्याभ्यामाभ्यां क्यनि स्तोऽन्तो भवति । वृषस्त्विति ।
अश्वस्त्यति ।

अम् च लौल्ये । ४ । ३ । ११५ ।

लौल्ये गम्ये क्यनि परे नाम्नोऽस्र सश्चान्तो भवति । लवण-
स्यति उद्गः ।

णिञ् बहुलं नाम्नः कृगादिषु । ३ । ४ । ४२ ।

कृगादीनां धातूनामर्थे नाम्नो णिञ् बहुलं भवति । मुण्डं
करोति मुण्डयति । पटुमाचष्टे पटयति । कृतं गृह्णाति कृतयति ।
वखं समाच्छादयति संवखयति । लवणं करोति लवणयति व्यञ्जनम् ।
मिश्रं करोति मिश्रयति धान्यम् ।

व्रताद् भुजितन्निवृत्त्योश्च । ३ । ४ । ४३ ।

शास्त्रविहितो नियमो व्रतम् । व्रतशब्दाद् भुज्यर्थे तन्निवृत्त्यर्थे
च वर्तमानात् कृगादीनामर्थे णिञ् बहुलं भवति । पयसो व्रतं करोति
पयो व्रतयति पय एवाद्य मया भोक्तव्यं नान्यदिति व्रतं करोतीत्यर्थः ।
सावद्यान्नस्य व्रतं करोति सावद्यान्नं व्रतयति सावद्यान्नं मया न
भोक्तव्यमित्यर्थः ।

सत्यार्थवेदस्याः । ३ । ४ । ४४ ।

एषां णिच्संनियोगे आकारो भवति । संत्यमाचष्टे करोति वा सत्यापयति । अर्यापयति । वेदापयति ।

श्वेताश्वभतरगालोडिताह्वरकस्याश्वतरेतकलुक् । ३ । ४ । ४५ ।

एषां णिच्संनियोगे वयासङ्ख्यमधादिशब्दस्य लुग् भवति । श्वेताश्वमाचष्टे करोति वा श्वेतयति । एवम् अश्वयति । गालोडयति । आह्वयति । ‘ प्रियादिशब्दानां णौ प्रादय आदेशा वन्तेत्याः ’ प्रियमाचष्टे प्रापयति, अपिप्रपत् । स्थिरमाचष्टे स्थापयति, अतिष्ठपत् । स्फिरमाचष्टे स्फापयति, अपिस्फपत् नैकस्वराणामिति निषेधाद् न समानलोपित्वम् । उहं वरयति । गुहं गरयति, अजगरत् । बहुल बंहयति, अबबंहत् । तृप् प्रययति, अतप्रपत् । दीर्घमाचष्टे द्राघयति, अदद्रयत् । वृद्धं वर्पयति, अबवर्पत् । वृन्दार्कं वृन्दयति, अबवृन्दत् । वाडमाचष्टे सावयति, अससावत् । अन्तिकं नेदयति, अनिनेदत् । वृद्धं ज्ययति, अजिज्यत् । प्रशस्यं श्रयति अशिश्नत्—एकस्वरत्वान्न लुगिति न समानलोपित्वम् । एवम् अल्पं कनयति, अल्पयति । युवानमाचष्टे कनयति, अचीकनत् वा यवयति, अययवत् । पृथुं प्रययति, अपप्रयत् । मृदुं म्रदयति, अमम्रदत् । नृशं भ्रशयति, अबभ्रशत् । कृशं कशयति, अचकशत् । दृढं द्रढयति, अदद्रदत् । परिवृद्धं परिद्रढयति, अपपरिद्रदत् । चहुं भूययति, अवभूयत् । स्यूलं स्यूयति, अतस्यूवत् । दूरं दूययति, अददवत् ।

ह्रस्वं ह्रसयति, अह्रसत् । क्षिप्रं क्षेपयति, अक्षेपत् । क्षुद्रं
क्षोदयति, अक्षोदत् । पठं पठयति ' नामिनोऽकलिहलेः ' इति
कलिहलिवर्जनात् पूर्व वृद्धौ पश्चाद् औकारलोपेनासमानलोपित्वात्
अपीपटत् । ऊढिमाचष्टे ऊढयति, औजिढत् । शूनीमाचष्टे पुंवद्भा-
वाद् ' नैकस्वराणाम् ' इति अन्त्यस्वरादिलोपनिषेधाच्च श्वानयति
कलिहलिवर्जनाद् नाम्नोऽपि णौ परे वृद्धिः ज्ञापितेति वृद्धिः
विद्वांसं विद्वयति, अविविद्वत् । उदद्यमाचष्टे ' उदच् उदीच् ' इत्यत्र
णेरवर्जनात् उदयति । प्रत्यङ्गं प्रत्ययति । श्रियं श्राययति ।
गां गवयति । रायं राययति । नावं नावयति, अनूवत् । स्वः
स्वयति अन्ययानामन्त्यस्वरादेर्लोपः । स्रग्विणं स्रगयति, श्रीमन्तं
श्राययति, धीमन्तं धाययति णौ मत्वर्णययोः विन्मतोर्लुक् ।
प्रयस्विनीं पययति । त्वामाचष्टे त्वदयति । युवां युष्मान् वाऽऽचष्टे
युष्मयति । सध्वञ्चं सध्वयति, अससध्वत् । देवद्वञ्चं देवद्वयति,
अदिदेवद्वत् । अदधञ्चं अदधयति, अदधत् । अमुमुयद्यमाचष्टे
अमुमुययति, आमुमुययत् । सध्वञ्चादौ निमित्तापाये नैमित्ति-
कस्याप्यभावेः ' न चिन्त्यते, अन्यया सहयति वा सधाययति;
देवद्राययति, अमुमुभाययति इत्यादयो भवेयुः ।

इति नामधातुप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ कण्ड्वादिप्रक्रिया ।

धातोः कण्ड्वादेर्यक् । ३ । ४ । ८ ।

एभ्यो धातुभ्यः स्वायें यक् प्रत्ययो भवति । कण्ड्व् गान्न-
विषर्षणे । कण्ड्वयति, कण्ड्वयते । महीङ् पूजायाम् महीयते । मन्तु
अपराधे रोपे च मन्तूयति । क्लृप् पूजाभाधुर्ययोः क्लृपयति ।
असु असूप् उपतापे च असूयति, असूयते । लेट् लोट् धौत्यै
दीप्तौ । लेट्यति । लोट्यति । इरस् इरञ् इरग् ईर्ष्यार्याः इर-
स्यति, इरज्यति, ईर्यति, ईर्यते । उपस् प्रभातीभावे, उपस्यति,
वेद् धौत्यै स्वप्ने च वेद्यति । मेघा आशुग्रहणे, मेघायति । कुपुभ्
क्षेपे कुपुभ्यति । मगध् परिवेष्टने मगध्यति । नीच दास्ये नीच्यति ।
तन्तस् पम्पस् दु खे तन्तस्यति, पम्पस्यति । सुख् दु ख् तत्स्वि-
यायाम् सुख्यति, दु.ख्यति । सपर् पूजायाम् सपर्यति । अरद्
आराकर्मणि अरर्यति । भिपञ् चिकित्सायाम् भिपन्यति ।
भिष्णञ् उपसेवायाम् भिष्णन्यति । इषुध् शरधारणे इषुध्यति ।
चरण् वरण् गतौ चरण्यति, वरण्यति । चुरण् चौयै चुर-
ण्यति । तुरण् त्वरायाम् तुरण्यति । मुरण् धारणे पोषणे च मुर-
ण्यति । गट् वास्तस्त्वनने गट्ठयति । एला केला खेला विलासे । एल-
यति, कैलायति, खेलायति । लेखा लेख्यति । लिट् अल्पकुत्सनयोः
लिट्यति । लाट् जीवने लाट्यति । हणीङ् लज्जा-रोपयोः हणीयते । रेखा

श्लाघासादनयोः रेख्यति । द्रवस् परिताप-परिचरणयोः द्रवस्यति ।
तिरस् अन्तर्धौ तिरस्यति । अगद् नीरोगत्वे अगद्यति । उरस्
बलाधौ उरस्यति । तरण् गतौ तरण्यति । पयस् प्रसृतौ पयस्यति ।
सम्भूयस् प्रभूतभावे सम्भूयस्यति । अम्बर् सम्भर् संभरणे अम्बर्यति,
सम्भर्यति । आकृतिगणोऽयम् ।

इति कण्द्वादिगणः समाप्तः ।

अथ प्रत्ययमाला ।

कण्डूयितुमिच्छतीति सनि ' सन्यङ ' इति एकस्वरस्या-
द्यवयवस्य द्वित्वे प्राप्ते

कण्द्वादेस्तृतीयः । ४ । १ । ९ ।

कण्द्वादेर्द्वित्वभाज एकस्वरोऽशः तृतीय एव द्विर्भवति ।
कण्डूयियिपति । असूयियिपति ।

नाम्नो द्वितीयाद् यथेष्टम् । ४ । १ । ७ ।

स्वरादेर्नामधातोर्द्वित्वभाजो द्वितीयादारभ्यैकस्वरोऽशो यथेष्टं द्विर्भ-
वति । अश्वमिच्छति अश्वीयति । अश्वीयितुमिच्छति अशिथी-
यिपति, अश्वीयियिपति, अश्वीयिपिपति ।

अन्यस्य । ४ । १ । ८ ।

(-२२९)

व्यञ्जनादेर्नामिवातोद्वित्वभाज एरुस्वरोंऽशो यथेष्टं प्रथमाद्
द्विर्भवति । पुनमिच्छति पुत्रीयति, पुत्रीयितुमिच्छति पुपुत्रीयिपति,
पुतिरीयिपति । पुत्रीयिपति । पुत्रीयिपति ।

यिः सन् वेर्ष्यः । ४ । १ । ११ ।

द्वित्वभाज ईर्ष्यः सन् यिश्च वा द्विर्भवति । ईर्ष्यिपति ।
ईर्ष्यिपति । प्रियमाचष्टे प्रापयति, प्रापयितुमिच्छति पिप्रापयि-
यति, प्रापयिपति, प्रापयिपति, प्रापयिपति । पुनः पुनः
भवन्तमिच्छन्तं प्रयुयुक्षते अर्थात् पुनः पुनः बुभूषन्तं प्रयुयुक्षते
इत्यत्र यङ् सन् णिङ् सन् इति प्रत्ययचतुष्टयान्तस्य बोभूयिपति
द्वित्वे कृते पुनः द्वित्वं न भवतीत्येकमेव रूपम् । पुनः पुनः भवन्तं
प्रयुयुक्षते इति यङ्णिच्सन्तस्य बोभूयिपति ।

इति त्रिवाच्यन्तप्रत्ययमात्रा समाप्ता ।

अथ पदविभागप्रक्रिया ।

पराणि कानानशौ चात्मनेपदम् । ३ । ३ । २० ।

सर्वविभक्तौ नां पराणि नव नव वचनानि कानानशौ चात्मने-
: पदानि भवन्ति । ते, आते, अन्ते । से, आये, ध्वे । ए, वहे,
महे इत्यादयः ।

इङितः कर्तरि । ३ । ३ । २२ ।

इदितो ङितश्च घातोः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । एधते । एध-
मानः । शेते । शयानः ।

क्रियाव्यतिहारेऽगतिर्हिंसाशब्दार्थहसोद्बह्वान-
न्योन्यार्थे । ३ । ३ । २३ ।

अन्यस्य कर्तुमिच्छाविषयीभूतायाः क्रियाया अन्येन करणं
क्रियाव्यतिहारः । तदयाद् गतिर्हिंसाशब्दार्थहसवर्जिताद् ह्वहिभ्यां
च कर्तर्यात्मनेपदं भवति, न तु अन्योन्येत्तरेतरपरस्परशब्दयोगे ।
क्रियाव्यतिहारश्च व्यतिना द्योत्यते इति व्यती प्रयोक्तव्यौ ।
व्यतिलुनते । व्यतिहरन्ते । व्यतिवहन्ते । गत्यादिवर्जनं किम् ?
व्यतिसर्पन्ति, व्यतिर्हसति, व्यतिजल्पन्ति । अनन्योन्यार्थ इति
किम् ?—परस्परं व्यतिलुनन्ति ।

निविशः । ३ । ३ । २४ ।

निपूर्वाद् विदोरात्मनेपदं भवति । निविशते ।

उपसर्गादस्योहो वा । ३ । ३ । २५ ।

उपसर्गपूर्वाभ्यामाभ्यां कर्तर्यात्मनेपदं वा भवति । विपर्यस्यति,
विपर्यस्यते । समूहति, समूहते ।

उत्स्वराद् युजेरयज्ञतत्पात्रे । ३ । ३ । २६ ।

उत्पूर्वात् स्वरान्तोपसर्गपूर्वाच्च युजेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति,
न चेद् यज्ञे यत् पात्रं तद्विषयो युज्वात्वर्यः । उद्युङ्क्ते । उपयु-
ङ्क्ते । उत्स्वरादिति किम् ? संयुनक्ति । अयज्ञतत्पात्र इति किम् ?
द्वन्द्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति ।

परिण्यवात् क्रियः । ३ । ३ । २७ ।

एभ्यः क्रियः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । परिक्रीणीते । विक्री-
णीते । अवक्रीणीते । उपसर्गादित्येव उपरि क्रीणाति ।

परावेर्जेः । ३ । ३ । २८ ।

आभ्यां परात् जयतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । पराजयते ।
विजयते । उपसर्गादित्येव बहुवि जयति वनम् ।

समः क्षणोः । ३ । ३ । २९ ।

सम्पूर्वात् क्षणौतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । संक्षणुते शस्त्रम् ।
समिति किम् ? क्षणौति । उपसर्गादित्येव आयसं क्षणौति ।

अपस्किरः । ३ । ३ । ३० ।

अपात् किरतेः सस्सङ्कात् कर्तर्यात्मनेपदं भवति ।

अपाच्चतुष्पात्पक्षिणुनि हृष्टान्नाश्रयार्थे । ४ । ४ । ९५ ।

अपपूर्वात् किरतेः चतुष्पादि पक्षिणि शुनि च कर्तरि
यथासङ्ख्यं हृष्टे अन्नार्थिनि आश्रयार्थिनि चार्थे स्सङादिर्भवति ।
अपस्किरते गौ हृष्ट , कुक्कुटो अन्नार्थी, आ आश्रयार्थी च ।

वौ विकिरो वा । ४ । ४ । ९६ ।

पक्षिणि वाच्ये विपूर्वात् किरतेः स्सङादिर्वा भवति । विकिरः,
विकिरो वा ।

प्रात् तुम्पतेर्गवि । ४ । ४ । ९७ ।

प्रपूर्वात् तुम्पतेः गवि कर्तरि स्सङादिर्भवति । प्रस्तुम्पति गौः ।

उदधरः साप्यात् । ३ । ३ । ३१ ।

उत्पूर्वात् साप्यात् चरतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । मार्गम् ।
उचरते साप्यादिति किम् ? धूम उचरति ।

सप्तस्तृतीयया । ३ । ३ । ३२ ।

तृतीयान्तेन योगे सति सम्पूर्वाचरतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति ।
अध्वेन संचरते ।

क्रीडोऽकूजने । ३ । ३ । ३३ ।

कूजनमव्यक्तशब्दः, ततोऽन्यार्थात् संपूर्वात् क्रीडतेः कर्तर्या-
त्मनेपदं भवति । संक्रीडते । समित्येव क्रीडति । अकूजन इति
किम् संक्रीडन्ति शक्यानि ।

अन्वाहूपरेः । ३ । ३ । ३४ ।

एभ्यः क्रीडतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । अनुक्रीडते ।
आक्रीडते । परिक्रीडते ।

शप उपलम्बने । ३ । ३ । ३५ ।

उपलम्बनं प्रकाशनं शपयो वा । तदर्थान् शपत्रेः कर्तर्यात्मनेपदं
भवति । मैत्राय शपने शपयपूर्वं स्वाभिप्रायं मैत्रं ज्ञापयतीत्यर्थः ।
उपलम्बने इति किम् ? मैत्रं शपनि ।

आशिषि नायः । ३ । ३ । ३६ ।

आशिष्येर नापघातोः कर्तर्यात्मनेपदं भवति, नान्यत्र ।
सर्षिः नायते सर्षिर्मे भूयादित्याशास्ते । आशिषोऽन्यत्र नायति
ईष्टे इत्यर्थः, याचते, उपनामयति वा ।

भुनजोऽघ्राणे । ३ । ३ । ३७ ।

अपाङ्गनापाद् भुनजतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । ओदनं
मुह्यते । भुनज इति किम् ? ओष्ठौ निर्मुञ्जति । अघ्राण इति
किम् ? महौ भुनजति ।

हगो गतताच्छील्ये । ३ । ३ । ३८ ।

गतं सादृश्यं, ताच्छील्यं तत्स्वभावना सदृशतत्स्वभाव इत्यर्थः,
सुप्तं वर्तमानाद् हगः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । पैतृष्म् अन्धा अनुः
हन्ते पितुरागतं सादृश्यं शील्यन्तीत्यर्थः । मन्तृकं गापोऽहन्ते ।

गतं इति किम् पितुः हरति चोरयतीत्यर्थः । ताच्छील्यवादिति किम्
नद्यो राममनुहरति । कृष्णमनुहरति ।

पूजाऽऽचार्यकृभृत्युत्क्षेत्रज्ञानविगणनव्यये नियतः । ३ । ३ । ३९ ।

पूजादिषु गम्यमानेषु नयतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । नयते
विद्वान् स्याद्वादे । माणवकमुपनयते । कर्मकरान् उपनयते । शिशु-
मुदानयते नयते तत्त्वार्थे । कारं विनयन्ते मद्राः । शतं विनयते ।
एष्विति किम् अजां नयति ।

कर्तृस्थामूर्ताऽऽप्यात् । ३ । ३ । ४० ।

कर्तृस्थंममूर्तमाप्यं कर्म यस्य तस्माद् नयतेः कर्तर्यात्मनेपदं
भवति । धर्मं विनयते । कर्तृस्थेति किम् ? शैवो वैष्णवस्य मन्त्रं
विनयति । अमूर्तेति किम् ? श्लेष्माणं विनयति । आप्य इति
किम् ? बुद्ध्या विनयति ।

शुदेः शिति । ३ । ३ । ४१ ।

शिद्धिपयाच्छुदेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । शीयते । शितीति
किम् ? शेत्स्यति ।

प्रियतेरद्यतन्याशिपि च । ३ । ३ । ४२ ।

अद्यतनीविषयादाशीर्विषयाच्छिद्धिपयाच्च प्रियतेः कर्तर्यात्मने-
पदं भवति । अमृत अमृषाताम् अमृषत । मृषीष्ट । प्रियते ।
प्रियेत । प्रियताम् । अप्रियत । अन्यत्र ममार ।

क्यदपो नवा । ३ । ३ । ४३ ।

क्यदप्पन्तात् कर्त्तयात्मनेपदं वा भवति । लोहितायति, लोहि-
तायते । निद्रायति, निद्रायते ।

द्युद्रयोऽध्वन्याम् । ३ । ३ । ४४ ।

द्युतादिभ्योऽध्वन्या कर्त्तयात्मनेपदं वा भवति । व्यद्युनत्,
व्यद्योतिष्ट । अरुवत्, अरोचिष्ट । अद्युत्, अद्योष्टिष्ट । अल्यत्,
अरोष्टिष्ट । अलुयत्, अलोष्टिष्ट । अथितत्, अथेतिष्ट । अमिदत्,
अमेदिष्ट । अस्विदत्, अस्वेदिष्ट । अस्विदत्, अस्वेदिष्ट ।
अशुभत्, अशोभिष्ट । अशुभत्, अशोभिष्ट । अनभत्,
अनभिष्ट । अतुभत्, अतुम्भिष्ट । अत्रभत्, अत्रम्भिष्ट ।
अध्वसत्, अध्वंसिष्ट । अत्रशत्, अत्रंशिष्ट । अवृतत्, अव-
र्तिष्ट । अस्यदत्, अस्यन्दिष्ट । अवृषत्, अवर्षिष्ट । अशृषत्,
अशर्षिष्ट । अरुलपत्, अरुलिष्ट ।

वृद्रथः स्यसनोः । ३ । ३ । ४५ ।

वृतादेः पञ्चतः स्यादौ प्रत्यये सनि च विषये कर्त्तयात्मनेपदं
वा भवति । कर्त्स्यति, वर्त्तिष्यते । स्यन्त्स्यति, स्यन्दिष्यते,
स्यन्त्स्यते । कर्त्स्यति, वर्त्तिष्यते । शर्त्स्यति, शर्दिष्यते ।
करुत्स्यति, कर्लिष्यते ।

कृपः श्वस्तन्याम् । ३ । ३ । ४६ ।

श्रस्तनीविषये कृपेः कर्तर्यात्मनेपदं वा भवति । कल्पतासि,
कल्पितासे ।

क्रमोऽनुपसर्गात् । ३ । ३ । ४७ ।

अविद्यमानोपसर्गात् क्रमेः कर्तर्यात्मनेपदं वा भवति । क्रमते,
क्रामति । उपसर्गात्तु संक्रामति ।

वृत्तिसर्गतायने । ३ । ३ । ४८ ।

वृत्तिरप्रतिबन्धः, सर्ग उत्साहः, तायनं स्फीतता । एतदर्थान्
क्रमेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । क्रमतेऽस्य बुद्धिः शास्त्रे अप्रतिहता
सती शास्त्रमवगाह्यत इत्यर्थः । सूत्राय क्रमते उत्सहत इत्यर्थः ।
क्रमन्तेऽस्मिन् योगा वर्धन्त इत्यर्थः ।

परोपात् । ३ । ३ । ४९ ।

आभ्यामेव परात् वृत्त्याद्यर्थात् क्रमेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति ।
पराक्रमते । उपक्रमते । अन्यत्र तु अनुक्रमति । वृत्त्यादावित्येव
पराक्रामति ।

वेः स्वार्थे । ३ । ३ । ५० ।

स्वार्थः पादविक्षेपस्तदर्थात् विपूर्वात् क्रमेः कर्तर्यात्मनेपदं
भवति । साधु विक्रमते गजः । स्वार्थ इति किम् ? गजेन विक्रामति ।

प्रोपादारम्भे । ३ । ३ । ५१ ।

आरम्भार्थात् प्रपूर्वात् क्रमेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । भोक्तुं
प्रक्रमते । उपक्रमते । आरम्भ इत्येव प्रक्रमति गच्छतीत्यर्थः ।

आहो ज्योतिरुद्गमे । ३ । ३ । ५२ ।

चन्द्राद्युद्गमार्यादादपूर्वात् गमेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । आह-
मते चन्द्रः सूर्यो वा । ज्योतिरुद्गम इति किम् ? आकामति
कृतुषं बहुः ।

दागोऽस्वास्यप्रसारविकाशे । ३ । ३ । ५३ ।

स्वास्यप्रसारविकाशादन्यत्रार्थे वर्तमानाद् दागः कर्तर्यात्मने-
पदं भवति । आदत्ते विग्राम् । स्वास्यप्रसारविकाशवर्जनं किम् ?
उग्रो मुखं व्याददाति । कूलं व्याददाति ।

नु-मच्छः । ३ । ३ । ५४ ।

आहपूर्वाभ्यामाभ्यां कर्तर्यात्मनेपदं भवति । आनुते शृगालः ।
आहृच्छते गुरुन् ।

गमेः क्षान्तौ । ३ । ३ । ५५ ।

काटहरणार्यादादपूर्वाद् गमेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । आग-
मयते गुरुम्-कंचित् कालं प्रतीक्षते । क्षान्ताविति किम् ? विद्या-
मागमयति ।

हः स्पर्धे । ३ । ३ । ५६ ।

आहपूर्वाद् हयतेः स्पर्धे गम्ये कर्तर्यात्मनेपदं भवति । मल्लो-
मल्लमाहुयते ।

संनिवेः । ३ । ३ । ५७ ।

एभ्यो ह्रयतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । संह्रयते । निह्रयते ।
विह्रयते ।

उपात् । ३ । ३ । ५८ ।

उपाद् ह्रयतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । उपह्रयते ।

यमः स्वीकारे । ३ । ३ । ५९ ।

उपपूर्वाद् यमे स्वीकारेऽर्थे कर्तर्यात्मनेपदं भवति । उपयच्छते,
कन्याम् । उपायंस्त महास्त्राणि । च्विनिर्देशात् शास्त्रान् उपयच्छति ।

देवार्चामैत्रीसंगमपथिकर्तृरुमन्त्रकरणे स्थः । ३ । ३ । ६० ।

एषु वर्तमानादुपपूर्वात् तिष्ठते कर्तर्यात्मनेपदं भवति ।
जिनेन्द्रमुपतिष्ठते । पथिको रथिकान् उपतिष्ठते । यमुना गङ्गामुप-
तिष्ठते, । वाराणस्यामुपतिष्ठते यन्याः । ऐन्द्या ऋचा गार्हपत्यं
नाम कुण्डमुपतिष्ठते । 'उपाहिप्सायां वा वाच्यम्' । दातृकुलमुप-
तिष्ठते उपतिष्ठति वा भिक्षुकः ।

उदोऽनूर्ध्वेह । ३ । ३ । ६२ ।

ईहा चेष्टा, अनूर्ध्वा या चेष्टा तदर्यात् उत्पूर्वात् तिष्ठतेः
कर्तर्यात्मनेपदं भवति । मोक्षे उत्तिष्ठते । अनूर्ध्वेह इति किम् ?
आसनादुत्तिष्ठति । 'संविप्रावेभ्योऽपि वाच्यम्' संतिष्ठते, वितिष्ठते,
प्रतिष्ठते, अवतिष्ठते ।

श्रीप्ता-स्येये । ३ । ३ । ६४ ।

ज्ञीप्सा आत्मप्रकाशनम्, स्थेयः सध्वः । ज्ञीप्सायां स्थेये-
च विषये स्याधातोः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । तिष्ठते कन्या, चञ्च-
धेभ्यः । त्वयि तिष्ठते विवादः ।

प्रतिज्ञायाम् । ३ । ३ । ६९ ।

एतदर्थे स्याधातोः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । नित्यं शब्दमा-
तिष्ठन्ते वैयाकरणाः ।

समो गिरः । ३ । ३ । ६६ ।

सम्पूर्वाद् गिरतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति, प्रतिज्ञायाम् । स्याद्वा-
संगिरन्ते जैनाः । 'अवादपि वक्तव्यम्' अवगिरते ।

निह्ववे झः । ३ । ३ । ६८ ।

निह्वोऽपलापः, तद्वृत्तेर्ज्ञाधातोः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । शत-
मपजानीते ।

संभृतेरस्मृतौ । ३ । ३ । ६९ ।

स्मृतेरन्यार्यात् संप्रतिभ्यां परात् ज्ञाधातोः कर्तर्यात्मनेपदं
भवति । अनेकान्तं संजानीते, प्रतिजानीते । स्मृतौ तु मातुः,
संजानाति ।

अननोः सनः । ३ । ३ । ७० ।

सन्नन्ताद् ज्ञाधातोः कर्तर्यात्मनेपदं भवति, न तु अनुपूर्वात् ।
धर्मं निज्ञासते । अननोरिति किम् ? धर्ममनुनिज्ञासति ।

श्रुवोऽनाङ्-प्रतेः । ३ । ३ । ७१ ।

सन्नन्तात् शृणोतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति, न तु आङ्प्रति-
पूर्णात् । गुरुं शुश्रूषते । अनाङ्प्रतेरिति किम् ? आशुश्रूषति ।
प्रतिशुश्रूषति ।

स्मृदृशः । ३ । ३ । ७२ ।

आभ्यां सन्नन्ताभ्यां कर्तर्यात्मनेपदं भवति । सुस्मूर्षते ।
दिदृक्षते ।

शको जिज्ञासायाम् । ३ । ३ । ७३ ।

जिज्ञासायां वर्तमानात् सन्नन्तात् शके कर्तर्यात्मनेपदं भवति ।
विद्यां शिक्षते । जिज्ञासायामिति किम् ? शिक्षति ।

प्राग्वत् । ३ । ३ । ७४ ।

सन्प्रत्ययात् पूर्वं यो धातुस्तस्मादिव सन्नन्तात् कर्तर्यात्मने-
पदं भवति । शिशयिषते । अश्वेन संचिचरिषते ।

आमः कृगः । ३ । ३ । ७५ ।

आमः परादनुप्रयुक्तात् कृग आम एव प्राग् यो धातुस्त-
स्मादिव कर्तर्यात्मनेपदं भवति । स्याच्च न स्यादिति विधिनिषेधौ ।
ईहाञ्चक्रे । विभ्राञ्चक्रे, निभ्राञ्चकार । कृग इति किम् ? ईक्षामास,
ईक्षाम्बभूव ।

गन्धनावक्षेपसेवासाहसप्रतियत्नप्रकथनोपयोगे । ३ । ३ । ७६ ।

एतदर्थ्यात् करोतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । गन्धनं द्रोहेण
परदोषोद्घाटनमुत्कुस्ते । अवक्षेपः कुत्सनम्-दुर्वृत्तानवकुस्ते ।

सेवा महामात्रानुपकुलते । साहसमविचार्य प्रवृत्तिः परदारान् प्रकु-
लते । प्रतीयन्तः गुणान्तराधानमेषोदकमुपस्कलते । प्रकयनम् परा-
पवादान् प्रकुलते । उपयोगो धर्मादिषु विनियोगः शतं प्रकुलते ।^३

अधेः प्रसहने । ३ । ३ । ७७ । .

प्रसहने वर्तमानादधेः परात् कृगः कर्तर्यात्मनेपदं भवति ।
प्रसहने परेणाभिभवः, परस्य पराजयो वा । तं हा अधिचक्रे ।
प्रसहनं किम् ? तमधिकरोति ।

दीप्तिज्ञानयत्नविमत्युपसंभाषणोपमन्त्रणे वदः । ३ । ३ । ७८ ।

एषु गम्यमानेषु वदते. कर्तर्यात्मनेपदं भवति । दीप्तिर्भासनं
विद्वान् वदते स्याद्वदे । ज्ञाने धीमान् तत्त्वार्थे वदते । यत्ने तपसि
वदते । नानामतिः विमतिः धर्मे विवदन्ते । उपसंभाषणमुपसान्त्वनं
कर्मकरानुपवदते । उपमन्त्रणं रहस्युपच्छन्दनं कुलभार्यामुपवदते ।

व्यक्तवाचा सहोक्तौ । ३ । ३ । ७९ ।

व्यक्तवाचो रूढ्या मनुष्यादयः तेषां सम्भूयोच्चारणार्थाद्
वदतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति । सम्प्रवदन्ते ग्राम्याः । व्यक्तवाचाभितिं
किम् ? शुक्राः सम्प्रवदन्ति । 'विवादे वा वाच्यम्' विप्रवदन्ते, विप्र-
वदन्ति वा मौढूर्तिकाः ।

अनोः कर्मण्यसति । ३ । ३ । ८१ ।

व्यक्तवाचाभये वर्तमानादनुपूर्वाद् वदतेः कर्मण्यसति कर्तर्या-
त्मनेपदं भवति । अनुवदते । कर्मण्यसतीति किम् ? उक्तमनुवदति ।

ज्ञः । ३ । ३ । ८२ ।

जानानेः कर्मण्यसति कर्तर्यात्मनेपदं भवति । सर्पिपो जानीते ।
कर्मण्यसतीत्येव तैलं सर्पिपो जानाति ।

उपात् स्थः । ३ । ३ । ८३ ।

पपूर्वात् तिष्ठतेः कर्मण्यसति कर्तर्यात्मनेपदं भवति । योगे
योगे उपतिष्ठते । कर्मणि तु राजानमुपतिष्ठति ।

समो गमृच्छिद्यच्छिद्युचित्स्वरत्तिदृशः । ३ । ३ । ८४ ।

सम्पुर्वेभ्य एभ्यः कर्मण्यसति कर्तर्यात्मनेपदं भवति । संग-
च्छते । सन्तृच्छते । सम्पृच्छते । संशृगुवे । संवित्ते । संस्वराते ।
समिपृते । सम्पश्यते । कर्मणि सति तु भैत्रं संगच्छति ।

घेः कृगः शब्दे चानाशे । ३ । ३ । ८५ ।

अनाशार्थाद् विपूर्वाद् कृगः कर्तर्यात्मनेपदं भवति, कर्मण्यसति
शब्दे च कर्मणि । विकुर्वते सैन्धवाः । क्रोष्टा स्वरान् विकुर्वते ।
शब्दे चेति किम् मृदं विकरोति । अनाश इति किम् ? अभ्यापं
विकरोति ।

आहो यमहनः स्वेऽङ्गे च । ३ । ३ । ८६ ।

आह्प्राभ्यां यमहनभ्यां कर्मण्यसति स्वेऽङ्गे च कर्मणि
कर्तर्यात्मनेपदं भवति । आयच्छते, आहते । आयच्छते आहते
वा पादन् । स्वेऽङ्गे चेति किम् ? आयच्छति रन्नुन् ।

व्युदस्तः । ३ । ३ । ८७ ।

आभ्यां तपतः कर्मज्यसति स्येङ्गे च कर्मणि कर्तर्यात्मनेपदं भवति । वितपते, उत्तपते सूर्यः । वितयते, उत्तयते पाणिम् ।

प्रलम्भे गृधि-उञ्जेः । ३ । ३ । ८९ ।

आभ्यां णिगन्ताभ्यां प्रलम्भने वर्तमानाभ्यां कर्तर्यात्मनेपदं भवति । वटुं गर्धयो वञ्चयते वा । प्रलम्भ इति किम् ? शानं गर्धयति ।

लीङ्गलिनाऽर्चाभिभवे आच्चाकर्तर्यपि । ३ । ३ । ९० ।

अभिभव-प्रलम्भनार्याभ्यामाभ्यां कर्तर्यात्मनेपदं भवति । आ-
कारश्चानयोरकर्तर्यपि भवति । रजोहरणेन आलापयते । श्येनः
वर्तिकापलापयते । कन्त्वामुल्लापयते ।

स्मिङ्ः प्रयोक्तुः स्वार्थे । ३ । ३ । ९१ ।

प्रयोक्तृतो यः स्वार्थः स्मय, तद्वयाद् णिगन्तात् स्मिङ्ः
कर्तर्यात्मनेपदं भवति, आच्चाकर्तर्यपि । नटिलो विस्मापयते ।
प्रयोक्तुः स्वार्थ इति किम् ? रूपेण विस्माययति ।

विभेतेर्भाष च । ३ । ३ । ९२ ।

प्रयोक्तुः यः स्वार्थस्तद्वयाद् णिगन्ताद् विभेतेः कर्तर्यात्मनेपदं
भवति, आच्चाकर्तर्यपि, पक्षे भीषादेशः । मुण्डो भीषयते, भाषयते ।
स्वार्थ इत्येव कुञ्चिन्मा भाषयति ।

मिथ्याकृगोऽभ्यासे । ३ । ३ । ९३ ।

मिथ्यायुक्ताद् णिगन्तात् कृगः क्रियाभ्यासे कर्तर्यात्मनेपदं भवति । पदं मिथ्या कारयते । मिथ्येति किम् ? पदं साधु कारयति । अभ्यास इत्येव सकृत् पदं मिथ्या कारयति ।

परिमुहायमायसपाटधेवदवसदमादरुचनृतः

फलवति । ३ । ३ । ९४ ।

एभ्यो णिगन्तेभ्यः फलवति कर्तर्यात्मनेपदं भवति । परिमो-
हयते चैत्रम् । आयामयते सर्पम् । आयासयते जिनदत्तम् । पाय-
यते शिशुम् । धापयते बटुम् । वादयते शिशुम् । वासयते पान्थम् ।
दमयते अश्वम् । आदयते चैत्रेण । रोचयते मैत्रम् । नर्तयते नटम् ।

ईगितः । ३ । ३ । ९५ ।

ईदितो गितश्च धातोः फलवति कर्तर्यात्मनेपदं भवति । यजते ।
कुलते । फलवतीत्येव यजति पराय । पचन्ति देवदत्ताय ।

ज्ञोऽनुपसर्गात् । ३ । ३ । ९६ ।

ज्ञाधातोः फलवति कर्तर्यात्मनेपदं भवति, न तूपसर्गपूर्वात् । गां
जानीते । फलवतीत्येव परस्य गां जानीते ।

वदोऽपात् । ३ । ३ । ९७ ।

अपपूर्वाद् वदधातोः फलवति कर्तर्यात्मनेपदं भवति । एका-
न्तमपवदते । फलवतीत्येव स्वभावात् परमपवदति ।

समुदाङो यमेरग्रन्ये । ३ । ३ । ९८ ।

एभ्यः पराद् गमेः अग्रन्यविषये कल्वति कर्तर्यात्मनेपदं भवति । संयच्छते ग्रीहीन् । उद्यच्छते भारम् । आयच्छते वस्त्रम् । अग्रन्य इति किम् ? चित्रित्तामुद्यच्छति । कल्वतीत्येव संयच्छति ।

पदान्तरगम्ये वा । ३ । ३ । ९९ ।

प्रकान्तसूत्रपञ्चके यदात्मनेपदमुक्तं तत्र कल्वत्कर्तृकत्वं यदि पदान्तरेण बोध्यते तदाऽऽत्मनेपदं वा भवति । स्वं शत्रुं परिमोहयति, परिमोहयते वा । स्वं यज्ञं यजति, यजते वा । स्वं गां जानाति, जानाते वा । स्वं शत्रुमपवदति, अपवदते वा । स्वान् ग्रीहीन् संयच्छति, संयच्छते वा ।

इत्यात्मनेपदप्रक्रिया ।

अथ परस्मैपदप्रक्रिया ।

शेषात् परस्मै । ३ । ३ । १०० ।

एभ्यो घातुभ्यो येन विशेषेणात्मनेपदमुक्तं ततोऽन्यस्माद् घातोः कर्तरि परस्मैपदं भवति । भवति । पिबति । धयति । भस्ति । जुहोति । दीव्यति । तुदति । मुनोति । स्मृद्धि । चोरयति ।

परानोः कृगः । ३ । ३ । १०१ ।

परानुपूर्वात् कृगः कर्तरि परस्मैपदं भवति । पराकरोति । अनुकरोति ।

प्रत्यभ्यतेः क्षिपः । ३ । ३ । १०२ ।

एभ्यः परात् क्षिपेः कर्तरि परस्मैपदं भवति । प्रतिक्षिपति ।
अभिक्षिपति । अतिक्षिपति वटुम् ।

प्राद् वहः । ३ । ३ । १०३ ।

अस्मात् कर्तरि परस्मैपदं भवति । प्रवहति ।

परिमृपश्च । ३ । ३ । १०४ ।

परिपूर्वात् मृपेः षहेश्च कर्तरि परस्मैपदं भवति । परिमृप्यति ।
परिवहति ।

उपाङ्परि रमः । ३ । ३ । १०५ ।

एभ्यो रमते कर्तरि परस्मैपदं भवति । विरमति । आरमति ।
परिरमति । 'उपाद् वा क्तव्यम्' उपरमते, उपरमति भार्याम् ।

अणिगि प्राणिकर्तृकानाप्याणिगः । ३ । ३ । १०७ ।

अणिगवस्थायां य प्राणिकर्तृकोऽकर्मकश्च धातुः तस्माद्
णिगन्तात् कर्तरि परस्मैपदं भवति । आसयति चैत्रं भैत्रः ।
अणिगीति किम् ? स्वयमेवारोह्यमाणं गजं प्रयुङ्क्ते आरोहयते ।
अणिगीति गकारः किम् ? चेतयमानं प्रयुङ्क्ते चेतयति । प्राणि-
कर्तृकादिति निम् ? आतपो ग्रीहीन् शोषयते । अनाप्यादिति
किम् ? कटं कारयते ।

चल्याहारपिंदुधयुधप्रदुधननजनः । ३ । ३ । १०८ ।

चल्याहारार्थेभ्य इडादिभ्यश्च णिगन्तेभ्यः कर्तरि परस्मैपदं
भवति । चलयति । कम्पयति । भोजयति, आशयति चैत्रमन्त्रं मैत्रः ।
सूत्रमध्यापयति शिष्यम् । रविः पञ्च बोधयति । बोधयति । प्राक्-
यति । द्रावयति । स्वावयति । नाशयति । जनयति ।

इति पदविभागप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ भावकर्मप्रक्रिया ।

क्यः शिति । ३ । ४ । ७० ।

भावकर्मविहिते शिति प्रत्यये परे धातुभ्यः क्यः प्रत्ययो भवति ।

तत्साप्यानाप्यात् कर्मभावे कृत्यक्तखलर्याश्च । ३ । ३ । २१ ।

तदित्यात्मनेपदं कृत्यक्तखलर्याश्च प्रत्ययाः सकर्मकाद् धातोः

कर्मणि, अकर्मकाद्विवक्षितकर्मकाच्च भावे भवन्ति । कर्मणि तु

शुष्मदस्मद्व्यां सामानाधिकरण्यसम्भवाद् एक-द्वि-बहुवचनादि

शुष्मदस्मत्सम्बन्धि भवति, भावे तु शुष्मदस्मद्व्यामसामानाधिकर-

ण्यात् अन्यसम्बन्धी एव प्रत्ययस्तत्रापि क्रियायाः प्राधान्यात्

तस्याश्चैकत्वाद्भावं एकवचनमेव । ' रिः शम्भ्याशीर्थे ' इति रिः

क्रियते कटः चैत्रेण । गम्यसे त्वं मैत्रेण । शय्यते मैत्रेण इत्यादीनि

उदाहर्तव्यानि । क्रियेते क्रियन्ते । क्रियेत । क्रियताम् । अक्रि-

चत । भूयते त्वया । भूयेते भूयन्ते । भूयेत । भूयताम् । अभू-
यत । चक्रे चक्राते चक्रिरे । चकृषे चकृद्वे ।

स्वरग्रहदशहन्भ्यः स्यसिजाशीःश्वस्तन्यां जिङ् वा
। ३ । ४ । ६९ ।

स्वरान्ताद् ग्रहादेश्च धातोः भावकर्मविहितासु स्यसिजाशीः—
श्वस्तनीषु परासु जिङ् वा भवति । कारिपीष्ट, कृपीष्ट । कारिता,
कृता । कारिष्यते, करिष्यते । अकारिष्यत, अकरिष्यत ।
चभूवे । भाविपीष्ट, भविपीष्ट । भाविता, भविता । भाविष्यते,
गविष्यते । अभाविष्यत, अभविष्यत ।

भावकर्मणोः । ३ । ४ । ६८ ।

भावकर्मविहितेऽद्यतन्याः सम्बन्धिनि ते परे धातोः निञ्
भवति, तस्य च लृक् । अकारि अकारिपाताम्, अकृपाताम्
अकारिपत, अकृपत । अकारिष्ठाः, अकृषाः । अभावि अभा-
विपाताम्, अभविपाताम् अभविपत, अभविपत । गृह्यते ।
गृह्येत । गृह्यताम् । अगृह्यत । जगृहे । ग्राहिपीष्ट, ग्रहीपीष्ट ।
ग्राहिता, ग्रहीता । ग्राहिष्यते, ग्रहीष्यते । अग्राहिष्यत, अग्रही-
ष्यत । अग्राहि अग्राहिपाताम्, अग्रहीपाताम् । दृश्यते ।
दृश्येत । दृश्यताम् । अदृश्यत । दृश्ये । दर्शिपीष्ट, द्रक्षीष्ट ।
दर्शिता, द्रष्टा । दर्शिष्यते, द्रक्ष्यते । अदर्शिष्यत, अद्रक्ष्यत ।
अदर्शि अदर्शिपाताम्, अद्रक्षताताम् । हन्यते । हन्येत ।

हन्यताम् । अहन्यत । जन्ने जघ्नाते जघ्निरे । घानिपीष्ट,
वधिपीष्ट । घानितासे, हन्तासे । घानिप्यते, हनिप्यते । अघ-
निप्यत, अहनिप्यत ।

विणचि घन । ॥ ३ । १०१ ।

विणचि परं हन्तेऽनादेशो भवति । अघानि । अघानिपाताम्,
'अघतन्यां वा त्वात्मने' इति वा वधादेशे अवधिपाताम् पक्षे
अहसाताम् । 'अरुर्मका अपि सोपसर्गाः सरुर्मका भवन्ति'
स्वामिना सुखमनुभूयते । लज्जाचर्या धातवोऽकर्मकास्तदुक्तम्—

“लज्जासत्तास्थितिजागरणं वृद्धिक्षयभयजीयितमरणम् ।
शयनक्रीडारुचिद्रीप्त्यर्थं धातुगणं तमरुर्मकमाहुः” ॥ १॥

लक्षणं त्वंतेषां फलव्यापारयोरावाराभेदेऽकर्मकत्वमाधारभेदे
च सरुर्मकत्वम्, तदुक्तम्—

“फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायामरुर्मकः ।
धातुस्तयोर्धर्मिभेदे सरुर्मक उदाहृतः” ॥ २ ॥

अन्यच्च—

“धातोर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ।
प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया” ॥ ३ ॥

एवं च लक्षणमभ्यूह्य सरुर्मकत्वमकर्मकत्वं च धातोर्वेदित-
व्यमिति ।

किङ्कति यि शय् । ४ । ३ । १०५ ।

किति डिति च यादौ प्रत्यये शीङ्घातोः शयादेशो भवति ।
शय्यते । शय्येत । शय्यताम् । अशय्यत । शिश्ये । शायिपीष्ट,
शायिपीष्ट । शायितासे, शायितासे । शायिष्यते, शायिष्यते ।
अशायिष्यत, अशायिष्यत । अशायि अशायिपाताम्,
अशायिपाताम् अशायिपत, अशायिपत । अशायिष्ठाः, अश-
यिष्ठाः । भञ्ज्-भज्यते । अभज्यत ।

भञ्जेर्वाँ वा । ४ । २ । ४८ ।

भञ्जेर्वाँ परे उपान्त्यस्य नो लुग् वा भवति । अभानि,
अभञ्जि । अभञ्जिषाताम्, अभञ्जिताताम् वेदूत्वात् । जनूधातोः—

ये नवा । ४ । २ । ६२ ।

सनखनजनां ये किङ्कति परे आकागे वा भवति । जायते,
जन्यते । जायेत, जन्येत । जायताम्, जन्यताम् । अजायताम्,
अजन्यताम् । सायते, सन्यते । सायेत, सन्येत । सायताम्,
सन्यताम् । असायत, असन्यत । खायते, खन्यते । खायेत,
खन्येत । खायताम्, खन्यताम् । अखायत, अखन्यत । जज्ञे ।
अजनि अजनिपाताम् । सेने । असनि असनिपाताम् ।
चृल्ले । अल्लानि अल्लानिपाताम् ।

तनः कये । ४ । २ । ६३ ।

तन्वातोः क्ये परे आत्वं वा भवति । तायते, तन्यते ।
 तायेत, तन्येत । तायताम्, तन्यताम् । अतायत, अतन्यत ।
 अतानि । भाव्यते । भाव्येत । भाव्यताम् । अभाव्यत । भाव्या-
 च्चक्रे, भावयाम्बभूवे ।

अस्तेः सि इस्त्येति । ४ । ३ । ७३ ।

अस्तेः सकारस्य सादौ प्रत्यये परे डृग्, एति परे तु सस्य
 हो भवति । भावयामाहे भावयामासात् भावयामामिरे ।
 भावयिपीष्ट, भाविपीष्ट । भावयितासे, भावितासे । भावयिष्यते,
 भाविष्यते । अभावयिष्यत, अभाविष्यत । अभावि अभावयि-
 षाताम्, अभाविषाताम् । सन्नन्तात् वुभूष्यते । वुभूष्येत ।
 वुभूष्यताम् । अवुभूष्यत । वुभूषाच्चक्रे । अवुभूषि । यङन्तात्
 वोभूष्यते । वोभूष्येत । वोभूष्यताम् । अवोभूष्यताम् । वोभूष्या-
 च्चक्रे । अवोभूषि । यङ्लुगन्ताद् वोभूष्यते । वोभूष्येत । वोभूष्य-
 ताम् । अवोभूष्यत । वोभवाच्चक्रे । वोभाविपीष्ट, वोभविपीष्ट ।
 अवोभावि । स्तूयते । अस्तावि । ऋषानोः—‘क्ययडाशीर्ये’
 इति गुणे अर्यते । आर्यत । आरे । आरिपीष्ट, ऋषीष्ट ।
 आरितासे, अर्तासे । आरिष्यते, अरिष्यन् । आरि । स्मर्यते ।
 स्मारिता, स्मर्ता । इज्यते । ईजे । यक्षीष्ट । यष्टासे । अयानि ।

तपेः कर्त्रनुतापे च । ३ । ४ । २१ ।

तपेः कर्मकर्तारि कर्तरि अनुतापे च भिन्न भवति ।

अन्ववातस कितवः स्वयमेव । साधुः तपांसि अतस । चैत्रेण
 अन्वतस । अन्ववातस पापः कर्मणा । अन्यत्र अतापि पृथ्वी
 राज्ञा । आदन्तानां धातूनाम् ' आत ऐः कृञ्जौ ' इत्यननैकारे
 आयादेशे च अदायि अदायिपाताम्, अदिपाताम् 'इश्च स्यादः'
 इतोः । दायिपीष्ट, दासीष्ट । दायिता, दाता । धीयते । धीयेत ।
 धीयताम् । अधीयत । अधायि अधायिपाताम्, अधिपाताम् ।
 धायिपीष्ट, धासीष्ट । शम्यते । शम्येत । शम्यताम् । अशम्यत ।
 अशमि 'मोऽकमि' इत्यादिना निषेधात् न वृद्धिः । ण्यन्तस्य तु
 'शमोऽदर्शने' इति वा दीर्घे अशमि, अशामि ।

विरुणमोर्वा । ४ । ४ । १०६ ।

जौ ल्णमि च परे लभधातोः स्वरात् परो नोऽन्तो वा
 भवति । लभ्यते । लभ्येत । लभ्यताम् । अलभ्यत । लेभे लेभाते
 लेभिरे । लब्ध्वा लब्धारौ लब्धारः । लप्स्यते लप्स्येते लप्स्यन्ते ।
 अलम्भि, अलाभि । यद्यपि सकर्मकाणां कर्मणि प्रत्ययः, तथापि
 द्विकर्मकत्वे नियमः, तदुक्तम्—

“गौणे कर्मणि दुद्धादेः प्रधाने नीहृकृपिवहाम् ।

बुद्धिभक्षार्थयोः शब्दकर्मणां च निजेच्छया ॥१॥

प्रयोज्यकर्मण्यन्येषां ण्यन्तानां त्यादयो मताः ।” इति

गौः दुह्यते पयश्चरण, धुक्षीष्ट । अजा ग्रामं नीयते । बोध्यते
 माणवकं धर्मः, माणवको वा धर्मम् । भोन्यते मात्रा माणवकमोदनः,

माणवको यौदनमित्यादयः । येषामकर्मकाणां योगे कालाद्यावा-
 राणां कर्माकर्म च सञ्ज्ञा युगपद् भवति, तेषां सत्यपि कर्मणि भावे
 प्रत्ययो भवति । माममाम्यते चैत्रेण कर्मसञ्ज्ञात्वाद् द्वितीया, अकर्म
 सञ्ज्ञात्वाच्च भावं प्रत्यय । मास आस्यते इत्यपि भवति, कर्म-
 सञ्ज्ञाया अपि सत्त्वेन सकर्मकत्वात् कर्मण्यपि प्रत्ययः । यदा तु
 कर्माकर्मसञ्ज्ञाया वैकल्पिकत्वादभवनं तदाऽऽवास्तवाद् अकर्मकत्वेन
 भाव एव प्रत्यय. मासे आम्यते । प्यन्तात् प्रयोज्ये मासमास्यते
 माणवकश्चैत्रेण ।

इति भावकर्मप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ कर्मकर्तृप्रक्रिया ।

एकधातौ कर्मक्रिययैकाकर्मक्रिये । ३ । ४ । ८६ ।

. एरुमिन् धातौ मति पूर्वदृष्ट्या कर्मम्यया क्रियया एका
 अभिन्ना संप्रति चाकर्मिका क्रिया यम्य कर्तुस्तमिन् कर्तरि अर्थात्
 कर्मकर्तरि धातो क्रियात्मनेपदानि भवन्ति यथा पूर्वं विहितानि ।
 चैत्र ओदनं पचति नर मौक्यात् कर्तृव्यापारो न विवक्ष्यते तदा
 चैत्रः किमोदनं पचति ? ओदनं स्वयमेव पच्यते इति भवति । एवं
 क्रियते । क्रियेत । क्रियताम् । अन्रियत । चक्रे । कृषीष्ट ।
 कर्तासि । करिष्यत । अकरिष्यत । अकारि । एकधाताविति किम् ?

चैत्रः ओदनं पचति, ओदनः स्वयमेव सिध्यति । कर्मक्रिययेति किम् ? चैत्र अग्निना च्छिनत्ति, अग्निः स्वयमेव च्छिनत्ति । एकक्रियेति किम् ? स्रक्त्युदकं कुण्डिका । कुण्डिकाया उदकं स्रवति । अकर्मक्रिय इति किम् ? भिद्यमानः कुशूलः पात्राणि भिनत्ति ।

पचि-दुहेः । ३ । ४ । ८७ ।

एकधातौ कर्मस्थक्रियया पूर्वदृष्टया अकर्मिकया वा सकर्मिकया एकक्रिये कर्मकर्तृरूपे कर्तरि आभ्यां धातुभ्यां निम्नयात्मनेपदानि भवन्ति । पच्यते ओदनः स्वयमेव । पच्येत । पच्यताम् । अपच्यत । पेचे । पक्षीष्ट । पक्ता । अपक्ष्यत । अपाचि । दुह्यते गौः स्वयमेव । दुह्येत । दुह्यताम् । अदुह्यत । दुदुहे । धुक्षीष्ट । दोग्धा । धोक्ष्यते । अधोक्ष्यत । अद्रोहि, अदुग्ध अग्ने विरूपो वक्ष्यते ।

न कर्मणा निच् । ३ । ४ । ८८ ।

पचिदुहिभ्यां कर्मणा योगे अनन्तरोक्ते कर्मकर्तृरूपे कर्तरि निच् न भवति । उदुम्बरः फलं स्वयमेव पच्यते, अपस्त । दुह्यातोस्तु किरादौ पाठाद् निम्ननिपेधेन दुग्धे । धोक्ष्यते । अदुग्ध गौः पयः स्वयमेव । कर्मणेति किम् ? अपाचि ओदनः स्वयमेव । अनन्तरोक्ते इति किम् ? अपाचि उदुम्बरः फलं वायुना ।

दुधः । ३ । ४ । ८९ ।

स्वरेनन्तरोक्ते कर्तरि जिच् न भवति । अरुद्ध गौः स्वयमेव । अन्यत्र अरोधि गौर्गोपालकेन ।

स्वरदुहो वा । ३ । ४ । ९० ।

स्वरान्ताद् दुहेश्वानन्तरोक्ते कर्तरि जिच् वा भवति । अकृत, अकारि कटः स्वयमेव । अदुग्ध, अदोहि गौः स्वयमेव ।

णिस्तुभ्यात्मनेपदाकर्मकात् । ३ । ४ । ९२ ।

ण्यन्तात् स्तुभिभ्यामात्मनेपदेऽकर्मकभ्यश्च कर्मकर्तरि जिच् न भवति । मैत्रः चैत्रेणौदनमपीपचत्, ओदनः स्वयमेवापीपचत् । प्राप्नोष्ट गौः स्वयमेव । उद्गिशिष्यत् दण्डः स्वयमेव । व्यकृत कटः स्वयमेव ।

भूपार्थसन्नकिरादिभ्यश्च विक्यौ । ३ । ४ । ९३ ।

भूपार्थेभ्यः सन्नन्तेभ्यः किरादिभ्यो ण्यादिभ्यश्च कर्मकर्तरि निस्स्यौ न भवतः । अलंकृस्ते कन्या स्वयमेव । अलमकृत कन्या स्वयमेव । अचिकीर्षिष्ट कटः स्वयमेव । किरादि- किरते, अकीर्ष्ट पांशुः स्वयमेव । अगीर्ष्ट, गिरते वा ग्रासः स्वयमेव । ण्यादि- कारयते कटः स्वयमेव । चोरयते गौः स्वयमेव । ग्रस्नुते गौः स्वयमेव । उच्छ्रयते दण्डः स्वयमेव । आत्मनेपदाकर्मकस्य विकुर्वते सैन्धवाः स्वयमेव ।

करणक्रियया क्वचित् । ३ । ४ । ९४ ।

एकधातौ पूर्वदृष्ट्या करणस्यया क्रियया अभिन्नाकर्मक्रिये
कर्तरि विख्यातमनेपदानि भवन्ति क्वचित् । परिवारयन्ते कण्ठ्वा
चृसं स्वयमेव । क्वचिदित्यत्र न साध्वसिः छिनत्ति ।

सृजः श्राद्धे विख्यातमने तथा । ३ । ४ । ८४ ।

सृज श्रद्धावति कर्तरि विख्यातमनेपदानि भवन्ति, यया पूर्वं
विहितानि । असर्जि, सृज्यते, सृज्यते मालां धार्मिकः । श्राद्ध
इति किम् ? व्यत्यसृष्ट माले मियुनम् ।

तपेस्तपःकर्मकात् । ३ । ४ । ८५ ।

तप कर्मकात् तपते कर्तरि विख्यातमनेपदानि भवन्ति, तथा ।
तप्यते, तेपे, अन्वतप्त तप साधुः । तप इति किम् ? उत्तपति स्वर्णं
स्वर्णकार । कर्म इति किम् ? तप. साधुं तपति ।

कुपिरञ्जेव्याप्ये वा परस्मै च । ३ । ४ । ७४ ।

आभ्यां व्याप्ये कर्तरि शिद्धिपये परस्मैपदं वा भवति ।
तद्योगे च इयः कुप्यति, कुप्यते वा पादः स्वयमेव । रज्यति, रज्यते
वा वस्त्रं स्वयमेव । व्याप्ये कर्त्तरीति किम् ? कुप्याति पादं रोगः ।

इति कर्मकर्तृप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ त्यादिविभक्त्यर्थप्रक्रिया ।

श्रुसद्वस्भ्यः परोक्षा वा । ५ । २ । १ ।

भूतार्थे वर्तमानेभ्य एभ्यो धातुभ्यः परोक्षा वा भवति ।
उपशुश्राव पक्षे उपाश्रौषीत्, उपाशृणोत् । उपससाद, पक्षे उपास-
दन्, उपासीदत् । अनुवास पक्षे अन्ववात्सीत्, अन्ववसन् ।

अद्यतनी । ५ । २ । ४ ।

भूतार्थाद् धातोरद्यतनी भवति । अरूपीत् ।

विशेषाविवक्षाव्यामिश्रे । ५ । २ । ५ ।

अनद्यतनादिविशेषस्याविवक्षायां व्यामिश्रणे च भूतार्थाद्
धातोरद्यतनी भवति । रामो वनमगमत् । अद्य ह्यो वाऽमुस्यहि ।

रात्रौ वसोऽन्त्ययामास्वप्तर्यद्यं । ५ । २ । १ ।

रात्रौ भूतार्थवृत्तेर्वसतेरद्यतनी भवति, स चेदर्थो यस्यां रात्रौ
भूतस्तस्या एवान्त्ययामं व्याप्य कर्तरि अस्वप्तरि सति भवति ।
अद्यतनेनैवान्त्ययामेनावच्छिन्नेऽद्यतने चेत् प्रयोगोऽस्ति, नाद्यत-
नान्तरे । अमुत्रावात्सम् । रात्रावन्त्ययामे मुहूर्तमपि स्वापे
अमुत्रावसमिति ।

अनद्यतने ह्यस्तनी । ५ । २ । ७ ।

आ न्याय्यादुत्थानाश न्याय्याच्च संवेशनाद्गुरुभयतः सार्ध-

रात्रं वा अद्यतन, तस्मिन्नसति भूतार्थाद् धातोर्ह्यस्तनी भवति ।
कटमकरोत् ।

ख्याते' दृश्ये । ५ । २ । ८ ।

ख्याते—लोकविज्ञाते प्रयोक्तुं शक्यदर्शने भूतानद्यतनेऽर्थे
वर्तमानाद् धातोर्ह्यस्तनी भवति । महात्मना गान्धर्वमोहनलालेन
निर्णीतमसहकारधोरणमुत्तीर्णमकरोत् नागपुरे भारतीया महा-
सभा । अरुणत् जर्मनसम्राट् फ्रान्सम् । ख्यात इति किम् । कटं
चकार । दृश्य इति किम् । रुरोध कोणिको विशालाम् ।

अयदि स्मृत्यर्थे भविष्यन्ती । ५ । २ । ९ ।

स्मृत्यर्थे धातावुपपदे सति भूतानद्यतनार्थे वर्तमानाद् धातो-
र्भविष्यन्ती भवति, न तु यदयोगे । स्मरसि साधो ! स्वर्गे स्था-
स्याम । अयदि किम्—अभिजानासि मित्र ! यत् वाराणस्याम-
वसाम ।

वाऽऽकाङ्क्षायाम् । ५ । २ । १० ।

स्मृत्यर्थधातावुपपदे प्रयोक्तुः क्रियान्तराकाङ्क्षायां भूतानद्य-
तनार्थाद् धातोर्भविष्यन्ती वा भवति । स्मरसि मित्र ! काशीपाठ-
शालायां वत्स्याम, अवसाम वा; तत्र सह व्युत्पत्तिवादं पठिष्यामः,
अपठाम वा ।

ऊतास्मरणातिनिह्वये परोक्षा । ५ । २ । ११ ।

उतस्यापि कार्यस्यास्मरणे सति अत्यन्तनिह्वये वा गम्ये भूता-

नद्यतनार्याद् धातोः परोक्षा भवति । सुप्तोऽहं किञ्च विच्छाप ।
शत्रुजये त्वयाऽकार्यं कृतम्, नाहं शत्रुजयं जगाम ।

परोक्षे । ५ । २ । १२ ।

भूतानद्यतनपरोक्षार्याद् धातोः परोक्षा भवति । धर्मं दिदेश
तीर्थङ्करः ।

हशब्दयुगान्तःपच्छये द्यस्तनी च । ५ । २ । १३ ।

हशब्दप्रयोगे शश्वति च प्रयुक्ते पञ्चवर्षमध्यं प्रच्छये च
भूतानद्यतनं परोक्षेऽर्थे वर्तमानाद् धातोः द्यस्तनी परोक्षा च भवति ।
इति ह चकार, इति हान्करोत् । शश्वदकरोद्, शश्वन् चकार ।
विमगच्छस्त्रं सिद्धगिरिम् ? किं नगन्य त्वं सिद्धगिरिम् ? ।

अविवक्षिते । ५ । २ । १४ ।

भूतानद्यतने परोक्षे परोक्षत्वेनाविवक्षितेऽर्थे वर्तमानाद् धातो-
द्यस्तनी भवति । अहन् कंसं किञ्च वामुदेवः ।

वाऽद्यतनी पुरादौ । ५ । २ । १५ ।

भूतानद्यतने परोक्षे चापरोक्षे चाप्ये वर्तमानाद् धातोः
पुरादापुपदं सति अद्यतनी वा भवति । अवात्सुरिह पुरा जैनाः
पक्षे अवस्तन्, ऊर्ध्वा । तदाऽभाषिष्ट गौतमः, पक्षे अभाषत,
वभाषे ।

स्मे च वर्तमाना । ५ । २ । १६ ।

भूतानद्यतनार्थे वर्तमानाद् धातोः स्मे पुरादौ चोपपदे वर्तमाना
भवति । पृच्छति स्म- प्रश्नान् विजयधर्मसूरिम् । सन्तीह पुरा
जिनालयाः ।

ननौ पृष्टोक्तौ सद्भवत् । ५ । २ । १७ ।

ननाडुपपदे पृष्टस्य प्रतिवचने भूतार्थे वर्तमानाद् धातोः
वर्तमानेव वर्तमाना भवति । हे ऋषात्र ! किमकार्षीः पाठम् ?,
ननु करोमि भो !, पाठं कुर्वन्तं मां पश्यत ।

नन्वोर्वा । ५ । २ । १८ ।

नन्वोरुपपदयोः पृष्टोक्तौ भूतार्थे वर्तमानाद् धातोर्वर्तमाना
वा भवति, सा च सद्बद्ध । किमकार्षीः पठं मैत्र !, न करोमि
भोः ! न कुर्वन्तं मां पश्य, नाकार्षम् । नु करोमि, नु कुर्वाणं मां
पश्य, न्वकार्षम् ।

सति । ५ । २ । १९ ।

वर्तमानार्थाद् धातोर्वर्तमाना भवति । अस्ति । पठति ।
पचति । भक्षयति । अधीमहे । तिष्ठन्ति ।

भविष्यन्ती । ५ । ३ । ४ ।

भविष्यदर्थाद् धातोर्भविष्यन्ती भवति । भोक्ष्यते । गमिष्यति
चैत्रः । पश्यते ।

अनद्यतने श्वस्तनी । ५ । ३ । ५ ।

नास्त्यद्यतनो यत्र तस्मिन्, अनद्यतने भविष्यदर्थे वर्तमानाद्
धातोः श्वस्तनी भवति । कर्ता । हर्ता । पस्ता । अनद्यतने

किम् ?—अद्य श्वो वा गमिष्यति ग्रामं चैत्रः । ‘ अद्य शोचनेऽपि
इयं तु कदा गन्ता यैवं पादौ निवृत्ते ।

पुरा—यावतोर्वर्तमाना । ५ । ३ । ७ ।

अनयोरुपपदयोः भविष्यदर्पाद् घातोर्वर्तमाना भवति । पुरा
मुञ्चते । यावद् मुञ्चते ।

कदाकर्णोर्निवा । ५ । ३ । ८ ।

अनयोरुपपदयोर्भविष्यदर्पाद् घातोर्वर्तमाना वा भवति । कदा
मुञ्चते, भोक्ष्यते, भोक्ता । कर्हि मुञ्चते, भोक्ष्यते, भोक्ता ।

किंवृत्ते लिप्सायाम् । ५ । ३ । ९ ।

स्यादिविभक्त्यन्तस्य इतरद्वयमान्तस्य च किमो वृत्तं
किंवृत्तम्, तस्मिन्नुपपदे प्रदुर्लिप्सायां गन्यायां भविष्यदर्पाद्
घातोर्वर्तमाना वा भवति । को भक्तां मिश्रां ददाति, दास्यति,
दाता वा । कतमो भवतां मिश्रां ददाति, दास्यति, दाता वा ।
किंवृत्त इति किम् ?—मिश्रां दास्यति । लिप्सायामिति किम् ?—
कः पुरं यास्यति ।

लिप्स्यसिद्धौ । ५ । ३ । १० ।

लब्धुमिष्यमाणाद् भक्तादेः फलवाप्तौ गन्यायां भविष्यदर्पाद्
घातोर्वर्तमाना वा भवति । यो मिश्रां ददाति, दास्यति, दाता वा;
स स्वर्गलोकं याति, यास्यति, याता वा ।

पञ्चम्यर्थहेतौ । ५ । ३ । ११ ।

पञ्चम्या अर्थं प्रपादिस्तस्य हेतुरुपाध्यायागमनादि, तस्मि-
न्नर्थे भविष्यत्कालिके वर्तमानाद् धातोर्वर्तमाना वा भवति ।
उपाध्यायश्चेदागच्छति, आगमिष्यति, आगन्ता वा, अथ त्व
भगवतीमधीष्व ।

सप्तमी चोर्ध्वमौहूर्तिके । ५ । ३ । १२ ।

मुहूर्तादूर्ध्वं भव ऊर्ध्वमौहूर्तिक, तस्मिन् पञ्चम्यर्थहेतौ
वर्तमान्यर्थे वर्तमानाद् धातोः सप्तमी वर्तमाना च वा भवति
ऊर्ध्वं मुहूर्तात् चेदुपाध्याय आगच्छेत्, आगच्छति, आगमिष्यति,
आगन्ता वा, अथ त्व नन्दिमधीष्व ।

सत्सामीप्ये सद्वचः वा । ५ । ४ । १ ।

समीपमेव सामीप्यम्, वर्तमानस्य सामीप्ये भूते भविष्यति
चार्ये वर्तमानाद् धातो वर्तमाना इव प्रत्यया वा भवन्ति । क्त्वा
वत्स । आगतोऽसि ?, अयमागच्छामि, आगच्छन्तमेव मा वित्त ।
पक्षे अयमागमम्, आगच्छम् । कदा चैत्र । गमिष्यसि ?, एष
गच्छामि, गच्छन्तमेव मा जानीत । पक्षे गमिष्यामि, गन्तास्मि,
गमिष्यन्त मा जानीत ।

भूतवचाशस्ये वा । ५ । ४ । २ ।

अनागतस्यार्थस्य प्राप्तुमिच्छा आशसा तद्विषय आशस्य,
तदर्थान् धातोर्भूतवत् सद्वच प्रत्यया भवन्ति । उपाध्यायश्चेदागमत्,
एते तर्कमध्यगीप्सहि । उपाध्यायश्चेदागच्छति, एते तर्कमधीमहे ।

एतं उपाध्यायश्चेद्भागमिष्यति, आगन्ता वा; एतं तर्कमज्येष्यामहे,
अज्येताम्यहे वा ।

शिप्राशंसार्थयोर्भविष्यन्ती-सप्तम्यौ । ५ । ४ । ३ ।

शिप्राशंसार्थयोरुपपद्योराशंस्यार्थाद् वातोः यथासंख्यं मरि-
ष्यन्तीसप्तम्यौ भवतः । उपाध्यायश्चेद् आगच्छति, आगमत्,
आगमिष्यति, आगन्ता वा; तदा शीघ्रं शिप्रम् आशु एते
मिद्वान्तमज्येष्यामहे । उपाध्यायश्चेद्भागच्छति, आगमिष्यति,
आगमत्, आगन्ता वा; आशंसं, सम्भावये युक्तोऽवीर्यीय ।

सम्भावने सिद्धवत् । ५ । ४ । ४ ।

हेतोः सामर्थ्यस्य श्रद्धा सम्भावनम्, तस्मिन् विषयेऽसिद्धेऽपि
वस्तुनि सिद्धवत् प्रत्यया भवन्ति । समयं चेत् प्रयत्नोऽभूद्
उदभूवन् विभूतयः ।

नानद्यवनः भवन्नासक्त्योः । ५ । ४ । ५ ।

वात्यर्थस्य प्रसन्ने आसक्तौ च गम्यमानायां वानोरनद्यवन-
विहितः प्रत्ययो न भवति । यानज्जीवं भृशमतमद्रान्, दास्यति
वा । यद्विद्रं पशुपणापर्व अनिरान्तमेतस्मिन् जिनोत्भवः प्रावर्तिष्ट ।
येयं पौर्णमासी आगामिनी, एनम्या निनःयाणरोन्तवः
प्रवर्तिष्यते ।

एष्यत्ययौ देशस्पावाग्भागे । ५ । ४ । ६ ।

देशस्य योऽविस्तद्वाचिन्नुपपदे देशम्यैवाग्भागे च

एष्यदर्धस्तत्र वर्तमानाद् घातोः अनद्यतनविहितः प्रत्ययो न भवति ।
योऽयमध्वा गन्तव्यः, आ शत्रुञ्जयात् तस्य यद्वरं वलभ्यास्तत्र
द्विर्भोक्ष्यामहे मोदकान् ।

कालस्यानहोरात्राणाम् । ५ । ४ । ७ ।

कालस्य योऽवधिस्तद्वाचिन्युपपदे कालस्यैवार्वाग्भागे यो
मविष्यदर्धस्तस्मिन् वर्तमानाद् घातोः अनद्यतनविहितः प्रत्ययो न
भवति । न चेत् सोऽर्वाग्भागोऽहोरात्राणाम् । योऽयमागामी,
संवत्सरस्तस्य यद्वरमाग्रहायण्यास्तत्र जिनपूर्णां करिष्यामः ।
अनहोरात्राणामिति किम् ?—योऽयं मास आगामी तस्य
योऽवरः पञ्चदशरात्रस्तत्र युक्ता द्विरध्येतास्महे ।

परे वा । ५ । ४ । ८ ।

कालस्य योऽवधिस्तद्वाचिन्युपपदे कालस्यैवानहोरात्रसम्ब-
न्धिनि परे भागे य एष्यदर्धस्तद्वृत्तेर्घातोः अनद्यतनविहितः प्रत्ययो
वा न भवति । आगामिनः संवत्सरस्याग्रहायण्याः परस्ताद् द्विः
भाष्यमध्येष्यामहे, अध्येतास्महे वा ।

सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्तौ क्रियातिपत्तिः । ५ । ४ । ९ ।

सप्तम्या अर्थोः निमित्तं हेतुफलकथनादिसामग्री । कुतश्चिद्
वैगुण्यात् क्रियाऽनभिनिर्गृत्तौ सत्यामेष्यदर्धाद् घातोः सप्तम्यर्थे क्रिया-
तिपत्तिर्भवति । असहकारः सम्पूर्णतयाऽपविष्यद् न परदेशिरान्य-
मस्मिन् कर्षेऽस्यास्यत् ।

भूते । ५ । ४ । १० ।

भूतार्याद् घातोः क्रियातिपत्तौ सत्यां सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्तिर्भवति । दृष्टो मयाऽन्नार्यां चक्रम्यमाणस्तत्र पुनोऽपरश्चातिव्ययी; यदि स तेन दृष्टोऽमविष्यदुतामोक्ष्यत, अप्यभोक्ष्यत ।

बोतात् । ५ । ४ । ११ ।

‘सप्तम्युताप्योर्बाहे’ इति सूत्रे यदुतशब्दकथनं ततः प्राक् सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्तौ सत्या भूतार्याद् घातोर्वा क्रियातिपत्तिर्भवति । कथं नाम संयत. सन्ननागादे तत्र भवान् अत्रल्ल असेविष्यत, धिग् गर्हामहे । पक्षे कथं सेवेत, धिग् गर्हामहे । उतान् प्रागिति किम्?— कालो यदभोक्ष्यत भवान् ।

क्षेपेऽपिजात्वोर्वर्तमाना । ५ । ४ । १२ ।

अपिजात्वोरुपदयोः क्षेपे गम्ये वातोर्वर्तमाना भवति । अपि तत्रभवान् जन्तून् हिनस्ति । नातु तत्रभवान् भूतानि हिनस्ति, धिग् गर्हामहे ।

कथमि सप्तमी च वा । ५ । ४ । १३ ।

कथशब्दे उपपदे क्षेपे गम्ये घातो सप्तमी वर्तमाना च वा भवति । कथं नाम तत्र भवान् विदेशभवं कथं धारयेत्, धारयति वा, गर्हामहे अन्याय्यमेतत् । पक्षे अदीधरत्, अधारयत्, धारयत्— उकार, धारयिता, धारयिष्यति । अत्र सप्तमीनिमित्तमस्तीति भूते क्रियातिपत्तौ वा क्रियातिपत्तिः । कथं नाम तत्रभवान् विदेशभवं

वल्लभधारयिष्यत् । पक्षे यथाप्राप्तम् । भविष्यति क्रियातिपत्तने तु नित्यमेव क्रियातिपत्तिः । कथं नाम तत्रभवान् विदेशभवं वल्लभधारयिष्यत् ।

किंवृत्ते सप्तमीभविष्यन्त्यौ । ५ । ४ । १४ ।

किंवृत्ते उपपदे शेषे गम्ये घातोः सप्तमीभविष्यन्त्यौ भवतः । किं तत्रभवान् अनृतं ब्रूयात्, वक्ष्यति वा । को नाम, कतरो नाम, क्तमो नाम, यस्मै तत्रभवाननृतं ब्रूयात्, वक्ष्यति वा ।

अश्रद्धाऽमर्पेऽन्यत्रापि । ५ । ४ । १५ ।

अकिंवृत्ते किंवृत्ते चोपपदेऽश्रद्धाऽमर्पयोः गम्यमानयोः सप्तमीभविष्यन्त्यौ भवतः । न श्रद्धे, न सम्भावयामि तत्रभवान् नाम अदत्तं गृहीयात्, ग्रहीष्यति वा । न श्रद्धे किं तत्रभवान् अदत्तमादधीत, आदाम्यते वा । न मर्पयामि, न क्षमे तत्रभवानदत्तं गृहीयात्, ग्रहीष्यति वा ।

किंकिलास्त्यर्थयोर्भविष्यन्ती । ५ । ४ । १६ ।

किंकिले अस्त्यर्थे चोपपदेऽश्रद्धाऽमर्पयोर्गम्यमानयोः भविष्यन्ती भवति । न श्रद्धे, न सम्भावयामि किंकिल नाम तत्रभवान् परदारान् उपहरिष्यते । न श्रद्धे, न मर्पयामि अस्ति नाम, भवति नाम, विद्यते नाम तत्रभवान् परदारानुपकुरिष्यते ।

जातु-प्रदु-यदा-यदौ सप्तमी । ५ । ४ । १७ ।

एषूपपदेषु अश्रद्धाऽमर्पयोः घातोः सप्तमी भवति । न श्रद्धे, न क्षमे जातु तत्रभवान् सुरां पिबेत् । एवं यद् यदा यदि सुरां पिबेत् ।

क्षेपे च यच्च-यत्रे । ५ । ४ । १८ ।

यच्चयत्रयोरुपपदयोः क्षेपे अश्रद्धाऽमर्पयोश्च घातोः सप्तमी भवति । यच्च यत्र वा तत्रभवान् अस्मान् आक्रोशेत् । न श्रद्धे, न क्षमे यच्च यत्र वा तत्रभवान् परपरिवार्दं कथयेत् ।

चित्रे । ५ । ४ । १९ ।

आश्चर्ये गम्ये यच्च-यत्रयोरुपपदयोः सप्तमी घातोः भवति । चित्रमांश्चर्यं यच्च यत्र वा तत्रभवान् असेव्यं सेवेत ।

क्षेपे भविष्यन्त्ययदौ । ५ । ४ । २० ।

यच्चयत्रायामन्यस्मिन्नुपपदे चित्रे गम्ये घातोः भविष्यन्ती भवति, न तु यदिशब्दे । चित्रमाश्चर्यमन्धो नाम गिरिमारोक्ष्यति ।

सप्तम्युताप्योर्वादे । ५ । ४ । २१ ।

वाटार्थयोस्ताप्योरुपपदयोः घातोः सप्तमी भवति । उत कुर्याद् अपि वा । वाट इति किम् ?-उत दण्डः पतिष्यति । अपिचाप्यति द्वारम् ।

सम्भावेनञ्जलमर्थे तदर्थानुवर्तो । ५ । ४ । २२ ।

अलमोर्ध्वे शस्तौ यत् सम्भावनं तस्मिन् गम्ये अलमर्थाप्ये-
स्याप्रयोगे घातोः सप्तमी भवति । अपि मासशुष्यसेत् । अलमर्थ इति

किम् ?—निदेशस्थायी मे चैत्रः प्रायेण यास्यति । तदर्पानुक्ता-
विति किम् ?—शक्तः सिद्धप्रवो धर्मं करिष्यति ।

अयदि श्रद्धाधातौ नवा । ५ । ४ । २३ ।

सम्भावनार्थे धातावुपपदेऽलमर्थविषये सम्भावने गम्ये धातोः सप्तमी
वा भवति, न तु यच्छब्दे । श्रद्धे, संभावयामि मुञ्जीत भवान्,
पक्षे भोक्ष्यते, असुङ्क्त, असुक्त । अयदीति किम् ? सम्भावयामि
यद् मुञ्जीत भवान् । श्रद्धाधाताविति किम् ?—अपि शिरसा पर्वतं
भिन्ध्यात् ।

सतीच्छार्थात् । ५ । ४ । २४ ।

सदर्थे इच्छार्थाद् धातोः सप्तमी वा भवति । इच्छेत्, इच्छति ।

वत्स्यति हेतुफले । ५ । ४ । २५ ।

हेतुभूते फलभूते च भविष्यत्कालार्थे वर्तमानाद् धातोः सप्तमी
वा भवति । यदि गुरुतुपासीत शास्त्रान्तं गच्छेत् । यदि गुरुतुपा-
सिष्यते, शास्त्रान्तं लगमिष्यति । वत्स्यतीति किम् ? दक्षिणेन चेद्
याति शकटं न पर्याभवति ।

कामोक्तावकचिति । ५ । ४ । २६ ।

इच्छाप्रवेदनगम्ये सप्तमी भवति, न तु उचितप्रयोगे । कामो
मे मुञ्जीत भवान् । अकचित्तीति किम् ? कश्चिद् जीवति मे
मत्ता ।

इच्छार्थे सप्तमीपञ्चम्यौ । ५ । ४ । २७ ।

इच्छार्थे धातावुपपदे कामोन्तौ . गम्यमानायां धातोः सप्तमी-
पञ्चम्यौ भवतः । इच्छामि मुञ्जीत, मुञ्क्तां वा भवान् ।

विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थने । ५ । ४ । २८ ।

विध्यादिविशिष्टेषु कर्तृकर्मभावेषु प्रत्ययार्थेषु धातोः सप्तमीपञ्चम्यौ
भवतः । विधिः—क्रियायां प्रेरणा । कटं कुर्यात्, करोतु भवान् ।
प्रेरणायामेव यस्यां प्रत्याख्यानं प्रत्यवायस्तन्निमन्त्रणम् द्विमन्त्र्य-
मावश्यकं कुर्यात्, करोतु वा । यत्र प्रेरणायामेव प्रत्याख्याने
कामचारस्तदामन्त्रणम् । इह आसीत्, आस्तां भवान् । सत्कारपूर्विका
प्रेरणाऽधीष्टम् व्रतं रक्षतु, रक्षेत् । संप्रश्नः—सम्यग्धारणा । किन्तु भोः
पूण्याः ! अहं व्याकरणमधीयीय, अध्ययै; उत सिद्धान्तमधीयीय,
अध्ययै । प्रार्थनं यात्रा । प्रार्थना मे तर्कमधीयीष, अध्ययै ।

प्रेषानुज्ञाऽवसरं कृत्य—पञ्चम्यौ । ५ । ४ । २९ ।

प्रेषादिविशिष्टे कर्त्रादाकर्त्रे कृत्याः पञ्चमी च भवन्ति । न्य-
त्कारपूर्विका प्रेरणा प्रेषः । भवता खलु वटः कार्यः । भवान् वटं
करोतु । भवान् हि प्रेषितोऽनुज्ञातः, भवतोऽवसरः कटकरणे ।

सप्तमी चोर्ध्वमौर्द्वर्तिके । ५ । ४ । ३० ।

प्रेषादिषु गम्येषु ऊर्ध्वमौर्द्वर्तिके च वर्तमानाद् धातोः सप्तमी-
पञ्चम्यौ कृत्याश्च भवन्ति । ऊर्ध्वं शुद्धीत् कटं कुर्यात्, करोतु, वटः
कृत्यश्च । भवान् हि प्रेषितः, अनुज्ञातः, भवतोऽवसरः कटकरणे ।

एषे पञ्चमी । ५ । ४ । ३१ ।

५. स्म उपपदे प्रैपादिषु गम्येषु ऊर्ध्वमौहूर्तिकाद् घातोः पञ्चमी भवति । ऊर्ध्वं मुहूर्ताद् भवान् कटं करोतु स्म । भवान् हि प्रेषितो-
ऽनुज्ञातः; भवतोऽवसरः कटकरणे ।

अधीष्टौ । ५ । ४ । ३२ ।

स्मे उपपदेऽध्यपणायां गम्यमानायां घातोः पञ्चमी भवति ।
अङ्ग स्म हे विद्वन् ! अणुव्रतानि रक्ष ।

सप्तमी यदि । ५ । ४ । ३४ ।

यच्छब्दप्रयोगे कालादिपूपपदेषु घातोः सप्तमी भवति । कालो
यद् अधीयीत भवान् । वेला यद् मुञ्जीत । समयो यच् छयीत ।

आशिष्याशीः—पञ्चम्यौ । ५ । ४ । ३८ ।

आशीर्विशिष्टार्थादाशी — पञ्चम्यौ भवतः । जीयात् भवान् ।
जयतु राजन् । आशिपीति निम् ? चिरं जीवति सिद्धपुत्र । .

माह्वयद्यतनी । ५ । ४ । ३९ ।

माडि उपपदे घातोरद्यतनी भवति । मा कार्षीत् । मा गमः ।

सस्मे ह्यस्तनी च । ५ । ४ । ४० ।

स्मयुक्ते माडि उपपदे घातो ह्यस्तन्यद्यतन्यौ भवतः । मा
रूप करोत् । मा स्म कार्षीत् ।

घातोः सम्बन्धे प्रत्ययाः । ५ । ४ । ४१ ।

मात्वर्थानां सम्बन्धे विशेषणविशेष्यभावे सति अयथाकालमपि

प्रत्यया भवन्ति । विश्वदृष्टा अस्याः पुत्रो भविता । भावि कृत्य-
मासीत् । गोमान् आसीत् ।

भृशभीक्ष्ण्ये हिस्वौ यथाविधि तद्ध्रमौ
च तद्गुण्यदि । ५ । ४ । ४२ ।

भृशभीक्ष्ण्ये सर्वकालार्थे वर्तमानाद् धातोः सर्वविभक्तिसर्ववच-
नविषये हिस्वौ भवतः, यस्मादेव धातोर्यस्मिन्नेव कारके हिस्वौ तत्का-
रकविशिष्टस्यैव तस्यैव धातोः अनुप्रयोगे सति । तथा पञ्चम्या एव
तद्ध्रमौ तयोः सम्बन्धिनि बहुत्वविशिष्टे गुण्यदर्थे हिस्वौ च भवतः,
यथाविधि धातोः सम्बन्धेऽनुप्रयोगे सति । लुनीहि लुनीहि इत्येवायं
लुनाति, इमौ लुनीत, इमे लुनन्ति । त्वं लुनासि, युवां लुनीयः, यूयं
लुनीय । पक्षे लुनीत लुनीतेति यूयं लुनीय । अहं लुनामि, आवां
लुनीवः, वयं लुनीम । लुनीहि लुनीहि इत्येवमयं लविष्यति, अला-
वीदित्यादीन्यपि । अधीष्व अधीष्व इत्येवायमधीते, अधीयाते,
अवीयते । अवीषे, अधीयाथे । गुण्यद्वहुत्वे तु अधीष्व अधीष्व
इति यूयमधीष्वे वा अधीष्वमधीष्वमिति यूयमधीष्वे इति प्रयोग-
द्वयम् । अधीये अधीवहे अधीमहे । यथाचितीति क्रिन् ! लुनीहि
लुनीहीत्येवायं लुनीते । छिनत्ति लूयते इति धातोः स्तब्धे न म्प्रति ।

प्रचये नवा सामान्यार्थस्य । ५ । ४ । ४३ ।

धात्वर्थानां समुच्चये गम्ये सामान्यार्थस्य धातोः स्तब्धे
सति धातोः परौ हिस्वौ तद्ध्रमौ च तद्गुण्यदि वा भवतः ।

वप, लुनीहि, पुनीहि इत्येव यतते यत्यते वा । सूत्रमधीष्व, निर्युक्ति-
मधीष्व, भाष्यमधीष्व इति अधीते, पठ्यते । पक्षे सूत्रमधीते, निर्यु-
क्तिमधीते, भाष्यमधीते इत्येव, अधीते पठ्यते । त्रीहीन् वपत
लुनीत पुनीतेत्येव यतध्वे । त्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहीत्येव चेष्टध्वे
पक्षे त्रीहीन् वपथलुनीथ पुनीथ इत्येव यतध्वे । सूत्रमधीध्वम्, निर्यु-
क्तिमधीध्वम्, चूर्णमधीध्वमित्येवाधीध्वं पक्षे सूत्रमधीध्वे, निर्यु-
क्तिमधीध्वे, भाष्यमधीध्वं इत्येव अधीध्वे । सामान्यार्थस्येति किम् ?
त्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहि इत्येव वपति लुनाति पुनातीति मा भूत् ।

इति विभक्त्यर्थप्रक्रिया समाप्ता ।

इत्याख्यातप्रक्रिया ।

इति समाप्ता श्रीधर्मदीपिकाया द्वितीया वृत्तिः ।

नमो नमः श्रीप्रमुखर्मसूर्ये ।

अथ कृदन्तप्रक्रिया ।

अथ कृतप्रत्ययान्तार्गता कृत्यप्रक्रिया ।

आ तुमोऽयादिः कृत् । ५ । १ । १ ।

तुमभिष्याप्य त्यादि वर्जयित्वा ये प्रत्ययास्तं कृतसंज्ञका भवन्ति । घनवात्यः ।

ऋवर्णव्यञ्जनान्ताद् घ्यण् । ५ । १ । १७ ।

ऋवर्णान्ताद् व्यञ्जनान्ताच्च घातोः घ्यण् भवति । कृत्यत्वात् 'तत्साप्यानाप्याद्' इति कर्मणि भावे च क्रियते यत् तत् कार्यम् । पच्यते इति पाक्यम् 'क्तेऽनिःश्चजोः कर्गौ' इति सूत्रेण चस्य कत्वम् ।

पाणिसमवाभ्यां सृजः । ५ । १ । १८ ।

आभ्यां सृज्घातोः घ्यण् भवति । पाणिभ्यां सृज्यते पाणि-सर्ग्या रञ्जुः, समवसर्ग्या ।

उवर्णादावश्यकै । ५ । १ । १९ ।

उवर्णान्तादावश्यकै गम्ये घ्यण् भवति । अवश्यं भुयते अवश्यमाव्यम् ।

आमुयुवपिरपिद्धपित्रपिदिपिदभिचम्यानमः । ५ । १ । २० ।

आङ्पूर्वाभ्यां सुप्रमाभ्यां यौत्यादेशश्च घ्यण् भवति । आसा-
व्यम् । पाव्यम् । वाप्यम् । राप्यम् । लाप्यम् । त्राप्यम् ।
डेप्यम् । दाभ्यम् । आचाभ्यम् ।

वाऽऽधारेऽमावस्या । ५ । १ । २१ ।

अमापूर्वाद् वसधातोः आधारे घ्यण् भवति, ह्रस्वश्च वा ।
अमा सह वसतः सूर्याचन्द्रमसौ यस्यां तियौ सा अमावस्या,
अमावास्या वा तिथिः ।

संचायकुण्डपाय्यराजसूयं क्रतौ । ५ । १ । २२ ।

एते क्रतावर्गे घ्यणप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । संचाय्यः । कुण्डेन
पीयते यस्मिन् स कुण्डपाय्यः । राजभिः सूयते राजसूयः यज्ञः ।

प्रणाय्यो निष्क्रामासम्भते । ५ । १ । २३ ।

प्रपूर्वाद् नयतेः घ्यण्भायादेशश्च भवतः, निष्क्रामेऽसम्भते
चाये । प्रणाय्यः शिष्यः, चौरा वा ।

घाय्यापाय्यसानाय्यनिकाय्यमृगमानहविर्निवासे । ५ । १ । २४ ।

एते ऋगाद्यर्षेषु घ्यणन्ता यथासंख्यं निपात्यन्ते । घाय्या
ऋक् । पाय्यं मानम् । सानाय्यं हविः । निकाय्यो निवासः ।

परिचाय्योपचाय्यानाय्यसमूहचित्यमग्नौ । ५ । १ । २५ ।

एते अग्नावर्गे निपात्यन्ते । परिचाय्यः, उपचाय्यः,
आनाय्यः, समूहः, चित्योऽग्निः ।

याज्या दानर्चि । ५ । १ । २६ ।

करणेदानर्च्यभिधेयायां यज्घातोः घ्यण् निपात्यते । याज्या ।

तव्यानीयौ । ५ । १ । २७ ।

घातोः परौ भावे कर्मणि एतौ भवतः । कर्तव्यम् । हर्तव्यः
पठनीयम् ।

य एच्चातः । ५ । १ । २८ ।

स्वरान्ताद् घातोः यः प्रत्ययो भवति, आकारस्य वैकारः ।
चेयम् । हेयम् । धेयम् । देयम् । पेयम् ।

शक्तिक्रिचतियतिगसिसहियजिभाजिपवर्गात् । ५ । १ । २९ ।

एभ्यः पवर्गान्तेभ्यश्च घातुभ्यो यो भवति । शर्क्यः ।
तन्म्यम् । चत्यः । यत्यः । शम्यः । सद्यम् । यन्म्यम् । भन्म्यम्
तप्यम् । गन्म्यः ।

क्षय्य-जय्यौ शक्तौ । ४ । ३ । ९० ।

एतौ शक्तौ गन्म्यमानायां यान्तौ निपात्येते । क्षय्यो व्याधिः ।
जय्यः शत्रुः । शक्ताविति किम् ? क्षयं पापम् । जेयं मनः

क्रय्यः क्रयार्थे । ४ । ३ । ९१ ।

क्रयार्थे क्रय्य इति निपात्यते । क्रय्यः गौः । क्रय्यौ इति
किम् ? क्रयं धान्यं न च प्रसारितम् ।

यममदगदोऽनुपसर्गात् । ५ । १ । ३० ।

उपसर्गरहितेभ्य एभ्यो यः प्रत्ययो भवति । यन्म्यम् ।
मद्यम् । गद्यम् ।

चरेराहस्त्वगुरौ । ५ । १ । ३१ ।

अनुपसर्गाचरतेः आङ्पूर्वात् तु अगुरावर्थे यो भवति ।
चर्यः । आचर्यो देशः । गुरौ तु आचार्यः ।

वर्षोपसर्गावद्यपण्यमुपेयर्तुमर्तागर्ध्वविक्रेये । ५ । १ । ३२ ।

उपेयादिष्वर्थेष्वन्ते ययासंख्यं निपात्यन्ते । वर्षा कन्या ।
उपसर्गा गौः । अवद्यं गर्ह्यम् । पण्या गौः ।

स्वामिवैश्येऽर्थः । ५ । १ । ३३ ।

स्वामिवैश्ययोर्वाच्ययोः ऋधातोः यः प्रत्ययो भवति । अर्थः
स्वामी, वैश्यः । आर्योऽन्यः ।

बह्वं करणे । ५ । १ । ३४ ।

बहेः करणे यो भवति । बह्वं शकृत् । अन्यत्र बाह्वम्,

नाम्नो वदः क्यप् च । ५ । १ । ३५ ।

अनुपसर्गाद् नाम्नः पराद् वदतेः क्यप्स्यौ भवतः । ब्रह्मोद्यम् ।
ब्रह्मवद्यम् । 'भावे हत्याभूवौ निपात्यौ' ब्रह्महत्या, देवभूयम् ।

अग्निचित्या । ५ । १ । ३७ ।

अग्नेः परात् स्त्रीभावे चिनोतेः ऋच् भवति । अग्निचित्या ।

स्वेय-मृषोये । ५ । १ । ३८ ।

एतौ क्यचन्तौ साधू भवतः । स्वेयम् । मृषा उद्यते मृषोद्यम् ।
कुप्यभिद्योष्यसिध्यतिष्यपुष्ययुग्याज्यसूर्यं नाम्नि । ५ । १ । ३९ ।

एते सन्दायां क्यवन्ता निपात्यन्ते । कुप्यं वनम् । भियः
उद्व्यः । सिध्यः । तिप्यः । प्र्यः । युग्यं वाहनम् । आज्यं
घृतम् । सूर्यो रविः ।

द्वृग्स्तुजुपैतिशामः । ९ । १ । ४० ।

एप्यः क्यञ् भवति । आदृत्यः । आदृत्यः । स्तुत्यः ।
गुप्यः । इत्यः । शिप्यः ।

ह्रस्वस्य तः पितृकृति । ४ । ४ । ११३ ।

ह्रस्वान्तस्य घातोः पिति कृति परे तोऽन्तो भवति । तथा
चोदाहृतानि ।

ऋदुपान्त्यादकृपिचृद्वचः । ९ । १ । ४१ ।

कृपिचृतिऋचिर्वर्जिताद् ऋदुपान्त्याद् घातोः क्यञ् भवति ।
वृत्यम् । गृध्यम् । वृध्यम् । अकृपीत्यादि किम् । कल्प्यम् ।
वर्त्यम् । अर्च्यम् ।

कृदपिमृनिशंसिगृहिदुहिजपो वा । ९ । १ । ४२ ।

एभ्यः क्यञ् वा भवति । कृत्यं, कार्यम् । वृप्यं, वर्प्यम् ।
मृन्यं, मार्ग्यम् । शस्यं, शंस्यम् । गृह्यं, गोह्यम् । दुह्यं, दोह्यम् ।
नप्यं, नाप्यं वा ।

जिपिपून्यो हलिमुञ्जकल्के । ९ । १ । ४३ ।

जयतेः विपूर्वाभ्यां पूनीभ्यां च ययासंख्यं हलिमुञ्जकल्करूपेषु
कर्मसु वाच्येषु क्यञ् भवति । नित्यो हलिः । विपुयो मुञ्जः ।
विनीयः कल्कः ।

पदास्वैरिवाद्यापश्ये ग्रहः । ५ । १ । ४४ ।

एष्वर्येषु वाच्येषु गृह्णाते क्यञ् भवति । प्रगृह्य पदम् ।
गृह्या परतन्त्रा । ग्रामगृह्या चाद्या इत्यर्थः । गुणगृह्या गुण-
पक्ष्या इत्यर्थः ।

भृगोऽसञ्ज्ञायाम् । ५ । १ । ४५ ।

असञ्ज्ञाया भृग क्यञ् भवति । भृत्यो योज्यः । गङ्गाया
तु भार्या पत्नी ।

समो वा । ५ । १ । ४६ ।

सम्पूर्वाद् भृग क्यञ् वा भवति । सम्भृत्य, सम्भार्य ।

ते कृत्याः । ५ । १ । ४७ ।

न्यण् तस्य अनीय य क्यञ् एते प्रत्यया कृत्यास्तदा
भवन्ति । एते सस्मृतात् कर्मणि, अस्मृतादविवक्षितकर्मकाश्च भावे
भवन्ति, तैश्चोदाहृताः ।

इति छत्प्रत्ययान्तर्गता कृत्यप्रक्रिया समाप्ता ।

(२७५)

अथ कृत्यभिन्नकृतप्रत्ययप्रक्रिया ।

बहुलम् । ५ । १ । २ ।

निर्दिष्टार्थादन्यस्मिन्नर्थे कृतप्रत्यया बहुलं भवन्ति । पादाम्यं
ह्रियते पादहारकः । मुख्यते आत्माऽनेन मोहनीयं कर्म । सम्प्र-
दीयतेऽस्मै सम्प्रदानम् ।

कर्तरि । ५ । १ । ३ ।

अर्थनिशेपोक्तिं विना कृतप्रत्या कर्तरि वेदितव्याः । करो-
तीति कर्ता, कारकः ।

व्याप्ये घुरकेलिमकृष्टपच्यम् । ५ । १ । ४ ।

घुर-केलिमौ प्रत्ययौ कृष्टपच्यश्च व्याप्ये कर्तरि भवन्ति ।
भक्ष्यते स्वयमेवेति भद्गुरं काष्ठम् । भिदुरम् । विदुरः । पच्यन्ते
‘स्वयमेवेति पचेलिमा माषा । भिदेलिमा । कृष्टे स्वयमेव पच्यन्ते
इति कृष्टपच्याः शाब्दयः । ‘संगतेऽर्थे अजर्य निपात्यम्’ अजर्यमा-
र्यसंगतम्, अन्यत्र अजर पठ ।

रच्यव्यव्ययास्तव्यम् । ५ । १ । ५ ।

एते कर्तरि निपात्यन्ते । रोचते इति रच्यो वर्मः । न व्ययते
इति अव्य-यो मुनि । वमतीति वाम्तव्यः ।

भव्यगेपजन्यरम्यापात्पाप्लाव्यं नवा । ५ । १ । ७ ।

एते कर्तरि वा निपात्यन्ते । भवतीति भव्यः, पक्षे भव्यमनेन ।
गायतीति गेयः साम्नाम्, पक्षे गेयानि सामानि । एवं जन्यः,
जन्यमनेन । रम्यः, रम्यमनेन । आपात्यः, आपात्यमनेन ।
आप्लाव्यः, आप्लाव्यमनेन ।

प्रवचनीयादयः । ५ । १ । ८ ।

एतेऽनीयप्रत्ययान्ताः कर्तरि वा निपात्यन्ते । प्रवर्त्तीति प्रव-
चनीयो गुरुः शास्त्रस्य, पक्षे प्रोच्यते इति प्रवचनीयं शास्त्रं गुरुणा ।
एवमुपस्थानीयः शिष्यः गुरोः, उपस्थानीयो गुरुः शिष्येण ।

श्लिपशीङ्स्थाऽऽसवसजनरुहजृभजेः क्तः । ५ । १ । ९ ।
एभ्यः क्तप्रत्ययः कर्तरि वा भवति । आश्लिष्टः चैत्रः का-
न्ताम्, आश्लिष्टा कान्ता चैत्रेण । अतिशयितो गुरुं शिष्यः,
अतिशयितो गुरुः शिष्येण । उपस्थितो गुरुं शिष्यः, उपस्थितो
गुरुः शिष्येण । उपामिता गुरुं शिष्याः, शिष्यैरुपासितो गुरुः ।
अनुपिता गुरुं शिष्याः, शिष्यैरनुपितो गुरुः । ते तामनुजाताः,
तैः साऽनुजाता । चैत्रोऽध्वमारुद्धः, चैत्रेणाध्व आरुद्धः । ते कामु-
क्तास्तामनुजीर्णाः, तैः साऽनुजीर्णा । ते धनं विभस्ताः, तैः धनं
विभक्तम् ।

आरम्भे । ५ । १ । १० ।

आरम्भार्थाद् धातोः भूतादौ यः क्तः स कर्तरि वा भवति ।
ते कटं प्रहृताः, पक्षे तैः कटः प्रहृतः ।

(२७७)

गत्यर्थार्कर्मकपिवश्रुतेः । १ । १ । ११ ।

भूतादौ यः कतः स एभ्यः कर्तारि वा भवति । स ग्राह्यः
गतः । असौ आसितः । ते पयः पीताः । तेऽन्नं मुक्ताः । पक्षे
तेन ग्रामो गन इत्यादि ।

अत्रार्थाद्याधारे । १ । १ । १२ ।

आहारार्थाद् गत्यर्थादेश्च यः कतः स आधारे वा भवति ।
इदमेपां जग्धम् । इदमेपां यातम् । इदमेपां शयितम् । इदमेपामासितम् ।
इदं गवां पीतम् । इदं तेषां मुक्तम् । पक्षे तैरस्मिन् जग्धम् । एतैरस्मिन्
यातम् । एभिरस्मिन् शयितम्, आसितम् । गोभिरस्मिन् पीतम् ।
तैरस्मिन् मुक्तम् । गत्यर्थादीनां पक्षे कर्तर्यपि भवनात् एतेऽस्मिन्
याताः । एतेऽस्मिन् शयिताः । गानोऽस्मिन् मुक्ता इत्यादि ।

भीमादयोऽपादाने । १ । १ । १४ ।

भीमादयः शब्दा अपादाने निपात्यन्ते । विभेति अस्मा-
दिति भीमः, भयानकः ।

असरूपोऽपवादे वोत्सर्गः प्रारू यतेः । १ । १ । १६ ।

एतत्सूत्रादारभ्य 'क्षियां क्तः' इति सूत्रात् प्राग् योऽपवादस्त-
द्विषये असरूप उत्सर्गोऽपि प्रत्ययो वा भवति । अवश्यलाभ्यम्,
अवश्यलवित्यम् ।

णरू-वृचौ । १ । १ । १८ ।

धातोः परावेतौ भवतः । करोतीति कारकः, कर्ता । हारकः
खादकः । पाचकः-। हर्ता । खादिता । पक्ता ।

अहं तृच् । ५ । ४ । ३७ ।

अहं कर्नरि धातोस्तृच् भवति । भगान् छेदसूत्रस्य बोद्धा ।
कन्याया बोद्धा ।

अच् । ५ । १ । ४९ ।

धातोः कर्नरि अच् भवति । करः । हरः । पचः । भवः ।

णिन् चावश्यकाधमर्ण्यं । ५ । ४ । ३६ ।

अवश्यं भाव आवश्यकम्, ऋणेऽयमः अधमर्णस्तस्य भाव
आधमर्ण्यम् । आवश्यकःऽधमर्ण्यगो गम्यमानयोः धातोः कर्नरि
णिन् कृत्याश्च भवन्ति । अवश्यं करोतीति कारी । हारी । अवश्यं-
कारी । अवश्यगेय सप्तमा । दानं दायी । मह्यं दायी ।

लिहादिभ्यः । ५ । १ । ५० ।

एभ्यो धातुभ्यः कर्तव्ये च प्रत्ययो भवति । लेहीति लेहः ।
शेषः ।

अचि । ३ । ४ । १५ ।

अचि प्रत्यये परे यटो तुन् भवति । चेष्यः । नेन्यः ।

न वृद्धिधाविति विष्करोपे । ४ । ३ । ११ ।

अगिति प्रत्यये परे यः क्रियो द्विश्च औपेस्तस्मिन् सति

गुणवृद्धी न भवतः । नेत्यः । चेच्यः । मरीच्यः । 'वृगोऽचि वृवादेशो
नक्तन्त्यः' ब्राह्मणब्रुवः ।

नन्द्यादिभ्योऽनः । ५ । १ । ५२ ।

एभ्यो गणद्वेभ्यः कर्त्तरि न । प्रत्ययो भवति । नन्दनः ।
वाशनः । सहनः । संक्रन्दनः । सर्वदमनः । नर्दनः ।

ग्रहादिभ्यो णिन् । ५ । १ । ५३ ।

एभ्यः कर्त्तरि णिन् प्रत्ययो भवति । ग्राही । स्पायी । दायी ।

नाम्युपान्त्यप्रीकृगृत्तः कः । ५ । १ । ५४ ।

नाम्युपान्त्येभ्यः प्रीकृगृज्ञाम्यश्च कर्त्तरि को भवति । विस्तिपः ।
प्रियः । कितः । गिलः । ज्ञ ।

गेहे ग्रहः । ५ । १ । ५५ ।

गेहेऽर्थे वाच्ये ग्रहधातोः क प्रत्ययो भवति । गृहम् ।
गृहाः दारा इत्यर्थः ।

उपसर्गादातो ङोऽदयः । ५ । १ । ५६ ।

इयैद्वर्णिनादुपसर्गात् परादादन्ताद् धातोः ङ प्रत्ययो
भवति । आह्वः । प्रह्व । उपसर्गादिति किम् ? दायः । अश्यं इति
किम् ? अवदयाय ।

व्याघ्राघ्रे प्राणिनसोः । ५ । १ । ५७ ।

एतौ ययामंख्यं प्राणिनि नासिकायां चार्थे निषान्येते ।
व्यानः प्राणी । आत्रा नासिका ।

प्राध्मापाद्घेदृशः शः । ५ । १ । ५८ ।

एभ्य कर्तरि शः प्रत्ययो भवति । शित्वाद् जिघ्राद्यादेशा ।
जिघ्र । उद्घम । शिव । धय । उत्पश्य ।

साहिसातिवेद्युदेजिधारिपारिचेतेरनुपसर्गात् । ५ । १ । ५९ ।

अनुपसर्गोभ्यो ण्यन्तेभ्य एतेभ्य शो भवति । साहय ।
सातय । वेदय । उदेजय । धारय । पारय । चेतय ।

लिम्प-विन्दः । ५ । १ । ६० ।

अनुपसर्गाभ्यामाभ्या शो भवति । लिम्पतीति लिम्प ।
विन्दतीति विन्द ।

निगवादेर्नाम्नि । ५ । १ । ६१ ।

निपूर्वाद् लिम्पे गवादिपूर्वाच्च विन्दे सञ्ज्ञाया को भवति ।
निलिम्पा वेवा । गोविन्द । कुविन्द ।

वा ज्वलादिदुनीभृग्रहास्तोर्णः । ५ । १ । ६२ ।

ज्वलादिभ्यो दुनोत्यादिभ्य आस्तोश्चानुपसर्गोभ्योण प्रत्ययो
वा भवति । ज्वल, ज्वाल । चाल, चल । दाव, दव ।
नाय, नय । भाव, भव । ग्राहो मकरादि, ग्रह सूर्यादि ।
आस्ताव, आस्तव ।

अवहृसासंस्तोः । ५ । १ । ६३ ।

अवपूर्वाभ्या हृसाभ्या सम्पूर्वाच्च स्तोश्च ण् प्रत्ययो भवति ।
अवहार । अवसाथ । सत्वाव ।

तनव्यधीण्भसातः । ९ । १ । ६४ ।

एभ्यो घातुभ्य आदन्तेभ्यश्च णप्रत्ययो भवति । तानः
व्याधः । प्रत्यायः । श्वाप्तः । अवस्मायः ।

नृत्-खन्-रन्नः शिल्पिन्यकद् । ९ । १ । ६५ ।

एभ्यो घातुभ्यः शिल्पिनि वाच्ये अकद् प्रत्ययो भवति ।
नर्तकः । नर्तकी । खनकः । ' अकद्-विनोश्च रजः ' इति नलुकि
रजकः । शिल्पिनीत्येव नर्तिका ।

गस्थकः । ९ । १ । ६६ ।

गाघातोः शिल्पिनि यकः प्रत्ययो भवति । गायकः ।

टनण् । ९ । १ । ६७ ।

शिल्पिनि वाच्ये गाघातोऽटनण् भवति । गायनी ।

हः कालग्रीहोः । ९ । १ । ६८ ।

हाको हाहो वा कालग्रीहोर्वाच्ययोः कर्तरि टनण् भवति ।
हायनः वर्षम् । हायना ग्रीहयः ।

प्रसृत्वोऽकः साधौ । ९ । १ । ६९ ।

एभ्यो घातुभ्यः साधावर्ये अकः प्रत्ययो भवति । साधु प्रवत्ते
इति प्रवकः । सरकः । लवकः । अन्यत्र प्रावकः ।

आशिष्यकन् । ९ । १ । ७० ।

आशिषि गम्यमानायां घातोः कर्तर्यकन् प्रत्ययो भवति ।
विदात जीवकः । आशिषीति किम् ? जीवतीति जीविका ।

तिक्कृतौ नाम्नि । ९ । १ । ७१ ।

आशीर्विषये सम्झायां गम्यमानायां धातोः तिक् कृतसंज्ञकाश्च
प्रत्यया भवन्ति । शान्तिः । वीरभूः । वर्धमानः ।

कर्मणोऽण् । ९ । १ । ७२ ।

कर्मणः पराङ् धातोः अण् प्रत्ययो भवति । कुम्भं करोतीति
कुम्भकारः ।

शीलिकामिभक्ष्याचरीक्षिन्नमोणः । ९ । १ । ७३ ।

कर्मणः परेभ्य एभ्यो धातुभ्यः कर्तरि ण् प्रत्ययो भवति ।
धर्मशीला । धर्मकामा । रायुभक्षा । कल्याणमाचरति कल्याणा-
चारा । सुखप्रतीक्षा । बहुक्षमा ।

गायोऽनुपसर्गात् टक् । ९ । १ । ७४ ।

कर्मणः परादनुपसर्गाद् गायतेष्टक् प्रत्ययो भवति । वक्रगी ।
उपसर्गात्तु खरुमगायः ।

सुरासीधोः पिबः । ९ । १ । ७५ ।

आभ्यां कर्मभ्यां परादनुपसर्गात् पिबतेष्टक् भवति । सुरापी ।
सीधुपी ।

आतो ङोऽह्वावामः । ९ । १ । ७६ ।

कर्मणः परादनुपसर्गाद् हुवामावर्जितादादन्ताद् धातोः कर्तरि
ङो भवति । गां ददाति गोदः । अह्वाण्य इति क्रिमः ? स्वर्गहायः,
तन्तुवायः, धान्यमायः ।

(२८३)

समः ख्यः । ९ । १ । ७७ ।

कर्मणः परात् सम्पूर्वात् ख्यातेः टो भवति । गां संख्याति
गोमंख्यः ।

दद्यादः । ९ । १ । ७८ ।

कर्मणः पराद्वाङ्पूर्वाद् ददागः ख्यातेश्च डो भवति । दायमा-
ददाति दायदः । क्षयाख्यः ।

प्राज्जन्व । ९ । १ । ७९ ।

कर्मणः परान् प्रज्जान् डो दश्च ट्प्रत्ययो भवति । पथि-
प्रज्ञः । प्रपाप्रदः ।

आशिषि हनः । ९ । १ । ८० ।

कर्मणः पराद् हन्ते. आशिषि गम्यायां कर्तरि डो भवति ।
शत्रुं वध्यान् शत्रुहः ।

क्षेद्यादिभ्योऽप्तात् । ९ । १ । ८१ ।

क्षेद्यादिकर्मणः पराद् हन्ते कर्तरि टः प्रत्ययो भवति । क्षेदा-
मपहन्ति क्षेद्यापहो मुनि । तमांस्यपहन्ति तमोऽपहः सूर्यः ।

कुमारर्षीर्पाणिगन् । ९ । १ । ८२ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् हन्तेर्णिन् प्रत्ययो भवति । कुमार-
घाती । शीर्षघाती ।

अचित्ते टक् । ९ । १ । ८३ ।

कर्मणः पराद् हन्तेरचित्ताति कर्तरि टक् भवति । वातव्हे
तैलम् । अचित्त इति क्तिम् । पापगतो यतिः ।

जायापतेधिह्वति । ९ । १ । ८४ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् हन्तेः चिह्वति कर्तरि टक् प्रत्ययो भवति । जायाघ्नः । पतिघ्नी कन्या ।

ब्रह्मादिभ्यः । ९ । १ । ८५ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् हन्तेः टक् प्रत्ययो भवति । ब्रह्मघ्नः । गोघ्नः पापी ।

हस्तिबाहुकपाटाच्छक्तौ । ९ । १ । ८६ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् हन्वातोः शक्तौ गम्यमानायां कर्तरि टक् प्रत्ययो भवति । हस्तिघ्नः । बाहुघ्नः । कपाटघ्नः । 'राजघ्न इति निपात्यः' राजानं हन्ति राजघ्नः ।

नगरादगजे । ९ । १ । ८७ ।

अस्मात् कर्मणः पराद् हन्तेरगजे कर्तरि टक् प्रत्ययो भवति । नगरघ्नो व्याघ्रः । अग्न इति किम् ? नगरघातो हस्ती । 'शि-
ल्पिनि पाणिशताढ्यौ निपात्यौ' ।

कुक्ष्यात्पोदराद् भृगः स्तिः । ९ । १ । ९० ।

एभ्यः कर्मभ्यो भृगः स्तिः भवति । कुक्षिम्भरिः । आत्म-
म्भरिः । उदरम्भरिः ।

अहोऽह् । ९ । १ । ९१ ।

कर्मणः परादहतेरच् प्रत्ययो भवति । पूजामर्हतीति पूजार्हा
वीतरागमूर्तिः । पूजार्होऽर्हन् ।

धनुर्दण्डत्सरुद्राङ्गलाङ्कुशट्टियष्टिशक्तितोभरययाद्

ग्रहः । १ । १ । ९२ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् ग्रहेरन् प्रत्ययो भवति । धनुर्ग्रहः ।

दण्डग्रहः । त्सरुग्रहः । लाङ्गलग्रहः । अङ्कुशग्रहः । ऋष्टिग्रहः ।

यष्टिग्रहः । शक्तिग्रहः । तोमरग्रहः । यग्रहः ।

सूत्राद् धारणे । १ । १ । ९३ ।

सूत्रात् कर्मणः पराद् ग्रहवानोः ग्रहणपूर्वरुवारणार्थाद् अच् भवति । सूत्रं गृह्णाति सूत्रग्रहः प्राप्तः सूत्रवारो वा ।

आयुधादिभ्यो धृगोऽदण्डादेः । १ । १ । ९४ ।

दण्डादिर्वर्तिनादायुगादेः कर्मणः पराद् धृगोऽन् भवति । धनुर्धरः । भूवरः । दण्डादिपूर्वात् तु दण्डवारः, कुण्डवारः ।

हृगो वयोऽनुद्यमे । १ । १ । ९५ ।

कर्मणः पराद् हरतः त्रयसि अनुद्यमे च गम्येऽच् भवति । अस्त्रिहरः श्रिशुः । अंशहरो दायदः । मनोहरा माला ।

आळः शीले । १ । १ । ९६ ।

कर्मणः परादाङ्पूर्वाद् द्वयः शीले गम्येऽन् प्रत्ययो भवति । पुष्पाहरः । शील इति स्मृ । पुष्पाहारः ।

दृति-नायात् पशविः । १ । १ । ९७ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् हर्णेः पशो कर्तरि इः प्रत्ययो भवति । दृतिहरिः श्वा । नायहरिः मृत् ।

रजः—फले—मलाद् ग्रहः । ९ । १ । ९८ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् ग्रहधातोः इः प्रत्ययो भवति ।
रजोग्रहिः । फलेग्रहिः । मलग्रहिः ।

देव—वातादापः । ९ । १ । ९९ ।

आभ्यां परादाप्धातोरिः प्रत्ययो भवति । देवापिः ।
वातापिः ।

शकृत्स्तभ्याद् वत्सव्रीहौ कृगः । ९ । १ । १०० ।

आभ्यां कर्मभ्यां परात् कृगो यथासंख्यं वत्सव्रीह्योः कर्त्रोरिः
भवति । शकृत्करिः वत्सः । स्तम्बकरिः व्रीहिः । ‘किंयत्तद्वहुभ्यः
कृग. अ. वाच्यः’ किकरः, यत्करः, तत्करः, तस्करः चौरश्चेत्,
बहुकरः ।

संख्याहर्दिवाविभानिशाप्रभाभाश्चित्रकर्त्राशन्तानन्तकारवाह-
रुर्धनुर्नान्दीलिपिलिविलिभक्तिक्षेत्रजङ्घाक्षपाक्षणदार-
जनिदोषादिनदिवसाहः । ९ । १ । १०२ ।

एभ्यः कर्मभ्यः कृगः टः प्रत्ययो भवति । संख्याकरः ।
द्विकरः । अहस्करः । दिवाकरः । विभाकरः । निशाकरः ।
प्रभाकरः । भास्करः । चित्रकरः । कर्तृकरः । आदिकरः ।
अन्तकरः । अनन्तकरः । कारकरः । बाहुकरः । अरुन्करः ।
घनुष्करः । नान्दीकरः । लिपिकरः । लिविकरः । बलिकरः ।
भक्तिकरः । क्षेत्रकरः । जङ्घाकरः । क्षपाकरः । क्षणदाकरः ।
रजनिकरः । दोषाकरः । दिनकरः । दिवसकरः । संख्याकरी ।

हेतुतच्छीलानुहलेऽशब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुमूत्र-
मन्त्रपदात् । ५ । १ । १०३ ।

शब्दादिवर्जितात् कर्मणः परात् कृगट् प्रत्ययो भवति,
हेतुतच्छीलानुहलेषु कर्तृषु । यशस्करी विद्या । श्राद्धकरो
ब्राह्मणः । प्रेपगाकरः । शब्दादिवर्जनं रिम् ? शब्दकारः । श्लोक-
कारः । कलहकारः । गायकारः । वैरकारः । चाटुकारः ।
सूत्रकारः । मन्त्रकारः । पदकारः ।

भृतो कर्मगः । ५ । १ । १०४ ।

कर्मगः कर्मगः पराद् भृतो गम्यमानायां कृगट् भवति ।
कर्मकरी दासी ।

क्षेम-प्रिय-मद्र-भद्रान् स्यात् । ५ । १ । १०५ ।

एभ्यः कर्मभ्यः परात् कृगः सौष्ण्यं भवतः । क्षेमङ्करः,
क्षेमकारः । प्रियङ्करः, प्रियकारः । मद्रङ्करः, मद्रकारः ।
मद्रङ्करः, भद्रकारः ।

मेवर्तिभयाभयान् स्रः । ५ । १ । १०६ ।

एभ्यः कर्मभ्यः कृगः स्रो भवति । मेवङ्करः । अतिङ्करः ।
भयङ्करः । अभयङ्करः ।

प्रिय-यशाद् वदः । ५ । १ । १०७ ।

आभ्यां कर्मभ्यां वदने कर्तरि स्रः प्रत्ययो भवति । प्रियंवदः ।
यशंवदः । 'द्विपन्तर-परन्तपौ कर्तरि ण्यन्तस्य नपेः निपात्यौ' द्विपतः
तापयति द्विपन्तपः । एवं परन्तपः ।

परिमाणार्थमितनखात् पचः । ५ । १ । १०९ ।

परिमाणार्थात् मितनखाभ्यां च कर्मभ्यः परात् पचेः खो भवति । प्रत्यम्पचा । नखम्पचः ।

कूलाभ्रकरीपात् कपः । ५ । १ । ११० ।

एभ्यः कर्मभ्यः कपनेः खो भवति । कूलङ्कपा । अभ्रङ्कपः । करीपङ्कपः ।

सर्वात् सहश्च । ५ । १ । १११ ।

सर्वशब्दात् परात् सहेः कपेश्च खः प्रत्ययो भवति । सर्व-सहो मुनिः । सर्वङ्कपः खलः ।

भृवृजितृतपदमेश्च नास्ति । ५ । १ । ११२ ।

कर्मभ्यः परेभ्य एभ्यः सहतेश्च संज्ञायां खो भवति । विश्व-म्भरा मेदिनी । पतिवरा कन्या । शत्रुञ्जयः अद्रिः । रपन्तरं साम । शत्रुन्तपो राजा । बलिन्दपः कृष्णः । शत्रुंसहो राजा । नास्तीति किम् ? कुटुम्बभारः ।

धारेर्धरे च । ५ । १ । ११३ ।

कर्मणः पराद् धारेः सञ्ज्ञायां खो भवति, धारेः धरादेशश्च । वसुन्धरा पृथ्वी ।

पुरन्दर-भगन्दरो । ५ । १ । ११४ ।

एतौ सञ्ज्ञायां निपात्येते । पुरं दृणाति पुरन्दरः शक्रः । भगं दासयति भगन्दरो व्याधिः । 'ऋते गम्ये वानंयमो निपात्यः' वानंयमो यतीत्यर्थः ।

मन्याणिन् । ५ । १ । ११६ ।

कर्मण परात् मन्यतेर्णिन् प्रत्ययो भवति । पण्डितमानी
बन्धो ।

कर्तुः खश् । ५ । १ । ११७ ।

प्रत्ययार्थरूपात् कर्तृरूपात् कर्मण परात् मन्यते खश् प्र-
त्ययो भवति । आत्मान पण्डित मन्यते इति ।

खित्पनव्ययारूपो मोन्तो ह्रस्वश्च । ३ । १ । १११ ।

स्वरान्तस्याव्ययभिन्नस्यास्पश्च खित्प्रत्ययान्ते उत्तरपदे परे
मोऽन्तो यमासम्मन ह्रस्वश्च । पण्डितम्मन्य । ज्ञम्मन्य । अरुन्तुद ।
'कर्मण परादेजे खश् वाच्य' जनमेजयो नाम राजा ।

शुनीस्तनमुज्रफूलास्पपुष्पात् दधेः । ५ । १ । ११९ ।

एभ्य कर्मन्व्य. दधे कर्तरि खश् प्रत्ययो भवति । शुनिन्धय ।
स्तनन्धय । मुज्रन्धय कृन्धय । आस्यन्धय । पुष्पन्धय ।
नाडीपट्टीखरीमुष्टिनासिकावाताद् ध्वश्च । ५ । १ । १२० ।

एभ्य कर्मन्व्यो धमते वधतेश्च कर्तरि खश् प्रत्ययो भवति ।
नाडिन्धम । नाडिन्धय । वग्निन्धम । घग्निन्धय । खरिन्धम ।
खरिन्धय । मुष्टिन्धम । मुष्टिन्धय । नासिकन्धम । नासिकन्धय ।
वातन्धम । वातन्धय ।

पाणि-करात् । ५ । १ । १२१ ।

आभ्या धमते खश् प्रत्ययो भवति । पाणिन्धम । करन्धम ।

कूलादुद्रुजोद्बहः । ५ । १ । १२२ ।

अत्मात् पराभ्यामाभ्यां खश् भवति । कूलमुद्रुजः । कूळ-
मुद्रह ।

वहाभ्रालिहः । ५ । १ । १२३ ।

वहाभ्राभ्यां कर्मभ्या परात् लिहे खश् भवति । वहंलिहः ।
अभ्रंलिह ।

बहुविध्वरुस्तिळात् तुदः । ५ । १ । १२४ ।

एभ्य कर्मभ्यः परात् तुदतेः खश् भवति । बहुन्तुदः । विधु-
न्तुद । अरुन्तुदः । तिलन्तुदः ।

ललाट-वात-शर्धात् तपाजहाकः । ५ । १ । १२५ ।

एभ्य. कर्मभ्यः परेभ्यो यथासंख्यं तपाजहाभ्यः कर्तरि खश्
प्रत्ययो भवति । ललाटन्तपः सूर्यः । वातमजः मृगः । शर्धजहः ।

असूर्योग्राद् दृशः । ५ । १ । १२६ ।

आभ्यां पराद् दृशोः कर्तरि खश् प्रत्ययो भवति । न सूर्यं
पश्यन्तीति असूर्यम्पश्या रानदारा । उग्रम्पश्यो राजा ।

इरम्मदः । ५ । १ । १२७ ।

इरापूर्वाद् माद्यनेः कर्तरि खश् प्रत्ययो भवति । इरया माद्य-
तीति इरम्मदः ।

नाम्नो गमः खट्वौ च विहायसस्तु विहः । ५ । १ । १२८ ।

नाम्न पराद् गच्छतेः एते खट्वलाः स्युः, विहायसस्तु विहा-

(३९१),

देशश्च । तुरं गच्छतीति तुरङ्गमः । विहायसा गच्छतीति विहङ्गमः ।
पक्षी । सुतङ्गमो मुनिः । तुरगः । विहगः । तुरङ्गः । विहङ्गः ।

सुग-दुर्गमाधारे । ५ । १ । १३२ ।

सुदुर्व्यो पराद् गमेराधारे ङप्रत्ययो भवति । सुखेन गम्यते-
ऽस्मिन्निति सुगः । एवं दुर्गः ।

निर्गो देशे । ५ । १ । १३३ ।

निरपूर्वाद् गमेः देशेऽयं ङप्रत्ययो भवति । निर्गो देशः ।

शमो नाम्न्यः । ५ । १ । १३४ ।

शमो नाम्नः पराद् घातोः सम्ज्ञायामः प्रत्ययो भवति ।
शाम्भवो नामार्हन् ।

पार्श्वादिभ्यः शीङः । ५ । १ । १३५ ।

एभ्यो नामभ्यः परात् शीङः अप्रत्ययो भवति । पार्श्वशयः ।

ऊर्ध्वादिभ्यः कर्तुः । ५ । १ । १३६ ।

एभ्यः कर्तृवाचिभ्यः परात् शीङः अप्रत्ययो भवति । ऊर्ध्व-
शयः । उत्तानशयः ।

आधारात् । ५ । १ । १३७ ।

आधारावाचिनो नाम्नः पराच्छीङः अः प्रत्ययो भवति । रं
ज्ञेते सशयः ।

चरेष्टः । ५ । १ । १३८ ।

आधाराचरेष्टः प्रत्ययो भवति । कुरु चरति कुरुक्षी ।
गूर्जरचरा मुनयः ।

भिक्षा-सेना-दायात् । ५ । १ । १३९ ।

एभ्यः पराचरतेष्टः प्रत्ययो भवति । भिक्षाचरी । सेनाचरः ।
आदायचरः ।

पुरोऽग्रतोऽग्रे सतेः । ५ । १ । १४० ।

एभ्य आधारेभ्यः परात् सरतेष्टः प्रत्ययो भवति । पुरः-
सरः । अग्रत सरः । अग्रेसरः ।

पूर्वात् कर्तुः । ५ । १ । १४१ ।

कर्त्रेण वर्तमानात् पूर्वात् परस्य सरतेष्टो भवति । पूर्वः सन्
सरति पूर्वसरः ।

स्था-पा-स्ना-त्रः कः । ५ । १ । १४२ ।

नामः परेभ्य एभ्य कः प्रत्ययो भवति । समत्यः ।
स्रञ्जः । नदीष्णः । धर्मत्रं छत्रम् ।

शोकापनुद-तुन्दपरिमृज-स्तम्भेरम-कर्णेजर्प प्रियालस-

हस्तिमूचके । ५ । १ । १४३ ।

एते प्रियाद्यर्थेषु यथासंख्यं कप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ।
शोकमपनुदति शोकापनुद प्रियजनः । तुन्दं परिमार्ष्टि तुन्दपरि-
मृजोऽलसः । स्तम्भे रमते स्तम्भेरमो हस्ती । कर्णे जर्पति
कर्णेजपोऽतिखलः ।

मूलविमुजादयः । ५ । १ । १४४ ।

एते कप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मूलविमुजो रयः । कुमु-
जैवम् ।

दुहेडुयः । ५ । १ । १४५ ।

नाम्नः पराद् दुहेः डुयः प्रत्ययो भवति । कामान् दोग्धि
कामदुघा यौः ।

भजो विण् । ५ । १ । १४६ ।

नाम्नः पराद् भजतेर्विण् प्रत्ययो भवति । अर्थ मज्जे
अर्थभाक् ।

मनवन्क्वनिप्विच् क्वचित् । ५ । १ । १४७ ।

नाम्नः पराद् धातोरेते प्रत्यया भवन्ति । इन्द्रशर्मा । देवशर्मा ।
जिनशर्मा । विजारा । ध्वावा । अवावा । सुधीवा । शुभ्याः ।

स्विप् । ५ । १ । १४८ ।

नाम्नः पराद् धातोः स्विच् भवति । कार्यं करोति कार्यकृत् ।
हरतीति हत् ।

स्पृशोऽनुदकात् । ५ । १ । १४९ ।

उदरुर्नाद् नाम्नः परात् स्पृशतेः स्मिन् भवति । घृतस्पृह् ।
अनुदकादिति किम् ? उदरुम्पर्शः ।

अदोऽनन्तात् । ५ । १ । १५० ।

अन्नवर्नाद् नाम्नः परादंस्विच् भवति । आमात् ।
अनन्तादिति किम् ? अन्नादः ।

क्रव्यात्-क्रव्यादारामपक्वरादौ । ५ । १ । १५१ ।

क्रव्यपूर्वादित्तेतौ ययासंख्यमामादपस्वादयोः स्माच् भवति ।
क्रव्यात् आममांसभक्षः । क्रव्यादः पस्वमांसभक्षः ।

त्यदाद्यन्यसमानादुपमानाद् व्याप्ये दशष्टक्-सकौ

च । ५ । १ । १५२ ।

उपमानरूपव्याप्येभ्य एभ्यः पराद् दशोः व्याप्येऽर्थे एव टक्-
सकौ क्विप् च भवन्ति । स्य इव दृश्यते त्यादशः, त्यादक्षः,
त्यादक् । तादशः, तादक्षः, तादक् । अन्यादशः, अन्यादक्षः,
अन्यादक् । अमूदशः, अमूदक्षः, अमूदक् । सदश, सदक्षः, सदक् ।

कर्तुर्णिन् । ५ । १ । १५३ ।

कर्तुरुपमानात् पराद् घातोर्णिन् प्रत्ययो भवति । उष्ट्र इव
क्रोशति उष्ट्रकोशी ।

अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ ।

अजात्यर्थाद् नाम्नः पराद् शीलेऽर्थे णिन् भवति । उष्णं
मुञ्जे तच्छील उष्णभोजी ।

साधौ । ५ । १ । १५५ ।

नाम्नः परात् साध्वर्थाद् घातोः णिन् भवति । साधुकारी ।
साधुपाठी ।

ब्रह्मणो वदः । ५ । १ । १५६ ।

ब्रह्मणः पराद् वदेर्णिन् भवति । ब्रह्मवादी ।

ब्रताभीक्ष्ण्ये । ५ । १ । १५७ ।

ब्रताभीक्ष्ण्ययोः गम्ययोः नाम्नः पराद् घातोर्णिन् प्रत्ययो
भवति । स्पण्डिले वर्तते स्पण्डिलवर्ती । क्षीरं पुनः पुनः पिबन्ति
क्षीरपायिण उशीनराः ।

{ ३९५ } .

करणाद् यजो भूते । ५ । १ । १९८ ।

करणार्थाद् नास्त्रः पराद् भूतार्थाद् यजघातोः णिन् भवति ।
अग्निष्टोमेन अयास्तीन् अग्निष्टोमयानी ।

निन्द्ये व्याप्यादिन् त्रिज्जियः । ५ । १ । १९९ ।

व्याप्याद् नास्त्रः पराद् भूतार्थाद् विपूर्वात् क्रियः, निन्द्ये
कर्त्तरि इन् प्रत्ययो भवति । सोमजिक्रयी । 'व्याप्यात् पराद् हन्तेः
भूतार्थाद् णिन् वाच्यः, निन्द्ये कर्त्तरि सति' पितृयाती । मातृयाती ।

ब्रह्म-भ्रूण-वृत्रात् क्विप् । ५ । १ । २०० ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् भूतार्थाद् हन्तेः क्विच् भवति ।
ब्रह्माणं हतवान् ब्रह्महा । भ्रूणहा । वृत्रहा ।

कृगः सुपुण्यपापकर्ममन्त्रदात् । ५ । १ । २०१ ।

एभ्यः पराद् भूतार्थाद् कृग क्विच् भवति । सुकृत् ।
सुपुण्यकृत् । पापकृत् । कर्मकृत् । मन्त्रकृत् । पदकृत् ।

सोमात् मृगः । ५ । १ । २०२ ।

सोमात् कर्मणः पराद् भूतार्थान् मृग क्विच् भवति ।
सोमसृत् । 'अग्नेः कर्मणः पराद् भूतार्थात् चिनोतेः क्विच् वाच्यः ।'
अग्निं चितवान् अग्निचित् ।

कर्मण्यग्न्यर्थे । ५ । १ । २०३ ।

कर्मणः पराद् भूतार्थात् चिनोतराग्निरूपे कर्मणि क्विच् भवति ।
इयेनचित् ।

दृशः क्वनिप् । ५ । १ । १६६ ।

व्याप्यात् पराद् भूतार्थाद् दृशोः क्वनिच् भवति । बहुदृशा ।

सह-राजभ्यां कृग्-युधेः । ५ । १ । १६७ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराभ्यां भूतार्थाभ्यां कृग्युधिभ्यां क्वनिच् भवति । सहकृत्वा । सहयुध्वा । राजकृत्वा । राजयुध्वा ।

अनोर्जनेर्दः । ५ । १ । १६८ ।

कर्मणः परादनुपूर्वाज्जनेः भूतार्थाद् डः प्रत्ययो भवति ।
प्रमत्तुना

सप्तम्याः । ५ । १ । १६९ ।

सप्तम्यन्तात् पराद् भूतार्थाज्जनेः डः प्रत्ययो भवति । मन्दु-
रायां जातः मन्दुरजः ।

अजातेः पञ्चम्याः । ५ । १ । १७० ।

अजात्यर्थात् पञ्चम्यन्तात् पराद् भूतार्थाद् जनेर्दः प्रत्ययो भवति । बुद्धेर्जाता बुद्धिजा कल्पना । जात्यर्थात् परात् गजाजातः इत्येव, न डप्रत्ययः ।

क्वचित् । ५ । १ । १७१ ।

उक्तादन्यत्रापि क्वचिद् ड प्रत्ययो भवति । किञ्चः ।
अनुजः । अजः । खीजः । ब्रह्मज्यः । वराहः ।

सुयजो इवनिप् । ५ । १ । १७२ ।

आभ्यां भूतार्थाभ्यां इवनिप् प्रत्ययो भवति । सुत्वानौ ।
यन्या ।

नृपोऽतुः । ५ । १ । १७३ ।

भूतार्थाद् नृपेरतुः प्रत्ययो भवति । नरती । नरन् ।

नग्नपलितप्रियान्धस्यूतमुभगाद्यतदन्ताच्चक्ष्यर्थे-
चोर्भुवः खिप्पु-सुकुलो । ५ । १ । १२८ ।

नगनादिव्यः कंचलेभ्यस्तदन्तेभ्यश्च चक्ष्यर्थे वर्तमानेभ्यः
अचक्ष्यन्तेभ्यः पराद् भुवः खिप्पु-सुकुलो भवतः । अनप्तो नप्तो
भवतीति नप्तंभविष्णुः, नप्तंभानुकः । पलितंभविष्णुः, पलितंभानुकः ।
प्रियंभविष्णु, प्रियंभानुकः । अन्धंभविष्णुः, अन्धंभानुकः । स्यूतं-
भविष्णुः, स्यूतंभानुकः । मुभगंभविष्णुः, मुभगंभानुकः । आद्यं-
भविष्णुः, आद्यंभानुकः । तदन्तः गुनप्तंभविष्णुः ।

कृगः क्वनङ् करणे । ५ । १ । १२९ ।

अचक्ष्यन्तेभ्यश्चक्ष्यर्थेऽतिष्ठो नगनादिव्यः परान् टगः करणे
रानद् प्रत्ययो भवति । अनप्तो नप्तः किर्यवेऽनेनेति नप्तंकरणं
दूनम् । पलितंकरणम् । प्रियंकरणम् । अन्धंकरणम् । स्यूतंकरणम् ।
मुभगंकरणम् । आद्यंकरणम् ।

भावे चाशिताद् भुवः सः । ५ । १ । १३० ।

आशितान् पराद् भूगणोः भावे करणे च सः प्रचयो भवति ।
आशितन्भा ओदनः ।

शत्रानशारेष्यति तु सस्यो । ५ । २ । २० ।

वर्तमानार्थाद् घातोः शयानशौ भवतः, भविष्यति तु स्यशुक्तौ
भवतः । गच्छतीति गच्छन् । यातीति यान् । शेते इति शयानः ।
पचमानः । गमिष्यतीति गमिष्यन् । यास्यन् । शयिष्यमाणः । पश्य-
माणः । ' माङ्युपपदे आक्रोशेऽपि वक्तव्यौ ' मा पचन् वृषल ।
ज्ञास्यसि । मा पचमानोऽसौ मर्तुकामः ।

वा वेत्तेः क्वसुः । ९ । २ । २२ ।

वर्तमानार्थाद् वेत्तेः क्वसुर्वा भवति । वेत्तीति विद्वान्, विद्वन्
तत्त्वम् ।

पूह-यजः शानः । ९ । २ । २३ ।

आभ्यां वर्तमानार्थाभ्यां परः शानः प्रत्ययो भवति । पवर्ते
इति पवमानः । यजमानः ।

बयः-शक्ति-शाले । ९ । २ । २४ ।

वर्तमानार्थाद् घातोः परः शानो भवति, एषु अर्थेषु गम्येषु ।
लियं गच्छमानः । समश्रानः । निन्दमानः ।

धारीढोऽकृच्छ्रेऽतृश् । ९ । २ । २५ ।

वर्तमानार्थाद् धारेरिडश्च परः अकृच्छ्रेऽयेऽतृश् प्रत्ययो भवति ।
धारयन् आचाराङ्गम् । अधीयन् ।

सुगृद्विपार्हः सत्रिशत्रुस्तुत्ये । ९ । २ । २६ ।

वर्तमानार्थेभ्य एभ्यो यथासंख्यं सत्रिशत्रुस्तुत्येऽर्थे कर्तरि
अतृश् प्रत्ययो भवति । सर्वे सुन्वन्तः । चौरं द्विषन् । पूजामर्हन् ।

(१,२५९)

तृन् शील-धर्म-साधुषु । ५ । २ । २७ ।

वर्तमानकालार्थाद् धातोः शीलाद्यर्थेषु तृन् प्रत्ययो भवति ।
करोति तच्छीलः कर्ता कृतम् । मुण्डयितारः श्राविष्ठापनाः । गन्ता
सेलः ।

भ्राज्यलंछग्निराकृष्णसहिरुचिदृच्छिदृद्धिचरिभजनापत्रप
इष्णुः । ५ । २ । २८ ।

वर्तमानकालेभ्य एभ्यः शीलाद्यर्थेषु इष्णुः प्रत्ययो भवति ।
भ्रातिष्णुः । अलंकरिष्णुः । निराकरिष्णुः । भविष्णुः । सहिष्णुः ।
रोचिष्णुः । वर्तिष्णुः । वर्धिष्णुः । चरिष्णुः । प्रननिष्णुः ।
अपदपिष्णुः ।

उदः पचि-पनि-पदि-मदेः । ५ । २ । २९ ।

शीलादिसदर्थेभ्य एभ्य इष्णुः प्रत्ययो भवति । उत्पचिष्णुः ।
उत्पनिष्णुः । उत्पदिष्णुः । उन्मदिष्णुः ।

भू-जेः णुक् । ५ । २ । ३० ।

भाव्यां शीलादिमदर्थेभ्यः णुक् भवति । भूष्णुः । मिष्णुः ।
स्याऽश्लाघनिपतिमृनिसेः स्तुः । ५ । २ । ३१ ।
एभ्यः सदर्थेभ्यः शीलाद्ये स्तुः भवति । स्यास्तुः । ग्ल्यास्तुः ।
म्यास्तुः । पस्तुः । शरिमास्तुः । सेष्णुः ।

व्रति-गृधि-वृषि-क्षिपः क्तुः । ५ । २ । ३२ ।

शीलादिसदर्थेभ्य एभ्यः क्तुः भवति । व्रक्तुः । गृक्तुः । वृक्तुः ।
क्षिक्तुः ।

सनमिक्षाऽऽशंसेरुः । ५ । २ । ३३ ।

शीलादिसदर्थेभ्यः सन्नन्तमिक्षाऽऽशंसिभ्य उः प्रत्ययो भवति ।
 ह्यन्सुः । चिकीर्षुः । भिक्षुः । आशंसुः ।

विन्दिच्छ । ५ । २ । ३४ ।

शीलादिसदर्थभ्यामाम्यां वेत्तीच्छिभ्यां यथासंख्यं नुपान्त्य-
 च्छान्तादेशौ च निपात्येते । वेत्ति तच्छीलः विन्दुः । इच्छुः ।

शृ-वन्देराहः । ५ । २ । ३५ ।

शीलादिसदर्थभ्यामाम्यामारुः भवति । शराहः । विशराहः ।
 वन्दारुः ।

दा-वे-मि-शद-सदो रुः । ५ । २ । ३६ ।

शीलादिसदर्थेभ्य एभ्यो रुः प्रत्ययो भवति । दारुः । धारुः ।
 सेरुः । शद्रुः । सद्रुः ।

शीश्श्रद्धानिद्रातन्द्रादधिपतिगृहिस्पृहेरालुः । ५ । २ । ३७ ।

शीलादिसदर्थेभ्य एभ्य आलुः प्रत्ययो भवति । शयालुः ।
 श्रद्दालुः । निद्रालुः । तन्द्रालुः । दयालुः । पतयालुः । गृह्यालुः ।
 स्पृहयालुः ।

डौ सासहिवाग्रहिचाचलिपापति । ५ । २ । ३८ ।

एते यङन्ता डिप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । सासहिः । वावहिः ।
 चाचलिः । पापतिः ।

सस्त्रि-चक्रि-दधि-जङ्घि-नेमि । ५ । २ । ३९ ।

एते यङन्ता डिप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । सस्त्रिः । चक्रिः ।
 दधिः । जङ्घिः । नेमिः ।

शुकप्रगमहनवृषभूस्थ उक्कण् । ९ । २ । ४० ।

शीलादिसदयेभ्य एभ्य उक्कण् भवति । शास्त्रकः । कामुकः ।
गामुकः । घातुकः । वर्षुकः । भावुकः । स्यायुकः ।

लप-पत-पदः । ९ । २ । ४१ ।

एभ्यः शीलादिसदये उक्कण् भवति । अभिलाषुकः । पातुकः ।
पादुकः ।

भूपाक्रोधार्यजुसृगृधिज्वलशुचश्चानः । ९ । २ । ४२ ।

भूपायेभ्यः क्रोधायेभ्यो ज्वादिभ्यो लपादिभ्यश्च शीलादिस-
दयेभ्यः अनः भवति । भूषणः । क्रोधनः । कोपनः । जवनः ।
सरणः । गर्धनः । ज्वलनः । शोचनः । लपणः । पतनः । पदनः ।

चलशब्दार्थादकर्मकात् । ९ । २ । ४३ ।

चलनार्थाच्छब्दार्थादकर्मकात् शीलादिसदये अनो भवति ।
चलनः । खणः । अकर्मकादिति किम् ? पतिता विद्याम् ।

इदितो व्यञ्जनाद्यन्तात् । ९ । २ । ४४ ।

व्यञ्जनमादि अन्तं च यस्य तस्मादिदितो दितश्च शीलादि-
सदये अनो भवति । स्पर्धते तच्छीलः स्पर्धनः । वर्तनः ।
'पञ्जन्ताभ्यां द्रमजमाभ्यामनो वाच्यः' । दंद्रमणः । चंद्रमणः ।

न णिङ्-य-सूद्-दीप्-दीप्तः । ९ । २ । ४५ ।

णिङ्जन्ताद् यन्तात् सूदादिभ्यश्च शीलादिसदयेभ्य अनः

प्रत्ययो न भवति । भावयिता । क्षमायिता । सूदित्ता । दीपिता ।
'दीक्षिता ।

यजि-जपि-दंशि-वदादूकः । ९ । २ । ४७ ।

एभ्यो यङन्तेभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो ङूकः भवति ।
यायजूकः । जंजपूकः । दंदशूकः । वावदूकः । 'जागृवातोरपि उको
वक्तव्यः' जागर्ति तच्छीलो जागरूकः ।

शमष्टकाद् घिनण् । ९ । २ । ४९ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो घिनण् भवति । शमी । दमी । तमी ।
अमी । भमी । क्षमी । मादी । हूमी ।

युजभुजभजत्यजरअदिपदुपदुहदुहाभ्याहनः । ९ । २ । ५० ।

शीलादिसदर्थेभ्य एभ्यो घिनण् प्रत्ययो भवति । योगी ।
योगी । भागी । त्यागी । रागी । द्वेपी । दोषी । द्रोही । दोही ।
अभ्याघाती । 'आङ्पूर्वाभ्यां क्रीड-भूपाभ्यामपि वक्तव्यः' आक्रीडी,
आमोषी । 'प्रपूर्वाभ्यां मथ-लपाम्यां घिनण् वाच्यः' प्रमाथी,
प्रलापी । 'आङ्पूर्वाभ्यां प्रपूर्वाभ्यां च यम-यसाभ्यां घिनण्
कर्तव्यः' प्रयामी, आयामी । प्रयासी, आयासी ।

वेर्विचकत्थस्त्रम्भकपकसलसहनः । ९ । २ । ५१ ।

विपूर्वादेभ्यो घिनण् शीलादिसदर्थे भवति । विवेकी
विकृषी । विस्रम्भी । विक्रापी । विकासी । विलासी । विघाती

व्यपाभेर्लपः । ९ । २ । ५० ।

। एभ्यः पराद् लपेः शीलादिमदर्थे चिनण् भवति । विलापी ।
अपलापी । अभिलापी । 'संप्राभ्यां पराद् वसाद् चिनण् वाच्यः'
संवासी, प्रवासी ।

समत्यपाभिव्यभेधरः । ५ । २ । ६२ ।

एभ्यः पराच्चरतेः चिनण् भवति । संचारी । अतिचारी ।
अपचारी । अभिचारी । व्यभिचारी ।

समनुव्यवाद् रुधः । ५ । २ । ६३ ।

एभ्यः पराद् रुधेः शीलादिमदर्थे चिनण् भवति । सरोधी ।
अनुरोधी । विरोधी । अवरोधी । 'विपूर्वाद् दहेः, परिपूर्वाद् देवि-
गृहि-दहि-क्षि-रटिभ्यश्च चिनण् वाच्यः' । विदाही, परिदेवी,
परिमोही, परिदाही, परिक्षेपी, परिराटी ।

वादेश्च णकः । ५ । २ । ६७ ।

परिपूर्वात् क्षिप-रटिभ्यां वादेश्च णकः प्रत्ययो भवति । परि-
क्षेपक । परिराटकः । परिवादकः ।

निन्द-हिंस-विलश-खाद-विनाशिव्या-भापासूयानेक-
स्वरात् । ५ । २ । ६८ ।

एभ्यः शीलादिमदर्थे णकप्रत्ययो भवति । निन्दकः । हिंसकः ।
क्लेशकः । खादकः । विनाशकः । व्यापापकः । असूयकः
वक्रासकः । 'उपसर्गात् परेभ्यो देव-देवि-रुशिभ्यः शीलादिमदर्थे
णको वाच्यः' आदेवकः, परिदेवकः, आक्रोशकः ।

वृद्धभिक्षिलुण्टिजल्लिकुट्टात् टाकः । ५ । २ । ७० ।

एभ्यः टाकप्रत्ययो भवति । वराकी । भिक्षाकः । लुण्टाकी ।
जल्पाकः । कुट्टाकः ।

सृ-घस्यदो मरक् । ५ । २ । ७३ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो मरक् भवति । समरः । घस्मरः ।
अदस्मरः ।

भञ्जि-भासि-मिदो घुरः । ५ । २ । ७४ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो घुरो भवति । भङ्गुरम् । भासुरः ।
मेदुरः ।

वैत्ति-च्छिद-भिदः कित् । ५ । २ । ७५ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थे घुरो भवति, स च कित् । विदुरः ।
छिदुरः । भिदुरः कुठारः ।

भियो रु-रु-लुक् । ५ । २ । ७६ ।

अस्माच्छीलादिसदर्थ्यादेते भवन्ति । भीरुः । भीरुकः । भीलुकः ।

स-जीण्-नशप्वरप् । ५ । २ । ७७ ।

शीलादिसदर्थेभ्य एभ्यः ट्वरप् भवति । सूत्वरी । जित्वरः ।
इत्वरः । नश्वरः । ' गमेष्ट्वरपि गत्वर इति निपात्यते ' गत्वरी ।

स्म्यजसर्हिसदीपकम्पकम्पनयो रः । ५ । २ । ७९ ।

भ्यः शीलादिसदर्थे रः प्रत्ययो भवति । स्मेरम् । अन-
रम् । हिंस्रः । दीप्रः । कम्प्रः । कम्प्रः । नम्प्रः ।

नृपि-धृपि-स्वपो नजिह् । ५ । २ । ८० ।

एभ्यः शीलादिसदृशे नजिह् भवति । नृष्णक् । धृष्णक् ।
स्वतक् ।

स्थेन-भास-पिस-रुसो वरः । ५ । २ । ८१ ।

एभ्यः शीलादिसदृशेभ्यो वरः भवति । स्यावरः । ईश्वरः ।
पाम्बरः । पंस्वरः । कम्बरः । 'यदन्तयावानोः यायावर इति निपात्यः' ।
मात् सू-जोरिन् । ५ । २ । ८२ ।

प्रात् पराम्यामाभ्यां शीलादिसदृश्याभ्यामिन् प्रत्ययो भवति ।
प्रमवी । प्रमवी ।

जीण्डक्षिविधिपरिभूवमाभ्यमाव्यधः । ५ । २ । ८३ ।

एभ्यः शीलादिमदृशे इन् भवति । जयी । अत्ययी । आ-
दरी । क्षयी । निश्रयी । परिभवी । वमी । अभ्यमी । अन्ययी ।

दिशुद्-ददृजगज्जुह्-वारु-प्राद्-धी-ध्री-दू-सू ज्वायतस्तू-
कटम्-परिवाद्-भ्राजादयः क्विपः । ५ । २ । ८४ ।

एते स्विबन्ता निपात्यन्ते । दिशुन् । ददृत् । जगत् ।
तुहः । वारु । शब्दप्राद् । धीः । ध्रीः । शतदूः । सूः । जूः ।
भायनस्तूः । कटम् । परिवाद् । विभ्राद् । माः ।

शं-सं-स्वयं-मिमाद् भुवो रुः । ५ । २ । ८५ ।

एभ्यः परान् सदृशाद् भावेः रुः प्रत्ययो भवति । शंभुः ।
मंभुः । स्वयंभुः । मिभुः । प्रभुः । 'पृषातोरिञो वस्तव्यो दैतेञ्चो'

पवित्रोऽर्हन् । 'ऋषावर्थे सञ्ज्ञायां च पूषातोः करणे इत्रो वक्तव्यः' ।
पुनात्यनेनेति पवित्रः ऋषिः, दर्भो वा ।

ए-धू-सू-खन-चर-सहार्तेः । ५ । २ । ८७ ।

एभ्यः सदर्थेभ्यः करणे इत्रो भवति । लवित्रम् । धवित्रम् ।
सवित्रम् । खनित्रम् । चरित्रम् । सहित्रम् । अत्रिम् ।

नीदांश्चसूयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतपानहस्रद । ५ । २ । ८८ ।

एभ्यः सदर्थेभ्यः करणे ऋट् भवति । नेत्रम् । दात्रम् ।
शङ्खम् । योत्रम् । योक्त्रम् । स्तोत्रम् । तोत्रम् । सेत्रम् । सं-
क्त्रम् । मेढ्रम् । पत्रम् । पात्रम् । नधी । 'पूषातोः हलात्त्ये क्रो-
डास्ये च करणे ऋट् वाच्यः' योत्रं हलमुखं क्रोडमुखं वा । 'दंशोः
करणे ऋट् निपात्यते' 'धाधातोः कर्मणि धात्री निपात्यते' ।

क्त-क्तवतू । ५ । १ । १७४ ।

भूतार्थाद् धातोः क्त-क्तवतू भवतः । कृतः । भूतः । पक्वः ।
एधितः । भूतवान् । कृतवान् ।

डात शवर्हाद्भ्यः क्तौ भावारम्भे । ४ । ३ । २६ ।

उकारोपान्त्येभ्यः शवर्हेभ्योऽडादिभ्यश्च धातुभ्यः परौ
भावारम्भे विहितौ क्त-क्तवतू सेटौ वा किङ्कट् भवतः । कुचितम्,
कोचितमनेन । प्रकुचितः, प्रकोचितः । प्रकुचितवान्, प्रकोचितवान् ।
सदितम्, रोदितं तैः । प्ररुदितः, प्ररोदितः । प्ररुदितवान्,
प्ररोदितवान् ।

न ङीर्ङ्शीङ्पूङ्भृषिङ्बिदिस्विदिमिदः । ४ । ३ । २७ ।

एभ्यः परौ सेटौ क्त-क्तवतू विद्धद् न भवतः । डयितः । डयितवान् । शयितः । शयितवान् । पवितः । पवितवान् । धर्पितः । धर्पितवान् । स्वेदितः । स्वेदितवान् । स्वेदितः । स्वेदितवान् । मेदितः । मेदितवान् । सेटाक्तित्येव ङीनः । ङीनवान् ।

मृरः क्षान्तौ । ४ । ३ । २८ ।

क्षमार्पाद् मृपधातोः सेटौ क्त-क्तवतू विद्धद् न भवतः । मर्पितः । मर्पितवान् ।

ढादो छद्-क्तयोश्च । ४ । २ । ६७ ।

ह्रादः कनयोः स्तौ च परेषु ह्रद् भवति । ह्रन्नः । ह्रन्नवान् । हृत्तिः ।

ऋस्वादेरेपां तो नोऽप्रः । ४ । २ । ६८ ।

पृवर्जाद् ऋदन्ताद् स्वादिभ्यश्च परेषां क्त-क्तवतू-क्तीनां तस्य नो भवति । तीर्णः । तीर्णवान् । तीर्णिः । लूनः । लूनवान् । लूनिः । धूनः । धूनवान् । धूनिः । अप्र इति किम् । पूर्तः । पूर्तवान् । पृतिः ।

रदादमूर्च्छमदः क्तयोर्दस्य च । ४ । २ । ६९ ।

मूर्च्छिमदिर्जिनाद्-रकारान्ताद्-दकारान्ताच्च धातोः परयोः क्त-क्तवत्वोः तो नो भवति, तत्संनियोगे धातोर्दस्यापि नो भवति । पूर्णः । पूर्णवान् । गूर्णः । गूर्णवान् । भिन्नः । भिन्नवान् । छिन्नः । छिन्नवान् । अमूर्च्छमद इति किम् ? मूर्तः, मूर्तवान् । मत्तः, मत्तवान् । रदादिति किम् ? चरितम्, मुदितम् अत्रेष्टा व्यवहानाच्च भवति ।

सूयत्याद्योदितः । ४ । २ । ७० ।

नवभ्य सूयत्यादिभ्य ओटिद्भ्यश्च परयो क्तयो तो नो भवति । सूत । सूतवान् । दून । दूनवान् । लग्न । लग्नवान् । उद्विग्न । उद्विग्नवान् । पीन । पीनवान् । शून । शूनवान् ।

व्यञ्जनान्तस्थातोऽख्याध्यः । ४ । २ । ७१ ।

ग्याध्यावर्जस्य धातोर्थद् व्यञ्जन तस्मात् परा याऽन्तस्या तस्या परो य आकार तस्मात् परयो क्तयो तो नो भवति । स्त्यान । स्त्यानवान् । व्यञ्जनेति किम् ? यात । अन्तस्या इति किम् ? स्नात । आत इत्येव च्युत । अख्याध्य इति किम् ? ख्यात , ख्यातवान् , ध्यात , ध्यातवान् । आत परस्येति किम् ? ढरिद्रित ।

पूदिव्यञ्चेर्नाशाद्यूतानपादाने । ४ । २ । ७२ ।

एभ्यो यथासख्य नाशाद्येभ्य परयो क्तयो तो नो भवति । पूना यवा । आधून । समन्नौ पक्षौ । नाशाद्यूतानपादान इति किम् ? पृतम् , धूतम् , उदक्तम् ।

सेर्ग्रासे कर्मकर्तरि । ४ । २ । ७३ ।

से परयो क्तयो ग्रासे कर्मकर्तरि तो नो भवति । सिनो ग्राप्त स्वयमेव । कर्मकर्तरीति किम् ? सितो ग्राप्तो मेरेण ।

सेः क्षी चाद्यर्थे । ४ । २ । ७४ ।

व्यणोऽर्थो भावकर्मणी, ततोऽन्यास्मिन्नर्थे क्तयोः तः क्षेः
परस्य नो भवति, तद्योगे क्षेः क्षी च । क्षीणः । क्षीणवान् । अव्ययार्थः
इति किम् ? क्षित्तमस्य ।

वाऽऽक्रोश-दैन्ये । ४ । २ । ७५ ।

आक्रोशो दैन्ये च गम्ये क्षेः परयोः क्तयोः नो नो वा
भवति, तद्योगे क्षी च । क्षीणायुः, क्षिणायुर्नाशम् । क्षीणकः,
क्षित्तकः तपस्वी ।

ऊ-ही-घ्रा-घ्रा-ग्रोन्द-नुद-विन्तेर्वा । ४ । २ । ७६ ।

एभ्यो वातुष्यः परस्य क्तयोः तकारस्य वा नकारो भवति ।
ऊणन्, ऊतन् । हीणः, हीनः । घ्राणः, घ्रानः । घ्राणः, घ्रातः ।
ग्रानः, ग्रानः । समुन्नः, समुत्तः । नुन्नः, नुत्तः । विन्नः, वित्तः ।
ऊणवान्, ऊनवान् । हीणवान्, हीनवान् । घ्राणवान्, घ्रानवान् ।
ग्रानवान्, ग्रानवान् । विन्नवान्, वित्तवान् ।

दृगोरु च । ४ । २ । ७७ ।

अनयोः क्तयोः नकारस्य नकारो भवति, तद्योगेऽनयोर्नकारं-
ग्रान्तादेशः । दूनः । दूनवान् । गूनः । गूनवान् ।

स-शुपि-पचो म-क-वम् । ४ । २ । ७८ ।

एभ्यः परयोः क्तयोः यवासंख्यं मरुता भवन्ति । क्षामः ।
क्षामवान् । शुष्कः । शुष्कवान् । पचः । पचवान् । 'अरावे
कर्तरि निर्माणो निपात्यः' निर्माणो मुनिः । रावे कर्तरि निपातः ।

अनुपसर्गाः क्षीबोद्धाघ-कृश-परिकृश-कुलोत्फुल्ल-संफुल्लाः ।

४ । २ । ८० ।

उपसर्गरहिता एते क्तान्ता निपात्यन्ते । क्षीवृ मदे क्षीवः ।
 उद्धाघ सामर्थ्ये उद्धाघः । कृश तनुकरणे कृशः, परिकृशः । विफला
 निशरणे फुल्लः, उत्फुल्लः, संफुल्लः ।

भित्तं शकलम् । ४ । २ । ८१ ।

भिदेः परस्य क्तस्य शकलपर्याये नत्वाभावो निपात्यते ।
 भित्तं शकलमित्यर्थः ।

वित्तं धन-प्रतीतम् । ४ । २ । ८२ ।

विन्दतेः परस्य क्तस्य धनप्रतीतरूपे पर्याये नत्वाभावो
 निपात्यते । वित्तं धनमित्यर्थः । वित्तः प्रतीत इत्यर्थः । अन्यत्र
 विनः ।

प्रादु दागस्तं आरम्भे क्ते । ४ । ४ । ७ ।

प्रपूर्वादारम्भार्थस्य दागः क्ते परे तो वा भवति । प्राप्त,
 प्रदत्तः ।

नि-वि-स्वन्ववात् । ४ । ४ । ८ ।

एभ्यः परस्य दागः क्ते परे तो वा भवति । नीत्तम्,
 निदत्तम् । वीत्तम्, विदत्तम् । सूत्तम्, सुदत्तम् । अनूत्तम्,
 अनुदत्तम् । अवत्तम्, अवदत्तम् ।

स्वरादुपसर्गाद् दस्ति क्त्यधः । ४ । ४ । ९ ।

स्वरान्तादुपसर्गात् परस्य दासञ्ज्ञकस्य तादौ किति परे दत् भवति ।
भवति, धाधातुं वर्णयित्वा । प्रत्तः । प्रत्तवान् ।

दत् । ४ । ४ । १० ।

धावर्जितस्य दासञ्ज्ञकस्य तादौ किति परे दत् भवति ।
दत्तः । दत्तवान् ।

दो-सो-मा-स्य इः । ४ । ४ । ११ ।

एषां तादौ किति परे इर्भवति । निर्दिनः । सित्वा । मिति ।
स्त्यतः । स्त्यतवान् ।

छा-शोचां । ४ । ४ । १२ ।

अनयोः तादौ किति परे इकारो वा भवति । अवच्छानः,
अवच्छिन्नः । निशितः, निशातः ।

हाको हिः वित्त्वा । ४ । ४ । १४ ।

हाकः क्त्वाप्रत्यये परे हिः भवति । हित्वा । क्त्वीति
क्रिम् ! हीनम् ।

धागः । ४ । ४ । १५ ।

भागल्लादौ किति परे हिः भवति । हिनः । विहिनः ।
हित्वा ।

उवर्गात् । ४ । ४ । १८ ।

उवर्गान्तादेकस्यात् धानोर्गित्तिनस्य किति आदिदिद् न
भाति । युतः । दूनः- ।

दोषश्च्यदितः कतयोः । ४ । ४ । ६१ ।

डीङ्च्धातोः श्रे ऐदिङ्ग्यश्च धातुभ्यः क्तयोरादिरिङ् न भवति । डीनः । डीनवान् । शूनः । शूनवान् । व्रस्तः । व्रस्तवान् ।

वेदोऽपतः । ४ । ४ । ६२ ।

विकल्पेनेङ् येभ्यस्तेभ्यः पल्बृजैभ्य एकस्वरैभ्यः क्तयोरादिरिङ् न भवति । रद्वः । रद्ववान् । अपत इति किम् ? पतितः ।

सं-नि-वेरर्दः । ४ । ४ । ६३ ।

एभ्यः पराद्धेः क्तयोः आदिरिङ् न भवति । समर्णः । समर्णवान् । न्यर्णः । न्यर्णवान् । व्यर्णः । व्यर्णवान् ।

अविदूरेऽभेः । ४ । ४ । ६४ ।

अभेः पराद्धेरविदूरेऽर्थे क्तयोरादिरिङ् न भवति । अभ्यर्णः । अभ्यर्णवान् ।

वर्तेवृत्तं ग्रन्थे । ४ । ४ । ६५ ।

प्यन्ताद् वृत्तेः क्तप्रत्यये ग्रन्थविषये वृत्तमिति निपात्यते । वृत्तो गुणश्चात्रेण ।

धृप-शसः प्रगल्भे । ४ । ४ । ६६ ।

आभ्यां क्तयोरादिरिङ् न भवति प्रगल्भेऽर्थे । धृष्टः । विशस्तः प्रगल्भ इत्यर्थः ।

कपेः कृच्छ्र-गहने । ४ । ४ । ६७ ।

कृष्णतोः परयोः कृच्छ्रे गहने चार्थे क्तयोरादिरिड् न भवति । कष्टोऽग्निः । कष्टं वनम् ।

घुपेरविशब्दे । ४ । ४ । ६८ ।

अविशब्दार्थाद् घुपेः क्तयोरादिरिड् न भवति । गुष्टा रज्जुः । गुष्टवान् ।

बलि-स्थूले दृढः । ४ । ४ । ६९ ।

बलवति स्थूले चार्थे दृढेः दृढेर्वा क्तान्तस्य दृढ इति निपात्यते । दृढः बली स्थूलो वा । बलिस्थूल इति किम् ? दृढितम्, दंढितम् ।

ध्रुवध्विरिन्धस्वान्तध्वान्तलघ्नम्लिष्टफाण्डवाढपरिवृढं मन्यस्व-
रमनस्तपःसक्ततास्पृष्टानापासभृशप्रभौ । ४ । ४ । ७० ।

एतं स्तप्रत्ययान्ता मन्यादिष्वयेषु निपात्यन्ते । ध्रुवः सरित्पतिः । विरिन्धः स्वरः । स्वान्तं मनः । ध्वान्तं तमः । लघ्नमामस्तम् । म्लिष्टमस्पष्टम् । फाण्डमनायाससाध्यम् । वाढं भृशम् । परिवृढः प्रभुः ।

आदितः । ४ । ४ । ७१ ।

आदितो घातोः परयोः क्तयोरादिरिड् न भवति । मित्रः । मित्रवान् ।

नवा भावारम्भे । ४ । ४ । ७२ ।

आरम्भः प्रथमा क्रिया । आदितो घातोः आरम्भे भावे चार्थे

क्तयोरादिरिड् वा भवति । मित्रमनेन, मेदितं वा । प्रमित्रः,
अमेदितः । प्रमित्रवान्, प्रमेदितवान् ।

शकः कर्मणि । ४ । ४ । ७३ ।

शकेः कर्मणि क्तयोरादिरिड् वा भवति । शक्तः, शकितो वा
षट् कर्तुं चैत्रेण ।

णौ दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्तम् । ४ । ४ । ७४ ।

दमादीनां धातूनां णौ सति क्ते परे एतानि निपात्यन्ते वा ।
दान्तः, दमितः । शान्तः, शमितः । पूर्णः, पूरितः । दस्तः,
दासितः । स्पष्टः, स्पाशितः । छन्नः, छादितः । ज्ञप्तः, ज्ञपितः ।

श्वसजपवमरुपत्वरसंधुपास्वनामः । ४ । ४ । ७५ ।

एभ्यो धातुभ्यः क्तयोरादिरिड् वा भवति । श्वस्तः, श्वसितः ।
जप्तः, जपितः । जप्तवान्, जपितवान् । वान्तः, वमितः ।
वान्तवान्, वमितवान् । रुष्टः, रुषितः । रुष्टवान्, रुषितवान् ।
तूर्णः, त्वरितः । तूर्णवान्, त्वरितवान् । संधुष्टम्, संधुषितम् ।
संधुष्टवान्, संधुषितवान् । आस्वान्तः, आस्वनितः । अभ्य-
मितः, अभ्यान्तः ।

हृपेः केशलोमविस्मयप्रतीघाते । ४ । ४ । ७६ ।

हृपेः केशाद्यर्थेषु क्तयोरादिरिड् वा भवति । केशलोमकर्तृ-
का क्रिया केशलोमशब्देनोच्यते । हृष्टाः, हृषिता वा केशाः ।
हृष्टानि, हृषितानि वा लोमानि । हृष्टः, हृषितो वा जिनदत्तः ।

हृष्टा, हृष्टिता वा दन्ताः प्रतिहृता इत्यर्थः । 'अपपूर्वात् चायूषातोः
क्तान्तस्येडाभावः विश्वादेशो निपात्यते' । अपचितः । 'अनुपस-
र्गात् प्यायतः कतयोः पी' इति पीनः । पीनवान् । पीनवद् मुखम् ।

अथोणादिगणः ।

कृशापाजिस्वदिसाध्यशौदृस्नासनिजनिरहीणभ्य उण् ॥१॥

सत्यर्थे वर्तमानेभ्यः करोत्यादिभ्यो घातुभ्यः सम्प्रदानापादा-
नाप्यामन्यस्मिन् कारके भावे च सम्प्रदायां विषये बहुलमुण्
प्रत्ययो भवति । करोति कृणोति वा कारुः नापितादिः, इन्द्रश्च ।
वाति वायति वा द्रव्याणि वायुः नमस्वान् । पितति तैलादि द्रव्यमनेन
पायुः अपानमुपस्यश्च । जयति रोगान् श्लेष्माणं वाऽनेन जायुः
औषधं पितं वा । स्वयतेऽनेनेदं वा स्वादुः रुध्यः । साप्नोति
उत्तमक्षमादिभिः तशेविदेशैः भावितात्मा स्वपरस्कार्याणीति साधुः,
वा सम्यग्दर्शनादिभिः साप्नोति परमं पदं सायुः संयतः, उपय-
लोकं साधयतीति सायुः धर्मशीलः । अश्नुते तेनमा सर्वमिति
आशुः सूर्यः । अश्नुते आशुः शीघ्रगामी । दरति दृणाति
वा दारु काष्ठम् । स्नायति स्नायुः अस्थिनहनम् । सनति
सनोति वा मृगादीनिति सानुः पर्वनैस्त्वदेशः । जायते आकुञ्चनादि

अनेन जातु ऊरुजङ्घासन्धिमण्डलम् । रहति गृहीत्वा सूर्याचन्द्र-
मसौ स्वशरीरं वा राहुः सैहिकेयः । एतीत्यायुः पुरुषः शकटम्
औषधं जीवनं पुरुरवःपुत्रो वा । एवं जरायुः गर्भवेष्टनम् । जटायुः
पक्षी । धनायुः देशः । रसायुः भ्रमरः ॥ १ ॥

अः ॥ २ ॥

सर्वधातुभ्यो यथायोगमकारः प्रत्ययो भवति । भवः । तरः ।
वरः । शयः । स्तवः । प्लवः । परः । करः । चरः । वदः
इत्यादि ॥ २ ॥

नञः क्रमिगमिशमिखन्याकमिभ्यो ङित् ॥ ३ ॥

नञः परेभ्य एभ्यः अः प्रत्ययो भवति, स च ङिट् । न
क्रामति नक्रः जलचरो ग्राहः । न गच्छति नगः पर्वतः वृक्षश्च । न
शाम्यति नशः यक्षः पिशाचो वा । न खनति नखः करजः ।
नाश्नाकमस्तीति नाकः स्वर्गः ॥ ३ ॥

कृगो द्वे च ॥ ७ ॥

करोतेः क्तिप्रत्ययो भवति, धातोश्च द्वित्वम् । करोतीति
चक्रं रथाङ्गमायुधं च ॥ ७ ॥

पृ-पलिभ्यां ङित् पिप् च पूर्वस्य ॥ ११ ॥

आभ्यामः प्रत्ययो भवति स च ङिट्, अनयोश्च सरूपे द्वेरूपे
पूर्वस्थाने पिपादेशश्च भवति । पृणाति च्छायया पिप्परी वृक्षजातिः ।
प्लति आतुरं पिप्पली औषधजातिः ॥ ११ ॥

दृक्नुसृष्टृष्टृष्टुस्तुकुल्लुल्लिचरिचटिकटिकण्टिचणिचपिफ-
लिचमितम्यविदेविवन्धिकनिजनिमशिसारिकूरितिवल्लि-
मल्लिसल्लयलिभ्योऽकः ॥ २७ ॥

एभ्यो वातुभ्य अकः प्रत्ययो भवति । दृणाति दृकः भीरुः ।
करकः जलभाजनम् कमण्डलुश्च । करका वर्षपापाणः । नरकः
निरयः । सरकः मद्यविशेषः । सरका मधुपानवारः । भरकः गौ-
प्यादिः । घरकः मुक्कूर्णोन्माननियुक्तः । वरकः वधूजातिसहायः
वृक्षजातिविशेषश्च । भरकः जनोपद्रवः । स्तवकः पुष्पगुच्छः ।
कवयम् अभक्ष्यद्रव्यविशेषः । क्षवकः राजसर्पपः । लक्षकः रङ्गोप-
जीवी । चरकः मुनिः । चटकः पक्षी । कट्टकः बलयः । कण्टकः तरु-
रोम । चणकः मुनिः धान्यविशेषश्च । चपकः पानभाजनम् ।
फलकः खेटकम् । वमकः कर्मकरः । तमकः व्याधिः क्रोधश्च । अवका
शैवलम् । देवका अप्सराः । देविका नदी । वन्वकः चारकपालः ।
कनरुं सुवर्णम् । जनकः सीतापिता । मशकः क्षुद्रजन्तुः ।
क्षारकं बालमुकुलम् । कोरकं प्रौढमुकुलम् । वर्तका वर्तिका वा
शकुनिः । बल्लकी वीणा । मल्लकः शरावः । मल्लिका पुष्पजातिः
दीपाधारश्च । सल्लः सौत्रो वातुः सल्लकी वृक्षः । अलकः केशवि-
न्यासः । अलका पुरी ॥ २७ ॥

कीचकपेचकमेनकार्भकयमकवधकलघकजहकैरकैडकाश्मक-
लभकभुल्लकवत्कादकादयः ॥ ३३ ॥

कीचकादयः शब्दा अकप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कचि-

वन्धने कीचकः वंशविशेषः । पर्चीष् पाके पेचकः करिजघनभागः ।
 मचि कल्कने मेचकः वर्णः । मर्निच् ज्ञाने मेनका अप्सराः ।
 ऋ गतौ अर्भकः बालः । घ्मां शब्दाग्निसंयोगयोः धमकः कीटः,
 कर्मरश्च । हन्क् हिंसायां वधकः हन्ता व्याधिश्च । वधकं पद्मबीजम् ।
 वृत्रवधः शक्रः । लघुद् गतौ लवकः असमीक्ष्यकारी । जहकः
 निर्मोचकः कालः क्षुद्रश्च । ईरिक् गति-कम्पनयोः एरका
 उदकनृणजातिः । ईडिक् स्तुतौ एडका अविजातिः । अशौटि
 व्याप्तौ अश्मका जनपदः । रमि क्रीडायां लमकः ऋपिविशेषः ।
 क्षुदंपी संपेधे । क्षुल्लकं दध्रम् । क्षुधं लातीति क्षुल्लः, क्षुल्ल
 एव क्षुल्लकः । वट वेष्टने वट्वाका तृणपुञ्जः । आड्पूर्वाद् डौकतैः
 आढकं मानम् । आदिग्रहणात् कला आपिबन्तीति कलापकाः
 शास्त्राणि । कथयतीति कथकः तोटकानामाख्यायिकादीनां च
 वर्णयिता ॥ ३३ ॥

शलिबलिपतिवृत्तिनभिपटितटितडिगडिभन्दिवन्दिमन्दिनमिकु-
 दुपूमनिखजिभ्य आकः ॥ ३४ ॥

एन्यो धातुभ्य आकः प्रत्ययो भवति । पल फल शल गतौ,
 शलि चलने वा शलाका एण्णी पूरणेरखा द्यूतोपकरणं सूची च ।
 बल प्राणनधान्यावरोधयोः बलाका जलचरी शकुनिः । पल्ल गतौ
 पताका वैजयन्ती । वृतूड् वर्तने वर्ताका शकुनिजातिः । णभच्
 हिंसायां नभाकः चक्रवाकजातिः तमः काकश्च । पट गतौ पटाका
 वैजयन्ती पक्षिजातिश्च । तट उच्छ्राये तटाकं सरः । तडण् आघाते

तडाकं सरः । गड संचने गडाकः शाकजातिः । भडुङ् सुखकल्याणयोः बन्दाकं शासनम् । वडुङ् स्तुत्यभिवादनयोः वन्दाकः चीवरभिक्षुः । मडुङ् स्तुत्यादिषु मन्दाका औपवी । णमं प्रहृत्य नमाकः स्लेच्छजातिः । कुङ् शब्दे कवाकः पक्षी । उडुङ् उपनापे दवाकः स्लेच्छः । पूङ् पवने पवाका वात्या । मनिच् ज्ञाने मनाका हस्तिनी । खज मन्ये खजाकः आकरः मन्याः दर्विः आकाशं बन्वकी शरीरं पक्षी च ॥ ३४ ॥

मवाक-श्यामाक-वार्ताक-वृन्ताक-ज्योन्ताक-गूवाक-भद्राकादयः ॥ ३७ ॥

एतं आक्यन्ययान्ता निपात्यन्ते । मज्य बन्वने मवाकः ऐणः । श्येङ् गतौ श्यामाकः नयन्यो व्रीहिः । वृतूङ् वर्तने वार्ताकी शारुविशेषः तत्कठं वार्ताकम् । म्वरात्रोन्तश्च वृन्ताकी उच्चरुहती तत्कठं वृन्ताकम् । ज्युङ् गतौ स्विद्यमानो ज्यवत्रेऽस्मिन्निति ज्योन्ताकम् स्वंदमग्रविशेषः । गुंत् पृगीपोत्सर्गं, गुङ् शब्दे वा गूवाकं पृगकठम् । भडुङ् सुखे कल्याणे च भद्राकः अरुटिळ ॥ ३७ ॥

क्रीकल्यलिदलिस्फटिदूपिभ्य इकः ॥ ३८ ॥

एन्य इकः प्रत्ययो भवति । कुर्किगुश् द्रव्यविनिमये क्रयिकः प्रेता । कलि शब्द-संख्यानयोः कलिका कोरकः । उन्कलिका उर्मिः । अली मूषणादौ अलिकं ललाटम् । दल विशरणे दलिकं दारु । स्फट स्फुट विशरणे स्फटिकः मणिः । दुपन् वैदृत्ये दूपिका नेत्रमलः ॥ ३८ ॥

आडः पणि-पनि-पदि-पतिभ्यः ॥ ३९ ॥

आड्परेभ्य एभ्य इक प्रत्ययो भवति । पणि व्यवहारस्तुत्यो आपणिक पत्तनवासी व्यवहारज्ञो वा । पणि स्तुतौ आपणिक स्तावर इन्द्रनील इन्द्रकीलो वा । पदिच् गतौ आपदिक इन्द्रनील इन्द्रकीलो वा । पल्ठ गतौ आपतिक पथि वर्तमान मयूर श्येन कालो वा ॥ ३९ ॥

नसि-वसि-कीसभ्यो णित् ॥ ४० ॥

एभ्यो णिद् इक प्रत्ययो भवति । णसि कौटिल्ये नासिका घ्राणम् । वस निवासे वासिका मास्यदामविशेष । कस गतौ कासिका वनस्पति ॥ ४० ॥

पापुलिकृषिकृशिव्रश्चिभ्यः कित् ॥ ४१ ॥

एभ्य कित् इक प्रत्ययो भवति । पापाने पिक कोकिल । पुल महत्त्वे पुलिक मणि । कृषीत् विलेखने कृषिक पामर । क्रुश आह्वानरोदनयो क्रुशिक क्रोष्टुक उलूकश्च । ओवश्चौत् छेदने वृश्चिक सविष कीट राशिश्च नक्षत्रपादनवकरूप ।

प्राडः पणि-पनि-कपिभ्यः ॥ ४२ ॥

प्राड एतस्मादुपसर्गसमुदायात् परेभ्य एभ्य कित्ठिक प्रत्ययो भवति । पणि व्यवहारस्तुत्यो प्रापणिक वणिक् । पणि स्तुतौ प्रापणिक पथिक । कप हिंसाया प्राक्पिक वायु खल नर्तक मालाकारश्च ॥ ४२ ॥

मृणांकास्तीक्ष्णतीक्ष्णपूतोक्तसमीकवाहीकवाहलीकवल्मीककल्म-
लीकतिन्तिडीककडुणीककिङ्किणीकपुण्डरीकचञ्चरीक-
कर्करीकञ्चरीकचर्चरीकादयः ॥ ५० ॥

एतं सिद्धिरुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । स्र गतौ सृणीकः वायुः
अग्निः अशनिः उन्मत्तश्च । सृणीका लाला । असूह, मुवि अ-
स्तीकः जलत्कालमुतः । प्राक् पूरणे प्राति शरीरमिति प्रतीकः
वायुः अक्षयं मुखं च । सुप्रतीकः दिग्गमः । पृद् पक्वे पृतीकं
तृणनाति । इण् गतौ संयन्ति अस्मिन्निति मर्मीकं संग्रामः । वही
प्रापणे, वह गतौ वाहीकः वाहलीकः एनौ देशौ । कल मंत्रणे
वल्मीकः नाकु । कल मंत्र्याने कल्मलीकं ज्वाला । तिमः तिन्ति-
डीकः पक्षी वृक्षाम्लश्च । चङ्गयतः कङ्कण च कङ्कणीकः घाशना-
लम् । किमः परात् कण्ठः किङ्किणीका वण्टिका । पुणः
पुण्डरीकं पक्षं छत्रं व्याघ्रश्च । चञ्चः चञ्चरीकः भ्रमरः । पिप-
तेद्वित्वं गुणः पकारयोः कृत्वं रश्च पूर्वस्यान्तः कर्करीकं पल्लवं
पादुका मर्दलिका च । म्रीयतेः द्वित्वं तृतीयाभावः पूर्वस्य रश्चान्तः
मर्मरीकः देहः । मर्मरीका वादिनभाण्डम् । घन्तेः घर्चरीका
वण्टिका ॥ ५० ॥

रुञ्जुकांशुकरुंशुकरुपाकुरुहिवुरुचिवुरुगन्धुरुचुलुरुचुको-
लुरुकावुरुकृषुरुकृषुकादयः ॥ ५१ ॥

एतं सिद्धिरुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कचि वञ्चने, अशौटि

व्यासा, नशौच् अदर्शने एषा स्वराजोन्तश्च कञ्चुक कूर्पात ।
 अंशुरु वल्लम् । नशुक रणरेणु प्रवासशील चन्द्र प्रावरण च ।
 पचे पाक् च पाकुक. लउपाची सूप. सूपकार. अध्वर्युश्च । हिनो-
 तिचिनोतिनमतीना बोऽन्तश्च हिवुकं लघाच्चतुर्थस्यान रसातल च ।
 चिवुरु मुखोपोभाग । जम्बुक शृगाल । चुलुम्प सौत्रो धातुः
 अन्त्यस्वरादिलोपश्च चुलुक करकोश । चतेशूच् च चूचुक
 स्तनाग्रभाग । ज्वलेरुल्म् च उल्मुकम् अलातम् । भातेर्वोन्तश्च
 भावुक भगिनीपति । प्रधिप् प्रख्याने पृथुक शिशु न्रीह्याद्य-
 भ्यूपश्च । मचि कन्कने घन्तादेशश्च मकु क यष्टिमधु ॥ ९७ ॥

मृमन्यञ्जिलिवलितलिमलिमल्लिभालिमण्डिवन्धिभ्य
 ककः ॥ ९८ ॥

एभ्यो धातुभ्य ऊक प्रत्ययो भवति । मृत् प्राणत्यागे
 मरुक मयूर मृग निदर्शनेभ तृणं च । मनिच् ज्ञाने मनूक. कृमि-
 जाति । अञ्जौप् व्यक्तिप्रक्षणगतिषु अञ्जूक हित । जल घात्ये
 जलूका जलजन्तु । बल प्राणनधान्यावरोधयो बलुक उत्पलमूल
 मतस्यश्च । तलण् प्रतिष्ठाया तलूक त्वस्कृमि. । मलि धारणे मलुक
 सरोजशकुनि । मल्लि धारणे मल्लूक कृमिजाति । मलिण् आमण्डने
 मालूक नक्ष । मडु भूयाया मण्डूक दुर्दुर । बन्धश् बन्धने
 बन्धूक बन्धूजीव ॥ ९८ ॥

शम्बूरुशाम्बूकट्टधूकमधूकोलूकोरुवूकवरुकादयः ॥ ९९ ॥

एतं ऊरुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । शम्बूच् उपशमे शम्बूकः,
शाम्बूकः शङ्खः । वृक्ष् वरणे वृधूकः मातृवाहकः । वृधूकं जलम् ।
मदेः मधूकः वृक्षः । अलेः उलूकः काकारिः । उरुपूर्वाद् वातः
उल्लूकः एरण्डः । वृधेः वरूकः तृणजातिः ॥ ६१ ॥

जीवेरातृको जैव् च ॥ ६७ ॥

जीव प्राणवारणे उत्पत्त्यादातृकः प्रत्ययो भवति, जैव् इत्या-
देशश्च । जैवातृकः आयुषमान् चन्द्रः आस्रः वैद्यः मेवश्च । जैवा-
तृका जीवद्वत्मा स्त्री ॥ ६७ ॥

कृत्ति-पुत्ति-लत्ति-भित्तिभ्यः क्तिन् ॥ ७६ ॥

एन्यः क्तिन् निरुः प्रत्ययो भवति । कृतेत् छेदने कृत्तिका नक्ष-
त्रम् । पुत्तिलती सौत्रौ पुत्तिका मधुमत्तिका । लत्तिका वाद्यविशेषः
गौः गोधा च । गोपूर्वाद् गोलत्तिका गृहगोल्तिका । अवपूर्वाद् अव-
लत्तिका गोधा । आलत्तिका गानप्रारम्भः । भित्तिं पी विदारणे
भित्तिका कुट्यम् माषादिचूर्णं शरावती नदी च ॥ ७६ ॥

चण्डि-भल्लिभ्यामातकः ॥ ८२ ॥

आभ्यामातकः प्रत्ययो भवति । चण्डि कोपं चण्डात्कं
तस्यादिवासः । भल्लि परिभाषणार्हसादानेषु भट्टातकः वृक्षः ॥ ८२ ॥

श्लेष्मानकात्रानकामिलानरुपिष्टातकादयः ॥ ८३ ॥

एतं आतकप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । श्लेष्मेः श्लेष्मानकः

कफेष्टु । अमण् रोगे आम्रातकं वृक्षः । नञ्पूर्वात् म्लैवातोः
मिलादेशो अमिलातकवर्णपुष्पम् । पिपे पिष्टातकं वर्णचूर्णम् ॥ ८३ ॥
गम्यमिरम्यजिगद्यदिछागडिखडिगृभृवृस्वृभ्यो गः ॥ ८२ ॥

एभ्यो ग प्रत्ययो भवति । गम्ल गतौ गङ्गा देवतदी ।
अम् गतौ अङ्गम् शरीरावयव । अङ्ग समुद्रः वह्नि राजा च ।
अङ्गा जनपद । रमि क्रीडाया रङ्ग नाट्यस्थानम् । अज क्षेपणे
च वेग त्वरा रेतश्च । गट व्यक्ताया वाचि गद्ग वाग्विकल ।
अटक् भक्षणे अट्ट समुद्र अग्नि पुरोडाशश्च । छेच् छेदने
छाग वस्त । गड सेचने गङ्ग मृगजाति । खटण भेदे खङ्गः
मृगविशेष असिश्च । गृत् निगरणे गर्ग ऋषि । द्रुमृङ्क् पोषणे
च भर्ग रत्न सूर्यश्च । वृगृत् वरणे वर्ग सत्रात । औस्व शब्दो-
पतापयोः स्वर्ग नाक ॥ ८२ ॥

पति-तमि-तृ-पृ कृ-शृ-ल्वादेरङ्गः ॥ ८८ ॥

एभ्योऽङ्ग प्रत्ययो भवति । पटल्ल गतौ पतङ्ग पक्षी
शलभ सूर्य शालिविशेषश्च । तमूच् काङ्गाया तमङ्ग हर्म्यनिर्वृहः ।
तृ प्लवनतरणयोः तरङ्गः ऊर्मि । पृश् पालनपूरणयो परङ्गः
स्वग वेगश्च । कृत् विशेपे करङ्गः कर्मशील । शृश् हिंसायाम्
शरङ्ग पक्षिविशेषः । लृगश् छेदने लवङ्ग सुगन्धिवृक्ष ॥ ८८ ॥

मनेर्मत्-मातौ च ॥ १०० ॥

मनिच् ज्ञाने इत्यस्माद् धातो अङ्ग प्रत्ययो भवति, मत्मातौ

चादेशौ भवतः । मतङ्गः ऋपिः हस्ती च । मातङ्गः हस्ती
अन्त्यजातिश्च ॥ १०० ॥

पिशेराचक् ॥ ११६ ॥

पिशत् अवयवं इत्यस्मादाचक् प्रत्ययो भवति । पिशाचः
व्यन्तरजातिः ॥ ११६ ॥

म्रिपतेरीचण् ॥ ११८ ॥

मृत् प्राणत्यागे इत्यस्मादीचण् प्रत्ययो भवति । मारीचः
रावणमातुलः ॥ ११८ ॥

तुदिमदिपद्यदिगुगमिकचिभ्यश्छक् ॥ १२४ ॥

एभ्यः छक् प्रत्ययो भवति । तुदीत् व्ययने तुच्छः स्तोकः ।
मदैच् हर्षे मच्छः मत्स्यः प्रमत्तपुरुषश्च । मच्छा स्त्री । पदिच्
गतौ पच्छः शिला । अदंच् भक्षणे अच्छः निर्मलः । गुंद् शब्दे
गुच्छः स्तवकः । गम्लं गतौ गच्छः सुद्रवृक्षः । कचि बन्धने
कच्छः कूर्मपादः कुक्षिः नयवकुटारश्च । कच्छा जनपदः ॥ १२४ ॥

पी-पूडो ह्रस्वश्च ॥ १२५ ॥

आभ्यां छक् प्रत्ययो ह्रस्वश्च भवति । पीड् पाने पिच्छं
शकुनिस्रम् । पिच्छः गुणविशेषः, यद्वा न पिच्छिल उच्यते । पूड्
पवने पुच्छं बालविः ॥ १२५ ॥

वियो जक् ॥ १२७ ॥

वीक् प्रजनकान्त्यसनस्तादनेषु च इत्यस्माद् घातोः जक्
प्रत्ययो भवति । बीजम् उत्पत्तिहेतुः ॥ १२७ ॥

भिपेभिष-भिष्णौ च वा ॥ १३१ ॥

भिपेरज प्रत्ययो भिषभिष्णौ चादेशौ वा भवत । भिपिः
सौत्रो धातु भिषज , भिष्णज वैद्य । भेषजमौषधम् ॥ १३१ ॥

सुर्वेसुर् च ॥ १३२ ॥

सुर्वे बन्धने इत्यस्मादज प्रत्यय , अम्य च सुरित्यादेशश्च
भवति सुरज मृदङ्ग ॥ १३२ ॥

उटजादयः ॥ १३४ ॥

उटजादय शब्दा अजप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । वटैर्वम्योत्त्वं
च उटज मुनिकुटीर । आदिशब्दाद् भूर्भ मरुज इत्याद-
योऽपि ॥ १३४ ॥

दिव्यविश्रुकुर्विशक्रिकङ्किकृपिचपिचमिरुम्येधिकर्किमर्कि-
कविस्वतृकुसृभृवृभ्योऽटः ॥ १४२ ॥

एभ्यो धातुभ्योऽट प्रत्ययो भवति । दिवृच् क्रीडादौ
देवट देवकुलविशेष शिल्पी च । अव रक्षणादौ अवट प्रपात-
कूपश्च । श्रृट् ब्रवणे ब्रवट उत्त्रम् । कुट् शब्दे कवट उच्छिष्टम् ।
कर्क्व गतौ कर्कट क्षुद्रपत्तनम् । शक्लट् शक्तौ शकटम् अनः ।
ककुब् गतौ कङ्कट सत्ताह । कङ्कट सीमा । कृषौट् सामर्थ्ये कर्पटं
चास । चप सान्त्वने चपट रस । चमू अदने चमट घस्मर ।
वमूट् कान्तौ कमट वामन । एषि वृद्धौ एषट वल्मीक ।
कर्कि-पत्ती सौत्रौ धातू कर्कट कपिल कुलीरश्च । कर्कटी वपुसी ।

मर्कटः कपिः क्षुद्रजन्तुश्च । कक्कस्व हसने कक्कटः कर्कशः । तू-
 प्लवनतरणयोः तरटः पीनः । डुडुङ्ग् करणे करटः काकः करिक-
 पोलश्च । सुं गतौ सरटः कुक्कलासः । टुडुभृङ्गक् पोषणे च भरटः
 भृत्यः कुलालः प्लवविशेषश्च । वृग् वरणे वरटः क्षुद्रवान्यं
 प्रहारश्च ॥ १४२ ॥

कपट-कीकटादयः ॥ १४४ ॥

कपटादयः शब्दा अटप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कम्प्येर्नञोपश्च
 कपटं माया । कक्कस्व ईच्च कीकटः कृपणः । आदिशब्दात् लघटः,
 पर्पटः इत्यादयः ॥ १४४ ॥

तू-कृ-कृपि-कम्पि-कृपिभ्यः कीटः ॥ १५१ ॥

एभ्यो घातुभ्यः किरीटः प्रत्ययो भवति । तू प्लवनतरणयोः
 तिरीटं कूलवृक्षः सुकृटं वेष्टनं च । कृत् वितेपं किरीटं सुकृटं
 हिरण्यं च । कृपौड् सामर्थ्यं कृपीटं हिरण्यं जलं च । कपुड् चलने
 कम्पीटं कम्पः कम्पं च । कृपीति विट्स्वने कृपीटं जलम् ॥ १५१ ॥

वन्धेः ॥ १५७ ॥

वन्धश्च वन्धने इत्यस्मात् किट्टः प्रत्ययो भवति । वधूटी
 प्रथमवयाः स्त्री ॥ १५७ ॥

कृ-शक्-शास्तेरोटः ॥ १६० ॥

एभ्यो घातुभ्य ओटः प्रत्ययो भवति । डुडुङ्ग् करणे कटोटः

मृत्यः शिरः कपालं च । करोटं भाजनविशेषः । शकलं शक्तौ
शकोटः बाहुः । शाखु श्वाखु व्यासौ शाखोटः वृक्षविशेषः ॥१६०॥

वनि-कणि-काश्युपिभ्यः ॥ १६२ ॥

एभ्यो धातुभ्यः ठः प्रत्ययो भवति । वन भक्तौ वण्टः
अनिविष्टः । कण शब्दे कण्ठः कन्धरा । काशृङ् दीप्तौ काष्ठं दारु ।
काण दिक् अवस्था च । उषू दाहे ओष्ठः दन्तच्छदः ॥१६२॥

पो-विशि-कुणि-पृपिभ्यः कित् ॥ १६३ ॥

एभ्यः कित् ठः प्रत्ययो भवति । पीड्च् पाने पीठम्
आसनम् । विशांत् प्रवेशने विष्टा पुरीषम् । कुणत् शब्दोपकरणयोः
कुण्ठः अतीक्ष्ण । पृष्ठ सेचने पृष्ठ अङ्कुशः शरीरैकदेशश्च ॥१६३॥

कुपेर्वा ॥ १६४ ॥

कुपूश् निष्कर्षे इत्यस्मात् ठः प्रत्ययो भवति, स च किद्धा कुष्ठं
व्याधि. गन्धद्रव्यं च । कोष्ठः कुशलः उदरं च ॥ १६४ ॥

शमेर्लुक् च वा ॥ १६५ ॥

शमूच् उपशमे इत्यस्मात् ठः प्रत्ययो भवति, अन्त्यत्य
च वा लुक् । शठः धूर्त । शण्ठः धूर्तः नपुंसकं च ॥१६५॥

मृजृशृरुम्यमिरमिरपिभ्योऽठः ॥ १६७ ॥

एभ्यो धातुभ्यः अठः प्रत्ययो भवति । मृत् प्राणत्यागे
मरठः अतिद्वीभूतं दधि कृमिजातिः कण्ठः प्राणश्च । जूपृच्

नरसि नरतः कठोरः । शूशू हिंसायां शरतः आयुधं पापं क्रीडन-
शीलश्च । कमूढ् कान्तौ कमठः भिक्षाभाजन कूर्मास्थि
कच्छपः भयूरः वामनश्च । अम गतौ अमठः प्रकर्षगतिः । रमि
क्रीडायां रमठः देशः कृमिजातिः क्रीडनशीलः म्लेच्छः देवश्च
विलानानाम् । रप व्यक्ते वचने रपठः विद्वान् मण्डूकश्च ॥ १६७ ॥

पञ्चमात् ङः ॥ १६८ ॥

पञ्चमान्ताद् घातोः ङः प्रत्ययो भवति । पण भक्तौ पण्डः
वनं वृषभश्च । भण शब्दे भण्डः प्रहसनकरः वन्दी च । वण शब्दे
चण्डः क्रूरः । पणि व्यवहारस्तुत्योः पण्डः शण्डः । गणण् संख्याने
गण्डः पौरुषयुक्तः पुरुषः । मण शब्दे मण्डः रश्मिः अग्रम्
अन्नविकारश्च । वन भक्तौ वण्डः अल्पशेषः निश्चर्माप्रशिक्षश्च ।
शमू दमूच् उपशमे शण्डः उत्सृष्टः पशुः ऋषिश्च । दण्डः वन-
स्पतिप्रतानः राजशासनं नालं प्रहरणं च । रमि क्रीडायां रण्डः
पुरुषः, रण्डा स्त्री, रण्डभन्तःकरणम् एतत् त्रयमपि त्यसम्बन्धि-
शून्यमेवमुच्यते । तमेस्तनेर्वा तण्डः ऋषिः । वितण्डा तृतीयकया ।
गमेः गण्डः ऋषोलः । भामि क्रोधे भाण्टमुपस्करः ॥ १६८ ॥

कुगुहुनीकुणितुणिपुणिमुणिशुन्यादिभ्यः कित् ॥ १७० ॥

एभ्यो घातुभ्यः कित् ङः प्रत्ययो भवति । कुङ् शब्दे कुङः
घटः हलं च । गुङ् शब्दे गुङः गोलः इष्टुविकारश्च । गुडा सत्राहः ।
हुङ् दानादनयोः हुङः मूर्खः मेघश्च । णीङ् प्रापणे नीडं कुलायः ।

कुणत् शब्दोपकरणयोः कुण्डं माननं जलाधारविशेषश्च । कुण्डः
 भर्तरि जीवति जरेण जातः अपद्विन्द्रियश्च । तुणत् कौटिल्ये तुण्डं
 मुखम् । पुणत् शुभे पुण्डः मित्रवर्णः । मुणत् प्रतिज्ञाने मुण्डः
 परिवापितकेशः । शुनत् गतौ शुण्डा सुरा हस्तिहस्तश्च । आदि-
 ग्रहणादन्येभ्योऽपि भवति ॥ १७० ॥

शमि-पणिभ्यां ढः ॥ १७१ ॥

आभ्यां ढः प्रत्ययो भवति । शमूच् उपशमे शण्डः नपुंसकम् ।
 पण् भक्तौ पण्डः स एव ॥ १७२ ॥

कुणेः कित् ॥ १८० ॥

कुणत् शब्दोपकरणयोरित्या मात् कित् ढः भवति । कुण्डः
 घूर्तः ॥ १८० ॥

नवः सहेः पा च ॥ १८१ ॥

नवपूर्वात् पहि मर्षणे इत्यस्माद् ढः प्र ययः, पा चास्यादेशो
 भवति । आपादा नक्षत्रम् ॥ १८१ ॥

इण्विंशावेणिङ्कृवृत्तृजृट्सृपिपणिभ्यो णः ॥ १८२ ॥

एभ्यो णः प्रत्ययो भवति । इङ्क् गतौ एण कुट्ट । उर्वे
 हिंसायाम् उर्गा मेपादिलोम भुवोरन्तरावर्द्धश्च । शौच तक्षणे शाणः
 परिमाण शस्त्रतेजनं च । देणूग् गतिज्ञानचिन्तानिशाम्नवादित्रग्रह-
 णेषु वेण्णा कृष्णवेण्णा च नाम नदी । पृश् पालनपूरणयोः पृण्

पत्र शिरश्च । कृत् विक्षेपे कर्ण श्रवण कौन्तेयश्च । वृश् वरणे वर्णः
 शुष्मादि ब्राह्मणादि अकारादि यश स्तुति प्रकारश्च । तृ प्लव-
 नतरणयो तर्ण वत्स । जृप्न् जरसि जर्ण चन्द्रमा वृक्ष कर्कः
 सयवर्मा शकुनिश्च । दृढ् आदरे दर्ण पर्णम् । मृष्ट गतौ सपूर्ण-
 मरीचपजाति । पणि व्यवहारस्तुत्यो पण व्यवहार ॥ १८२ ॥

तृकृपभृदृशुरुहिलक्षिचिचक्षिचुकिचुक्किचुक्किचुक्किचुक्कि-
 चरिसर्पारेरणः ॥ १८७ ॥

एव्य अण प्रत्ययो भवति । तृ प्लवनतरणयो तरणम् ।
 कृत् विक्षेपे करणम् । शृश् हिंसाया शरण गृहम् । पुश पान्नपूर-
 णयो परणम् । दुडुभृगूक् पोषणे च भरणम् । वृगृ वरणे वरण
 वृक्ष सेतुबन्धश्च । वरण कन्याप्रतिपादनम् । श्रुत् श्रवणे श्रवण
 कर्ण भिक्षुश्च । लृक् शब्द, रृक् रेपणे वा रवण करभ अग्नि द्रुमः
 वायु भृङ्ग शकुनि सूर्य घटा च । रृह जन्मनि रोहण गिरि ।
 लक्ष्मीण दर्शनाङ्कनयो लक्षणव्याकरण शुभाशुभसूचक रेखातिलकादि
 अङ्कन च । चम्बिक व्यसताया वानि विचक्षण विद्वान् । चुक्ण व्ययने
 चुक्ण व्यायामशील । चुक्क भाषणे चुक्क वा वाक्दूरश्च । तयु
 गतौ तङ्गणा जनपद । अयु गतौ अङ्गणम् अग्निरम् । मकुङ्
 मङ्गडने मङ्गण ऋषि । ककुङ् गतौ कङ्कण प्रतिसर । चर भक्षणे
 च चरण पाद । ईरिक् गतिकम्पनयो सम्पूर्व समीरण वात ॥

- कृपिविपिटृपिष्टृपिमृपियुपिद्रुहिग्रहेरणम् ॥ १९१ ॥

एभ्यो घातुभ्य आणक् प्रत्ययो भवति । कृपौङ् सामर्थ्य
 कृपाण खड्ग । विषू सेचने विषाण शृङ्ग करिदन्तश्च । वृषू सेचने
 वृषाण । जिघृषाट् प्रागल्भ्ये धृषाण देव । मृषू सहने च मृषाण ।
 सुषि सेवने सौत्रो घातु युषाण । दुहौच् जिघासाया दुहाण
 सुस्तर । ग्रहीश उपादाने गृहाण । विषाणादय स्वप्रकृत्यर्थ-
 वाचिन कर्तारि कारके ज्ञेया । १९१ ॥

पपो णित् ॥ १९२ ॥

पपी बाधनस्पर्शनयो इत्यस्माद् आणक् प्रत्यय , स च णिट्
 भवति । पाषाण ग्रस्तर ॥ १९२ ॥

सु-सि-नि-तुसेर्दीर्घश्च वा ॥ २०३ ॥

एभ्य कित् त प्रत्ययो दीर्घश्च वा भवति । पुगट् अमिषव
 सुत सारधि । सुत पुत्र । पिंगट् बन्धने सीता जनकात्मजा
 सस्य हलमार्गश्च । सित वर्ण बन्धश्च । तनूयि विस्तारे तातः
 पिता पुत्रेष्टनाम च । तत विस्तीर्ण वाद्यविशेषश्च । तुस् शब्दे
 तुस्तानि वल्लदशा । तुस्ता जग प्रदीपन च ॥ २०३ ॥

ह-श्या-रुहि-शोणि-पलिभ्य इतः ॥ २१० ॥

एभ्य इत प्रत्ययो भवति । ह्यग् हरणे हरित वर्ण । श्येङ्
 गतौ श्येत वर्ण मृग मत्स्य श्येनश्च । रुह बीजमन्मनि रोहित
 वर्ण मत्स्य मृगजातिश्च लत्वे लोहित वर्ण । लोहितम् अस्तक् ।
 शोण्ट् वर्णगत्यो शोणित रुधिरम् । पल गतौ पलित श्वेतकेश ॥ २१० ॥

कुलि-मयिभ्यामृतक् ॥ २१५ ॥

आभ्यामृतक् प्रत्ययो भवति । कुल वन्तुसंस्त्यानयोः कुलूताः
ननपदः । मयि गनौ मयूता वभतिः ॥ २१५ ॥

कवेरोतः प् च ॥ २१७ ॥

कवृङ् कणे इत्यस्माद् ओतः प्रत्ययः, पश्चान्नादेशो भवति ।
कपोतः पक्षी वर्णश्च ॥ २१७ ॥

सीमन्त-हेमन्त-भद्रन्त-दुष्यन्तादयः ॥ २२२ ॥

एतं अन्तप्रत्ययान्ता निषात्यन्ते । सिनोतेः सीम् च
सीमन्तः केशमार्गः ग्रामसेवान्तश्च । हन्तेर्हिनोतेर्वा हेम् च हेमन्तः
ऋतुः । भन्द्रतेः नलुक् च भन्द्रतः निर्ग्रन्थेषु शाक्येषु च पूज्यः ।
दुमंयोऽन्तश्च दुष्यन्तः राजा ॥ २२२ ॥

शकैरुन्तः ॥ २२३ ॥

शकलृङ् शक्तौ इत्यस्माद् उन्तः प्रत्ययो भवति । शकुन्तः
पक्षी ॥ २२३ ॥

कमि-मु-गाऽर्तिभ्यः यः ॥ २२५ ॥

एभ्यः यः प्रत्ययो भवति । कमृङ् कान्तौ कन्या प्रावरणं
नगरं च । मुङ् गतौ प्रोथः प्रियः युवा शूकरमुखं घोणा च । गै-
शब्दे गाया श्लोकः आर्या वा । ऋं गनौ अर्थः जीवामीवादिपदार्थः
प्रयोजनम् अभिधेयं घनं याच्ना निवृत्तिश्च ॥ २२५ ॥

अवाद् गोऽच्च वा ॥ २२६ ॥

अवपूर्वाद् गायतेः थः प्रत्ययः, अच्चान्तादेशो वा भवति ।
अवगयः, अवगायः अक्षसंवात्, प्रातःसवनं रययानं साम पन्थाश्च
॥ २२६ ॥

नीनूरमितृतुदित्रचिरिचिसिचिम्बिहनिपागोपात्रोद्गाम्यः
कित् ॥ २२७ ॥

एभ्यः कित् थः प्रत्ययो भवति । णीङ् प्रापणे नीथं जलम् ।
मुनीयो नाम राजा नीतिमान् धर्मशीलः ब्राह्मणश्च । णूत् स्तवने
नूपं तीर्थम् । रमि क्रीडायां रथः स्यन्दनः । तृ प्लवनतरणयोः
तीर्थं जलाशयागगाहनमार्गः पुण्यक्षेत्रमाचार्यश्च । तुर्वीत् व्ययने तुत्यं
चक्षुष्यो धातुविशेषः । वचंक् मापणे उक्त्यं शास्त्रं सामवेदश्च ।
उक्त्यानि सामानि । रिचृपी विरचने रिक्त्यं धनम् । पिचीत् क्षरणे
सिक्त्यं मदनं पुलाकश्च । दूषोश्च गतिवृद्धोः शूयः यज्ञप्रदेशः ।
हृनंक् हिंसागत्योः हयः पन्थाः कालश्च । पां पाने पीथं बालघृत-
पानम् अम्भः नवनीतं च । पीथः मकरः रविश्च । गोपूर्वाद् गोपीयः
तीर्थविशेषः गोनिपानं जलद्रोणी कालविशेषश्च । गे शब्दे अवगी-
थम् यज्ञकर्मणि प्रातःशंसनम् । उद्गीथः शुनामूर्ध्वमुखानां विरावः
सामगानं प्रथमोच्चारणं च ॥ २२७ ॥

न्युद्भ्यां शीङः ॥ २२८ ॥

न्युत्पूर्वात् शीङ्क् स्वप्ने इत्यस्मात् कित् थः प्रत्ययो

भवति । निशीथः अर्कसात्रः रात्रिः प्रदोषश्च । उच्छ्लीषः स्वप्नः
टिट्ठिषश्च ॥ २२८ ॥

सर्तेर्णित् ॥ २३० ॥

सुं गतौ इत्यस्मात् णित् यः प्रत्ययो भवति । सार्थः समूहः
॥ २३० ॥

पथगूथगूथकृयनियनियमूरयादयः ॥ २३१ ॥

एतं यान्ता निपात्यन्ते । पल्लतः लो लुक् च पयः पन्थाः ।
यौतेर्गुर्वदेश्च दीर्घश्च यूयं ममूहः । गूपम् अमेध्यं विष्ठा च ।
क्रितं करोतेर्वा कृश्च कुयः कृया वा आस्तरणम् । तनोतेः तिष्ठ-
तेर्वा तिश्च तियः कालः । तिम्यनेः तियः प्रारुद्रकालः । नयतेः
ह्रस्वश्च नियः पूर्वक्षत्रियः कालश्च । सुपूर्वाद् रमः सुरयः दान्तः
॥ २३१ ॥

मृशीजपिशमिगमिरमिवन्दिवच्चिनीविमाणिभ्योऽथः ॥ २३२ ॥

एभ्यः अयः प्रत्ययो भवति । दृडुभृंगृ पौषणे च मरयः
कैकेयीमुतः अग्निः लोकापालश्च । शीङ्क् स्वप्ने शयय, अनगरः
प्रदोषः मत्स्यः वराहश्च । शर्षी आक्रोशे शपयः प्रत्ययकरणमा-
क्रोशश्च । शमृच् उपशमे शमयः ममाधि आश्रमपदं च । गम्ल्यं
गलौ गमय, पन्थाः पयिकश्च । रमि क्रीडायां रमयः प्रहर्षः ।
वदुङ् स्तुत्यभितादनयोः वन्दय म्नाता स्तुत्यश्च । वञ्च् गतौ
वञ्चयः अञ्चा क्रोडिलः काकः दम्भश्च । जीव प्राणधारणे जीवयः

अर्यवान् जलम् अन्नं वायुः मयूरः कूर्मः धार्मिकश्च । अनक् प्राणने
प्राणयः बलवान् ईश्वरः प्रजापतिश्च ॥ २३२ ॥

आपोऽप् च ॥ २३८ ॥

आप्लुङ्क् व्याप्तौ इत्यस्माद् दः प्रत्ययो भवति, अस्य चाप
आदेशः । अब्दं वर्षम् ॥ २३८ ॥

गोः कित् ॥ २३९ ॥

गुन्त् पुरीपोत्सर्गे इत्यस्मात् किद् दः प्रत्ययो भवति । गुदम्
अपानम् ॥ २३९ ॥

कुमुद-बुद्बुदादयः ॥ २४४ ॥

एते उदप्रत्ययान्ता निरात्यन्ते । कमेः कुम् च । कुमुदं कै-
वम् । बुन्देः कित् वोऽन्तश्च बुद्बुदः जलस्फोटः । बुद्बुदं नेत्रजो
व्याधिः । आदिशब्दाद् दोहदः अमिलायः ॥ २४४ ॥

स्कन्धमिभ्यां धः ॥ २५१ ॥

आभ्यां धः प्रत्ययो भवति । स्कन्दं गतिशोपणयोः स्कन्ध
बाहुमूर्धा ककुदं विभागश्च । अम गतौ अन्धः चक्षुर्विकलः ॥ २५१ ॥

नेः स्यत्वेरधक् ॥ २५२ ॥

निपूर्वात् पोच् अन्तर्कर्मणि इत्यस्माद् अधक् प्रत्ययो भ-
वति । निपधा अनपदः । निपधः पर्वतः ॥ २५२ ॥

पराच्छ्रो दित् ॥ २५५ ॥

परपूर्वात् शूश् हिंसायामित्यस्माद् डिङ् वधः प्रत्ययो भवति ।
परश्वधः आयुधनातिः ॥ २५५ ॥

कोरन्धः ॥ २५७ ॥

कुंङ् शब्दे इत्यस्माद् अन्वः प्रत्ययो भवति । कवन्धः
छिन्नमूर्धा देहः ॥ २५७ ॥

प्याधापन्पनिस्वदिस्वपिस्वजप्रतिसिबिभ्यो नः ॥ २५८ ॥

● एभ्यो नः प्रत्ययो भवति । प्येङ् घृष्टौ प्यानः समुदः च-
न्द्रश्च । दुधांग् धारणे च धाना भृष्टो यवः अङ्कुरश्च । पनि
स्तुतौ पलं नीचैः करणं सत्तं जिह्वा च । अनक् प्राणने अन्नं भक्तम्
आचारश्च । प्वदि आस्वादने स्वन्नं रुचितम् । जिप्वपंक् शये
स्वप्नः मनोविकारः निद्रा च । वसं निवासे वस्नं वासः मूल्यं
मेढ्रम् आगमश्च । अन क्षेपणे च वेनः प्रजापतिः ध्यानी राजा
वायुः यज्ञः प्राज्ञः मूर्खश्च । अत सातत्यगमने अत्नः आत्मा वायुः
मेघः प्रजापतिश्च । पिबूच् उतौ स्योनं सुखं तन्तुवायसूत्रसंतानः
मसुद्रः सूर्यः रश्मिः आस्तरणं च ॥ २५८ ॥

पसेर्णित् ॥ २५९ ॥

पसक् स्वप्ने इत्यस्माद् णिङ् नः प्रत्ययो भवति । साक्ष्मा
गोक्तात्रलम्बि चर्म निद्रा च ॥ २५९ ॥

जीण्श्रीदीबुध्यन्निमीभ्यः कित् ॥ २६१ ॥

एभ्यः कित् नः प्रत्ययो भवति । नि अभिभवे निनः भर्हन्

बुद्धश्च । इण्क् गतौ इनः स्वामी सन्निपातः ईश्वरः राजा सूर्यश्च ।
 शीङ्क् स्वप्ने शीनः पीलुः । दीङ्क् क्षये दीनः स्त्रिन्नः कृपणश्च ।
 बुधिच् ज्ञाने बुध्नः मूलं पृष्ठान्तः रुद्रश्च । अव रक्षणादौ ऊनम्
 अपरिपूर्णम् । मीङ्क् हिंसायां मीन मत्स्यः राशिश्च ॥ २६१ ॥

सोरु च ॥ २६३ ॥

पुंगूट् अभिपवे इत्यस्माद् नः प्रत्ययः, उकारश्चान्तादेशो
 भवति । सूना घातस्थानम् दुहिता पुत्रः प्रकृतिः आघाटस्थानं
 च ॥ २६३ ॥

रमेस्त् च ॥ २६४ ॥

रमि क्रीडायाम् इत्यस्माद् नः प्रत्ययः, तश्चान्तादेशो भवति ।
 रत्न वज्रादि ॥ २६४ ॥

यवसिरसिरुचिजिमस्जिदेविस्यन्दिचन्दिमन्दिमण्डिमदिद-
 हिवद्वादेरनः ॥ २६९ ॥

एभ्यः अनः प्रत्ययो भवति । युक् मिश्रणे यवनाः जनपद ।
 यवनं मिश्रणम् । असूच् क्षेपणे असनः बीजकः । रसण् आस्वा-
 दनस्नेहनयोः रसना जिह्वा । रुचि अभिप्रीत्यां च रोचना गोपि-
 त्तम् । रोचनः चन्द्रः । विपूर्वाद् रोचतेः विरोचनः अग्निः सूर्यः
 इन्दुः दानवश्च । जि अभिभवे जयनम् ऊर्णापटः । टुमस्जोत् शुद्धौ
 मज्जनं स्नानं तोयं च । देवृङ् देवने देवनः अक्षः कितवश्च । म्य-
 न्दौङ् स्ववणे स्यन्दनः रथः । चट्ट दीप्त्याह्लादयोः चन्दनं गन्धद्र-

व्यम् । मडुङ् स्तुत्यादौ मन्दनं स्तोत्रम् । मडु भूषायां मण्डनम्
 अङ्कारः । मदैच् हर्षे मदनः वृक्षः कामः मधुच्छिष्टं च । दहं
 भस्मीकरणे दहनः अग्निः । वर्ही प्रापणे वहनं नीः । आदिग्रह-
 णात् पचेः पचनः अग्निः । पुनातेः पवनो वायुः । विभर्तेः भरणं
 स्नावनम् । नयतेः नयनं नेत्रम् । द्युतेः द्योतनः आदित्यः । रचे
 रचना वैचित्र्यम् । गृजे गृजनम् अपश्यद्रव्यविशेषः । प्रस्क-
 न्दनः । प्रपतनः इत्यादयो भवन्ति ॥ २८९ ॥

पटोर्णिच् ॥ २९० ॥

पठ व्यस्तायां वाचीत्याम्नाद् णिद् ईन भवति । पाठीन
 मतस्यः ॥ २८७ ॥

पिशि-मिथि-क्षुधिभ्यः कित् ॥ २९० ॥

एभ्यः क्रिदुनः प्रत्ययो भवति । पिशत् अवयवं पिशुनः
 खलः । पिशुनं मैत्रीभेदकं वचनम् । मिपृक् भेषार्हितपोः मिश्रुनं
 द्धीपुंसद्रन्द्रम् राशिश्च । क्षुधंक् वृमुखायां क्षुधुनः कीटकः ॥ २९० ॥

फलेर्गोऽन्तश्च ॥ २९१ ॥

फल निष्पत्तौ इत्यस्यादुनः प्रत्ययः, गश्चान्तो भवति । फल्गुनः
 अर्जुनः । फल्गुनी नक्षत्रम् ॥ २९१ ॥

वी-पत्ति-पटिभ्यः तनः ॥ २९२ ॥

एभ्यः तनः प्रत्ययो भवति । वीक् प्रननादौ वेतनं भृतिः ।
 पल्ल गनौ पत्तनम् । पट गतौ पटनं द्वावपि नगरविशेषौ ॥ २९२ ॥

पृ-पूभ्यां कित् ॥ २९३ ॥

आभ्या कित् तन प्रत्ययो भवति । पृङ्त् व्यायामे पृतना
सेना । पूग्श् पवने पूतना राक्षसी ॥ २९३ ॥

कृत्यशौभ्यां स्नक् ॥ २९४ ॥

आभ्या झक् प्रत्ययो भवति । कृतेत् छेदने कृत्स्न सर्वम् ।
अशौटि व्याप्तौ अक्ष्ण नयन व्याधि रज्जु तेजनम् अखण्ड
च ॥ २९४ ॥

भापाचणिचमिविषिसृपृतृशीतल्पलिशमिरमि-
वभिभ्यः पः ॥ २९६ ॥

एभ्य प प्रत्ययो भवति । भाक् दीप्तौ भाप आदित्य ज्येष्ठश्च
भ्राता । पाक् रक्षणे पाप कल्मषम् । पाप गोर । चण हिसाढा-
नयोश्च । चण्पा नगरी । चण्प वृक्ष । चमू अदने चम्पा नगरी ।
विष्लम्बी व्याप्तौ वष्प परमात्मा स्वर्ग आकाशश्च । निपूर्वाद्
निषेष्प अपा गर्भ कूप वृक्षजाति अन्तरिक्ष च । सृ गतौ सर्प
अहि । पृश् पालनपूरणयो पर्ष छव शङ्ख समुद्र शस्त्र च ।
तृ छवनतरणयो तर्ष उडुप नौश्च । शीङ्क् स्वप्ने रोष पुच्छम् ।
तल्णू प्रतिष्ठाया तल्प शयनीयम् अङ्ग दारा युद्धं च । अली
भूषणादौ अल्प स्तोकम् । शमूच् उपशमे शम्पा विद्युत् काञ्ची
च । विपूर्वाद् विशम्प दानव । रमि क्रीडाया रम्पा चर्मकारोपक
रणम् । डुवर्पी बीजसताने वष्प पिता ॥ २९६ ॥

युसृक्लुच्युस्त्वढेरुच्च ॥ २९७ ॥

एभ्य १, ऊकारश्चान्तादेशो भवति । युक् मिश्रणे यूप
यज्ञपशुबन्धनकाष्ठम् । पुगृ अभिपवे सूप मद्रादिभित्तकृत । कुर
शब्दे कूप ग्रहि । रुक् शब्दे रूप श्वेतादि गवण्य स्वभावश्च ।
तुक् वृत्त्यादौ तूप आयतनविशेष । च्युङ् गतो च्यूप आदित्य
वायु सप्तामश्च । पुगृ स्तुतो स्तूप बोधिमत्त्वभवनम् उपायतन
जिननिर्वाणस्थानोपरि चिह्नविशेष ॥ २९७ ॥

कृ-शू-सृभ्य ऊर् चान्तस्य ॥ २९८ ॥

एभ्य ५ प्रत्ययो भवति, अन्तस्य च ऊर् । कृत् विक्षप
कूर्प भ्रूमव्यम् । शूश हिंसाया शूर्प वान्यादिनिष्पन्नमाण्ड
सख्या च । सृ गतो सूर्प भुजगम मत्स्यजातिश्च ॥ २९८ ॥

नियो वा ॥ ३०२ ॥

णीग् प्रापणे इत्यस्मात् ५ प्रत्ययो भवति, स च रिद् वा ।
नीप ऋदम्ब । नप नय पुगोहित वृक्ष भृतरश्च । नेपम्
उत्तर यान च ॥ ३०२ ॥

शंसिः श ईचातः ॥ ३०६ ॥

शस् स्तुतौ चेत्यस्मादप प्रत्यय, तालव्य शकारोऽन्ता
देश, अकारस्य चेकारो भवात् । रि शपा वृक्षविशेष ॥ ३०६ ॥

विष्टपाठ्य-वातपादयः ॥ ३०७ ॥

विष्टपादयः शब्दाः किदपप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । विष्टे-
स्तोऽन्तश्च । विष्टपं जगत् सुकृतिनां स्थानं च । वल्लेस्त् च उलपं
पर्वततृणं पङ्कजं जलं च । उलपः ऋषिः । वातेस्तोऽन्तश्च वातपः
ऋषिः । आदिप्रहणात् खरपादयो भवन्ति ॥ ३०७ ॥

कलेरापः ॥ ३०८ ॥

कलि शब्दसंख्यानयोः इत्यस्माद् आपः प्रत्ययो भवति ।
कलापः काञ्ची समूहः शिखण्डश्च ॥ ३०८ ॥

दलेरीपो दिल् च ॥ ३१० ॥

दल विशरणे इत्यस्मादीपः प्रत्ययो भवति, दिल् चास्या-
देशः । दिलीपः राजा ॥ ३१० ॥

उडेरुपक् ॥ ३११ ॥

उड् संघाते इत्यस्मात् सौत्रादुपक प्रत्ययो भवति । उडुपः
प्लवः । जरादित्वद् वत्वं उडुवः ॥ ३११ ॥

अश ऊपः पश्च ॥ ३१२ ॥

अशौटि व्यासौ इत्यस्माद् ऊपः प्रत्ययः, पश्चान्तादेशो
भवति । अरूपः पक्वानविशेष ॥ ३१२ ॥

सर्तेः पपः । ३१३ ॥

सृ गतौ इत्यस्मात् पपः प्रत्ययो भवति । सर्पपः रक्षोघ्नं
द्रव्यं शक च ॥ ३१३ ॥

री-शं.भ्यां फः ॥ ३१४ ॥

आभ्यां फः प्रत्ययो भवति । रींङ्च् लवणे रेफः कुत्सितः ।
शीङ्क् स्वप्ने शोफः मेदूः ॥ ३१४ ॥

कलि-गलेरस्योच्च ॥ ३१५ ॥

आभ्यां फः प्रत्ययः, अकारस्य चोकारो भवति । कलि
शब्दसंख्यानयोः, गल अदने कुल्फः, गुल्फः जङ्घादिधमन्विः ।
गुल्फः पदोपरिग्रन्थिः ॥ ३१५ ॥

शफ-रुफ-शिफा-शोफादयः ॥ ३१६ ॥

शकादयः शब्दाः फप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । श्यतेः
कायतेश्च ह्रस्वश्च । शकः गुरः प्रियंवदश्च । ककः श्लेष्मा ।
श्यतेरित्वमोत्वं च शिफा वृक्षजटा । शोफ श्वयधुः गुरश्च ।
आदिशब्दाद् रिफा नफा-मुनफादयः ॥ ३१६ ॥

-शम्भमेर्णिद् वा ॥ ३१८ ॥

आभ्यां वः प्रत्ययः, स च णिद् वा । शमूच् उपशमे शम्भः
वज्र कर्पणविशेषः वेणुदण्डः तोत्रम् अरित्रं च । शम्भ-शाम्भौ
जाम्भवतयौ । अम्भा माता । आम्बः अपहृवः ॥ ३१८ ॥

शल्यलेख्यातः ॥ ३१९ ॥

आभ्यां वः प्रत्ययः, अकारस्य चोकारो भवति । पल फल
शल गतौ शूलं ताम्रम् । अली भूषणादौ उल्वं रजतं गर्भवेष्टनम् ।
शूलं वधुः तारक्षश्च ॥ ३१९ ॥

कृ-कडि-कटि-वटेरम्भः ॥ ३२१ ॥

एभ्योऽम्बः प्रत्ययो भवति । डुवृङ्ग करणे कम्बः दध्यो-
दन दधिसक्तवः पुष्पं च । कडत् मदे कडम्बः जातिविशेष
जनपदश्च । कटे वर्षाविरणयो. कटम्बः पक्वान्नविशेष. वादित्रं च ।
कडम्बकटम्बौ वृक्षौ च । वट वेष्टने वटम्ब शैलं तृणपुञ्जश्च ॥ ३२१ ॥

डोनाबन्धिशृधिचलिभ्यो ङिम्बः ॥ ३२२ ॥

एभ्यो ङिङिम्बः प्रत्ययो भवति । डीङ् दिहायसा गतौ
ङिम्ब. राजोपद्रव । णीङ् प्रापणे निम्ब वृक्षविशेषः । बन्धंश
बन्धने बिम्बं प्रतिच्छन्द देहश्च । बिम्बी बलिजातिः । शृधूङ्
शब्दकुत्साया शिम्ब मृगजाति, शिम्बी निष्पाववह्नी च । चल
कम्पने चिम्बा यत्रागूजाति ॥ ३२५ ॥

गृदूरमिहनिजन्धतिदलिभ्यो णः ॥ ३२७ ॥

एभ्यो भ प्रत्ययो भवति । गृत् निगरणे गर्भं जठरस्थ
प्राणी । दृश् विदारणे दर्भं कुश । रमि त्रीढाया रम्भा अप्सरा
कदली च । हनक् हिंसागत्यो हम्भा गोधेनुनादः । जनैचि
प्रादुर्भावे जन्म दानव दन्तश्च । जम्भा मुखविदारणम् । नङ्क
गतौ अर्धं शिशु । दल विदारणे दल्भ ऋषि वल्कलं विदा-
रणं च ॥ ३२७ ॥

इणः णित् ॥ ३२८ ॥

इणः गतौ इत्यस्मात् णिट् भ. प्रत्ययो भवति । इभ.
हस्ती ॥ ३२८ ॥

कृन्मृगशलिकलिकडिगर्दिरासिरमिवडिवल्लेरमः ॥ ३२९ ॥

एभ्योऽभः प्रत्ययो भवति । कृन् विशेषे कर्मः त्रिवर्षः
उष्ट्रः । शृन् हिंसायां शरमः श्वाण्डविशेषः । मृन् निग्रहे गरभः
उदरस्थो जन्तुः । पल फल शल गतौ शल्यः पतङ्गः । कलि शब्द-
संख्यानयोः कलमः यौवनाभिमुखो हस्ती । कट् मदे कडमः
हस्तिपोतरुः । गर्द शब्दे गर्दमः खरः । रासृङ् शब्दे रासभः
खरः । रमि क्रीडायां रमभः प्रहर्षः । वटः सौत्रो धातुः वडर्भा
वंशमाप्रभूमिना, लत्वं च कलभी । वल्लि संवरणे वल्लभः स्वामी
दयिनश्च ॥ ३२९ ॥

ऋषि-वृषि-लुसिभ्यः कित् ॥ ३३१ ॥

एभ्यः विदमः प्रत्ययो भवति । ऋषेत् न्तौ, वृष् सेचने
ऋषभः, वृषभश्च पुङ्गवः भगवाञ्चादिनीर्भङ्करः । ऋषभः वायुः ।
लुसिः सौत्र. लुमभः हिंसा मत्तहस्ती वन च ॥ ३३१ ॥

सि-टिकिभ्यामभः सैर-टिददौ च ॥ ३३२ ॥

आन्यामिभः प्रत्ययो भवति, दन्त्यादिः सैरः टिट्ट्यादेशौ
ययासंख्यं भवतः । पिगट् वन्धने सैरिभः महिषः । टिकि गतौ
टिट्टिभः पत्नी । ॥ ३३२ ॥

अर्त्तागिरिमुहुरृष्टृष्टृक्षिर्गक्षिभावाव्यांवापायावल्लिपदिर्नी-
भ्या ऋः ॥ ३३८ ॥

एभ्यो म प्रत्ययो भवति । ऋक् गतौ अर्म अक्षिरोम
 ग्राम स्थल च । ईरिक् गतिकम्पनयो ईर्म व्रण । छुक् स्तुतौ
 स्तोम समूह यज्ञ स्तोत्र च । पुग्त् अभिपवे सोम चन्द्र वल्ली
 च । हुक् दानादनयो होम आहुति । सृ गतौ सर्म नद कालश्च ।
 सर्म स्थान सुख च । घृ सेचने घर्म ग्रीष्म । धृङ्त् स्थानेधर्म उत्त-
 मक्षमादि न्यायश्च । शृश् हिंसाया शर्म सुखम् । क्षिन्त् निवास-
 गत्यो क्षेम कल्याणम् । यक्षिण् पूजाया यक्ष्म व्याधि । भाक्
 दीप्तौ भाम क्रोध । भामा स्त्री । वाक् गतिगन्धनयो वाम
 प्रतिकूल सव्यश्च । व्येग सवरणे व्याम वक्षोभुजायति । डुधागक्
 धारणे च धाम निलय तेजश्च । पा पाने पामा कच्छ । याक्
 प्रापणे याम प्रहर । वलि सवरणे क्लम ग्रन्थि । पदिच् गतौ
 पद्म कमलम् । णीग् प्रापणे नेम अर्घ समीपश्च ॥ ३३८ ॥

ग्रसि-हाभ्या ग्रा-जिह्वौ च ॥ ३३९ ॥

आभ्या म प्रत्यय , अनयोश्च ग्राजिह्वौ आदेशौ यथासल्य
 भवत । ग्राम समूहादि । जिह्वा कुटिलश्च ॥ ३३९ ॥

विलिभिलि सिधीन्धिधूसृशाभ्यारुसिविशुपिमुपीपिसुहियुधि-
 दसिभ्य ऋत् ॥ ३४० ॥

एभ्य किद् म प्रत्ययो भवति । विल्त् वरणे विल्म प्रकाश ।
 भिलि सौत्र भिल्ल भास्वरम् । पिधू गत्या सिध्म रिक्षम् । श्यैङ्
 गतौ श्याम वर्ण । श्याम नभ । श्यामा रात्रि औपधिश्च ।

ध्ये चिन्तायां ध्यामः अव्यस्तवर्णः । स्क् शब्दे स्मा ल्वण-
भूमिः । पिवृच् उतौ स्यूमः रश्मिः दीर्घः सूत्रतन्तुश्च । स्यूमं
जलम् । शुपंच शोषणे शुष्मं बलं जलं संयोगश्च । सुपश् स्तेये
नुष्मः मुषिकः । ईष उञ्छे ईष्मः वसन्तः वाणः वातश्च । पुहृच्
शस्तौ मुक्षाः जनपदः । मुक्षः राजा । युधिच् संप्रहारे युष्मः
शरत्कालः शूरः शत्रुः संग्रामश्च । दसूच् उपस्ये दस्मः हीनः
बलिः यज्ञश्च ॥ ३४० ॥

क्षु-हिभ्यां वा ॥ ३४१ ॥

आभ्यां मः प्रत्ययः, स च ऋद् वा भवति । दुधृक् शब्दे
क्षुमा भतसी । क्षोमं कवचम् । हिद् गतिवृद्धयोः हिमं दुपारः ।
हेमं सुवर्णम् ॥ ३४१ ॥

स्थाछामासासुमन्यनिरुनिपसिपलिरुलिशलिशर्का-

र्दिपसहिवन्धिभ्यो यः ॥ ३५७ ॥

एभ्यो यः प्रत्ययो भवति । छां गतिनिवृत्तौ स्थायः स्थानम् ।
स्थाया भूमिः । दौ छौच् छेदने छाया तमः प्रतिरूपं कान्तिश्च ।
मांकू माने माया छद्म दिव्यानुभावदर्शनं च । पौच् अन्तर्यमणि
सायं दिनावसानम् । पूत् प्रेरणे सत्यः वामः दक्षिणश्च । मर्निच्
ज्ञाने मन्या घमनिः । अनक् प्राणनं अन्यः परः । कनै दीप्त्यादिषु
रन्या कुमारी । पसक् स्वप्ने सस्यं क्षेत्रस्यं गोधूमादि । पञ्च
गतौ पत्यः ऋकुसूलः । कलि शब्दमंस्थानयोः कत्यः नीरोगः ।

पल फल शल गतौ शल्यम् अन्तर्गतं लोहादि । शक्लं शक्नौ
 शन्यमसारम् । ईर्ध्यः ईर्ध्यर्थः ईर्ष्यति ईर्ष्यणं वा ईर्ष्या मात्सर्यम् ।
 पेहि मर्षणे सहाः पश्चादर्णवपार्श्वशैल । बन्धंश्च बन्धने बन्ध्या
 अप्रसूतिः ॥ ३५७ ॥

नओ हलि-पतेः ॥ ३५८ ॥

नञ्पूर्वाभ्यामाभ्यां यः प्रत्ययो भवति । हल विलेखने अहत्या
 गोतमपत्नी । पल्ल गतौ अपन्यं पुत्रसन्तानः ॥ ३५८ ॥

सञ्जेर्च् च ॥ ३५९ ॥

पञ्जं सञ्जे इत्यस्माद् य प्रत्ययः, धकारश्चान्तादेशो भवति ।
 सन्ध्या दिननिशान्तरम् ॥ ३५९ ॥

मृ-र्शा-पसि-वस्यनिभ्यस्तादिः ॥ ३६० ॥

एभ्यस्तकारादिः य प्रत्ययो भवति । मृत् प्राणत्यागे मर्त्यः
 मनुष्यः । शीङ्क् स्वप्ने शेत्य शशुनि संवत्सरः अजगरश्च ।
 पसि निवासे सौत्रो ढन्त्यान्त पस्त्यं गृहम् । वसं निवासे वस्त्य-
 गुरुः । अनक् प्राणने अन्त्य निरवसितः चण्डालादिश्च ॥ ३६० ॥

ऋशि-जनि-पुणि-कृतिभ्यः क्ति ॥ ३६१ ॥

एभ्यः क्ति यः प्रत्ययो भवति । ऋश् गतौ स्तुतौ वा स्वर-
 रादिस्तालव्यान्तः ऋश्यः मृगजातिः । जनैचि प्रादुर्भावे जन्य
 संग्रामः । जाया पत्नी ' ये नवा ' इत्यात्त्वम् । पुणत् शुभे पुण्यं
 सन्कर्म । वृतेत छेदने वृन्तति वृत्त्या दुर्गा ॥ ३६१ ॥

(३४६)

कुलेई च वा ॥ ३६२ ॥

कुल बन्धुसंस्त्यानयोः इत्यस्मात् किङ् यः प्रत्ययः, डकार-
भ्यानादेशो वा भवति । कुङ्गं भित्तिः । कुल्या सारणी ॥ ३६२ ॥

अग-पुलाभ्यां स्तम्भेर्ङित् ॥ ३६३ ॥

अग पुल इत्येताभ्यां परस्मात् स्तम्भेः सौत्रात् ङित् यः
प्रत्ययो भवति । अगस्त्यः पुलस्त्यश्च ऋषिः ॥ ३६३ ॥

कुगुवलिमलिकणितन्याभ्यश्चेरयः ॥ ३६५ ॥

एन्यः अय प्रत्ययो भवति । कुङ्क् शब्दे कवयः ऋषिः
पुरोडाशश्च । गुङ्क् शब्दे गवयः गवाकृतिः पशुविशेषः । वलि
मंवरणे वलयः कटकः । मलि धारणे मलयः पर्वतः । कण शब्दे
रुणयः आसुवविशेषः । तनूयी विस्तारे तनयः पुत्रः । अमण् रोगे
णिचि च आमयः व्याधिः । अक्षौ व्याप्तौ च अक्षयः विष्णुः
॥ ३६५ ॥

चायेः केरू च ॥ ३६६ ॥

चायगृ पृजानिशामनयोः इत्यस्मादयः प्रत्ययः, अत्य च
केरू इत्यादेशो भवति । केरूयः क्षत्रियः ॥ ३६६ ॥

कुलि-लुलि-कलि-कपिभ्यः कायः ॥ ३७२ ॥

एन्यः किदाय प्रत्ययो भवति । कुल बन्धुसंस्त्यानयोः

कुलायः नीडम् । लुलिः सौत्रः लुलायः महिषः । कलि शब्द-
संख्यानयोः कलायः त्रिष्टुटः । कष हिंसायां कषायः कल्कादिः
॥ ३७२ ॥

वेतेस्तादिः ॥ ३७८ ॥

वीक् प्रजनादावित्यस्मात् तकारादिर्णिवालीयः प्रत्ययो
भवति । वैतालीयं छन्दोजातिः ॥ ३७८ ॥

धाग्राजिगूरमियाज्यर्त्तैरन्यः ॥ ३७९ ॥

एभ्योऽन्यः प्रत्ययो भवति । दुधांग् धारणे च धान्यं
सस्यजातिः । राजृग् दीप्तौ राजन्यः क्षत्रियः ज्योतिः अग्निश्च ।
शृश् हिंसायां शण्यः त्राता । रमि क्रीडायां रमण्यं शोभनम् ।
यर्जी देवपूजादौ यजन्यः क्षत्रियः यज्ञश्च । ऋक् गतौ अरण्यं
वनम् ॥ ३७९ ॥

वदि-सहिभ्यामान्यः ॥ ३८१ ॥

आभ्यामान्यः प्रत्ययो भवति । वद व्यक्तायां वाचि वदन्यः
दाता गुणवान् चारुभाषी वा । पहि मर्पणे सहान्यः शैलः ॥ ३८१ ॥

भीवृषिरुधिवज्यगिरमिवमिवपिजपिशकिस्फायिवन्दीन्दिप-
दिमदिमन्दिचन्दिदसिघसिनसिहस्यसिवासिदहिसहिभ्यो
रः ॥ ३८७ ॥

एभ्यो रः प्रत्ययो भवति । निर्भीक् मये भेरः भेदः कतमः
 शरः मण्डूकः दुन्दुभिः कातरश्च । ऋषिडादित्वात् लृत्वे भेलः
 चिकित्साग्रन्थकारः शरः मण्डूकः प्रहीणः अप्राज्ञश्च । वृधूक्
 वृद्धौ वर्धः चर्मविकारः चन्द्रः मेघश्च । रुधूपी आवरणे रोधः
 वृक्षविशेष । वन गतौ वज्रं कुलिशं रत्नविशेषश्च । भग कुटि-
 लायां गतौ भग्नः प्राग्भागः श्रेष्ठश्च । रमि क्रीडायां रघ्नः कामुकः ।
 दुवम् उद्विगने वघ्नः धर्मविशेषः धूमश्च । वघ्नी उपदेहिका । दुर्गपी
 वीनसंताने वघ्नः केदारः प्राकारः वास्तुभूमिश्च । जप मानसे च
 जघ्नः बाह्यजः मण्डूकश्च । शकलं शरतौ शकः इन्द्रः । स्फायैक्
 वृद्धौ स्फारम् उल्लङ्घनं प्रभूतं च । वदुक् स्तुत्यभिवादनयोः वन्द्रः
 चन्द्री केतुः कामश्च । वन्द्रं समूहः । इदु परमैश्वर्ये इन्द्रः शकः ।
 पदिच् गतौ पदं ग्रामादिनिवेशः शून्यं च । मदैच् हयै मद्राः
 जनपदः क्षत्रियश्च । मद्रं सुखम् । मदुक् स्तुत्यभिवादनयोः मन्द्रः
 मधुरः स्वरः, मन्द्रं गभीरम् । चदु दीप्त्याह्लादयोः चन्द्रः शशीः
 सुवर्णं च । दसूच् उपक्षये दस्रः शिशिरं चन्द्रमाः अधिनोऽन्येष्टश्च ।
 दस्रौ अधिनौ । घस्लं अदने घस्रः दिवसः । णसि कौटिल्ये नस्रः
 नासिकापटः ऋषिश्च । हसे हसने हस्रः दिनं घातुकः हर्षुल्लभ ।
 हस्रं बलाघातं संनिपातश्च । सहस्रं दश शतानि । असूच् क्षेपणे
 अस्रम् अश्रु । वासिच् शब्दे वास्रः पुरुषः शब्दः संघातः शरभः
 रासभः पक्षी च । वास्रा घेतुः । दहं भस्मीकरणे दह्रः अग्निः शिशुः
 सूर्यश्च । पदि मर्पणे महः शैलः ॥ ३८७ ॥

ऋज्यजितश्चिवश्चिरिपिमृपितृपिद्वपिचुपिसिपिधुपिधुदिमुदिसदि-
 छिदिभिदिखिद्युन्दिदम्भिभुभ्युम्भिदंशिविसिवहिवि-
 सिवसिधुचिसिधिमृधिवीन्धिभितिवृतिनीशीसु-
 स्रम्भः कित् ॥ ३८८ ॥

एभ्यः कित् रः प्रत्ययो भवति । ऋजि गतिस्थानार्जनो-
 र्जनेषु ऋजः नायकः इन्द्रः अर्थश्च । अज क्षेपणे च वीरः वि-
 क्रान्तः । तञ्चू वञ्चू गतौ तक्म् उदक्षित् । वकः कुटिलः अङ्गा-
 रकः विष्णुश्च । उभयत्र न्यङ्क्वादित्वात् कत्वम् । रिपेः सौत्रः
 रिपं कुत्सितम् । स्पलं गतौ सप्रः चन्द्रः । सप्रं मधु । सप्रा नदी ।
 तृपौच् प्रीतौ तृप्रं मेघान्तर्घमः आन्यं काष्ठं पापं दुःखं वा ।
 तृपौच् हर्षमोहनयो दृप्रं बलं दुःखं च । दृप्रा बुद्धिः । चुप
 मन्दायां गतौ चुप्रः वायुः । क्षिपींत् प्रेरणे क्षिप्रं शीघ्रम् । क्षुपि
 मादने सौत्रः क्षुप्र तुहिनं कण्टकिगुल्मकश्च । क्षुद्रं सपेपे क्षुद्रम्
 अगु जलगर्गश्च । क्षुद्रा मधुर्यः । क्षुद्रः हिंस्रः । मुदि हंपं मुद्रा
 चिह्नकरणम् । रुद्रक अश्रुविमोचने रुद्रः शम्भुः । छिद्रं द्वैधीकरणे
 छिद्रं विवरम् । भिद्रं विदारणे भिद्रम् अदृढम् । भिद्रः शरः ।
 विद्रंत् परिधाते विद्रं विघ्नः । विद्रः विषाणं विषादः चन्द्रः
 दीनश्च । उन्द्रेप् क्लेदने उद्रः ऋषिः मत्स्यश्च । सम्पूर्वात् समुन्दन्ति
 आर्द्राभवन्ति बेलाराले नद्योऽस्मादिति समुद्रः सागरः भीमादित्वा-
 द्वादाने । दम्भृद् दम्भे दम्भः अल्पः चन्द्रः कुशः कुशलः सूर्यश्च ।

शुभि दीप्तौ शुभ्रः अवदातः । उन्मत् पूरणे उभ्रो मेघः
 पेलवश्च । दंशं दशने दशुः दन्तः सर्पश्च । चिंगूट् चयने
 चिरम् अशीघ्रम् । पिण्ड् बन्धने मिरा रुविरस्योतोवाहिनी
 नाडी । वहीं प्रापणे उहः अनङ्गान् । विसृच् प्रेरणे विचम् आम-
 गन्धि । वसं निवासे उलः रश्मिः । उल्ला गौः । शुच शोके शुक्रः
 ग्रहः मासः शुरुश्च । शुक्रं रेत । लत्वं शुरुः वर्णः, कत्वं तु
 न्यङ्गवादिन्वात् । पिधू गत्यां सिधः साधुः वृक्षः मांसप्रभेदश्च ।
 गृधूच् अभिकाङ्क्षायां गृध्रः श्येनः लुब्धकः कङ्कश्च । जिह्न्वैपि
 दीप्तौ विपूर्वान् वीध्रः अग्निः वायुः नमः निर्मलः पूर्णचन्द्रमण्डलम् ।
 धिताड वर्णे धित्रं श्वेतकृष्टम् । वृतूड् वर्तने वृत्रः दानवः बलरान्
 रिपुश्च । वृत्रं पापम् । णीं प्रापणे नीरं जलम् । शीङ्क् स्वप्ने
 शीरः अनगरः । पुंगूट् अभिपवे सुरः देवः । सुरा मद्यम् ।
 पूडौच् प्राणिप्रसवे सुरः आदित्यः रश्मिश्च ॥ ३८८ ॥

इण्-धाग्भ्यां वा ॥ ३८९ ॥

आभ्यां रः प्रत्ययो भवति, स च वा क्ति । इण्-गती
 इरा मदनीयपानविशेषः मेदीनी च । एरा एडका । डुधांक् धारणे
 च धीरः सत्त्वगान् धृतिमांश्च । धारा जलपाटिः खड्गावयवः अश्व-
 गतिविशेषश्च ॥ ३८९ ॥

भन्देर्वा ॥ ३९१ ॥

भदुड सुखकल्याणयोः इत्यस्माद् रः प्रत्ययः, नकारस्य च
 लुग् वा भवति । भद्रं भन्दं च कल्याणं सुखं च ॥ ३९१ ॥

चिजिशुसिमितम्यम्देर्दीर्घश्च ॥ ३९२ ॥

एभ्यो र प्रत्ययो दीर्घश्चेपा भवति । चिगृत् चयने चीर
जीर्ण वस्त्र वल्ग्वल् च । जि अभिभवे जीर अजाजी अग्नि वायु
अश्वध । जीरम् अन्नम् । लत्वे जील चर्मण् । शु गतौ शूर
विक्रान्त । पिगृत् बन्धने सीर हलम् । मीरा हलविभङ्गिता लेखा ।
डुमिगृत् प्रक्षेपणे मीर समुद्र । मीर जन्म । मीरा मास्पचनी
देवसीमा च । तमून् काङ्गाया ताम्र वर्ण शुल्ब च । अम गतौ
आम्र दृढ । अर्दे गतियाचनयो ओर्द्र सरम् ॥ ३९२ ॥

अवेर्ध् च वा ॥ ३९८ ॥

अव रक्षणादावित्यस्माद् अर प्रत्ययो धकारश्चान्तादेशो
वा भवति । अवर हीन उपरिभावस्य प्रतियोगी दन्तच्छ्रद्धश्च ।
अवर परप्रतियोगी ॥ ३९८ ॥

मृद्युन्दिपिठिकुरिकुहिभ्यः कित् ॥ ३९९ ॥

एभ्योऽर प्रत्यय मिठ भवति । मृदग् लोदे मृदर
व्याधि अतिक्रिय लोदश्च । उन्डप् क्लेदने उन्डर जठर व्याधिश्च ।
पिठ हिमासहशयो पिठर भाण्डम् । कुरत् शब्दे कुरर नक्षत्रि-
जाति । कुहणि निष्ठापने कुहर गम्भीरगर्त ॥ ३९९ ॥

याशयमिशसिमसिमभ्युन्दिमन्दिचतिचङ्कपङ्क्तिर्चिच-
स्त्रिभ्य उरः ॥ ४२३ ॥

एन्य उर प्रत्ययो भवति । काशिच् शब्दे वाशुर शरुनि
 गर्भश्च । वाशुरा रात्रि । असूच् लेपणे असुर दानन । वासण्
 उपसेनाया वासुरा रात्रि मसुरा च । मसेच् परिमाणे मसुरा
 पण्यत्वी । मसुर र्मानिन वान्यविशेषः । मये विरोधेन मथुरा
 नगरी । उन्मथ स्तन उन्धुर सुपिद । मधुङ् स्तुत्यादौ मन्धुरा
 वाजिशाला । चतुर याचने चतुर विग्रह । यङ्कि सौत्र चङ्कति
 चेष्टते चङ्क रय जनवम्पितश्च । अङ्क र्त्तणे अङ्कुर
 प्ररोह तरुप्रदानभट्टः । यन्मुष्मर्गत्य बहुलमिति बहुलप्रयत्नात्
 दीर्घत्व अङ्कुर । र्गने गतो कर्तुर शवड । चकि तुष्टिप्रतिपा-
 तयो चकुर दशने । नन्वश वन्पने वन्धुर मनोज्ञ नम्रः ॥

श्वशुरकुटुम्बद्वन्द्वं निचुरप्रचुरचिकुरकुङ्कुरकुङ्कुरकुङ्कुरशर्कर-
 १ नृपुरनिष्ठुरगिहुरमद्वशुरराशुरादयः ॥ ४९६ ॥

एत द्विदुरप्रत्ययान्ता निपात्यन्त । आशुपूर्वात् शुप्रसौद्
 वा अनान अश्नातर्वा आकारलोपश्च । श्वशुर जम्पत्यो पिता ।
 कुपूर्वात् कुङ्कु आप्रयणे इत्यम्मात् सङ्कुर च । कुङ्कुन्दरौ
 नितम्बकूपौ । दृणातर्वाज्जन्तश्च द्दुर मण्डूक भयश्च । निष्ठूर्वात्
 प्रपूर्वात् विनात उस्तर्वा डिच्च निचुर तरुविशेष । लत्वे
 निचुर । प्रचुर प्राय । चकरिद्यास्य चिकुर युयतीनामी-
 पन्निमीलितमरि । चिकुरा केशा । कुक कोज्जन्तो वा कुङ्कुर
 यादव । कुङ्कुर वा । किर कुर कोज्जन्तश्च कुङ्कुर धा ।

शृङ्ग हिंसाया गुण कोऽन्तश्च शर्कुरं तल्लण । णूत् स्तवने
 पोऽन्तश्च नूषरं तुल्यकोटि । निपूर्वात् तिष्ठते निष्ठुरं कर्कश ।
 निष्ठुरं काहलम् । व्ययोर्विधू च व्यथतेऽस्माज्जन इत्यपादानेऽपि
 मिथुरं राक्षस । मढिवात्योर्गोऽन्तश्च मदगुरं मत्स्यविशेष ।
 वागुरा मृगानाय । आदिग्रहणाद् मन्यतेर्धश्च मधुरं रसविशेष
 इत्यादि ॥ ४२६ ॥

मीमसिपशिखटिखडिखर्जिकर्जिसर्जिकृपिवल्लिमण्डिभ्य

ऊरः ॥ ४२७ ॥

एभ्य ऊर प्रत्ययो भवति । मीडच् हिंसाया मयूर शिखी ।
 मह्या रौतीति वा मयूर पृषोदरादिषु सञ्ज्ञाशब्दानामनकधा
 व्युत्पत्तिं लक्षयति । मसेच् परिमाणे मसूर अवरधान्यजाति
 चर्मासन च । पशि सौत्र पश्यते गम्यते इति पशूर ग्राम ।
 खट काङ्क्षे खटूर मणिविशेष । खडण भेदे खडूर खुरलीस्थानम् ।
 खर्ज मार्जने च खर्नूर वृक्षविशेष । कर्म व्यथने कर्नूर स एव
 मलिनश्च । सर्ज अर्जने सर्जूर अह । कृपौड् सामर्थ्ये कर्पूर
 गन्धद्रव्यम् । वह्नि सवरणे बल्लूर शुष्क मासम् । मडु भूपाया
 मण्डूर धातुविशेष ॥ ४२७ ॥

अश्रोतेरीच्चादेः ॥ ४४२ ॥

अशौटि व्याप्तौ इत्यस्मात् वरट् प्रत्यय, इकारश्चादेर्भवति ।
 ईश्वर विभु । ईश्वरी स्त्री ॥ ४४२ ॥

त्रट् ॥ ४४६ ॥

(३९७)

सर्वधातुभ्यः ऋ प्रत्ययो भवति । छादयतीति छत्प्रं छत्त्री
वा धर्मवारणम् । पातीति पात्रम् ऊर्जितगुणाधारः साध्वादिः ।
पात्री भाजनम् । स्नायते स्नात्रं स्नानम् । राजते इति राष्ट्रं देशः ।
शिष्यतेऽनेनेति शास्त्रं गन्यः । असूच् क्षेपणे अखं धनुः ॥ ४४६ ॥

स्त्री ॥ ४५० ॥

स्यतः सूतेः स्त्यायतेः स्तृणातेर्वा ऋ भवति, स च दित् ।
स्त्री योपित् ॥ ४५० ॥

शामादयाशक्यम्बयमिभ्यो लः ॥ ४६२ ॥

एभ्यो लः प्रत्ययो भवति । शौच् तक्षणे शाला सभा । माक्
माने माला मरू । श्वेड् गतौ श्यालः पत्नीभ्राता । शस्लंद् शस्तौ
शस्लः मनोऽदर्शनः मधुरवाक् शस्तश्च । अबुड् शब्दे, अम गतौ
अम्बलः अम्बश्च रसः ॥ ४६२ ॥

शुरु-शी-मूभ्यः कित् ॥ ४६३ ॥

एभ्यः कित् लः प्रत्ययो भवति । शुक गतौ शुस्लः सितो
वर्णः । शीङ्क् स्वप्ने शीलं स्वभावः व्रतं धर्मः समाविधः । मूङ्
बन्धने मूलं वृक्षपादावयवः आदिः हेतुश्च ॥ ४६३ ॥

नहि-लङ्गेदीर्घश्च ॥ ४६६ ॥

आभ्याम् अलः प्रत्ययः, अन्योश्च दीर्घो भवति । णर्होच
बन्धने नाहलं म्लेच्छः । ल्यु गतौ लाङ्गलं हलम् ॥ ४६६ ॥

ऋ-ङ्गोर्गोऽन्तश्च ॥ ४६७ ॥

आभ्यामलः प्रत्ययो गकारश्चान्तो भवति । कंठ् गनौ
अर्गला परिधः । जनैचि प्रादुर्भावे जङ्गलं निर्जलो देशः ॥ ४६७ ॥

कुलिपिलिविशिविडिमृडिकुणिपीपीभ्यः कित् ॥ ४७६ ॥

एभ्यः कित्तालः प्रत्ययो भवति । कुल वन्धुसंस्थानयोः
कुलालः कुम्भकारः । पिलत् क्षेपे पिलालं श्लिष्टम् । विशात् प्रवेशने
विशालं विस्तीर्णम् । विड आग्नेशे विडालः मार्जारः । लत्वे
विलालः म एव । मृणत् हिमायां मृगालं विषम् । कुणत् शब्दोप-
करणयोः कुणालः कृतमालः कटविशेषश्च । कुणालं नगरं कटिनं च ।
पीड्च् पाने पियालः पृक्ष, पियालं शाकं वीरुच । प्रीट्च् प्रीतौ
प्रियालः पियालः ॥ ४७६ ॥

कल्यनिमहिद्रमिजटिभटिकृटिचण्डिशण्डितुण्डिपिण्डिभूकुकिभ्य
इलः ॥ ४८१ ॥

एभ्य इलः प्रत्ययो भवति । कलि शब्द-संस्थानयोः कलिलं
गहनं पापम् आत्माधिष्ठितं च शुकार्तवम् । अनर् प्राणनं अनिलः
कायुः । मह पूनायां महिला स्त्री । द्रम गनौ द्रमिला । त्रैरान्य-
वासितः । जट जट संवाते जटिलः जटायान् । भट भृतौ भटिलः
श्वा सेवकश्च । कुट्च् कौटिल्ये कुटिलं वक्रम् । चटुड् कोपे
चण्डिलः श्वा क्रोधनः नापिनश्च । शटुड् रुनायां शण्डिलः ऋषिः ।
तुटुड् तोटने तुण्डिलः वाग्जाली । पिडुड् संवाते पिण्डिलः मेघः
हिमः हिमः गणकश्च । भू सत्तायां भविलः मुनिः समर्थः गृहं
पटुनेता च । कुकि आशने कोकिलः परभृतः ॥ ४८१ ॥

गुपि-मिथि-धुम्यः क्तिन् ॥ ४८३ ॥

एभ्यः क्तिन् इत्यः प्रत्ययो भवति । गुपौ रक्षणे गुपितं
गहनम् । मिथुम् मेवाहिमयोः मिथिला नगरी । धुं स्वयं च ध्रुवितः
ऋषिः ॥ ४८३ ॥

महेरेत्यः ॥ ४९२ ॥

मह पृनायामित्यम्मादेशः प्रत्ययो भवति । महेत्या
र्था ॥ ४९२ ॥

कटिपटिरुण्डिगण्डिशक्रिरुपिचहिभ्य ओल्यः ॥ ४९३ ॥

एभ्य ओल्यः प्रत्ययो भवति । कटे कर्पाकरणयोः कटोलः
कटविशेषः वादित्रविशेषश्च । कटोल्या ओषधिः । पट गतौ पटोल्य
वल्लीविशेषः । कटु मदे कण्टोल. विदलभाजनविशेषः । गटु
वदने रुद्धे गटोल्य रुमिविशेषः । शक्लंद् शक्तौ शक्नोत्यः शस्तः ।
कपिः मौत्रः कपोल्यः गण्ड । चह रुक्मे चहोल्यः उपद्रवः ॥ ४९३ ॥

ग्रादाभ्यः क्तिन् ॥ ४९४ ॥

महेराकारान्त्यथ धातुभ्यः क्तिन् ओल्यः प्रत्ययो भवति ।
ग्रहीश् उपादाने गृहोत्यः गालिशः । कायतेः कोल्यः बदरी वरा-
हश्च । गायनेः गोल्यः कृत्ताहनिः । गोल्य गोदासी काग्रमण-
काष्ठं च । पातेः पोल्य ताडय्यं काटवन्धनं परित्ता च । ज्ञानेः
लोत्यः चातः । ददातेर्दयनेर्दनेर्वा दोल्य प्रेक्षणम् ॥ ४९४ ॥

शमि-कमि-पलिभ्यो वलः ॥ ४९९ ॥

एभ्यो वलः प्रत्ययो भवति । शमूच् उपशमे शम्बलं पाथे-
यम् । कमूङ् कान्तौ कम्बलः ऊर्णापटः । पल गतौ पल्वलम् अकृ-
त्रिमोदकस्थानविशेषः ॥ ४९९ ॥

लटिखटिखलिनलिकण्यशौष्टशृकृदृपृशपिश्यशालापदिह-
सीणभ्यो वः ॥ ५०५ ॥

एभ्यो व. प्रत्ययो भवति । लट् बाल्ये लट्वा क्षुद्रचटका
कुसुम्भं च । खट् काष्ठे खट्वा शयनयन्त्रम् । खल संचये च खल्वं
निम्नं खलीनं च । खल्वा दृति । णल गन्धे नल्व मृमानविशेष ।
कण शब्दे कण्व ऋषिः । कण्वं पापम् । अशौटि व्याप्तौ अश्वः
तुरगः । सं गतौ सर्वः शम्भु । शृश् हिंसायां शर्व शम्भुः । कृन्
विक्षेपे कर्वः आखु. समुद्रः निष्पत्तिक्षेत्रं च । गृन् निगरणे गर्वः
अहङ्कार. । दृश् विदारणे दर्वा जनपदः । दर्व. हिंस्र. । पृश् पाल-
नपूरणयो पर्व रुद्र. काण्डं च । शर्पी आक्रोशे शप्व. आक्रोशः ।
शैय् गतौ श्याव वर्ण. । शौच् तक्षणे शाव तिर्यग्चालः । लाक्
आदाने लाव. पक्षिजाति । पटिच् गतौ पट्वः रथ. वायुः भूर्लो-
कश्च । हस शब्दे हम्बः लघु. । इक् गतौ एवः केवलः । एव
इत्यवधारणे निपातश्च ॥ ५०५ ॥

शीङापो ह्रस्वश्च वा ॥ ५०६ ॥

आभ्या व. प्रत्ययः, ह्रस्वश्च वा भवति । शीङ् स्वनं शिव

क्षेम सुख मोक्षपदं च । शिवा हरीतकी । शेवं धनम् । शेषः
अजगरः सुखरुचः । शेवा प्रचला निद्राविशेषः मेदूश्च । आप्लंष्ट
व्याप्तौ अप्वा देवायुधम् । आप्वा वायुः ॥

उर्ध्वं च ॥ ५०७ ॥

उर्धिः मानक्रीडयोश्चेत्यस्माद् वः प्रत्ययः, धश्चान्तादेशो
भवति । ऊर्ध्वः उद्धर्मा । ऊर्ध्वम् उपरि । ऊर्ध्व परस्तात् ॥ ५०७ ॥

लिहेर्जिह्व च ॥ ५१३ ॥

लिहीक् आस्वादने इत्यस्माद् वः प्रत्ययः, अस्य च जिह्
इत्यादेशो भवति । जिह्वा ॥ ५१३ ॥

मणि-चसेर्णित् ॥ ५१६ ॥

आभ्यां णिट् अवः प्रत्ययो भवति । मण शब्दे माणवः
शिष्य । वसं निवासे वासवः शक्रः ॥ ५१६ ॥

मलेर्वा ॥ ५१७ ॥

मलि धारणे इत्यस्माद्वः प्रत्ययः, स च णिट् वा भवति ।
माल्वा जनपदः । मलवः दानवः ॥ ५१७ ॥

प्रयेरिवद् पृथ् च ॥ ५२१ ॥

प्रयिप् प्रख्याने इत्यस्माद् इक् प्रत्ययः, अस्य च पृथ् इत्य-
देशो भवति । पृथिवी भः ॥ ५२१ ॥

पा-दा-वम्पयिभ्यः श्चः ॥ ५२७ ॥

कनै दीप्त्यादावित्यस्मादाशः प्रत्ययः, ईकारश्चाकारस्य भवति ।
कीनाशः कर्षकः वर्णसंस्तरः कदर्यश्च । तथा ' लुब्धः कीनाशः
स्यात् कीनाशोऽप्युच्यते कृतघ्नश्च । योऽश्नाति वाऽऽममांसं स च
कीनाशो यमश्चैव ॥ ५३४ ॥

कुलिकनिकणिलिवडिभ्यः किशः ॥ ५३५ ॥

एभ्यः किद् इशः प्रत्ययो भवति । कुल बन्धुसंस्त्यानयोः
कुलिशं वज्रम् । कनै दीप्त्यादौ कण शब्दे कनिशं कणिशं च
सत्यमजरी । पल गतौ पलिशं यत्र स्थित्वा मृगा व्यापाद्यन्ते ।
वट आग्रहणे सौत्रः वडिशं मत्स्यग्रहणम् ॥ ५३५ ॥

बलेर्णिद् वा ॥ ५३६ ॥

बल प्राणनवान्यावरोधयोरित्यस्मात् किशः प्रत्ययः, स च
णिद् वा । बलिशः, बलिशः मूर्खः । बलिशं बडिशम् ॥ ५३६ ॥

मस्ज्याङ्गिभ्यामुशः ॥ ५३८ ॥

आन्यामुशो भवति दुमस्नोत् शुद्धौ ' न्यङ्कुद्गमेवावयः '
इति गः भद्रमुशः नकुलः । अकुङ् लक्षणे अङ्कुशः क्षणिः ॥ ५३८ ॥

ट्-कृ-तृ-मीङ्-माभ्यः षः ॥ ५४० ॥

एभ्यः षः प्रत्ययो भवति । वृग् वरणे वर्षः भर्ता । वर्ष संवत्सरः ।
वर्षा ऋतुः । कृन् विशेषे कर्षः उन्मानविशेषः । तृ प्लवनतरणयोः
तर्षः हवः हर्षश्च । मीङ् हिंसायां मैषः उरध्रः । माक् माने
मापः धान्यविशेषः हेमपरिमाणं च ॥ ५४० ॥

एभ्यः शः प्रत्ययो भवति । पांक् रक्षणे पाशः बन्धनम् ।
 छुदांक् दाने दाशः कैमर्त । दुवम् उद्विरणे वंशः वेणुः । अम
 गतौ अंशः मागः ॥ ५२७ ॥

कृ-वृ-भृ-वनिभ्यः कित् ॥ ५२८ ॥

एभ्यः कित् शः प्रत्ययो भवति । डुकृङ् करणे कृशः तनुः ।
 वृगृ वरणे वृशं शृङ्गवेरं मूलकं लशूनं च । डुडुभृङ् पोषणे च
 भृशम् अत्यर्थम् । वन भक्तौ वश आयत्तः ॥ ५२८ ॥

कोर्वा ॥ ५२९ ॥

कुङ् शब्दे इत्यस्मात् शः प्रत्ययः, स च क्तिद् वा भवति ।
 कुश धर्मः । कोशः सारं कुङ्गलं च ॥ ५२९ ॥

क्लिशः के च ॥ ५३० ॥

क्लिशौश् विवाधने इत्यस्मात् शः प्रत्ययः, अस्य च के
 इत्यादेशो भवति । केशाः मूर्धनाः ॥ ५३० ॥

कलेष्टित् ॥ ५३१ ॥

कलि शब्दसंख्यानयोरित्यस्मात् क्तिद् अशक् प्रत्ययो भवति ।
 कलशः कुम्भः । कलशी दधिमन्यनभाजनम् ॥ ५३१ ॥

पलेराशः ॥ ५३२ ॥

पल गतावित्यस्मादाशः प्रत्ययो भवति । पलाशः ब्रह्मवृक्षः
 ॥ ५३२ ॥

कनेरीथातः ॥ ५३३ ॥

कनै दीप्त्यादावित्यस्मादाशः प्रत्ययः, ईकारश्चाकारस्य भवति ।
 कीनाशः कर्णकः कर्णसंहरः कदर्यश्च । तथा ' लुञ्चः कीनाशः
 स्यात् कीनाशोऽप्युच्यते कृतघ्नश्च । योऽश्नाति वाऽऽममांसं स च
 कीनाशो यमश्चैव ॥ ५३४ ॥

कुलिकनिकणिलिवदिभ्यः किशः ॥ ५३५ ॥

एभ्यः किद् इशः प्रत्ययो भवति । कुल कन्धुसंस्त्यानयोः
 कुलिशं वज्रम् । कनै दीप्त्यादौ ऋण शब्दे कनिशं कणिशं च
 सत्यमजरी । पल गतौ पलिशं यत्र स्थित्वा मृगा व्यापाद्यन्ते ।
 वट आग्रहणे सौत्रः वटिशं मत्स्यग्रहणम् ॥ ५३५ ॥

वलेर्णिद् वा ॥ ५३६ ॥

बल प्राणनवान्यावरोधयोरित्यस्मात् किशः प्रत्ययः, स च
 णिद् वा । बालिशः, बलिशः मूर्खः । बलिशं बडिशम् ॥ ५३६ ॥

मस्य्यङ्गिभ्यामुशः ॥ ५३८ ॥

आभ्यामुशो । भवति दृमस्मोत् शुद्धौ ' न्यङ्कुद्गमेवादयः '
 इति गः मद्गुशः नकुलः । अकुद् लक्षणे अङ्कुशः क्षणिः ॥ ५३८ ॥

टृ-कृ-तृ-मीङ्-माभ्यः पः ॥ ५४० ॥

एभ्यः पः प्रत्ययो भवति । वृग् वरणे वर्षः भर्ता । वर्ष संवत्सरः ।
 वर्षा ऋतुः । कृन् विशेषे कर्पः उन्मानविशेषः । तृ प्लवनतरणयोः
 तर्पः छत्रः हर्षश्च । मीङ् हिंसायां मेघः उरभ्रः । माङ् माने
 मापः धान्यविशेषः हेमपरिमाणं च ॥ ५४० ॥

योरुच्च वा ॥ ५४१ ॥

युक् मिश्रणे इत्यस्मात् प प्रत्यय , ऊकारश्चान्तादेशोवा ।
यूप पेयविशेष । यूपा छाया । योपा स्त्री ॥ ५४१ ॥

मह्यविभ्यां टित् ॥ ५४७ ॥

आभ्या टिदिप प्रत्ययो भवति । मह पूजाया महिष स-
रिभ राजा च । महिषी राजपत्नी सरिभी च । अव रक्षणार्थौ
अविष समुद्र राजा पर्वतश्च । अविपी चो भूमि गङ्गा च ॥ ५४७ ॥

विदि-पृभ्यां कित् ॥ ५५८ ॥

आभ्या विदुप प्रत्ययो भवति । विदक् ज्ञाने विदुप विद्वान् ।
पुश् पालनपूरणयो पुरुष पुमान् आत्मा च ॥ ५५८ ॥

कलेर्मपः ॥ ५६२ ॥

कलि शब्दसंख्यानयोः इत्यस्मात् मप प्रत्ययो भवति ।
कल्मष पापम् ॥ ५६२ ॥

मात्राद्यभिकमिहनिमानिकप्यशिषचिमुचिपनिवृत्तृभ्यः
सः ॥ ५६४ ॥

एभ्य स प्रत्ययो भवति । माक् माने मास त्रिशद्रात्र ।
वाक् गतिगन्धनयो वास आठव्यरु । वद् व्यस्ताया वानि वत्सः
तर्गन् ऋणि प्रियंभ्य च पुत्रस्याभ्यान्मू । भम् गनौ असः
मुनशिस्तरम् । न्यूङ् क्वन्तौ क्व लोहनाति ऋणोरराति, हिस्-

ण्यमाने च । हनेर् हिसागत्योः हंसः श्वेतच्छदः । मानि
 मांसं तृतीयो घातुः । कय हिंसायां कक्षः तृणं महनारण्यं शरीराक्-
 यवश्च । अशौटि व्यासौ अक्षाः प्राप्तकाः । अक्षाणि इन्द्रियाणि
 रथचक्राणि च । उपर्चीप् पाके पक्षः अर्धमासः वर्गः शकुन्ययवः
 सहायः साध्यं च । मुच्छंती मोक्षणे मोक्षः मुक्तिः । यज्ञं देव-
 पूजादौ यज्ञः गुह्यरुः । वृक्षा वरणे वर्म देशः समुद्रश्च । त प्लव-
 नतरणयोः तर्तः वीतंसः सूर्यश्च ॥ ५६४ ॥

सृ-वयिभ्यां णित् ॥ ५७० ॥

आभ्यां णिदसः प्रत्ययो भवति । सृ गतौ सारसः पक्षिविशेषः ।
 वयि गतौ वायसः काकः ॥ ५७० ॥

कृ-कुरिभ्यां पासः ॥ ५८३ ॥

आभ्यां पासः प्रत्ययो भवति । कुरुं कर्णे कर्पासः पिचु-
 प्रकृतिः वीरुच । कुरत् शब्दे कूर्पासः कन्चुकः ॥ ५८३ ॥

कलि-कुलिभ्यां मासरु ॥ ५८४ ॥

आभ्यां कित् मासः प्रत्ययो भवति । कलि शब्दसंख्यानयोः
 कल्मासं शब्दम् । कुल बन्धुसंस्त्यानयोः कुल्मासः अधस्त्रिंशं
 मापादि ॥ ५८४ ॥

लृगो हः ॥ ५८६ ॥

लृनातेः हः प्रत्ययो भवति । लोहं मुखादि ॥ ५८६ ॥

कितो गे च ॥ ५८७ ॥

कित निवासे इत्यस्माद् हः प्रत्ययः, अस्य च गे इत्यादेशो .
भवति । गेहं गृहम् ॥ ५८७ ॥

अनेरोकहः ॥ ५९५ ॥

अन प्राणने इत्यस्मादोक्कहः प्रत्ययो भवति । अनोक्कहः
वृक्षः ॥ ५९५ ॥

इति सिद्धहेमव्याकरणत उद्धृतोऽयमुणादिसंक्षेपः समाप्तः ।
नत्समाप्तौ च समाप्तमिदं पूर्वकुदन्तप्रकरणम् ॥

अथोत्तरकृदन्तप्रकरणम् ।

तत्र वधमुक्कानौ तद्वत् । १ । २ । २ ।

सर्ववानुभ्य परोक्षान्निषये क्वसुकानौ भवन्, तौ च परोक्षवत्
स्यान् । पंचिगान्, पंचानः । शुश्रुवान्, शुश्रवाणः । सेद्विवान् ।
अपिगान् । भाग्यान्वभूगान् ।

धेयिञ्चदनाश्चदनुचानम् । ५ । २ । ३ ।

एते वृत्तार्थप्रिये ऋतुकानान्ता कर्त्तरि वा निपात्यन्ते ।
समीयिगान् । अनाथान् । अनुचानः । वक्षे । अगात् । ऐत् ।
इयाय । नाशीत् । नाभान् । नाश । अन्यसोचन् । अन्यवक् ।
अन्ववनीत् । अनूराच ।

चर्त्स्यनि गम्यादिः । ५ । ३ । १ ।

चर्त्स्यदर्थे गम्यादयः शब्दा इवन्ता यथायोगं साधवो
भवन्ति । गमी ब्राम्हम् । आगामी जिनमुक्त्तम् । गामी पुनः ।

वा हेतुसिद्धौ क्तः । ५ । ३ । २ ।

वर्त्त्यदर्थे भानोः चाल्पहेतोः सिद्धौ मत्यां क्तप्रत्ययो
वा भवति । मेरुश्चद् दृष्टः, मय्यन्ताः सम्प्रत्यन्ते वा शाय्यः ।

क्रियायां क्रियार्थायां तुम्णकृच् भविष्यन्ती । ५ । ३ । १३ ।

यस्माद् धातोः तुमादिन्तद्वाच्या क्रिया अर्थः प्रयोजनं
 यस्याः क्रियायाः, तस्यां क्रियायामुपपदे सत्यां धातोः तुम् णकच्,
 भविष्यन्ती भवन्ति । कर्तुं याति । कारक- याति । करिष्यामीति
 याति । क्रियायामिति किम् ? याचिष्ये इत्यस्य पुस्तकम् ।
 क्रियार्यायामिति किम् ? घावतस्ते वामः पतिष्यति ॥

कर्मणोऽण् । ५ । ३ । १४ ।

क्रियायां क्रियार्यायामुपपदे कर्मणः पराद् भविष्यदर्थाद् धातोः
 अण् प्रत्ययो भवति । कुम्भकारो गच्छति । काण्डलावो याति ।

भाववचनाः । ५ । ३ । १५ ।

क्रियार्यायां क्रियायामुपपदे भविष्यदर्थाद् धातोः भाववचना
 शब्दादयः प्रत्यया भवन्ति । पाकय त्रनति । पस्तये गच्छति ।
 पचनाय याति ।

पद-रु-जविश-स्पृशेर्घञ् । ५ । ३ । १६ ।

एभ्यो धातुभ्यो घञ् प्रत्ययः कर्तरि भगति । पद्यते पत्स्यते
 अपादि वा इति पादः । रुज्जीति रोगः । विशति वेशः । स्पशः ।

भावाकर्त्रोः । ५ । ३ । १८ ।

* सर्वधातुभ्यो भावे कर्तृवर्जिते च सर्वस्मिन् कारकं वाच्ये
 घञ् प्रत्ययो भवति । पाकः । रागः ।

ट वा । ५ । ३ । १९ ।

निग्गदः । निगदः, निगादः । निपठः, निपाठः । निस्वनः,
निस्वानः । निक्वणः, निक्वाणः ।

वैणे क्वणः । ५ । ३ । २७ ।

वीणायां भवो वैणस्तस्मिन् वर्तमानादुपसर्गपूर्वात् क्वणेः भा-
वाकर्त्रोरल् वा भवति । प्रक्वणः, प्रक्वाणो वा वीणायाः । एवं
निक्वणः, निक्वाणः ।

युवर्णवृद्धवशरणगमूदग्रहः । ५ । ३ । २८ ।

इवर्णान्तेभ्य उवर्णान्तेभ्यो वृद्धवशरणगमिभ्यः ऋकारान्तेभ्यो
अहश्च भावाकर्त्रोरल् भवति । घञोऽपवादः । चयः । निश्चयः । जयः ।
क्षयः । यवः । रवः । पवः । स्तवः । लवः । वरः । दरः । वशः ।
रणः । गमः । अवगमः । विगमः । करः । गरः । तरः । ग्रहः ।

समुदोऽजः पशौ । ५ । ३ । ३० ।

आभ्यां परादजेः पशुविषयधात्वर्थे सति भावाकर्त्रोरल् भ-
वति । समजः पशुनाम् समूह इत्यर्थः । उदजः पशूनां प्रेरण-
मित्यर्थः । अन्यत्र समाजः ।

सृ-ग्लहः प्रजनाक्षे । ५ । ३ । ३१ ।

प्रजनविषयेऽक्षविषये च धात्वर्थे ययासंख्यम् आभ्यां भावा-
कर्त्रोरल् भवति । प्रजनो गर्भग्रहणं तदर्थं स्त्रीषु पुंसां प्रयमं सरणम्
उपसरः । अक्षाणां ग्लहः ग्रहणमित्यर्थः ।

पणेमनि । ५ । ३ । ३२ ।

माने वर्तमानात् पणः भावाकर्त्रोरल् भवति । मूलकस्य
पणः । शाकपणः । मूलकादीनां व्यवहारार्थं परिमितो मुष्टिः
इत्यर्थः । 'संमदमदौ हर्षे निपात्यौ' । संमदः कोविलानाम् । प्रमदः
कल्याणाम् । अन्यत्र संमादः, प्रमादः इति षन् ।

हनोऽन्तर्यनान्तर्यणौ देशे । ५ । ३ । ३४ ।

अन्तःपूर्वाद् हन्धातोः अल् प्रत्ययः घनघणादेशौ च देशे-
ऽभिधेये भावाकर्त्रो निपात्येते । अन्तर्हन्यतेऽस्मिन्निति अन्त-
र्यनः अन्तर्यणो वा वाहीकेषु देशविशेषः । अन्यत्र तु अन्तर्धातः ।

प्रघण-प्रघाणौ गृहांशे । ५ । ३ । ३५ ।

प्रपूर्वाद् हन्धातोः गृहांशेऽभिधेये अल् प्रत्ययस्तन्योगे च
घणघाणौ निपात्येते । प्रहन्यतेऽसौ प्रघणः, प्रघाणो वा गृहद्वा-
शालिन्दकः । अन्यत्र प्रधातः ।

निघोद्वयसंघोद्वयनापयनोपघ्नं निमितप्रशस्तगणात्याधाना-
नासन्नम् । ५ । ३ । ३६ ।

हन्धातोः निघादयः यथासंख्यं निमितादिवर्धेषु वाच्येषु
अल्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । समस्ततो मितं तुल्यं वाऽविशेषेण
मितं निमितं तुल्यारोहपरिणाहमित्यर्थः । निघा वृक्षाः, निघाः
शाल्यः तुल्यारोहपरिणाहवन्त इत्यर्थः । यद् वा निर्विशेषं निश्च-
येन वा हन्यन्ते ज्ञायन्ते इति निघा वृक्षाः निश्चयेन निर्विशेषेण
वा ज्ञाता इत्यर्थः । निघा वृहद्वहिका । निघं वल्लम् । उर-

अशस्त । गण समूह । सहति संघ । अत्याधीयन्ते छेदनार्थं
काष्ठादीनि यत्र तदत्याधान उद्ध्वन । काष्ठोद्ध्वन । अन्न शरीरा-
वयस अपहन्यतेऽनेनेत्यपघ्नन अन्नम् । उपहन्यते समीप ज्ञायते
इत्युपघ्न आसन्न । गुरुपघ्न । ग्रामोपघ्न ।

मूर्तिनिचिताभ्रे घनः । ५ । ३ । ३७ ।

मूर्त्यादिष्वथ हन्तेरल् प्रत्यय, घनादेशश्च निपात्यते ।
मूर्ति काठिन्यम् । अभ्रत्य घन काठिन्यमित्यर्थ । निचित गिरन्तरम्,
घना केशा । घना शाल्य । अभ्र मेघ, घन मेघ ।

व्ययोद्रोः करणे । ५ । ३ । ३८ ।

वि अयम् द्रु इत्येतेभ्य पराद् हन्धातो करणेऽल्, घनादे-
श्च निपात्यते । भावस्य कारकान्तरस्य च निगद्यर्थकरणग्रहणम् ।
विहन्यते तिमिरमनेनेति विघ्न । वय पक्षिणो हन्यतेऽनेनेति
वा विरय । अयो हन्यतेऽनेनेति अयोऽन्न । द्रु हन्यन्तेऽनेनेति
द्रुघ्न कृठार । खिया तु परत्वादनदेव विहन्यतेऽनया विहननी ।
अयोहननी । द्रुहननी ।

स्तम्बाद् घनश्च । ५ । ३ । ३९ ।

स्तम्बशब्दात् पराद् हन्धातोर्ल् प्रत्यय, घ्न-घ्नो चादेशौ
करणे निपात्येते । स्तम्ब हन्यतेऽनेन स्तम्बघ्न दृष्ट । स्तम्ब-
घ्नो यष्टि । खियामनदेव ।

व्यध-जप-मद्भ्यः । ५ । ३ । ४७ ।

एभ्योऽनुपसर्गोभ्यो भावाकर्त्रोरल् भवति । व्यध । जप ।
मद । अनुपसर्गादित्येव आव्याध । उपजाप । उन्माद ।

नवा क्वण-यम-हस-स्वनः । ५ । ३ । ४८ ।

अनुपसर्गोभ्य एभ्यो भावाकर्त्रोरल् वा भवति । क्वण,
क्वाण । यम , याम । हस , हास । स्वन , स्वान ।

वर्षविन्नेऽवाद् ग्रहः । ५ । ३ । ५० ।

अवपूर्वाद् ग्रहेर्वर्षविन्ने वाच्ये भावाकर्त्रोरल् वा भवति ।
अवग्रह , अवग्राह वृष्टे प्रतिबन्ध इत्यर्थ ।

वृगो वस्त्रे । ५ । ३ । ५२ ।

प्रपूर्वाद् वृगोते वस्त्रविशेषे वाच्ये भावाकर्त्रोरल् वा भवति ।
प्रवर , प्रावार ।

यु-पू-द्रोर्घञ् । ५ । ३ । ५४ ।

उत्पूर्वेभ्य एभ्यो भावाकर्त्रोरिन् भवति । उद्यान । उत्साव ।
उद्द्राव । 'समाह्वय इति द्यूते, आह्वय इति च सम्भ्रजाया निपात्यौ' ।
समाह्वय द्यूतम् । आह्वय नाम ।

चित्तिदेहावासोपसमाधाने कश्चादेः । ५ । ३ । ७२ ।

चित्ति यत्नेऽग्निविशेष , तदाधारो वा । देह शरीरम् ।
आनाम निवास । उपसमाधानमुपर्युपरि राशीकरणम् । एष्वर्थे

चिनोते भावाकर्त्रांश्च तत्सन्निधौ चाह कसारादेशो भवति ।
आकायमग्निं चिन्वीत । देहं कायं शरीरम् । आवासे ऋषि-
निकाय । उपसमाधानं गोमयनिकाय । गोमयपरिणाम ।

माने । ५ । ३ । ८१ ।

मानं गम्ये धातो भावाकर्त्रांश्च भवति । मानमियत्ता,
सा च द्वेषा सख्या परिमाणं च । एको निगासः । द्वा निगासौ ।
समित्सग्राह । तण्डुलमग्राहं मुष्टिरित्यर्थः । मय्यंऽपवात् पूर्वान्
विधीन् आचन्त नोत्तरानिति अल एवायमपवादः, कृत्यान्विषिस्तु
चाप्यतः । एका तिश्नोच्छितिः । द्वे प्रसूनी ।

स्याऽऽदिभ्यः कः । ८ । ३ । ८२ ।

स्यादिभ्यो धातुभ्यो भावाकर्त्रांश्च प्रत्ययो भवति । आभू-
नाभुत्यानम् आभूत्य वर्तते । शब्दभोत् । प्रतिष्ठन्त्यस्मिन्निति
प्रत्ययः । सतिष्ठन्त्यस्यामिति सस्या । व्यसत्या । प्रपिबन्त्य-
स्यामिति प्रपा । विव । आविव । विन ।

द्वितोऽयुः । ५ । ३ । ८३ ।

द्वितो धातो भावाकर्त्रांश्च प्रत्ययो भवति । वयश्च । वमश्च ।
अयश्च । स्फूर्नश्च । व्रामश्च । नन्श्च । श्वश्च । श्वश्च ।

इदितस्त्रिमं तत्तूनम् । ५ । ३ । ८४ ।

द्वितो धातो भावाकर्त्रांश्च भवति, तेन इत्यर्थः

कृतं निर्वृत्तमित्यस्मिन्नर्थे । पाकेन निर्वृत्तं पक्विमम् । कृत्रिमम् ।
लब्धिमम् । याचित्रिमम् ।

यजिस्परिपक्षयतिप्रच्छो नः । ५ । ३ । ८९ ।

एभ्यो भावाकर्त्रोः न प्रत्ययो भवति । यज्ञ । स्वप्न ।
रक्षण । यत्न । प्रश्न ।

उपसर्गाद् दः क्रिः । ५ । ३ । ८७ ।

उपसर्गपूर्वाद् दामञ्ज्ञकाद् घातोः भावाकर्त्रोः क्रिः भवति ।
आदिः । प्रधि । आविः । निधिः । संधि । समाधि ।

व्याप्यादाधारे । ५ । ३ । ८८ ।

कर्मणः पुराद् दामञ्ज्ञकाद् घातोः आधारे कारके क्तिर्भवति ।
जलं धीयतेऽस्मिन्निति जलधि । शरधिः । इपुवि । बालधि ।
शेवधि ।

अभिध्याप्तौ भावेऽनञिन् । ५ । ३ । ९० ।

क्रियया स्वसम्बन्धिन साङ्ख्येनाभिसम्बन्धोऽभिध्याप्तिः ।
तस्या गम्यमानाया घातो भावेऽनञिन् इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः ।
सम्पन्ताद् रायः संरवणम् । साराविण वर्तते सेनायाम् ।

स्त्रियां क्तिः । ५ । ३ । ९१ ।

घातोः भावाकर्त्रोः स्त्रियां क्तिर्भवति । स्त्रियामिति प्रत्ययार्थ-
विशेषणम् । कृतिः । हृतिः । चिति । नीति । नृतिः । विभति ।

श्वादिभ्यः । ५ । ३ । ९२ ।

शृगोत्यादिभ्यो धातुभ्यः स्त्रीलिङ्गे भावाकर्त्रोः क्तिर्भवति ।
वक्ष्यमाणेः क्तिर्वादिभिः सह समावेशात् वचनम् । श्रुतिः,
प्रतिश्रुत् । स्तुतिः, प्रतिस्तुत् । संपत्तिः, संपत् । विपत्तिः,
विपद् । आसत्ति, संमद् । संवित्ति, संवित् । पक्तिः, पचा ।
दष्टि, दृच्छा । मतिः, मन्या इत्यादि ।

समिणामृगः । ५ । ३ । ९३ ।

सम्पूर्णादिण आत्पूर्णात् सुगश्च स्त्रियां क्तिः भवति । क्यपोऽ-
पवादः । समितिः । आसुति । अन्यत्र इत्या, सुत्या इति
क्यप्तेव ।

सातिरेतिनूतिजूतिहसिर्कीर्ति । ५ । ३ । ९४ ।

एते स्तिप्रत्ययान्ताः स्त्रिया निपात्यन्ते । मिनोतेः सुनोतेः
स्यतेर्वा आत्वमित्वाभावश्च निपात्यते सातिः । हिनोतेः हन्तेर्वा
हेति । यौतेः यूति । जवते जूति । जपयतेः जप्तिः । कीर्तयतेः
कीर्तिः । अपि-क्रीत्योः ण्यन्तश्चणोऽनो न भवति ।

गा-पा-पचो भावे । ५ । ३ । ९५ ।

एभ्यो भावेऽर्थे स्त्रियां क्तिर्भवति । संगीतिः । पिबतेः
प्रपीतिः । पक्तिः । भावग्रहणादन्यत्र कर्तृभिन्ने कारके स्तिवाच-
कोऽङ्गेन भवति गापचो ; पायातोस्तु आचारे स्यादिभ्यः कः,
अपादाने उपसर्गादातः इत्यङ् । 'स्थावातोः भावे वा स्तिर्वाच्यः',

प्रस्थिति । उपस्थिति । पक्षेऽपि प्रस्था । आस्था । व्यवस्था ।
उपस्थेत्स्यादयोऽपि ।

आस्यटि-ग्रज्-यजः क्यप् । ५ । ३ । ९७ ।

एभ्यो भावे स्त्रिया क्यच् भवति । आस्या । अट्या ।
अन्या । इज्या ।

भृगो नाग्नि । ५ । ३ । ९८ ।

भृग परो भावेऽग्ने स्त्रिया सन्दाया क्यच् भवति । भरणं
भृत्या । नान्नीति किम् ? भृति । भाव इत्येव भ्रियते इति
भार्या वधू ।

समजनिपन्निपद्शीदसुग्विदिचरिमनीण । ५ । ३ । ९९ ।

एभ्यो घातुभ्यो भावाकर्त्रो स्त्रिया क्यच् भवति । समजन्ति
अस्यामिति समज्या । निपतन्त्यस्यामिति निपत्या । एव निपद्या ।
शेतेऽस्या शय्या । सुत्या । हिताहित विदन्ति तयेति विद्या ।
चर्या । मन्या । इत्या ।

कृगः श च वा । ५ । ३ । १०० ।

कृधातो भावाकर्त्रो स्त्रिया श प्रत्ययो वा भवति,
चकारात् क्यप् च । क्रिया, कृत्या । पक्षे कृति ।

मृगयेच्छायाच्चातृष्णाकृषाभाश्रद्धाऽन्तर्धा । ५ । ३ । १०१ ।

एते स्त्रिया निपात्यन्ते । तत्रेच्छा भावे, शेषा भावाकर्त्रो ।
मृगयते मृगया । इच्छते इच्छा । अनयो श प्रत्यय ।

याचितृष्योः ननहौ याञ्जा । तृष्णा । कपेरद् रेफस्य च ऋकारः ।
कृपा । भातेरद् मा । श्रत्पूर्वाद् अन्तःपूर्वाच्च दधानेः अङ्
श्रद्धा । अन्तर्धा ।

परेः छ-चरेर्यः । ५ । ३ । १०२ ।

परिपूर्वाभ्यां सृचरिभ्यां भावाङ्गर्तोः स्त्रिया यः प्रत्ययो
भवति । परितः सरणं परितर्या । परिचर्या ।

वाऽडाद्यात् । ५ । ३ । १०३ ।

यदन्ताददन्तेः स्त्रियां यः प्रत्ययो वा भवति भावाङ्गर्तोः ।
अडाद्या पक्षे अडाटा ।

जागुरश्च । ५ । ३ । १०४ ।

जागृवान्तोः भावाङ्गर्तोः स्त्रियामः यश्च प्रत्ययो भवति ।
जागरा; जागया ।

संसिप्रत्ययात् । ५ । ३ । १०५ ।

संसृधातो. प्रत्ययान्ताच्च धातोः भावाङ्गर्तोः स्त्रियामः प्रत्ययो
भवति । प्रशंसा । गोपाया । ऋनीया । मीमांसा । चिरीर्षा ।
पुनराम्या । पुत्रीया ।

स्तुटो गुरोर्व्यञ्जनान् । ५ । ३ । १०६ ।

क्तत्वेद् यस्मात् तस्मात् स्तुटो गुरुमतो व्यञ्जनान्ताद् धातोः
भावाङ्गर्तोः स्त्रियामः प्रत्ययो भवति । ईहा । उहा । ईस्ता ।
शिता । भिता । दीक्षा । व्यनीहा । कनेट इति सिन् । यस्तिः ।
ध्वम्निः । आप्तिः । गुरोरिति सिन् । स्फूर्तिः । व्यञ्जनादिति
सिन् । संशीतिः ।

पितोऽङ् । ५ । ३ । १०७ ।

पिदधातुभ्य भावाकर्त्रोः स्त्रियामङ् भवति । डुपचीप् पाके
पचा । क्षमा । घटा । त्वरा । व्यथा । प्रथा । जरा ।

भिदादयः । ५ । ३ । १०८ ।

भिदादयः शब्दाः त्रियामङ्प्रत्ययान्ताः भावाकर्त्रोः निपा-
त्यन्ते । भेदनं विदारणं भिदा । एवं छिदा । विदा । मृजा । दया ।
रुजा । अनुकम्पा । पृच्छा । क्षिपा । चूडा ।

भीषिभूषिचिन्तिपूजिकृधिकुम्बिचर्चिस्पृहितोलिदोलिभ्यः
५ । ३ । १०९ ।

एभ्यो ण्यन्तेभ्यः भावाकर्त्रोः स्त्रियामङ् भवति । ण्यन्तत्वा-
दने प्राप्तं वचनम् । भीषा । भूषा । चिन्ता । पूजा । कथा ।
कुम्भा । चर्चा । स्पृहा । तोला । दोला ।

उपसर्गादातः । ५ । ३ । ११० ।

उपसर्गपूर्वादाकारान्ताद् धातोः भावाकर्त्रोः स्त्रियामङ्
भवति । उपदा । उपधा । प्रधा । विधा । संधा । प्रमा । प्रमि-
तिस्तु श्वादित्वान् ।

णिपेक्ष्यासथ्रन्धघट्टवन्देरनः । ५ । ३ । १११ ।

ण्यन्तेभ्यो वेत्यादिभ्यश्च धातुभ्यः स्त्रियां भावाकर्त्रोः अन-
प्रत्ययो भवति । कारणा । वारणा । धारणा । कामना । भावना ।

वेदना । आसना । श्रन्यना । घट्टना । वन्दना । वेत्तीति तित्ति-
देशाद् ज्ञानार्थ एव परिग्राह्य ।

इपोऽनिच्छाराम् । ५ । ३ । ११२ ।

अनिच्छाया वर्तमानादिषु भावाकर्त्रो क्रियामनो भवति ।
एषणा । अन्वेषणा । पिण्डेषणा । अनिच्छायामिति किम् ? इष्टि ।
वित्तैषणा, प्राणेषणा, परलौक्येषणा त्याग्यस्तु बहुधाधिरात् ।

पर्यवेर्वा । ५ । ३ । ११३ ।

पर्यपिपूर्वादिषु भावाकर्त्रो क्रियामनिच्छारा वर्तमानाद अनो
वा भवति । पयषणा, परीष्टि । अव्येषणा, अवीष्टि ।

कु-सम्पदादिभ्यः क्विप् । ५ । ३ । ११४ ।

अनुपसर्गपूर्वस्य कृधादिभ्य समादिपूर्वभ्यश्च पदादिभ्य
क्रिया भावाकर्त्रो क्विप् भवति । कुन् । युन् । क्षुत् । तृड् ।
रुक् । शुक् । मुत् । सम्पद् । विपद् । आपद् । प्रतिपद् । मसत् ।
परिपत् । आशी । प्रतिशुत् । उपानत् । समित् । आकृति-
गणोऽयम् ।

भ्यादिभ्यो वा । ५ । ३ । ११५ ।

विभेत्यादिभ्यो घातुभ्य क्रिया भावाकर्त्रो क्विप् वा भवति ।

भी, भीति । ह्री, ह्रीति । लू, लूनि । मू, मूति ।
काडू, कण्डूया । कृन्, कृति । भिद्, भिति । दृक्, दृष्टि ।
नक्, नष्टि । ज्वरे लू, जूर्ति ।

व्यतिहारेऽनीहादिभ्यो नः । ५ । ३ । ११६ ।

अन्योन्यस्य कृतप्रतिकृतिः व्यतिहारः । व्यतिहारविषयेभ्यः
धातुभ्यो ईहादिवर्जितेभ्यः स्त्रियां नः प्रत्ययो भवति । परस्परमा-
क्रोशनं व्यावक्रोशी । व्यावमोषी । व्यावहासी । व्यावलेखी ।
व्यावचर्ची । व्यात्युक्षी । व्यातिचारी । ईहादिवर्जनाद् व्यतीहा ।
व्यतिपृच्छा ।

नवोऽनिः शापे । ५ । ३ । ११७ ।

नवः पराद् धातोः शः । नये भावाकर्त्रोः स्त्रियामनिः भवति ।
अनननिः ते वृषल भूयात् । एवम् अजीवनिः, अगमनिः, अक-
रणिः, अप्रयाणिः ।

ग्लानि-हा-ज्यः । ५ । ३ । ११८ ।

एभ्यो भावाकर्त्रोः स्त्रियामनिः भवति । ग्लानिः । हानिः ।
न्यानिः ।

प्रश्नाख्याने वेष् । ५ । ३ । ११९ ।

प्रश्ने आख्याने च गम्ये स्त्रियां भावाकर्त्रोः धातोः ईर्णौ
प्रत्ययो वा भवति । प्रश्ने कां त्वं कारिमकार्पीः ? । कां कारिकां
त्रियां कृत्यां कृतिं वाऽकार्पीः ? । आख्याने सर्वो कारिमकार्पम् ।
सर्वो कारिकां त्रियां कृत्यां कृतिं वाऽकार्पम् ।

पर्यायार्हणोत्पत्तौ च णक्कः । ५ । ३ । १२० ।

प्रश्नाख्यानयोः गम्यमानयोः एषु चार्थेषु स्त्रियां भावाकर्त्रोः

धातोः णकः प्रत्ययो भवति । क्त्याद्यपवादः । पर्यायः क्रमः परि-
पाटिरिति यावद् । भवतः आसिका, शायिका, अग्रगामिका
आसितुं शयितुमग्रे गन्तुं च भवतः क्रम इत्यर्थः । अर्हणमर्हः यो-
ग्यता । अर्हति भवान् इक्षुभक्षिकाम्, ओदनभोजिकाम्, पय.पायि-
काम् । ऋणं यत् परस्मै धार्यते इक्षुभक्षिकां मे धारयसि । उत्पत्तिः
जन्म इक्षुभक्षिका मे उदपादि । प्रश्ने कां त्वं कारिकामकार्षीः ।
आख्याने सर्वो कारिकामकार्षम् ।

नाम्नि पुंसि च । ५ । ३ । १२१ ।

धातोः स्त्रियां भावाकर्षोः सन्ज्ञाया णकः प्रत्ययो भवति ।
ययादर्शनं पुंसि च । प्रच्छर्दनं प्रच्छर्द्यतेऽनया वा प्रच्छर्दिका । एवं
प्रवाहिका । विचर्चिका । विपादिका । एता रोगसन्ज्ञाः । उद्दाल-
कपुष्पाणि भञ्ज्यन्ते यस्यां सा उद्दालकपुष्पभञ्जिका । एवं
वांरणपुष्पप्रचायिका । अभ्योपखादिका । शालभञ्जिका । एवंनामानः
ऋीडाः । पुंमि अरोचनं न रोचतेऽस्मिन्निति, वा अरोचकः ।
अनाशकः । उत्कन्दकः । उत्कर्णकः ।

भावे । ५ । ३ । १२२ ।

भावे धात्वर्थनिर्देशे स्त्रियां धातोः णकः प्रत्ययो भवति ।
आसिका । शायिका । जीविका । कारिका ।

कलीवे क्तः । ५ । ३ । १२३ ।

नपुंसकलिङ्गे भावेऽर्थे धातोः क्त. प्रत्ययो भवति । हस्तिं

छात्रस्य । नृत्तं मयूरस्य । व्याहृतं कोकिलस्य । गतं गजस्य । क्लीने
इति किम् ? हसः । हासः ।

अनट् । ५ । ३ । १२४ ।

क्लीने भावेऽनट् धातो अनट् प्रत्ययो भवति । तामनम् ।
वचनम् । हसनम् ।

यत्कर्मस्पर्शान् कर्त्रेङ्गमुखं ततः । ५ । ३ । १२५ ।

येन कर्मणा संस्पृश्यमानस्य कर्तुः अङ्गस्य सुखमुत्पद्यते ततः
कर्मणः पराङ् धातो क्लीने भावेऽनट् भवति । पूरणे सिद्धे नित्य-
समासार्थं वचनम् । पय पानं सुखम् । ओदनभोजनं सुखम् ।
कर्मेति किम् ? तूष्णिकाया उत्पानं सुखम् । स्पर्शादिति किम् ?
अग्निकुण्डस्योपासनं सुखम् । कर्त्रिति किम् ? क्षिप्येण गुरोः
स्नापनं सुखम् । अङ्गेति किम् ? पुत्रस्य परिष्कारं सुखम् ।
सुखमिति किम् ? कण्ठकानां मर्दनं सुखम् ।

रम्यादिभ्यः कर्तरि । ५ । ३ । १२६ ।

रम्यादिभ्यो धातुभ्यः कर्त्तर्यनट् भवति । रमणी । कम्पनी ।
नन्दनी ।

कारणम् । ५ । ३ । १२७ ।

कृण्वानोः कर्त्तर्यनट् प्रत्ययो वृद्धिश्च निगत्यने । करोतीति
कारणम् ।

भुजि-पत्त्यादिभ्यः कर्मापादाने । ५ । ३ । १२८ ।

मुज्यादिभ्यः पत्यादिभ्यश्च धातुभ्यो ययासंख्यं कर्मण्यपा-
दाने चानङ् भवति । मुज्यते इति भोजनम् । निरदन्ति तदिति निर-
दनम् । अपादाने-प्रपतत्यस्मादिति प्रपतनः । प्रस्कन्दनः । निर्म-
रणः । अपादानम् ।

करणाधारे । ५ । ३ । १२९ ।

करणे आधारे चार्यो धातोरनङ् भवति । करणे एषणी ।
लेखनी । विचयनी । इध्मवश्चनः । पलाशशातनः । श्मधुवर्तनः ।
आधारे गोदोहनी । सक्तुधानी । तिलपीडनी । शयनम् । आस-
नम् । अर्घिकरणम् । आस्यानम् ।

पुंनाम्नि घः । ५ । ३ । १३० ।

पुंसः नाम पुंनाम, तत्र गम्यमाने करणाधारयोः धातोः वः
भवति । करणे प्रच्छदः । उरच्छदः । दन्तच्छदः । आधारे आकरः ।
भवः । लयः । विषयः ।

गोचरसंचरवहव्रजव्यजखलापणनिगमवक्रभगकपाकप-
निकर्षम् । ५ । ३ । १३१ ।

एते करणाधारयोः घप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते पुंनाम्नि । गाव-
श्चरन्त्यस्मिन्निति गोचरः देशः । इदं व्युत्पत्तिमात्रं विषयस्य तु
सञ्ज्ञा । सर्वसंविदामनेकान्तात्मकं वस्तु गोचरः । संचरन्तेऽनेनेति
संचरः । वहन्ति येन वहः वृषस्त्वदेशः । व्रमन्त्यस्मिन्निति
व्रनः । व्यजत्यनेनेति व्यजः । खलन्त्यस्मिन्निति खलः । एत्य

पणायन्ति यस्मिन् स आपण । निगच्छन्ति यत्रेति निगम ।
वक्तीति वक् । भन्यतेऽस्मिन्निति भग । भगमिति तु बाहुलकात्
क्रीयऽपि घे सिद्धे सिद्धम् । कपत्यस्मिन्निति कप । एवमाकप ।
निकप ।

व्यञ्जनाद् घञ् । ५ । ३ । १३२ ।

व्यञ्जनान्ताद् धातो पुनाम्नि करणाधारे घञ् भवति । विद-
न्त्यनेनेति वेढ । चेष्टतेऽनेनेति चेष्ट बलम् । एवमापाक । आ-
राम । लेख । बन्ध । वेग । राग । रङ्ग । प्रामाद । अपामार्ग ।

अवात् तृस्तृभ्याम् । ५ । ३ । १३३ ।

अवपूर्वाभ्या तृस्तृभ्या करणाधारे पुनाम्नि वञ् भवति । अव-
तरन्त्यस्मिन्निति अवतार । अवस्तृणन्त्यस्मिन्निति अवस्तार-
बाहुलकादसञ्ज्ञायामपि । अवतारो नया ।

न्यायावायाभ्यायोद्यावसंक्षारावहाराधारदारजारम्
। ५ । ३ । १३४ ।

एते शब्दा घनन्ता पुनाम्नि करणाधारयो निपात्यन्ते ।
वस्यापवाद । निपूर्वस्येण नीयतेऽनेनेति न्याय । एत्य वयन्ति
यस्मिन्निति अवाय । अवीयतेऽनेनास्मिन्निति वाऽध्याय । उबु-
वन्ति येनेत्युद्याव । सहरन्ति येन सहार । अवहरन्ति येनाव-
हार । आध्रियत यत्रेत्याधार । दीर्यन्ते एभि दारा ।

जीर्यतेऽनेनेति जार । दारयन्तीति दारा इत्यपि । ' जाले वाच्ये
आनायो निपात्य ' आनायो जाल मत्स्याना मृगाणा वा ।

उदङ्कोऽतोये । ५ । ३ । १३५ ।

उत्पूर्वादिघ्वते पुनामि करणाधारयो ऋन् निपात्यते, अतोये
तोयविषयश्चेद् धात्वर्थो न भवति । तेरोदङ्क । घृतोदङ्क । अतोय
इति निम् उदकोदघ्वन ।

खनो ढहरेकेकवक्तृयं च । ५ । ३ । १३७ ।

खने पुनामि करणाधारयो ढडरइइक्वकउयन् च
प्रत्यया भवन्ति । आखायते आखन्यते वाऽननास्मिन् वा आख ।
आखर । आखनिक । आखनिम्बक । आखन । आखान ।

इकिस्तिव् स्वरूपार्थे । ५ । ३ । १३८ ।

धातो स्वरूपार्थेऽभिधेये च इकिस्तिव् इत्येते प्रत्यया
भवन्ति । भजि । जुधि । जुधि । मनि । अये यजेरङ्गानि ।
मुजि क्रियते । पचतिर्वर्तते । गच्छति ।

दुःस्वीपनः कृच्छ्राकृच्छ्रार्थात् खल् । ५ । ३ । १३९ ।

कृच्छ्र दुःखम्, अकृच्छ्र सुखम्, कृच्छ्रार्थवृत्ते दुः साम-
र्थ्यादिकृच्छ्रार्थवृत्तिभ्या स्वीपद्भ्या पराद् धातो भावकर्मणोरर्थयो
खल् प्रत्ययो भवति । दुःखेन शय्यते इति दुःशयम्, सुखेन शय्यते
इति सुशयम्, ईपच्छय भवता । सुखेन क्रियते इति सुकर,

दुःखेन क्रियते इति दुष्करः, ईषत्करः कठो भवता । दुष्करम्, सुकरम्, ईषत्करं भवता ।

च्यर्थे कर्त्राप्याद् भूकृगः । ५ । ३ । १४० ।

कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेभ्यो दुःस्वीपदभ्यः पराभ्यां च्यर्थे कर्तृमानाभ्यां कर्तृकर्मवाचिभ्यां शब्दाभ्यां पराभ्यां यथासंख्यं भूकृगभ्यां परंः खल् प्रत्ययो भवति । दुःखेनानाढ्येनाढ्येन भूयते दुराढ्यंभवं त्वया । सुखेनानाढ्येनाढ्येन भूयते स्वाढ्यंभवं मया । ईषदाढ्यंभवं भवता । दुःखेनानाढ्य आढ्यः क्रियते दुराढ्यंकरः मैत्रो भवता । सुखेनानाढ्यः आढ्यः क्रियते स्वाढ्यंकरो मैत्रो भवता । ईषदाढ्यंकरो मैत्रो भवता । वीरणानि सुखेनाकटः कटः क्रियन्ते इति सुकटंकराणि वीरणानि । मृत् सुखेनाघटः घटः क्रियते इति सुघटंकरा मृद् । च्यर्थ इति किम् ? दुराढ्येन भूयते । स्वाढ्येन भूयते । ईषदाढ्येन भूयते । आढ्य एव किञ्चिद् विशेषमापद्यते । एवं दुराढ्यः क्रियते ।

शासूयुधिदृशिधृपिमृषातोऽनः । ५ । ३ । १४१ ।

कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेभ्यो दुःस्वीपदपूर्वेभ्यः शासूप्रभृतिभ्य आदन्तेभ्यश्च धातुभ्यो भावकर्मणोरनः प्रत्ययो भवति । दुःखेन शिष्यते इति दुःशासनः । सुखेन शिष्यते सुशासनः । ईषच्छासनः । एवं दुर्योधनः । दुर्दर्शनः । दुर्धर्षणः । दुर्मर्षणः । आदन्तः दुस्त्यानं त्वया । सूत्यानं चैत्रेण । ईषदुत्पानं भक्षणा । दुप्पानं दुग्धं कण्ठरोगमता । सुपानं पयः भक्षणा । ईषत्पानमित्यादि ।

निषेधेऽलं-खल्वाः क्त्वा । ५ । ४ । ४४ ।

निषेधार्थयोरेलंखल्वाोरुपपद्योः धातोः क्त्वा प्रत्ययो वा भवति । अलं कृत्वा । खलु कृत्वा । न कर्तव्यमित्यर्थः । पक्षे यथाप्राप्तम् । अलं वत्स रोदनेन । अलं रुदितेन ।

परावरे । ५ । ४ । ४५ ।

परावरयोः गम्यमानयोः धातोः क्त्वा प्रत्ययो वा भवति । अतिरम्य बलभीं शत्रुजयः, बलभ्याः परः इत्यर्थः । यौवनमति-
ऋम्य वार्धक्यम् यौवनान् परमित्यर्थः । अवरे अप्राप्य नदीं
पर्वतः नद्या अर्वागित्यर्थः । अप्राप्य यौवनं बाल्यम् ।

निमील्यादि-मेडः तुल्यकर्तृके । ५ । ४ । ४६ ।

धात्वर्थान्तरेण तुल्यः कर्ता यस्य स तुल्यकर्तृके, तस्मिन्नर्थे
वर्तमानेभ्यो निमील्यादिभ्यो. मेडश्च धातोः सम्बन्धे सति क्त्वा वा
भवति । नेत्रे निमील्य हमति । मुखं व्यादाय स्वपिति । दन्तान्
प्रकाश्य जल्पति । अपमाय अपमित्य याचते । निमील्यादीनां समा-
नकारार्थः, मेडः परकारार्थश्चारम्भः । पूर्वं हि याचते पश्चादपमयते ।

प्राक्काले । ५ । ४ । ४७ ।

परकालेन धात्वर्थेन तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थे वर्तमानाद् धातोः
धातोः सम्बन्धे क्त्वा वा भवति । आसित्वा मुह्यते । मुक्त्वा
त्रैनति । स्नात्वा मुह्यते । पीत्वा त्रनति । पक्षे आस्यते भोक्तु-
मित्यादि । प्राक्काल इति किम् ? आस्यते, मुन्यते, पीयते ।

रुणम् चाभीक्ष्ण्ये । ५ । ४ । ४८ ।

आभीक्ष्ण्ययुक्ते परकालिकधात्वर्थेन सह तुल्यकर्तृके प्राक्का-
लेऽथ वर्तमानाद् धातोः धातोः सम्बन्धे रुणम् चकारात् क्त्वा च
वा भवति । भोजं भोजं व्रजति । मुक्त्वा मुक्त्वा व्रजति । पायं
पायं गच्छति । पीत्वा पीत्वा गच्छति ।

पूर्वाग्रे प्रथमे । ५ । ४ । ४९ ।

पूर्वादिषूपपदेषु प्राक्कालार्थे वर्तमानाद् धातोः धातोः सम्बन्धे
रुणम् वा भवति । अनाभीक्ष्ण्यार्थवचनम् । पूर्वं भोजं व्रजति । पूर्वं
मुक्त्वा व्रजति । अग्रे भोजं याति । अग्रे मुक्त्वा याति । प्रथमं
भोजं गच्छति । प्रथमं मुक्त्वा गच्छति । पूर्वं भोजनं कृत्वा ततः
ष्टीत्यर्थः ।

अन्यथैवंकथमित्थमः कुगोऽनर्थकात् । ५ । ४ । ५० ।

एभ्यः परात् तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्तमानात् करोतेरनर्थकाद् धातोः
सम्बन्धे रुणम् वा भवति । अन्यथाकारं मुङ्क्ते । एवंकारं मुङ्-
क्ते । कयंकारं मुङ्क्ते । इत्यंकारं मुङ्क्ते । पक्षे क्त्वा अन्यया
कृत्वा मुङ्क्ते इत्यादि । करोतेरन्ययादिभ्यः पृथगर्थाभावादनर्थक-
त्वम् । यावता अन्यया मुङ्क्ते इत्युच्यते, तावता अन्ययाकार-
मित्यप्युच्यते । अत्र समासोऽपि नित्यः उस्त्युक्तत्वात् ।

यथा-तथादीर्घोचरे । ५ । ४ । ५१ ।

यपातयाभ्यां परात् तुल्यकृतृकेऽथ वर्तमानाद् अनर्थकात्
 कृगः घातोः सम्बन्धे ह्यणम् वा भवति, ईर्ष्यश्चेदुत्तरं करोति तत्र ।
 कः भवान् भोक्ष्यते ? इति शृष्टः सन् असूयया तमुत्तरयति यया-
 कारमहं भोक्ष्ये, तथाकारमहं भोक्ष्ये किं तवानेन ? ।

श्रापे व्याप्यात् । १ । ४ । १२ ।

कर्मणः परात् तुल्यकृतृकेऽथ वर्तमानात् कृगः घातोः सम्बन्धे
 ह्यणम् वा भवति, आक्रोशे गम्यमाने । चौरंकारमाक्रोशति—चौरं
 कृत्वा चौरशब्दमुच्चार्याक्रोशतीत्यर्थः, चौरोऽप्रीत्याक्रोशति इति
 फलितोऽर्थः ।

स्वाद्वर्थाददीर्घात् । १ । ४ । १३ ।

स्वाद्वर्थे वर्तमानाददीर्घान्ताद् व्याप्यात् परस्मात् तुल्यकृतृकेऽथ
 वर्तमानात् करोतः घातोः सम्बन्धे ह्यणम् वा भवति । स्वादुंकारं
 मुद्गते । मिष्टंकारं मुद्गते । पक्षे स्वादुं कृत्वा, मिष्टं कृत्वा
 मुद्गते । अदीर्घादिति किम् ? स्वाद्वीं कृत्वा यत्राणं मुद्गते ।

विद्-दृग्भ्यः कात्स्न्ये णम् । १ । ४ । १४ ।

कात्स्न्यंशुस्तथाभ्यान् परेभ्यस्तुल्यकृतृके वर्तमानेभ्यो विदि-
 भ्यः दृशेऽथ घातोः सम्बन्धे णम् वा भवति । अतिथिर्वदं भोजयति ।
 यं यमतिथिं जानाति एभने विचारयति वा त तं भोजयतीत्यर्थः ।
 कन्यादिश वरयति यां यां कन्यां पश्यति तां सर्वां वरयतीत्यर्थः ।
 बहुवचनात् श्रयोऽपि विदो गृह्यन्ते ।

यावतो विन्द-जीवः । १ । ४ । ११ ।

; कोत्स्न्ययुक्तव्याप्याद् यावच्छब्दात् पराभ्यां विन्दजीविभ्यां तुल्यकर्तृके वर्तमानाभ्यां धातोः सम्बन्धे णम् वा भवति । यावद्वेदं मुङ्कते यावच्छभते तावद् मुङ्कते इत्यर्थः । यावज्जीवमधीते यावन् जीवति तावदधीत इत्यर्थः ।

चर्मोदरात् पूरेः । १ । ४ । १६ ।

चर्मोदराभ्यां व्याप्याभ्यां परात् तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्तमानात् पूरेः णम् प्रत्ययो वा भवति । चर्मपूरमास्ते चर्म पूरयित्वा आस्ते इत्यर्थः । उदरूरं शेते उदरं पूरयित्वा शेते इत्यर्थः ।

वृष्टिमाने ऊलुक चास्य वा । १ । ४ । १७ ।

कर्मणः परात् पूरयतेर्धातोः धातोः सम्बन्धे णम् वा भवति । अस्य च पूरयतेर्लुकारस्य लुग् वा भवति । समुदायेन चेद् वृष्टेरियत्ता गम्यते । गोष्पदप्रं गोष्पदपूरं वा वृष्टो मेवः । गङ्गाप्रं गंगापूरं वा वृष्टो देवः । यावता गोष्पदादिः पूरणो भवति तावद् वृष्ट इत्यर्थः ।

चेलार्थात् कनोपेः । १ । ४ । १८ ।

; चेलार्थाद् व्याप्यात् परात् तुल्यकर्तृकार्थात् कनोपयतेः वृष्टिमाने गम्ये धातोः सम्बन्धे णम् वा भवति । चेलकनोपं वृष्टो देवः । एवं वज्रकनोपं वसनकनोपं वा वृष्टो मेवः । यावता चेलमार्द्राभिभवति तावद् वृष्ट इत्यर्थः ।

गात्र-पुरुषात् स्तः । ५ । ४ । ५९ ।

गात्ररूपात् पुरुषरूपाच्च व्याप्यात् परादन्तर्भूतण्यर्थात् घाते-
स्तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्तमानाद् वृद्धिमाने गम्ये घातोः सम्बन्धे णम् वा
भवति । गात्रस्त्रायं वृष्टो देवः । पुरुषस्त्रायं वृष्टो मेवः । यावता गात्र
पुरुषश्च व्याप्यते तावद् वृष्टः ।

शुष्क-चूर्ण-रूक्षात् पिपस्तस्यैव । ५ । ४ । ६० ।

एभ्यो व्याप्येभ्यः परात् पिपं तस्यैव घातोः सम्बन्धे णम्
वा भवति । शुष्कपेपं पिनष्टि । चूर्णपेपं पिनष्टि । रूक्षपेपं पिनष्टि ।
शुष्कं चूर्णं रूक्षं वा पिनष्टीत्यर्थः ।

कृत्-ग्रहोऽकृत-जीवात् । ५ । ४ । ६१ ।

अकृत-जीवाभ्यां व्याप्याभ्यां पराभ्यां कृत्-ग्रहिभ्यां यथा-
संख्यं तस्यैव घातोः सम्बन्धे णम् वा भवति । अकृतकारं करोति
अकृतं करोतीत्यर्थः । जीवग्राहं गृह्णाति जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ।

निमूलात् कषः । ५ । ४ । ६२ ।

निमूलाद् व्याप्यात् परात् कषेस्तस्यैव घातोः सम्बन्धे णम् वा
भवति । निमूलकषं कषति निमूलं कषतीत्यर्थः । मूले निमूलस्य कषं
कषति ।

हनश्च समूलात् । ५ । ४ । ६३ ।

समूलाद् व्याप्यात् पराद् हन्तेः कर्षेश्च तस्यैव घातोः सम्बन्धे

णम् वा भवति । समूलकापं कपति समूलं कपतीत्यर्थः । समूलघातं
हन्ति समूलं हन्तीत्यर्थः ।

करणेभ्यः । ५ । ४ । ६४ ।

, कणात् कारकात् पराद् हन्तेः णम् वा भवति तस्यैव धातोः
सम्बन्धे । पाणिघातं कुड्यमाहन्ति, पाणिना कुड्यमाहन्तीत्यर्थः,
बहुवचनात् करणपूर्वाद् हिंसार्थादपि हन्तेरनेनैव णम्, न तु
' हिंसार्थादेकाप्यात् ' इत्यनेन । अस्त्युपघातमरीन् हन्ति । अनेन
णमि नित्यसमासः ।

स्वस्नेहार्थात् पुष-पिपः । ५ । ४ । ६५ ।

करणवाचिनः स्वार्थात् स्नेहार्थाच्च पराद् यथासंख्यं पुषः
पिपश्च तस्यैव सम्बन्धे सेति णम् वा भवति । स्वपोषं पुष्णाति ।
आत्मपोषं पुष्णाति । स्वशब्दस्यात्मात्मीयज्ञातिधनार्थत्वेन गोपोषं
महिषीपोषं मातृपोषं धनपोषं च पुष्णातीत्याद्यपि । स्वादिभिः
पुष्णातीत्यर्थः । स्नेहार्थाद् उदपेपं पिनष्टि । घृतपेपं तैलपेपं क्षीर-
पेपं वा पिनष्टि । उदकादिना पिनष्टीत्यर्थः ।

हस्तार्थाद् ग्रह-वर्ति-वृतः । ५ । ४ । ६६ ।

हस्तार्थकरणावाचिनः पराद् ग्रहवर्तिवृतः तस्यैव सम्बन्धे णम्
वा भवति । हस्तग्राहं गृह्णाति । करग्राहं गृह्णाति । पाणिग्राहं
गृह्णाति । हस्तेन गृह्णातीत्यर्थः । हस्तवर्तं वर्तयति हस्तेन वर्त-
यतीत्यर्थः । हस्तवर्तं वर्तते । करवर्तं वर्तते । हस्तेन वर्तत इत्यर्थः
वर्तिवृत इति वृतेर्ष्यन्तात्स्याप्यन्तस्य च ग्रहणम् ।

बन्धेनांमि । ५ । ४ । ६७ ।

बन्धिः प्रकृतिः नामविशेषणं च, बन्धनस्य यद् नाम तद्वि-
 षयात् बन्ध्यर्पस्य बन्धेः कर्णवाचिनः परात् तस्यैव सम्बन्धे णम्
 वा भवति । क्रौञ्चबन्धं बद्धः । मय्यबन्धं बद्धः । मयूरिकाबन्धं बद्धः ।
 क्रौञ्चाद्याकारो बन्धः क्रौञ्चादिशब्देनोच्यते, तेन बन्धेन बद्धः ।
 क्रौञ्चाद्याकारकेण बन्धेन बद्ध इत्यर्थः ।

आधारात् । ५ । ४ । ६८ ।

आधारवाचिनः पराद् बन्धेस्तस्यैव सम्बन्धे सति णम् वा
 भवति । चक्रबन्धं बद्धः । चारकबन्धं बद्धः । गुप्तिबन्धं बद्धः
 चक्रादिषु बद्ध इत्यर्थः ।

कर्तृर्जीव-पुरुषाद् नन्-वहः । ५ । ४ । ६९ ।

कर्तृवाचिन्यां जीव-पुरुषाभ्यां पराभ्यां ययासंख्यं नशि-
 वहिभ्यां तस्यैव धातोः सम्बन्धे णम् वा भवति । जीवनाशं
 नश्यति जीवन् नश्यति । पुरुषवाहं वहति पुरुषः प्रेप्यो
 भूत्वा वहतीत्यर्थः ।

ऊर्चात् पूःशुपः । ५ । ४ । ७० ।

कर्तृवाचकाऊर्चशब्दात् पूः शुपश्च तस्यैव धातोः सम्बन्धे
 सति णम् वा भवति । ऊर्चपूरं पूयते । ऊर्चः पूयते इत्यर्थः ।
 ऊर्चशोषं शुष्यति ऊर्चः शुष्यतीत्यर्थः ।

न्याप्याचैवात् । ५ । ४ । ७१ ।

उपमानार्थाद् व्याप्यात् कर्तुश्च परादु धातोः तस्यैव सम्बन्धे
णम् वा भवति । सुवर्णनिधायं निहितः सुवर्णमिव निहित इत्यर्थः ।
रत्ननिधायं निहित । ओदनपाकं पक्वः । कर्तुः काकनाशं नष्टः ।
काक इव नष्ट इत्यर्थः । जमालिनाशं नष्टः । अभ्रविलायं विलीनः
अभ्रमिव विलीन इत्यर्थः ।

उपात् किरो लवने । ५ । ४ । ७२ ।

लवनेऽर्थे वर्तमानादुपपूर्वात् किरतेः अन्यधातोः सम्बन्धे णम्
वा भवति । लवनग्रहणात् तस्यैव संबन्धे इति निवृत्तम् । उपस्कारं
मद्गृहा लुनन्ति विक्षिपन्तः लुनन्ति इत्यर्थः ।

दंशेस्तृतीयया । ५ । ४ । ७३ ।

तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्तमानादुपपूर्वाद् दंशेस्तृतीयान्तोऽन्येन योगे सति
अन्यस्य धातोः सम्बन्धे सति णम् वा भवति । मूलकेनोपदंशं
मुङ्क्ते । अत्र ' तृतीयोक्तं वा ' इति समासस्य विस्मृपनाद्
मूलकोपदंशं मुङ्क्ते इत्यपि । पक्षे मूलकेनोपदस्य मुङ्क्ते । एव-
मार्द्रकोपदंशम्, आर्द्रकेणोपदंशम्, आर्द्रकमुपदस्य मुङ्क्ते इत्यादि ।

हिंसार्थादेकाप्यात् । ५ । ४ । ७४ ।

हिंसार्थाद् धातोः सम्बन्ध्यमानेन धातुना सहैकाप्यात् तृतीया-
न्तेन योगे तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्तमानाद् णम् वा भवति । दण्डेनोपधातं
दण्डोपधातं गाः सादयति । खड्गेन प्रहारं खट्वप्रहारं जघनं विज-
यति ।

यते । दण्डेनातोडं दण्डाताडं गाः कल्यति । पशे दण्डेनोपहत्ये-
त्यादि । हिंसार्यादिति किम् ? चन्दनादिना महावीरं पूजयति ।
एकाग्र्यादिति किम् ? दण्डेनाहत्य चैत्रं गोपाल धनू खेदयति ।

उपपीड-रुध-कर्षस्तत्सप्तम्या । ५ । ४ । ७५ ।

तृतीयायुक्ता सप्तमी तत्सप्तमी । तृतीयान्तेन सप्तम्यन्तेन
च योगे सति उपपूर्वभ्यः पीडरुधकर्षस्तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्तमानेभ्यो
धातोः सम्बन्धे णम् वा भवति । पार्श्वभ्यामुपपीटं पार्श्वोपपीटं शेते ।
पार्श्वयोरुपपीडं पार्श्वोपपीड शेते । ऋजेनोपरोधं ऋजोपरोधं गाः
सादयति । ऋजे उपरोधं ऋजोपरोधं गाः स्थापयति । पाणिनोपकर्षं
पाण्युपकर्षं धानाः पिनष्टि । पाणानुपकर्षं पाण्युपकर्षं धानाः गृह्णाति ।
रूपैः शवो निर्देशाद् भौवादिरस्य ग्रहणं न तौदादिरस्य । तेन
भूमौ उपट्टप्यं तिलान् वपति इति विलेखनार्थस्य न णम् ।

प्रमाण-समासत्तयोः । ५ । ४ । ७६ ।

आयाममानं प्रमाणम्, समासत्तिः संसम्भूर्ध्रुः सन्निरुधं,
तयोः गम्यमानयोः तृतीयान्तेन सप्तम्यन्तेन च योगे तुल्यकर्तृ-
केऽर्थे वर्तमानाद् धातोः धातोः सम्बन्धे सति णम् वा भवति ।
द्वयद्गुलेनोत्कर्षं द्वयद्गुलेत्कर्षं गण्डिकाः जिनति । द्वयद्गुले
उत्कर्षं द्वयद्गुलेत्कर्षं गण्डिकान् जिनति । समासत्तिः केशप्राहं
केशप्राहं युध्यन्ते । केशेषु प्राहं केशप्राहं युध्यन्ते । पशे
द्वयद्गुलेनोत्कर्षं द्वयद्गुले उत्कर्षं गण्डिकाः जिनति इत्यादि ।

पञ्चम्या त्वरायाम् । ५ । ४ । ७७ ।

त्वरा औत्सुक्यम्, तस्यां गम्यमानायां पञ्चम्यन्तेन योगे तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्तमानाद् घातोः घातोः सम्बन्धे णम् वा भवति । शय्याया उत्थायं शय्योत्थायं धावति । पक्षे शय्याया उत्थाय धावति ।

द्वितीयया । ५ । ४ । ७८ ।

द्वितीयान्तन योगे तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्तमानाद् घातोः सम्बन्धे णम् वा भवति त्वरायां गम्यायाम् । लोष्ठान् ग्राहं लोष्ठग्राहं युध्यन्ते । एवं यष्टीः ग्राहं यष्टिग्राहं युध्यन्ते । दण्डमुद्यामं दण्डोद्यामं धावति । एवं योद्धुं त्वरन्ते यदायुधग्रहणमपि नाद्रियन्ते । यत्किञ्चिदासन्नं तद् गृह्णन्ति । पक्षे लोष्ठान् गृहीत्वा युध्यन्ते इत्यादि ।

स्वाङ्गेनाध्रुवेण । ५ । ४ । ७९ ।

व्याकरणशास्त्रोक्तं स्वाङ्गमत्र ग्राह्यम् 'अविकारोऽद्रवमित्यादिलक्षणम्, यस्मिन्नङ्गे च्छिन्ने प्राणी न म्रियते तदध्रुवम्, अध्रुवेण स्वाङ्गेन द्वितीयान्तेन योगे सति तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्तमानाद् घातोः सम्बन्धे सति णम् वा भवति । भ्रुवौ विक्षेपं भ्रूविक्षेपं जल्पति । अक्षिणी निकषणम् अक्षिनिकाणं हसति । केशान् परिधायं केशपरिधायं नृत्यति । पक्षे भ्रुवौ विक्षिप्य जल्पति । स्वाङ्गेनेति किम् ! कफमुन्मूल्य जल्पति । अध्रुवेणेति किम् ? शिरः उत्क्षिप्य कथयति ।

परिकलेश्येन । ५ । ४ । ८० ।

परिपीड्यमानेन द्वितीयान्तेन स्वाङ्गेन योगे तुल्यकर्तृकेऽर्थे
वर्तमानाद् धातोः सम्बन्धे णम् वा भवति । उरांसि प्रतिपेयम् उरः
प्रतिपेयं युध्यन्ते । शिरांसि च्छेदं शिरश्छेदं युध्यन्ते । पक्षे
उरांसि प्रतिपिप्य शिरांसि छित्त्वा युध्यन्ते ।

विश-पत-पद-स्कन्दो वीप्साऽऽभीक्ष्ण्ये । ५ । ४ । ८१ ।

क्रियाभिः पदार्थानां व्याप्तुमिच्छा वीप्सा, प्रकृत्ययस्य
पौनःपुन्येनासेवनम् आभीक्ष्ण्यम्, द्वितीयान्तेन योगे विशादिभि-
स्तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्तमानेभ्यो धातुभ्यो वीप्सायामाभीक्ष्ण्ये च गम्य-
माने धातोः सम्बन्धे णम् वा भवति । गेहं गेहमनुप्रवेशं गेहानु-
प्रवेशमास्ते । गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशं गेहानुप्रवेशमास्ते । गेहं गेह-
मनुप्रपातं गेहानुप्रपातमास्ते । गेहमनुप्रपातमनुप्रापतं गेहानुप्रपा-
तमास्ते । एवं गेहं गेहमनुप्रवादं गेहानुप्रवादमित्यादि । गेहं गेह-
मवस्कन्दं गेहावस्कन्दमित्यादि । पक्षे गेहे गेहमनुप्रविश्यास्ते ।
गेहमनुप्रविश्यानुप्रविश्यास्ते । गेहानुप्रवेशमित्यत्र वीप्सायामाभीक्ष्ण्ये
च न द्वित्वं, शब्दशान्तिस्थाभाज्यान् समासेनोक्तत्वाद्, न च
स्वभावः पर्यनुयोगमर्हतीति । विकल्पेनोपपदमभासार्यं वचनम् ।

कालेन नृप्यस्वः क्रियान्तरे । ५ । ४ । ८२ ।

क्रियामन्तरयति व्यववृत्त इति क्रियान्तरः, तस्मिन्नर्थे वर्त-
मानाभ्यां नृप्यभ्यां धातुभ्यां द्वितीयान्तेन काल्वाचिना योगे

यताः सम्बन्ध णम् वा भवति । द्व्यहं तर्ष द्व्यहर्ष गावः पिबन्ति ।
द्व्येहमत्यासं द्व्यहात्यासं गावः पिबन्ति । अद्य पीत्वा द्व्यहम-
तिक्रम्य पिबन्तीत्यर्थः ।

नाम्ना ग्रहादिशः । ५ । ४ । ८३ ।

द्वितीयान्तेन नामशब्देन योगे तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्तमानाद्
घातोः ग्रहेरादिशश्च घातोः सम्बन्धे णम् वा भवति । नामानि ग्राहं
नामग्राहमाहुयति । नामान्यादेशं नामादेशं ददाति । पक्षे नाम
गृहीत्वाऽऽहुयति, नामादिश्य दत्ते ।

कृगोऽव्ययेनानिष्टोक्तौ क्त्वा-णमौ । ५ । ४ । ८४ ।

अव्ययेन योगे कृग्घातोरनिष्टोक्तौ गम्यायां तुल्यकर्तृकेऽर्थे
वर्तमानाद् घातोः सम्बन्धे णम् क्त्वा च वा भवतः । ब्राह्मण !
पुत्रस्ते जातः, किं तर्हि वृषल ! नीचः कृत्वा नीचैः कृत्य नीचैः
कारं नीचैः वृषल ! कारं कथयसि । प्रियं नामोच्चैराख्येयम् । हे
ब्राह्मण ! कन्या ते गर्भिणी जाता किं तर्हि शूद्र ! उच्चैः कृत्य
उच्चः कृत्वा उच्चैः कारम् उच्चः नाम कारं कथयसि । अप्रियं
हि नीचैराख्यातव्यं भवति । अनिष्टोक्ताविति किम् ? उच्चैः
कृत्वाऽऽचष्टे हे ब्राह्मण ! तव पुत्रः जातः, नीचैः कृत्वाऽऽचष्टे
कन्या तं गर्भिणी जातेत्यत्र न भवति ।

तिर्यचाऽपवर्गे । ५ । ४ । ८५ ।

नियाममाप्तिरपवर्गः, वा क्रियासमाप्तिपूर्वकस्त्यागः । तस्मिन्

गम्ये तिर्यक् इत्यव्ययेन योगे करोतेः तुल्यकर्तृकेऽर्थे क्त्वा णम्
च वा भवतः । तिर्यक् कृत्वा, तिर्यक्कृत्य, तिर्यक्कारमास्ते ।
समाप्य विरम्य उत्सृज्य वाऽऽस्त इत्यर्थः ।

स्वाङ्गतः २८०१र्थे नानाविधाधार्येण भुवश्च । १ । ४ । ८६ ।

तत्प्रत्ययान्तेन स्वाङ्गेन च्यर्थधृतिभिः नानाविधाभ्यां
धार्यप्रत्ययान्तैश्च योगे भुवः कृमाश्च तुल्यकर्तृकेऽर्थे वर्तमानाद्
धातोः सम्बन्धे क्त्वा णम् च भवतः । नात्र यथासंख्यं वचनभेदात् ।
मुखतो भूत्वा, मुखतोभूय, मुखतोभावमास्ते । मुखतः कृत्वा,
मुखतः कृत्य, मुखतः कारमास्ते । पार्श्वतो भूत्वा, पार्श्वतोभूय,
पार्श्वतोभावं शेते । पार्श्वत कृत्वा, पार्श्वतः कृत्य, पार्श्वतः कारं
शेते । च्यर्थे अनाना नाना भूत्वा गत इति नानाभूत्वा, नानाभूय,
नानाभावं गतः । अनाना नाना कृत्वा गत इति नानाकृत्वा, नाना-
कृत्य, नानाकारं गतः । एवं विनाभूत्वा, विनाभूय, विनाभावं
गतः ; विनाकृत्वा, विनाकृत्य, विनाकारं गतः । धार्यं न द्विधा
अद्विधा अद्विधा द्विधा भत्वा यातः इति द्विधाभूत्वा, द्विधाभूय,
द्विधाभावं यातः । एवं द्विधाकृत्वा, द्विधाकृत्य, द्विधाकारं यातः ।
ऐक्यं भूत्वा, ऐक्यंभूय, ऐक्यंभावं गतः । द्वेधाकृत्वा, द्वेधा-
कृत्य, द्वेधाकारं गतः । स्वाङ्गेति किम् ? सर्वतो भत्वाऽऽस्ते ।
तसिति किम् ? मुखे भूत्वा गतः । च्यर्थ इति किम् ? नाना कृत्वा
पक्ष्याणि भुङ्क्ते ।

तूष्णीमा । ९ । ४ । ८७ ।

तूष्णींशब्देन योगे मुवोः धातोः सम्बन्धे क्त्वाणमौ प्रत्ययौ भवतः । तूष्णींभूत्वा, तूष्णींभूय, तूष्णींभावमास्ते । तूष्णींशब्दस्य मौने मौनवति च वर्तमानत्वेन मौनेन सह भूत्वा वा मौनवान् भूत्वाऽऽस्ते इत्यर्थः ।

आनुलोम्येऽन्वचा । ९ । ४ । ८८ ।

परिचित्तराधनमानुलोम्यमनुकूलता इत्यर्थः । अन्वव्ययेन योगे भूधातोः तुल्यकर्तृकार्यस्य धातोः सम्बन्धे क्त्वा णम् च भवतः आनुलोम्ये गम्ये । अन्वग्भूत्वा, अन्वग्भय, अन्वग्भावमास्ते । अनुकूलो भूत्वा तिष्ठतीत्यर्थः । आनुलोम्य इति किम् ! अन्वग् भूत्वा शत्रून् जयति—पश्चाद् भूत्वा जयतीत्यर्थः ।

शकधूपज्ञारभलभसहार्हग्लाघटास्तिसमर्थार्थे च तुम्
। ९ । ४ । ९० ।

शक्त्याद्यर्थकेषु धातुषु समर्थार्थकेषु च नामसु चकारादिच्ग-
र्थकेषु च धातुषूपपदेषु कर्मभूताद् धातोः तुम् प्रत्ययो भवति ।
शक्नोति भोक्तुम् । पारयति भोक्तुम् । धृष्योति भोक्तुम् ।
अध्यवस्यति भोक्तुम् । भोक्तुं वेत्ति वा जानाति । प्रक्रमते आर-
भते वा भोक्तुम् । लभते विन्दते वा भोक्तुम् । सहते क्षमते वा
भोक्तुम् । अर्हति प्राप्नोति वा भोक्तुम् । ग्लायति म्लायति वा
भोक्तुम् । षटते मुन्यते वा भोक्तुम् । अस्ति भोक्तुम् । विद्यते

भोक्तुम् । समर्थः भोक्तुम् । अलं भोक्तुम् । प्रभवति भोक्तुम् ।
 ईष्टे भोक्तुम् । इच्छार्थेषु इच्छति भोक्तुम् । वाञ्छति पठितुम् ।
 अभिलषति जिनें पूजितुम् । आकाङ्क्षति प्रतिष्ठाप्यमानां श्रीविजय-
 धर्मसूरेर्मूर्तिं द्रष्टुं पूजितुं वा । इति समाप्तमुत्तरकुट्टन्तप्रकरणम् ।
 तत्समाप्तौ च समाप्तं धर्मदीपिकाव्याकरणम् ।

इति नन्द-ऋषि-ग्रह-भूमिमितं विप्रसीयेऽन्दे नयनमिते
 च श्रीविजयधर्मीयेऽन्दे विजयदशम्यां शास्त्रविशारद-
 नैनाचार्य-श्रीमद् विजयधर्मसूरीश्वरचरणारविन्दे भृङ्गाय-
 माणेन श्रीमन्न्यायविशारदन्यायतीर्थेत्सुपाधियुक्तेन रचित-
 न्याय-धर्मविषयानेकशास्त्रेण प्रवर्तकेन साम्प्रतं समुपजातो-
 पाध्यायपदेन मुनिराजश्रीमङ्गलविजयेन रचिता धर्मदीपिका
 समाप्ता । ॐ शान्तिः । शान्तिः । शान्तिः ।

ग्रन्थकर्तुः प्रशस्तिः ।

[१]

चेतश्चमत्करणकारितया विपश्चितां .

तत्त्वप्रबोधनविधौ समता-विकासने ।

विभ्राजते कलियुगेऽपि यदीय-शासनं

तस्मै नमो भगवते “ त्रिशलाङ्गजन्मने ”

[२]

जीयाद् गणेशोऽय महेश्वरस्य

“ श्रीइन्द्रभूति ” हंतविघ्ननालः ।

पयोनिधिर्लब्धि-तरंगिणीनां

दावानलः कष्टवनावनीनाम् ॥

[३]

नन्द्यात् सुधर्मा भगवान् “ सुधर्मा ”

श्रीवीरपट्टादिमसूत्रधारः ।

यदीय एकादश-संख्यकाङ्ग-

दीपो जगद् दीपयतेऽधुनापि ॥

[४]

नत्पट्टानोऽजनि नाम " जम्बू "—
 स्वामी, महामुन्दर-रूपधेयम् ।
 भासाद्य यं निर्गति-मुन्दरीह
 नाद्याप्यहो ! कंचन सवृणीते ।

[५]

ततो बभूवत्सु महामहत्सु
 सूरिष्वनेक्रेषु तदीयपट्टे ।
 त्रमाद् बभूवान् प्रभु-“ हीरभूरिः ”
 सूरिन्द्रमौलीमुकुटायमानः ॥

[६]

महीमुज श्रीमदरुद्ररादयोऽ
 नेके यदीयं पद पञ्चामलम् ।
 स्वनम्रमौलीमुकुटप्रभाम्बुना
 प्रक्षालयन्ति स्म गुह्यगुह्यमुदा ॥

[७]

तदीयपट्टेशपरम्पराया
 तपोधनाग्रेसरपूजितायि ।
 नि शेषदृष्ट्याऽऽगमपारद्वया
 त्रमाद् बभूवान् गुरु-“ वृद्धिचन्द्रः ” ॥

[८]

भार्चच्च “ भावनगरा ” धनिनायको यं
 सद्भक्तिभावभरनिर्भरमानसेन ।
 चारित्र-संयम-शमाः सुभटाः कषायान्
 नैव प्रवेष्टुमददुर्निकटे यदीये ॥

[९]

तदीय-सम्पन्निधि-पादनीरजो—
 पास्ति-प्रभावोदितगौरवश्रियः ।
 स्वनाम-धन्या गुरुः।।जशेखरा
 जयन्ति विश्वे प्रभु-“ धर्मसूरयः ” ॥

[१०]

इंग्लीशवाङ्मयविगाहसमर्थबुद्धिः
 साहित्य-शोधक-पुरागततत्त्ववेत्ता ।
 प्राप्तेतिहासविषयप्रखरप्रभुत्वो
 देदीप्यते क्षितितले “ विजयेन्द्रसूरिः ” ॥

[११]

धर्मोपदेशाद्भुतशक्तिशाली
 सम्प्राप्त-“ पं०न्यास ” पदप्रभुत्व. ।
 सैद्धांतिकः शासनदीप्रदीप—
 अस्ति “ भक्तेर्विजयो ” महात्मा ॥

(४०७)

[१२]

प्रचण्डवक्तृत्वचल-प्रसारि-

यशःप्रमोदीषितदिङ्मुखाब्जः ।

विद्वन्मणिः प्रौढनिबन्धकर्त्ता

विभाति “ विद्याविजयो ” मुनीन्द्रः ॥

[१३]

कवित्वशक्तिप्रसरद्यशः श्री—

स्तर्कप्रबन्धाप्रतिशक्तिमेव ।

न्याये गतस्तीर्य-विशारदत्वे

न्यायादिमोऽप्यौ विजयो वपस्ति ॥

[१४]-

गभीरशास्त्रानुभवाप्रगल्भः

परोपकारप्रवणान्तरात्मा ।

शान्तेषु दान्तेषु मतछिन्ना च

श्रीमान् “ जयन्ताद्-विजयो ” महर्षिः ॥

[१५]

“ श्रीरत्न ”-“ मिहौ ” श्रमगौ, “ नहंङ्क ”—

स्तथा “ मृगेन्द्र ” प्रसन्ना कुन्तेधराः ।

अदृष्येदृष्यनुषा विशेषज्ञा

पुनत्प्रदेशं कविचिन् मनाऽन्यन् ॥

[१६]

नैयायिका केचन केऽपि शाब्दिका
 ज्यौतिर्विदश्चागमिकाश्च केचन ।
 कवित्वसाहित्य-धुरन्धराः परे
 सुग्रन्थकाराश्च महोपदेशकाः ॥

[१७]

तपस्विनः केऽपि निवृत्तिसङ्गिनः
 कण्ठीरवाः केचन वादि-कुम्भियु ।
 ईदृग् यदीयः परिवार उत्तमो
 भ्रमण्डले गर्गति विस्फुरत्प्रभः ॥

[१८]

तेषां प्रज्ञाविजितदिविपन्नायकाचार्यधीनां
 सचारित्रोन्ज्वलरुचिसमाकुष्टभूमीधवानाम् ।
 स्फूर्नत्तर्काधुगभरपराभूतवादीश्वराणां
 चञ्चच्चन्द्रद्युतिसितयशोन्यासविश्वावनीनाम् ॥

[१९]

जगदर्चितपादानां माहात्म्यश्रीमणीपयोधीनाम् ।
 “शास्त्रविशारद-जैनाचार्यश्रीविनयधर्ममूरीनाम्” ॥

(४०९)

[२०]

पद्मद्वयेनैव महोदयेनाऽ-

भ्युद्धृत्य मादृक् नद्धतात्मपङ्कतात् ।

ईदृक्कृतिव्यासचनस्य पर्या

सम्प्रापितो नाम किमत्र चित्रम् । ॥

(एकादशभिः कुलकम् ।)

[२१]

यतः—

रविस्तंतापित्वाद् रजनिरमणो लाञ्छनितया

पयोधिः क्षारत्वात् सुरमणिरपि प्रस्तरतया ।

पशुत्वात् स्वर्धेनुर्विषुषफलिनः काष्ठकंतया

न यत्साम्यं धत्ते सचपलतया वारिमुगपि ॥

[२२]

“ लौच ”—ग्राम उदार “ गूर्जर ” भुवामर्हन्निकेतोऽङ्गवे

“ म्हेसाणा ” भिष-पत्तनस्य निकटे यस्य प्रतिष्ठास्पदम् ।

श्रेष्ठी “ श्रीभगवान् ” भूजनयिता जनेन्द्रमार्गाध्वगः

“ श्रीभम्बा ” शुचिशीलशीलनपरा सुश्राविकाऽम्बा पुनः

[२३]

यः “ श्रीकाश्यां ”—गुरुपदयुगं सेवमानोऽष्टवर्षी

शान्द-न्याय-प्रभृति-विषयमन्यविद्यां पठित्वा

न्याये “ तीर्थ ”—स्थितिमुपगतः कालिकाता-नगर्ष्यो
 “ वैशारद्य ” प्रथनमपि सम्पादितो “ बङ्ग ”—विज्ञैः ॥

[२४]

श्रीमद्गुरुणां कृपया प्रभूतया
 “ प्रवर्त्तकत्वे ” विनियोजितो यकः ।
 स्वबन्धु-वात्सल्यमपि स्फुरत्तरं
 व्यधाद् “ उपाध्याय ” पदान्वितं च यम् ॥

[२५]

सतामनुचरः सोऽहमेतद् बालक-चापलम् ।
 यथाशक्ति शुभं कार्यमित्यभिप्रायतो व्यधाम् ॥
 (चतुर्भिः कलापकम्)

[२६]

जानाम्यहं व्याकरणस्य निर्मितिः
 काठिन्यपूर्णा, तदपीह चेष्टितम् ।
 व्युत्पत्तिसिद्धये सरलाध्वयोजना—
 प्रादुर्ग्विक्लीर्णावशतो ममाभवत् ॥

[२७]

दोषान् समीक्षा-सुलभान् विलोक्य
 संशोधयिष्यन्ति कृपार्दचित्ताः ।

(४११)

परोपकाराऽऽशयनोदितस्य

चाह्यं ममोपेक्ष्य मनीषिणोऽत्र ॥

[२८]

इदं लघु व्याकरणं पठन्तु

व्युत्पित्तसवोऽल्पश्रमतः सहर्षम् ।

शान्दप्रबोधं प्रतिपद्य सम्यक्

कल्याणलक्ष्मीं च समुद्रवहन्तु ॥

इति प्रशस्तिः ।

परिशिष्टम् ।

[१]

परिभाषाप्रकरणम् ।

स्वं रूपं शब्दस्याशब्दसंज्ञा ॥ १ ॥ आद्यन्तवदेकस्मिन् ॥ २ ॥
एकदेशविकृतमनन्यवत् ॥ ३ ॥ भूतपूर्वस्मन्द्रदुपचारः ॥ ४ ॥
याविनि भूतवदुपचारः ॥ ५ ॥ यथासख्यमनुदेशः समानाम् ॥ ६ ॥
विवक्षातः कारकाणि ॥ ७ ॥ अपेक्षातोऽधिकारः ॥ ८ ॥ अर्थ-
वशाद्विमक्तिपरिणामः ॥ ९ ॥ अर्थवदग्रहणे नानर्थक्यम् ॥ १० ॥
लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणम् ॥ ११ ॥ नामग्रहणे
लिङ्गविशिष्टस्यापि ॥ १२ ॥ प्रकृतिग्रहणे यद्व्युत्पन्नस्यापि ॥ १३ ॥
सन्नितालक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विधातस्य ॥ १४ ॥ असिद्धं बहि-
रङ्गमन्तरङ्गे ॥ १५ ॥ गौणमुख्ययोर्मुख्ये कार्यसंप्रत्ययः ॥ १६ ॥
कृत्रिमाकृत्रिमयोः कृत्रिमे ॥ १७ ॥ कचिदुभयगतिः ॥ १८ ॥
सिद्धे मत्यास्मो नियमार्थः ॥ १९ ॥ धातोः स्वरूपग्रहणे तत्प्रत्यये
कार्यविज्ञानम् ॥ २० ॥ उक्तार्थानामप्रयोगः ॥ २१ ॥ निमि-
त्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः ॥ २२ ॥ सन्नियोगशिष्टानामेकापाये-
ऽन्यतरस्याप्युपायः ॥ २३ ॥ निरनुबन्धग्रहणे न सानुबन्धकस्य
॥ २४ ॥ एकानुबन्धग्रहणे न द्वयनुबन्धकस्य ॥ २५ ॥ पूर्वोऽप-

वादा अनन्तरान् विधीन् बाधन्ते नोत्तरान् ॥२६॥ मध्येऽवादाः
 पूर्वान् विधीन् बाधन्ते नोत्तरान् ॥ २७ ॥ बलवन्नित्यमनित्यात्
 ॥ २८ ॥ उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिः ॥ २९ ॥ लुक्प्रत्यये-
 म्यः ॥३०॥ मर्वेभ्यो लोपः ॥३१॥ नित्यादनिरङ्गम् ॥ ३२ ॥
 उत्सर्गादपवादः ॥ ३३ ॥ अपवादात् कचिदुत्सर्गोऽपि ॥ ३४ ॥
 नानिष्टार्था शास्त्रप्रवृत्तिः ॥३५॥ प्रकृतिग्रहणे स्वार्थिकप्रत्ययान्ता-
 नामपि ग्रहणम् ॥ ३६ ॥ प्रत्ययाप्रत्ययोः प्र-ययस्यैव ॥ ३७ ॥
 वर्णग्रहणे नातिग्रहणम् ॥ ३८ ॥ वर्णैकदेशोऽपि वर्णग्रहणेन गृह्यते
 ॥ ३९ ॥ तन्मध्यपतितम्नद्ग्रहणेन गृह्यते ॥ ४० ॥ आगमा यद्-
 गुणीभूतास्तद्ग्रहणेन गृह्यन्ते ॥ ४१ ॥ स्वाङ्गमव्यवधायि ॥४२॥
 उपमर्गो न व्यवधायी ॥ ४३ ॥ ऋकारापदिष्ट कार्यं लृकारस्यापि
 ॥ ४४ ॥ सकारापदिष्ट कार्यं तदादेशस्य शकारस्यापि ॥ ४५ ॥
 ह्रस्वदीर्घापदिष्टं कार्यं न प्लुतस्य ॥ ४६ ॥ श्रुताश्रुमितयोः
 श्रौतो विधिर्वर्जनीयान् ॥ ४७ ॥ अन्तरङ्गानपि विधीन् यथादेशो
 बाधते ॥ ४८ ॥ पूर्व पूर्वोत्तरपदयोः कार्यं कार्यं पश्चात् सन्धि-
 कार्यम् ॥ ४९ ॥ मापेक्षमसमर्थम् ॥ ५० ॥ णौ यत्कृतं कार्यं
 तत्सर्वं स्थानियद् भवति ॥ ५१ ॥ आत्मनेपदमनित्यम् ॥ ५२ ॥
 अनित्यो णिच्चुरादीनाम् ॥५३॥ णिलोपोऽप्यनित्यः ॥ ५४ ॥
 णिच्प्रतियोगे एव चुरादीनामदन्तता ॥ ५५ ॥ घातवोऽनेकार्थाः
 ॥ ५६ ॥ गत्यर्था ज्ञानार्थाः ॥ ५७ ॥ उगादयो अव्युत्पन्नानि
 नामानि ॥५८॥ येन घातुना युक्ताः प्रादयस्त्वं प्रत्येवोत्सर्गसंज्ञा

॥ ५९ ॥ सम्भवे व्यभिचारे च विशेषणमर्थवत् ॥ ६० ॥ सर्व
 वाक्यं सावधारणम् ॥ ६१ ॥ द्वौ नञौ प्रकृतमर्थं गमयतः ॥ ६२ ॥
 व्याख्यातो विशेषार्थप्रतिपत्तिः ॥ ६३ ॥ शित् स्वस्य ॥ ६४ ॥
 पठ्या निर्दिष्टस्य तदन्तस्यैव ग्रहणम् ॥ ६५ ॥ तपरः तत्कालस्य
 ॥ ६६ ॥ मप्तम्या निर्दिष्टस्य तदन्यवहितपूर्वस्य ॥ ६७ ॥
 पञ्चम्याः परस्य ॥ ६८ ॥ सकृदुच्चारितशब्दः सकृदेवार्थं गमयति
 ॥ ६९ ॥ निर्दिश्यमानस्यैवादेशा भवन्ति ॥ ७० ॥ कृद्ग्रहणे
 गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणम् ॥ ७१ ॥ सुत्रे लिङ्गवचनमतन्त्रम्
 ॥ ७२ ॥ प्रकृतिवदनुकरणम् ॥ ७३ ॥ तिवा शवाऽनुवन्धेन
 निर्दिष्टं यद् गणेन च । एकस्वरनिमित्तं च पञ्चैतानि न यद्बुद्धिपि
 ॥ ७४ ॥ समासतद्धितानां वृत्तिर्विकल्पेन वृत्तिविषये च नित्यैवापवा-
 दवृत्तिः ॥ ७५ ॥ द्विर्वदं सुबद्ध भवति ॥ ७६ ॥ किञ्चान्ता धातुत्वं
 नोज्झन्ति शब्दत्वं च प्रतिपद्यन्ते ॥ ७७ ॥ नाप्रग्रहणे प्रायेणो-
 पसर्गस्य न ग्रहणम् ॥ ७८ ॥ सामान्यातिदेशे विशेषस्य नातिदेशः
 ॥ ७९ ॥ प्रत्ययलोपेऽपि प्रत्ययलक्षणं कार्यं विज्ञायते ॥ ८० ॥
 न्यायाः स्थविर्याष्टिप्रायाः ॥ ८१ ॥

अथ संग्रहश्लोकाः ।

। संहितानिरूपणम् ।

संहितैकपदे नित्या नित्या धातुपसर्गयोः ।

नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते ॥ १ ॥

। माननिरूपणम् ।

उद्ध्वं मानं किलोन्मानं परिमाणं तु गर्वतः ।

आयामस्तु प्रमाणं स्यात् संख्या बाध्या तु सर्वतः ॥ २ ॥

। स्वांगनिरूपणम् ।

अविकारोऽद्रव मूर्त प्राणिस्थं स्वांगमुच्यते ।

च्युतं च प्राणिनस्तत्तन्निमं च प्रतिमादिषु ॥ ३ ॥

। जातिनिरूपणम् ।

आकृतिग्रहणाज्जातिर्लिङ्गानां न च सर्वभाक् ।

सकृदाख्यातनिर्माद्या गोरं च चरणैः सह ॥ ४ ॥

। गुणनिरूपणम् ।

सत्त्वे निविशतेऽपैति पृषग्जातिषु दृश्यते ।

आधेयश्चाक्रियानश्च सोऽसत्त्वप्रकृतिर्गुणः ॥ ५ ॥

। गौणमुख्यकर्मनिरूपणम् ।

न्यादीनां कर्मणो मुख्यं प्रत्ययो वक्ति कर्मजः ।

नयते गौर्द्विजैर्ग्रामं भारो ग्राममयोद्धते ॥ १३ ॥

गौणं कर्म दुहादीनां प्रत्ययो वक्ति कर्मजः ।

गौः पयो दुह्यनेऽनेन शिष्योऽर्य गुरुणोच्यते ॥ १४ ॥

। धातूपसर्गजन्यभेदप्रकाशनिरूपणम् ।

बीजकालेषु सम्बद्धा यथा लाक्षारसादयः ।

वर्णादिपरिणामेन फलानामुपकुर्वते ॥ १५ ॥

बुद्धिस्थादपि सम्बन्धात् तथा धातूपसर्गयोः ।

अभ्यन्तरीकृतो भेदः पदकाले प्रकाश्यते ॥ १६ ॥

निपाताश्चोपसर्गाश्च धातवश्चेत्यमी त्रयः ।

अनेकार्थाः स्मृताः सर्वे पाठस्तेषां निदर्शनम् ॥ १७ ॥

[३]

अनुबन्धफलनिरूपणम् ।

उच्चारणेऽस्त्यवर्णाद्यि आस्क्तयोरिग्निषेधने ।

इकारादात्मनेपदमीकाराचोभयं भवेत् ॥ १ ॥

उदितः स्वराज्जोन्तश्चोस्त्कादाविटो विकल्पनम् ।

रुपान्तये के पो ह्रस्व ऋकारादङ्बिकल्पकः ॥ २ ॥

लृकारादङ् समायास्येः सिचि वृद्धिनिषेधकः ।
 ऐस्त्तयोरिणिनयेवः स्यादोस्त्तयोस्तस्य नो भवेत् ॥ ३ ॥
 औकार इह्विकस्वार्थेऽनुशारोऽनिह्विशेषणे ।
 लृकारश्च विसर्गश्चानुबन्धे भवतो नहि ॥ ४ ॥
 कोऽदादर्न गुणी प्रोक्तः स्वे पूर्वस्य मुमागमः ।
 गेनोमयपदी प्रोक्तो वध्व चजोः कगौ कृतौ ॥ ५ ॥
 आत्मने गुणारोधे ङश्चो दिवादिगणो भवेत् ।
 नो वृद्धौ वर्तमाने क्तः टः स्वादिष्ठश्रुकारकः ॥ ६ ॥
 त्रिमूर्षौ ङकारः स्याण् णचुरादिश्च वृद्धिकृत् ।
 तस्तुदादौ नकारश्चेच्चापुंसीति विशेषणे ॥ ७ ॥
 रुधादौ नागमे पो हि मो दामः सम्प्रदानके ।
 यस्तनादेरकारः स्वात् पुंवद्भाषार्थसूचकः ॥ ८ ॥
 स्त्रीलिङ्गार्थे लृकारो हि उत और्विति वो भवेत् ।
 शः कच्चादिः क्यः शिनि प्रोक्तः यः पितोऽङविशेषणे ॥ ९ ॥
 पदत्वार्थे सकारो हि नोक्ता अत्र न सन्ति च ।
 घातूनां प्रत्ययानां चानुबन्धः कथितो मया ॥ १० ॥

॥ इत्यनुबन्धफलम् ॥

। गौणमुख्यकर्मनिरूपणम् ।

न्यादीनां कर्मणो मुख्यं प्रत्ययो वक्ति कर्मजः ।

नयते गौर्द्विजैर्ग्रामं भारो ग्राममयोद्यते ॥ १३ ॥

गौणं कर्म दुहादीनां प्रत्ययो वक्ति कर्मजः ।

गौः पयो दुह्यनेऽनेन शिष्योऽर्थं गुरुणोच्यते ॥ १४ ॥

। धातूपसर्गजन्यभेदप्रकाशनिरूपणम् ।

बीनकालेषु सम्बद्धा यया लाक्षारसादयः ।

वर्णादिपरिणामेन फलानामुपकृर्वते ॥ १५ ॥

बुद्धिस्थादपि सम्बन्धात् तथा धातूपसर्गयोः ।

अभ्यन्तरीकृतो भेदः पदकाले प्रकाश्यते ॥ १६ ॥

निपाताश्चोपसर्गाश्च धातवश्चेत्यमी त्रयः ।

अनेकार्थाः स्मृताः सर्वे पाठस्तेषां निदर्शनम् ॥ १७ ॥

[३]

अनुयन्धफलनिरूपणम् ।

उच्चारणेऽस्त्यवर्णाद्यि आस्त्ययोरिण्णिपेधने ।

इकारादात्मनेपदमीकाराच्चोभयं भवेत् ॥ १ ॥

उदितः स्वरान्नोन्तश्चोस्त्कादाविटो विकल्पनम् ।

रूपान्त्ये के परे ह्रस्व ऋकारादङ् विकल्पकः ॥ २ ॥

लकारादङ् समायात्येः सिचि वृद्धिनिषेधकः ।
 ऐस्क्तयोरिण्निषेधः स्यादोस्क्तयोस्तस्य नो भवेत् ॥ ३ ॥
 औकार इद्विकृत्यार्थेऽनुस्वारोऽनिद्विविशेषणं ।
 लृकारश्च विसर्गश्चानुबन्धे भवतो नहि ॥ ४ ॥
 कोऽदादर्न गुणी प्रोक्तः स्वे पूर्वस्य मुमागमः ।
 गेनोमयपदी प्रोक्तो घश्च चनोः रुगौ कृतौ ॥ ५ ॥
 आत्मने गुणारोधे ऊंश्चो दिवादिगणो भवेत् ।
 लो वृद्धौ वर्तमाने कः टः स्वादिष्ट्युकारकः ॥ ६ ॥
 त्रिमगर्थो ढकारः स्याण् णचुरादिश्च वृद्धिरुत् ।
 तस्तुदादौ नकारश्चेचापुंसीति विशेषणे ॥ ७ ॥
 रुषादौ नागमं पो हि मो दागः सम्प्रदानके ।
 यस्तनादेशकारः स्यात् पुंवद्भावार्थसूचकः ॥ ८ ॥
 स्त्रीलिङ्गार्थे लृकारो हि उत और्विति वो भवेत् ।
 शः क्रयादिः क्यः शिनि प्रोक्तः पः पितोऽद्विविशेषणं ॥ ९ ॥
 षट्कार्ये सकारो हि नोक्ता अत्र न सन्ति च ।
 धातूनां प्रत्ययानां चानुबन्धः रुधितो मया ॥ १० ॥

॥ इत्यनुबन्धफलम् ॥

धृत्गणफलनिरूपणम् ।

श्रुतादेरद्यतन्यां चाडात्मनेपदमिष्यते ।
 वृदादिपञ्चकेभ्यो वा स्थसनोरात्मनेपदम् ॥ १ ॥
 ङवलादेर्णौ भवेद् वृद्धिर्यजादेः संप्रसारणम् ।
 घटादीनां भवेद् ह्रस्वो णौ परेऽनीघटत् सदा ॥ २ ॥
 अद्यतन्यां पुषादित्वादङ् परस्मैपदे भवेत् ।
 स्वादिस्वाच्च कयोस्तस्य नकारः प्रकटो भवेत् ॥ ३ ॥
 ष्वादीनां गदितो ह्रस्वो ल्वादेस्त्कक्तयोश्च नो भवेत् ।
 गुजादयो विवरूपेन ज्ञेयाञ्चुरादिके गणे ॥ ४ ॥
 मुचादेर्नागमः शो च कुग्रदित्वात् सिचि परे ।
 गुणवृद्धेरभावश्च कथितो हेमसूरिणा ॥ ५ ॥
 अदन्तानां गुणो वृद्धिर्यङ्चुरादे श्च नो भवेत् ।
 संक्षेपेण फलं चैतदीपितं वा नरेण हि ॥ ६ ॥

पृ. २६

दैव शोधने
ध्वै चिन्तायाम्
रलै हर्षक्षये

पृ. २७

म्लै गान्धविनामै
ध्वै न्यङ्करणे
ध्वै स्वप्ने
ध्वै तृप्तौ
कै, गै, रै शब्दे
ध्वै, स्तयै संवाते च
क्षै, जै, तै क्षये
लै, ध्वै पाके
ध्वै, ओध्वै शोधने
ध्वै वेष्टने
पक्ष नीचैर्गतौ

पृ. २८

तक हसने
तकु कृच्छ्रजीवने
शुक गतौ
शुक भा(भ)षणे

ओख, राख, लाख, द्राख,
घ्राख शोषणाद्यमर्थयोः

पृ. २९

शाख, श्लाख व्याप्तौ
उख, नख, णख,
वख, मख, रख, लख,
मख, रख, लख, रिख,
इख गतौ

पृ. ३१

बल्ग, रगु, लगु, तगु, धगु, श्लगु,
अगु, वगु, मगु, स्वगु, इगु, उगु,
निगु, छिगु गतौ
त्वगु कम्पने च
युगु, जुगु, वुगु वर्जने
गग्व हसने
दधु पालने
शिधु आघ्राणे
मधु मण्डने

पृ. ३२

लधु शोषणे
शुच शोके

कृच शब्दे तारे

कञ्च गतौ

कृष्य च कौटिल्यान्धीमावयोः

कृञ्च अपनयने

अर्च पूजायाम्

७. ३३

अञ्चू गतौ च

बञ्चू, चञ्चू, तञ्चू,

खञ्चू, मञ्चू, मुञ्चू,

सुञ्चू, सुचू, मृञ्चू,

गृञ्चू, पस्न गतौ

७. ३४

पृष, गृञ्चू स्तंभे

स्तेच्छ अयच्छायां गवि

दृढ, दृढू लक्षणे

वाढू वान्छायाम्

आढू आयामे

ह्रीच्छ दृञ्चायाम्

मूर्च्छा मोहमसुच्छासयोः

स्मूर्च्छा स्मूर्च्छा विस्मृता

मुञ्च प्रमादे

घृन, घृनु, छन, छनु, घन, घ

वन, वन, पस्न गतौ

७. ३५

अन क्षेपणे च

७. ३६

कृन्, लृन् स्तेये

अर्न, स्मर्न अर्नने

कर्न व्यपने

स्मर्न मार्मन् च

खन मन्ये

एन् कम्पने

द्वोष्टूर्ना वज्रनिर्वापे

सीन, कृम, गुन, गुनु अन्ये शब्दे

छन, छनु, तर्न मत्सने

छान छानु भर्नने च

७. ३७

नन, ननु युद्धे

तुन हिमायाम्

तृनु वञ्चे च

गर्न, गनु, एम, गृनु,

मज् शब्दे
 मुज्, मुजु, मृजु,
 गज् मदने च
 त्यजं हानौ
 पञ्जं सङ्गो

पृ. ३८

कटे वर्षावरणयोः

शट्, रुजाविशरणगत्यवसादनेषु
 षट् वेष्टने

किट्, खिट् उत्त्रासे

शिट्, पिट् अनादरे

जट्, मट् संघाते

पिट् शब्दे च

पृ. ३९

मट् भृतौ

तट् उच्छ्राये

खट् काङ्क्षे

णट् नृत्तौ

हट् दीप्तौ

पट् अवयवे

लुट् विलोढने

चिट् प्रैष्ये

विट् शब्दे

हेट् विवाधायाम्

अट्, पट्, इट्, किट्,

कट्, कटु, कैट् गतौ

कुटु वैकल्ये

मुट् प्रमर्दने

चुट्, चुटु अस्पीभावे

वटु विमानने

रुट्, लुट् स्तेये

स्फट्, स्फुट् विशरणे

रट्, रठ परिमाणे

पठ व्यक्तायां वाचि

वठ स्थौल्ये

मठ मद-निवासयोश्च

कठ कृच्छ्रजीवने

पृ. ४०

हठ नल्यत्कारे

उठ्, रठ्, लुठ् उपघाते

पिठ् हिंसा-संक्षेपयोः

शठ् कैलवे च

शुठ गतिप्रतीपाते
 कृठ, छठ आलस्ये च
 शुठ शोषणे
 अठ, रुठ गतौ
 प्रुठ प्रमदने
 शुठ खण्डने च
 महु मूपायाम्
 गहु वदनैकदेशे
 शौह गवे
 यौह सम्बन्धे
 मेह, त्रेह, स्तेह, छोह उन्मादे
 रोह, रौह, तौह अनादरे
 मीह विहारे
 तह तोडने
 ह्रह, ह्रह, ह्रह, हौह गतौ
 स्तोह प्रतीपाते
 मिह आक्रोशे
 अह उपमने
 उह विभासे
 कहु मदे
 रहु कार्दमे

अहु अमियोगे
 चुह हावकरणे
 अण, रण, वण, वण,
 बण, मण, अण, मण,
 घण, ध्वण, धण, कण,
 'क्वण, चण शब्दे
 ओणु असनयने
 ट. ४१
 शोणु वर्णगत्योः
 श्रोणु, श्रोणु संघाते
 वैणु गति-प्रेरण-स्तेपणेषु
 चित्ते संज्ञाने
 अत सातत्यममने
 च्युत आसेचने
 चुत, चुत, चुत, क्षणे
 गुत भामने
 अत कथने
 मित निवासे
 नून धृमागतिस्पर्धेषु
 कुप, प्रप, दुप, मप, नन्य, मन्य,
 हिमा-मंतेययोः

पृ ४२

खाद मक्षणे

बद स्थैर्ये

खद हिंसाया च

गद व्यक्ताया वाचि

रद विलेखने

णद विवदा अव्यक्ते शब्दे

अर्द गति—याचनयोः

नर्द, गर्द, गर्द शब्दे

तर्द हिंसायाम्

पृ ४३

कर्द कुत्सिते शब्दे

खर्द दशने

अदु बन्धने

इदु परमैश्वर्ये

विदु अवयवे

णिदु कुत्सायाम्

ट्टनदु समृद्धौ

चदु दीप्त्याह्लादयोः

क्वदु परिदेवने

अदु चेष्टायाम्

कदु, क्रदु, कृदु रोदनाह्वानयोः

स्कन्दं गतिशोषणयोः

पिधू गत्याम्

पृ. ४४

पिधौ शास्त्रमाङ्गल्ययोः

शुन्व शुद्धौ

स्तन, धन, ध्वन, चन,

स्वन, वन शब्दे

वन, पन भक्तौ

कनै दीप्ति—कान्ति—गतिषु

गुणौ रक्षणे

: पृ. ४५

तपं, धूप सतापे

रप, लप, जल्प व्यक्ते वचने

जप मानसे च

पृ. ४६

चप सान्त्वने

पप समवाये

खप्लं गतौ

चुप मन्दायाम्

तुप, तुम्प, तुप, तुम्प, तुफ,

तुम्फ, तुफ, तुम्फ हिंसायाम्

पृ. ४७

वर्क, रफ, रफु गतौ

अर्क, कर्क, खर्क, गर्क, चर्क, तर्क,

नर्क, पर्क, बर्क, शर्क, पर्क, सर्क,

रिबु, रबु गतौ

कुबु आच्छादने

खुबु, तुबु अर्द्धने

चुबु वक्त्रसयोगे

सुभू, दुभू, मिभू, पिभू, भर्म

हिंसायाम्

शुम्भ भाषणे च

यभ, जभ मैथुने

पृ. ४८

चमू, उमू, जमू,

ममू, निमू अग्ने

कमू पादविक्षेपे

यमू उपरमे

पृ. ४९

स्यमू शब्दे

णमं प्रहृत्वे

पम, प्रम वैकुण्ठे

अम शब्द-पक्षयोः

अम, द्रम, हम्म, मीमू,

गम्लं गतौ

हय, हर्य क्लान्तौ च

पृ. ५०

मन्य वन्धने

सुक्ष्य, ईक्ष्य, ईष्य ईष्यार्थाः

शुच्यै, चुच्यै अभिषवे

त्तर छद्मगतौ

वमर हृच्छने

अभ्र, वभ्र, मभ्र गतौ

चर भक्षणे च

घोरु गतिवातुर्थे

खोरु प्रतिघाते

दल, निकला विशरणे

मील, शमील, समील, क्षमील निमेषणे

पील प्रतिष्टम्भे

णील वर्णे

शील समाधौ

कील बन्धे

कूळ आवरणे
 शूळ रुजायाम्
 तूळ निष्कर्षे
 पूळ संघाते
 मूळ प्रतिष्ठायाम्
 फळ निष्पत्तौ

पृ. ९१

फुल्ल विकसने
 चुल्ल हावकरणे
 चिल्ल शैथिल्ये च
 पेल्ल, फेल्ल, शेल्ल, पेल्, सेल्,
 वेह्ल, सळ, तिळ, तिळ, पळ,
 बेळ गतौ
 केल्ल, क्वेल्ल, खेल्ल, वेल्,
 चेल्, स्खल्ल चळने
 खल्ल संवये च
 श्वल्ल, श्वल्ल आशुगतौ
 गल्ल अदने
 पूर्व, पर्व, मर्व
 गर्व अमिनिवे
 छिवु, शिवु नि

जीव प्राणधारणे
 फीव, मीव, तीव,
 नीव स्पौल्ये
 पिवु, मिवु, निवु सेचने
 हिवु, दिवु, जिवु प्रीणने
 पृ. ९२

इवु व्याप्तौ च

अव रक्षण—गति—क्रान्ति—प्रीति—
 तृप्ति—अवगमन—प्रवेश—श्रवण—
 स्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्यवा-
 प्यालिङ्गनहिंसादहनभाववृद्धिषु
 कश शब्दे
 मिश, मश रोपे च
 शरा प्लुतिगतौ
 गिश समावौ

ईप ७७७

कृपं विलेखने

कप हिंसायाम्

पृ. १४

शिप, नप, जप, वप, मप,

मुप, रुप, रिप, यूप, जूप, शप,

चप हिंसायाम्

वृषू संघाते च

मप मत्सने

निषू, विषू, मिषू, निषू,

पृषू, वृषू सेचने

मृषू सहने च

उप, श्रिप, स्त्रिप, मुषू, प्लुषू दाहे

घृषू संघर्षे

हृषू अलीके

प्रुप प्रुष्टौ

मृप, तमु अलङ्कारे

लस स्लेपणक्रीडनयोः

यस्लं अदने

हसे हसनं

पिष्ट, पेष्ट, वेष्ट गतौ

पृ. १५

शमु हिंसायाम्

शसु स्तुतौ च

मिहं सेचने

दहं मग्मीकरणे

रह त्यागे

गृह गतौ

दृह, दृह, वृह वृद्धौ

वृह, वृह शब्दे च

उह, उह, दुह अर्दने

अह, मह पूजायाम्

उक्ष सेचने

रक्ष पालने

मक्ष, मुक्ष संघाते

अक्षौ व्याप्तौ च

पृ. १६

तक्षौ, त्वक्षौ तनुकरणे

णित चुम्बने

वक्ष रोपे

त्वक्ष त्वचने

सूर्क्ष अनादरे

काक्ष, वाक्ष, माक्ष काङ्क्षायाम्

सं गतौ

इति परस्मैपदम् ।

कूल आवरणे
 शूल रुजायाम्
 तूल निष्कर्षे
 पूल संघाते
 मूल प्रतिष्ठायाम्
 फल निष्पत्तौ

पृ. ९१

फुल विकसने
 चुल हावकरणे
 चिल्ल शैथिल्ये च
 पेल, फेल, शेल, पेल, सेल,
 वेइल, सल, तिल, तिछ, पल,
 वेइल गतौ
 केल, क्वेल, खेल, वेल,
 चेल, खल चळने
 खल संवये च
 थल, थल आशुगतौ
 गल अदने
 पूर्व, पर्व, मर्व पूरणे
 गर्व अपिनिवेशे
 छिबू, सिबू निरसने

जीव प्राणधारणे
 पीव, मीव, तीव,
 नीव स्यौल्ये
 पिवु, मिवु, निवु सेचने
 हिवु, दिवु, निवु प्रीणने
 पृ. ९२

इवु व्याप्तौ च
 अव रक्षण—गति—कान्ति—प्रीति—
 तुप्ति—भवगमन—प्रवेश—श्रवण—
 स्वाम्पर्षवाचनक्रियेच्छादीप्यवा-
 प्त्यालिङ्गनहिंसादहनमाववृद्धिषु
 कश शब्दे
 मिश, मश रोपे च
 शश प्लुतिगतौ
 णिश समावौ
 दृशं प्रेक्षणे
 दंशं दशने

पृ. ९३

धुपु शब्दे
 धुप प्रसवे
 ऊप रुजायाम्

डंप उब्धे

कृपं विछेत्तने

कप हिंसायाम्

पृ. ९४

शिप, जप, झप, वप, मप,

मुप, रुप, रिप, यूप, जूप, शप,

चप हिंसायाम्

वृषू संघाते च

भप मत्सने

निषू, विषू, मिषू, निषू,

वृषू, वृषू सेचने

मृषू सहने च

उषू, श्रिषू, श्लिषू, मुषू, प्लुषू दाहे

घृषू संघर्षे

हृषू अलीके

प्रप पृष्टौ

भृप, तमु अलङ्कारे

लस श्लेषणक्रीडनयोः

यस्लं अदने

हसे हमने

पिमृ, पेष्ट, वेष्ट गतौ

पृ. ९५

शामु हिंसायाम्

शंसु स्तुतौ च

मिहं सेचने

दहं भस्मीकरणे

रह त्यागे

गृह गतौ,

दृह, दृह, बृह वृद्धौ

वृह, वृह शब्दे च

उह, तृह, दुह अर्धने

अर्ह, मह पूजायाम्

उक्ष सेचने

रक्ष पालने

मक्ष, मुक्ष संघाते

अक्षौ न्यासौ च

पृ. ९६

तक्षौ, त्वक्षौ तनूकरणे

गिक्ष चुम्बने

वक्ष रोषे

त्वक्ष त्वचने

सूर्क्ष अनादरे

काक्ष, वाक्ष, माक्ष काङ्क्षायाम्

सं गतौ

इति परस्मैपदम् ।

अथात्मनेपदम्

पृ. ५७

गाङ् गतौ

पृ. ५८

प्मिङ् ईपद्धसने

डीङ् विहायसां गतौ

पृ. ५९

उङ्, कुङ्, गुङ्, घुङ्, डुङ् गब्दे

च्युङ्, ज्युङ्, जुङ्, भुङ्, प्लुङ् गतौ

रङ् रेपणे च

पृङ् पवने

मूङ् वन्धने

धृङ् अवध्वंसने

मैङ् प्रतिदाने

दैङ्, त्रैङ् पालने

पृ. ६०

वकुङ् कौटिल्ये

अकुङ् लक्षणे

शीकुङ् सेचने

लोकृङ् दर्शने

श्लोकृङ् संप्राते

द्रेकुङ्, ध्रेकुङ् शब्दोत्साहे

रेकुङ्, शकुङ् शङ्कायाम्

ककि लौल्ये

कुकि, वृकि आदाने

चकि तुप्ति-प्रतीघातयोः

ककुङ्, श्वकुङ्, प्रकुङ्, श्रकुङ्,

इलकुङ्, ठौकुङ्, भौकुङ्, प्वकि,

वस्कि, मस्कि, तिकि, टिकि,

टीकुङ्, सेकुङ्, स्नेकुङ्, रघुङ्,

लघुङ् गतौ

अघुङ्, वघुङ् गत्याक्षेपे

मघुङ् वैतवे च

श्लाघृङ् कस्थने

लोचृङ् दर्शने

पचि सेचने

कचि वन्धने

वर्चि दीप्तौ

मचि, मुचुङ् कलकने

५. ६१

पचुङ् व्यकतीकरणे
एजुङ्, भ्रेजुङ्, भ्रानि दीप्तौ
इजुङ् गतौ

अजि गतिस्मानाभिनोर्जनेषु

अजुङ्, भ्रूजुङ् भर्जने

तिजि क्षमानिश्चानयोः

एठि, हेठि विवाधायाम्

मडुङ्, कडुङ् शोके

मुडुङ् पलायने

अडुङ्, पडुङ् गतौ

डुडुङ्, पिडुङ् संवाते

तडुङ् ताडने

शडुङ् रुजाया च

हिडुङ् गतौ च

विणुङ्, घुणुङ्, घृणुङ् ग्रहणे

पणि व्यवहार-स्तुत्योः

५. ६२

यतैङ् प्रयत्ने

युतुङ्, जुतुङ् मासने

नापृङ् उभतापैथर्याशी.पु च

अथुङ् शैथिल्ये

मथुङ् कौटिल्ये

कत्थि श्लाघायाम्

श्चिदुङ् श्वेत्ये

वडुङ् स्तुत्यभिवादनयोः

मडुङ् सुखकल्याणयोः

सपडुङ् किञ्चिच्चष्टने

क्लिडुङ् परिदेवने

मुदि हर्षे

ददि दाने

हदि प्रीयोत्सर्गे

प्वदि, स्वदि, स्वादि आत्मादने

उर्दि मान-कीडनयोश्च

५. ६३

पृदि क्षरणे

पर्दि कुत्सिते शब्दे

स्तुडुङ् आप्रवणे

एषि वृद्धौ

स्पर्धि संवर्षे

गाघृङ् प्रतिष्ठालिप्साग्रन्थेषु

नाधृङ् रोटने

दधि धारणे.

नाधृङ् उपतापैश्वर्याशीर्याध्यासु

पनि स्तुतौ

मानि पूजायाम्

तेष्टृङ् कम्पने च

त्रपौपि लज्जायाम्

गुपि गोपन-कुत्सनयोः

अबुङ्, रबुङ् शब्दे

कबृङ् वर्णे

कलीवृङ् आधाष्ट्ये

क्षीवृङ् मदे

बलिभ भोजने

गलिभ धार्ष्ट्ये-

रमि रामस्ये

पृ. ६४

डुलभिप् प्राप्ता

भामि क्रोधे

क्षमौपि सहने

कमूङ् कान्तौ

अयि, वयि, पयि, मयि, नयि,

चयि, रयि गतौ

पृ. ६५

तयि, णयि रक्षणे च

दयि दान-गति-

हिंसा-दहनेषु च

क्षमायैङ् विधूनने

स्फायैङ् ओप्यायैङ् वृद्धौ

नायृङ् संतानपालनयोः

बलि, बलि संवरणे

पृ. ६६

शलि चलने च

कलि शब्द-संख्यानयोः

काशृङ् दीप्तौ

भापि व्यक्तायां वाचि

ईपि गतिहिंसादर्शनेषु

कासृङ् शब्दकुत्सायाम्

भासि दुभ्रासि दुम्लासृङ् दीप्तौ

रासृङ् णासृङ् शब्दे

णसि कौटिल्ये

भ्यसि भये

आळः शसुङ् इच्छायाम्

इहि चेष्टायाम्
ऊहि तर्के
गाहौद् निछोदने
गछाहौद् ग्रहणे
दक्षि शैध्ये च

पृ. १७

शिक्षि विद्योपादाने
मिक्षि याज्ञायाम्
दीक्षि मौण्ड्येज्योपनयन—
नियमव्रतादेशेषु
ईक्षि दर्शने

इत्यात्मनेपदिनः ।

अशोभयपदिनः ।

श्रिग सेवायाम्
र्णीग् प्रापणे
हृग् हाणे

पृ. १८

गू मरणे
डुडुग् करणे
28

पृ. १९

धूग् धारणे
डुयाचृग् यान्वायाम्
डुपर्वीप् पाके

पृ. ७०

राजृग् दुभ्रानि दीप्तौ
मर्जी सेवयाम्
रर्जी रागे
रेटृग् परिमाण—याचनयोः
वेणृग् गति-ज्ञान-चिन्ता-
निशामन-वादिप्रग्रहणेषु
चतेग् याचने
प्रोथृग् पर्याप्तौ

पृ. ७१

मिथृग् मेवाहितयोः
मेथृग् संगमे च
चदेग् याचने
उखुन्दृग् निशामने
णिहृग्, णेहृग् कृत्सासंनिकर्षयोः
मिहृग्, भेहृग् मेवाहितयोः
मेधृग् संगमे च

बुधूग् बोधने

खनूग् अवदारणे

शर्पी आक्रोशे

चायूग् पूजानिशामनयोः

व्ययी गतौ

धावूग् गतिशुद्धयोः

दाशूग् दाने

लपी कान्तौ

पृ. ७२

चपी भक्षणे

छपी हिंसायाम्

त्विषी दीप्तौ

अपी, असी गत्योदानयोश्च

दासूग् दाने

माहूग् माने

गुहौग् संवरणे

इत्युभयपदिनः ।

पृ. ७३

यर्जी देवपूजासंगतिकरणदानेषु

पृ. ७४

व्येग् संवरणे

वेग् तन्तुसंताने

पृ. ७५

हुंग् स्पर्शाशब्दयोः

पृ. ७६

दुवपी बीजसंताने

वर्ही प्रापणे

द्वेश्चि गतिशुद्धयोः

पृ. ७७

वद व्यक्तायां वाचि

वसं निवासे

वृत् यजादयः ।

द्युति दीप्तौ

पृ. ७८

रुचि अभिप्रीत्यां च

भ्रुटि परिवर्तने

रुटि, लुटि, लुठि प्रतीपाते

श्विताङ् वरणे

निमिदाङ् स्नेहने

निक्षिदाङ्

निज्विदाङ् मोचने च

शुभि दीप्तौ

सुमि सन्चलने
णमि, तुमि हिंसायाम्
भृङ् विश्वासे
श्रेयङ्, संसुङ् अवससने
ध्वंसुङ् गतौ च
वृत्तुङ् वर्तने

पृ. ७९

स्पन्दौङ् खवणे
वृधूङ् वृद्धौ
शृधूङ् शब्दकुत्तायाम्
कृधौङ् सामर्थ्ये
ष्ट्वं द्युतादयः ।

पृ. ८०

ज्वल दीप्तौ
कुच सम्पर्धनकौटिल्य-
प्रतिष्ठम्भविलेखनेषु
पल्ल गतौ
मये विलोडने
पद्मलं विशरणगत्यवसादनेषु
शदलं शातने

पृ. ८१

बुध अवगमने
दुवम् उद्दिगरणे
जम् चलने
सर संचलने
चल कम्पने
जल घात्ये
टल, दल वैल-ये
पुल म्याने
हल विलेखने
णल गन्धे
बल प्राणनवान्यावरोधयोः
पुल महस्वे
कुल बन्धुसंस्थानयोः
पल, फल, शल गतौ
पृ. ८२
हुल हिंसामरणयोश्च
कुश आह्वानरोदनयोः
कम गतौ
रुहं जन्मने
रमि कीदयाम्

पहि मर्पणे

वृत् ज्वलादयः ।

वटिष् चेष्टायाम्

क्षजुङ् गतिदानयोः

व्यथिष् भयचलनयोः

प्रथिष् प्रख्याने

अदिष् मर्दने

स्वदिष् खदने

कदुङ्, क्रदुङ्, क्लदुङ् वैक्लव्ये

क्रपि कृपायाम्

नित्वरिष् सम्भ्रमे

पृ. ८३

प्रसिष् विस्तारे

दक्षि हिंसागत्योः

आं पाके

स्मृं आध्याने

दू भये

न नये

ष्टक, स्तक प्रतीवाते

चक तृप्तौ च

अक कुटिलायां गतौ

कखे हसने

अग कुटिलायां गतौ

रगे शङ्कायाम्

लगे सङ्गे

हगे, हलगे, पगे, सगे,

ष्टगे, स्थगे संवरणे

वट, भट परिभाषणे

णट न(नृ)तौ

गड सेचने

हेडं वेष्टने

खड जिह्वोन्मथने

फण, कण, रण गतौ

चण हिंसादानयोश्च

शण, श्रण दाने

स्नय, कथ, क्रय, कृय हिंसायाम्

खद ऊर्जने

मदै हर्षग्लपनयोः

एन, स्तन, ध्वन शब्दे

स्वन अवतंसने

चन हिंसायाम्

पृ. ८४

ज्वर रोगे
चल कम्पने
हवल ह्मल चलने
ज्वल दीप्तौ च
बृत् घटादयः ।

इति भ्वादिगणः ।

अथ अदादिगणः ।

अटं, प्साक् भक्षणे

पृ. ८५

माक् दीप्तौ
याक् प्रापणे
वाक् गतिगन्धनयोः
ष्णाक् शौचे

पृ. ८६

थाक् पाके
द्राक् कुत्तितगतौ
पाक् रक्षणे
लाक् आदाने
दाक् लवने

स्याक् प्रप(क्य)ने

प्राक् पुरणे

माक् माने

इक् स्मरणे

पृ. ८७

इण्क् गतौ

पृ. ८८

वीक् प्रजनकान्त्यमनसादने च

धुक् अभिगमने

पुंक् प्रसवैश्वर्ययोः

तुंक् वृत्तिहिंसापूरणेषु

युक् मिश्रणे

णक् स्तुतौ

पृ. ८९

क्षुक् तेजने

स्तुक् प्रसन्नवने

इष्टु, रु, कुंक् शब्दे

स्तृक् अश्रुविमोचने

निष्पपंक् शये

पृ. ९०

अन, श्वसक् प्राणने

पृ. ९१

जक्षक् भक्षहसनयोः

दरिद्राक् दुर्गतौ

पृ. ९२

जागृक् निद्राक्षये

पृ. ९३

चक्रासृक् दीप्तौ

पृ. ९४

शासूक् अनुशिष्टौ

वचंक् भाषणे

पृ. ९५

सृजौक् शुद्धौ

विदक् ज्ञाने

पृ. ९६

हनंक् हिंसागत्योः

पृ. ९७

वशक् कान्तौ

पृ. ९८

असृक् सुनि

पृ. ९९

अधात्मनेपदिनः ।

इङ्क् अध्ययने .

शीङ्क् स्वप्ने .

पृ. १००

हृनुङ्क् अपनयने . .

पृञ्जैक् प्राणिगर्भविमोचने . .

पृचैङ्, पृजुङ्, पिजुकि सम् .

वृजैकि वर्जने

णिजुकि शुद्धौ

पृ. १०१

शिजुकि अभ्यक्ते शब्दे

इङ्कि स्तुतौ

ईरिक् गतिकम्पनयोः

ईशिक् ऐश्वर्ये

वसिर्क् आच्छादने

आढः शासूकि इच्छायाम्

पृ. १०२

आसिक् उपवेशने

वसुकि गतिशासनयोः

णिमुकि चुम्बने

चक्षिर्क् व्यक्तायां वाचि

पृ. १०३

ऊर्णुगृक् आच्छादने

पृ १०४.

हुङ्क् स्तुतौ

ब्रुङ्क् व्यक्तायां वाचि

पृ. १०५

द्विर्पीक् अप्रीतो

पृ. १०६

दुर्होक् क्षरणे

दिर्होक् उपलेपे

लिर्होक् आस्वादाने

पृ. १०७

अथ ह्लादयः ।

हुङ्क् दानादनयोः

पृ. १०८

ओहांक् त्यागे

निर्मीक् भये

पृ. १०९

त्रोक् लज्जायाम्

पृङ्क् पाटनपूरणयोः

पृ. ११०

कङ्क् गतौ

ओहांक् गतौ

माङ्क् मानशब्दयोः

पृ. १११

डुदाङ्क् दाने

डुवाङ्क् धारणे च

पृ. ११२

डुडुमङ्क् पोषणे च

पृ. ११३

जिङ्क् शौचे च

विङ्क् पृथग्भावे

विप्लङ्क् व्याप्तौ

अथ दिवादिगणः ।

पृ. ११४

दिवूक् क्रीडानयेच्छा—

पणिद्युतिस्तुतिगतिषु

जूप् झूप् जरति

पृ. ११५

शोच् तक्षणे

पृ. ११६

दो छोच् छेदने

घोच् अन्तक्रमणि

नीडच् लज्जायाम्

नृतैच् नर्तने

कुपच् पूतिभावे

पुथच् हिंसायाम्

गुधच् परिवेष्टने

पृ. ११७

राधंच् वृद्धौ

व्यधंच् ताडने

क्षिपंच् प्रेरणे

पुष्पच् विक्रसने

क्षिम, तीम, क्षिम,

क्षीमच् आर्द्रभावे

पिबूच् उतौ

पृ. ११८

श्रिवूच् गतिशोषणयोः

छिवू क्षिवूच् निरसने

इपच् गतौ

ष्णसूच् निरसने

वनसूच् हवृति-दीपयोः

मसेच् भवे

प्युसच् दाहे

पह, पुहच् शक्तौ

पुपंच् पृष्टौ

पृ. ११९

उचच् समवाये

लुटच् विलोटने

प्विदांच् मात्रप्रक्षरणे

क्षिदौच् आर्द्रभावे

त्रिमिदाच् स्नेहने

निक्षिदाच् मोचने च

क्षुधच् भुमुक्षायाम्

शुधंच् शौचे

क्रुधंच् क्रोधे

पिधूच् संराद्धौ

क्रधूच् वृद्धौ

पृ. १२०

गृधूच् अभिज्ञाप्तयाम्

रघौच हिंसासंराध्योः

तृपौच् प्रीतौ

दृपौच् हृषमोहनयोः

कुपच् क्रोधे

पृ. १२१

गुपच् व्याकुलत्वे
 उप, रु, लुपच् विमोहने
 छिपच् क्षेपे
 घृपच् समुच्छ्राये
 लुपच् गाढ्ये
 क्षुपच् संचष्टने
 णप, तुमच् हितायाम्
 नशौच् अदर्शने
 कृशच् श्लेष्मणे
 मृश, ग्रंशूच् अव.पतने

पृ. १२२

वृशच् वारणे
 कृशच् तनुत्वे
 श्लुपच् शोषणे
 वृषच् वैकृत्ये
 क्षिपच् आलिङ्गने
 प्लुपच् दाढे
 मितृपच् पिपासायाम्
 तृपं, हृपच् तुष्टौ
 रपच् रोपे

विसच् प्रेरणे

पृ. १२३

कृसच् श्लेपे
 असूच् क्षेपणे
 यसूच् प्रपत्ने
 नसूच् मोक्षणे
 तसू, दसूच् उपतये
 वसूच् स्तम्भे
 वृसच् उत्सर्गे
 मुसच् खण्डने
 मसूच् परिणामे
 शसू, दसूच् उपशमे
 तसूच् काङ्क्षायाम्
 श्रसूच् खेदतपसोः
 भ्रसूच् अनवस्थाने

पृ. १२४

क्षमौच् सहने
 मदूच् हर्षे
 कलमूच् गलग्ने
 मृहौच् वैचित्त्ये
 दुहौच् निर्वासायाम्

ष्णुहौच् उद्गिरणे
ष्णिहौच् प्रीतौ

पृ. १२५

पूडौच् प्राणिप्रसवे
दूडूच् परितापे
दीडूच् क्षये
धीडूच् अनादरे

पृ. १२६

मीडूच् हिंसायाम्
लीडूच् श्लेषणे
डीडूच् गतौ
मीडूच् वरणे
पीडूच् पाने
ईडूच् गतौ
प्रीडूच् प्रीतौ
युजिच् समाधौ
सृजिच् विसर्गे
वृतूचि वरणे
पदिच् गतौ

पृ. १२७

विदिच् सत्तायाम्

खिदिच् दैन्ये
युधिच् संप्रहारे
अनो रुधिच् कामे
बुधिं, मनिच् ज्ञाने
अनिच् प्राणने
जनैचि प्रादुर्भावे

पृ. १२८

दीपैचि दीप्तौ
तपिच् ऐश्वर्ये वा
पूरैचि आप्यायने
घूरैच्, जूरैचि जरायाम्
धूरैच्, गूरैचि गतौ
तूरैचि त्वरायाम्
घूरादयो हिंसायाम् च
चूरैचि दाहे
क्लिशिच् उपतापे
लिशिच् अल्पत्वे
काशिच् दीप्तौ

पृ. १२९

शर्कीच् मर्षणे
शुचूगैच् तृतिभावे

रज्जोच् रागे

शर्पोच् आक्रोशे

मृषीच् तितितायाम्

पृ. १३०

गर्हीच् बन्धने

इति दिवादिगणः ।

अथ स्वादयः ।

पुंगुट् अभिषवे

पृ. १३१

पिंशूट् बन्धने

पृ. १३२

शिंशूट् निशाने

बुर्मिंशूट् प्रक्षेपणे

चिंशूट् चयने

धूशूट् कम्पने

पृ. १३३

स्तुंगुट् आच्छादने

कुंगुट् हिंसायाम्

वृगुट् वरणे

पृ. १३४

हिंद् गतिवृध्योः

श्रुंद् श्रवणे

डुंद् उपतापे

पुंद् प्रीतौ

स्मृंद् पालने च

पृ. १३५

शक्लुट् शक्तौ

तिक, तिग, पषट् हिंसायाम्

राघं, साघंद् संसिद्धौ

ऋषूट् वृद्धौ

आप्लुंद् व्याप्तौ

तृपट् प्रीणने

पृ. १३६

दम्भूट् दम्भे

कृबुट् हिंसाकरणयोः

षिबुट् गतौ

निवृषाट् प्रागल्भ्ये

शिषिट् आस्कन्दने

पृ. १३७

अशौटि व्याप्तौ

इति स्यादयः ।

अथ तुदादिगणः ।

तुदीत् व्यपने

पृ. १३८

क्षिपीत् प्रेरणे

अस्नीत् पाके

पृ. १३९

दिशीत् अतिसनन

रुपीत् विलेखने

मुच्छ्रंती मोक्षणे

पृ. १४०

पिचीत् क्षरणे

विद्वलंती लामे

बुप्लंती छेदने

लिपीत् उन्नेहे

पृ. १४१

कृतैत् छेदने

खिदंत् परिघाते

पिशत् व्यवधे

रिं, पित् गतौ

धित् धारणे

क्षित् निरासगत्यो

षुत् प्रेरणे

मृत प्राणत्यागे - - -

पृ. १४२

कृत् विक्षेपे

गृत् निगरणे

लिखत् अक्षरविन्यासे

जर्च, सर्चत् परिमाणे

त्वचत् संवरणे

ऋचत् स्तुतौ

ओघधौत् छेदने

ऋञ्त् इन्द्रियप्रलयमूर्तिमावयो

विञ्त् गतौ

पृ. १४३

उछेत् विनासे

प्रच्येत् क्षीप्तायाम्

उज्जत् आर्जव
 स्रजत् विसर्गं
 रुजोत् भङ्गे
 मुजोत् कौटिल्ये
 द्रुमस्जोत् शुद्धौ
 जर्ज, स्र्जत् परिमाणे
 उद्मत् उत्सर्गे
 जुडत् गतौ
 कडत् मदे

पृ. १४४

पृणत् प्रीणने
 वृणत् कौटिल्ये
 मृणत् हिंसायाम्
 दृणत् गति-कौटिल्ययोश्च
 घृण, घृर्णत् भ्रमणे
 णुदत् प्रेरणे
 पद्मलत् अवसादने
 तृफ, तृम्फत् तृप्ताौ
 दृफ, दृम्फत् उत्कलेशे
 गुफ, गुम्फत् ग्रन्थने
 उप, उप्फत् पूरणे

शुभ, शुम्भत् शोभायै
 दृमैत् ग्रन्थे
 लुप्तत् विमोहने
 छुरत् शब्दे
 छुरत् विस्मयने
 खुरत् छेदने च

पृ. १४५

छुरत् भीमार्थशब्दयोः
 प्रुरत् अग्रगमने
 गुरत् संवेष्टने
 सुरत् ऐश्वर्यदीप्तयोः
 स्फुर, स्फुटत् स्फुरणे
 इष्टत् गतिस्वप्नक्षेपणेषु
 चष्टत् विद्वत्तने
 चिष्टत् वसने
 विष्टत् वरणे
 मिष्टत् श्लेषणे
 स्पृष्टत् संस्पर्शे
 रुष्टं, रिष्टं हिंसायाम्
 निष्टं प्रवेशने
 मृष्टं आमर्शने

पृ. १४६

लिशं, ऋषैत् गतौ

इषत् इच्छायाम्

मिषत् स्पृष्टायाम्

वृहौत् उद्यमे

तृहौ, तृंहौ, स्तृहौ, स्तृंहौत् हिंसायाम्

कृत् कौटिल्ये

शृत् पुरीषोत्सर्गे

पृ. १४७

शृत् गतिस्थैर्ययोः

णूत् स्तवन

धूत् विधूतने

कुचत् संकोचने

व्यचत् व्याजीकरणे

शुजत् शब्दे

धृत् प्रतीयाते

चुट्, छुट्, झुट् छेदने

तुट् कलहकर्मणि

शृत् आक्षेपप्रमर्दनयोः

स्फुट् विकसने

प्रुट्, लुट् संश्लेषणे

कृडत् घसने

कुडत् नाल्ये च

गुडत् रसायाम्

पृ. १४८

जुडत् बन्धे

तुडत् तोढने

लुड्, शुड्, स्फुडत् संवरणे

वुडत् उत्सर्गे च

भुड्, भुडत् संवाते

दुड्, झुड्, जुडत् निमज्जने

चुणत् छेदने

डिपत् क्षेपे

स्फुरत् स्फुरणे

स्फुलत् संचये च

अथात्मनेपदिनः ।

कुंङ्, कृङ्त् शब्दे

गुरैति उद्यमे

पुंङ्त् व्यापामे

हंङ्त् आदरे

घृंङ्त् स्थाने

ओविनैति मयचलनयो

ओलनैद्, ओलस्रैति ग्रीहे

पृ. १४९

ष्वन्निंत सद्गो

नुपैति प्रीतिसेवनयोः

इति तुदादिगणः ।

अथ रुग्रादिगणः ।

पृ. १५०

रुद्रंपी आवरणे

पृ. १५१

रिचुंपी विरेचने

विचुंपी पृथग्भावे

युर्गुंपी योगे

पृ. १५२

रुद्रंपी संपंषे

मिद्रुंपी विदारणे

छिद्रुंपी द्वेषीकरणे

उत्तुद्रुंपी दीप्तिदेवनयोः

उत्तुद्रुंपी हिंसाऽनादयोः

पृ. १५३

पृचैप संपक्के

वृचैप वरणे

तञ्जु, तञ्जौप संकोचने

मञ्जौप आमर्दने

भुजप् पालनाभ्यवहारयो

अञ्जौप व्यक्ति-प्रसंग-गति

पृ. १५४

ओविनैप् भयचलनयोः

कुनैप् वेष्टने

उन्दैप् कलेदने

शिप्लप् विशेषणे

पिप्लंप् सम्पूर्णने

हिष्ट, रुहप् हिंसायाम्

पृ. १५५

खिदिप् दैन्ये

विदिप् विचारणे

निदन्वैपि दीप्तौ

इति रुग्रादिगणः समाप्तः ।

पृ. १५६

अथ तनादिगणः ।

तनुंपी विस्तारे

पृ. १९७

पणूयी दाने

क्षणूग, क्षिणूयी हिंसायाम्

पृ. १९८

क्षणूयी गतौ

तृणूयी अवने

घृणूयी दीप्तौ

वन्धुयि याचने

मणूयि बोधने

इति तत्तादिगणः ।

अथ ऋचादिगणः ।

पृ. १९९

डुर्नीगृश् द्रव्यविनिमये

षिगृश् गन्धने

पृ. १९०

प्रीगृश् तृप्तिक्लान्त्योः

श्रीगृश् पाप्ने

मीगृश् हिंसायाम्

मुंगृश् बन्धने

स्कृंगृश् आप्रवणे

पृ. १९१

क्त्तृगृश् शब्दे

द्रृगृश् हिंसायाम्

महीश् उपादाने

पृ. १९२

पूगृश् पवने

लृगृश् छेदने

धृगृश् कम्पने

स्तृगृश् आच्छादने

पृ. १९३

गृश् हिंसायाम्

वृगृश् वरणे

ज्यांश् हानौ

पृ. १९४

रींश् गतिरेषणयोः

लींश् श्लेषणे

व्लींश् वरणे

ल्वींश् गतौ

कृ, मृ, शृश् हिंसायाम्

पृश् पालनपूरणयोः

नुश् भ(व)रणे

ट. १६५

मृश मर्जने च
 दृश विदारणे
 जृश वयोहानौ
 नृश नये
 गृश शब्दे
 कृश गतौ
 ज्ञाश अवबोधने
 क्षिप्रश हिंसायाम्
 मीश वरणे
 म्रीश भरणे
 हेठश मृतप्रादुमवि
 मृढश सुखने

ट. १६६

धन्यश मोचनप्रतिहर्ययोः
 मन्यश विलोढने
 म्रन्यश संदर्भे
 कुन्यश सक्लेशे
 मृदश क्षोदे
 गुधश रोषे
 बन्धश बन्धने

णम, तुमश् हिंसायाम्
 क्षिशौश् विवाधने

ट. १६७

अशश् भोजने
 इषश् आमीक्ष्ये
 विषश् विप्रयोगे
 मुषश् स्तेये
 पुषश् पुष्टौ
 कृपश् निष्कर्षे

ट. १६८

वृद्धश् संमत्तौ
 इति क्रयादिगणः ।

अथ चुरादिगणः ।

ट. १६९

चुरण् स्तेये

ट. १७०

पृण् पूरणे

ट. १७१

घृण् खवणे

धृक्, वल्कण भाषणे

नक्क, धक्कण् नाशने
चक्क, चुक्कण् व्यथने
टक्कण् बन्धने
अर्क्कण् स्तवने

पृ. १७२

पच्चुण् विस्तारे
म्लेच्छण् म्लेच्छने
ऊर्जण् बल—प्राणनयोः
तुजु, पिजुण् हिंसाबलदाननिकेतनेषु
पूजण् पूजायाम्
तिजण् निशाने
धन, धनण् मार्गणसंस्कार—गत्योः
रुजण् हिंसायाम्
नटण् अवस्थन्दने
तुट, चुट, चुट्ट, छुटण् छेदने
कुट्टण् कुत्सने च
पुट, मुटण् संचूर्णने
छुष्टण् स्तेये
स्फुट्ट(ट)ण् परिहासे

पृ. १७३

वटुण् विभाजने
शुठण् आलस्ये
गुठण् वेष्टने
लडण् उपसेवायाम्
स्फुडुण् परिहासे
ओलडुण् उत्क्षेपे
पीडण् गहने
तडण् आघाते
कडुण् क्षण्डने च
चुडुण् छेदने
मडुण् मूषायाम्
भडुण् कल्याणे
ईडण् स्तुतौ
चडुण् कोपे
चूण, तूणण् संकोचने
श्रणण् दाने
चितुण् स्मृत्याम्
पुस्त, वुस्तण् आदरानादरयोः
मुस्तण् संघाते
कृतण् संशब्दने

पृ. १७४

श्रयण् प्रतिहर्षे
 पृथण् प्रक्षेपणे
 प्रथण् प्रख्याने
 छटण् संवरणे
 चुटण् संचोदने
 भिडुण् स्नेहने
 छर्दण् बमने
 बुधुण् हिंसायाम्
 बर्धण् छेदन-पूरणयो
 गर्धण् अभिकाङ्क्षायाम्
 बन्ध, बधण् सयमने
 छपुण् गतौ
 क्षपण् क्षान्तौ
 दूषण् समुच्छाये
 डिपण् क्षेपे
 डपु, डिपुण् सवाते
 शूर्पण् माने
 डनु, डिबुण् क्षेपे
 लुबु, तुबुण् अर्दने
 पुर्वण् निकेतने

यमण् परिवेषणे
 व्ययण् क्षेपे
 यत्रुण् संकोचने
 तिलण् स्नेहने
 जलण् अपवारणे
 क्षलण् शौचे
 पुलण् समुच्छाये
 विलण् भेदे
 तलण् प्रतिष्ठायाम्
 तुलण् उन्माने
 दुलण् उत्क्षेपे
 बुलण् निपज्जने
 मूलण् रोहणे
 कल, किल, पिलण् क्षेपे
 पलण् रक्षणे
 इलण् प्रेरणे
 चलण् भृतौ
 सान्त्वण् सामप्रयोगे
 घूगण् कान्तीकरणे
 ल्यण् हिंसायाम्
 ल्यण् रोपे

जसुण् रक्षणे
भक्षण् अदने
पक्षण् परिग्रहे

पृ. १७५

लक्ष्मीण् दर्शनाङ्कनयोः
ज्ञाण् मारणादिनियोजनेषु

भृण् अवकल्कने
लिङ्गण् चित्रीकरणे
वर्षण् अध्ययने
अञ्चण् विशेषणे

मुचण् प्रमोचने
अजण् प्रतियत्ने
मजण् विश्राणने
षट्, ष्टुण् भेदे

पृ. १७६

षट्ण् संपाते
यतण् निकारोपस्कारयोः
शब्दण् उपसर्गाद् भाषाविष्कारयोः
ष्वदण् आस्वादने
मुदण् संसर्गे

जसुण् नाशने
अमण् रोगे
चरण् असंशये
पूरण् आप्यायने
दलण् विदारणे
पश, पषण् बन्धने
पुषण् धारणे
घुषण् विशब्दने
भूष, तसुण् अछङ्कारे

पृ. १७७

जसण् ताडने
त्रसण् वारणे
वसण् स्नेहच्छेदावहरणेषु
ध्रसण् उत्क्षेपे
ग्रसण् ग्रहणे

लसण् शिल्पयोगे
अर्हण् पूजायाम्
मोक्षण् असने

लोकृ, तर्क, रघु, लघु, लोचृ,
विच्छ, भजु, वृजु, पिजु, लजु,

लुप्त, मनु, पट, पुट, लुट, घट,
 घट्ट, वृत्, पृथ, नद, वृध, गुन,
 धूप, कुप, चीव, दशु, कुशु, घसु,
 पिसु, कुसु, दसु, वर्ह, वृह, वल्ह,
 अहु, वहु, महुण् भासार्थाः

अथात्मनेपदिनः ।

युणि जुगुप्तायाम्

पृ. १७८

गृणि विज्ञाने
 वञ्चिण् प्रलम्भने
 मदिण् तृप्तियोगे
 विदिण् चेतनारूपाननिवासेषु
 मनिण् स्तम्भे
 बलि, भलिण् आमण्डने
 दिविण् प्रिकूजने
 लशिण् आलोचने
 कूटिण् अप्रमादे
 शठिण् श्लाघायाम्
 कूणिण् संकोचने
 तृणिण् पूरणे

भ्रणिण् आशायाम्
 चितिण् संवेदने
 वस्ति, गन्धिण् अर्द्धने
 शमिण् आलोचने
 पृ. १७९

गुरिण् उद्यमे
 ललिण् ईप्सायाम्
 दशिण् दशने
 अथादन्ताः ।

यशिण् पुनायाम्
 अङ्गण् लक्षणे
 सुख, दुःखण तत्क्रियायाम्
 रचण् प्रतिपत्ने
 सुचण् पैशून्ये
 मानण् पृथक्कर्षणि
 समानण् प्रीति-सेवनयोः
 कूटण् दाहे
 पट, वटण् ग्रन्थे
 खेटण् भक्षणे
 खोटण् क्षेपे
 पृ. १८०

दण्डण् दण्डनिपातने
 गणण् संख्याने
 पतण् गतौ वा
 घातण् गतिसुख-सेवनयोः
 कथण् वाक्यप्रबन्धे
 छेदण् द्वेधीकरणे
 गदण् गर्जे
 अन्धण् दृष्ट्युपघाते
 स्तनण् गर्जे
 ध्वनण् शब्दे
 स्तेनण् चौर्ये
 ऊनण् परिहाणे
 रूपण् रूपक्रियायाम्
 भामण् क्रोधे
 गोमण् उपलेपने
 सामण् सान्त्वने
 स्नोमण् श्लाघायाम्
 व्ययण् वित्तममुत्सर्गे
 सूत्रण् विमोचने
 मूत्रण् प्रस्रवणे
 पार, तीरण् कर्मसमाप्तौ

चित्रण् चित्रक्रिया-कदाचिद्दृष्टयोः
 वरण् ईप्सायाम्
 शारण् दौर्बल्ये
 कुमारण् क्रीडायाम्
 कलण् संख्यात-गात्योः
 शीलण् उपधारणे
 बेल, कालण् उपदेशे
 पल्पूलण् लवन-पवनयोः
 गवेपण् मार्गणे

पृ. १८१

मृषण् क्षान्तौ
 रसण् आस्वाद-स्नेहनयोः
 वासण् उपसेवायाम्
 निवासण् आच्छादने
 चहण् कलकने
 महण् पूजायाम्
 रहण् त्यागे
 स्पृहण् ईप्सायाम्
 रुक्षण् पारुष्ये
 मृगणि अन्वेषणे

अर्थणि उपयाचने

पदणि गतौ

संप्रामणि युद्धे

शूर, वीरणि विक्रान्तौ

सत्रणि संदानक्रियायाम्

स्पूलणि परिवृंहणे

गर्वणि माने

गृहणि ग्रहणे

कुहणि विस्मापने

पुनण् संपर्चने

श्रीण् द्रवीकरणे

पृ. १८२

प्रीण् तर्पणे

पूगण् कम्पने

पृगण् आवरणे

जृण् वयोहानौ

चीक, शीकण् आमर्षणे

भार्गण् अन्वेपणे

शृचण् सम्पर्चने

रिचण् वियोजने च

वचण् भाषणे

अर्चिण् पूजायाम्

वृजैण् वर्जने

मृजौण् शौचालङ्कारयोः

कटुण् शोके

कथ, अर्दिण् हिसायां

पृ. १८१

वदिण् भाषणे

छदण् अपवारणे

आङ्कः सदण् गतौ

मानण् पूजायाम्

तपिण् दाहे

अप्लुण् लम्भने

ईरण् क्षेपे

मृपिण् तितिक्षायाम्

शिपण् असर्वापयोगे

वृषण् प्रसहने

हिमुण् हिंसायाम्

गर्हण् विनिन्दने

पहण् मर्षणे

इति चुरादिगणः ।

अथ णिगन्तप्रक्रिया ।

पृ. १८४

जु गतौ

जुक् मिश्रणे

रि गतौ

शुंद श्रवणे

पृ. १८५

छां गतौ

पृ. १८९

क्त्रयि गव्दे

पृ. १९०

इक् स्मरणे

इण्क् गतौ

इति णिगन्तप्रक्रिया ।

अथ यङ्लुबन्तप्रक्रिया ।

पृ. २०४

स्पर्ध संवर्षे

पृ. २०५

गायु प्रतिष्ठाद्विप्साग्रन्थेषु

नायु याज्ञायाम्

दधि धारणे

गुदि हर्षे

कुर्दि, गुर्दि (खुर्दि), गुदि क्रीडायाम्

पृ. २०६

वृ वरणे

पृ. २०९

कु विक्षेपे

दैव् शोधने

दाव् खवने

पृ. २११

गृह ग्रहणे

ग्रह उपादाने

पृ. २१२

प्रच्छ झीप्तायाम्

हय गतौ

हयं गति-कान्त्योः

पृ. २१३

तूर्वी, यूर्वी, दूर्वी, धूर्वी हिंसायाम्

इति यङ्लुबन्तप्रक्रिया ।

अथ कण्ठवादिगणः ।

श्रु. २२३

कण्ठूग् गात्रविवर्णे
महीङ् पूनायाम्
वल्गु पूना-माभुर्ययोः
असु, असू उपतापे च
छेद्, छोद् धौत्ये दीप्तौ
शस्, शस्, शग् ईर्ष्यार्पाः
उपस् प्रभातीभावे
वेद् धौत्ये स्वप्ने च
मेवा आशुग्रहणे
कुपुम् क्षेपे
मगध परिवेष्टने
नीच दास्ये
तन्तस्, पम्पस् दुःखे
सुम्ब, दुःख तत्क्रियायाम्
सपर पूनायाम्
अरर आराकर्षणि
मिपन् चिकित्सायाम्
मिष्णन् उपसेवायाम्
इपुश् शरधारणे

घाण्, वण् गतौ
चुरण् चौथे
तुरण् त्वरायाम्
मुरण् धारणे पोषणे च
गद्गद् बाक्मस्तले
एळा, केळा, खेळा विळासं
छिद् अरूपकुत्सनयोः
छाद् नीवने
हणीद् लज्जा-रोपयोः
रेखा श्लाघासादनयोः

श्रु. २२४

द्रवस् परिताप-परिचरणयोः
तिरस् अन्तर्धौ
अगद् नीरोगत्वं
उरस् बढापे
तण् गतौ
पयस् प्रसृतौ
सम्भूयस् प्रभूतभावे
अम्बर, सम्भर सम्भरणे
इति कण्ठवादिगणः ।
समाप्तोऽयं धातुपाठः

॥ अहम् ॥

धर्मदीपिकाया उत्तरार्धस्य सूत्रानुक्रमणिका ।

अ	अ.	पा.	सू.	पृ.
अकलाद्यपान्ते पाठे वा	१	२	१०	६
अकट्टघिनोश्च गजेः	१	४	१०	७०
अग्निचित्या	१	९	३७	२७२
अवन्वयबलच्यनेर्वा	१	४	२	३९
अघोषे शिटः	१	४	४९	१८
अङ्गाद् निरसने णिङ्	१	३	३८	२१९
अङ्गे हिह्नो हो घः पूर्वात्	१	४	३४	१३४
अच्	१	९	४९	२७८
अचि	१	३	१९	२७८
अचित्ते टक्	१	९	८३	२८३
अजातेः शीले	१	९	१९४	२९४
अट्यर्त्तिसूत्रिमूत्रिसुच्यशूर्णोः	१	३	१०	१९८
अह् धातोरादिर्द्यस्तन्यां चामाडा	१	४	२९	७
अणिगि प्राणिकर्तृकानाप्याणिगः	१	३	१०७	२४२
अतः	१	४	८२	१७९
अतः प्रत्ययाङ्कुक्	१	४	८९	९

	अ.	पा.	सु.	पृ.	
अनः शित्युत्	१	४	२	८९	६८
अदश्वाद्	१	४	४	९०	८४
अदुरुपसर्गान्तरो णहिनुमीनानेः	१	२	३	७७	९
अदोऽनन्नात्	१	९	१	१९०	२९३
अद्यननी	१	९	२	४	११, २९३
अद्यतन्यां वा त्वात्मने	१	४	४	२२	२७
अद्यर्थाच्चाधारे	१	९	१	१२	२२७
अधीष्टौ	१	९	४	३२	२६६
अनद्	१	९	३	१२४	३८४
अनतोऽन्तोऽदात्मने	१	४	२	११४	१३
अनद्यतने श्वस्तनी	१	९	३	९	९
अनद्यतने ह्यस्तनी	१	९	२	७	६
अनातो नश्चान्त ऋदाद्यशौ-					
संयोगस्य	१	४	१	६९	३२
अनादेशादेरेक्यजनमध्येऽतः	१	४	१	२४	२८
अनुनासिके च च्छ्वः शृट्	१	४	१	१०८	१९४
अनुपसर्गाः क्षीवोलाघ-कृश-परिकृश-					
फुलोत्फुल्लसंफुल्लाः	१	४	२	८०	३१०
अनोः कर्मण्यसवि	१	३	३	८१	२३७

	अ.	पा.	सु	पृ.
अनोर्जनेर्हः	१	१	१६८	२०६
अन्तो नो लुक्	१	२	९४	९१
अन्यथैवंकपमित्थमः कुगोऽन-				
र्थकात्	१	४	१०	३९०
अन्वाङ्परेः	१	३	३४	२२९
अपस्किरः	१	३	३०	२२८
अभिभ्याप्तौ भावेऽननिन्	१	३	९०	३७६
अमाव्ययात् कयन् च	१	४	२३	२१४
अमोऽकन्यमिचमः	१	२	२६	१८८
अयदि स्तृत्यर्थे भविष्यन्ती	१	२	९	२५४
अयि रः	१	१	६	१०३
अतिरीन्धीन्नीकन्नुयिस्माय्यातां				
पुः	१	२	२१	१७५
अर्हे तृच्	१	४	३७	२७८
अर्होऽच्	१	१	९१	२८४
अवहसासंस्तोः	१	१	६३	२८०
अवात् तृस्तृभ्याम्	१	३	१३३	३८६
अविति वा	१	१	७५	७५
अवित्परोक्षासेद्वहोरेः	१	१	२३	११७
अविवक्षिते	१	२	१४	२५५

	अ.	पा.	सू.	पृ.
अव्याप्यस्य मुचेर्मौग् वा	। ४ । १ ।	१९ ।	१९६	
अशवि ते वा	। ३ । ४ ।	४ ।	४४	
अशित्यस्सन्णकच्णकानटि	। ४ । ३ ।	७७ ।	२२	
अश्रद्धाऽमर्पेऽन्यत्रापि	। ५ । ४ ।	१५ ।	२६२	
असमानलोपे मन्त्रल्लुनुनि डे	। ४ । १ ।	६३ ।	१७१	
अपरूपोऽपभादे वोत्सर्गः प्राक्				
क्तेः	। ५ । १ ।	१६ ।	२७७	
अस् च छौल्ये	। ४ । ३ ।	११५ ।	२२०	
अस्तेः सि हस्त्विति	। ४ । ३ ।	७३ ।	९८	
अस्यादेराः परोक्षायाम्	। ४ । १ ।	६८ ।	२४	
असंयोगादोः	। ४ । २ ।	८६ ।	६९	

आ

(४६३)

	अ.	वा.	सू.	पू.
आतो डोऽह्वावामः	१	५	१	७९
आतो णव औः	१	४	२	१२०
आत् सन्ध्यक्षरस्य	१	४	२	१
आदिन	१	४	४	७१
आधाराच्चोपमानादाचारे	१	३	४	२४
आधारात्	१	९	१	१३७
आधारात्	१	९	४	६८
आमः कृग	१	३	३	७९
आयुषादिभ्यो धृगोऽदण्डावेः	१	९	१	९४
आरम्भे	१	९	१	१०
आशिपि तुह्योस्तातद्ध	१	४	२	११९
आशिपि नाथः	१	३	३	३९
आशिपि हन	१	९	१	८०
आशिपीण	१	४	३	१०७
आशिप्यङ्गन्	१	९	१	७०
आशिप्याशीः—पञ्चम्यौ	१	९	१	३८
आशीः कयात् कयास्ताम्	१	५	३	३३
क्यासुम्—	१	५	३	३३
आसुयुवपिरपिष्टपित्रपिडिपिदिमिचम्या-	१	९	१	२०
नमः	१	९	१	२०

	अ.	पा.	सू.	पृ.
अन्याप्यस्य मुचेर्मोङ् वा	। ४ । १ ।	१९ ।	१९६	
अशवि ते वा	। ३ । ४ ।	४ ।	४४	
अशित्यस्सन्णकच्चणकानटि	। ४ । ३ ।	७७ ।	९२	
अश्रद्धाऽमर्षेऽन्यत्रापि	। ५ । ४ ।	१५ ।	२६२	
असमानलोपे मन्वल्लुचुनि डे	। ४ । १ ।	६३ ।	१७१	
अमरूपोऽपवादे वोत्सर्गः प्राक्				
क्तेः	। ५ । १ ।	१६ ।	२७७	
अस् च छौल्ये	। ४ । ३ ।	११५ ।	२२०	
अस्तेः सि हस्त्वेति	। ४ । ३ ।	७३ ।	९८	
अस्यादेराः परोक्षायाम्	। ४ । १ ।	६८ ।	२४	
असंयोगादोः	। ४ । २ ।	८६ ।	६९	

आ

आङः शीले	। ५ । १ ।	९६ ।	५८५	
आङो ज्योतिरुद्गमे	। ३ । ३ ।	५२ ।	२३३	
आङो यमहनः स्वेऽङ्गे च'	। ३ । ३ ।	८६ ।	२३८	
आङो युद्धे	। ५ । ३ ।	४३ ।	३७३	
आ च हौ	। ४ । २ ।	१०१ ।	१०८	
आतामाते आयामाद्ये आदिः	। ४ । २ ।	१२१ ।	१२	
आ तुमोऽस्यादिः कृत्	। ५ । १ ।	१ ।	२६९	

	अ.	पा.	सू.	पृ.
आतो ङोऽङ्गावामः	१	१	७६	२८२
आतो णव औः	१	२	१२०	१४
आत् सन्ध्यक्षरस्य	१	२	१	२६
आदिन.	१	४	७१	३१३
आधाराच्चोपमानादाचारे	१	३	२४	२१६
आधारात्	१	१	१३७	२९१
आधारात्	१	१	६८	३९५
आमः कृगः	१	३	७५	२३६
आयुषादिभ्यो धृगोऽदण्डावेः	१	१	९४	२८५
आरम्भे	१	१	१०	२७६
आशिपि तुल्योस्तातङ्	१	२	११९	५
आशिपि।नायः	१	३	३६	२२९
आशिपि।हनः	१	१	८०	२८३
आशिपीणः	१	३	१०७	८७
आशिप्यङ्	१	१	७०	२८१
आशिप्याशीः—पञ्चम्यौ	१	१	३८	८
आशीः कयात् कयास्ताम्	१	३	१३	८
क्यासुसु—	१	३	१३	८
आसुयुवपिरपिठपित्रपिडिपिदिभिचम्या-				
नमः				

	अ.	पा.	सु.	पृ.
आस्यदि-मन्-यजः क्यप्	। ५ । ३ ।	६७ । ३७८		
आहावो निपानम्	। ५ । ३ ।	४४ । ३७६		
इ				
इकिस्तिष् स्वरूपार्थे	। ५ । ३ ।	१३८ । ३८७		
इको वा	। ४ । ३ ।	१६ । ८६		
इक्षितः कर्तारि	। ३ । ३ ।	२२ । २२६		
इक्षितो व्यञ्जनाद्यन्तात्	। ५ । २ ।	४४ । ३०१		
इङोऽपादाने तु टिद् वा	। ५ । ३ ।	१९ । ३६८		
इच्छार्थे सप्तमी-पञ्चम्यौ	। ५ । ४ ।	२७ । २६४		
इट इति	। ४ । ३ ।	७१ । १८		
इट् सिनाशिपोरात्मने	। ४ । ४ ।	३६ । १३३		
इडेत् प्रुति चातो लुक्	। ४ । ३ ।	९४ । १४		
इणः	। २ । १ ।	५१ । ८७		
इणिकोर्गा	। ४ । ४ ।	२३ । ८७		
इन्ध्यसंयोगात् परोक्ष किद्वत्	। ४ । ३ ।	२१ । ३२		
इरम्मदः	। ५ । १ ।	१२७ । २९०		
इर्दस्त्रिः	। ४ । २ ।	९८ । ९१		
इश्च स्यादः	। ४ । ३ ।	४१ । ६०		
इपोऽनिच्छायाम्	। ५ । ३ ।	११२ । ३८१		
इसासः शासोऽव्यञ्जने	। ४ । ४ ।	११८ । ९४		

ई

इंगितः	अ.	पा.	सू.	पृ.
ई च गणः	१	३	१	२९
ईर्यञ्जनेऽयपि	१	४	१	३७
ईशीङः सेध्वेस्वध्वमोः	१	४	३	९७
	१	४	४	८७

उ

उत और्विति व्यञ्जनेऽद्वेः	१	४	३	१	९९	८८
उति शवर्हाद्भ्यः कर्तौ						
मावारम्भे	१	४	३	१	२४	३०४
उत्स्वराद् युजेरयत्तत्पाने	१	३	३	१	२६	२२७
उदः पचिपतिपदिमदेः	१	५	२	१	२९	२९९
उदङ्कोऽतोये	१	५	३	१	३५	३८७
उदितः स्वरान्नोऽन्तः	१	४	४	१	९८	२८
उदोऽन्वर्ध्वे	१	३	३	१	६२	२३४
उपपीड—रुध—कर्पस्तप्तम्याः	१	५	४	१	७५	३९७
उपसर्गास्यायौ	१	२	३	१	१००	६४
उपसर्गति सुगुप्तसोस्तुस्तुभोऽप्यप्य-						
द्वित्वे	१	२	३	१	३९	१३१
उपसर्गादस्योहो वा	१	३	३	१	३५	२२७
उपसर्गादातः	१	५	३	१	११०	३८७

	अ.	पा.	सू.	पृ.
उपसर्गादातो ङोऽयः	१	५ । १ ।	५६ ।	२७९
उपसर्गाद् दः किः	१	५ । ३ ।	८७ ।	३७६
उपात्	१	३ । १३ ।	५८ ।	२३४
उपात् किरौ छत्रे	१	५ । ४ ।	७२ ।	३९६
उपात् स्थः	१	३ । ३ ।	८३ ।	२३८
उपान्त्यस्यासमानलोपिशास्त्र-				
दितो डे	१	४ । २ ।	३५ ।	१७०
उपान्त्ये	१	४ । ३ ।	३४ ।	१९३
उवर्णात्	१	४ । ४ ।	९८ ।	३११
उवर्णादावश्यके	१	५ । १ ।	१९ ।	२६९
उभोः	१	४ । ३ ।	२ ।	५६

ऊ

ऊद् दुपो गौ	१	४ । २ ।	४० ।	१८६
ऊर्वात् पृःशुपः	१	५ । ४ ।	७० ।	३९५
ऊर्वादिभ्यः कर्तुः	१	५ । १ ।	३३६ ।	२९१

क

कतः	१	४ । ४ ।	७९ ।	२२
कतः स्वरे वा	१	४ । ३ ।	४३ ।	९५
कतोऽत्	१	४ । १ ।	३८ ।	२२

(४६७)

अ.	पा.	सू.	पृ.
१	४	३	१०९
१	४	२	३७
१	५	१	४१
१	४	१	१७
१	४	१	९९
१	२	३	९९
१	४	२	६८
१	४	३	७
१	५	१	१७
१	४	४	५७
१	४	४	८०
१	४	४	४८
१	४	४	२०
१	४	२	७६

五

ऋतां किङ्तीर्
 ऋदिच्छित्तम्भुचूचूचूचूचू-
 ग्लुचूचूचूचू वा
 । ४ । ४ । ११६ । २५
 । ३ । ४ । ६६ । ३३

लृ	अ.	पा.	सु.	पु.
लृद्धिद्युतादिपुण्यादेः परस्मै	१	३	४	६४

ए

एकद्विवद्वृष्टु	१	३	३	१८	३
एकधातौ कर्मक्रिययैकाकर्म- क्रिये	१	४	४	८६	२४९
एकस्वरादनुस्वारेतः	१	४	४	९६	१४
एताः शितः	१	३	३	१०	७
एत्यस्तेर्वृद्धिः	१	४	४	३०	८६
एषामीर्व्यञ्जनेऽऽः	१	४	२	९७	१०८
एष्यत्यवधौ देशस्यार्वाङ्भागे	१	५	४	६	२५९

ओ

ओनोऽप्सरसः	१	३	४	२८	२१७
ओतः श्ये	१	४	२	१०३	११५
ओन्त्यादुर्	१	४	४	११७	१०९

क

करोवनूननैनुपुत्तस्त्र्यम्भः	१	४	२	२५	१८८
कण्द्वादेश्चतुर्थः	१	४	१	९	२२४
कयमि स्तमी च वा	१	५	४	१३	२६१

	अ.	पा.	सु.	शु.
कदाकध्योर्नवा	। ५ । ३ ।	८ ।	२५७	
कर्मेणिङ्	। ३ । ४ ।	२ ।	६४	
करणक्रियया कचित्	। ३ । ४ ।	९४ ।	२५१	
करणाद यनो मृते	। ५ । १ ।	१५८ ।	२९५	
कतणावारे	। ५ । ३ ।	१२९ ।	३८५	
करणेभ्यः	। ५ । ४ ।	६४ ।	३९४	
कर्तरि	। ५ । १ ।	३ ।	२७५	
कर्तर्यनङ्म्यः शब्	। ३ । ४ ।	७१ ।	३	
कर्तुः शिबन् गृह्मवलीबहोटात्				
तुङित्	। ३ । ४ ।	२५ ।	२१६	
कर्तुः कश्	। ५ । १ ।	११७ ।	२८९	
कर्तुर्नीय-कृत्पाट् नश्-बहः	। ५ । ४ ।	६९ ।	३९५	
कर्तृणिन्	। ५ । १ ।	१५३ ।	२९४	
कर्तृस्वामूर्ताऽऽप्यात्	। ३ । ३ ।	४० ।	२३०	
कर्मेणोऽण्	। ५ । १ ।	७२ ।	२८२	
कर्मेणोऽण्	। ५ । ३ ।	१४ ।	३६८	
कर्मेण्यन्यये	। ५ । १ ।	१६५ ।	२९५	
कपेः कृच्छ्र-गहने	। ४ । ४ ।	६७ ।	३१२	
कष्टकस्तृच्छ्रसगहनाय ।				
पापे क्रमणे	। ३ । ४ ।	३१ ।	२१८	

	अ.	पा.	सु.	पृ.	
कामोक्तावकचिति	१	५	४	२६	२६४
कारणम्	१	५	३	१२७	३८४
कालस्यानहोरात्राणाम्	१	५	४	७	२००
कालेन तृप्यस्व क्रियान्तरे	१	५	४	८२	३९९
किंविद्यास्त्यर्थयोर्भविष्यन्ती	१	५	४	१६	२६२
किंवृत्ते लिप्सायाम्	१	५	३	९	२५७
किंवृत्ते सप्तमीभविष्यन्त्यौ	१	५	४	१४	२६२
कुक्ष्यात्मोदराद् भृगः स्त्रिः	१	५	१	९०	२८४
कुटादेर्द्विद्वद्भिगत्	१	४	३	१७	१४६
कुप्यभिद्योध्यसिध्यतिप्य-					
पुप्ययुःयाज्यसूर्य नाम्नि	१	५	१	३९	२७२
कुमारशीर्षाणिन्	१	५	१	८२	२८३
कुपितब्जेर्व्याप्ये वा परस्मै च	१	३	४	७४	११७
कूलादुदुनोद्वहः	१	५	१	१२२	२९०
कूलाश्रकरीपात् कपः	१	५	१	११०	२८८
कृग ग्नत् करणे	१	५	१	१२९	२९७
कृगः श च वा	१	५	३	१००	३७८
कृगः सुपृण्यपापकर्ममन्त्रपदात्	१	५	१	१६२	२९५
कृगस्तनादेरुः	१	३	४	८३	६८
कृगो यि च	१	४	२	८८	६८

अ. पा. सू. ४.

रुगोऽन्ययेनानिष्टोक्तौ क्त्वा-
णमौ

। ९ । ४ । ८४ । ४००

कृतचूननृतचट्टुदोऽसिचः
सादेवा

। ४ । ४ । ९० । ११४

कृतास्मरणातिनिहने परोक्षा

। ९ । २ । ११ । २९४

कुरः श्वस्तन्याम्

। ३ । ३ । ४६ । ८०

कृष्टपिष्टनिशंसिगुहिदुहि-
नपो वा

। ९ । १ । ४२ । २७३

क्त-क्तवतु

। ९ । १ । १७४ । ३०६

क्तेटो गुरोर्ब्यञ्जननात्

। ९ । ३ । १०६ । ३७९

कयः शिति

। ३ । ४ । ७० । २४३

क्यङ्पो नवा

। ३ । ३ । ४३ । २३१

क्यनि

। ४ । ३ । ११२ । २१९

क्ययडाशीये

। ४ । ३ । १० । २२

कमो दीर्यः परम्भे

। ४ । २ । १०९ । ४८

कमोऽनुपसर्गात्

। ३ । ३ । ४७ । २३२

कळयः कळार्थे

। ४ । ३ । ९१ । २७१

कळ्यादेः

। ३ । ४ । ७९ । १९९

कळ्यात्-कळ्याद् वाचा-

। ९ । १ । १९१ । २९३

क्रियापौ घातुः

। ३ । ३ । ३ । १

	अ.	पा.	सु.	पृ.
क्रियाव्यतिहारेऽतिहिंसा-	१	३	१६	२२६
क्रीडोऽंकुर्नने	१	३	३३	२२८
कुत्संपदादिभ्यः क्विप्	१	५	११४	३८१
कलीबे क्तः	१	५	१२३	३८३
कृषितं	१	५	१७१	२९६
क्विप्	१	५	१४८	२९३

ख

खनो हठरेकेरुवकवं च	१	५	१३७	३८७
खित्यनव्ययारूपो मोन्तः~	१	३	१११	२८९
खणम् चाभीक्ष्ण्ये	१	५	४८	३९०
ख्याते दृश्ये	१	५	८	२५४

ग

गत्यर्थाकर्मकपित्रमुनेः	१	५	११	२७७
गत्यर्थात् कुटिले	१	३	११	१९८
गन्धनावक्षेपसेवासाहसप्रति-	१	३	७६	२३६
गमहनजनखनघसः स्वरेऽ-	१	४	४४	५४
गमिषद्यमश्चटः	१	४	१०३	४८
गमेः क्षान्तौ	१	३	५५	२३३
गमोऽनात्मने	१	४	५१	४९

	अ.	पा.	सु.	शु.
गस्थकः	१	१	१६	२८१
गहोर्जः	४	१	४०	१७
गात्रपुरुषात् स्नः	५	४	५९	३९३
गापापचो यावे	५	३	९५	३७७
गापास्यासादामाहाकः	४	३	९६	१४
गाः परोक्षायाम्	४	४	२६	९९
गायोऽनुपसर्गात् टक्	५	१	७४	२८२
गुणोऽरेदोत्	३	३	२	३
गुपौधूपविच्छिपणिपनेरायः	३	४	१	४४
गुप्तिनो गहर्क्षान्तौ सन्	३	४	५	१९५
गुरुनाभ्यावेरनृच्छूर्णाः	३	४	४८	३०
गृह्णोऽपरोक्षायाम् दीर्घः	४	४	३४	१६१
गृह्णसद्वरजपत्रमदशदहः—	३	४	१२	१९९
गृहे महः	५	१	५५	२७९
गोत्रसंवरवहननयनत्वञ्ज—	५	३	१३१	३८५
गोहः स्वरे	४	२	४२	७२
महगृहश्च सनः	४	४	५९	१९२
महमधभस्त्रमच्छः	४	१	८४	१३८
महादिम्यो निन्	५	१	५३	२७९
गृहा—हा—चपः	५	३	११८	३८२

	अ.	पा.	सू.	पृ.
चित्रे	१	५	४	१९ । २३६
चिस्फुरोर्नवा	१	४	२	१२ । १८६
चुरादिभ्यो णिच्	१	३	४	१७ । १६९
चैः किरा	१	४	१	३६ । १
चैठार्थात् कनोपेः	१	५	४	५८ । ३९२
चक्षुषे कर्वाप्याट् भूरुगः	१	५	३	१४० । ३८८
चक्षुषे-भुशदेः स्तोः	१	३	४	२९ । २१७

छ

छाशोर्वा	१	४	४	१२ । ३११
----------	---	---	---	----------

ज

जागुः किति	१	४	३	६ । ९३
जागुपसमिन्धेर्नवा	१	३	४	८९ । ९३
जाज्ञानोऽभ्यादौ	१	४	२	१०४ । १२७
जागुयदपदायदौ सप्तमी	१	५	४	१७ । २६२
जायात्तेदिचिन्हवति	१	५	१	८४ । २८४
जिघ्रसेरिः	१	४	२	३८ । १८५
जिघ्रिभ्यो हटिभृज्जङ्गले	१	५	१	४३ । २७३
जभ्रमवयत्रसत्रणस्यमस्वन-	१	४	१	२६ । ८१
जपोऽनृः	१	५	१	१७३ । २९७

	अ.	पा.	सू.	पृ.
जेर्गिः सन्परोक्षयोः	। ४ । १ ।	३५ ।	२० ।	
ज्याव्यधः क्ङिति	। ४ । १ ।	८१ ।	११३ ।	
ज्याव्येव्यधिन्यचिन्त्यधेरिः	। ४ । १ ।	७१ ।	७४ ।	
ज्वल-ह्रस्व-स्रल-ग्ल-स्ना-वनू-	। ४ । २ ।	३२ ।	१८९ ।	

ज

जिह्ममोर्वा	। ४ । ४ ।	१०६ ।	२४८ ।	
जिन् ते षदस्तलुक् च	। ३ । ४ ।	६६ ।	१२६ ।	
जिणवि धन्	। ४ । ३ ।	१०१ ।	९७ ।	
जिगिति	। ४ । ३ ।	५० ।	२९ ।	
जिगिति वात्	। ४ । ३ ।	१०० ।	१८६ ।	

ट

दूषेद्याशाच्छामो वा	। ५ । ३ ।	६७ ।	१७ ।	
दूषेक्षेर्वा	। ३ । ४ ।	५९ ।	२५ ।	
दिवतोऽयुः	। ५ । ३ ।	८३ ।	३७५ ।	

ण	अ.	पा.	सू.	५.	
णावज्ञाने गमुः	१	४	१	२४	१९०
णिन् बहुलं नाम्नः कृमादिषु	१	३	४	४२	२२०
णिन् चावश्यकाम्पयै	१	९	४	२६	२७८
णिनेत्स्यामश्नन्धृष्टवन्देनः	१	९	३	११३	३८०
णिन्निद्रुक्षुक्मः कर्तारि ङः	१	३	४	९८	२१
णिस्तुक्रुपात्मनेपदाकर्मकात्	१	३	४	९२	२५१
णैरनिटि	१	४	३	८३	१७०
णौ श्रीमीढः	१	४	२	१०	१८६
णौ ङसनि	१	४	१	८८	१८७
णौ दान्तगान्तपूर्णदस्तस्मिन्-					
चञ्जङ्गसम्	१	४	४	७८	३१४
णौ मृगरमणे	१	४	२	९१	१८९

त

तत्र षमु-कानौ तद्वत्	१	९	२	२	२६७
तत्साप्यानाप्यात् कर्मभावे-	१	३	३	२१	२४३
तनः क्ये	१	४	२	६३	२४६
तन्म्यवीण्धसावः	१	९	१	४४	२८१
तन्म्यो वा तपासि न्नोद्य	१	४	३	४८	२५७
तरसः तयन्	१	३	१	३६	२१९

	अ.	पा.	सू.	पृ.
जेर्गिः सन्परोक्षयोः	। ४ । १ ।	३५ ।	२० ।	
ज्याव्यघः किङ्कति	। ४ । १ ।	८१ ।	११३ ।	
ज्याव्येव्यधिव्यचिन्त्यधेरिः	। ४ । १ ।	७१ ।	७४ ।	
ज्वल-ह्रवल-सल-गला-स्ना-वनू-	। ४ । २ ।	३२ ।	१८९ ।	

ज

जिह्ममोर्वा	। ४ । ४ ।	१०६ ।	२४८ ।	
जिच् ते पदस्तलुक् च	। ३ । ४ ।	६६ ।	१२६ ।	
जिणवि धन्	। ४ । ३ ।	१०१ ।	९७ ।	
जिगिति	। ४ । ३ ।	१० ।	२९ ।	
जिगिति घात्	। ४ । ३ ।	१०० ।	१८६ ।	

ट

ट्रुक्वाशाच्छासो वा	। ५ । ३ ।	६७ ।	१७ ।	
ट्रुक्श्वेर्वा	। ३ । ४ ।	५९ ।	२५ ।	
ट्रिगतोऽयुः	। ५ । ३ ।	८३ ।	३७५ ।	

ड

डाचुलोहिनादिभ्यः पित्	। ३ । ४ ।	३० ।	२१७ ।	
डीयश्च्यैदितः क्तयोः	। ४ । ४ ।	६१ ।	३११ ।	
डितस्त्रिमक् तत्कृतम्	। ४ । ३ ।	८४ ।	३७५ ।	
णरु-तृचौ	। ५ । १ ।	८८ ।	२७७ ।	

प	अ.	पा.	सू.	रु.
णावज्ञाने गनुः	१	४	१	२४ । १९०
णिन् बहुलं नाम्नः कृमादिपु	१	३	४	४२ । २२०
णिन् चावश्यकावमर्ष्ये	१	५	४	२६ । २७८
णिनेत्यासथ्रन्यवद्वन्द्वेनः	१	५	३	१११ । ३८०
णिन्निद्रुलुसमः कर्तारि ङः	१	३	४	५८ । २१
णिस्तुष्टवात्मनेपदाकर्पकात्	१	३	४	९२ । २३१
णेरनिटि	१	४	३	८३ । १७०
णौ कीनीङः	१	४	२	१० । १८६
णौ इत्तनि	१	४	१	८८ । १८७
णौ दान्तरान्तपूर्णदक्षस्तद-				
चञ्चत्तन्	१	४	४	७४ । ३१४
णौ गृह्णमणे	१	४	२	५१ । १८९

त

तत्र कमु—कानौ वदत्	१	५	२	२ । २६७
तत्ताप्यानाप्यात् कर्ममावे-	१	३	३	२१ । २४३
तनः क्यं	१	४	२	६३ । २४६
तनन्यभीण्धसतः	१	५	१	६४ । २८१
तन्म्यो वा तथासि न्योथ	१	४	३	६८ । २५७
तरमः तपन्	१	३	४	३६ । २१९

	अ.	पा.	सू.	पृ.
तपेः कर्त्तुतापे च	४१	३ । ४ ।	९१ ।	२४७
तपेस्तपःकर्मकात्	४१	३ । ४ ।	८५ ।	२५२
तव्यानीयौ	४१	५ । १ ।	२७ ।	२७१
तिक्कृतौ नाग्नि	४१	५ । १ ।	६१ ।	२८२
ति चोपान्त्यातोऽनोदु	४१	४ । १ ।	५४ ।	१९९
तिर्यचापवर्गे	४१	५ । ४ ।	८५ ।	४००
तिर्वा षिवः	४१	४ । १ ।	४३ ।	५१
तिर्वा णवः परम्यै	४१	४ । २ ।	११७ ।	९५
तिष्ठतेः	४१	४ । २ ।	३९ ।	१८५
तुदादेः शः	४१	३ । ४ ।	८१ ।	१३७
तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सन	४१	३ । ४ ।	२१ ।	१९१
तृपिधृपिस्वपो नजिड्	४१	५ । २ ।	८० ।	३०५
तृहः श्वादीत्	४१	४ । ३ ।	६२ ।	१५५
तत्रपकृष्टमनाम्	४१	४ । १ ।	२५ ।	२५
ते कृत्याः	४१	५ । १ ।	४७ ।	२७४
त्यदाद्यन्यसमानादुपमानाद्-	४१	५ । १ ।	१५२ ।	२९४
ग्रसि-गृधि-घृषि-क्षिपः कतुः	४१	५ । २ ।	३२ ।	२९९
ग्रीणि ग्रीण्यन्ययुष्मदस्मदि	४१	३ । ३ ।	१७ ।	२

ध

ये वा

४१ । ४ । १ । २९ । १३३

द

	अ.	पा.	सू.	पृ.
देत्	४	४	१०	३११
दम्भः	४	१	२८	१३६
दम्भो धिप् धीप्	४	१	१८	१९४
दयायास्कासः	३	४	४७	६६
दरित्रोऽद्यतन्यां वा	४	३	७६	९२
दश्चाङः	५	१	७८	२८३
दंशसब्जः शवि	४	२	४९	३७
दंशेस्तृतीयया	५	४	७३	२९६
दागोऽत्वात्यप्रसारविकाशे	३	३	५३	२३३
दा-धे-सि-शद-सदोरुः	५	२	३६	३००
दिद्युद्-दद्वजगज्जुहूवाक्प्राद्-	५	२	८३	२०५
दिवादेः श्यः	३	४	७२	११४
दीपजनबुधिपूरिताधिप्यायो वा	३	४	६७	६६
दीप् दीङः किङ्कति स्वरे	४	३	९३	१२५
दीप्तिज्ञानयत्नविमत्युपसंभा-	३	३	७८	२३७
दीर्घमवोऽन्त्यम्	४	१	१०३	१६३
दीर्घश्चिक्चयङ्यक्क्येषु च	४	३	१०८	२०
दुगोरु च	४	२	७७	३०९
दुहदिहलिहगुहोदन्त्यात्मने वा				
सकः	४	३	७४	७३

	अ.	पा.	सू.	पृ.
दुहेर्दुवः	१	५	१	१४५ । २९३
दुःस्वीपतःकृत्स्नकृच्छ्रार्थात्सल्ल	५	३	१	१३९ । ३८७
दृति-नाथात् पशाविः	१	५	१	९७ । २८५
दष्टगस्तुजुपैतिशासः	१	५	१	४० । २७३
दृशः क्वनिप्	१	५	१	१६६ । २९६
देर्दिगिः परोक्षायाम्	१	४	१	३२ । ५९
देव-वातादायः	१	५	१	९९ । २८६
देवार्चामैत्रीसंगमपथिकर्तृकम-				
न्त्रकरणे स्थः	१	३	३	६० । २३४
द्युतेरिः	१	४	१	४१ । ७७
द्युद्भ्योऽद्यतन्याम्	१	३	३	४४ । ७८
द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वा	१	४	१	४२ । ७
द्वितीयया	१	५	४	७८ । ३९८
द्वितीयायाः काम्यः	१	३	४	२२ । २१४
द्वित्वे हवः	१	४	१	८७ । ७५
द्विर्धातुः, परोक्षार्थे प्राक् तु स्वरे				
स्वरविधेः	१	४	१	१ । ७
द्रव्युक्तनक्षपञ्चतः	१	४	२	९३ । ९१
द्रव्युक्तोपान्त्यस्य शिति स्वरे	१	४	३	१४ । २०४

घ	अ.	पा.	तू.	पू.
धनुर्दण्डत्सकलाङ्गलाङ्कुशार्थिय-				
द्विशक्तिनो गरपट्टाद् ग्रहः	१	५	१	१
भागः	१	५	१	१
भागस्तपोश्च	१	४	४	१
धातोः ऋण्वादेर्यक्	१	२	१	१
धातोरेकस्वरादाम् परोक्षयाः	१	३	४	१
कुम्भस्ति चानु तदन्तम्	३	४	४	१
धातोः सम्बन्धे प्रत्ययाः	१	५	४	४
धाट्यापाय्यनानाय्यनिकाट्य-				
मृगगानहविर्मिवासे	१	५	१	१
धागीडोऽकृच्छ्रेऽतृश	१	५	१	१
धारैर्धर् व	१	५	१	१
धुह्रस्वाद्युगनिटस्तथोः	१	४	३	१
धूगौदितः	१	४	३	१
धूग्प्रीगोर्नः	१	४	४	१
धूग्मुस्तोः परस्मै	१	४	२	१
धूपशतः प्रगल्भे	१	४	४	१

	अ.	पा.	सु.	पृ.	
न कवतेर्यङः	१	४	१	४७	१९८
नेगरादगजे	१	५	१	८७	२८४
न गृणाशुभरुचः	१	३	४	१३	२००
नम्रपलितप्रियान्धस्थूलसुमगाढ्य-					
तदन्ताच्छयधेऽच्चेर्भुवः खिण्णु-					
खुकञौ	१	५	१	१२८	२९७
न जनवधः	१	४	३	५४	१२७
नञोऽनिः शापे	१	५	३	११७	३८२
न ङीङ्शीङ्पूङ्बुपिङिदिस्विदि-					
मिदः	१	४	३	२७	३०६
न णिङ्-यसूद्-दीप-दीक्षः	१	५	२	४५	३०१
न दिस्थोः	१	४	३	६१	१०३
ननौ पृष्टोक्तौ सद्भत्	१	५	२	१७	२५६
नन्यादिभ्योऽनः	१	५	१	५२	२७९
नन्वोर्वा	१	५	२	१८	२५६
न प्रादिरप्रत्ययः	१	३	३	४	१
नमोवरिवश्चित्रञोऽर्वासेवाऽऽश्रये ।	३	४	३	३७	२१९
न वयो य्	१	४	१	७३	७४
नवा क्वण-यम-हस-स्वनः	१	५	३	४८	३७४
नवा परोक्षायाम्	१	४	४	५	१०२

	अ.	पा.	सु.	४
नवा भावारम्भे	१	४	४	७२
न वृद्धिश्चाविति किञ्छोपे	१	४	३	११
न वृद्धयः	१	४	४	९९
न शसददिवादिगुणिन	१	४	१	३०
नशः शः	१	२	३	७८
नशेर्नेश् वाऽङि	१	४	३	१०२
नशो धुटि	१	४	४	१०९
न शिवनागृशसक्षणह्म्येदितः	१	४	३	४९
नाडीघटीखरीमुष्टिनासिकावाताद्				
घमश्च	१	९	१	१२०
नानघननः प्रक्न्वासत्त्योः	१	९	४	९
नामिनोऽकटिहलेः	१	४	३	९१
नामिनो गुणोऽक्किति	१	४	३	१
नाम्ना प्रहादिशः	१	९	४	८३
नाम्नि प्रंसि कः	१	९	३	१२१
नाम्नो गपः खड्गौ च विहायस-				
स्तु विहः	१	९	१	१३१
नाम्नो द्वितीयाद् ययेष्टम्	१	४	१	७
नाम्नो वदः कयप् च	१	९	१	३९
नाम्नुपान्त्यप्रीकृगूज. कः	१	९	१	९४

	अ.	पा.	सू.	५.
पर्यायात् स्वदः	१	४	२	२७
पर्यायार्हणोत्पत्तौ च णकः	१	५	३	१२०
पाणिकरात्	१	५	१	१२१
पाणिमभवाभ्यां सृजः	१	५	१	१८
पातेः	१	४	२	१७
पार्श्वादिभ्यः शीङः	१	५	१	१३५
पाशाच्छासावेभ्याह्वो यः	१	४	२	२०
पिबेतिदामुस्थः सिचो लुप् परस्मै	१	४	३	६६
न चेद्	१	३	४	३९
पुच्छादुत्परिव्यसनं	१	५	३	१३०
पुंनाग्नि वः	१	५	१	११४
पुरन्दर-मगन्दरौ	१	५	३	७
पुरा-यावतोर्वर्तमाना	१	५	१	१४०
पुरोऽप्यतोऽप्ये सततः	१	५	२	२३
पृङ्-यन. शानः	१	३	३	३९
पृनाऽऽचार्यकभृत्युत्क्षेपज्ञान	१	४	२	७२
विगणनव्यये नियः	१	४	१	३७
पृद्व्यध्वेर्नाशाद्युतानपादाने	१	५	४	४९
पूर्वस्यास्वे स्त्रे योरियुक्				
पूर्वामे प्रथमे				

	अ.	पा.	सू.	पृ.
परावरे	। ५ । ४ ।	४५ । ३८९		
परावेर्जेः	। ३ । ३ ।	२८ । २२७		
परिक्लेश्येन	। ५ । ४ ।	८० । ३९९		
परिचार्योपचारयानाम्यसमू-				
ह्यचित्यमग्नौ	। ५ । १ ।	२५ । २७०		
परिमाणार्थमितनस्वात् पचः	। ५ । १ ।	१०९ । २८८		
परिमुहायमायसपाट्धेवदवसव-				
मादरुचनृतः फलवति	। ३ । ३ ।	९४ । २४०		
परिग्यवात् क्रियः	। ३ । ३ ।	२७ । २२७		
परैर्मृषश्च	। ३ । ३ ।	१०४ । २४२		
परे वा	। ५ । ४ ।	८ । २६०		
परेः सृ-चोर्यः	। ५ । ३ ।	१०२ । ३७९		
परोक्षा णव् अतुस् उत्तु, थव				
अधुस् अ, णव् व म, ए				
आते इरे, से आधे ध्वे,				
ए वहे महे	। ३ । ३ ।	१२ । ७		
परोक्षायां नवा	। ४ । ४ ।	१८ । ८४		
परोक्षे	। ५ । २ ।	१२ । ७		
परोपात्	। ३ । ३ ।	४९ । २३२		
पदधेर्वा	। ५ । ३ ।	११३ । ३८१		

पर्यायात् स्वदः

पर्यायार्हणोत्पत्तौ च णरुः

पाणिकरात्

पाणिमभवाभ्यां सृजः

पातेः

पार्धादिभ्यः शीङः

पाशाच्छासावेभ्याह्वो यः

पिनैतिदाभूत्यः सिचो लुपू परस्मै
न चेद्

पुच्छादुत्परिव्यसनं

पुनाम्नि प्रः

पुरन्दर-भगन्दरौ

पुरा-यावतोर्वर्तमाना

पुरोऽप्यतोऽप्ये सतः

पृद्-यज्ञ. शानः

पूजाऽऽचार्यकभृत्युत्क्षेपज्ञान-

विगणनव्यये नियः

पृद्व्यष्टेर्नाशाद्यूतानपादाने

पूर्वस्थात्वे स्तरे ज्योरिभुवू

पूर्वाग्नि प्रथमे

अ.

पा.

सू.

पृ.

। ४ । २ । २७ । १८८

। ५ । ३ । १२० । ३८२

। ५ । १ । १२१ । २८९

। ५ । १ । १८ । २६९

। ४ । २ । १७ । १८७

। ५ । १ । १३५ । २९१

। ४ । २ । २० । १८७

। ४ । ३ । ६६ । ११

। ३ । ४ । ३९ । २१९

। ५ । ३ । १३० । ३८५

। ५ । १ । ११४ । २८८

। ५ । ३ । ७ । २५७

। ५ । १ । १४० । २९२

। ५ । २ । २३ । २९८

। ३ । ३ । ३९ । २३०

। ४ । २ । ७२ । ३०८

। ४ । १ । ३७ । २१

। ५ । ४ । ४९ । ३९०

	अ.	पा.	सू.	पृ.
पूर्वात् कर्तु	१	१	१४१	२९२
पशुमाहाडामि	१	४	१	१०९
प्यायः की०	१	४	१	९१
प्रषण-प्रणौ गृहाशे	१	५	३	३५१
प्रचये नवा सामान्यार्थस्य	१	९	४	४३
प्रणारयो निष्कामासम्भते	१	५	७	२३
प्रतिज्ञायाम्	१	३	३	१५
प्रत्यभ्यनः क्षिपः	१	३	३	१०२
प्रमाण-समासतयोः	१	५	४	७६
प्रयोक्तृवापारे णिग	१	३	४	२०
प्रलम्भे गृधि-वस्त्रेः	१	३	३	८९
प्रवचनीयादयः	१	५	१	८
प्रश्नाख्याने वैञ्	१	५	३	११९
प्राक्काले	१	५	४	४७
प्राग्वत्	१	३	३	७४
प्राज्ञश्च	१	५	१	७९
प्रात् तुम्पनेगवि	१	४	४	९७
प्रात् सू-नोरिन्	१	५	२	७१
प्राद् दागस्त आरम्भे के	१	४	४	७
प्राद् षट्	१	३	३	१०३

प्रियवशाद् वदः

मुचल्लोऽकः साधौ

प्रेमाऽनुज्ञाऽवमरे कृत्यपद्यभ्यौ

प्रोपादात्म्ये

प्रावेर्हृत्स्वः

फ

अ. पा.

मू.

४.

। ५ । १ । १०७ । २८७

। ५ । १ । ६९ । २८१

। ५ । ४ । २९ । ६

। ३ । ३ । ५१ । २३२

। ४ । २ । १०५ । १६२

फेनोप्मवाप्यधूमादुद्धमने

घ

। ३ । ४ । ३३ । २१८

बन्धेर्नाम्नि

बलिस्थूठे दृढः

बहुलम्

बहुलं लुप्

बहुविध्वरुस्तिळात् तुदः

विभेतेर्भाप् च

ब्रह्मणो वदः

ब्रह्म-धूण-वृत्रात् त्रिवृ

ब्रह्मादिभ्यः

ब्रूगः पञ्चाना पञ्चाहश्च

ब्रूतः परादिः

। ५ । ४ । ६७ । ३९५

। ४ । ४ । ४९ । ३१३

। ५ । १ । २ । २७५

। ३ । ४ । १४ । २०३

। ५ । १ । १२४ । २९०

। ३ । ३ । ९२ । २३१

। ५ । १ । १५६ । २९४

। ५ । १ । १६१ । २९५

। ५ । १ । ८५ । २८४

। ४ । २ । ११८ । १०५

। ४ । ३ । ६३ । १०५

भ	अ.	पा.	सू.	पृ.
भनो विण्	। ५ । १ ।	१४६ ।	२९३	
भन्नि-भासि-मिदो घुः	। ५ । २ ।	७४ ।	३०४	
भञ्जेर्जो वा	। ४ । २ ।	४८ ।	२४६	
भवतेः सिञ्जुषि	। ४ । ३ ।	१२ ।	११	
भविष्यन्ती	। ५ । ३ ।	४ ।	९	
भविष्यन्ती स्यति स्यतस्				
स्यन्ति, स्यसि स्यथस्				
स्यथ, स्यामि स्यावस				
स्यामस्	। ३ । ३ ।	१५ ।	१०	
भठपगेयज-यस्म्यावास्याप्लाव्यं				
नवा	। ५ । १ ।	७ ।	२७५	
भाण्डात् समाचितौ	। ३ । ४ ।	४० ।	२१९	
भावकर्मणोः	। ३ । ४ ।	६८ ।	२४४	
भाववचनाः	। ५ । ३ ।	१५ ।	३६८	
भावाकर्त्रोः	। ५ । ३ ।	१८ ।	३६८	
भावं	। ५ । ३ ।	१२२ ।	३८३	
भावं चाशिताद् भुवः स्वः	। ५ । १ ।	१३० ।	२९७	
भावेऽनुपसर्गात्	। ५ । ३ ।	४५ ।	३७३	
मित्तं शकलम्	। ४ । २ ।	८१ ।	३१०	
भिदादयः	। ५ । ३ ।	१०८ ।	३८०	

	अ.	पा.	सू.	पृ.
भृतो कर्मण	। ५ । १ ।	१०४ ।	२८७	
भृवृजितृतपदमेश्व नाग्नि	। ५ । १ ।	११२ ।	२८८	
भृशाभीक्ष्ये हिस्वौ यथाविधि				
तच्चमौ च तदूयुष्मदि	। ५ । ४ ।	४२ ।	२९७	
भ्यादिभ्यो वा	। ५ । ३ ।	११५ ।	३८१	
भ्राज्यलंकृग्निराकृगूभूसदि-				
रुचिवृत्तिवृद्धिचरिप्रनना-				
पत्रप इप्पुः	। ५ । २ ।	२८ ।	२९९	
भ्राजभासभाषदीर्घाङ्गीवमी-				
लनणरणवणमणश्रणह्वेहेठ-				
लुटलुपलवा नवा	। ४ । २ ।	३६ ।	१७३	
भ्रासभ्लासभ्रमक्रमकृमत्रसित्र-				
टिडपियसिसंयसेर्वा	। ३ । ४-।	७३ ।	४८	
म				
मनुवनृक्षनिपूषिच क्वचित्	। ५ । १ ।	१४७ ।	२९३	
गन्याणिन्	। ५ । १ ।	११६ ।	२८९	
मन्यविश्रिविज्यरित्वरेहपान्त्येन	। ४ । १ ।	१०९ ।	२१२	
मन्यस्याः	। ४ । २ ।	११३ ।	४	
मस्ते स.	। ४ । ४ ।	११० ।	१४३	
नाड्यद्यतनी	। ५ । ४ ।	३९ ।	२९६	

	अ.	पा.	सु.	५.
मा।णनोषणनिगाने ज्ञश्च	। ४ । २ ।	३० ।	१७६	
मिग्धीगोऽस्तलवलि	। ४ । २ ।	८ ।	१३२	
मिथ्याहृगोऽभ्यासे	। ४ । ३ ।	९३ ।	२३९	
मिदः श्ये	। ४ । ३ ।	५ ।	११९	
मिमोमादामित् स्तरस्य	। ४ । १ ।	२० ।	१९६	
मुचादितृफट्फगुफशुभोभः शे	। ४ । ४ ।	९९ ।	१३९	
मुरतोऽनुनासिकस्य	। ४ । १ ।	५१ ।	२००	
मूर्तिनिचिनाम्ने घनः	। ५ । ३ ।	३७ ।	३७२	
मूलविमुनादयः	। ५ । १ ।	१४४ ।	२९२	
मृगयेच्छायाच्चातृष्णाकृषामा-				
धद्वाऽनर्वा	। ५ । ३ ।	१०१ ।	३७८	
मृजोऽस्य रुद्धिः	। ४ । ३ ।	४२ ।	९५	
मेवर्तिमयामयात् खः	। ५ । १ ।	१०६ ।	३८७	
म्रियतेरद्यतन्याशिपि च	। ३ । ३ ।	४२ ।	१४१	
य				
य एद्यानः	। ५ । १ ।	२८ ।	२७१	
यद्गुरुस्तोर्बहुलम्	। ४ । ३ ।	६३ ।	१०४	
यनादिवचेः किति	। ४ । १ ।	७९ ।	७३	
यनादिवश्वचः सस्वरान्नस्या				
धृत्	। ४ । १ ।	७२ ।	७३	

	अ.	पा.	सू.	पृ.
यजि-जपि-दंशि-वदादूकः	। ५ । २ ।	४७ । ३०२		
यजिस्वपिरक्षयतिप्रच्छो नः	। ५ । ३ ।	८५ । ३७१		
यत्कर्मस्पर्शात् कर्त्रङ्गसुखं ततः	। ५ । ३ ।	१२५ । ३८४		
ययातथादीप्योत्तरे	। ५ । ४ ।	५१ । ३९०		
यन्नकिञ्चति	। ४ । २ ।	७ । १२५		
यममदगदोऽनुपसर्गात्	। ५ । १ ।	३० । २७१		
यमः स्वीकारे	। ३ । ३ ।	५९ । २३४		
यमिरमिनमिगमिहनिमनिवन-				
तितनादेर्धुटि किञ्चति	। ४ । २ ।	५५ । ९१		
यमिरमिनम्यातः सोऽन्तश्च	। ४ । ४ ।	८६ । १८		
यः सप्तम्याः	। ४ । २ ।	१२२ । ४		
याज्यादानर्चि	। ५ । १ ।	२६ । २७१		
याम्युसोरियमिशुसौ	। ४ । २ ।	१२३ । ५		
यावतो विन्द-नीवः	। ५ । ४ ।	५५ । २९२		
यि लृक्	। ४ । २ ।	१०२ । १०८		
यिःमन् वेर्ण्यः	। ४ । १ ।	११ । २२५		
युजभुजभनत्यजः अद्विपदृषद्वहदु-				
हाभ्याहनः	। ५ । २ ।	५० । ३०२		
युनादेर्नवा	। ३ । ४ ।	१८ । १८१		
यु-यू-द्रोर्धन्	। ५ । ३ ।	५४ । ३७४		

युवर्णवृद्धवशाणमृद्धमहः

ये नवा

खोः प्वयू व्यञ्जने लुक्

र

अ.

पा.

सू.

पृ.

१	९	३	२८	३७०
१	४	२	६२	७१
१	४	४	१२१	१८९

रजःकलेमलाद् ग्रहः

रवाढमूर्च्छमदः क्तयोर्दस्य च

रष इटि तु परोक्षायामेव

रमञ्जमशकपनपदामिः

रमोऽररोक्षायामेव

रम्यादिभ्यः कर्तरि

राशौ वसोऽन्त्ययामाव्यन्त्यय

राधेर्वयि

रास्त्रुकः

रिरी च लुपि

रिः शक्त्यादीये

रुच्याव्ययवास्तव्यम्

रुत्पद्यच्छिदयः

रुद्विदमृपग्रहम्बपप्रच्छः मन् च

रुषः

१	९	३	९८	२८६
१	४	२	६९	३०७
१	४	४	१०१	१२०
१	४	१	२१	१९५
१	४	४	१०२	१८९
१	९	३	१२६	३८४
१	९	२	६	२५३
१	४	१	२२	१९६
१	४	१	११०	२१३
१	४	१	५६	२०५
१	४	३	११०	२३
१	९	१	६	२७५
१	४	४	८८	८९
१	४	३	३२	१९२
१	३	४	८९	२५०

	अ.	पा.	सू.	४.
रुषां स्वराच्छनो नलुक च	। ३ । ४ ।	८२ ।	१५०	
रुहः पः	। ४ । २ ।	१४ ।	१८६	
रोमन्याद् व्याप्यादुच्चर्षणे	। ३ । ४ ।	३२ ।	२१८	
रोरुपसर्गात्	। ५ । ३ ।	२२ ।	३६९	

ल

लघोरुषान्त्स्य	। ४ । ३ ।	४ ।	२९	
लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः	। ४ । १ ।	६४ ।	१७०	
लभः	। ४ । ४ ।	१०३ ।	१८९	
ललाटवातशर्षात् तपाजहाकः	। ५ । १ ।	१२५ ।	२९०	
लिप्स्यसिध्वौ	। ५ । ३ ।	१० ।	२५७	
लिम्पविन्दः	। ५ । १ ।	६० ।	२८०	
लियो नोऽन्तः स्नेहद्रवे	। ४ । २ ।	१५ ।	१८१	
लिहादिभ्यः	। ५ । १ ।	५० ।	२७८	
लीङ्लिनोऽर्वाभिभवे चाच्चा-				
कर्तर्यपि	। ३ । ३ ।	९० ।	२३९	
लीङ्लिनोर्वा	। ४ । २ ।	९ ।	१२६	
लुप्यप्यृत्तेनत्	। ७ । ४ ।	११२ ।	२१२	
लू-घू-सू-खन-चर-सहार्तेः	। ५ । २ ।	८७ ।	३०६	
लो उः	। ४ । २ ।	१६ ।	१८०	

व	अ.	पा	सु.	ट.
वच्चसंस्वसंशकसपतपदस्क-				
न्दोऽन्तो नीः	। ४ । १ ।	५० । २००		
वदवन्नल्ल.	। ४ । ३ ।	४८ । ३५		
वदोऽपात्	। ३ । ३ ।	९७ । २४०		
वम्यविति वा	। ४ । २ ।	८७ । १३०		
वर्त्तमाना तित् तस् अन्ति.				
सिक् थस् थ, मिक् वस्				
मस्, ते आते अन्ते, से				
आधे धे, र वहे महे	। ३ । ३ ।	६ । २		
वर्तेवृत्तं मन्थे	। ४ । ४ ।	३५ । ३१२		
वत्स्यति नम्यादिः	। ५ । ३ ।	१ । ३६७		
वत्स्यति हेतुकले	। ५ । ४ ।	२५ । २६४		
वर्योपसर्गविद्यपण्यमुपेयर्तुमतीग-				
र्हविक्रये	। ५ । १ ।	३२ । २७२		
वपेविघ्नेऽवाद् मह.	। ५ । ३ ।	५० । ३७४		
वशेरयदि	। ४ । १ ।	८३ । ९७		
वहाभ्राष्टिहः	। ५ । १ ।	१२३ । २९०		
वह्य वरणे	। ५ । १ ।	३४ । २७२		
वाऽऽक्ताय म्	। ५ । २ ।	१० । २५४		
वाऽऽज्जैत्ये	। ४ । २ ।	७५ । ३०९		

	अ	पा.	सू.	पृ.
वाऽक्ष	। ३ । ४ ।	७६ ।	५५	
वा ज्वलादिदुनीभूयहासोर्णः	। ५ । १ ।	६२ ।	२८०	
वाऽगत्यात्	। ५ । ३ ।	१०३ ।	३७९	
वाऽऽत्मने	। ३ । ४ ।	६३ ।	७६, २०१	
वादेश्च णक्	। ५ । २ ।	६७ ।	३०३	
वाऽद्यननीक्रियातिपत्त्योर्गीष्	। ४ । ४ ।	२८ ।	९९	
वाऽद्यननी पुरादौ	। ५ । २ ।	१५ ।	२५५	
वा द्विधातोऽनः पुस्	। ४ । २ ।	९१ ।	८५	
वाऽऽधारेऽमावस्या	। ५ । १ ।	२१ ।	२७०	
वा पशोक्षायडि	। ४ । १ ।	९० ।	७६	
वा वेत्ते कप्.	। ५ । २ ।	२२ ।	२९८	
वा वेष्टवेष्ट.	। ४ । १ ।	६६ ।	१९०	
वा हेतुसिद्धौ त्तः	। ५ । ३ ।	२ ।	३६७	
विजेरिट्	। ४ । ३ ।	१८ ।	१५४	
वित्त घन-प्रतीतम्	। ४ । २ ।	८२ ।	३१०	
विद्-दृग्भ्यः कात्स्न्ये णम्	। ५ । ४ ।	५४ ।	३९१	
विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्ट-				
संप्रश्नप्रार्थने	। ५ । ४ ।	२८ ।	४	
विन्दिच्छू	। ५ । २ ।	३४ ।	३००	
विय प्रजने	। ४ । २ ।	१३ ।	१८६	

	अ.	पा.	सू.	पृ.
विश-पत-पद सन्द्भो				
वीप्ताऽऽमीक्ष्ये	। ५ । ४ ।	८१ ।	३९९	
विशेषाविश्वायामिश्रे	। ५ । २ ।	२ ।	२५३	
वृगो वल्ले	। ५ । ३ ।	५२ ।	३७४	
वृह्मिषिलुण्डिजहिर-				
कुट्यात् टाकः	। ५ । २ ।	७० ।	३०४	
वृत्तिसर्गतायनं	। ३ । ३ ।	४८ ।	२३२	
वृद्धय स्यसनोः	। ३ । ३ ।	४५ ।	७९	
वृषाधाद् भैषुनं म्मोऽन्तः	। ४ । ३ ।	११४ ।	२२०	
वृष्टिमानं उल्लुक् चाम्य वा	। ५ । ४ ।	५७ ।	३९२	
वृत्तो न्वाऽऽनाशीः सिच्चारस्मै च।	४ । ४ ।	३५ ।	२५	
वेगे सत्तेर्वावृ	। ४ । २ ।	१०७ ।	५६	
वेटोऽपतः	। ४ । ४ ।	६२ ।	३१२	
वेत्तिच्छिदमिः कित्	। ५ । २ ।	७५ ।	३०४	
वेत्ते कित्	। ३ । ४ ।	५१ ।	९९	
वेयिब्रदनाद्यद्वनूचानम्	। ५ । २ ।	३ ।	३६७	
वेरयः	। ४ । १ ।	७४ ।	७४	
वेर्वय्	। ४ । ४ ।	१९ ।	७४	
वेर्विचरत्यस्म्यकपसलसहन.	। ५ । २ ।	५९ ।	३०२	
वेः रुगः शब्दे चानाशे	। ३ । ३ ।	८५ ।	२	

	अ.	पा.	मू.	पृ.
शेषे भविष्यन्त्ययदौ	१	१४	२०	२६३
शोकापनुद-तुन्दपरिमृज-स्त-				
ममरम-कण्ठमपं-प्रियालस-				
—हस्तिसूचके	१	११	१४३	२९२
शंसिप्रत्ययात्	१	३	१०५	३७१
शं-सं-स्वयं-वि-प्राद मुबो डु.	१	२	८४	३०५
इनश्चातः	१	४	९६	९१
धास्योर्लुक्	१	४	९०	९८
श्रुवोऽनाद्-प्रतेः	१	३	७१	२३५
श्रुसद्वस्भ्यः परोक्षा वा	१	१	१	२५३
श्रुतुद्रुप्रुच्योर्वा	१	४	६१	१८४
श्रौतिकुधितुपाघात्पास्थाम्न-				
दामद्दयतिशदमदः शृङ्गधि-				
पिबनिघ्नवमतिप्रमनयच्छपद्व-				
छंशीयसीदम्	१	४	१०८	१३
श्रवादिभ्यः	१	१	९२	३७७
श्रिपः	१	३	५६	१२२
श्रिपशीङस्याऽऽसवसजनरुहज्-				
मजेः क्त.	१	१	९	२७६
श्रयत्यसूचपनः श्वास्थवोचपसम्।	४	३	१०३	८०

	अ.	पा.	मू.	४.
द्विणोरप्वितिभ्यौ	१	४	३	१५

क्ष

क्षिप्राशंसार्थयोर्मविष्यन्ती-

सप्तम्यौ	१	५	४	३
----------	---	---	---	---

क्षुत्तृङ्गर्धेऽशनायोदन्यधनायम्	१	४	३	११३
---------------------------------	---	---	---	-----

क्षुब्धविरिब्धस्वान्तध्वान्तलज्ज-

मिश्रफाण्डवाटपरिवृढं मन्य-

स्वरमनस्तमःसकास्पष्टाना-

यासभृशप्रमौ

	१	४	४	७०
--	---	---	---	----

क्षेपे च यच्च-यत्रे

	१	५	४	१८
--	---	---	---	----

क्षेपेऽपिजात्वोर्वर्त्तमाना

	१	५	४	१२
--	---	---	---	----

क्षेमप्रियमन्द्रभद्रात् खाण्

	१	५	१	१०५
--	---	---	---	-----

क्षेः क्षौ चाऽगापे

	१	४	२	७४
--	---	---	---	----

क्षे-क्षुपे-पवो म-क-वम्

	१	४	२	७८
--	---	---	---	----

क्ष

क्षय्यन्तो क्षेपोष् न च द्विः

	१	४	१	११
--	---	---	---	----

निचनि

	१	३	३	१४
--	---	---	---	----

क्षेज्ज-क्षेये

	१	३	३	२१
--	---	---	---	----

क्षेज्ज-क्षेयि

	१	३	३	८२
--	---	---	---	----

उत्तरार्द्धस्य शुद्धिपत्रकम् ।

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृ.	पं.
निद्विक्कार्याया	निद्विक्कार्यायौ	७	१५
स्पशि	स्पृशि	१५	४
निघत्	निघेत्	"	१६
स्कृच्छृतोऽकि	स्कृच्छृतोऽकि	२५	४
तत्रपफळभनां	तत्रपफळभनां	"	७
प्रपमः	प्रपमस्तु	२७	९
भवति च न	भवति न	३०	९
भवतीत्यर्थः	भवति चेत्यर्थः		
चक्रश्च	चक्रश्च	३२	८
गुञ्जतु	गुञ्जतु	३४	१७
ललति	•	४०	१३
अस्कन्दत् इत्यादि	अस्कन्दत् इत्यादि	४३	१७
असिध्यात्	असेधिय्यत्	"	२२
नुमप	नुमृण	५४	६
पस्पध	पस्पधं	६३	६
अन्यास्यत्	अन्यास्यत	७४,	११

	अ.	पा.	सू.	४.
द्विणोरध्वितिर्व्यौ	। ४ । ३ ।	१५ ।	८७	

क्ष

क्षिप्राशंसार्थयोर्भविष्यन्ती-

सप्तम्यौ	। ५ । ४ ।	३ ।	२५९	
क्षुत्तद्गर्धेऽशनायोदन्यधनायम्	। ४ । ३ ।	११३ ।	२१९	
क्षुब्धविरिब्धस्वान्तध्वान्तलग्न-				
मिष्टफाष्टबाढपरिवृढं मन्य-				
स्वरमनस्तमःसक्तास्पष्टाना-				
यासभृशप्रभौ	। ४ । ४ ।	७० ।	३१३	
क्षेपे च यच्च-यत्रे	। ५ । ४ ।	१८ ।	२६३	
क्षेपेऽपि नात्वोर्वर्तमाना	। ५ । ४ ।	१२ ।	२६१	
क्षेमप्रियमद्रमद्रात् स्त्राण्	। ५ । १ ।	१०५ ।	२८७	
क्षेः क्षी चाध्याधे	। ४ । २ ।	७४ ।	३०८	
क्षै-शुपि-पचो म-क-वम्	। ४ । २ ।	७८ ।	३०९	

ज्ञ

ज्ञप्यापो ज्ञीषीप् न च द्विः

सिसनि	। ४ । १ ।	१६ ।	१९४	
ज्ञीप्ता-स्थये	। ३ । ३ ।	६४ ।	२३४	
ज्ञोऽनुपमर्गात्	। ३ । ३ ।	९६ ।	२४०	
ज्ञः	। ३ । ३ ।	८२ ।	२३८	

उत्तरार्द्धस्य शुद्धिपत्रकम् ।

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृ.	प.
गिद्वित्कार्याया	गिद्वित्कार्यायाँ	७	१५
सशिश	सृशिश	१४	४
निघत्	निघेत्	"	११
'स्कच्छृतोऽकि	स्कृच्छृतोऽकि	२५	४
तत्रपफळभनां	तृत्रपफळभनां	"	७
प्रपमः	प्रपमस्तु	२७	९
भवति च न }	भवति न }	३०	९
भवतीत्यर्थः }	भवति चेत्यर्थः }		
चनश्च	चनश्च	३२	८
गुञ्जतु	गुञ्जतु	३४	१७
ललति	०	४०	१३
अस्कन्दत् इत्यादि	अस्कन्दद् इत्यादि	४३	१७
असिष्यात्	असेषिष्यत्	"	२२
बुमप	बुमृप	५४	१
पस्पध	पस्पधं	६३	६
अन्यास्यत्	अन्यास्यन्	७३	११

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृ.	पं.
अनन्तर	अयन्तस्य	७६	१
वेगोऽन्तस्य	वेगोऽयन्तस्य	"	४
हृयात्	हृवेयात्	"	१४
स्यन्देत्	स्यन्देत	७९	७
भूङ्	शृभूङ्	"	१३
शशृव	शशृधे	"	१४
अशृषत्	अशृषत	"	१४
०२०	०२०	८१	७
यथासंख्य	यथासंख्यं	१०९	९
गृध्न् अभिर्क्षायां	गृध्न् अभिर्क्षायां	१२०	२
उम्पति	उमति	१४४	१३
उमति	उम्पति	"	"
दमेन्	दमेन्	"	१९
दमिन्	दमिन्	"	१९

अशुद्धम्

मां वित्त

इत्योमं

०

जीवतात्

क्षिण्णुः

म्यः

पद्-ह-नविश०

स्पर्शः

समावेशाय

जागर्या

शप-

मर्दनं सुत्रं

लुगन्ति

मर्मदले

मूर्ति

न नये

शुद्धम्

मां विद्धि

इत्ययं

आनाम्यम्

जीवतात्

क्षिण्णुः

एम्यः

पद्-ह-न-विश-सशेर्दन् ३६८

स्पर्शः

समावेशार्थं

जागर्या

शप इत्यर्थे

मर्दनं

लुगन्ति

मूमण्डले

मूर्ति

न नये

७

२५८

२६७

२७०

२८१

२९९

३०४

३६८

॥

३७७

३७९

३८२

३८४

३९६

४०८

४०९

४३६

५.

१३

१२

३

१८

२१

१९

१३

१५

३

११

८

१३

९

८

३

१७